

ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
T Ü R K T A R İ H K U R U M U

ISSN 0041-4255

BELLE TEN

DÖRT AYDA BİR ÇIKAR

Cilt : LXVI

Sa. 246

Ağustos 2002

T Ü R K T A R İ H K U R U M U B A S I M E V İ — A N K A R A

2003

İÇİNDEKİLER

Makaleler, İncelemeler:

Sayfa

ÖZFIRAT, AYNUR: Doğu Anadolu Yüksek Yaylası'ndan M.Ö. 2. Binyıl Kurganları (24 resim ile birlikte)	343
GÜRLER, BİNNUR: Metropolis'ten bir Hydria (1 resim, 1 çizim ile birlikte)	357
GÜL, MUAMMER: Mısır Memlûkları'nda Bir Sürgün Sistemi Olan Battallık ve Kudüs	363
FERRARİ, NICOLE-KANÇAL: Saray'a Bağlı Bir Cami ve Hazinesi: Kırım Hanlığı'nın Payitahtı Bahçesaray'daki Hansaray'ın Hazinesi (16 resim, 1 plan ile birlikte) ..	371
KARAMAN, DENİZ: XVI. Yüzyılda Ayaş Kazası-İktisâdî Tahlil Denemesi-	421
OCAK, AHMET YAŞAR: Osmanlı Kaynaklarında ve Modern Türk Tarihçiliğinde Osmanlı-Safevî Münasebetleri (XVI.-XVII. yüzyıllar)	503
MUSA, İSMAYIL: Azerbaycan ve Rus Kaynaklarına Göre 1921 Moskova-Kars Antlaşmaları ve Kuzey Azerbaycan'ın Toprak Bütünlüğü Meseleleri	517
GÜÇLÜ, YÜCEL: Nyon Conference of 1937 on the Prevention of Piratical Acts in the Mediterranean and Turkey	531
DURU, REFİK: Bademağacı Kazıları 2000 ve 2001 Yılları Çalışma Raporu (53 Levha ile birlikte)	549

Kitap Tanıtımlar:

FEİGL, İNANÇ: Artem Ohandjanian: <i>Armenien. Der verschwiegene Völkermord...</i>	595
ŞAKİROĞLU, MAHMUT H.: <i>Kate Fleet: European and Islamic trade in the early Ottoman State</i>	601
GÖYÜNÇ, NEJAT: Tobias Heinzelmann: <i>Die Balkankriese in der osmanischen Karikatur. Die Satirezeitschriften Karagöz, Kalem und Cem, 1908-1914</i>	603
ÖZTÜRK, MUSTAFA: Şerafettin Turan: <i>İsmet İnönü Yaşamı, Dönemi ve Kişiliği</i>	607
KAHYA, ESİN: Selçuk Akşin Somel: <i>The Modernization of Public Education in the Ottoman Empire</i>	613
KURAN, ERCÜMENT: Frederic Hitzel: <i>L'Empire Ottoman, XVe-XVIIIe siècles</i>	615
2002 Yılı Birinci Yarisında Kütüphanemize Gelen Kitaplar ve Dergiler	617
İngilizce Özetler	757

BELLETEN

Sahibi ve Yazı İşleri Müdürü / Proprietor and Redactor in Chief
Türk Tarih Kurumu Adına / Turkish Historical Society
PROF. DR. YUSUF HALAÇOĞLU

Yayın Komisyonu / Commission of Publications
Prof. Dr. Kâzım Yaşar KOPRAMAN
Prof. Dr. Abdülkadir DONUK
Prof. Dr. Özer ERGENÇ

Hakemler / Referees
Prof. Dr. Özer ERGENÇ
Prof. Dr. Vedat İDİL
Prof. Dr. Mehmet SARAY
Prof. Dr. Veli SEVİN
Prof. Dr. Kâzım Yaşar KOPRAMAN
Prof. Dr. Abdüsselam ULUÇAM
Doç. Dr. Mustafa TÜRKEŞ

Adres/Address:

Türk Tarih Kurumu Kızılay Sokak No: 1
06100-Sıhhiye/ANKARA
Tel: 310 23 68 (11 Hat)
Fax: 310 16 98
Internet: <http://www.ttk.org.tr>
email: yusuf@ttk.org.tr
e-posta: ttkinfo@ttk.org.tr

ISSN 0041-4255

BELLETEN

Cilt: LXVI

Ağustos 2002

Sayı: 246

DOĞU ANADOLU YÜKSEK YAYLASI'NDAN M. Ö. 2. BİNYIL
KURGANLARI

AYNUR ÖZFIRAT*

Bilindiği üzere, "kurgan", Batı dillerindeki "tumulus", yapay mezar tepesi karşılığı kullanılan Türkçe bir sözcüktür. Anadolu ve Ön Asya'ya yabancı olan bu türde mezar anıtı geleneğinin en erken temsilcilerine Asya bozkırlarında M.Ö. 5. binyılın ikinci yarısından beri rastlanılmaktadır. Anadolu'ya bu türdeki mezar anıtları, Balkan kökenli bir halk olan Phrygler tarafından Orta Anadolu'ya getirilmiştir ve en eskileri de M.Ö. 800 yılları civarına tarihlenir¹. Buna karşılık kurgan türü mezar anıtı geleneğinin Transkafkasya'da M.Ö. 3. binyılın ortalarından beri var olduğu Gürcistan'daki Martkopi, Bedeni ve Trialeti gibi birçok nekropolden bilinmektedir. Bu adetin giderek tüm Transkafkasya ve Doğu Anadolu'ya da yayılmış olduğu son yıllarda yürütülen yüzey araştırmalarıyla belirlenmiştir. Aşağıda Muş ve Ağrı illerinde sürdürdüğümüz yüzey araştırmaları sırasında saptadığımız kurganlar etraflı şekilde tanıtılarak, bu konuda ilk adımlardan biri atılmaya çalışılacaktır².

Doğu Anadolu Yüksek Yaylası'nın M.Ö. 2. binyılıyla ilişkili çalışmamız 1992 ve 1999 yılları arasında yürütülmüş ve bunun sonucunda Erzurum ve Muş arasında çekilecek bir hattın doğusunda ve Güneydoğu Toroslar'ın kuzeyinde kalan bölgenin, Transkafkasya ve İran Azerbaycan'ından bilinen M.Ö. 2. binyıl boyalı çanak çömlek kültürlerinin yayılım alanı içinde olduğu

* Yrd. Doç. Dr. Aynur Özfirat, Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Protohistorya ve Önasya Arkeolojisi Anabilim Dalı, Zeve Kampüsü, 65080-VAN.

¹ Young 1981.

² Prof. Dr. V. Sevin'in danışmanlığı altında ve İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde tamamladığım doktora tezi için bkz. Özfirat 2001.

belirlenmiştir³. Günümüzde Gürcistan, Ermenistan, Azerbaycan, Nahçıvan ve İran Azerbaycanı'nın bulunduğu ve bu kültürün yayıldığı geniş bölge bir takım bölgesel farklılıklarla birlikte (Trialeti, Tazekent, Sevan-Üzerlik ve Van-Urmiye), özellikle çanak çömlek geleneğinde kendini gösteren ortak bir kültürü paylaşmıştır. Yerleşim alanları, kronoloji, köken ve sosyal yapı gibi henüz çözülmemiş birçok problemi olan bu kültürün genel anlamda bazı özellikleri belirgindir. Söz konusu kültür en iyi şekilde pek çoğu kazılarla araştırılmış olan mezarlıklardan tanınmaktadır ve bunlar genellikle çok sayıda kurgan içermektedir.

Her ne kadar 20. yüzyılın başlarında Kars yakınlarındaki Küçük Çatma (eski Maly Pergit, res. 1) köyünde kurganlar ortaya çıkarılmışsa da bu adetin Doğu Anadolu'daki yayılımı ve ayrıntılar konusunda yakın zamana değin hiç bir bilgi yoktu⁴. Aşağıda belirtileceği üzere, yüzey araştırmalarıyla ortaya koyduğumuz en dikkat çekici sonuçlardan biri kurgan tipi gömü adetinin Doğu Anadolu'daki varlığının iyiden iyiye belirlenmiş oluşudur.

Kurgan türü mezarlara rastladığımız ilk yöre Ağrı il merkezinin doğusundaki *Suluçem* ilçesidir⁵. Burası Aras Güneyi Dağları'nın güney eteklerinde, Iğdır ve Doğubeyazıt halkı için önemli bir otlak alanı olan Sinek Yaylası'nın güney ucunda, denizden 1750 m. yüksekliktedir. Volkanik bir arazide kurulu bulunan Suluçem'de 1995 yılında 6 adet kurgan saptadık (Res. 1-2). Bunlardan üçü Suluçem ilçe merkezinin içinde, diğer ikisi Güllüce köyüne giden yolun sağında ve solunda, sonuncusu ise Güllüce köyünde bulunmaktadır.

İlçe merkezindeki kurganlardan ikisi (II-III) tarla açmak amacıyla, hiç bir izleri kalmayacak şekilde tahrip edilmiştir. Sonuncusu ise (I) sağlam du-

³ Müze çalışmaları ve yüzey araştırmalarımız Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün sağladığı izinler ve 1992 yılında ARİT, 1996-1997 yıllarında da İstanbul Üniversitesi Rektörlüğü Araştırma Fonu tarafından kabul edilen projeler çerçevesinde gerçekleştirilmiştir. Her üç kuruma da ilgi ve desteklerinden dolayı teşekkürü zevkli bir görev sayarım. Tüm çalışma boyunca hocam Prof. Dr. Veli Sevin yardımlarını ve yakın ilgisini esirgemedi, kendisine bu konuda çok şey borçlu olduğumu belirtmek isterim. Yüzey araştırmalarımızın ilk sonuçları için bkz. Özfırat 1994: 359 vdd.; 1999: 1 vdd.; 2000: 194 vdd. 2001^a: 67 vdd.; 2001^b: 124; Doğu Anadolu Yüksek Yaylası'nın M.Ö. 2. bin yılı ile ilgili ilk çalışmalar için bkz. Çilingiroğlu 1983; 1984; 1986^a; 1986^b; 1988; 1990^a; 1990^b; 1994.

⁴ Martırosyan 1964: 61; Özfırat 2001^a: 67 vdd.; Köroğlu 2000. Ayrıca Korucutepe'nin Geç Kalkolitik Çağ tabakasında rastlanan tuğladan yapılmış ve üzeri olasılıkla ahşapla kapatılmış olan bir mezarın kurgan türü mezarlarla ilişkili olduğu düşünülür, bkz. Winn 1981.

⁵ Özfırat 2001^a: 71 vd.; "Erste Betrachtungen zum ostanatolischen Hochland im 2. Jt. v. Chr.", *Istanbul Mitteilungen* 51, 2001 (baskıda).

rumdadır (Res. 3). Yaklaşık 43.00 m. çapında ve 4.00-5.00 m. yüksekliğindedir. Bugün üzeri modern bir çit duvarıyla iki kısma ayrılmış bulunan kurganın yüzeyi yoğun bitki örtüsüyle kaplıdır. Bununla birlikte yığma tepesinin taş ve topraktan yapıldığı belirgindir.

Suluçem kurganlarından en dikkate değer olanı Güllüce köyüne doğru uzanan yolun 500 m. kadar sağındadır (IV). Taş ve topraktan yapılmış olan bu kurganın çapı 60.00 m. yi, yüksekliği ise yaklaşık 10.00 m.'yi bulmaktadır. Görülebildiği kadarıyla, kurgan merkezi bir tepe (ana kurgan) ile bunun eteklerindeki küçük taş kümelerinden oluşturulmuştur (Res. 4-8). Merkezdeki ana kurganın etrafını kuşatan ve küçük birer kurgan olması gereken bu tepelikler 5.00-6.00 m. kadar çapındadır. Doku olarak aynen merkezi kurganı andırırlar, sayıları da belirlenebildiği kadarıyla 9 kadardır. Kazı yapmaksızın sağlıklı bir sonuç alınması mümkün olmamakla birlikte, yüzey bulguları açısından, büyük tepenin altında tek bir gömüden çok, fazla sayıda gömü yapılmış olabileceği ihtimalinden söz edilebilir. Bu türde gömü anlayışının varlığını Gürcistan'daki Meskheti kurganlarından da biliyoruz⁶.

V. Kurgan yine aynı yolun üzerinde, Tutumlu köyünü geçer geçmez yolun 300-400 m. kadar solundadır.

VI. Kurgan Suluçem ilçe merkezinin 6 km. kadar kuzeybatısındaki Güllüce köyü içindedir. 1994 yılında bir define kazısı sırasında büyük çapta tahrip edilmiştir. Bu kazıdan günümüze kalan yalnızca 5.50 m. derinliğinde bir çukurdur (Res. 9). Bu çukurdaki kesitler ve dolgunun adeta bir konglome-rayı andıran dokusundan yığma tepenin iri çakıl taşları ve toprakla yükseltildiği anlaşılmaktadır (Res. 10).

Bu define kazısı sırasında çekilen fotoğraflardan anlaşıldığına göre kurganın altında doğu-batı yönünde uzanan 3.50 x 1.50 m. kadar boyutlarında bir taş sandık mezar bulunmaktadır; üzeri 3 adet çok büyük sal taşı kapak ile örtülüdür (Res. 11-12). Hediyeyle birlikte tek kişilik bir gömünün bulunduğu mezara tek bir kapak taşının kaldırılmasıyla girilmiştir. Açılan çukur içinde duran 1.90 x 1.20 x 0.20 m. boyutlarındaki taş levhanın bu kapak taşı ya da bunlardan biri olduğu söylenebilir. Çukurun içinde hemen hemen aynı boyutlarda 2 adet sal taşı daha görülmektedir (Res. 13). Kurganın orijinal yüksekliği ve görünümü hakkında her hangi bir bilgiye sahip değiliz⁷.

⁶ Lordkipanidze 1991: 69 vd.; Djaparidze 1995: 93 vdd.

⁷ Burada da ana tepenin etrafında daha küçük tepeliklerin olup olmadığı konusunda birşey söylenemez. Ancak, köylüler önceki yıllarda tepenin çeşitli yerlerinde 4 ayrı mezar daha açtıklarını ifade etmişlerdir. Nitekim açılmış olan çukur içinde duran 2 sal taşı levha -eğer ana mezarı kapatan kapak taşları değilse- bu mezarlardan birine ait olabilir.

IV no'lu kurganın zirvesinde yapılan küçük çaplı bir kaçak kazı çukurundan bazı parçalar bulunmuştur. Bunlar kiremit astar üzerine siyah renkle bezenmiş (monokrom boyalı) iki gövde parçası ile siyah açkılı mala sahip olan içe kapalı ağız kenarlı bir çömlektir (Res. 14/3). İrice çömleklere ait olan gövde parçalarından biri kalın dalgalı hatlar (Res. 14/2) diğeri ise bu türde bir bandın her iki yanına yapılmış çengellerle bezelidir (Res. 14/1).

1994 yılında VI no'lu kurganda yapılan define kazısında ele geçirilen ve bugün Erzurum Müzesi'nde bulunan iki adet alçak boyunlu çömlek, M.Ö. 2. binyıl boyalı çanak çömlek kültürlerine ait Doğu Anadolu Yüksek Yaylası'nda konteksini tam olarak anlayabildiğimiz ilk buluntular olması açısından önemlidir. Monokrom boyalı olan çömleklerden birinin bezemesi içi dalgalı hatlarla dolu geniş dörtgen dizileridir (Res. 14/4). Bu motif Sevan-Üzerlik Kültürü'nün en belirgin özelliklerindendir. Diğeri ise kelebek motifleri, içi paralel hatlarla dolu üçgenler ve dalgalı hatlarıyla Tazekent grubuna girer (Res. 14/5; 15). Her ikisininde ağız kenarı paralel kalınca çizgilerle bezelidir.

Suluçem kurganları hem yapısal özellikleri hem de çanak çömlek paralelleriyle (bkz. katalog) Ermenistan'da yoğun olarak görülen Tazekent ve Sevan-Üzerlik kültürleriyle benzer özellikler gösterir⁸. Taş ya da taş ve toprak yığma tepelerin altında mezar odaları, taş sandık veya toprağa açılmış çukur mezarlar bulunan kurganlar Gürcistan, Ermenistan ve Azerbaycan'ın kuzeyinde çok yaygındır. Bunlardan içinde boyalı çanak çömlek bulunan kurganlara, Transkafkasya'da anıtsal kurganlarıyla Trialeti⁹ ve Zurtaketi¹⁰ başta olmak üzere, Meskheti¹¹, Lçaşen¹², Ariç¹³, Ket¹⁴, Verin Naver¹⁵, Aygeşat¹⁶, Tazekent¹⁷, Eçmiadzin¹⁸, Metsamor¹⁹ ve Ezneburd²⁰ gibi birçok mezarlıkta rastlamak mümkündür.

⁸ Tazekent ve Sevan-Üzerlik kültürleri hakkında geniş bilgi için bkz: Kuşnareva 1993: 134 vdd.; Özfırat 2001^a: 20 vdd.

⁹ Rubinson 1976: 25 vdd., lev. 1, 5-7, 12, 15.

¹⁰ Djaparidze 1964: 106 vdd., res. 5-7, 11; 1969: 274 vdd., res. 5-8, 30-31, lev. VII-X, XVIII.

¹¹ Djaparidze ve diğ. 1985: 21 vdd., lev. 3, 14.

¹² Khazadzyan 1962; Kuşnareva 1985: 93; 1993: 158.

¹³ Khaçatriyan 1975: 91 vdd.; Kuşnareva 1993: 144.

¹⁴ Kuşnareva 1993: 145, res. 56.

¹⁵ Simonyan 1984: 122 vdd., res. 1, 4; 1996; Kuşnareva 1993: 122, res. 51-52.

¹⁶ Kuşnareva 1993: 140, res. 53.

¹⁷ Kuşnareva 1960.

¹⁸ Martirosyan 1964: 56 vdd.

¹⁹ Khazadzyan 1995: 6 vdd.

²⁰ Aliev 1977: 39, 49 ve *passim* ; 1991: 72 vd.; Seidov ve diğ. 1995: 73 vd.

Doğu Anadolu'da kurgan türü mezarlara rastladığımız ikinci yöre, Muş ili Malazgirt ilçesi'nin 19 km. kuzeybatısındaki *Nurettin* köyüdür²¹. Murat'ın kollarından Alagöz Deresi'nin sağ kıyısı üzerindeki köy 1540 m. rakımlıdır. Hemen kuzeyinde, Kaletepe adını taşıyan yaklaşık 250 x 150 x 40 m. boyutlarında bir höyük²² ve bunun doğu etekleri üzerinde ise kurgan olarak tanımlanabilecek 3 tepecik bulunmaktadır (Res. 1; 16).

Düzgün konik biçimleriyle doğal bir görünüm veren tepecikler yaklaşık 10-15 m. çapında ve 7-8 m. kadar yüksekliğindedir (Res. 17-20). Bunlar gerçekten bizim tanımlamaya çalıştığımız gibi birer mezar tepesi yani kurgan iseler, üzerlerinde definecilerce açılmış olan çukurlardan toprak yığma türünde oldukları anlaşılmaktadır.

Tepeciklerden ortadaki (II) köylüler tarafından kısmen tahrip edilmiştir (Res. 19). Bu kaçak kazı sırasında boya bezemeli bazı çanak çömlekler, tepenin kuzeydoğusunda açılmış toprak bir çukur içinden çıkarılmıştır (Res. 21). Yoğun bir tahribat görmüş olan bu tepenin güneyinde, kayalaşmış sert toprağa oyulmuş, düzgün plan vermeyen bir mekan yine kaçak kazılar sırasında ortaya çıkarılmıştır. Kapı görünümlü alçak bir girişten içeri girilen bu mekan, önce 1.00 m. kadar genişliğinde koridorumsu ve alçak, düzensiz, ince-uzun bir geçit, sonra da yine oldukça düzensiz bir oda görünümündedir. Ancak bu mekanın içinde bir mezar olduğuna işaret eden hiç bir iz yoktur. Buna karşılık, hemen girişin önüne yığılmış olan kazı toprağı içinden birkaç boyalı çanak çömlek parçası ele geçirilmiştir.

Olasılıkla ana toprak üzerinde yükseltilmiş yapay bir yığma olarak tanımlayabileceğimiz bu tepelerin altında gerçekten bir gömü mekanı olup olmadığını, tek bir şüpheli örneğe dayanarak, söyleyebilecek durumda değiliz. Buna karşılık, köylülerin ifadeleri ve boyalı kapların ele geçtiği II no'lu tepedeki kaçak kazı çukuru aynı kurganda birden fazla gömünün yapılmış olabileceğini düşündürür. Bu çukur tepenin orta kısmında ve yüzeye yakındır, eğer alttaki mekanı da bir gömü odası olarak kabul edersek Suluçem IV no'lu kurgan gibi, burada da aynı tepenin altında birden fazla mezar anlayışıyla karşı karşıya olduğumuzu söyleyebiliriz. Buna karşılık söz konusu kur-

²¹ Özfırat 1994: 363 vd.; 2001^a: 77 vd.

²² Höyük üzerinde, şüpheli bir parça dışında Orta Tunç Çağı çanak çömleklerine rastlanmamıştır. Yüzey buluntularına göre höyükteki tabakalaşma durumu şöyledir: Erken Transkafkasya Dönemi, Erken Demir Çağı, Urartu, Ortaçağ.

ganlar tamamen topraktan yapılmış olmalarıyla Suluçem'dekilerden farklıdır, bu özellikleriyle Ermenistan'daki Eçmiadzin'le benzerlik gösterirler²³.

II no'lu tepenin güneyindeki kaçak kazı toprağının arasında bulunduğumuz parçaların üçü kiremit üzerine siyah yani monokrom türde boyalı (Res. 22/1-3), diğeri ise polikrom boyalıdır (Res. 22/4). Monokrom boyalı parçalar küçük olmakla birlikte, bezemelerinin basit olduğu ve kalınca çizgilerden yapılmış içiçe üçgenler ile lüle dizileriyle bezendikleri anlaşılmaktadır. Polikrom boyalı parça bir çömleğe ait küçük bir ağız parçasıdır. Üzerinde bezemelere rastlamamış olmamıza rağmen ağzın altındaki açık krem astar polikrom boyalı olduğunu gösterir. Bu kültüre ait polikrom boyalı kaplarda bezemeler krem bir astarın üzerine çoğunlukla kiremit ve siyah renklerle yapılmıştır. Ağız kısmının hemen altından kırılmış olması nedeniyle bu parçada herhangi bir bezeme izine rastlanabilmiş değildir, ancak krem astar çok belirleyici olduğu için bu gruba dahil edilmiştir.

Kaçak kazı sırasında II no'lu tepede bulunan ve bugün Malazgirt Kültür Merkezi Müdürlüğü'nde bulunan kaplar monokrom boyalı büyük bir çanak (Res. 22/5; 23) ve kapalı ağızlı yuvarlak gövdeli çömlekle (Res. 22/7) bezemesiz ancak mal olarak diğerleriyle aynı olan boyunlu bir çömlekten (Res. 22/6; 24) ibarettir. Her iki kap da müzelerimizden ve Urmiye Gölü kıyısındaki merkezlerden gayet iyi bilinen içi yatay dalgalı hatlarla dolu yarım daire ve üçgen sıralarıyla bezenmiştir. Çömlekte üçgenlerin arasında ayrıca iki sıra dikey dalgalı hat vardır. Nurettin Kurganları çanak çömleği Kuzeybatı İran'daki Geoytepe D ve Haftavantepe VIB malzemeleriyle tam bir paralellik içindedir (bkz. katalog) ve Van-Urmiye Kültürü içinde yer alırlar.

İçlerinde ele geçen boya bezemeli çanak çömlek parçalarından anlaşılacağı üzere, Ağrı ve Muş bölgesi kurganları daha çok Orta Tunç Çağı'na yani M.Ö. 2. binyılın ilk yarısı içlerine ait olmalıdır²⁴. Bu türde mezarlara şimdiye kadar Van Gölü havzasında rastlanmamıştır.

Yukarıda da değinildiği gibi, Transkafkasya'da en erken ve en görkemli kurganlar Gürcistan'da M. Ö. 3. binyılın ikinci yarısından sonra görülmeye başlar. Erken Kurganlar olarak adlandırılan bu dönem Erken Transkafkasya Dönemi (Kura Aras) ve boyalı çanak çömleğin görüldüğü Orta Tunç Çağı'-

²³ Martirosyan 1964: 56 vdd.

²⁴ Doğu Anadolu Yüksek Yaylası boya bezemeli çanak çömlek kültürlerinin kronolojisi hakkında geniş bilgi için bkz: Özfırat 2001^a: 111 vdd.

nın arasındadır²⁵. Oysa bu türde mezar anıtlarının Asya bozkırlarındaki geçmişi ise M.Ö. 5. binyılın ikinci yarısına değin uzanır. Bu kültüre ait insanların sonradan çeşitli yönlerle özellikle batıya doğru yayıldıkları bilinir²⁶. Bu durum kurgan geleneğinin Transkafkasya²⁷ ve Doğu Anadolu'ya kuzeyden geldiğine işaret etmektedir. Ancak bu gelişin yönü ve zamanı konuları şimdi-lik çok açık değildir.

Kurgan türü mezarlarda ele geçirilen boya bezemeli çanak çömlekler ile kurganlar arasında bir paralellik şimdilik görülmez. Çünkü kurganların ilk kez ve yoğun olarak görüldüğü Gürcistan'da boyalı kaplar sayıca çok azdır ve Orta Tunç Çağı'nda görülmeye başlar. Erken Kurganlar Dönemi çanak çömleği Kura Aras geleneğini devam ettiren siyah aklı mala sahiptir²⁸. Doğu Gürcistan ve Kuzey Azerbaycan'ın dışında Transkafkasya'nın güneyinde Erken Kurganlar Dönemi görülmez. Yanısıra Güney Azerbaycan, Nahçıvan ve İran Azerbaycan'ında boyalı çanak çömleklere çok daha yoğun olarak ve hem de yerleşim yerlerinde rastlanmasına rağmen, bu güney bölgede kuzeydeki gibi büyük taştan yığma tepeler yoktur. Yine de mezarlarda genel anlayış açısından ortak özellikler vardır: Nahçıvan Orta Tunç Çağı mezarları içinde toprağa açılmış dikdörtgen çukur ve taş sandık mezarlar çoğunluktadır. Üzerlerine bazen toprak ya da taş ve toprak yığma tepeler yapılmıştır, ancak bunlar fazla yüksek değildir, çoğunlukla belli belirsizdir ve en fazla 1.00 m. yüksekliğe ulaşırlar²⁹. Ayrıca tarafımızdan "Aras Boyalıları" olarak adlandırılmış olan boya bezemeli çanak çömleklerin anavatanının Nahçıvan çevresinde olması çok muhtemeldir³⁰.

²⁵ Djaparidze 1991: 325 vdd.; 1993; Lordkipanidze 1991: 54 vdd.; Edens 1995: 54 vd.

²⁶ Anthony 1986: 291 vdd.; Nagler 1996.

²⁷ Burney 1958: 178; 1977: 158; Burney ve Lang 1971: 94; Djaparidze 1969: 280 vdd.; 1993: 475 vdd.; Khazadzyan 1995: 36; Sevin ve Özfırat: "Hakkari Stelleri: Doğu Anadolu'da Savaşçı Çobanlar İlk Not", *Belleten* (baskıda).

²⁸ Djaparidze 1991: 326 vdd.; 1993: 479 vd.; Lordkipanidze 1991: 61 vd.

²⁹ Azerbaycan ve Nahçıvan kurganları için bkz. Aliev 1991: 65 vdd., Bakışaliev 1997: 33 vd. Urmiye Gölü'nün kuzeybatısındaki yüzey araştırmalarında (Kleiss 1969: 14 vdd.; 1978: 13 vd.; 1997) çok sayıda kurgana sahip çeşitli büyüklüklerde nekropoller bulunmuştur. Ancak bunların M.Ö. 2 ve 1. binyıllar veya Urartu Krallığı öncesine ait oldukları dışında buluntu eksikliği nedeniyle herhangi bir tarih belirtilememiştir. Kidir Ali köyü yakınında yer alan kurganlarda bulunan çanak çömlekler arasındaki M.Ö. 2. binyıla ait monokrom boyalı bir parça (Kleiss 1969: Res. 10) ve mezarların yapısal özelliklerinin kuzeyde yer alan kurganlara ve özellikle de Nahçıvan mezarlarına çok benzemesi bu mezarların Orta Tunç Çağı'na ait olabileceğini düşündürmekle birlikte, kesin sonuçlar için veriler henüz yeterli değildir.

³⁰ Özfırat 2001*: 109 vd.

M.Ö. 3. binyılın ortalarında Transkafkasya'nın kuzeyinde yepyeni bir ölü gömme ve mezar biçiminin (kurgan) öncüsüz olarak birdenbire belirişi, bu geleneğin çok köklü bir geçmişi olduğu kuzeyden güneye yani Avrasya bozkırlarından Transkafkasya'ya doğru yapılmış erken bir göçü düşündürmektedir. Kurgan türü gömü adeti M.Ö. 2. binyılın ilk yarısı içinde tüm Transkafkasya ve Doğu Anadolu'ya da yayılmış gibidir. Nitekim yukarıda tanıtmaya çalıştığımız Suluçem ve Nurettin kurganları da bu ikinci yayılım aşamasıyla ilgili görünmektedir.

Transkafkasya ve Doğu Anadolu'da M.Ö. 3. binyılın başlarından beri var olan güçlü yerleşik kültür geleneğine büyük çapta son vermiş görünen bu göçün hangi yönden ve kimler tarafından yapılmış olduğu sorusuna henüz sağlıklı bir cevap verme olanağı yoktur. Bu, üzerinde başlıbaşına durulması gereken önemli bir sorundur.

BİBLİYOGRAFYA

Aliev, V. G.

1977 *Azerbaycan'da Tunç Devrinin Boyalı Gaplar Medeniyeti*, Bakü.

1991 *Kultura Epokhi Srednei Bronzi Azerbaidjana*, Bakü.

Anthony, D. W.

1986 "The 'Kurgan Culture,' Indo-European Origins, and the Domestication of the Horse: A Reconsideration", *Current Anthropology* 27: 291-314.

Bakışaliev, V. B.

1997 *Nahçıvan Arkeolojisi*, İstanbul.

Burney, C.

1958 "Eastern Anatolia in the Chalcolithic and Early Bronze Age", *Anatolian Studies* VIII: 157-209.

1977 *From Village to Empire*, Oxford.

Burney, C. A., D. M. Lang

1971 *Peoples of the Hills: Ancient Ararat and the Caucasus*, London.

Burton-Brown, T.

1951 *Excavations in Azerbaijan, 1948*, London.

Çilingiroğlu

1983 "Van Gölü Havzasında M.Ö. 2. Bin Kültürüne Ait Bazı Veriler", *I. Araştırma Sonuçları Toplantısı*: 25-29.

1984 "The second millenium painted pottery tradition of the Van Lake Basin", *Anatolian Studies* XXXIV: 1984: 129-140.

1986^a "Van Gölü havzasında 2. bin boyalı çanak-çömlek geleneği", *IX. Türk Tarih Kongresi*: 109-115.

1986^b "Van Bölgesi ve Ordu İli Yüzey Araştırması", *IV. Araştırma Sonuçları Toplantısı*: 311-322.

1988 "Van Gölü havzasında M.Ö. 2. binyıla ait boyalı çanak-çömlek geleneği", Ege Üniversitesi, *Arkeoloji -Sanat Tarihi Dergisi* IV: 5-18.

1990^a "Gaziantep Müzesindeki Van-Urmiye boyalıları", Ege Üniversitesi, *Arkeoloji-Sanat Tarihi Dergisi* V: 25-44.

1990^b "Van ve Urmiye bölgeleri arasındaki kültürel ilişkinin Van-Urmiye boyalıları ışığında değerlendirilmesi", *X. Türk Tarih Kongresi*: 169-173.

1994 "Van Gölü havzasında üretilen M.Ö. II. binyıl boyalı çanak çömleği", Ege Üniversitesi, *Arkeoloji Dergisi* II: 1-31.

Djaparidze, O. M.

1964 "Arkheologicheskie Raskopki v Trialeti v 1959-1962 g.", *Sovetskaya Arkheologiya* 2: 102-121.

1969 *Archaeological Excavations in Trialeti: On the History of Georgian Tribes in the Second Millenium B.C.*, Tbilisi.

1993 "Über die Ethnokulturelle Situation in Georgien gegen ende III Jahrtausend v. Chr.", M. Frangipane, H. Hauptmann, M. Liverani, P. Matthiae, M. Mellink (Yay.), *Between The Rivers and Over the Mountains: Archaeologica Anatolica et Mesopotamica Alba Palmieri Dedicata*, Roma: 475-491.

1995 "Mittlere Bronzezeit", A. Miron, W. Orthmann (Yay.), *Unter Wegs zum Goldenen Vlies: Archäologische Funde aus Georgien*, Stuttgart: 79-94.

Djaparidze, O. M., G. B. Avalișvili, A. T. Tsereteli

1985 *Pamyatniki Meskheti Epokhi Srednei Bronzi*, Tbilisi.

Edens, C.

1995 "Transcaucasia at the End of the Early Bronze Age" *Bulletin of the American Schools of Oriental Research* 299/300: 53-64.

Edwards, M. R.

1981 "The Pottery of Haftavan VIB (Urmia Ware)", *Iran* XIX: 101-140.

1983 *Excavations in Azerbaijan (North-western Iran) I: Haftavan, Period VI*, BAR Int. S. 182, Oxford.

Khaçatriyan, T. S.

1975 *Drevniya Kultura Şiraka (III-I Tis. do. N. E.)*, Erevan.

Khanzadyan, E. V.

1962 "Lçaşenskii Kurgan 6", *Kratkie Soobşçeniya Instituta Arkheologii* 91: 66-71.

1969 *Garni IV: Resultatii raskopok (1949-1966 g.)*, Erevan.

1979 *Elar-Darani*, Erevan.

1995 *Metsamor 2, La Necropole: Les Tombes du Bronze Moyen et Recent*, 1, Neuchatel-Paris.

Kleiss, W.,

1969 "Bericht über zwei Erkundungsfahrten in Nordwest-Iran", *Archäologische Mitteilungen aus Iran* 2: 7-119.

1978 "Hügelgraber in Nordwest Azerbaidjan", *Archäologische Mitteilungen aus Iran* 11: 13-18.

1997 "Hügelgraber in Nordwest- und Westiran", *Archäologische Mitteilungen aus Iran und Turan* 29: 179-190.

Köroğlu, K.

2000 "Çıldır Kurganları", *Arkeoloji ve Sanat* 96: 2-11.

Kuşnareva, Kh. K.

- 1960 "Tazekendskij mogilnik v Armenii", *Sovetskaya Arkheologiya* 1: 137-147.
- 1985 "Cevano-Üzerliskskaya Kultura Perioda Srednei Bronzii na Territorii Yujnogo Kavkaza", *Kulturnoe Naslegie Vostoka*: 89-104.
- 1993 *Yujnıy Kavkaz v IX-II (Tis. do N. E.)*, Sankt Petersburg. İngilizce çevirisi için bkz. *The Southern Caucasus in Prehistory: Stages of cultural and socioeconomic development from the eight to the second millenium B. C.*, çev. H. N. Michael, University of Pennsylvania, University Museum monograph 99, Philadelphia 1997.

Lordkipanidse, O.

- 1991 *Archäologie in Georgien Von der Altsteinzeit zum Mittelalter*, Weinheim.

Martirosyan, A. A.

- 1964 *Armeniya v Epokhi Bronzi i Rannego Jeleza*, Erevan.

Nagler, A.,

- 1996 *Kurgane der Mozdok-Steppe in Nordkavkasien*, *Archäologie in Eurasien* 3, Espelkamp.

Özfırat, A.

- 1994 "M.Ö. II. Binyıl Doğu Anadolu Boyalı Seramik Kültürleri Üzerine Araştırmalar", *XI. Araştırma Sonuçları Toplantısı*: 359-377.
- 1999 "1997 Yılı Bitlis-Muş Yüzey Araştırması: Tunç ve Demir Çağlar", *XVI. Araştırma Sonuçları Toplantısı* II: 1-22.
- 2000 "1998 Yılı Bitlis-Muş İlleri Yüzey Araştırması: Tunç ve Demir Çağları", *17. Araştırma Sonuçları Toplantısı* 2: 193-210.
- 2001^a *Doğu Anadolu Yayla Kültürleri (M.Ö. II. Binyıl)*, İstanbul.
- 2001^b "1999 Yılı Muş İli Yüzey Araştırması: Tunç ve Demir Çağları", *18. Araştırma Sonuçları Toplantısı* 2: 123-140.

Rubinson, K. S.

- 1976 *The Trialeti Culture*, (University Microfilms), Ann Arbor- Michigan.

Seidov, A. G., V. B. Bakhşaliev, E. İ. Novruzlu, V. M. Babaev

1995 *Nahçıvan'ın ve Babek Bölgesi'nin Arkheoloji Abideleri*, Bakü.

Simonyan, A. E.

1984 "Dva Pogrebeniya Epokhi Srednei Bronzi Mogilnika Verin Naver", *Sovetskaya Arkheologiya* 3: 122-135.

1996 "Pasteurs et chefs de guerre au Bronze Moyen (XXIII-XXII Siecle Avant J.C.)", J. Santrot (Yay.), *Arménie: Tresors de l'Arménie ancienne, des origines au IVe siècle*, Paris: 54-69.

Winn, S.M.M.

1981 "Burial Evidence and the Kurgan Culture in Eastern Anatolia C. 3000 B.C.: An Interpretation", *Journal of Indo - European Studies* 9: 114-118.

Young, R. S.

1981 *Three Great Early Tumuli, Gordion I*, University of Pennsylvania, Museum Monograph 43, Philadelphia.

Çanak çömlek Kataloğu *

Resim 14: Suluçem Kurganları

1- IV. kurgan: Çizim no. 3; açık kiremit (2.5 YR 5/6) hamurlu, koyu kiremit (10 R 3/6) astarlı, orta kum katkılı, orta pişirilmiş, açkılı, çark yapımı, bezeme siyah (7.5 YR N2).

Bibliyografya: Özfirat 2001^a: Lev. 36/1.

2- IV. kurgan: Çizim no. 2; açık kiremit (2.5 YR 5/6) hamurlu, kahvemsî kiremit (2.5 YR 4/4) astarlı, orta kum katkılı, orta pişirilmiş, açkılı, çark yapımı, bezeme siyah (10 R 2.5/1).

Bibliyografya: Özfirat 2001^a: Lev. 36/2.

3- IV. kurgan: Çizim no. 1; çap 12.5 cm.; siyah (2.5 YR N2.5/) hamurlu, hamurunun renginde astarlı, orta kum katkılı, kötü pişirilmiş, çark yapımı.

Bibliyografya: Özfirat 2001^a: Lev. 36/3.

* Çanak çömlek tanımlarında Munsell Soil Color Charts (Baltimore 1988) renk kataloğu kullanılmış, ancak daha kolay anlaşılabilmesi için numaraların yanına kendi tanımladığımız renkler de yazılmıştır.

4- VI. kurgan: Erzurum Müzesi, envanter no. 115. 94; çap 11 cm. yükseklik 16 cm.; pembe (10 R 6/6) hamurlu, açık kiremit (2.5 YR 5/6) astarlı, pişme nedeniyle kızıla değin renk değişiklikleri, orta kum katkılı, orta pişirilmiş, açkılı, çark yapımı, bezeme siyah (5 YR 2.5/1).

Bibliyografya: Özırat 2001^a: Lev. 36/4.

Benzerleri: *Elar* (Khanzadyan 1979: Res. 93; Kuşnareva 1993: Res. 53/18); *Tazekent* (Kuşnareva 1960: Res. 3/6).

5- VI. kurgan: Erzurum Müzesi, envanter no. 114. 94; çap 11 cm., yükseklik 37 cm.; pembe (10 R 6/6) hamurlu, kahvemsî kiremit (2.5 YR 4/4) astarlı, yüzey pişme nedeniyle siyah alacalı ve renk değişiklikleri var, orta kum katkılı, orta pişirilmiş, açkılı, çark yapımı, bezeme siyah (5 YR 2.5/1).

Bibliyografya: Özırat 2001^a: Lev. 36/5.

Benzerleri: *Lçaşen* (Khanzadyan 1962: Res. 1-3; Martirosyan 1964: Res. 23/1-3; Kuşnareva 1985: Res. 4/8-10; 1993: Res. 59/3, 6); *Tazekent* (Kuşnareva 1960: Res. 2/12); *Garni* (Khanzadyan 1969: Lev. III; Kuşnareva 1985: Res. 5/16, 18; 1993: Res. 59/28-30); *Verin Naver* (Kuşnareva 1993: Res. 51/17; 52/16, 21); *Astapat* (Kuşnareva 1993: Res. 59/24); *Nor Bayazet* (Kuşnareva 1985: Res. 5/11; 1993: Res. 59/25); *Metsamor* (Kuşnareva 1985: Res. 5/4; Khanzadyan 1995: Res. 2).

Resim 22: Nurettin Kurganları

1- II. kurgan: Çizim no. 1; kahve (5 YR 5/6) hamurlu, kiremit (2.5 YR 4/8) astarlı, orta kum katkılı, orta pişirilmiş, açkılı, çark yapımı, bezeme siyah (5 YR 2.5/1).

Bibliyografya: Özırat 2001^a: Lev. 39/1.

2- II. kurgan: Çizim no. 2; kahve (5 YR 5/6) hamurlu, kiremit (2.5 YR 4/8) astarlı, orta kum katkılı, orta pişirilmiş, açkılı, çark yapımı, bezeme siyah (5 YR 2.5/1).

Bibliyografya: Özırat 2001^a: Lev. 39/2.

3- II. kurgan: Çizim no. 3; kahve (5 YR 5/6) hamurlu, kiremit (2.5 YR 4/8) astarlı, orta kum katkılı, orta pişirilmiş, açkılı, çark yapımı, bezeme siyah (5 YR 2.5/1).

Bibliyografya: Özfırat 2001^a: Lev. 39/3.

4- II. kurgan: Çizim no. 4; kahve (5 YR 5/6) hamurlu, kiremit (2.5 YR 4/8) ağız kenarının altı ise krem (7.5 YR 8/6) astarlı, orta kum katkılı, orta pişirilmiş, açkılı, çark yapımı, bezeme siyah (5 YR 2.5/1).

Bibliyografya: Özfırat 2001^a: Lev. 39/4.

5- II. kurgan: Malazgirt Kültür Merkezi Müdürlüğü, env. no. 23. 90; çap 30 cm., yükseklik 10.7 cm.; kahve (5 YR 5/6) hamurlu, kırmızımsı kiremit (10 R 4/8) astarlı, orta kum katkılı, iyi pişirilmiş, açkılı, çark yapımı, bezeme siyah (2.5 YR N2.5/).

Bibliyografya: Özfırat 2001^a: Lev. 39/5.

Benzerleri: *Geoytepe D* (Burton-Brown 1951: Res. 22/1046); *Haftavantepe VIB* (Erken VIB: Edwards 1981: Res. 16/10, 21, 24; 18/16; 1983: Res. 84/10; 86/4, 7; Geç VIB: Edwards 1983: 92/1; 126/12).

6- II. kurgan: Malazgirt Kültür Merkezi Müdürlüğü, env. no 16. 90; çap 16.5 cm., yükseklik 32.5 cm.; devetüyü (7.5 YR 6/6) hamurlu, kırmızımsı kiremit (10 R 4/6) astarlı, orta kum katkılı, iyi pişirilmiş, açkılı, çark yapımı.

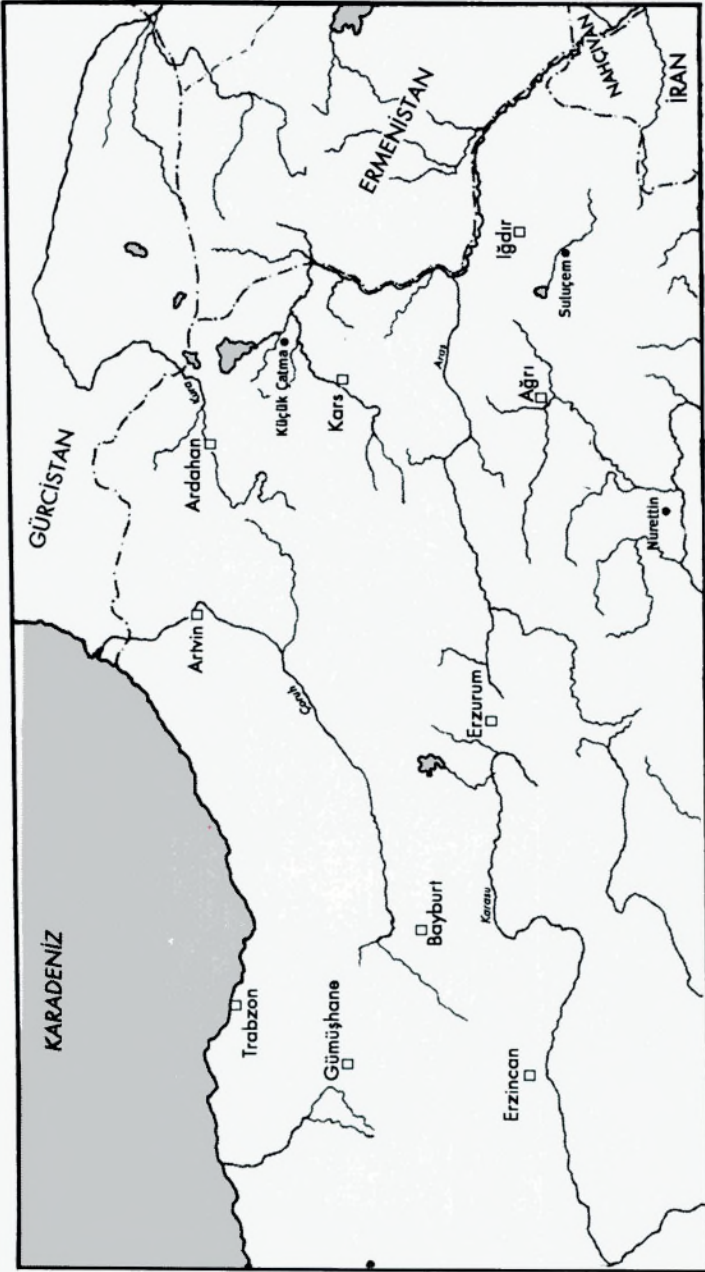
Bibliyografya: Özfırat 2001^a: Lev. 39/6.

Benzerleri: *Haftavantepe Erken VIB* (Edwards 1981: Res. 12/20; 1983: Res.115/5).

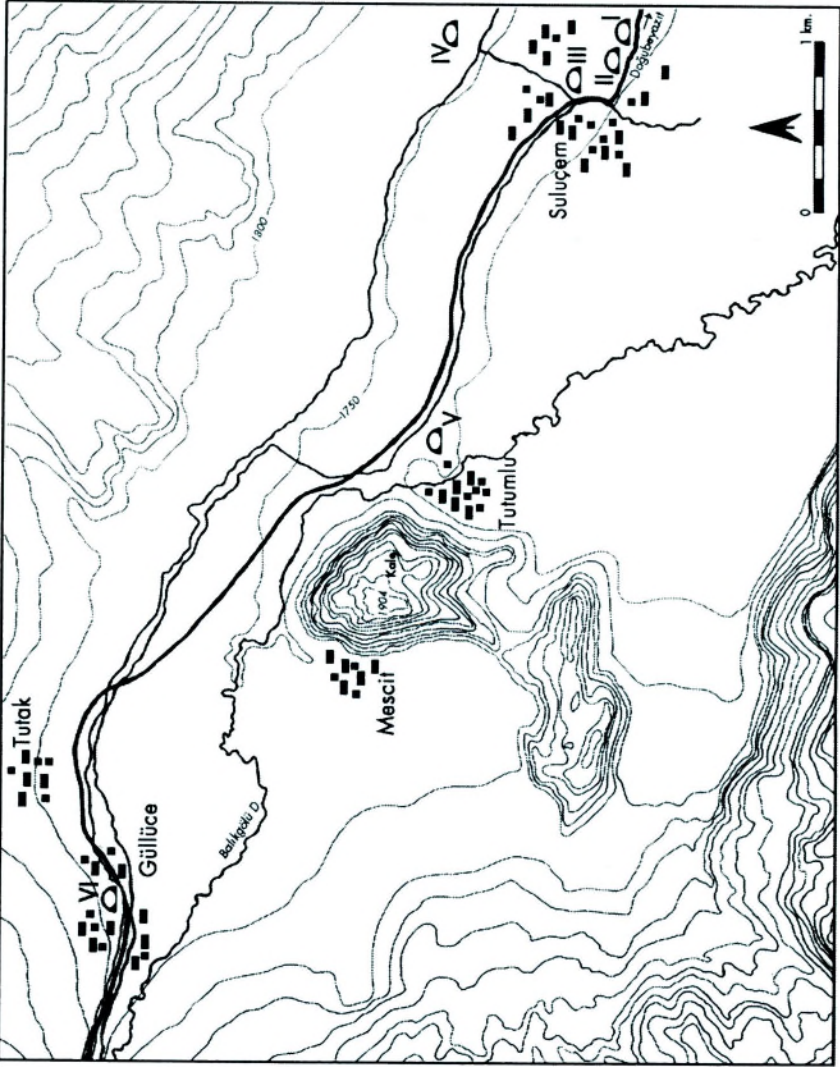
7- II. kurgan: Malazgirt Kültür Merkezi Müdürlüğü, env. no. 23. 90; çap 29 cm., yükseklik 33 cm.; kahve (5 YR 5/6) hamurlu, kırmızımsı kiremit (10 R 4/8) astarlı, orta kum katkılı, iyi pişirilmiş, açkılı, çark yapımı, bezeme siyah (2.5 YR N2.5/).

Bibliyografya: Özfırat 2001^a: Lev. 39/7.

Benzerleri: *Haftavantepe VIB* (Erken VIB: Edwards 1981: Res. 12/23; 1983: Res.115/8, 128/6; Geç VIB: Edwards 1981: Res. 11/10; 1983: Res. 114/10; 115/8; 128/6).

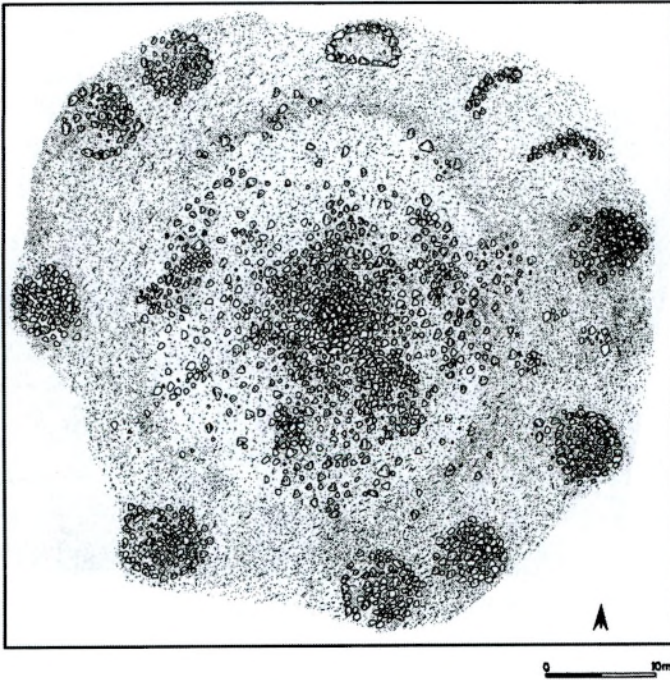
Res. 1

Res. 2

Res. 3 - Suluçem, I No'lu Kurgan.

Res. 4 - Suluçem IV No'lu Kurgan.

Res. 5 - Suluçem, IV No'lu Kurgan.

Res. 6 - Suluçem, IV No'lu Kurgan, merkezdeki ve etegindeki küçük Kurganlardan biri.

Res. 7 - Suluçem, IV No'lu Kurgan, merkezdeki tepe.

Res. 8 - Suluçem, IV No'lu Kurgan, etekdeki küçük Kurganlardan biri.

Res. 9 - Suluçem, VI No'lu Kurgan, tahrib edilmiş yığma tepe.

Res. 10 - Suluçem, VI No'lu Kurgan, yığma tepenin kesiti.

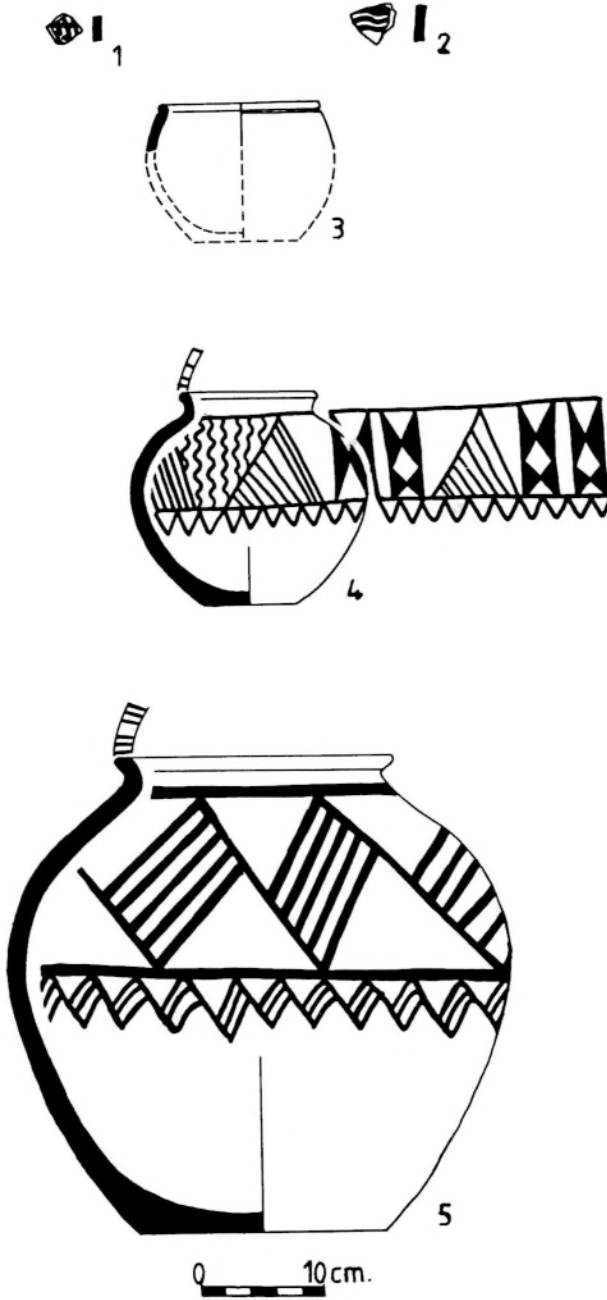
Res. 11 - Suluçem, IV No'lu Kurgandaki taş sandık mezar.

Res. 12 - Suluçem, VI No'lu Kurgandaki taş sandık mezarın kapak taşları.

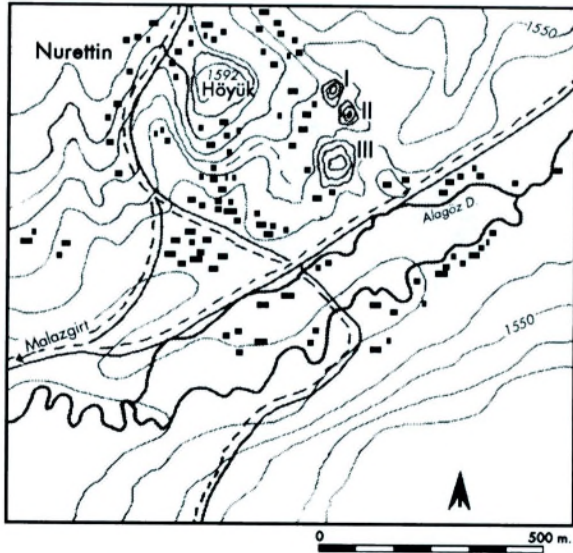
Res. 13 - Suluçem, VI No'lu Kurgandaki saltaşı levha.

Res. 14 - Suluçem, VI (1-3) ve IV (4-5) No'lu Kurganlardan çanak çömlekler.

Res. 15 - Suluçem, VI No'lu Kurgandan monokrom boyalı bir çömlek.

Res. 16 - Nurettin Höyüğü ve Kurganları.

Res. 17 - Nurettin, höyükten kurganların görünüşü.

Res. 18 - Nurettin, I No'lu Kurgan.

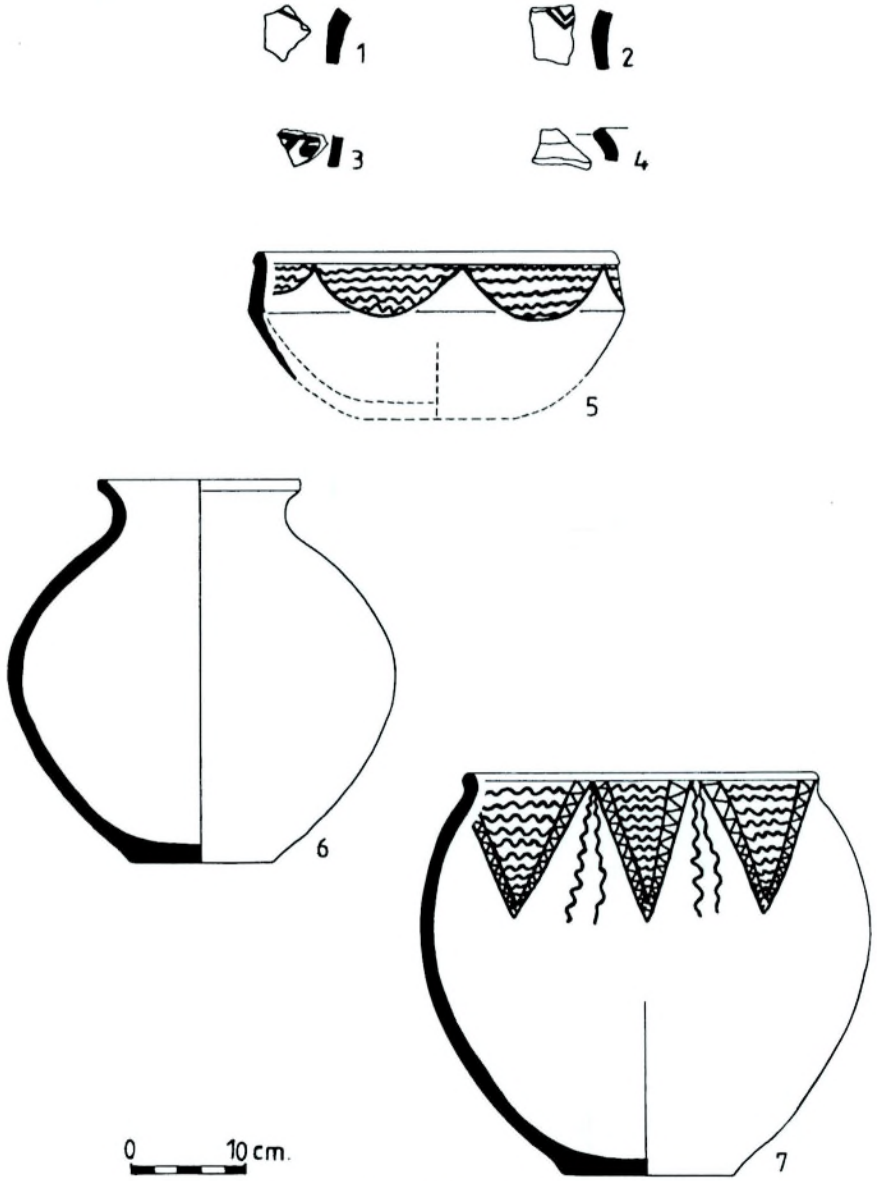
Res. 19 - Nurettin, II No'lu Kurgan.

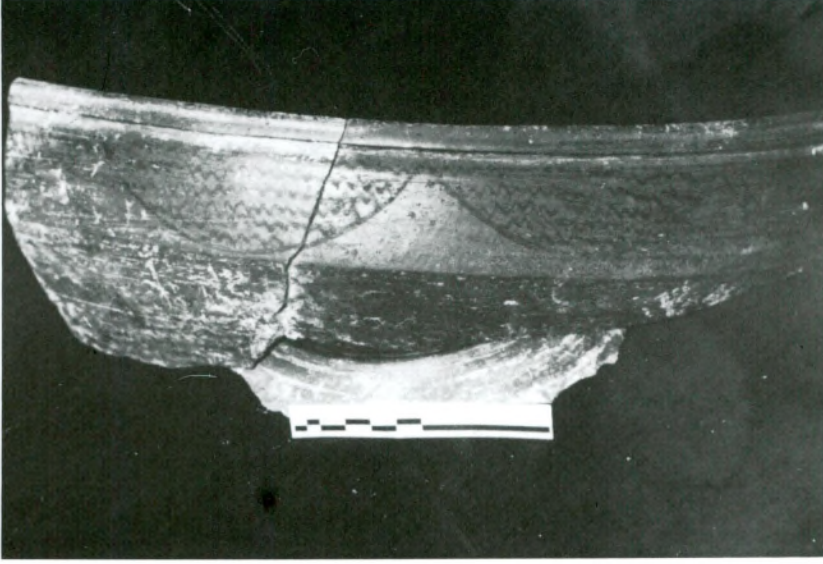
Res. 20 - Nurettin, III No'lu Kurgan.

Res. 21 - Nurettin II No'lu kurgandaki boyalı çanak çömleğin çıkarıldığı kaçak kazı çukuru.

Res. 22 - Nurettin, II No'lu Kurgandan çanak çömlekler.

Res. 23 - Nurettin, II No'lu Kurgandan monokrom boyalı çanak.

Res. 24 - Nurettin, II No'lu Kurgandan monokrom boyalı çömlek.

METROPOLİS'TEN BİR HYDRİA

BİNNUR GÜRLER*

1989 yılından beri Prof. Dr. Recep Meriç başkanlığında bilimsel kazıların sürdürüldüğü Metropolis antik kenti İzmir-Selçuk yolu üzerinde, İzmir iline bağlı Torbalı ilçesinin 5 km. kuzeybatısındaki Yeniköy ve Özbey köyleri arasında yer almaktadır. Strabon kitabı *Geographika*'da, Metropolis'in Smyrna-Ephesos yolu üzerinde, Ephesos'tan 120 stadion uzaklıkta olduğunu yazar¹. Metropolis "Ana Tanrıça Kenti" anlamına gelmektedir. Meter Gallsia isimli ana tanrıçaya ait kült mağarası Uyuzdere'de Galleion Dağının (Alaman Dağı) eteğindedir².

Kent sikke lejantlarına göre Metropolis bir İon kentidir³. Metropolis'in ne zaman ve kimler tarafından kurulduğuna ilişkin yazılı belgelere henüz rastlanmamış olmasına rağmen Seleukoslar zamanında birbirinden ayrı yerleşimlerin bir araya toplandığı bilinir. Metropolis'te de Seleukos krallığı zamanında Makedonyalı eski muharıplerle Arapkave ve Sinektepe höyük yerleşimlerinin katılımlarıyla geniş bir iskanın gerçekleşmiş olduğu düşünülmektedir⁴. Metropolis'te geniş bir iskanın gerçekleştiği Hellenistik dönem, Yunan kültürünün Yunanistan sınırları dışına çıkıp Akdeniz Bölgesi ve Ön Asya'da doğu kültürleriyle karışması ve kaynaşması sonucunda evrensel bir kültürün söz konusu olduğu dönemdir. Sanat ve bilimde uluslararası bir alışveriş, üretimde geniş ölçüde işbirliği vardır. Sanatçılar köklerinden koparak Hellenistik kültürün büyük merkezlerine katılırlar. Böylece ortamda yerel üretim tarzının sınırlarının kesin olarak saptanmasını engelleyen sürekli ve karşılıklı etkiler ortaya çıkar. Hellenistik kültür her şeyden önce bir şehir kültürüdür. Büyük kısmı kralların emriyle kurulmuş şehirlerde kaynaşan farklı topluluklar bütünü ve bunların iç içe geçmiş gelenek, hukuk ve sanat anlayışları bu kültürü oluşturur.

* Doç. Dr. Dokuz Eylül Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü.

¹ Strabon, XIV, 632.

² R.Meriç, Metropolis in Ionien, Ergebnisse einer Survey-Unternehmung in den Jahren 1972-1975, Königstein/Ts. 1982 1982, Karte 1.

³ Meriç 1982, 2 dipnot 8.

⁴ Meriç 1982, 14.

İnceleyeceğimiz beyaz zeminli (lagynos tarzı) hydria (Efes Müzesi Envanter No:9/25/91) Metropolis'te stoa'nın kuzey bölümünde sikkelerle tarihli tabakalardan oluşan bir dolguda⁵ ele geçen seramikler arasında yer almaktadır⁶. Bu dolgunun verdiği sonuçlar Hellenistik seramik genelinde kronoloji ile ilgili zorlukları Metropolis örnekleri için ortadan kaldırmaktadır. Burada beyaz zeminli seramikler için de önemli sonuçlar elde edilmiştir.

Dekorları açık renk zemin üzerine koyu renklerle yapılan seramikler vazo ressamlığının Hellenistik dönemdeki yeniliğidir. Bu tür dekorasyon Akdeniz'de yaygındır⁷. Süsleme fildişi astar üzerine dekoratif resim stilinde yapılır. Bu stilde süslenen başlıca form lagynos olduğu için süsleme "lagynos tarzı" olarak da adlandırılır. Karadeniz kıyılarından Batı Anadolu kıyılarına, Delos ve Kıbrıs'tan Mısır'a kadar geniş bir alanda bu tarz süslemeye sahip seramikler görülür⁸. Dekor için kullanılan renk turuncudan kahverengiye ve siyaha kadar değişir. Rengin koyuluğu fırçaya alınan miktara ve darbenin kalınlığına bağlıdır⁹.

Beyaz zeminli seramiğin çıkış yeri sorusu henüz cevaplanamamıştır. Stil ve teknik bir çok yerdeki geç klasik beyaz zeminli seramiklere bağlanır¹⁰. Seramik ihraç eden bir merkez olan Kırım'ın bu stilin çıkış yeri olduğu düşünülmektedir¹¹. Diğer bir görüş, kaynağın doğu Akdeniz bölgesi ve özellikle

⁵ B.Gürler, Metropolis'in Hellenistik Dönem Seramiği Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (yayımlanmamış doktora tezi) İzmir 1994, Çizim 1-3.

⁶ Gürler 1994, 3.

⁷ G.Leroux, Lagynos, Paris 1913, 15-72; O. Vessberg, A. Westholm, The Hellenistic And Roman Periods In Cyprus, SCE Vol. IV, Part 3, Stockholm 1956, 40; F.O.Waage, Antioch on the Orontes IV, 1, Ceramics and Islamic Coins, Princeton N.J. 1948, 28; J.Schafer, Hellenistische Keramik aus Pergamon, PF 2, Berlin 1968, 101; E.Boehrer, F.Krauss, Das Temenos für den Herrscherkult, AvP IX, Berlin-Leipzig 1937, 122-123; P.Hellström, Pottery of Classical and Later Date Terracotta Lamps and Glass, Labraunda Vol. II, Part 1, Lund 1965, 18; P.Bruneau, La vaisselle, L'ilot de la maison des Comediens, Delos XXVII, Paris 1970, 251; V.Mitsopoulos-Leon, Die Basilika am Staatsmarkt in Ephesos Kleinfunde, 1. Teil: Keramik hellenistischer und römischer Zeit, FiE IX 2/2, Wien 1991, 75-76; J.W.Crowfoot, G.M.Crowfoot, K.M.Kenyon, The Objects From Samaria, Samaria-Sebaste: Reports Of The Work Of The Joint Expedition In 1931-1933 And Of The British Expedition In 1935, III, London 1957, 176; F.F. Jones, The Hellenistic And Roman Periods, Excavations At Gözlü Kule, Tarsus Vol. I, Princeton 1950, 167; R.Tölle-Kastenbein, R.Felsch, U.Jantzen, Das Kastro Tigani, Die Bauten und Funde griechischer, römischer und byzantinischer Zeit, Samos Band XIV, Bonn 1974, 155.

⁸ J.Boardman, "Greek Emporio: Excavations in Chios 1952-1955", BSA Supplementary Volume 62, Oxford 1967 174; Samaria III, 96.

⁹ PF 2, 102.

¹⁰ PF 2, 101; FiE IX 2/2, 75.

¹¹ PF 2, 110.

buradaki thymiaterion formları üzerindeki süslemeler olduğu biçimindedir¹². Bu tip süsleme M.Ö.2. yüzyılda yaygındır¹³.

Hydria süslemeli ya da düz üretilen bir formdur¹⁴. Metropolis hydriası geniş ağızlı, yüksek boyunlu, çanak biçiminde gövdeli ve halka kaidelidir. Yüksekliği 18,8 cm., ağız çapı 14,5 cm. ve kaide çapı 8,2 cm.dir. Dikey kulpu-
nun üst kısmında elleri gövdesinin iki yanına birleşmiş, oturur biçimde bir
figür, omuza birleştiği alt kısımda ise bir baş vardır. Kulplarında plastik fi-
gürler bulunan hydria örnekleri Yunanistan'da M.Ö. erken 6.yüzyıldan itiba-
ren yaygındır¹⁵. Bu stil doğu kökenlidir¹⁶. Hydrianın kulpundaki figürler
koro plastik sanatıyla yakından ilişkilidir. Elleri vücudunun iki yanına bitişik,
oturur ya da ayakta durur biçimde tasvir edilmiş giyimli kadın figürlerine
Pergamon'da sık rastlanır¹⁷. Hydrianın gövdeye doğru kıvrılan yatay kulpları
Hadra'daki hydria örneklerinden bilinen bir özelliktir¹⁸. Miletos'da ele ge-
çen minyatür hydria örneklerinin çoğunda bu tür yatay kulplar vardır¹⁹. Bu
kulp formu M.Ö.3.yüzyıldaki Ptolemaios etkisiyle görülmektedir. M.Ö.
2.yüzyılda da devam eden bu özellik ya Anadolu üzerindeki Ptolemaios etkisi
ya da bir Anadolu özelliği olarak açıklanmaktadır²⁰.

Örneğimizde, mikalı hamur pembemsi bej renktedir. Mat görünümlü
fildişi astarda bazı noktalarda sarı renk belirginleşmiştir. Astar sulandırılmış
beyaz kille yapılır. Beyaz kil içerisinde bulunan çok az miktardaki demir fil-
dişi tonunu verir²¹. Süslemelerde fırçaya alınan malzeme miktarına ve dar-

¹² Boardman 1967, 175, Nr.891-899; Samaria III, 176, Abb.25; FiE IX 2/2, 75.

¹³ Leroux 1913, 101; PF 2, 111;

O. Ziegenaus, G. De Luca, Das Asklepieion, AvP XI, 2, Berlin 1975, 206-208, Nr.101/2;
Labraunda II, 1, 19; Samos XIV, 155; Delos XXVII, 251; FiE IX 2/2, Taf.89.

¹⁴ E.Diehl, Die Hydria, Formgeschichte und Verwendung im Kult des Altertums, römisch-
germanisches Zentralmuseum zu Mainz, Mainz am Rhein 1964, 1 vd.; B.A.Sparks, L.Talcott,
The Athenian Agora XII, 1-2, Bmack and Plain Pottery of the 6th, 5th and 4th centuries B.C.,
Princeton N.J. 1970, 53.

¹⁵ D.M.Robinson, "New Greek Bronze Vases", AJA 46, 1942, 187.

¹⁶ Robinson 1942, 190.

¹⁷ O.Ziegenaus, G. De Luca, Das Asklepieion, AvP XI, 1, Berlin 1968, Taf.41 no.135, 143;
K.Nohlen, W.Radt, Kapıkaya Bei Pergamon, AvP XII, Berlin 1978, Taf.27 no.31, 32. Bu
figürinler Kybele kültüründe yaygındır.

¹⁸ A.Adriani, Annuaire du Musee Greco-Romain III(1940-1950), Alexandrie 1952, Fig.13,
15, 16, 20.

¹⁹ M.Pfrommer, "Zur Typologie der Miniaturhydrien vom Humeitepe" IstMitt 33, 1983,
Abb.6:2, Abb.8, Abb.9:3-5.

²⁰ Pfrommer 1983, 83.

²¹ PF 2, 102.

benin kalınlığına bağlı olarak turuncudan kahverengiye ve siyaha kadar değişen tonların elde edilebilme imkanı dekorun resimsel karakterini artırır. Dekorasyonun bu stilinin paralelleri Attika'daki Batı Yamacı seramikleri üzerinde de izlenir²². Burada da resim elemanları izlenimci bir etki verirler. Beyaz zeminli seramikler üzerindeki tasvirler Hellenistik dönem duvar resimleriyle ilişkilidir. Seramikler üzerindeki tasvirlerin benzerleri Delos'da Hellenistik dönem evlerindeki mozaiklerde ve duvar süslemelerinde görülür²³. Her ikisinde de çizgiselden resimsele doğru bir değişim vardır.

Hydria üzerinde fırça ile yapılmış süsleme boyun ve omuzda yoğunlaşır. Boyunda sarmaşık yaprakları, omuzda yatay kulplar hizasında fırça vuruşlarıyla yapılmış süsler bulunur. Gövdenin alt kısmı ince ve kalın çizgilerle doldurulmuştur. Sarmaşık yaprakları ve fırça darbeleri şeklindeki süslemelere Batı Yamacı seramiklerinde de sık rastlanır. Ephesos'daki bir lagynos omuz parçası üzerinde fırça vuruşlarıyla yapılmış benzer süsleme görülür²⁴.

Süslemede merkez ve taşra ayrımı izlenir. Batı Anadolu'da Menderes Bölgesi, Delos, İskenderiye, Kyrenaika ve Kırım'daki buluntular kalitelidir²⁵. Kıbrıs ve Samos'da da bu tür seramikler ele geçmiştir²⁶. Tarsus ve Antiokheia'da ise çok az parça bulunmuştur²⁷. Doğu Akdeniz'de en az iki ayrı üretim yerinden birinin yüksek kalitedeki çok çeşitli formlarıyla Pergamon olduğu düşünülmektedir²⁸. Üretimin Pergamon egemenliğindeki bir yerde yapılmış olması da mümkündür. Pergamon ithalleri çeşitli merkezlerde ele geçmiştir²⁹.

Dekorasyonda genellikle natüralist motifler kullanılır: çelenkler, müzik aletleri, amphora, lagynos, kantharos gibi kaplar, yunus balıkları, sarmaşıklarla çevrili vazolar, sarmaşıklar, girlandlar ve kurdeleler. Bu dekorasyon öğeleri aynı zamanda değişen sosyal yapıyı ve bunun sanata yansımalarını izlememizi sağlar. Erken dönemlerin artistik stilleri her zaman tek formda değildir.

²² H.A.Thompson, "Two Centuries of Hellenistic Pottery", *Hesperia* 3, 1934, 438-450.

²³ E.Pfuhl, *Malerei und Zeichnung der Griechen I-II*, Munich 1923, Taf.694.

²⁴ FiE IX 2/2, Taf.89 E9.

²⁵ Boardman 1967, 891-899; Delos XXVII, 251 vd.

²⁶ SCE IV, 3, 40; Samos XIV, 155.

²⁷ Tarsus I, Fig.132, 134; Antioch IV, 1, 28.

²⁸ A.Conze, *Die Kleinfunde aus Pergamon*, Berlin 1903, 17; PF 2, 101; A.Conze, *Stadt und Landschaft*, AvP I, 2, Berlin 1913, 277; E.Boehringer, F.Krauss, *Das Temenos Für Den Herscherkult*, AvP IX, Berlin-Leipzig 1937, 122.

²⁹ Samos XIV, 155; FiE IX 2/2, Taf.90 E12, E15.

Üst sınıfın gösterişli sanatı, alt sınıfın daha sade sanatı ile sık sık yan yana görülür. Hellenistik dönemde sosyal tabakadaki yapısal değişimle durum farklılaşır³⁰. Sanata, özellikle seramik sanatına yön veren en önemli değişiklik orta sınıfın meydana gelmesidir. Sanat eserleri için yeni ve önemli müşteriler olurlar. Onlar için görkemli ve gösterişli stiller alçak gönüllü bir ölçekle taklit edilir. Sanattaki klasik geleneğe yeni müşterilerin hoşlandığı türler, natüralizm ve barok anlayış eklenir³¹. Hellenistik döneme kadar insan sanatın tek öznesidir. Şimdi ise çevresini oluşturan ve ona tercih edilen özneler tarafından tahtından indirilir. Bu ticari bir dünyanın sonucudur³². Seramik dekorasyonunda insan figürünün çok az yer tutmasına karşılık bitkisel motifler, hayvanlar, çalgı aletleri sık kullanılır. Sarmaşıklar, çelenkler, kurdeleler, çalgı aletleri o dönem insanının içinde yaşadığı dünyanın önemli bir parçasıdır. Yazarların eserlerinde bu dünyanın tasviri vardır. Mestrius Plutarkhos'un "Marcus Antonius" adlı eserinde şu cümleler dikkati çeker: "Antonius, Ephesos'a girerken Bacchus rahibeleri gibi giyinmiş kadınlar, Satyr ve Pan kılığına bürünmüş adamlar ve delikanlılar ona öncülük ettiler ve bütün kent sarmaşıklarla, sarmaşık sarılmış değneklerle, harplarla, kavallarla ve flütlerle dolup taşıyordu"³³.

Pergamon'da süslemenin kronolojik dizisi saptanmıştır³⁴. Burada dekorasyon stili çizgiselden resimsele doğru gelişir. Lagynos, kanne, tabak, destekli krater, thymiaterion ve pyxis formları bu tarzda süslenir. İzlenimci tasvirler çoğu kere natürmort hissini verir³⁵.

M.Ö.2.yüzyılda yaygınlık kazanan beyaz zeminli seramiklere ait olan örnekler Pergamon'da en erken M.Ö.2.yüzyılın ilk yarısına³⁶ tarihlenir. Pergamon'da Zeus Sunağı'nın altundan beyaz zeminli seramiklere ait parça gelmemiştir. Asklepieion'dan gelen parçalar M.Ö.2.yüzyılın ilk yarısına aittir. Bu tür Pergamon'da M.Ö.2.yüzyıldan önce biliniyor değildir³⁷. Ephesos'da

³⁰ B.Gürler, "Sanatın Sosyal Tarihinde Rasyonel Düşünce ve İlk Adım", Anadolu Sanat, Sayı 9, Mart 1999, 67-77.

³¹ A.Hauser, The Social History of Art, Volume One, From Prehistoric Times To The Middle Ages, London 1977, 93.

³² Hauser 1977, 95.

³³ Mestrius Plutarkhos, Marcus Antonius (Çev. Dr. Mehmet Özaktürk), Ankara 1992, 27.

³⁴ PF 2, 104.

³⁵ FIE IX 2/2, 76.

³⁶ PF 2, 112; AvP XI, 2, Taf.43 Nr.101/2, Nr.206-208.

³⁷ PF 2, 112; AvP XI, 2, Taf.43 Nr.101/2 (M.Ö.2.yüzyıl), Nr.206-208 (M.Ö.2.yüzyılın üçüncü çeyreğinden sonra).

bu tarz süslemeye sahip kaplara ait parçalar M.Ö.200 civarındandır³⁸. Diğer merkezlerde de M.Ö.2.yüzyılın başından önceye verilen örnek yoktur. Dik kulpu plastik süse sahip Metropolis hydriasi beyaz zeminli seramik grubunun şimdiye dek saptanabilen en erken tarihli örneğidir. Bulunduğu tabaka M.Ö.3.yüzyılın ikinci çeyreğine, M.Ö.280-258'e ait, ön yüzlerinde defne çelengi içinde E ve Φ harfleri, arka yüzlerinde otlayan geyik yer alan iki Ephesos sikkesi ile tarihlenmiştir³⁹. M.Ö.3.yüzyıla ait bronz hydrialar arasında benzer formdaki plastik süslemeli örneklerini bulmamız da⁴⁰ tarihini destekler. Bu form geç klasik dönemden beri devam etmektedir⁴¹ ve örneğimiz M.Ö.3.yüzyılın ikinci çeyreğindeki uzantısıdır.

Priene'de bulunmuş olan bir hydriaya ait ağız, boyun ve kulp parçası eserimizin en yakın benzeridir⁴². Dudak profili aynıdır. Kulpu, kanatlarını dudağa doğru iki yana açmış bir Eros oluşturur. Priene örneğinde işçilik daha iyidir, detaylar daha ince ve titizdir. Metropolis'te stoanın kuzey bölümünde ele geçen hydria beyaz zeminli seramik grubunun şimdiye dek bilinen en erken örneğidir. Dolayısıyla benzeri olan Priene örneği de yakın bir tarihten olmalıdır. M.Ö.4.yüzyılın ikinci yarısına ait olan bronz hydria örneklerinde dikey kulpda plastik süsleme ve gövdeye doğru kıvrılan yatay kulplar görülür⁴³. Eretria'da bulunmuş bir hydria form olarak eserimize benzer⁴⁴. Örneğimiz de bu hydria gibi geç Klasik dönemden devam eden bir forma sahiptir.

³⁸ FiE IX 2/2, 76, Taf.89-93.

³⁹ N. Breitenstein, W.Schwabacher, *Sylloge Nummorum Graecorum. The Royal Collection of Coins and Medals, Danish National Museum, Copenhagen 1942, No.269; B.V.Head, A Catalogue of the Greek Coins of Ionia in the British Museum, London 1892, Ionia, Pl.X-10.*

⁴⁰ G.M.A.Richter, "A Fourth Century Bronze Hydria in New York", *AJA* 50, 3, 1946, Pl.XXVII, Fig.17.

⁴¹ Richter 1946, Pl.XXII, XXIV, XXVI-XXVIII.

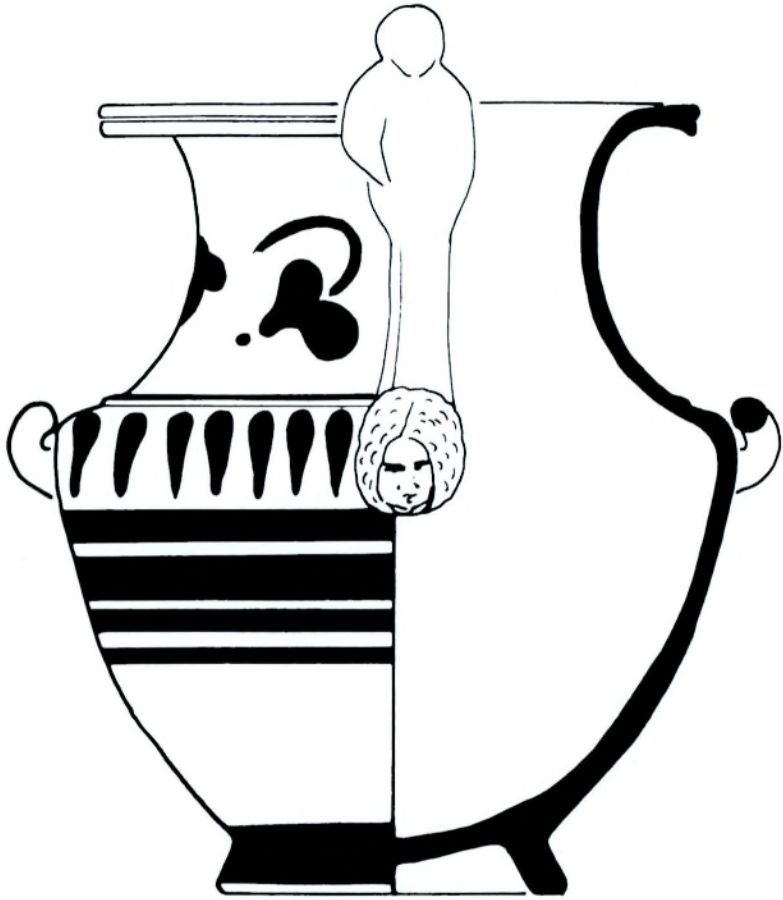
⁴² Th.Wiegand, H.Schrader, *Priene, Ergebnisse der Ausgrabungen und Untersuchungen 1895-1898, Berlin 1904, Abb.537 Nr.56.*

⁴³ Richter 1946, Pl.XXII, XXIV, XXVI, XXVII, XXVIII.

⁴⁴ Richter 1946, Pl.XXVII, Fig.17.

Res. 1 - Metropolis hydriasi.

Res. 2 - Metropolis hydriası. Çizim. Ölçek: 1/1

MISIR MEMLÜKLARINDA BİR SÜRGÜN SİSTEMİ OLAN BATTALLIK VE KUDÜS

MUAMMER GÜL*

Devletler tarih boyunca idarî, askerî, siyasî, dinî vb. sebeplerden dolayı kişileri ya da toplulukları “sürgün” etmeyi bir metod olarak kullanmışlardır. Sürgün yeri, sürgünün mahiyetine göre değişmekle beraber bazen merkeze uzak, sakin, etkisiz bir yer olabildiği gibi, bazen de merkeze yakın, manevî olarak insanları onore edecek bir yer olabiliyordu.

Üç semavî din için de kutsal merkez kabul edilen Kudüs, Ortaçağlar’da bir sürgün yeri olarak da karşımıza çıkmaktadır. Kudüs’ün bir sürgün yeri olması Emeviler döneminde başlayıp Abbasiler dönemi boyunca devam etmiştir. Ancak Kudüs’ün bir sürgün yeri olması tam manasıyla Memlûklar döneminde şehre damgasını vurmuştur.

Emeviler döneminde tasavvuf hareketinin ortaya çıkması ile Kudüs, tarikat ehli için bir sığınak ya da sürgün yeri olarak kendisini gösterdi. Sürgünler özellikle Emevi bakışına uymayan eğilimler için uygulandı. Kadirî görüşlerinden dolayı Sahr b. Yezid, Şam’dan Kudüs’e gelmek zorunda kalmış ve 770 yılında orada ölmüştür. Abbasilerin Mısır Valisi Ebu Mansur Tekin el-Hazarî ise, sufi Hasan el – Dineverî’yi Kudüs’e sürgün etmiştir. Daha sonra Ebu Mansur Tekin vasiyeti gereği 933’te Kudüs’te defnedilmiştir¹. Ancak bu dönemin sürgünleri her zaman zoraki bir sürgün şeklinde olmuyordu. Bazen devlet ve dünya hayatından elini eteğini çeken ve kendisini Allah’a adayan Gazzali gibi büyük alimler için de gönüllü bir sürgün veya daha doğru bir ifade ile inzivaya dönüşebiliyordu².

Emeviler daha iktidarlarının ilk yıllarından itibaren, Hilafet mücadelesinde Kudüs’ün kutsallığını ön plana çıkardılar. Bu çerçevede başlayan dinî spekülasyonlar ve tasavvuf hareketinin getirdiği yeni boyut, Kudüs’ü bir çe-

* Harran Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fak. Tarih Bölümü Öğretim Üyesi, Şanlıurfa.

¹ Shelomo Dov Goitein, “Al-Kuds”, *El*, C.V, Leiden, E.J. Brill, 1978, s.329.

² İbn el- Esir, *el- Kamil fi’t-Tarih*, C. X, (Çev. Heyet), Bahar Yayınları, İstanbul 1985, s.212.

kim merkezi haline getirmiştir. 9. yy. başlarında Kudüs'e yerleşen ilk dinî-tasavvufî grubu teşkil eden *Kerramiler*³den başlayarak Kudüs, Tulun-oğulları, Eyyübîler ve Memlûklar dönemi boyunca birçok dini-tasavvufî grubun merkezi haline geldi⁴. Kudüs, Anadolu-Suriye-Mısır hac yolunun üzerinde bulunuyordu. Haclıların Kudüs'teki kutsal yerleri ziyaretleri haccın adeta bir parçası haline gelmişti. Zengiler döneminde başlayıp Salahaddin Eyyubî tarafından doruğa çıkarılan *cihat politikası* da Kudüs'ü geniş halk kitleleri ve onların popüler temsilcileri olan bu dinî-tasavvufî gruplar açısından önemli kılmıştır. Artık Kudüs'ü görmek ve orada defnolunmak, başta bu mistikler olmak üzere geniş halk kitleleri için bir amaç haline geldi ve fezail kitaplarının başlıca konuları arasına girdi. Bütün bunlar Kudüs'ü gönüllü inzivaların ve aynı zamanda devlet merkezlerinde yer veya yüz bulamamış şahısların uğrak yeri haline getirmiştir.

Konumuzu asıl ilgilendiren Memlûklar döneminde ise Kudüs tam bir sürgün yeridir. Daha önceki sürgünlerden ayrılan vasfı ise, sürgünlerin büyük ölçüde idarî sahayı kapsamasıdır. Öyle ki Memlûkların Kudüs'ü idare anlayışının esasını bu sürgünler oluşturmaktaydı. Zira Harem-i Şerif dokümanlarındaki memurların biyografilerinden Kudüs'e atanan memurların neredeyse yarısının sürgün olduğu görülmektedir⁵. Memlûklar döneminde bu tür sürgünler "*battal*" olarak adlandırılmıştır⁶.

"*Battal* (بَطَّال)" kelimesi Arapça "*batala*" (بطل) kökünden gelir. Batala, konuşmayı bırakmak, terketmek, kaybetmek (sesini kaybetmek), yürüyecek durumda olmamak⁷ anlamlarına gelmektedir. Bu kökten gelen *battal* ise, ziyan ve hüsrana giden, faal olmayan, işe yaramayan, atıl⁸ manalarına geldiği gibi gereksiz, boş, fazla değeri olmayan, işsiz olan, istirahatatta olan⁹, hüküm-

³ el-Mukaddesî, *Ahsan al-Takasim fi Ma'rifetü'l Akalim*, (Editit: M.J.de Goeje) Editio Secunda, Leyden, 1906, s.157; Mutahhar b. Tahir, *Tarih el-Bed ve't-Tarih*, C.V, Paris 1916, s.149; C.E. Bosworth, "*Karamiyya*", *El*, C.IV. 667-668; D.S.Margoliouth, "*Kerramiye*" *IA*. C.V, s.594.

⁴ Ramazan Şeşen, *Salâhaddin Devrinde Eyyûbîler Devleti*, İstanbul.1983, s.306; M.A. Burgoyne, *Mamluk Jerusalem*, London 1967, s.63.

⁵ D.P. Little, "*Relations Between Jerusalem and Egypt*", *History and Historiography of the Mamluk*, Variorum Reprints, London 1986, s.79-80.

⁶ Ebu'l Mehasin İbn Taghri Birdi, *Hawadith ad-Duhur fi Mada'l Ayyam Wash-Shuhur*, Part 2, William Popper, University of California, Berkeley, California, 1932. s.218.

⁷ R. Dozy, *Supplement aux Dictionnaires Arabes*, Paris 1927, C.I, s.95.

⁸ Muhammed b. Mukarrem Celaledin İbn Manzur, *Lisan'l Arab*, C.II, Beyrut, s.57-8.

⁹ Dozy, age., s.96.

süz, kolay kolay kullanılmayacak kadar büyük, hantal, hükümsüz evrak manalarına da gelmektedir¹⁰. Ayrıca kahramanlığı belirten bir unvan olarak da kullanılmıştır¹¹.

Eyyubiler devrinde sürgün anlamında “*battal*” şahıslara rastlanmamasına rağmen “*Battalun*” adı altında askerî bir sınıf bulunmaktaydı¹². Bunların mesleği askerlik olduğu halde belli bir görevi olmayan ve düşük maaş alan emekli askerler ya da ihtiyat kuvvetleri oldukları zikredilmektedir¹³. Yine de bunlar gerek içteki siyasî-askerî faaliyetlerde, gerekse Nube ve Yemen bölgesindeki askerî faaliyetlerde ve Haçlılara karşı savaşlarda kullanılmışlardır¹⁴. Zengiler döneminde de “*Battalun*” adı altında “*nafaka*” ve aynı zamanda ücret karşılığı çalışan, fakat hiçbir görevi olmayan kişilerin bulunduğu zikredilmektedir¹⁵. Gönüllü olan ve bir milis kuvveti olarak anlaşılan bu battalun kişileri her savaş başına ücret veya savaşa katılma ödeneği alırlardı. Aldıkları bu ücret veya ödenekler *Divan el-Ceyş* adlı defterlere kaydedilirdi¹⁶. Aslında Yakındoğu’daki Türk-İslam devletlerinde her bölgede farklı isimler altında olmak üzere gönüllü, mahallî manada milis kuvvetleri bulunmaktaydı. Anadolu’da; Ahiler, Abdallar, Gaziler, Alperenler, Babalar; Suriye ve Filistin’de, *Ahdas* teşkilatı şehirlerin ve beldelerin korunmasında merkezî otoritenin yanında veya ona rağmen mevcudiyetlerini sürdürürken, bazen de cihat ve savaşlara gönüllü ya da belli menfaatler karşılığında merkezi otoritenin yanında bulunabiliyorlardı. Nitekim Nureddin Mahmud Zengî, Banyas kuşatması sırasında bu gönüllü milis kuvvetlerinden istifade etmek istemiş, ancak onlar Nureddin Mahmud Zengî’nin ekonomik durumunun iyi olmadığını düşünerek çekingen davranmışlardır¹⁷. Mısır Memlûkları devrinde ise böyle milis kuvveti niteliğinde askeri bir sınıfa rastlanmamaktadır. Ancak bu

¹⁰ Şemseddin Sami, *Kamus-ı Türkî*, Ders’âdet 1317, s.295. Osmanlı Devletinde ferman, hüküm vb.’nin müsveddelerine “*battal*”, bu evrakın konulduğu torbaya da “*Battal Torbası*” denirdi. Bkz: Mübahat S.Kütükoğlu, “*Battal Torbası*”, *TDVİA*, C.V, s.206).

¹¹ A. Yaşar Ocak, “*Battal Gazi*”, *TDVİA*, C.V, s.204.

¹² Ahmed b.Ali el-Makrizî, *Kitabu’s-Sülûk li Marifet-i Düveli’l-Mülûk*, C.I, (Tashih: M. Mustafa Ziyade) Kahire 1934, s.73,76.

¹³ Şeşen, *age.*, s.83, 147.

¹⁴ İmadeddin el-İsfahanî, *el-Fethü’l Kussî fi Fethi’l-Kudsî*, Leyden, E.J. Brill, 1888, s.457-458.

¹⁵ Nikita Elisseeff, *Nur ad-Din, Un Grand Prince Musulman de Syrie au Temps des Croisades (511-569 H./ 1118-1174)*, Institut Français de Damas, Tome III, Damas 1967, s.735.

¹⁶ Elisseeff, *age.*, s.735.

¹⁷ Elisseeff, *age.*, s.735.

isim ile Kudüs'e gönderilen çeşitli kademelerde idarecilere (Memlûklara) rastlanmaktaydı.

Memlûklar döneminde bu ıstılah askerî kişiler için kullanılmakla birlikte, diğer meslek gruplarındaki ve özellikle idarî kadrolardakiler için de kullanılmaktaydı¹⁸. Ancak bir *battal* emir için, niçin herhangi bir şehir değil de Kudüs seçilmiştir? Bu sorunun cevabının Kudüs'ün coğrafi konumu, Kahire'ye yakınlığı ve dinî hususiyeti göz önüne alındığında daha iyi anlaşılacağı açıktır. Zira Kudüs, muhtemel bir asi tarafından kullanılabilecek olan büyüklükte bir garnizondan ya da kuvvetli istihkâmdan mahrum idi. Ayrıca çevresinden kopuk ve Mısır'a da oldukça yakındır¹⁹. Memlûklar döneminde çok genel bir şekilde bir sürgün yeri olarak kullanılan Kudüs'ün bu vasfını kazanmasında şehrin yeniden iskan edilmesi amacının da etkili olduğu zikredilmektedir²⁰. Memlûk Devleti'nde Mekke ve Tarsus da dinî niteliklerinden dolayı bir sürgün yeri olarak karşımıza çıkmaktadır²¹. Ancak buraların merkezden uzak olmaları kontrol açısından uygun değildi. Kudüs'ün aynı zamanda dinî bir merkez olması, sürgünlerin kabul edebileceği bir durum idi. Memlûk Devleti'nde diğer bir sürgün yeri muhtemelen Kerek şehri olarak görülmektedir. Çok kuvvetli istihkâmlara sahip olan Kerek, daha çok iktidar mücadelelerinde kaybeden haneden üyelerinin sürgün edildiği bir yer olarak karşımıza çıkmaktadır²². Memlûk Sultanı Berkuk, mütemadiyen kendisinden şüphe ettiği Halep Valisi Yelboğa'yı azletmeye teşebbüs ettiği zaman, Yelboğa isyan etmiş ve sonunda Kahire'de sultanı esir almıştı. Ona iyi davranan Yelboğa, Berkuk'u Kerek'a göndermişti²³. Yine Baybars (1260-1277)'ın oğlu Said Muhammed Berke Han da 1279'da ailesi ile birlikte Kerek'e sürülmüştü²⁴.

¹⁸ el-Makrizi, *Sülûk*, C.IV, s.533; Burgoyne, *age*, s.60-61.

¹⁹ Amy Singer, *Kadılar, Kullar, Kudüslü Köylüler*, (Çev. Sema Bulutsuz), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1996, s.6; Goitein, *"Al-Kuds"*, s.332.

²⁰ Goitein'den naklen: D.Ayalon, *"Discharge from Service, Banishment and Imprisonment in Mamluk Society"*, *Israil Oriental Society* (1973), s.324-349.

²¹ Burgoyne, *age*, s.61

²² el-Makrizi, *Sülûk*, C.III, s.335; P.M.Holt, *Haçlılar Çağı XI. Yüzyıldan 1517'ye Yakınoğu*, (Çev. Özden Arıkan), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 69, İstanbul 1999, s.97,103; Burgoyne, *age*, s.74; Singer, s.6.

²³ M. Sobernheim, *"Berkuk"*, *İA* C.2, MEB, İstanbul 1979, s.555-556.

²⁴ V. V. Barthold, *Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler*, (Yay. Haz. Kazım Y. Kopruman - A. İsmail Aka), Kültür Bakanlığı, Kültür Yayınları, Ankara 1975, s. 240.

Battal olarak sürgün edilenlerin statüsü ne idi? Her şeyden önce bir kişi bu statüyü, gözden düşüğü ya da herhangi bir şekilde merkeze karşı olduğu zaman alıyordu. İsyân, haksızlık, hastalık, yaşlılık ve iktidar mücadelelerinde kaybetme bu sebepler içerisinde sıralanabilir. Kısaca *Battal* olan şahıs azil ve sürülme sebebi ile gözden düşmüş oluyordu. Bu statünün eski Türklerde bir şeref unvanı olan ve hükümdar ailesinden olmayanlar için kullanılan *Tarhan* (Targan)²⁵ ile aynı olduğu da düşünülmektedir. Ancak *battal* olan kişi hareket serbestliğinden mahrum iken, *tarhanlar* istedikleri yeri seçebiliyorlardı²⁶. Çünkü tarhan herhangi bir dargınlığa uğramadan emekli olan emirler için kullanılırdı²⁷. Ayrıca battal olan bir kişi *malutta* adlı belli bir elbiseyi giymeye de mecbur idi²⁸.

Bir amirin Kudüs'e *battal* olarak gönderilmesinde iki tür uygulama vardır. Bunlardan birincisinde *battal* olan kişi Kudüs ve el-Halil'in idareciliği (*Nazır al-Haremeyn eş-Şerifeyn**) de dahil olmak üzere herhangi bir idarî ve askeri bir göreve atanabiliyordu. 1309'da Emir Kuray ve 1378'de Börü al-Ahmadî, Haremeyn eş-Şerifeyn'in nazırlığına *battal* olarak atanmışlardır²⁹. 1453'de Emir Karaca ez-Zahiri önce tutuklanmış daha sonra da Kudüs-ı Şerife *battal* olarak gönderilirken, el-Muhibb ibn eş-Şihne de Kudüs'e *battal* olarak gönderilmiştir³⁰. Bu gibi örnekler bir battal'ın görevli olarak gönderildiği zaman iyi bir geçim kaynağına sahip olduğunu göstermektedir. Genellikle onlara bir *tablhane* emirliği verilmekteydi³¹. Bunların bazılarının bir köy ya da bir köyün yarısı ikta olarak verilebiliyordu. Daha ileri örnekler göstermek de mümkündür. Zira Halil b. Şahin adlı emir Halep'teki cezaevinden kurtarıldıktan ve el-Halil (Kudüs'ün nahiyesi)'e *battal* olarak atandıktan sonra Sultan Çakmak, Kakun Kasabası'nı ona ikta olarak devretmiş ve el-Halil'in güneyindeki Yatta Köyü'nü hazineden aldıktan sonra tamamını ona vermiştir³².

²⁵ Abdulkadir Donuk, *Eski Türk Devletlerinde idarî-Askerî Unvanlar ve Terimler*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 1988, s. 40-43.

²⁶ Burgoyne, age., s.61.

²⁷ el-Makrizi, *Sülûk*, TTK ktp. daktilolu tercüme yazmalar, Notlar bahsi. Not: 95. (Tercüme: Zakir Kadiri Ugan).

²⁸ Burgoyne, age., s.61.

* Mekke ve Medine'den sonra Kudüs ve el-Halil için de *Haremeyn eş-Şerifeyn* adı kullanılmıştır. Bkz. Muammer Gül, "XI-XIII. Yüzyıllarda Kûdus", Fırat Ün. Sos.Bil. Enst., Yayınlanmamış Doktora Tezi, Elazığ 1997, s.190.

²⁹ Makrizi, *Sülûk*, C.II, s.37, C.III, s.338.

³⁰ İbn Taghri Birdi, *Hawadith ad-Duhur*, Part 2, s.183, 218.

³¹ Burgoyne, age., s.61.

³² Burgoyne, age., s.61.

İkinci tür uygulamada Kudüs'e *battal* olarak atanan emirler bazen de "görevsiz" (*بدون وظيفة*) olarak atanıyorlardı. Sultanın mektubu ile Şam nâibliğinden azledilen Akboğa, görevsiz olarak Kudüs'e gönderilmişti³³. Yine Sultan Ferec, Suriye'deki muhalif komutanlardan Nevruz'a da görevsiz olarak Kudüs'e giderek orada oturmasını emreden bir mektup gönderip, gecikmesi halinde başına gelebilecek kötü şeylerle onu tehdit etmiştir³⁴. Aynı Memlûk Sultanına karşı atabey Ayıtmış'ın çıkardığı isyana katılan Tagribirdi, isyan bastırıldıktan sonra hiçbir göreve tayin edilmeksizin Kudüs'e gönderilmiştir³⁵. H. 854/ M. 1451 yılında görevinden azledilen emir Canibek el-Nâsiri Kudüs'e *battal* olarak gönderilmiştir³⁶. H. 854/M. 1450 yılında Trablus niyabetinden azledildikten sonra İskenderiye'de hapsedilen emir Yeşbek es-Sofi el-Müeyyedi es-Sagir de Dimyat'a *battal* olarak atanmış³⁷. İki yıl sonra da Dimyat'tan tekrar Kudüs battallığına atanmıştır³⁸. Anlaşıldığı kadarıyla Kahire ile ters düşen ya da itaatten çıkan emirler *battal* statüsünde **görevsiz** olarak da gönderiliyorlardı. İster herhangi bir idarî görev alsın, isterse görevsiz olarak gönderilsinler, Kudüs'e *battal* olarak gelen kişiler, hiç olmazsa kendileri için kafi bir gelir getiren ikta ya da bir emekli aylığı (müretteb), Dimyat'ta yaşama veya cizye'den pay almak istemişlerdir³⁹. Bu iki tür uygulamada birincilerin ekonomik ve sosyal bakımdan daha iyi bir durumda bulundukları açıktır.

Sonuç olarak, diyebiliriz ki Yakındoğu Türk-İslam devletlerinde gönüllü, yerli milis kuvvetleri içerisinde "*battalun*" adlı birliklere rastlanmaktadır. *Battalun* adı altında Mısır Memlûkları döneminde herhangi bir askerî veya milis kuvveti bulunmamaktadır. Ancak bu isim altında çeşitli dereceden asker-sivil görevliler, görevli veya görevsiz olarak Kudüs'e gönderiliyorlardı. Kudüs'ün bir sürgün yeri olarak kullanılması İslamiyet'in erken çağlarından itibaren ara sıra meydana gelen bir vakıa iken, Memlûklar döneminde özellikle idarî ve askerî alanda yaygın bir uygulama haline geldi. Bu sistem XVI. yüzyıldan itibaren Osmanlı Devleti'nde askerî ve ilmiye sınıfından mazuliyet veya tekaüd durumunda bulunanlara uygulanan Arpalık⁴⁰ sistemine benzerlik göstermektedir.

³³ Kazım Y. Koprman, *Mısır Memlûkları Tarihi*, KBY, Ankara 1989, s.31

³⁴ Koprman, *age.*, s.48.

³⁵ M. Sobernheim, "Ferec", *İA*, C.4, MEB, İstanbul 1988, s.554.

³⁶ Ebul Mehasin İbn Tagribirdi, *En-Nücum ez-Zahire fi Müluk Mısır ve'l Kahire*, C. 15, (Tahkik: İbrahim Ali Tarhan-Muhammed Mustafa Ziyadet), Mısır 1392/1972, s.436.

³⁷ İbn Tagribirdi, *a.g.e.*, C. 15, s. 431.

³⁸ İbn Tagribirdi, *a.g.e.*, C. 15, s. 440.

³⁹ Burgayne, *age.*, s.61.

⁴⁰ İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinde İlmiye Teşkilatı*, TTK. Ankara 1984, s. 118-121.

BİBLİYOGRAFYA

- Ayalon, D., "Discharge from Service, Banishment and Imprisonment in Mamluk Society", *Israil Orient Society*, (1973).
- Barthold, V.V., *Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler* (Yay. Haz.: Kazım Yaşar Koprıman - İsmail Aka), Kültür Bakanlığı - Kültür Yayınları, Ankara 1975.
- Bosworth, C.E., "Kerramiyeé, *Eİ*, C.IV, Leiden, E.J. Brill, 1978.
- Burgoyne, M.A., *Mamluk Jerusalem*, London 1976.
- Donuk, Abdülkadir, *Eski Türk Devletlerinde İdari-Askeri Unvanlar ve Terimler*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 1988.
- Dozy, R., *Supplement aux Dictionnaires Arabes*, C.I, Paris 1927.
- El-İsfahani, İmadeddin, *El Fethü'l Kussi fi Fethü'l Kudsi*, Leyden, E. J. Brill 1888.
- Elisseeff, Nikita, *Nur ad-Din Un Grand Prince Musulman de Syrie au Temps des Croisades (511-569/1118-1174)*, Institut Français de Damas, Tome III 1967.
- El-Mukaddesi, Mutahhar b. Tahir, *Tarih el Bed ve't Tarih*, C. V, Paris 1916.
- El-Mukaddesi, Şemseddin Ebu Abdullah, *Ahsen al Takasim fi Ma'rifetü'l Akalim*, (Editit: M.J. de Goeje), Editio Secunda, Leyden 1906.
- El-Makrizi, Ahmed b. Ali, *Kitabü's-Süluk li Ma'rifet-i Düvelü'l Müluk*, C.I, (Tashih: M. Mustafa Ziyadet), Kahire 1934.
- el-Makrizi, Kitabü's-Süluk, TTK ktp. daktilolu tercüme yazmalar, Notlar bahsi: Not: 95 (Tercüme; Zakir Kadiri Ugan).
- Goitein, Shelomo Dov, "Al-Kuds", *Eİ*, C.V, Leiden, E.J. Brill 1978.
- Gül, Muammer, "XI.-XIII. Yüzyıllarda Kudüs", Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Elazığ 1997.
- Holt, P.M., *Haçlılar Çağı 12. Yüzyıldan 1517'ye Yakınoğu*, (Çev. Özden Arıkan), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1999.
- İbn el-Esir, *El-Kamil fi't Tarih*, C.X, Bahar Yayınları, İstanbul 1985.
- İbn Manzur, Muhammed b. Mükerrrem Celaleddin, *Lisanu'l Arab*, C.II, Beyrut.
- İbn Taghri Birdi, Ebu'l Mehasin, *Hawadith ad-Duhur fi Mada'l Ayyam Wash-Shur*, Part 2, (Haz. William Popper), University of California, California 1932.

- İbn Taghri Birdi, Ebu'l Mehasin, *En-Nücum ez-Zahire fi Müluk Mısır ve'l Kahire*, (Tahkik: İbrahim Ali Tarhan-M. Mustafa Ziyadet), Mısır 1392-1972.
- Koprıman, K Yaşar, *Mısır Memlukları Tarihi*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankar, 1989.
- Kütükoğlu, Mübahat S., "Battal Torbası", *TDVİA*, C. V, İstanbul 1992.
- Little, D.P., "Relations Between Jerusalem and Egypt", *History and Historiography of the Mamluk*, Variorum Reprints, London 1986.
- Margoliouth, D.S., "Kerramiye", *İA*, C. VI, İstanbul 1979.
- Ocak, Ahmet Yaşar, "Battal Gazi", *TDVİA*, C.V, İstanbul 1992.
- Sami, Şemsettin, *Kamus-ı Türki*, Dersaadet 1317.
- Singer, Amy, *Kadılar, Kullar, Kudüslü Köylüler*, (Çev. Sema Bulutsuz), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1996.
- Sobernheim, M., "Berkuk", *İA*, C. II, İstanbul 1979.
- Sobernheim, M., "Ferec", *İA*, C.IV, İstanbul 1988.
- Şeşen, Ramazan, *Salahaddin Devrinde Eyyubiler Devleti*, İstanbul 1983.

SARAY'A BAĞLI BİR CAMİ VE HAZİRESİ: KIRIM HANLIĞI'NIN PAYİTAHTI BAĞÇESARAY'DAKİ HANSARAY'IN HAZİRESİ¹

NICOLE KANÇAL - FERRARİ

Hansaray²:

Kırım Hanlığı'nın payitahtı olan Bağçesaray'da bulunan Hansaray'ın kuruluşu ile ilgili olarak elimizde son derece az bilgi mevcuttur. Kaynaklara göre, ikinci Kırım Hanı olan *I. Mengli Geray Han* 1500 yılından sonra bir saray inşaatına başlar. Bunu, sarayın en eski bölümü olarak kabul edilen "Demir Kapı"nın üstündeki kitabe de doğrular. Bu kitabe, *Mengli Geray Han*'ı sarayın kurucusu olarak gösterir. Kitabenin tarihi 909 H (1503-1504 M)'dur. Bu kapı, muhtemelen geniş bir araziye inşa edilmiş bulunan birbirinden bağımsız köşklere açılıyordu. Sarayda yaşam mekanları birkaç avlu etrafında kurulmuştur. Eskiden sarayın bir darphanesi olduğunu da biliyoruz.

Bu sarayın inşasıyla birlikte, eskiden Kırım Hanları tarafından avlak olarak kullanılan Bağçesaray vadisi ve çevresi, yavaş yavaş bir başkente dönüşür. İlk olarak XVI.yy'ın ortalarında *I. Sahip Geray Han* sarayda ikamet etmeye başlar ve göçebe hayata veda eder.

Sarayın bu ilk düzeni ile ilgili bilgileri Bronievski ve Evliya Çelebi'den almaktayız. Bronievski³, sarayın birkaç taş binadan ibaret olduğunu yazmaktadır. Ayrıca saraya bağlı olan camiden de bahsetmektedir. Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde ise, sarayın bir dere kenarında inşa edildiğini, dört kapılı bir duvar ile çevrili olduğunu, sarayın darphanesi, mutfakları, kileri vs. bu-

¹ Bu çalışmanın bir özeti 1999 senesinde Hollanda'da Utrecht şehrinde yapılan XI. Uluslararası Türk Sanatı Kongresine bildiri olarak sunuldu. Oradaki bildiri başlığı şöyle idi: "The Art of the Khans of Crimea and it's Relation to Ottoman Art: The Cemetery of the Khan's Palace in Bağçesaray." Kongre bildirileri ileride internette yayımlanacaktır.

² Hansaray hakkında genel ve daha geniş bilgi için bkz. Oktay ASLANAPA, *Kırım ve Kuzey Azerbaycan'da Türk Eserleri*. İstanbul, 1979, ve Nicole KANÇAL-FERRARİ, "Hansaray", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 1997. S. 521-524. Bu maddede ayrıca Rusça kaynaklar başta olmak üzere çok geniş bir bibliyografya mevcuttur. Ayrıca "Bağçesaray'daki Hansaray'ın Yerleşim Düzeni ve Mimarisi" adlı doktora tezi ile bu konudaki araştırmalarıma devam etmekteyim.

³ Martin Bronievski, *Kırım*. Çev. Kemal Ortaylı, Ankara, 1970.

lunduğunu yazmaktadır⁴. Evliya Çelebi ayrıca sarayın çeşitli görünüşleri (köşk) olduğunu anlatmakla ve Kara Hadım Ağalar tarafından korunan Har-em bölümünden de bahsetmektedir. Kısaca, bu ilk sarayın alıştığımız Türk-İslam saray geleneğine bağlı olduğu açıktır.

Bu saray, 1736'daki Rus işgali sırasında tamamen tahrip edilir. Başta Di-vanhane, cami ve kütüphane olmak üzere önemli mekanlar yakılır, saray du-varları bile yıktırılır. 1740-1743 arasında şehir ve saray Osmanlı desteğiyle tekrar inşa edilir. *Sultan I. Mahmut* hem para, hem de yok olan kütüphane için kitap gönderir. Para ve malzeme ile beraber, muhtemelen İstanbul'dan ustalar da göndermiştir.

Bu çalışmalar sırasında saray genişletilir ve belirgin bir Osmanlı karakteri kazanır. Özellikle avlu düzeni Edirne ve Topkapı saraylarındakine ben-zemektedir. Kendisini çeşitli küçük köşkler, bahçeler ve zengin su mimari-sinde olduğu gibi her yerde hissettiren bu Osmanlı etkisi, daha sonraki dö-nemlerde yapılan değişiklikler ve tamiratlara rağmen kaybolmamıştır.

Bahçesaray'daki Hansaray, bugün ayakta kalabilen sayılı Türk saray kül-liyelerinden birisidir.

1783 senesinde, Kırım Hanlığı ortadan kaldırıldıktan sonra, Hansaray restore edilmiş, birçok değişikliklere uğratılmış ve sonunda müzeye dönüştürülmüştür. Saray, Rus çarları tarafından resmi devlet davetleri için bile kul-lanılmıştır.

Kırım'daki Osmanlı etkisi çok erken tarihlerde başlamaktadır. *I. Mengli Geray Han* zamanında, Kırım Hanlığı Osmanlı himayesine girmiştir⁵. Böy-lece kurulan bağlantı, kuvvetli ilişkiler sağlamış ve Kırım Hanlığı'nın siyasi düzenini ve günlük hayatını etkilemiştir. Devlet yönetme şekli ve toprak da-ğıtım düzeni (Tımar) Osmanlı örneğine çok benzemektedir. Han ve ailesi-nin de Osmanlı sarayı ile yakın bağlantıları vardır. Han'ın bir oğlu genelde bir çeşit rehin olarak Osmanlı sarayında yaşamakta idi ve burada Osmanlı

⁴ Evliya Çelebi, *Seyahatname*, VII, Tarih Encümeni Külliyyatı, İstanbul Devlet Matbaası, 1928, s. 596-600.

⁵ Muzaffer ÜREKLİ, *Kırım Hanlığın Kuruluşu ve Osmanlı Himayesinde Yükselişi (1441-1569)*. Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü, Ankara 1989. Burada bu himaye ayrıntılarıyla incelenmekte ve Kırım Hanlığının ve Osmanlı Devletinin farklılıkları da gösterilmektedir. Teferruatlı bilgiyi bu iki kısa makalede bulmak mümkündür: Halil İNALCIK, "Kırım Hanlığı", *Türk Dünyası El Kitabı*, Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü, Ankara 1976, s.943-954, ve "Giray", *İslam Ansiklopedisi*, IV, İstanbul 1948, s.783-789.

eğitimi görür ve İstanbul'daki kültürel hayata katılırdı. Padişah istediği zaman da bu rehin han oğlunu Kırım'a, yeni Han olarak gönderirdi. Bu şekilde Kırım'da tahtta oturan Han bir dereceye kadar Osmanlı devletine muhtaç idi. Öte yandan İstanbul'da eğitilen hanedan mensubu hem aldığı eğitim sayesinde, hem de Osmanlı Devleti tarafından tahta oturtulabileceğinden Osmanlı Devletine bağlı kalırdı. Tahttan indirilen Hanlar aileleriyle beraber Rumeli'de (Trakya ve bugünkü Bulgaristan bölgesi) ikamete mecbur edilirdi. Rumeli'de kendilerine tahsis edilen çiftliklerde oturur, vakıflar da kurabilirlerdi. Mazul han ve ailesine Osmanlı tarafından maaş bağlanırdı. Daha ağır durumlarda Hanlar Ege adalarına da sürgüne gönderilebilirlerdi (Midilli, Sakız, Rodos). Bu Hanedan mensuplarının her zaman tekrar Kırım'a göreve gönderilebilme ihtimali vardı⁶.

Altın Orda'dan kalan kuvvetli miras, kendisini özellikle hukukta ve kabile aristokrasisinde gösterse de, Kırım'daki kültürel hayat Osmanlı sarayındaki takip etmektedir. Resmi yazışmalardaki Kıpçak şivesinin Osmanlıca'ya kayması da bunun bir göstergesidir. Geray ailesi tarafından desteklenen veya Geray ailesi için yaratılan sanat ve mimari eserleri de, Osmanlı sanatını takip etmektedir.

Osmanlı'nın Avrupa'ya açılışı ve Batıdan gelen ve giderek artan sanat ve kültür etkileri Kırım'da da hissedilmiştir. Kırım'daki etkiler sadece Osmanlı'dan dolayı olarak değil, Avrupa'dan Kırım'a gelen elçi ve seyyahlar aracılığı ile de doğrudan girmiştir. *Kırım Geray*'ın Hanlık döneminde (1758-1764), sarayın bir resim koleksiyonu vardı. Han'ın kurduğu orkestra konserler verirdi ve sarayda yer alan ilk tiyatrodan Molière'den oyunlar oynanmıştır. *Kırım Geray* zamanında Bahçesaray'da elçi olarak bulunan Baron François de Tott, *Kırım Geray*'ın Fransız mutfağına hayran olduğunu ve yemeklerin Baron'un aşçısı tarafından pişirilmesini istediğini yazmaktadır⁷. Bu yeniliklere de mutfakta yemek pişirme sırasında şarabın ilk defa kullanılmaya başlanması

⁶ Kırım Hanlarının ve ailelerinin tarihi için bkz. Halim Geray Sultan, *Gülbün-i Hânân*, Necm-i İstikbal Matbaası, İstanbul 1327. Tekrar baskısı Doç. Dr. Sadi CÖĞENLİ ve Doç. Dr. Recep TOPARLI, Erzurum 1990.

⁷ Baron François de TOTT, *Memoires sur les Turcs et les Tatars*. 3. Cilt, Amsterdam, 1875. Bu kitap Türkçe olarak da yayınlandı: Baron de TOTT, *Türkler ve Tatarlara dair Hatıralar*, Çev. Mehmet Reşat Uzman, İstanbul, Tercüman 1001 Temel Eser No. 89. Yakında ise bu kitap tekrar yayımlandı: François de TOTT, *Türkler ve Tatarlar arasında*, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1996, s.129.

da dahildir. Bu şaşırtıcı yenilikler sadece sarayla sınırlı idi ve halkı pek etkilemezdi.

HAZİRE:

Bu hazine, Hansaray'ın camisine aittir ve aynı zamanda sarayın mezarlığıdır. Bu mezarlık, son derece önemli bir alandır. Bilinen Türk saray ve mezar mimarisinde benzeri yoktur. Bu tarihi alanın, sanat tarihi incelemesinin yanı sıra, sosyal tarih açısından da incelenmesi gerekmektedir.

1996 senesinde Kırım'a gidişimde, hazireyi ayrıntılı olarak inceleme fırsatı oldu. Bu incelemeler sırasında bütün mezar taşlarının fotoğraflarını çektim ve çoğunun estampajlarını aldım⁸. Bu makale, incelemelerin ilk neticesidir ve başka araştırmalara bir kapıdır.

Kendi araştırmalarımın yanı sıra, Dombrovskiy, Borzenko ve Negri tarafından 1848 senesinde Odessa'da yayınlanmış makalelerden de yararlandım⁹. Adı geçen makale, 1839'da yapılmış bir araştırmaya dayanmaktadır. Bu, hazine hakkında yayınlanmış en kapsamlı makaledir ve burada belirtilen taşların bir kısmı bugün mevcut değildir¹⁰.

Hansaray'ın haziresi, caminin kible tarafında yer almaktadır. Hazirede iki kubbeli, bir tane de açık türbe bulunmaktadır. Hazirenin bitişiğinde bulunan bahçenin sonunda bir türbe daha vardır. Bu çok zarif, muhteşem türbenin *Kırım Geray Han*'ın genç yaşta ölen eşi *Dilara Bikeç*'e ait olduğu söylenir.

⁸ Bu hazirenin analizi, Yüksek Lisans tezim olan daha geniş bir araştırmanın bir parçası olarak başladı: Nicole KANÇAL-FERRARİ, *Kırım Hanlarının İmar Faaliyeti ve Mezar Taşları*. İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 1997. Osmanlı toprağında bulunan eserler (Anadolu, Trakya, Bulgaristan, Rodos) yakında tarafımdan yayınlanacaktır.

⁹ F. DOMBROVSKİY-A. BORZENKO-A. NEGRI, "Bahçisarayskaya arabskaya i turetskaya natpisi hanskogo dvortsa meçeti klatbişça", *Zapiski odesskago obşçestva istorii i drevnostey*. Odessa, 1848. Bu makale, Hansaray ve Bahçesaray şehrinin ve Çufutkale'nin bütün kitabelerini içermektedir. Bazı hataları varsa da, bugün kitabeler hakkındaki araştırmalar için en önemli kaynak oluşturmaktadır. Bana Yüksek Lisans Tezimin çalışması için 1996 senesinde bu makaleyi gönderen Sayın Aydoğan Demir Bey'e minnettarım. Aydoğan Bey'in ayrıca Kırım Hanların mezarları ile ilgili bir makalesi vardır: "Çeşme Mezar Taşları ve Tarihi Önemi", *Tarih ve Toplum*, Sayı 155, Cilt 26, Kasım 1996, s. 9-17.

¹⁰ Bu makale için 1996 senesine dayanan araştırmalar esas olarak alınmıştır. Sonbahar 1999'da tekrar bir ziyaret sırasında bazı taşların - özellikle küçük parçalar ve başlıklar - başka bir yere alındığını ya da kaybolduğunu fark ettim. Ayrıca 1999 gidişimde müzenin büyük depolarına girme fırsatımız oldu. Bu depolara çok sayıda mezar taşı ve kırık parça düzensiz bir şekilde konulmuştu. Biz, ileride bu depolarda bir envanter çalışması yapmayı hedeflemekteyiz.

Bu türbelerin yanı sıra, Hansaray'ın dışında Bahçesaray şehrinde de kubbeli bir türbe bulunmaktadır. Çok kötü durumda olan bu yapının mimarisi enteresandır. Türbenin küçük, güzel, duvarlarla çevrili bir haziresi vardır. Gülbün-i Hanan'a göre, *I. Selamet Geray Han* ö.1019 (M1610) ve oğlu *Resmi Bahadır Geray Han*'ın ö.1050 (M1640) türbeleri Bahçesaray'da, Hansaray'ın dışındadır. Büyük bir ihtimalle bu türbe bu iki hanın mezar anıtıdır. Bugün türbede herhangi bir kitabe bulunmamaktadır ve kaynaklarda da bugüne kadar durumu aydınlatacak bilgiye rastlanmamıştır.

Eski resim ve gravürlerde gördüğümüz kadarı ile, hem Dilara Bikeç türbesi, hem de bu isimli türbenin etrafında düzensiz olarak konulmuş mezar taşları bulunmaktadır.

Ama eski dönemlerin asıl mezarlık bölgesi Bahçesaray'ın biraz dışında, Eski Yurt'tadır. Eski Yurt'ta bugün hala üç türbe ve bir kümbet mevcuttur. Evliya Çelebi de Eski Yurt'tan bahsederken, bu yerin hem bir mezarlık bölgesi, hem de bir ziyaret yeri olduğunu söylemektedir¹¹. Bugün bu bölgede tek bir mezar taşı bile kalmamıştır.

Gülbün-i Hanan'a göre, *II. Mehmet Geray Han*'ın ö.992(M1584) türbesi Eski Yurt'tadır.

Hansaray içinde bulunan iki türbe muhtemelen XVI. yy'dan kalmadır. İkisi de Osmanlı tarzında sekizgen gövde üstünde kubbeli yapılardır. İkisinde de herhangi bir kitabe yoktur. Kaynaklardan, türbelerden birisinin *I. Devlet Geray Han*'a ait olduğunu öğrenmekteyiz. Kaynaklara göre, türbelere toplam dört Han defn olunmuştu: *I. Devlet Geray Han* 980 (1572-73), *II. Gazi Geray Han* 1016 (M1607), *III. İslam Geray Han* 1064 (M1654), *IV. Mehmed Geray Han* 1080 (M1669)¹². Bugün türbelerin içi perişan haldedir. Altı mermer kabir hariç, bütün kabirler ortadan kaldırılmıştır. Ahşap sandukalar ve kumaş örtüleri kaybolmuştur ve yerlerde kırık sanduka parçaları vardır. Türbelere defn olunan Hanların mezar taşları mevcut değildir. (Türbedeki han mezarlarına taş konulup konulmadığını bilmiyoruz). Türbelerin ne zaman boşaltıldığı tam olarak belli değildir. XIX. yy'ın sonu, XX. yy'ın başı olması muhtemeldir. Türbelerin asıl düzeninin ve Hanların

¹¹ Evliya ÇELEBİ, Seyahatname, VII-VIII, s. 597-599, Bahçesaray ve çevresinden bahsederken, Evliya Çelebi de Hanların eski ve yeni sarayları hakkında önemli malumat vermektedir.

¹² Halim Geray Sultan, age. s. 52,63,97,105.

kabirlerinin ne tarzda olduğunu bilememekteyiz. Elimize, tahminen XIX. yy.'ın sonuna ait olan ve bir türbenin içini gösteren eski bir fotoğraf geçti. Bu fotoğrafta türbelerin birinin içindeki sandukaların yerlerinde ve sağlam oldukları görülmektedir. Ancak Dombrovskiy'nin makalesine göre türbeler tahrip edilmiş ve kabirler kaldırılmıştır. Dombrovskiy levhalar üstüne yazılı isimlerden bahseder. Bu levhalar da bugün yok olmuştur. Böylece türbelerin bu makalenin yayınlanmasından önce boşaltıldığı anlaşılmaktadır.

Bu iki türbenin yanında hazirede açık bir türbe mevcuttur. Bu türbe *II. Mengli Geray Han*'a aittir. Efsaneye göre, vebadan ölen Han'ın kabri, bulaşıcı bir hastalıktan öldüğü için, hazirenin diğer mezarlarından ayrı tutulmak istenmiştir. Bu kabrin başka ilginç bir özelliği de kitabesinin Farsça olmasıdır.

Hazirenin geçirdiği tarihi macera, hazireden sağlıklı araştırma sonucunu almamızı zorlaştırmaktadır. 1920 senelerinde Kırım'da, başta yarımada'nın doğu tarafında, hanlığın ilk başkenti Eski Kırım (Solhat) ve Bahçesaray yanındaki Eski Yurt'ta yapılan kazılar sırasında bulunan mezar taşları Hansaray'a getirilmiş ve türbelerin önünde açık hava müzesi şeklinde sergilenmiş veya depolara konulmuştur¹³. Dilara Bikeç türbesi ve Hansaray dışında Bahçesaray'da bulunan ikinci türbedeki mezar taşlarının bazıları da saraya getirilmiştir. Stalin döneminde de kırılmaktan korumak amacıyla bazı taşlar rasgele hazireye atılmıştır (Resim 1,2). Ayrıca 1970'li yıllarda, sağlam kalabilmiş bazı kabirler Rus turistler tarafından demir çubuklarla kırılmıştır. Bu üzücü olaydan sonra mezar taşlarının bazıları tamir görmüşse de, bu restorasyon pek bilimsel bir şekilde yapılmamıştır. Birçok kabir taşı yanlış şekilde birleştirilmiş ve bu durum bizim çalışmamızı daha da zorlaştırmıştır.

Bulduğumuz taşlara dayanarak çıkarttığımız birçok istatistikî bilgiyi aşağıda vermekteyiz.

Hazirede bulunan en eski mezar taşı 1848'te yayınlanan makaleye göre H1001 (M1592/93) tarihli ve *Ferah Sultan*'a aittir. Bizim bulduğumuz en eski taş ise *Nureddin*¹⁴ *Maksud Geray Sultan*'ındır ve H1109 (M1697/98) ta-

¹³ Eski Kırım'dan getirilen taşlar en eski taşlardır. Bu mezar taşları Anadolu'da Ahlat ve Gevaş'takilere benzemektedir ve küçük sanduka veya lahit şeklindedir.

¹⁴ Kırım'da kullanılan bazı resmi ünvanlara bir açıklama gerekmektedir: Kırım'ın devlet reisi *Han*'dı. Hanzadelere *Sultan* denirdi. *Kalgay* bir nevi veliaht demektir: "Rivayete göre Mengli Geray sefere hareket edeceği zaman kendisine 'Kırım'da kimi bırakacaksın' diye sormuşlar, o da 'Büyük oğlum Mehmet Geray kalgay' demiş. Bu tâbir sonradan Kırım Hanları

rihini taşımaktadır. En geç taş ise H1220 (M1805/1806) tarihlidir ve *el-Hac Muhammed Şah Beğ* isimli bir şahısa aittir.

Bugün hazirede bulunan mezar taşları böylece XVII. yy'ın sonu ve XIX. yy'ın başı arasındaki dönemden kalmadır. Bu durum bizi iki sonuca ulaştırabilir: Türbeler dışındaki defin merasimleri ancak XVII. yy'ın sonunda başlamış olabilir. İkinci ihtimal ise, yer yetersizliğinden eski kabir taşları kaldırılıp, yerlerine yenileri konulmuş olabilir, yani eski kabirlerin üstüne yenileri gömülmüş olabilir. Osmanlı'da, özellikle İstanbul'da buna benzer durumlarla karşılaşılır. Önceden esas mezarlık bölgeleri, Bahçesaray'a yakın iki mahalle olan Eski Yurt ve Salacık'ta idi. Bu iki bölgede bugün bile türbe binaları bulunur. Bugün, saray bölgesinin içinde bulunan hazire dışında, Kırım'da hiçbir mezarlık veya tek bir mezar taşı kalmamıştır¹⁵.

Dombrovskiy'nin XIX. yy'da yaptığı envanterde 93 mezar taşı mevcuttur. 1996 senesinde bunların ancak 59'unu bulabildik. Bizim tespit ettiğimiz 10 mezar taşı, XIX. yy'ın envanterinde yoktur. Bunlardan sadece bir tanesinde isim ve tarih bulunmaktadır.

Geray ailesine ait mezar taşları – türbeler de dahil – 49'dan 38'e düşmüştür. Biz 1848 makalesinde bulunmayan bir taş tesbit ettik. Geray ailesi dışındakilere ait olan taşlar 44 adet idi, bugün 20 adedi mevcuttur. Haziredeki toprak seviyesi yükseldiğinden bazı kabirler bugün tamamen toprağa gömülmüştür. 1929 senesindeki şiddetli bir yağmurda hazirenin dağ yamacına bakan duvarı yıkılmış, bütün hazire toprakla dolmuş ve kabirler toprak altında kalmıştır. Büyük bir ihtimalle iyi bir yüzey araştırması veya küçük bir kazı çalışmasıyla, daha fazla taş bulmak mümkün olacaktır.

KABİRLERİN HAZİREDEKİ YERLERİ:

Mezar taşlarının asıl yerlerini bulmak çok zordur, çünkü kabirlerin büyük bir kısmının yeri değişmiştir. Biz, çok zahmetli bir çalışmayla mezar yer-

veliahdlarına alem olmuştur. Kalgayların merkezi Akmesit idi." İsmail Hakkı UZUNÇARŞILI, *Osmanlı Tarihi*, III, 2. Kısım, Ankara, 1995, s. 36. Nureddin, Kırım Hanlığında ikinci veliahdlık mansıbı karşılığı olan rütbe Han ve Kalgaydan sonra merâtübe üçüncü mansıb olmaktadır. II. Mehmet Geray Han zamanında bu rütbenin veya makamın ortaya çıktığını görüyoruz. Bkz. Muzaffer ÜREKLİ, a.g.e., s. 74.

¹⁵ 2001 yılındaki araştırma gezimizde Salacık-Çufutkale yolu üzerinde Gazi Mansur olarak adlandırılan bir müslüman mezarlığının varlığından haberdar olduk. Bu mezarlıkta Kırım hanlığından önceki dönemlerden XVIII. yy'a kadar birkaç kabir bulunmaktadır. Ayrıca türbe kalıntıları da mevcuttur. Gazi Mansur ziyaretgâhını Evliya Çelebi de zikr etmektedir.

lerini tek tek tespit etmeye çalıştık ve bu tespitin sonuçlarını ekteki haritada vermekteyiz. (Çizim: 1)

Hazire, caminin kible tarafında yer almaktadır. Hazirenin kapladığı alanın sınırları düzensizdir. Güney doğu tarafında ahırlar bulunur. Caminin doğusunda ise arka bahçe ve ona bitişik, bahçeden girişi olan bir çifte hamam yer almaktadır. Bu hamam, şehirdeki halka da açık idi. Hazirenin batı duvarlarının pencereleri sarayın ana avlusuna açılır. Güney doğu duvarı meyilli bir çizgi ile kuzey doğu duvarı ile birleşir. Bu köşede, şimdi veya kaynaklarda herhangi bir bina, dere, tepe veya benzer bir engelin mevcudiyeti bilinmediğinden, duvarın bu ilginç düzeninin neye dayandığına dair bir açıklama bulamadık.

Sekizgen iki türbe, hazirenin batı tarafında, yani caminin karşısında yer almaktadır. Açık türbe de doğu duvarının önünde caminin tam kible tarafında bulunur (Resim 3).

Bugün hazireye cami ve türbeler arasından ana avludan girilir. İkinci bir kapı, hazire ve caminin arka bahçesini birbirlerine bağlamaktadır. Böylece hazireye hem avludan, yani sarayın içinden, hem de hamam/cami bahçesinden girilebilmektedir. Bu ikinci kapı ise daha küçüktür ve halkın girmemesi için muhtemelen kapalı tutulurdu. Hazirede çok sayıda selvi ağacı vardır. Bugün küçük yollar kabirlerin arasında geçer.

Hazire girişinde hemen sağlı sollu muhteşem kabirlere rastlanır (Resim 4): sağda *Saadet Kalgay* (29)¹⁶ ve *Arslan Geray Han* (31) ve biraz ileride hazirenin en güzel kabri olarak kabul edilen *Kırım Geray Han*'ın (32) mezarı görülür. Solda, caminin kible duvarına neredeyse bitişik Hacı Selim Geray Han'ın kızı *Ferah Sultan* (22), ve Arslan Geray Han'ın oğlu olan *Kalgay Selim Geray* (28) yatmaktadır. Sonraki kabir, *Hacı Selim Geray Han*'a (19) aittir. Bu kabirden sonra onun oğlu *Arslan Geray Sultan* (21) defn olunmuştur. Aynı Han'ın bir başka oğlu, *Kalgay Adil Geray*'ın kabri (8) türbeler arasında yer almaktadır. Türbeler arasında ayrıca *Nureddin Maksud Geray*'ın (1) ve *Sahib Geray Sultan*'ın (23) mezarı bulunur. Bu son kabir ise, üslup bakımından çok farklıdır ve belki de başka bir yerden getirilmiş olabilir. Camiye yakın olan türbenin önünde de *Ayyaz Geray Sultan*'ın (4) kabri yer almaktadır. Cami duvarı ve türbeler arasında bu saydığımız kabirler dışında, planda görüldüğü gibi, bazı mezarların ya şahideleri kırık veya değiştirilmiş veyahut

¹⁶ Parantez içindeki rakamlar, kabirlerin haritadaki yerlerini gösterir.

da mezar taşları sonradan konulmuştur. Yerinde duran kırık lahitlerden anlaşıldığı üzere, büyük bir ihtimalle türbelerin önünde, cami duvarından açık türbeye kadar uzanan alanda kabirler yan yana yer almaktaydı. Hazirenin güney doğu arka bölgesinde ve camiye uzak olan türbenin önünde bu tahmin ettiğimiz düzen kısmen korunmuştur. Hazirenin güney doğusundaki bölgede, bir iki istisna hariç, Geray ailesine ait kabirler bulunmaktadır.

Camiye uzak olan türbenin önünde, Geray ailesinden olmayan, ama ya sarayda bir görevi olan, veyahut önemli bir aileye mensup şahıslar defnedildi. Bunların arasında bir *serhazinedar* (44) ve bir *divan Ağası* (37) bulunmaktadır. Biz aşağıda ayrıca aile bağlantılarını belirtmeye çalıştık.

Üçlü bir mezar grubu özellikleri ile dikkat çekicidir: ortada *Hacı Ali Paşa* (37), solda oğlu *Selâmet Beğ* (38) ve sağda oğlu *İslâm Beğ* (39) yatmaktadır (Resim 5). *Hacı Ali Paşa*'nın iki oğlu birisi Ferah Kerman'da olmak üzere H1150 (M1737) Rus saldırısı sırasında şehit düşmüşlerdir. Yan yana olan bu üç mezar, bize İstanbul'dan alıştığımız aile sofalarını hatırlatmaktadır. Aynı zamanda bu grup, bize mezarlığın asıl düzeni hakkında bir fikir vermektedir. Hazirede, muhtemelen sadece Han ailesi ve sarayda çalışan yüksek memurlar defin olunmuştur.

Bugün cami duvarı ve türbelerin önüne konulan, aslında bu hazireye ait olmayan mezarlar ve yanlış birleştirilmiş şahideler, hazirenin genel karakterini tamamen değiştirmiştir.

TESPİT EDEBİLDİĞİMİZ GERAY AİLESİ'NE AİT OLMAYAN ŞAHİSLERİN AİLE BAĞLANTILARI:

Ali Paşa 1146 (1733-34)

Ali Paşa Ağa-yı Azam Divan-ı Han-ı alıhan 1146 (1733-34)

Mübarek Sultan Beğzade bint-i el-Hac Ali Paşa 1145 (1732-33)

Selâmet Beg bin el-Hac Ali Paşa 1150 (1737-38)

İslâm Beg bin el-Hac Ali Paşa 1150 (1737-38)

Huri Han Beg-zade Uht-i el-Hac Ali Paşa 1153 (1740-41).

Abdülveli Paşa

Silahdar Ali Ağa bin Abdülveli Paşa 1192 (1778)

Zeynep Sultan Hanım bint-i Abdülveli Paşa 1204 (1789-90)

el-Hac Muhammed Şah Beg bin el-Hac Abdülveli Paşa 1220 (1805-06)

Kasım Paşa 1151 (1738-39)

Kasım Paşa bin Gazi Beg 1151 (1738-39)

Mustafa Beg bin Kasım Paşa 1150 (1737-38)

Ali Ağa 1184 (1770-71)

Ali Ağa bin Timur Ağa 1184 (1770-71)

Mahbube Sultan Hanım bint-i Hacı Ali Ağa 1202 (1787-88)

Züleyha bint-i Ali (Ali Ağa?) 1184 (1770-71)

Murtaza bin Halil Ağa 1171 (1757-58)

Kel Muhammed bin Murtaza

Murtaza Mirza

İstatistiksel yıllık ölüm sıklığı: En fazla mezar taşı H1150 (M1737/38) senesine aittir. Bu seneden kalma taşların sayısı yedidir. H1153 (M1740/41) ve H1154 (M1741/42) senelerinden dört, H1170 (M1756/57) senesinden Geray ailesine ait beş taş mevcuttur. Bu seneler dışında, az çok eşit bir taş sayısı vardır; genellikle yıl başına iki mezar taşı mevcuttur. Bu istatistik çok sınırlı olmakla birlikte, yine de Hanlığın Rus işgali altında kaldığı dönemlerde (1738-1741) ölümlerde bir artış olduğunu göstermektedir.

ÜSLUP:

Haziredeki mezar taşları üslup bakımından büyük farklılıklar göstermektedir. Kırım Hanlığı'ndan önceki döneme ait olan ve sonradan bu hazi-reye getirilen taşlar tek başına bir araştırma konusudur ve bizim incelediğimiz dönemin dışında olduğundan araştırma dışı bırakılmıştır. Biz burada Kırım Hanlığı döneminden kalma kabir taşlarını incelemekteyiz. Yukarıda belirttiğimiz gibi, hazirenin asıl düzeni dışarıdan getirilen ve mezarlığa konulan taşlar yüzünden değiştirilmiştir. Yine de 1848'de yayınlanan makaleye baktığımızda, bugün hazirede bulunan kitabeli ve tarihli taşların çoğunluğunun en azından XIX. yy'ın ilk yarısından beri orada olduğu görülmektedir. Böylece üslupta göze çarpan büyük farklılıklar, sadece başka yerlerden gelen ve sonradan tesadüfen mezarlığa konulan taşlara bağlanamaz. Hazire, eskiden beri bir üslup farklılığı göstermiştir.

Üslup açısından mezar taşlarını şimdilik iki gruba ayırabiliriz: Osmanlı üslubunu takip eden taşlar ve bu taşlardan farklı olanlar.

İlk önce Osmanlı üslubunda olmayan kabirleri inceleyeceğiz: Mezar taşlarının bazıları, büyük başlık taşıyan tek bir şahideden ibarettir (Resim 6). Bu şahideler, Osmanlı taşlarından alıştığımız yassı, ince formda değil, dik-dörtgen şahide olarak tasarlanmış, bazen de kitabe iki veya daha çok yüze nakşedilmiştir. Şahidelere göre bazen çok büyük olan başlıklar, bazılarında uzaktan hakiki bir baş gibi görünmekte ve hazirede ilginç bir görüntü oluşturmaktadır. Tek şahideden ibaret olan taşların benzerlerine daha eski dönemlere ait olan ve sonradan hazireye getirilen taşlar arasında rastlanır. Yine de eski dönemlere ait şahideler daha küçük ve zariftir. Bu tek şahideli büyük başlıklı taşlar belki Kırım'da mevcut olan daha eski geleneklere dayanan bir formun devamıdır. Bu canlı şahideler, taş heykelleri (balbal, taş nine) hatırlatmaktadır. Ama yüz veya başka vücut organlarını hatırlatacak herhangi bir belirti yoktur. Şahidelerin bu figüratif karakteri yine başka bir menşei aratmaktadır¹⁷. Bu taşlar, ilk bakışta kaba görünse de, gelişmiş bir form göstermekte ve mutlaka bir geleneğe bağlı kalındığı izlenimi vermektedir. İlginç olan, bu şahidelerin bir tanesinin, Geray hanedanına ait olmasıdır (Resim 7): *Mübarek Geray Sultan* (3). Bu durum, beraberinde yeni bir çok soruyu da getirmektedir. Kitabelerini okuduğumuz diğer şahısların benzer şahideleri Geray ailesinden değildir: *Osman Mirza* (34), *Uruk oğlu* (42).

Başka bir kabir tipi daha vardır: Bu kabirler lahit şeklindedir, baş ve ayak şahideleri ya yoktur, ya da şahideler lahitten bağımsız olarak sonradan içine konulmuştur (Resim 8). Bu kabirlerin çoğu bugün şahidesizdir. Lahitlerin ön ve arkalarının üst kısmı bir üçgen oluşturmaktadır ve klasik Yunan formlarını hatırlatmaktadır. Kabirler açık tekne lahit şeklindedir. Bu kabirlerin üst kısmını yivli bordürler dolaşmakta, yan ve ön taraflarını gelişmiş çok güzel rozetler süslemektedir. Genel olarak bu tür kabirlerin süslemeleri Osmanlı tarzında yapılmış olanlardan çok farklı değildir. Bir tanesinde kılıç tasviri bile vardır. Dikkat çekici bir özellik ise, kullanılan taşın kalitesinin farklılığıdır. Osmanlı üslubunda yapılan kabirlerin hepsi mermerden yapılmış ve az tahrib olmuşlardır. Buradaki lahitler ise farklı, yerli taştan yapılmış ve endişe edilecek kadar bozulmuştur.

¹⁷ Utrecht'te yapılan kongre sırasında, Hedda Reindl Kiel bana, Bulgaristan'da bu büyük başlıklı şahide tipinin bir benzerini gördüğünü söyledi. Bu konuyu takip ederken, hakikaten ilginç bulgular elde ettim. Özellikle çok sayıda resim içeren bir makale bazı şaşırtıcı detay benzerlikleri yüzünden dikkatimi çekti: Lubomir MÍKOV, "Monuments Funéraires Anthropomorphes des Musulmans en Bulgarie du Nord-Est", *İslam Dünyasında Mezarlıklar ve Defin Gelenekleri II*, Uluslararası Kollokyumun Bildirileri Kitabı İstanbul, 28-30 Eylül 1991, Türk Tarih Kurumu Yayınları, İstanbul, 1996, s. 189-198.

Bu mezarların kitabeleri olmadığından, ne zamandır bu hazirede olduklarını bilmek mümkün değildir. Bu kabir tipi muhtemelen Osmanlı tarzının sadeleştirilmiş şeklidir.

Belki de üslup ve form farklılıkları bir atölye meselesi idi, yani her atölyenin kendine ait üslup ve tercihleri vardı. Belki de saray için çalışan sanatkarlar dışarıya çalışanlardan çok farklı idi.

OSMANLI GELENEĞİNE BAĞLI OLARAK YAPILAN MEZARLAR

Osmanlı üslubunda yapılan mezar taşları da farklılıklar göstermektedir. Bazıları lahit tipindedir, bazıları da sadece bir şahideden oluşur. Geray ailesine ait mezar taşları en kaliteli olanlardır.

En eski örnekler türbelerde bulunmaktadır. Bu kabirler lahit şeklindedir ve birer baş ve ayak şahidesine sahiptirler. Şahidelerdeki kitabelerde boya izleri bulunmaktadır (siyah, kırmızı, yaldız). Lahitlerin üst kısımlarında bitkisel bordürler yer almaktadır, yan ve ön/arka taraflarında ise rozetler ve çok güzel çiçekli vazolar tasvir edilmiştir. Şahidelerde süslemeler azdır, kitabenin üstünde sade bordürler bulunur. Başlıkların bir tanesi eski bir kavuk, ikisi mücevveze, bir tanesi de küçük bir kâtibi sarıktır. Türbeler dışında tek bir şahidenin mücevveze bir başlığı bulunur; *Nureddin Tohtamış Geray Sultan* (15).

Haziredeki kabirler genellikle basittir ve çok fazla süsleme göstermemektedirler. Tek belirgin özellik başlıktır. Erkek kabirlerinin başlığı genelde kâtibi tipindedir. Hanedan mensubu olmayan ama sarayda çalışan memurların taşları da bu tip başlığa sahiptir. Bu memurların en önemlileri şunlardır: *Hacı Ali Paşa, Ağa-yı Azam-ı Divan-ı Han Alişan* (1146/1733-34), *Osman bin Hacı Bekir, Serhazinedar-ı Hazreti Han-ı Kırım*, (1156/1743-44), *Bahadır Ağa*, (1188/1774-75). Şahideden kırılmış muhteşem bir başlık da sahipsiz olarak bir kabrin üstüne konulmuştur (Resim 9). Selimi veya yusufi tipindeki bu başlıkta, üç tane farklı sorguç vardır. Bu çok özel başlık muhtemelen bir hana aittir¹⁸. Baş şahideleri süsleme olarak genellikle sadece kitabenin üstünde bir bitkisel süsleme göstermektedir. Sonsuzluğu simgeleyen rozetlere de sıkça rastlanır.

¹⁸ Bu muhteşem başlığı 1999 senesindeki ziyaretimiz sırasında bulamadık.

Kadın kabirlerinde, uzun, ince şahideler kullanılmış, başlıklar yüksek ve dar tutulmuştur. İstanbul'daki kadın kabirlerinde de aynı üslubu görebiliriz. Bazen kitabeleri şahidelerin çeşitli taraflarında yer almaktadır. Şahidelerin bir tanesinde, II. Selim Geray Han'ın kızı *Ferah Geray Sultan*'ın (22), çok güzel bir kolyesi vardır ve başlığı çiçekle süslüdür (Resim 10).

Baş ucuna konulan kitabeli bir şahideden oluşan bu kabir tipi, Osmanlı'da da sıkça görülür. Hansaray haziresinde ise mermerden yapılmış bu şahideler yukarıda bahsettiğimiz kitablesiz lahitler içine konulmuştur. Haziredeki kabirlerin genellikle lahit şeklinde olmaları, bizi bu sonuca da götürebilir: Bazı şahıslar için sadece şahide kıymetli taş olan mermerden yapılmış, lahit kısmı ise başka bir usta tarafından yerli taştan yapılmış olmalıdır. Başka bir ihtimal ise, normal taştan yapılmış kitablesiz lahitler ve önceden kalma sahipsiz lahitler, üstüne şahide konularak tekrar kullanılmışlardır. Bütün bu sorulara şu anda geçici cevaplar vermek zorundayız.

Osmanlı tarzında yapılmış lahit şeklindeki kabirler daha zengin süslemeler göstermektedir. Ön, arka ve yan taraflarında genellikle rozetlere rastlanır, muhteşem bitkisel süslemeler, vazoda çiçekler (gül, Çelebi lalesi), meyve sepetleri vs. de görülebilir.

Lahitlerin üst kısımlarını stilize edilmiş çiçek bordürler (Lotus, Rumi, Palmet) dolaşmaktadır. Muhteşem tasvirlerin iyi bir örneği de hurma ağacı tasviridir. Hurma ağacından düşmekte olan hurmalar bile gösterilmiştir (Resim 12).

Bazı lahitlerin yan taraflarında kılıç veya hançer tasvirleri vardır¹⁹. Türbelerde *Mengli Geray Sultan*'a (T6) ait lahadin üstündeki kılıcın sapı siyaha boyanmış (Resim 11), *Devlet Geray Sultan*'ın (T2) kabrinin üstündeki hançer ise yaldızlıdır, tutamağı siyahıdır (Resim 13). Bu kabirler, hazirenin asıl ihtişamının birer örneği olabilir.

Çok erken döneme ait olan türbelerdeki kabirlerin dışında, hazirenin en güzel mezarları şüphesiz II. Selim Geray Han (19) ve *Kırım Geray Han*'ındır (32). Caminin kible tarafında yer alan II. Selim Geray Han'ın lahidinde, yan taraflardaki üst bordürlerde bitkisel süsleme yerine kitabe metninin bir kısmı yer almaktadır (Resim 14). Bu bordürün altında, lahitde farklı

¹⁹ Bu kılıç ve hançer sembolizmi hakkında bkz. Yaşar ÇORUHLU, "Orta Asya'dan Anadolu'ya Lahit veya Taş Sandukalarda Görülen Hançer-Bıçak Tasvirlerin Sembolizmi", *I. Eyüp Sultan Sempozyumu Tebliğler*, İstanbul, 1998, s.60-70.

boyutlarda toplam sekiz rozet bulunmaktadır. Bu rozetlerin arasında da tekrar bir pano içine alınmış yan taraflarda dörder, ön ve arka tarafta ise ikişer çiçekli vazo tasvir edilmiştir. Bu vazolar, İstanbul'dan tanıdığımız, Batılılaşma döneminde yaygın olarak kullanılan, gövdesinin alt kısmı ikiye bölünmüş vazolardır. Açmış çiçekler ise yapraklı dallarla beraber gösterilmiştir. Çiçeklerin her yaprağı büyük bir gerçekçilik ile her ayrıntıyı vererek yüksek kabartma olarak işlenmiştir. Çiçeklerin bu muhteşem canlılığını rozetler de göstermektedir ve ışık/gölge etkisi işçiliğin kalitesini daha da belli etmektedir. Baş şahidenin üst kısmında gül ile süslenmiş kavuk, onun altında da stilize bir bitkisel süslemenin yanı sıra, kitabenin hemen üstünde bir mukarnas frizi yer almaktadır. Şahidenin yan taraflarında kaset halinde nişler açılmıştır. Ayak şahidesi de son derece ilginçtir: Ayak şahidesi sekizgendir, her sekiz tarafında da kaset halinde nişler açılmıştır. Nişlerin üst tarafında bir Lotus bordürü bulunur ve şahidenin üst kısmında bir top yer almaktadır. II. Selim Geray Han'dan 22 sene sonra ölen *Kırım Geray Han*'ın kabri daha ilginçtir ve yeni dönemin akımlarının bir göstergesidir (Resim 15). Yeniliklere açık olan ve saraya bir çok yenilik getiren bu Han'ın kabri kişiliğini yansıtmaktadır. II. Selim Geray Han'ın mezarına nazaran daha alçak kabartma olarak işlenen bu kabrin alt kısmında, yanlarda üçer, toplam sekiz rozet bulunur. Rozetlerin yanındaki çiçekli vazolar Hacı Selim Geray'ın lahdindeki büyük canlılık gösteren çiçek tasvirlerinden farklıdır. Bu defa kalın çerçeveli kasetler içine alınmış güller ve Çelebi Laleleri daha soluk bir etki bırakmaktadır (Resim 16). Lahdin üst bordürünün etrafında dolaşan klasik motifleri o döneme ait duvar süslemelerinde de görebiliriz. Yine de bu kabir son derece önemli yenilikler göstermektedir. Kabrin üstünde durduğu podest iki kademelidir, bu da bize Batılılaşma döneminde sevilen yükseltme olayını hatırlatır. İstanbul'daki camilerde merdivenler ile yaratılan bu yükseltme etkisi, burada çok basit bir şekilde iki kademeli olarak ortaya konmuştur. Mezarın baş şahidesinin kitabesinin üstünde akant yapraklarından oluşan klasik bir süsleme bulunur. Esas ilginç olan kitabenin alt kısmıdır. Kitabenin içinde bulunduğu kasetin yan çerçevesinin üst kısmı birer sütuncuk oluşturmaktadır. Alt kısmında ise kitabenin şekli değişir ve bir levhaya dönüşür. Bu levhanın üç tane deliği vardır ve bu deliklerin içinden bir kumaş geçmektedir. Bu kumaş bir meyve kasesi oluşturur ve içine iki tarafta da armut konulmuştur. Bu ilginç ve zarif tasarım, *Kırım Geray Han*'ın içinde bulunduğu yeni sanat ortamına muhteşem bir son nokta koymaktadır. Bu Han'ın geniş ilgi alanı, Kırım'ın o dönemde geçirdiği sıkıntılar göz önüne alındığında daha da şa-

şırtıcıdır. Müzik, tiyatro ve görsel sanatlarda yepyeni yaklaşımları olan bu hükümdarın devlet görevlerinin yanında önem verdiği kültürel ortamı nasıl yarattığının en güzel örneğidir.

Hazirenin bu muhteşem kabirleri bize hemen Osmanlı topraklarında bulunan Han kabirlerini hatırlatmaktadır. Bugüne kadar gelebilen bu mezarların en güzelleri Çatalca'dadır.

HAZİREDE BULUNAN MEZARLARIN ENVANTERİ:

Biz burada Hansaray'daki hazirede bulunan kabirlerin tam bir listesini vermekteyiz. Bu liste hem kaynaklara göre hazirede bulunan kabirleri göstermektedir, hem de bugün varolan taşların bir listesidir:

Gülbün-i Hanan'a göre: Gülbün-i Hanan²⁰, bize türbelerde defn edilen Hanları bildirmektedir. Bu kabirler 1848'de yayınlanan raporda mevcut değildir. Onları biz de bulamadık. Hanların kabir yerleri ile ilgili Gülbün-i Hanan'daki bilgi genellikle güvenilir kabul edildiğinden, biz bunları burada vermeyi uygun gördük. Hazirede defn olunan *II. Selim Geray Han*'ın mezarı hakkındaki bilgi doğrudur ve kabri bugün de mevcuttur.

TÜRBELERDE²¹:

I. Devlet Geray Han, 980 (1572/73)

II. Gazi Geray Han, Bora, şaban 1016 (Kasım-Aralık 1607)

III. İslam Geray Han, şaban 1064 (Nisan-Mayıs 1654)

IV. Mehmet Geray Han, cemaziyülahir 1080 (Ekim-Kasım 1669)

MEZARLIKTA:

el-Hac Selim Geray Han 1116 (1704-1705)²²

HAZİREDE YER ALAN KABİRLERİN LİSTESİ:

1848'de yayınlanan listede yer alan ve tarafımızdan bulunamayan mezarları italik karakterle yazdık.

²⁰ HALİM Geray Sultan, *Gülbün-i Hanan*, İstanbul 1327. (Haz. Sadi Cöğenli, ve Recep Toparlı), Erzurum 1990.

²¹ HALİM Geray Sultan, a.g.e. s. 52, 63, 105, 97.

²² HALİM Geray Sultan., a.g.e., s.118.

CAMİYE YAKIN OLAN TÜRBE:

Devlet Geray Sultan Gazi ibn Mübarek Geray Sultan ibn Devlet Geray Han 1041 (1631/32)

Mahmud Geray ibn Selim Han 1100 (1688/89)

Kaya Hanım Selim Han'ın kızı 1130 (1717/18)

Azamet Geray Sultan Nureddin 1102 (1690/91)

İKİNCİ TÜRBE:

Mengli Geray Sultan ibn Gazi İslam Geray Han ibn Selamet Geray Han 1067 (1656/57)

Hüsam Geray Gazi Geray Sultan 1090 (1679/80)

HAZİRE:

GERAY AİLESİNE MENSUP OLAN ŞAHISLAR:

Devlet Geray Sultan bin Bahadır Geray bin Selamet Geray Han 1054 (1741-1742)

Gazi Muhammed Geray 1086 (1675-76)

Muhammed Geray Sultan Hanoğlu 1101 (1689-1690)

Maksud Geray Sultan Nureddin 1109 (1697-1698)

Zeynep Sultan bint-i Şahin Geray Sultan 1131 (1718-1719)

Mübarek Geray Sultan bin Devlet Geray Han 1135 (1722-1723).

Atike Sultan bint-i İslâm Geray Sultan 1136 (1723-1724).

Ferah Sultan bint-i İslâm Geray Sultan 1136 (1723-1724)²³

Ayvaz Geray Sultan 1137 (1724-1725)

Baht Geray Sultan Hacı Selim Geray Han-zade Devlet Geray Han-zade, gurre-i şevval 1141 (Nisan - Mayıs 1729)

Devlet Geray Sultan bin Hacı Geray 1146 (1733-1734)

²³ Bu tarihe ait olan isimli bir taş var.

Hacı Geray Sultan 1146 (1733-1734)

Adil Geray Kalgay Selim Geray Han-zade 1147 (1734-1735)

Azamet Geray Sultan ibn Devlet Geray Han 1147 (1734-1735)

Feth Geray Sultan bin Mehmed Geray Sultan 1150 (1737-1738)

Salih Geray Sultan bin Saadet Geray Han 1150 (1737-1738)

Safiye Sultan binti-i Devlet Geray Han 1150 (M1737-1738)

Şehid Numan Geray Sultan bin Saadet Geray Han 1151 (1738-1739)

II. Mengli Geray Han 9 Ramazan 1152²⁴ (10 Aralık 1739)

Selim Geray Sultan bin Toktamış Geray Sultan 1153 (1740-1741)

Toktamış Geray Sultan Nureddin bin Mengli Geray Han zilkade 1154 (Ocak - Şubat 1742)

Fatma Sultan binti-i el- Hac Selim Geray Han 1154 (1741-1742).

Fatma Sultan binti-i Selamet Geray Han 1154 (1741-1742).

Selim Geray Sultan Nureddin bin Kalgay Baht Geray Sultan 1158 (1745)²⁵.

Tohtamış Geray Sultan ibn İnayet Sultan 1161 (1748).

Mümin Geray Sultan bin Saadet Geray Han 1161 (1748).

II.Selim Geray Han bin Kaplan Geray Han bin el-Hac Selim Geray Han 20 cemaziyülâhır 1161 (17 Mayıs 1748)²⁶.

Ahmet Geray Sultan bin Devlet Geray Han bin el-Hac Selim Geray Han 1164 (1750-1751).

Arslan Geray Sultan ibn Selim Geray Han 1165 (1751-1752)

Ferah Sultan Hani binti-i Selim Geray Han 1167 (1753-1754)

Sahib Geray Sultan bin Baht Geray Sultan 1168 (1754-1755)

Murad Geray Sultan 1170 (1756-1757)

²⁴Halim Geray Sultan., a.g.e., s.167.

²⁵ Bu taş tarafımızdan bulunup, 1848 senesinin makalesinde yer almamaktadır.

²⁶Halim Geray Sultan. a.g.e., s.173.

Hacı Geray Sultan bin Saadet Geray Han 1170 (1756-1757)

Bahadır Geray Sultan bin Devlet Geray Sultan 1170 (1756-1757)

Rukiye Hanım Han kerimesi 1170 (1756-1757)

Selim Geray Sultan Kalgay ibn Arslan Geray Han 1173 (1759-1760)

Saadet Geray Kalgay , 1176 (1762-1763)

Bahadır Geray Han-zade 1177 (1763-1764)

Arslan Geray Han muharrem 1181²⁷ (Mayıs-Haziran 1767)

Kırım Geray Han zilkade 1182²⁸ (Mart-Nisan 1769))

Adil Geray Sultan bin Maksud Geray Sultan 1185 (1771-1772)

Bahadır Geray Sultan Nureddin Nureddin Maksud Geray Sultan'ın oğlu gurre-i şevval 1192 (Ekim - Kasım 1778)

HANEDAN MENSUBU OLMAYAN ŞAHISLARIN KABİR TAŞLARI:

Ferah Sultan-ı Hani 1001 (1592-93)

Melek Sultan bint-i Kadı 1100 (1688-89)

Hacı Kenan ibn Ali 1111 (1699-1700)

Adil Şah Ağa bin Devlet Ağa 1120 (1708) D 54)

Esmâ Sultan bint-i Muhammed Şah Ağa 1128 (1715-16)

Osman Mirza bin Adil Şah Ağa 1138 (1725-26)

Melek Sultan 1142 (1729-30)

Dadı Kadın 1145 (1732-33)

el-Hac Derviş Ağa 1145 (1732-33)

Mübarek Sultan Beğzade bint-i el-Hac Ali Paşa 1145 (1732-33)

Ali Paşa Ağa-yı Azam-ı divan-ı Han-ı alıšan 1146 (1733-34)

Mustafa Beg bin Kasım Paşa 1150 (1737-38)

²⁷Halim Geray Sultan. a.g.e., s. 175.

²⁸Halim Geray Sultan. a.g.e., s.182, Kırım Geray Hanın mezar taşın üstündeki tarih ise 1183'tür.

Selamet Beg bin el-Hac Ali Paşa 1150 (1737-38)

İslam Beg bin el-Hac Ali Paşa 1150 (1737-38)

Amine Hacı 1150 (1737-38)

Kasım Paşa bin Gazi Beg 1151 (1738-39)

Ahmed Şefi 1152 (1739-40)

Adil Ağa 1152 (1739-40)

Huri Han Beg-zade Uht-i el-Hac Ali Paşa 1153 (1740-41)

Mahmud Beg bin Veli Şah Rodoslu 1153 (1740-41).

Uruk oğlu bin Şah Mirza 1153 (1740-41)

Hatice bint-i Abdullah 1155 (1742-1743)

Osman bin Hacı Bekir **Serhazinedar-ı hazret-i han-ı Kırım** Zilhicce 1156 (Ocak - Şubat 1744)

Kırık 1163 (1749-50) isimsiz.

Hüsni Bikec 1164 (1750-51)

Toğu Şah Bikec bint-i Abdurrahman 1164 (1750-51)

Murad Şah bin Osman Mirza 1165 (1751-52)

Ziyade Sultan-ı Hani 1166 (1752-53)

Murtaza bin Halil Ağa 1171 (1757-58)

Kırık 1174 (1760-61) isimsiz

Muhammed Emin Hacı Ahmed Ağa'nın oğlu 1175 (1761-62)²⁹

Züleyha bint-i Ali 1184 (1770-71)

el-Hac Ali Ağa bin Timur Ağa 1184 (1770-71)³⁰

Gazi Mirza bin Devlet Şah Mirza Şirin 1187 (1773-74)

Bahadır Ağa Hacı Baki Ağanın oğlu **Cemaziyülâhır** 1188 (Ağustos-Eylül 1774)

²⁹ 1848 raporunda 1185

³⁰ 1848 raporunda 1185.

Azamet Ağa bin Arslan Gazi Ağa 1191 (1777)

Silahdar Ali Ağa bin Abdülveli Paşa 1192 (1778)

Kırık 1193 (1779) isimsiz.

Bahıtlı Haniş bint-i Salih Beg 1197 (1782-83)

Mahbube Sultan Hanım bint-i Hacı Ali Ağa 1202 (1787-88)

Zeyneb Sultan Hanım bint-i Abdülveli Paşa 1204 (1789-90)

el-Hac Muhammed Şah Beg bin el-Hac Abdülveli Paşa 1220 (1805-06)

Murtaza Mirza

Kel Muhammed bin Murtaza

Esmâ Sultan , 140 (Tarih tam değil.)

Kırık , isimsiz, tarihi olmayan bir taş

Molla Fettah³¹ .

Kırık , 1115 (1703-04)

Kırık , 1136 (1723-24)

Kırık , 1166 (1752-53)

Kırık , 1174 (1760-1761)

Kırık , ..5 (2?).

Kırık, tarihsiz ve isimsiz üç taş.

MEZAR TAŞLARININ KİTABELERİ³²

Parantez içindeki kısımlar bugün okunmuyor; taş kırık veya siliktir. Bu satırlar Dombrovskiy'den aktarılmıştır.

³¹ Buradan itibaren sıralanan taşlar tarafımızdan tespit edilip, 1848 raporunda yer almamaktadır.

³² Bugün varolan mezar taşlarının metinleri kitabelerinden okundu. Okunuşlarda bana büyük destek veren Doç. Dr. Hüsamettin Aksu ve arkadaşım Dr. Fatma Meliha Şen'e yardımlarından ötürü burada yürekten teşekkür etmek isterim. Özellikle Farsça olan II. Mengli Geray Han'ın kabir kitabesinin okunuşu tamamen hocam Doç.Dr. Hüsamettin Aksu'ya aittir.

Yukarıdaki listede italik olarak yazılan ve bugün kaybolan kabirlerin kitabeleri, hazireyi bir bütün olarak tanıtmak amacıyla yine aynı makaleden transkripsiyonla aktarılmıştır.

KIRIM HANEDANI:

Türbe:

Devlet Geraysultan

1.) Yüz

Merhûm Devlet Gerây

Sultân Gâzi ibn Mübârek

Gerây Sultân ibn Devlet Gerây

Hân Ruhı-çün Fâtûha

2.) Yüz

Terk idüp bu fâniyi

Çün eyledi 'azm-i bekā

... ³³ idüp gazâsın

Ehl-i diller cem' idüp

Didiler târihini

Ruhına rahmet dâ'imâ

Cemaziyü'l-evvelin gürresinde

Vefât eyledi sene 1041 (1631-32)

Mahmud Geray

1.)

Maḥmūd Gerây ibn Selim Hân-ı felek-câh

Nâzende o pîrâye-i iklîl-i necâbet

Bu teng-serâdan şıkılup cân-ı 'azîzi

Pehnâ çemen-i hûlda göçüp eyledi rihlet

Oldı mütevari nihân-hâne-i gayra

³³ ...: taş silik veya kırık olduğundan yazı okunmuyor

Ol mihr-i muraşsa'nıla matla'-ı devlet
 Bir genc idi kim 'ahd şebâbında zemîne
 Defn eyledi bu çerh-i fûru'māye-ṭabî'at
 Erbâb-ı dilim bahtı şem'-i ḥayâtın
 Ḥayfâ ki söyündürdi esip bād-ı muşîbet
 2.) [1100]³⁴ (1688-89)

Kaya Hanım

[el-ḥac] Selîm Ḥânîñ idi duḡter-i pâki
 Fevtin işidüp didi ḥavf eyledi [cânım]
 Çün dâr-ı fenâ-yı köhneden yüz tutdı ḥarâbâta
 'Âkil olan [âdem diye...kām]
 Hiç olmadı ta'mîr felek ki ola târîḡ
 [Bu] köhne bina o dünyâyı koydı Kaya Hanım
 Sene [1130] (1717-18)

Azamet Geray Sultan

Nûr-ı basar Selim Ḥân Nureddin
 Ya'ni 'Azamet Gerây o Sulṭân-ı güzîn
 Rıḡlet idicek behişte didim târiḡin
 Mevlâ ide cây-gâhı ḥuld-ı berîn
 Sene 1102 (1690-91)

Mengli Geray Sultan

[Bin altmış
 Yedi târiḡinde]
 Dâr-ı beḡâyâ rıḡlet itdi
 Mengli Gerây
 Sulṭân

³⁴ Parantez [] içinde yazılan kelime veya satırlar mezar taşlarında okunmuyor. Silik olan metin makaleden okunup tamamlandı.

İbn-Ġāzi
İslām Gerāy Hān ibn Selāmet Gerāy
Hān [sene 1067] (1656-57)

Hūsām Geray Sultan

Merhūm
Ve mağfūr
Hūsām Gerāy
Ġāzi Gerāy
Sultān ruḥı-çün
Fātiḥa
Sene 1090 (1679-80)

Devlet Geray Sultan

Sultān-ı merḥūm
Devlet Gerāy bin
Bahādır Gerāy bin
Selāmet Gerāy Hān
Rūḥına Fatiḥa
Sene
Erba'a ve ḥamsin ve elf
[1054]/(1644-45)

Gazi Muhammed Geray

Ebu-l-feth Ġāzi Muḥammed Gerāy
Fenādan beḳāya idüp 'azm-i rāh
Ḳodı cümle gavḡa-yı dehr-nūmay
Behre cūy-i na'im Allāh
Nice ehl-i diller gelüp bir yere
Anın içün iderken hezār vāh vāh
Biri ḳalkup ol dem didi tāriḥin

Muhammed Gerāya behişt ola cāh
Sene 1086 (1675-1676)

Muhammed Geray Sultan

Şevketlü hān hazretleri oğlu
Merhūm Muḥammed Gerāy Sultān
Rûhı-çün Fātiḥa
Sene 1101 (1689-1690)

Maksud Geray Sultan, Nureddin

Nişfet-i menkabe Maḳşūd Gerāy Sultān kim
Terk idüp 'ālemi itdi heves-i ...
Dâ'imā rûhı olup ni'met-i didār ile şād
Ola hem-şoḥbeti ḥūri ve yeri firdevs-i berîn
Gûş idüp fevtini Dürrî didi târiḥ-i tamām
'Azm-i 'adn eyleye Maḳşūd Gerāy Nüreddîn
Rûhı-çün Fātiḥa sene 1109 (1697-1698)

Zeynep Sultan

el-merhūme ve'l-mağfûre
Zeynep Sultān bint-i
Şāhin Gerāy Sultān
Rûhı-çün
el-Fātiḥa
Sene
1131 (M1718-1719)

Mübarek Geray Sultan

sağ:
el-merhūm

ve'l-mağfūr
Mübârek Gerāy
Sultān
bin Devlet

sol:
Gerāy Hān
Rūhı-çün
el-Fātiha
tāriḥ sene
[11] 35 (1722-1723)

Atike Sultan

Merhūme
ve mağfūre
'Âtike Sultān
bint-i İslām
Gerāy Sultān
rūhı-çün
Fātiha
[Sene 1136] (1723-1724)

Ferah Sultan

Dilā dehr-i fenāya itme rağbet
Çekersin 'ākibet bir gün nedāmet
Görürsün bî-vefādır dünyâ
Yüzine gülerek ider mezellet
Nice şehirler ki geldi bu cihāna
Heme eylediler 'uqbāya rıḥlet
Ferâḥ Sultān-ı Hānî nūr-ı Sa'ādet
Ki terk itdi bize çekdirdi ḥasret

On iki yaşına irdikde nâ-gâh
 O da cām-ı ecelden tatdı lezzet
 Kānı ol nev-nihāl-i bāğ-ı rıdvān
 Kānı ol gevher-i dürr-i nezāfet
 Kānı ol serv-i bōstān-ı melāḥat
 Kānı ol lū'lū'-i le'ālā-yi ḥikmet
 Cihānıñ ḥālını görüp o ḥūrşid
 Şehāb içre nihān oldu bî-minnet

...

Kuşūrın 'afv idüp Ḥakḫ ide raḥmet
 Gelüp uçdu dil āna tārîḥ
 Maḳām oldu Ferāḥ Sultāna cennet
 Merḥūme ve maḡfūre
 Ferāḥ Sultān bint-i
 İslām Gerāy Sultān
 Rūḥı-çün Fātiḥa
 [Sene 1136] (1723-1724)

Ayvaz Geray Sultan

Ziyāretten murād olan du'ādur
 Du'āñız rūḥ-ı mevtāya ḡdādur
 Du'ā eyleñ ki maḡbūl ola tārîḥ
 'Ayvaz Gerāy Sultān ḥayātūñdan cüdādır
 Rūḥına Fatiḥa
 Sene 1137 (1724-1725)

Baht Geray Sultan

Merḥūm ve maḡfūr
 Hacı Selīm Gerāy
 Ḥān-zāde Devlet
 Gerāy Ḥān-zāde

Baht Gerāy Sultān
 Rūhı-çün el-Fātıha
 ğurre-i şevvāl
 Sene 1141 (Nisan-Mayıs 1729)

Devlet Geray Sultan
 Hüve'l-ḥallāku'l-bākī
 Bir cevān-ı nāzenîniñ
 Meskenidir bu mezār
 Hāke yek-sān eyledi
 Nāzik tenini rūzgār
 Merhūm Devlet Gerāy
 Sultān bin Hācı
 [Gerāy rūhına Fātıha]
 Sene 1146 (1733-1738)

Hacı Geray Sultan
 Hüve'l-ḥallāku'l-bākī
 El çeküp bezm-i cihāndan
 Fānîdür dünyā diyü gülşen-i
 Firdevse gitdi bākîdür 'uqbā diyü
 Düşdi lafzen bir tārîhi biñ
 Yüz kırk altı senesi cān atup
 Gitdi cennet-i me'vā diyü
 Merhūm Hācı Gerāy Sultān
 Rūhına Fātıha
 Sene 1146 (1733-1734)

Adil Geray Kalgay
 Hān Selīm Gerāy'ın zāde-i Cem-pāyesi

Mülk-i beḳāy³⁵ koyup eyledi uḳbāy cāy
 Kışverine Kırım'ın dehrde ḳalḡay olup
 [Mesned-i 'adni sezā eyleye 'Âdil Gerāy]³⁶
 [Sene 1147] (1734-1735)

Azamet Geray Sultan

Sene biñ yüz kırk yedi şafer ayında
 'Azamet Gerāy Sultān ibn Devlet Gerāy Hān
 Mañsıbı Or Begi iken idüp rıḫlet
 Ḳoydı dünyā-yı dūnı ol sultān
 Cennet-i firdevs aña maḳām olsun
 [Hem] ola mūnisi ḡūr ile ḡılmān
 Kim ki bir [fātiḡa] eydüp baḡıslarsa
 Rūḡına raḡmet eyleye Raḡmān
 el-Fātiḡa
 Sene 1147 (1734-1735)

Feth Geray Sultan

[Merḡūm]
 Feth Gerāy
 Sultān
 bin Meḡmed
 Gerāy
 Sultān
 rūḡına
 el-Fātiḡa
 Sene 1150 (1737-1738)

³⁵ "Beḳā" kelimesi "fenā" olmalı.

³⁶ Taşın bu kısmı kırık olduğundan okunmuyor. Fakat makalede verilene de okunabilen harfler uymuyor.

Salih Geray Sultan

Hüve'l-ḥallāku'l-bākî
 el-merḥûm ve'l-mağfûr
 Şâlih Gerây Sultân
 bin Sa'âdet Gerây Hân
 rūhı-çün
 el-Fâtîha
 Sene 1150 (1737-1738)

Safiye Hani

[Bir vücûd-ı nâzenînün merḳaddidür bu mezâr
 Hâke yeksân eyledi nâzik tenini rûzgâr]
 Bint-i Devlet Gerây Hân Şâfiye
 Sultân Hânî rūhına Fâtîha
 Sene 1150 (1737-38)

Şehid Numan Geray Sultan

Hüve'l-ḥallāku'l-bākî
 el-merḥûm ve'l-mağfûr
 Şehîd Nu'mân Gerây
 Sultân bin Sa'âdet
 Gerây Hân [rûhı-çün]
 el-Fâtîha
 Sene 1151 (1738-1739)

II. Mengli Geray Han

Hân-ı ḥuceste zât
 Ve neseb-i Menglî Gerây
 Peyreven şad ez Serây
 Sepenc-i fenâ revân
 Târîheş âmed in
 Cu muḥabbet-i ebed bedîd

Şâd Menglî Gerây be
 Sil-i bekâ revân
 Sene 1152 (1739-1740)

Selim Geray Sultan
 el-merhûm Selim Gerây
 Sultân bin Tohtamış
 Gerây Sultân rûhına
 Fâtîha
 Sene 1153 (1740-1741)

Tohtamış Geray Sultan Nureddin
 el-Fâtîha
 Merhûm ve mağfûr Nûreddîn
 Toktamış Gerây Sultân bin
 Meñgli Gerây Hân 'aleyhi'r-raḥmeti ve'l-gufrân
 rûhına fâtîha
 Şehr-i zilka'de sene 1154 (Ocak - Şubat 1742)

Fatma Sultan
 Merhûme Fâtma Sultân bint-i
 el-Hâc Selim Gerây Hân rûhına
 el-Fâtîha
 Sene 1154 (1741-1742)

Fatma Sultan
 Merhûme Fâtma Sultân bint-i
 Selâmet Gerây Hân rûhı-çün
 el-Fâtîha
 Sene 1154 (1741-1742)

Selim Geray Sultan Nureddin

Hüve'l-ḥallāku'l-bākī
 Merḥūm ve mağfūrun leh
 Nūreddīn Selīm Gerāy Sultān
 Bin merḥūm ƙalgay-ı sâbık
 Baht Gerāy Sultān
 Raḥmetu'l-lāhi te'ālā
 Bî -hürmeti'l-fātiḥa
 Sene 1158 (1745)

Toktamış Geray Sultan

Okıyalar Fātiḥa ey raḥmeten li'l-ālemīn
 Turağı cennet ola fi-maḳām-ı emīn
 Toḡtamış Gerāy Sultān-ı ibn
 'İnāyet Sultān-ı Ḥānī rūḥına
 Rızāen li'l-lāhi te'ālā el-Fātiḥa
 Sene 1161 (1748)

Mümin Geray Sultan

Hüve'l-ḥallāku'l-bākī
 el-merḥūm ve'l-mağfūr
 Mü'min Gerāy Sultān...
 Bin Sa'ādet Gerāy Ḥān
 Rūḥına
 el-Fātiḥa
 [Sene 1161] (1748)

II. Selim Geray Han

Hüve'l-ḥallāku'l-bākī
 Merḥūm ve mağfūrun leh Selīm Gerāy Ḥān
 Bin merḥūm Ƙaplan Gerāy Ḥān

Bin merhûm el-Hâc Selîm Gerây Hân
 Raḥimehumu'l-lâhi te'âlâ bi ḥürmeti'l-Fātiḥa
 Sene 1161 (1748)

yan levhalarda:
 Rızâsın itsin Hakkıñ
 Didiler aña hoş geldiñ
 Cihân bâgını mülk itmeñ
 Dimezler divâne boş geldiñ
 el-mevtu ke'sun kullu hayy şâribuhu
 el-ḳabru me'vâ kullu nass dâḥi luhâ

Ahmet Geray Sultan

Hüve'l-ḥallâḳu'l-bâkî
 Merhûm ve mağfûr Aḥmed Gerây Sultân
 Bin merhûm Devlet Gerây Hân bin
 el-Hâc Selîm Gerây Hân
 Raḥimehumu'l-lâhi te'âlâ bi ḥürmeti'l-Fātiḥa
 Sene 1164 (1750-1751)

Arslan Geray Sultan

el-merhûm ve'l-mağfûrun leh
 Arslan Gerây
 Sultân ibn Selîm Gerây Hân
 Raḥmetu'l-lâhi te'âlâ
 Rûḥı-çün el-Fātiḥa
 Sene 1165 (1751-1752)

Ferah Sultan

Hüve'l-ḥallâḳu'l-bâkî
 Merhûme ve mağfûre

Ferâh Sulţān Hānî
 Bint-i merhūm Selim Gerāy
 Hān rūhı-çün
 Allah rızāsı içün
 el-Fātiha
 Sene 1167 (1753-1754)

Sahib Geray Sultan

el-merhūm Şāhib
 Gerāy Sulţān
 Bin Baht Gerāy
 Sulţān el-merhūm
 Rūhı-çün
 el-Fātiha
 Sene
 1168 (1754-1755)

Murad Geray Sultan

Çılup rıhlet fenādan beķāya 'azm idüp cānı
 Ümid idüp Hudādan çün hemān luţf-ı ihsānı
 Görenler cengiñ anıñ Mecūsî 'askeri ile
 Şecā'atde nazîri yok şanasın Kahramān-ı şānî
 Ğazā rāhında vücūdın çü bezl idüp sebilüllāh
 Cezāsın vir şehid-i Kerbelādan 'add idüp anı
 Selātın-i Kırım'dan ol Murād Gerāy Sulţān
 Şecā 'atle şehavetle bahādırılık idi şānı
 Günāhın cürmini mahv it behişüñle idüp mesrūr
 Aña huld-ı berîn içre virüp hūr-ı müselmānî
 Şehid olduğda ... Hübperî didi tārîh
 [Makāmını idüp firdevs hem eyle luţf-ı rahmānî
 Sene 1170] (1756-1757)

Hacı Geray Sultan

Hüve'l-ḥallāku'l-bākī
 el-merḥūm ve'l-mağfūr
 Hācī Gerāy Sultān bin
 Sa'ādet Gerāy Hān
 Rūḥına el-Fātiḥa
 Sene 1170 (1756-1757)

Bahadır Geray Sultan

Hüve'l-ḥallāku'l-bākī
 el-merḥūm ve'l-mağfūr
 Bahādır Gerāy Sultān bin
 Devlet Gerāy Sultān
 Rūḥı-çün el-Fātiḥa
 Sene 1170 (1756-1757)

Rukiye Hanım, Han Kerimesi.

Hüve'l-ḥallāku'l-bākī
 el-merḥūme ve'l-mağfūrun lehā
 Hān kerimesi
 Ruḳiye Hanım rūḥına
 el-Fātiḥa
 Sene 1170 (1756-1757)

Selim Geray Sultan Kalgay

Ḳalgay Selīm Gerāy Sultān
 İbn Arslan Gerāy Hān
 Didi dünyāya meyl itmeñ
 Bekā olmaz olur yeksān
 Cihānıñ cāhına kimse
 Sakın aldanmasın zîrā

Benim gibi gider bir gün
 Gerekse pîr gerek sıbyan
 Hüdânın âyet-i Kur'ân
 İçinde gör nedir târîh
 Bî-şübhe buyurdu [Allah]
 Kullu men 'aleyhâ fân
 Sene 1173 (1759-1760)

Saadet Geray Kalgay

Silk-i nesl-i hân-ı Cengizândan bir gevheri
 Eyledi hâke fütâde rûz-gâr-ı kine-zây
 Nice cevher idi Sa'âdet Gerây Kalgay-ı Kırım
 İn vaqt-i Baht Gerây Sultân-ı 'âdil-i hûb-rây
 Ol defîn zîr-hâk oldukça ola zîb-i baht
 Vâlid-i 'âli-tebâr'ı Âl-i Cengiz içre rây

Rahmetu'l-lâhi 'aleyhim cümle ahdâd-ı o
 Ber merkadim saltanat dâred merdân-ı Hudâ
 Hamdi bende didi târihin sâl-i rihletin
 Bu sa'âdetle kurre-i cennetde ola cilve-cây
 Sene 1176 (1762-1763)

Bahadır Geray

Zâde-i hân-ı Kırım ya'ni Bahadır Gerây
 Tıfl iken âh cân atup mülk-i bekâyı itdi cây
 Mülk-i fenâdan geçüp uçdı cinân bâğına
 Gelmemişe döndi ol tâ'ir-i cennet-rây
 'Azm-i cinân idüp ol mürğ-i behiştî be-cân
 Dide-i nâsdan nihân oldu mişli hümâ
 Gülşen-i cennetde işitdikçe şafâ ber-murâd
 Devletle vâlidin eyleye dâ'im Hudâ

Sāl-i vefāun didim mu'cemle āh idüp
Cennet-i hūlda kadem başdı Bahādır Gerāy
sene 1177 (1763-1764)

Arslan Geray Han

Hüve'l-hayyu'l-bākī
Esfirā-yı muğāzī Şehsüvār-i arsa-i hıcā
Ser-efrāz olmuş idi Âl-i Cengiz'e dilirāne
Dem-i şimşir-i hūn-āşāmına Mirrîh dil-teşne
Nice teşbihi mümkin bu şalābetle Nerīmāne
Pelengān-ı zamāne heybetinden cān virirlerken
Çıkınca şevket ü ferr ile meydāna hizebrāne
Hıttāb-ı müstetāb-ı irci'i ye māsadağ düşdi
Kıralar giyüp 'ālem başlasın çāk-ı girîbāna
Cevher-i mışra'-ı dil-keşle Hıfzî didi bir tārîh
Sezādır cennetü'l-me'vā hele Arslan Gerāy Hāna
Sene 1181 (1767-1768)

Kırım Geray Han

Hüve'l-hayyu'l-bākī
Kırım Gerāy-ı gāzā-pişe hān-ı 'ālîşān
Ki mişli olmadı meşhūd-ı çeşm-i çarh - ı kebūd
Bu taht-gāh-ı fenādan çün eyledi rıhlet
Konağı menzil-i 'uqbā ola bi-emr-i Vedūd
Didim du'ā ile tārîh-i cevherini idüp
Kırım Gerāy olasın tēc-dār-ı dār-ı hūlūd
Sene 1183 (1769-1770)

Adil Geray Sultan

Hüve'l-Hayyu'l-bākī
el-merhūm ve'l-mağfūr

'Âdil Gerây Sultân bin
 Makşûd Gerây Sultân
 Ruḥı-çün el-Fâtiḥa
 Sene 1185 (1771-1772)

Bahadır Geray Sultan Nureddin

Ey mezârın seyr iden ehl-i fenâ
 Gel okı ihlâsla eyle du'a
 Nüreddin Makşûd Gerây
 Sultânın oğlu merḥûm
 Nüreddin Bahâdır Gerây
 Sultân rûḥına Fâtiḥa
 Ğurre-i şewâl
 Sene 1192 (Ekim - Kasım 1778)

Hanedan mensubu olmayan şahısların kabir taşları:

Ferah Sultan

Hüve'l-bâkî
 Merḥûme ve mağfûre
 Ferâḥ Sultân-ı Hânî
 Rûḥı-çün
 el-Fâtiḥa
 Sene 1001 (1592-93)

Melek Sultan

Merḥûme ve mağfûre
 Melek Sultân bint-i
 Kâzî rûḥına
 el-Fâtiḥa
 Sene 1100 (1688-89)

Hacı Kenan

Ser-bevâbîn-i der-gâh- 'âlî
Merhûm Hacı Ken'ân ibn
'Ali rûhına Fâtîha
Sene 1111 (1699-1700)

Adil Şah Ağa

el-merhûm
ve'l-mağfûr
'Âdil Şâh Ağa
Bin Devlet Ağa
Rûhı-çün
el -Fâtîha
Sene 1120 (1708-09)

Esmâ Sultan

el-merhûme ve'l mağfûre
Esmâ Sultân bint-i
Muhammed Şâh Ağa
Rûhı-çün
el-Fâtîha
Sene 1128 (1715-16)

Osman Mirza

el-merhûm
ve'l-mağfûr
['Osmân Mirza bin]
'Âdil Şâh [Ağa]
Rûhı-çün
[el-Fâtîha]
Sene 1138 (1725-26)

Melek Sultan

Bir nāzeniniñ merķaddidür bu mezār
 Hâke yeksân eyledi nāzik tenini rüzgār
 Merhūme Melek Sulţān rūhına
 el-Fātiha
 Sene 1142 (161729-30)

Dadı Kadın

Merhūme ve mağfure
 Dadı Kadın rūhı-çün
 el-Fātiha
 Sene 1145 (1732-33)

Derviş Ağa

Hem-demi imān-ı Qur'ān makâmı firdevs ola
 Hak Ta'ālâ rahmet ide bî-nihāye
 Cān-ı gönülden tefekkür eyleyüben hālını
 Eyleyen kabrin ziyaret okıya bir Fātiha
 Merhūm ve mağfūr el-Hāc
 Derviş Ağa rūhına
 El-Fātiha
 Sene [1145] (1732-33)

Mübarek Sultan

Bint-i el-Hāc 'Ali
 Paşa merhūme Mübārek
 Sulţān Beg-zāde
 Rūhı-çün Fātiha
 Sene 1145 (1732-33)

Ali Paşa

Ağa-yı a'zâm-ı dîvân-ı
 Hân-ı 'âlişân el-merhûm
 El-mağfûr el-Hâc 'Ali
 Paşa raḥmetu''l-lâhi 'aleyh
 Rûhı-çün el-Fâtîha
 Sene sitte ve erba'in ve mi'e ve elf
 [1146] (1733-34)

Mustafa Beg

el-merhûm
 Muştafa Beg bin
 Kâsım Paşa
 Rûhına Fâtîha
 Sene 1150 (1737-38)

Selâmet Beg

Hüve'l-ḥallâku'l-bâkî
 el-merhûm ve'l mağfûr eş-şehîd-i
 Fî-sebîlillâh Selâmet Beg el-Hâc
 'Ali Paşa fi-muḥârebe-i Feraḥ Kerman
 Beyt-i Selâmet Beg şehid oldu ruḥına
 Eyleñ du'â hem şefâ'atin naşîb ide
 Bize Bârî Hudâ sene ḥamsîn
 ve mi'e ve elf
 Sene 1150 (1737-38)

İslam Beg

Hüve'l-ḥallâku'l-bâkî
 el-merhûm ve'l mağfûr eş-şehîd-i fi
 Sebîlillâh İslâm Beg bin el-Hâc
 'Ali Paşa fi muḥârebe-i dâḥili'l-Kırım
 Beyt-i zaḥm-ı küffârı ... şoldı anıñ

Gonca-gül (i) ol sâ'at çıktı kafesden
 Kim anıñ cān bülbüli uçdı ruḥına Fātiḥa
 Ve ḥamsîn ve mi'e ve elf
 Sene 1150 (1737-38)

Amine Hacı

Merḥūme ve maḡfūre
 Âmine Hacı
 Rūḥına el-Fātiḥa
 Sene 1150 (1737-38)

Kasım Paşa

Merḥūm ve maḡfūr
 Kāsım Paşa
 Bin Gāzî Beg
 rūḥına
 el-Fātiḥa
 [Sene 1151] (1738 - 1739)

Ahmed Şefi

'Ukbā bâkî cihān fānî
 Ta'ālā Allah ider iḥsānı
 Aşḥāb-ı yemine didi ḥūri...
 Cinān-ı müştak saña...
 Bu târih-i...
 Aḥmed Şefi' olsun âmin sene
 1152 (1739-40)

Adil Ağa

'Âdil 'Ağa
 Bakmayan çeşm-i başiretle mezârım taşına
 Bilmez ol ḥālîm benim tâ gelmeyince başına
 Ömrini şorar isen ol merd eriñ
 Henüz gelmemişdi seksen beş yaşına

[Hüda virmiş] bu oldu aña tārīh
 [Ki bir lāzım kişiydi hān umurına işine]
 [Sene 1152] (1739 - 1740)

Huri Han Begzade
 el-merhūme Hūri Hān
 Beg-zāde Uht-i el-Hāc
 'Ali Paşa rūhına
 el-Fātiha
 Sene 1153 (1740-41)

Mahmud Beg
 Merhūm Maḥmūd Beg bin
 Veli Şāh Rodosh
 Rūhına Fātiha
 Sene 1153 (1740-41)

Uruk oğlu
 el-merhūm
 Uruk oğlu
 Bin Şāh Mirza
 (Rūhı-çün)
 Fātiha
 Sene
 1153 (1740-41)

Hatice Bint-i Abdullah
 [El-merhūme]
 [Hātice]
 Bint-i ['Abd]ullah
 [Rū]hına
 (Fātiha)
 Sene 11[55] (1742-43)

Osman bin Hacı Bekir

el-Fātiha

el-merhūm ve'l mağfūr

Alā raḥmeti rabbi'l-ġafūr

'Osmān bin Hācī Bekir

Ser-ḥazīne-dār-ı ḥazret-i ḥān-ı

Kırım ğafarallahu lehümā

Sene 1156 (Ocak - Şubat 1744)

Māh-ı zi'lhicce

İsimsiz

el-merhūm ve'l mağfūr

el-muḥtaç Alā raḥmeti rabbihi

el-ġafūrullah

el- Fātiha

Sene 1163 (1749-50)

Hüsni Bikec

Okuyalar Fātiha ey

Raḥmetü'l-'ālemīn

Durağı cennet ola

Fī-maḳām el merḥūme

el-mağfūre Hüsni

Bikec merḥūmeniñ

Rūḥına el-Fātiha

Sene [1164] (1750-51)

Toĝu Şah Bikec

el-merḥūme

ve'l mağfūre

Toĝu Şāh

Bikec bint-i

'Abdurrahman

Ruḥına el-Fātiḥa
Sene [1164] (1750-51)

Murad Şah

Merḥūm Murād Şāh bin
'Osman Mirza
Rūḥına el-Fātiḥa
Sene 1165 (1751-52)

Ziyade Sultan

Hüve'l-ḥallāku'l-bākî
Merḥūme ve mağfûre
Ziyāde Sultān-ı Hānî
Rūḥı-cün
el-Fātiḥa
[Sene] 1166 (1752-53)

Murtaza bin Halil Ağa

Hüve'l-ḥallāku'l-bākî
Okıyalar Fātiḥa rahmetü'l-'ālemîn
Durağı cennet ola fi maḳām-ı emîn
Merḥūm ve'l- mağfūr Murtażā
bin Ḥalîl Ağa rūḥı-cün
el-Fātiḥa
Sene 1171 (1757-58)

Muhammed Emin

Hüve'l-ḥallāku'l-bākî
Merḥūm ve' mağfūr ul-muhtāç
Alā rahmeti Rabbi'l-ğafūr
el-Ḥāc Aḥmed Ağanuñ
Oğlu Muhammed Emin rūḥı-cün
el-Fātiḥa
Sene 1175 (1761-62)

Züleyha Bint-i Ali

Merhûme ve mağfûre
 Züleyhâ bint-i 'Ali
 Rûhına Fâtîha
 Sene 1184 (1770-71)

El -Hac Ali Ağa bin Timur Ağa

Hüve'l-hayn'z-zî lâ-yemût
 Böyle buldum bu cihânı sanki bir zıll-ı hayâl
 Ol sebebdan kimse hâlimden benim itmez su'âl
 Ben didim el-hükmu'llah râzıyım her emrine
 Çün ezelden böyle takrîr eylemiş Zül-celâl
 Merhûm ve mağfûr
 el-muhtâc alâ rahmet-i rabbihi'l-ğafûr
 el-Hâc 'Ali Ağa bin Timûr Ağa
 Ruḥına el-Fâtîha
 Sene 1184 (1770-71)

Gazi Mirza

El-merhûm ve'l mağfûr
 Gâzî Mirza bin Devlet Şâh
 Mirza Şîrin rûhı-cün
 el-Fâtîha
 Sene 1187 (1773-74)

Bahadır Ağa

Bakmayan çeşm-i başiretle mezârım taşına
 Bilmez ol hâlim benim tâ gelmeyince başına
 Hacı Bâkî Ağanın oğlu
 Merhûm ve mağfûr Bahâdır
 Ağanın rûhına Rızau'llahu Ta'âla
 el-Fâtîha
 Cemâziyülâhîr sene 1188 (Ağustos - Eylül 1774)

Azamet Ağa

el-merhûm ve'l mağfûr
 el-muhtâc alâ rahmet-i rabbihi'l-ğafûr
 Eş-şehîd 'Azamet Ağa bin
 Arslan Gâzi Ağa rûhı-çün
 el-Fâtîha
 Sene 1191 (1777)

Silahdar Ali Ağa

el-merhûm ve'l mağfûr
 Silahdâr 'Ali Ağa ibn
 Abdül-velî Pâşâ
 Rûhına el-Fâtîha
 Sene 1192 (1778)

İsimsiz

el-merhûm ve'l mağfûr
 el-muhtâc alâ rahmet-i rabbihi'l-ğafûr
 Allah rızâsı-cün
 el-Fâtîha
 Sene 1193 (1779)

Bahtlı Haniş

el-merhûme ve'l mağfûre
 Bahtlı Haniş bint-i
 Sâlih Beg rûhı-cün
 el-Fâtîha
 Sene 1197 (1782-83)

Mahbube Sultan Hanım

Hüve'l-ğallâku'l-bâkî
 Gülşen-i dünyâda bir gül idim soldum meded
 Gülsitân-ı -ı cennet içre kıl mekânım yâ Şamed

El-merhūme ve'l mağfūre Maḥbūbe Sultān
 Hānım bint-i Hācī 'Alī Ağa rūḥı-çün
 Rızāu'llah
 el-Fātiḥa
 Sene 1202 (1787-88)

Zeynep Sultan

el-Fırāk el-fırāk
 Dilerem Allahdan kabrim tolu nūr eyle
 Daḥı yoldaşımı hem gilmān-ile ḥūr eyle
 el-merhūme ve'l mağfūre Zeyneb Sultān
 Hānım bint-i 'Abdülveli Paşa rūḥı-çün
 el-Fātiḥa
 Sene 1204 (1789-90)

el-Hac Muhammed Şah Beg

Hüve'l-ḥallāku'l-bākī
 Ziyāretten murād bir du'adır
 Bugün baña ise yārın sañadır
 el-merḥūm ve'l mağfūr el-Hāc
 Muḥammed Şāh Beg bin el-Hāc
 Abdülveli Paşa rūḥına
 [el-Fātiḥa sene 1220] (1805-06)

Buradan itibaren taşlar ya tarihsiz ya da isimsizdir.

Murtaza Mirza

Merḥūm Murtaẓā Mirza
 bin eṣ-şehīd

Kel Muhammed bin Murtaza

el-merḥūm ve'l mağfūr
 Kel Muhammed bin
 Murtaẓā rūḥına
 el-Fātiḥa

Esmâ Sultan

el-merhûme ve'l mağfûre Esmâ
 Sultân rûhı-cün
 el-Fâtiha
 Sene 140?

Kırk

el-merhûm ve'l mağfûr
 el-muhtâc alâ rahmet-i rabbihi'l-gafûr
 Rûhı-cün
 el-Fâtiha
 Sene

Mollah Fettah

Fenâdan eyledi beķāya rıhlet
 Kâbrincennet
 Merhûm ve mağfûr
 Molla Fettah rûhı-cün
 Fâtiha
 Sene

Kırk

Fî-sene hams ve 'aşr ve mi'e ve elf
 Rûhına Fâtiha
 Sene
 1115 (1703-04)

Kırk

Rûhı-çün
 Fâtiha
 Târih
 Sene
 1136 (1723-24)

Kırk

Rûhı-cün

el-Fâtiha

Fî Cemâziyelâhîr

Sene 1166 (1752-53)

Kırk

Fâtiha

1174 (1760-61)

Kırk

İlâhi rahmetün...

Mağâmın cennet eyle bu...

Ma'sûm yediidi.....Sultân

Rûhuna Fâtiha

Sene ..5.

Kırk

.....

.....

.....

Bugün baña

Yarın saña

Bu dünyâ

...

Kırk

Hüve'l-ḥallâku'l-bâkî

Kırk

el-merhûme

Ve'l mağfûre

SONUÇ:

Bu araştırmanın ilk amacı, her gün kaybolma tehlikesi ile karşı karşıya kalan Hansaray haziresini tanıtmaktır. Hem bugün varolan, hem de kaybolan mezar taşlarının kitabe metinlerini vermekle de önemli bir envanter çalışması ortaya koyduğumuza inanıyoruz. Buradaki malzemenin tarihçilerin ve edebiyatçıların ilgisini çekeceği kesindir. Kitabe metinlerinin yanında, kabirlerin form ve üslupları da ilk defa burada ayrıntılı olarak tanıtılmaktadır. Burada tanıtılan bu mezar taşları, Türk ve İslam sanatı çalışan uzmanları Kırım- Orta Asya ve Kırım- Osmanlı arasındaki kültürel ve sanatsal bağlantıları araştırmaya yönlendirecektir.

Bahçesaray'daki Hansaray, saray-cami-hazire ilişkisi ile tek bir örnek oluşturmaktadır. Osmanlı Sultanlarının sarayında hiç bir mezar veya mezar anıtı yer almamaktadır. Bildiğimiz kadarıyla Türk-İslam saraylarında da durum genellikle böyledir. İstisnai olarak Bakü'deki Şirvanşah Sarayı'nda ve Doğubayezit İshak Paşa Sarayı'nda yine saray duvarlarının içinde kümbetler yer almaktadır.

Üslup çeşitliliği ve farklılığı, zengin form ve süsleme repertuarı ile bu hazire, Kırım Hanlığının içinde bulunduğu kültürel ortamın bir aynasıdır. Bir taraftan kabirler Orta Asya ve eski Türk geleneklerine bağlılık göstermektedir, öbür taraftan da Geray ailesinin mezar taşları Osmanlı sanatı ile yakınlığın bir simgesidir. Bu kabirler Kırım Hanlığı ve Osmanlı Devleti arasındaki sıkı bağlantının en iyi örnekleridir.

Türbe:

T1.)Mahmud Geray 1100 (1688-89)

T2.)Devlet Geray Sultan 1041 (1631-32)

T3.)Kaya Hanım 1130 (1717-18)

T4.)Azamet Geray Sultan 1102 (1690-91)

T5.)Şahideleri yoktur.

T6.)Mengli Geray Sultan 1067 (1656-57)

T7.)Hüsam Geray Sultan 1090 (1679-80)

Hazire:

1.)Maksud Geray Sultan Nureddin, 1109 (1697-1698)

2.)Mübarek Geray Sultan 1135 (1722-1723)

3.)Atike Sultan 1136 (1723-1724)

4.)Ayvaz Geray Sultan 1137 (1724-1725)

5.)Baht Geray Sultan gurre-i şevval 1141 (Nisan - Mayıs 1728-1729)

6.)Devlet Geray Sultan 1146 (1733-1734)

7.)Hacı Geray Sultan 1146 (1733-1734)

8.)Adil Geray Kalgay 1147 (1734-1735)

9.)Azamet Geray Sultan 1147 (1734-1735)

10.)Feth Geray Sultan 1150 (1737-1738)

11.)Salih Geray Sultan 1150 (1737-1738)

12.)Safiye Sultan 1150 (1737-1738)

13.)Şehid Numan Geray Sultan 1151 (1738-1739)

14.)II. Mengli Geray Han 9 Ramazan 1152 (10 Aralık 1739)

15.)Toktamış Geray Sultan Nureddin Zilkade 1154 (Ocak - Şubat).

16.)Selim Geray Sultan, Nureddin 1158 (1745)

17.)Tohtamış Geray Sultan 1161 (1748)

18.)Mümin Geray Sultan 1161 (1748)

19.)II.Selim Geray Han 20 cemaziyülahir 1161 (17 Mayıs 1748)

20.)Ahmet Geray Sultan 1164 (1750-1751)

21.)Arslan Geray Sultan 1165 (1751-1752)

22.)Ferah Sultan 1167 (1753-1754)

- 23.) Sahib Geray Sultan 1168 (1754-1755)
- 24.) Murad Geray Sultan , 1170 (1756-1757)
- 25.) Hacı Geray Sultan 1170 (1756-1757)
- 26.) Bahadır Geray Sultan 1170 (1756-1757)
- 27.) Rukiye Hanım Han kerimesi 1170 (1756-1757)
- 28.) Selim Geray Sultan Kalgay 1173 (1759-1760)
- 29.) Saadet Geray Kalgay 1176 (1762-1763)
- 30.) Bahadır Geray 1177 (1763-1764)
- 31.) Arslan Geray Han muharrem 1181 (Mayıs-Haziran 1767)
- 32.) Kırım Geray Han zilkade 1182 (Mart-Nisan 1769))
- 33.) Bahadır Geray Sultan Nureddin gurre-i şevval 1192 (Ekim-Kasım 1778)
- 34.) Osman Mirza 1138 (1725-26)
- 35.) Derviş Ağa 1145 (1732-33)
- 36.) Mübarek Sultan Beğzade 1145 (1732-33) *
- 37.) Ali Paşa Ağa-yı Azam-ı divan-ı Han-ı alışan 1146 (1733-34)
- 38.) Selamet Beg 1150 (1737-38)
- 39.) İslam Beg 1150 (1737-38)
- 40.) Kasım Paşa 1151 (1738-39)
- 41.) Adil Ağa 1152 (1739-40)
- 42.) Uruk oğlu 1153 (1740-41)
- 43.) Hatice 1155 (1742-43)
- 44.) Osman bin Hacı Bekir Serhazinedar-ı hazreti han-ı Kırım Zilhicce 1156 (Ocak - Şubat 1744)
- 45.) Hüsni Bikec 1164 (1750-51)
- 46.) Toğu Şah Bikec 1164 (1750-51) *
- 47.) Murtaza bin Halil Ağa 1171 (1757-58)
- 48.) Muhammed Emin 1175 (1761-62)
- 49.) Hacı Ali Ağa 1184 (1770-71)

* ile işaretlenmiş olanlar kırık kitabe parçalarıdır ve mezarlıkta rastgele bir yere konulmuşlardır.

- 50.) Gazi Mirza 1187 (1773-74)
- 51.) Bahadır Ağa Cemaziyelâhir 1188 (Ağustos - Eylül 1774)
- 52.) Mahbube Sultan Hanım 1202 (1787-88)
- 53.) El-Hac Muhammed Şah Beg 1220 (1805-06)
- 54.) Molla Fettah *
- 55.) 1115 (1703-04)*
- 56.) 1136 (1723-24)
- 57.) 1166 (1752-53)*
- 58.) 1174 (1760-61)*
- 59.) (11?)..5.. (2?)

Resim 1 - Başka bir yerden getirilen ve Kırım Hanlığı öncesinden kalma bir kabir.

Resim 2 - Hazirenin ön kısmı. Sonradan getirilen taşlar düzeni değiştirmiştir.

Resim 3 - Kubbe ile örtülü türbelerden birisi. Bu türbenin önünde II. Mengli Geray Han'a ait açık türbe bulunmaktadır.

Resim 4 - Caminin kuble duvarının önünde sıralanan, II. Selim Geray Han'ın ailesine ait kabirler.

Resim 5 - Ortada Hacı Ali Paşa, yanlarında oğulları Selamet Beğ ve İslam Beğ'in kabir grubu.

Resim 6 - Figüratif karakteri kuvvetli, tek şahideli büyük başlıklı bir taş.

Resim 7 - Mübarek Geray Sultan'ın tek şahideli büyük başlıklı taşı.

Resim 8 - İçine başka şahidler konulmuş, ön ve arka tarafı üçgen şeklinde, açık tekne biçimli bir lahit. İki tarafında tek şahideli büyük başlıklı taşlardan ikisi.

Resim 9 - Üç tane farklı sorgucu bulunan Selimi tipinde kırık bir başlık.

Resim 10 - II. Selim Geray Han'ın kızı Ferah Geray Sultan'a ait kabir.

Resim 11 - Türbede Mengli Geray Sultan'a ait lahit -Kılıç siyaha boyanmış-.

Resim 12 - Hurma ağacı tasviri gösteren muhteşem bir ayak şahide.

Resim 13 - Türbede Devlet Geray Sultan'ın mezarı. Hançer tasvirli, yıldızlı ve kırmızı boya izleri mevcut.

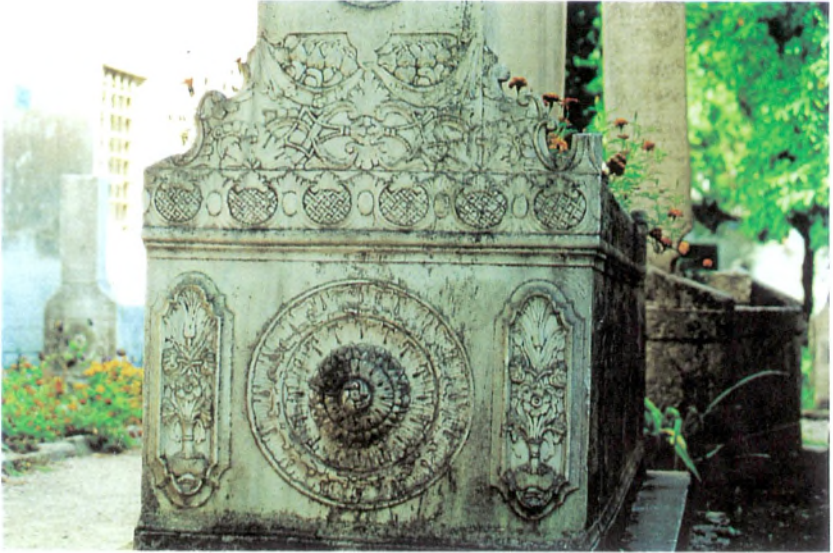

Resim 14 - II. Selim Geray Han'ın mezarı.

Nicole Kançal-Ferrari

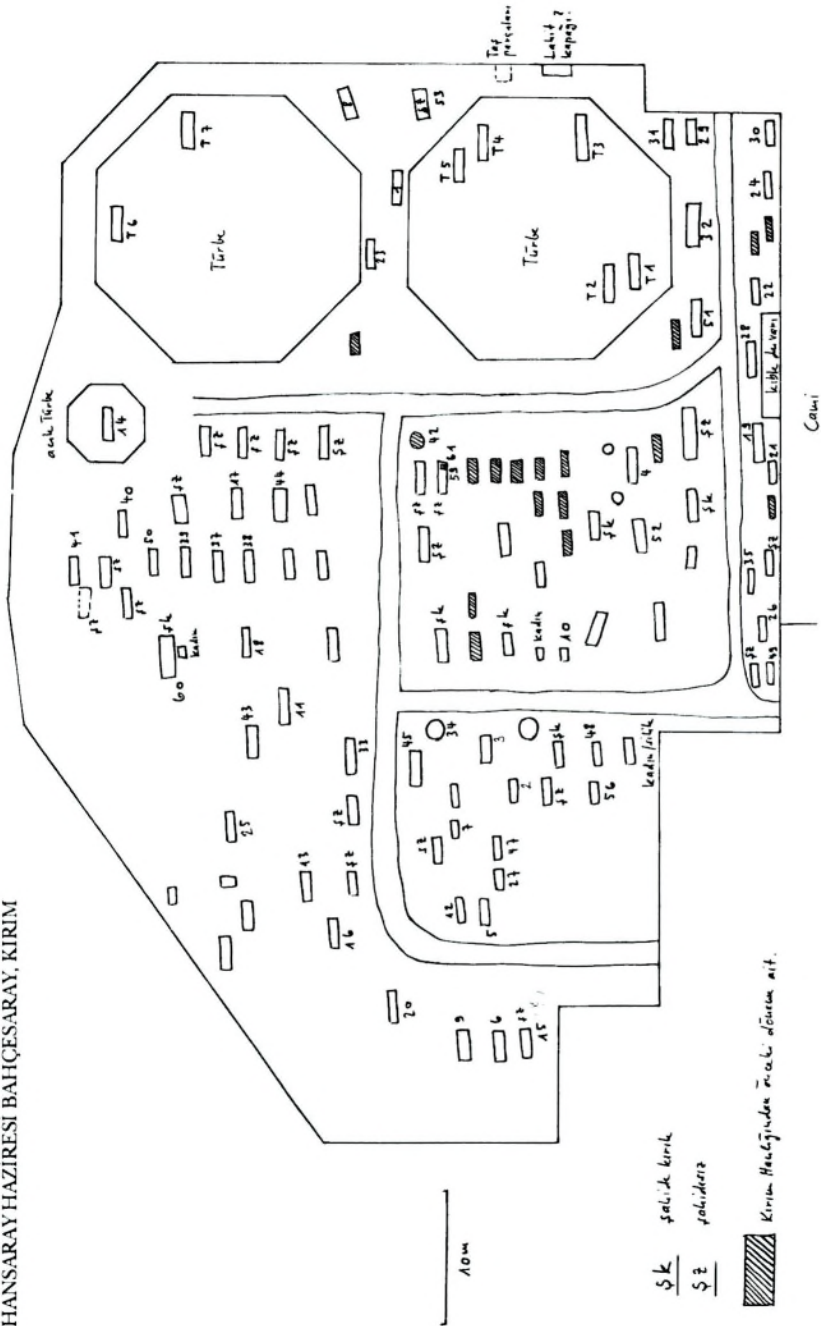

Resim 15 - Kırım Geray Han'ın kabri.

Resim 16 - Kırım Geray Han'ın lahdinin baş şahidesinden bir ayrıntı: kumaş meyve sepetinin içindeki armutlar.

HANSARAY HAZİRESİ BAĞÇESARAY, KIRIM

XVI. YÜZYILDA AYAŞ KAZASI

-İktisâdi Tahlil Denemesi-

DENİZ KARAMAN

Şehir tanımı yapılırken esas alınan kriterler toplum hayatının iş bölümüne dayanması, sanat - ticaret yapılması, eğitim ve kültür faaliyetlerinin bulunması, nüfusun nisbeten fazla olması ve yollarla civar merkezlere bağlanması gibi unsurlardır¹. Tahrir defterlerinde "nefs" olarak adlandırılan yerler de benzer özelliklere sahiptir. Ayaş, Anadolu'da iki kola ayrılan tarihi ipek yolunu² birbirine bağlayan Roma döneminin kral yolu üzerinde; medresesi, ulu camii, pazar yeri, çarşısı yani çeşitli sanatların icra edildiği veya malların satıldığı dükkânları ile bir "nefs"dir.

Ayaş, 1073'te Selçukluların; 1354'te Orhan Gazi döneminde Osmanlıların egemenliği altına girmiştir³.

16. yüzyılda Ayaş kazasında 44'ü tûmâr (TD.117'ye göre 45) , 12'si vakıf kesiminde olmak üzere toplam 58 köy bulunmaktadır. Tîmâr ve vakıf kesi-

¹ Cengiz Orhonlu, *Osmanlı İmparatorluğunda Şehircilik ve Ulaşım üzerine Araştırmalar*, Der. Salih Özbaran, İzmir 1984, s.1-5; Reşat İzbirak, *Türkiye 2*, İstanbul 1973, s.124; Özer Ergenç, "Şehir Tarihi Araştırmaları Hakkında Bazı Düşünceler", *Belleten*, LII/203 (1988), s.671-672. Ergenç şehir tarihi araştırmaları için iki model önermektedir. Bunlardan biri "şehrin çevresindeki alana ekonomik, idari veya kültürel açılarından özel hizmetlerle destek verdiği bir merkezi yer "olması" itibarıyla "Merkezi Yer Sistemleri Modeli"; diğeri ise "şehirler bölgenin ve ülkenin ötesindeki ticaret, iletişim ve etki ağına da bağlı" olduğu sebeple "Yol Ağı Sistemi"dir, gös.yer. Faroqi bir yönetim merkezinin şehir olarak addedilmesindeki kriteri kazalar için 400 vergi mükellefi ve pazarı olması, şehirler için 1000 vergi mükellefi ve pazarı bulunması olarak belirtmektedir, Suraiya Faroqi, "Towns, Agriculture and The State In Sixteenth Century Ottoman Anatolia", *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, XXXIII (1990), s.140.

² Tebriz'den Bursa'ya giden yol Aras vadisi, Erzurum, Erzincan, Tokat istikametinden Amasya'ya ulaştıktan sonra ikiye ayrılıyor; kuzeyden Kastamonu ve Bolu üzerinden veya güneyden Çorum ve Ankara üzerinden Bursa'ya varıyordu. Halil İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi*, İstanbul 1996, s.209. Ayaş, bu iki kolu kuzey-güney istikametinde birbirine bağlayan yol üzerindedir. Bu yolda yer alan Suluhan, Çayırhan, Nallıhan gibi bugüne intikal eden isimler, yolun canlılığına işaret etmektedir. Ancak bunun asıl ipek yolu olmadığı haurulanmalıdır. Kral yolunun güzergâhı ve gelişimi için bkz. Sevgi Aktüre, "16. Yüzyıl Öncesi Ankara'sı Üzerine Bilinenler", *Tarih İçinde Ankara*, Ankara 2000, ss.3-48.

³ *Yurt Ansiklopedisi*, "Ankara" maddesi, C.1, s.576; ayrıca, Osmanlı belgelerinde Ayaş'ın ilk defa 1462 tarihli Ankara tahririnde görüldüğü belirtilmektedir. Ankara'nın iskân safhaları için bkz. Ahmet Nezihi Turan, *Yabanabad Tarihini Ararken*, Ankara 1999, s.37 vd.

minde diğer köylerle birlikte yazılan dörder köy ile nefis-i Ayaş bu sayıya dahil değildir. Şimdilik, nefis-i Ayaş'ın Sultan II.Bayezid'in vakfına dâhil olduğunu belirtmekle yetinelim⁴. 16. yüzyılda Ayaş kayıtlarında görülen köylerden Oğuzçayırı'nın mâlîkânesi vakıf, örfiyesi ümârdır. Bayram Köyü ise eşkincili mülktür.

Ayaş "nefs"i, köyleri, mevrâları, yaylakları ile döneminin büyük yerleşim merkezlerinden biridir. TD.117'de beş, TD.74'de iki mevrâsı bulunmaktadır. Bunlardan biri, yüzyılın ilk tahririnde mevrâ iken, ikinci tahrirde çiftlik olarak kayıtlıdır. Yine bu mevrâlardan biri, tek kayıt altında esasen üç mevrâdır. Bunu dikkate aldığımızda ilk tahrirde yedi, ikinci tahrirde dört mevrâ bulunmaktadır. Fakat bunların hasılları birlikte yazıldığı için, üçünü tek birim kabul etmek daha uygun görünmektedir. Bazı köylerle birlikte kaydedilen veya hasıl dökümlerinde bir köyün ekinliği olarak belirtilen mevrâlar tabîi ki bu rakamlara dahil değildir.

Başta savunma olmak üzere çeşitli sebeplerle köyler yamaç veya tepelere yerleşirken, mevrâlar düzlüklerde bulunmaktadır⁵. Zamanla bu mevrâlar gelişme gösterir, fazla nüfus barındırırsa yukarı-aşağı veya zir-bâlâ olarak iki yerleşim meydana gelir ki bu durum köy adlarından anlaşılmaktadır⁶. 16. yüzyılın Ayaş köyleri bugün Ayaş, Gündül, Beypazarı ve Kızılcahamam ilçeleri arasında dağılmıştır. Başbereket, Ortabereket, Uruş gibi bazı köy isimleri yüzyılların ötesinden seslenir, Aşağıdereli / Dereli, Yüregir / Üregil, Oğuzçayırı / Uğurçayırı gibi bazıları geçmişin izlerini taşıırken; Teske / Gökçebağ, Cimderdivânı / Kavaközü gibi bir kısmının da geçmişle bağları kopmuştur⁷.

⁴ Ayaş vakıfları ayrı bir makale konusu olacaktır.

⁵ Nitekim Faroqi, güvenlik problemi çözüldükten sonra 19. ve 20. asırlarda köy ve kasabaların tepelerden düzlüklere (ulaşılması kolay yerlere) indiğini söyleyerek bugün kale civarlarının boş olmasını örnek göstermektedir bkz. Suraiya Faroqi, "Rural Society in Anatolia and the Balkans During the Sixteenth Century II", *Turcica*, XI (1979), s.105 ve 9 no'lu dpn.

⁶ Halil İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğunun Ekonomik ve Sosyal Tarihi I*, İstanbul 2000, s.211.

⁷ İnalçık yerleşim yerlerinin adlarını şöyle tasnif etmektedir: 1-Türk boylarının adları (Salur, Kayı vb.) 2-Bir alan, şehir, bölge ile bağlantılı (Saruhanlı vb.) 3- Önemli şahısların adları (Davud Bey vb.) 4-Resmî görevle ilgili (Doğancı, Kadı vb.) 5-Şahıs adı (Karaca, Resul vb.) 6-Zâviye etrafında gelişmiş olmak dolayısıyla böyle bir isim 7-Bulunduğu tabîi ortam veya iktisâdî faaliyet adı (Kayacık, Bazarlı vb.) bkz. Halil İnalçık, "The Land Surveys in the Ottoman Empire as a Source of Place Names-Summary-", *Belleten*, XX/78 (1956), s.229. Yedişildiz da "Türklerin Anadolu'da yer adı koymada boy, oymak, aşiret ve şahıs adlarından yararlanmayı bir usûl itihaz ettüklerini, ikinci olarak "kendi kültür çevrelerinden uzakta yeni bir tabiâtle karşılaşan insanların, bu tabiât karşısındaki ilk vaziyet alışlarını" yansıtabak şekilde "tasviri" yer adları kullandıklarını belirtmektedir bkz Bahaeddin Yedişildiz, "Türkiye'de Yer Adı Verme Usûlleri", *Türkiye'de Yer Adları Sempozyumu Bildirileri 11-13 Eylül 1984 Ankara*, Ankara 1984, s.27. Benzer şekilde

Bugün Güdül'e bağlı Sorgun, Örencik/Virancık gibi bazı isimler ise geçmişin mevrâ veya yaylalarının adını çağrıştırmaktadır ancak bunların tesbiti ayrı bir araştırma konusu olabilecek niteliktedir. Eskinin Balçıcak (vakıf kesiminde), Arklar gibi bazı köyleri, artık köy olmamakla beraber bağ veya çiftlik gibi yerleşim yeri olarak Balççek ve Arıklar adını taşımaktadır; Aldan⁸, Alpagud ve Otac'ın bugün Kızılcahamam sınırlarında bulunduğunu bildirmektedir. Kınık ve Kızık köyleri de bugün Kızılcahamam'dadır. Bugüne kadar takibi mümkün olan köylerin listesi aşağıda bulunmaktadır.

YERLEŞİM BİRİMLERİ

16.yy Köy Adları	1928 Ayaş Köy/ Nahiye	1928 Diğer Kazalar	1980
Yarımcavşar	Afşar* /Merkez		Afşar/Güdül
Başbereket	Başbereket/Merkez		Başbereket/ Ayaş
Teske	Teske/Merkez		Gökcebağ/ Ayaş
Arklar	-		
Ortabereket	Ortabereket/Merkez		Ortabereket/ Ayaş
Zâviye Bereket	-	Zâviye?/Beypazarı	Bağözü/Beypazarı merkez
İlhan	İlhan/Merkez		İlhanköy/ Ayaş
Kara Viran-ı Çatalcık	-		Karaviran/Karasar/Beypazarı?
Çukurvıran	Çukurvıran/Merkez		Çukurören/Güdül
Yüregir	Üregil /Güdül		Üregil/Urş/Beypazarı
Kirec	-		
Boyaluafşar	Boyalı*/Merkez		Boyalı/Güdül
Uluçanlı	Çanılı/Merkez		Çanılı/ Ayaş
Keçilü	-		
Musa	-		
Ilıca	Ilıca/Merkez		Ilıca/ Ayaş
Ak Depe	-		
Özler	Öz/Güdül		Özköy/Güdül
Salih	Salihler/Güdül		Salihler/Güdül
Yeniceincepelid	İnce Pelid/Güdül		İncepelit/Urş/Beypazarı
Kalta	Kalta/Güdül		Taşören/Güdül
Bayram	Bayram/Merkez		Bayram/ Ayaş
Kabaca	Kabaca/Güdül		Kabaca/Urş/Beypazarı
Alpagud	-	Alpagut/ Yabanabad	Alpagut/Çeltükçi/Kızılcahamam

yerleşim yerlerinin düzlük, tepelik, ovalık olma durumuna göre coğrafi adlar veya su kaynağı, dere, çeşme veya ılıcalar köylere ad olarak verilmiştir. Harabelerin "yeniden inşa ve iskân" edilmesiyle örenli, viranlı adlar konmuştur, a.g.e., s.28.Yedişildiz son olarak meslek, dini müesseseler, ticari ilişkiler veya hayvanlarla ilgili isimlerin köy adı olarak seçildiğini belirtmektedir, a.g.e., s.29.

⁸ Mehmet Aldan, *Türlü Yönleriyle Ayaş*, Ankara 1965, s.27.

Kınık	-	Kınık/Şorba/Yabanabad	Kınık/Çeltikçi/Kızılcahamam
Fânî* nâm-ı diğer Yusuf-şeyh	Kayı/Güdül		Kayı/Güdül
Yalak	-		
Uruş	Uruş/Güdül		Uruş/Bucak Merkezi/Beypazarı
Karkın	-		Kargı/Karasar/Beypazarı?
Oltan	Oltan/Merkez		Oltan/Ayaş
Karacaviran ve Kayabaşı	Karaca Viran/Güdül		Karacaören/Güdül
Cimder Divânı ve Tonuz Pınarı	Cimder/Güdül		Kavaközü/Güdül
Yoğunpelid	Yoğunpelid/Güdül		Yoğunpelit/Beypazarı Merkezi
Saray nâm-ı diğer Yuka-ruderelü	Saray/Güdül		Sarayköy/Karasar/Beypazarı
Asağaderelü	Dereli/Güdül		Dereli/Urus/Beypazarı
Oğuzçayırı	-		Uğurçayırı/Ayaş
Dede Zâviyesi	-		
Çağa maa mevrâa-i Kuru Viran	Çağa/Merkez		Çağa/Güdül
Karaviran-ı Ağbaşı*	KaraViranAyaş/Güdül		Akbaş/Güdül
Kızık	-	Kızık/Şorba/Yabanabad	Kızık/Çeltikçi/Kızılcahamam
Otac	-	Otacı/Yabana-bad	Otacı/Pazar/Kızılcahamam
Boyalubüzürk ve küçük ve Ortaboyalu	-	Boyalı?/Beypazarı	Boyalı?/Beypazarı Merkez
Billükızık*	Yelli/Güdül		Yelli/Güdül
Dörtuluk*	-		
Dündarşeyhoğlu*	-		

Kaynak: Son Teşkilatı Mülkiyede Köylerimizin Adları, İstanbul 1928; Türkiye Mülki İdare Bölümleri ve Bunlara Bağlı Köyler, Belediyeler (1 Haziran 1970 Durumu), Ankara 1971; Köylerimiz, Ankara 1982; Mehmet Aldan a.g.e.; 1975 Genel Nüfus Sayımı, DİE; TD. 74, Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü Kuyud-ı Kadime Arşivi; TD. 117, Başbakanlık Arşiv Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivleri; 438 Numaralı Muhasebe-i Vilayet-i Anadolu Defteri (937/1530) Dizin ve Tıpkı Basım, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Ankara 1993; Köy Hizmetleri Genel Müdürlüğü Ankara İli Hizmet Haritası.

* TD.117'de Dörttulruk olarak kayıtlıdır. Ayrıca TD. 117'de karye olarak kayıtlı Dündarşeyhoğlu, TD.214'de meza olarak görülmektedir. Kayı adı 438 Numaralı Muhasebe-i Vilayet-i Anadolu 937/1530 Dizin ve Tıpkıbasım'da Fani olarak ve Billü (kızık) adı 438 Numaralı Muhasebe-i Vilayet-i Anadolu dışındaki kaynaklarda Yelli olarak kayıtlıdır ve tahrir defterlerindeki kayıtlar iki türlü okumaya da müsait bulunmaktadır. Karaviran-ı Ağbaşı ismi tahrir defterlerinde Karaviran-ı İsacık, Gabaşı, Ayasin, veya İsa Bey gibi okunmaya müsaittir. Bu isim 438 numaralı Muhasebe-i Vilayet-i Anadolu Defteri'nde yalnız Karaviran olarak geçmektedir. DİE'nin 1975 nüfus sayımlarında Ayaş-Akbaş köyünün eski adı Karaviran-ı ağbaşı olarak belirtilmiştir. TD. 117'de köy olarak kayıtlı Dündarşeyhoğlu, TD.74'de mevrâdır.

Osmanlı iktisâdî-mâlî sisteminin temeli merkezî devlet hazînesini ifâde eden Hazîne-i Âmire (dış hazîne), Ceyb-i Hümâyûn (iç hazîne) ile eyâletler mâliyesine ve bunu ifâde etmek üzere tûmâr sistemine dayanmaktadır⁹. Genel olarak avâriz, cizye ve mukataalardan elde edilen gelirler ile havass-ı hümâyûn olarak bilinen pâdişah haslarından ve vakıflarından sağlanan gelirler dış ve iç hazînenin kaynaklarıdır. İç hazînenin dış hazîneyi destekleyici mâhiyetinde olduğu bilindiğinden, Osmanlı iktisâdî-mâlî sisteminin sac ayaklarını iç ve dış hazîne kaynakları, eyâletler mâliyesi ve vakıf kesimi olarak belirlemek de mümkündür. Yediylıdız 15. Yüzyılda vakfın " menkul veya gayri menkul mülk veya emlâkin dinî, hayrî veya içtimâî bir gayeye müebbeden tahsîsi" olarak tanımlamaktadır¹⁰. Bu cümleden olarak eğitim, sağlık ve banyındırlık hizmetleri söz konusu içtimâî gayeye matuftur. Bilindiği gibi 16.yüzyıla yönelik iktisâdî ve demografik araştırmalar için başlıca kaynaklar tahrîr defterleridir. 16.yüzyılda Ayaş kazasının tûmâr sistemi çerçevesinde iktisâdî ve demografik yapısının incelendiği bu çalışmada faydalanan başlıca arşiv malzemeleri Başbakanlık Osmanlı Arşivleri TD.117 (1523),TD. 162; Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü KKA.TD.74 (1571-72),TD.214 ve kısmen de TD.558'dir.

NÜFUS

Osmanlı dönemine yönelik nüfus etüdleri, tahrîr defterlerindeki kayıtlar esas alınarak yapılmaktadır. Bilindiği gibi nüfus çift, bennâk ve mücerred olarak üç temel kategoriye ayrılmaktadır. Vergi mükellefi olamayacak durumdakiler ile "askerî" kesim, muaf olarak nitelendirilmektedir. Raiyyet olarak adlandırılan ve başta raiyyet rûsûmu olmak üzere çeşitli vergilerle mükellef tutulan üretici kesim tam veya nîm çift tasarruf eden kimseler ile ekinli bennâk, bennâk, caba bennâk, mücerred, caba mücerred, kara gibi muhtelif kategorilere ayrılan kişilerden ve hâne reislerinden oluşmaktadır. Bu kategorilerden tam ve nîm çift tasarruf edenler için kanûnnâmelerde tereddüde yer bırakmayacak bir açıklık vardır. Bunlar adından anlaşılacağı üzere tam veya yarım (nîm) çiftlik yeri tapu ile tasarruf eden evli kişiler yani hâne reisleridir. İnalıcık bunların ödediği çift resmini bir taraftan toprağa bağlı bir vergi, diğer taraftan şahsî bir vergi veya bir hâne vergisi olarak tanımlamakta;

⁹ Bkz. Yavuz Cezar, *Osmanlı Mâliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi*,1986, s.27 vd; Ahmet Tabakoğlu, *Gerileme Dönemine Girerken Osmanlı Mâliyesi*, İstanbul 1985, s.50 vd.

¹⁰ Bahaeddin Yediylıdız, "Vakıf" maddesi, İA, s.154

XVI. yüzyılda bunun daha ziyade toprağa bağlı sayıldığını belirtmektedir¹¹. Defterde mücerred kaydolunan kimseler de yer tapularsa çift resmini vermek zorundadır, "zîrâ itibar arzadır, defterde mücerred yazıldım demek fayda vermez"¹².

¹¹ Halil İnalçık, Toplum ve Ekonomi, s.37

¹² Ömer Lütfi Barkan, XV. Ve XVI. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğu'nda Zirâi Ekonominin Hukukî ve Mâlî Esasları Kanunlar I, İstanbul 1943, Aydın Kanûnu, s.9 Bu çalışmada mezkûr esere sıkça atıfta bulunulan, bazı sancak kanunlarının raiyyet rûsûmuna yönelik hükümleri şöyledir: *Gelibolu Kanûnu* (925 / 1519) : "Ve tamam çiftlik tutan kimesneler yirmi ikişer akçe çift resmin virürler Ve şol raiyyet ki çiftlik dutmaz çifti olub zirâat ider nîm çift diyü onbir akçe virürler Ve çiftlik dutmayıb çifti dahi olmayan resmi bennâk diyü yılda altı akçe virür Mücerred dahi çiftlik dutduğu takdirce âdet üzere yirmi ikişer akça tamam çift resmin virür" s. 235; *Hüdâvendigâr Kanûnu* (892/1487): Resmi çift tamam çiftlik üzere çift kaydolunan raiyyetden otuz üç akçedir Nîm çiftten resim nîs-ı zalik Nîm çiftlikten akall yer tasarrufiden bennâkden ki ekinlû kaydolunmuşdur resm on iki akçedir Caba bennâkden dokuz akçedir... nesl-i reâyâdan ehl-i kîsb olmayan mücerredlerden nesne alınmaz" s.2; *Biga Kanûnu* (922/1517): "Ve resmi çift otuz üç akçe ve nîm çifte bir yıl on yedi ve bir yıl onaltı akçe Ve resmi bennâk on iki akçe üzere hasıl bağlandı ve mücerredten nesne alınmaz madam ki müstakîl kîsb ü kârı olmaya" s.19; *Kütahya Kanûnu* (935/1528): "Resmi çift otuz iki nîm bi hesabihî resmi bennâk on iki ez'afı reâyâyâ kara tesmiye olunur resmi altı akçedir nesl-i reâyâdan ehl-i kîsb olıcak mûrahikin defter-i nevde mücerred hâlî 'an-ir-rûsûm kaydolunmuşlardır madamki bu mertebedir resim alınmaz mûrur-ı ceyyamla bâliğ ve ehl-i kîsb olıcak hâlîne göre resim alınır Defterde çift yazılmayan kimesneler 'amelen bil vücud anların gibilerden resmi çift alınır Ve bu babda i'ubâr arzadır mücerred çiftliği olan kimesneye resim lazım olur..." s.23-24; *Bolu Kanûnu* (935/1528): "Ve defterde bac-i bennâk deyü kayd olunan kimesnelerden ki çiftlû bennâkden i'baretdir on iki akça resm ve bennâk deyü kaydolunan kimesnelerden ki caba bennâk dimekdir altı akçe resim alınmış yine defter-i cedide dahi ol mucib üzere yazılıb hasıl bağlandı Ve defterde mücerred kaydolunan kimesnelerden resim kayd olunmadı Amma defterde mücerred kayd olunan kimesneler teehhül itse veyahut ehl-i kîsb olsa bennâk resmin virür ve yer dutsa dutduğu yerin mikdarına göre resim virür" s.29-30; *Karaman Kanûnu* (tahminen 935/1528): "Resmi çift müslûmanlardan ve kafirlerden bir çifte otuz altı akçe ve nîm çifte on sekiz akçedir Ve resmi bennâk on iki akçe ve resmi caba altı akçedir Bennâk hiç yeri olmayana veya nîm çiftten eksik yeri olana derler Caba mücerred olan fukara-i reâyâyâ ve babassile olub müstakîl kîsb iden mücerrede derler müstakîl kîsbi olmayana mücerred derler kat'a resim alınmaz ve bu resim mart evvelinde alınır" s. 48; *İç-İl Kanûnu* (992/1584): "Kanûn-ı resmi çift ve bennâk ve caba: liva-i mezbure reâyâsının müslûmanlarından ve keferelerinden bir çifte otuz altı akçe ve nîm çifte on sekiz akçe resim alınur ve bennâk resmi on iki akçe ve caba resmi altı akçe alınur Bennâk hiç yeri olmayan veyahut nîm çiftten eksik yeri olan evlûye derler Caba mücerred olan bâliğ kimesneye derler ki babası yanında kîsb ve kâra kadir ola babası yanında olub kîsb ve kâra kadir olmayan acizden resim alınmaz ve bu rûsûm mart evvelinde olur" s.48; *Kayseri Kanûnu* (947/1540). "ve bütün çift resmi elli yedi akçe nîm çift yirmi sekiz buçuk akçe ve bennâk resmi on sekiz akçe caba resmi on iki akçedir Bennâk didikleri çifti olub nîm çiftliden eksik yeri olandır Caba oldur ki çifti ve hiç yeri olmayan" s.56-57; *Erzurum Kanûnu* (947/1540): "Ve defterde kaydolunan müslûman mücerredlerinden nesne alınmaz Ve mücerred olan teehhül itse bennâk resmi alınır Ve bennâk ekinlû olsa ekinlû resmi alınır Ve çift kaydolmayanlar çiftliğe mâlik olsalar resmi çift alınır ve bu babda i'ubâr çiftiğün mikdarınadır..." s. 65-66; *Harpût Kanûnu* (924/1518): "Evel kurada

Bennâk, genel olarak topraksız veya nîm çiftten küçük yer tasarruf eden evli kimse yani hâne reisidir¹³. Bazı kanûnlarda hiç toprağı olmayan evli kimse olarak tanımlanır "... hiç yeri olmayub evli olanlardan resmi bennâk on iki akçe..."¹⁴, "...Ve çiftlik dutmayıb çifti dahi olmayan resmi bennâk diyü yılda dokuz akçe virür ..." ¹⁵. Bazı kanûnlarda çiftli veya ekinli bennâk ayrıca tanımlanır ve nîm çiftten az toprak tasarruf eden reâyâyı ifâde eder "... nîm çiftlikden akall yer tasarruf eden bennâk ki ekinlü kayd olunmuştur resmi on iki akçadır"¹⁶. Bazılarında ise yalnız bennâk olarak kaydolunanların "caba bennâk" olduğu belirtilir ki bununla hiç toprağı olmayan evliler kast edilir¹⁷. Kanûnnâmelerdeki bu çeşitliliği birbirinden farklı tanımlar olmaktan ziyâde birbirini tamamlayan ifâdeler olarak kabul etmek gerekir. Defterde bennâk olarak kaydolunan kişi daha sonra bir çiftlik tapusu alırsa, yeni tahrîr yapı-lana kadar hem bennâk resmini hem de o yerin resmini vermek zorundadır. Ancak yeni tahrîr yapıldığında deftere "çift" olarak kaydedilip artık bennâk resmi vermez¹⁸. Diğer taraftan bir miktar zemin zirâat ederse bunun için ayrıca zemin veya dönüm resmi verir. Bu zemin için ödediğı resim, bennâk olduğu sebepten ödediğı bennâk resminden küçük olduğu müddetçe her ikisini de ayrı ayrı ödemek zorundadır.

Mücerred, genel olarak babası ile birlikte oturan bekâr oğlu ifâde eder. Fakat mücerredten vergi alınıp alınmayacağını belirleyen husus "müstakil kisb-ü kâra" sahip olup olmadığıdır¹⁹. Şayet bir kazancı var ise ondan caba

vaki' reâyâdır ki müslümandır anun kim çifti ola çift başına resmi çift diyü ellişer Osmanî akçe-lerin alalar Ve anlarun kim çifti olmaya veya bir hânede tekrar müzevvic ola anlardan dahi on ikişer akçe resmi bennâk alalar Ve bunlardan zirâat ider kimesne olsa Zirâatüne göre hisab idüb her iki dönüme birer akçe alalar Ve anlar kim mücerred olalar atalarına hidmet ider olmayub ki 'ala hide kendü öz kârlarında olalar anlarun gibiden aluşar akçe resmi caba bennâk alalar Ve keferi taifesinden bu zikr olan rûsûmiyet alunmayub hemen her harac gûzar nefer başına yigirmi beşer akçe ispençe alalar bu zikr olan hususların alınmasının mevsimi evvel bahar evail-i martdır andan mukaddem almayalar" s.165.

¹³ Bkz. *Kanûnlar*, Karaman Kanûnu ,s. 47; İç-İl Kanûnu ,s.48; Kayseri Kanûnu, s.57.

¹⁴ a.g.e.,Karesi Kanûnu, s.22.

¹⁵ a.g.e., Gelibolu Kanûnu, s.235.

¹⁶ a.g.e., Hüdâvendigâr kanûnu s. 2.

¹⁷ a.g.e.,Bolu Kanûnu s.29-30.

¹⁸ a.g.e.,Aydın kanûnu, s.9.

¹⁹ David, muhtelif araştırmalara dayanarak 1498 öncesi için "mücerred"in 12 yaşında; 1498'lerde 14 yaşında kabul edildiğini ancak mücerredten vergi alınmadığı dönemlerde bütün mücerredlerin aynı yaşta kabul edilemeyeceğini belirtmektedir bkz. Geza David, "The Age of Unmarried Male Children in The tahrîr Defters (Notes on The Coefficient)", *Acta Orientalia*, XXXI (1977), s. 349 ve 357.

veya kara olarak bahsolunur ve yalnız mücerred olarak anılanlar babasıyla oturup müstakil işi olmayanları ifâde eder. Esasen "caba" kavramı fakir reâyâ için kullanılır. İncalcık da bekârlığın, cabanın asıl vasfı sayılmamak gerektiğini belirtir²⁰. Karaman kanûnunda "Caba mücerred olan fukara-i reâyâyâ ve babasile olub müstakil kisb iden mücerrede derler müstakil kisbi olmaya mücerred derler kat'a resim alınmaz"²¹ denirken, Bolu kanûnunda "... bennâk deyü kaydolunan kimesnelerden ki caba bennâk dimektir"²² denerek cabalık bekârlığın değil, fakirliğin işareti olmaktadır. Aydın kanûnunda "ve kisbe kadir oğlan yigirmi yaşar oğlandır ve daha ziyâde. Bu vechile emr olundı ki yigirmi yaşında ve dahi ziyâde olan mücerred resmi kara vire niza eylemeye mücerredim defterde bî-resim kaydolundum dimeye"²³ denmekte ve "kisbe kadir" yetişmiş oğlanların kara resmi olarak altı akça verecekleri belirtilmektedir. Böylece Aydın kanûnunda açıkça yazıldığı gibi defterde mücerred kaydolanlar resim ödemezler. Yine İç-İl Livası kanûnuna göre caba, mücerred olan bâliğ kimsedir; babası yanında oturur ve "kisb ve kâr" sahibidir, babası yanında olub "kisb ve kârı" yoksa ondan resim alınmaz. Erzurum kanûnu da mücerredten vergi alınmayacağını, mücerred evlenirse bennâk resmi ve bennâk toprak ekerse ekinli bennâk resmi alınacağını gösterir²⁴. Harput ve Mardin kanûnlarında kendi işi olan mücerredlerden altı akça bennâk resmi alınacağı belirtilir²⁵. Şu hâlde bir genelleme yapılarak mücerred ile caba veya kara olarak kaydedilenleri ayırmak gerekir. Kanûnlara bakarak, defterlere yalnız mücerred olarak yazılanların müstakil kazancı olmadığı için vergi yükümlüsü sayılmadığı sonucunu çıkarabiliriz. Bu durumda müstakil kazancı olduğu sebeple vergi yükümlüsü sayılan mücerredin kara veya caba olarak tanımlanarak; topraksız, fakir ve evli reâyâ demek olan caba bennâk ile aynı statüde kabul edildiğini söyleyebiliriz. Nitekim İncalcık cabayı "toprağı olmayan fakir köylü olarak tanımlamaktadır. Evli ise buna caba bennâk denir ve mücerredliğin cabanın temel vasfı sayılmamak gerektiğini belirtir²⁶. 1624 tarihli Koca İli livası kanûnu mücerredten altı akça resim alınacağını ve deftere mim harfi ile kaydolunacağını açıkça belirtmekte-

²⁰ İncalcık, *Toplum ve Ekonomi*, s.42.

²¹ Barkan, *Kanûnlar*, Karaman kanûnu s.47.

²² a.g.e., s. 29-30.

²³ a.g.e., Aydın kanûnu s.10.

²⁴ a.g.e., Erzurum kanûnu s.65-66.

²⁵ a.g.e., Mardin Kanûnu s.158, Harput Kanûnu, s.165.

²⁶ İncalcık, *Toplum ve Ekonomi* s. 42.

dir²⁷. Burada bahsedilen mücerredin de müstakil kışb ve kâra sahip olduğunu düşünmek gerekir. Böylece kabaca 16. asrın son çeyreğine kadar defterlerde mücerred olarak kayıtlılardan vergi alınmadığını; kendilerinden vergi alınan mücerredlerin de caba veya kara olarak tesmiye edildiğini ve bunlardan alınan vergilerin bennâk kategorisinde gösterildiğini söyleyebiliriz. Nitekim Erzurum kanûnunda "kendi öz kârlarında" olanlardan "aluşar akçe resmi caba bennâk" alınacağı belirtilmektedir²⁸. Diğer taraftan "bennâk" statüsü de kendi içinde kategorilere ayrılmaktadır. Yukarıda değinildiği gibi bu grup "ekinli", "bennâk" ve "caba bennâk" olarak tasnif edilmektedir. Müstakil "kışb ü kârı" olan mücerredler, kanûnlardan anlaşıldığına göre "caba bennâk" kategorisine girmektedir.

1523 tarihli Ankara kanûnuna yalnız çift, bennâk ve ekinli bennâktan bahsedilmektedir²⁹. Kanûnda mücerredlere dair hiçbir kayıt bulunmamaktadır. Defterlere bakıldığında TD.117'de mücerredler nüfus kategorisi olarak yer almakla beraber hasıllarda yalnız resm-i çift, bennâk ve ekinli görülmektedir; mücerredlere vergi yazılmamıştır. Dolayısıyla TD.117'de kayıtlı mücerredlerin "müstakil kışb ü kârı" olmadığı söylenebilir. TD.74'de ise "ekinli"den bahis yoktur. Defterde yalnız çift, bennâk ve mücerred kaydı vardır ve hasıllarda bunlara âit yekûnlar verilmektedir. 16. asrın sonlarına doğru defterlerde resm-i mücerred olarak gösterilen yekûnların yine "müstakil kışb kadir" mücerredlerden alınmakla beraber artık bennâklarla birlikte değil, ayrı kaydedildiğini düşünmek mümkündür. Ancak bu durumda "müstakil kışb kadir" olmayan mücerredlerin deftere kaydolunmadığını kabul etmek gerekecektir. İncalcık da 16. Asır için "asgari raiyyet resmi daima 6 akça olarak muhafaza edilen kara resmi veya mücerred resmidir" demektedir³⁰. Şu hâlde 16. asır sonlarında kendilerine resim yazılan mücerredlerin "müstakil kışb ü kâra kadir" olduğunu düşünürsek, mücerredlerin kayıt tarzında değişiklik olduğunu kabul etmek gerekecektir.

Bunların dışında mufassal defterlere kaydedilenleri pîr veya fânî, âmâ, kötürüm, divane gibi herhangi bir vergi ödemeyen kesim ile "mu'tak" olarak belirtilen azatlı köleler olarak sıralamak mümkündür. Ancak kanûnlarda, pîr veya pîr-i fânî gibi ifade edilen yaşlıların toprak tasarruf etmeleri hâlinde

²⁷ Barkan, *Kanûnlar* s.33.

²⁸ Bkz. Dipnot 12

²⁹ TD. 117'de yer alan kanûnda "köhne defter mucebince" denildiğine göre kanûnun tarihi daha eski olmalıdır.

³⁰ İncalcık, *Toplum ve Ekonomi*, s.44.

vergi ödeyecekleri belirtilmektedir. Mu'tak olarak yazılanların altındaki keşîşareti kölelerin azat edildikten sonra bennâk kategorisine dahil edildiğini göstermektedir. Nitekim İç-İl kanûnunda bir "raiyyetin azatlı kulu sipâhiye müteallikdir" denilerek resmini sipâhinin alacağı, mevkufat ve haymanacının karışamayacağı belirtilmekte ancak yeni tahrîrde "ahara ve haymanaya" raiyyet olarak kaydedilmiş olmak istina edilmektedir³¹. Fakat hangi durumda "ahara ve haymanaya" kaydolunabileceği açık değildir.

Buraya kadar değinilen nüfus kategorileri genel olarak raiyyet şeklinde adlandırılarak, defterlere raiyyet olarak kaydedilmektedir. Ancak deftere kaydedilmek ile raiyyet olarak kaydedilmek farklı şeylerdir. Bu cümleden olarak deftere kayıtlı raiyyet dışı statüler sipâhî, sipâhîzâde, ehl-i berât, imam, müezzin, muhassıl, zâviyedâr vb. olarak sayılabilir. Bunlar raiyyet rûsûmu vermezler, ancak çift resminin bidayette raiyyet rûsûmu olmasına rağmen 16. asırda toprağa bağlı bir vergi olarak telakki edildiğini ve burada kendilerinden muaf olarak bahsedilenler içinde toprak tasarruf eden olursa, toprağın nîm veya tam çift olmasına göre çift resmi ödeyeceklerini hatırd tutmak gerekir. Muafiyetin mâhiyet ve kapsamı aşağıda açıklanmaktadır.

Ehl-i berât olanlar kanûnlarda, kadimden ehl-i berât ve raiyyetoğlu olmak üzere iki kısımda mütalaa edilmektedir. Buna bağlı olarak kadimden ehl-i berât olanların "hâne" muamelesi görmesi uygun bulunmamıştır. Fakat raiyyetoğlu olanlar ya da "kuyu, çeşme meremmetine" yahut "birkaç akçe cihete berâtla mutasarrıf" olanların diğer avâız hânelerinden farkı olmayıp, "avâız-ı divâniyye ve tekalif-i örfiyyeyi eda" edeceklerdir³².

Yine Pâdişah hükmü ile "selâtin-i maziyyeden" vakıf tasarruf edenler, "evlad-ı vakıf" dan olan veya "eba- an-ced ehl-i berât oğlu" olanlar raiyyetden sayılmadıkları için kovan ve ganem resmi vermezler³³. Fakat Sultan Mehmed Han'dan hükümleri olmayan, defter-i atikte ataları ya da kendileri raiyyet kaydolanlar bir şekilde vakıf çiftlik, vakıf mevrâa veya tevliyet, meşihat tasarruf edip berât almışlar ise bu berâtlara istinaden cihetlerini tasarruf etmekle beraber, diğer reâyâ gibi kovan ve ganem resmi verecekleri gibi avâız hânesine de dahil olurlar³⁴. Babaları atik defterde resimli olarak kayıtlı "ve muaf ve zâviyedâr", yeni tahrîrde resim vermek zorundadır; kendileri açıkça muaf

³¹ Barkan, *Kanûnlar*, s. 51

³² a.g.e., Aydın Kanûnunun s.18.

³³ a.g.e., Biga Kanûnu s.20.

³⁴ gös.yer

yazılmadıkça, eski defterde resim kayıtlı değildir diye itiraz ileri süremezler ancak avâriz vermezler³⁵.

Defterlerde bilâ resim kaydolunan imam, müezzin ve kethüdalarından görevli oldukları sürede avâriz alınmaz³⁶. Bunlar "mazul ve fariğ" olunca diğer reâyâ ile aynı kabul edilir. Deftere resimli kaydolunduktan sonra imam, müezzin ve kethüda olduğu takdirde raiyyet resmini vermeye devam eder fakat avâriz vermezler³⁷. Bu takdirde avâriz da bunların göreve tayini dolayısı ile azledilenlerden alınmak suretiyle devlet açısından vergi yekûnu değişmez.

Sipâhîzâde ve muaf kaydolunanlardan çift, bennâk, caba resmi ve avâriz alınmaz ancak, raiyyetoğlu da defterde açıkça resim vermeyeceği belirtilmedikçe muaf sayılmaz³⁸. Mazul veya tekaüd olmuş sipâhîler ve ellerinde babalarının berâtu olan oğulları raiyyet olarak kaydolunmazlar ama ellerinde raiyyet çiftliği bulunuyorsa öşür ve resmini verirler³⁹.

Bunların dışında ele alınması gereken bir kategori de hâric raiyyetidir. İncalcık hâric reâyâyı, tûmâr sahibi üzerine yazılmamış çiftçi olarak tanımlamakta⁴⁰ ancak tûmâr sahibinin deftere yazılmış reâyâyı dışında kalanlar olarak tasnifini de hatalı bulmaktadır, çünkü babası ve dedesi yazılı olan kişi de aynı sipâhînin raiyyetidir⁴¹. Hâric reâyâ, zirâat ettiği yer tam çiftlik ise çift resmi, nîm çiftlik ise yarısını; nîm çiftlikten küçük ve has yer ise iki dönüme bir akça, orta hâlde ise üç dönüme bir akça ve düşük verimli bir yer ise dört-beş dönüme bir akça zemin resmi verir⁴². Şu hâlde hâricden kişiler gerek başkasına kayıtlı, gerek muaf, müsellemler, yörük ve gerekse sipâhîzâde olsun bir sipâhî tûmârında "resimli yer tutar" ise çift resmini, öşür ve salâriyesini tûmâr sahibine vermek zorundadır, toprağı çift miktarından az ise dönüm veya aynı anlamda olmak üzere zemin resmi verir⁴³. Hüdâvendigâr livası kanûnnâmesinden öğrendiğimize göre geçmişte hâric raiyyetin tapu ile tasarruf ettiği yerlerin alınarak raiyyete verilmesi emredilmiş iken sonraları hâric ile dahil

³⁵ a.g.e., İç-İl kanûnu s.50.

³⁶ gös.yer

³⁷ gös.yer

³⁸ gös.yer

³⁹ a.g.e., Biga Kanûnu s. 20 ; İç-İl Kanûnu s.50-51

⁴⁰ Halil İncalcık, *Hicri 835 Tarihli Suret-i Defter-i Sancak-i Arvanid*, Ankara 1987, s.XXIX.

⁴¹ İncalcık, *Toplum ve Ekonomi*, s.47.

⁴² Barkan, *Kanûnlar*, Hüdâvendigâr Kanûnu s.2.

⁴³ a.g.e., İç-İl Kanûnu s.50-51.

raiyyet arasında tercih men edilmiştir⁴⁴. Diğer taraftan İç-İl kanûnunda hariç reâyâyâ mevrâlarda çift veya dönüm resmi kaydolunmayacağını görüyoruz. Aksi takdirde kimse mevrâlarda zirâat etmeyeceği için "hâli ve muat-tal" kalacağı belirtilmektedir. Mevrâda ancak öşür, salâriye ve "iki baş" söz konusu ise "hums" verilir⁴⁵. Koca İli livası kanûnunda hariç raiyyetin nasıl kaydolunacağı belirtilmektedir⁴⁶. Buna göre bir köyün reâyâsı yazıldıktan sonra "hâricden" diye bir çizgi çekilir veya çekilmeyip isimlerin üzerine "hâ-ric" yazılır. Bu çizginin altında yazılı olanlar raiyyet değil, "hâric kura reâyâsı" olup o köyde zirâat ederler. Ancak bir raiyyet başka yerde yazılı değilse ve bir sipâhinin toprağında mütemekkin olduğu hâlde o sipâhiye de yazılmamış ise hâric raiyyet sayılmaz, mevkufat kalemine âittir dolayısıyla sipâhi karışamaz⁴⁷. Bazı köylerin sakinleri de köylerinden bir afet sebebiyle göçüp başka yerde mesken tutsa, mevkufat amilleri burası "başka mevrâdır hâric ez defter kal-mıştır" diyerek mahsûle karışamaz. Çünkü "ma'mur iken asıl karye hasılı ile mahsub kılınmıştır dahl olunursa ol karye sahibine zulm ve ta'addi olmak la-zım gelir"⁴⁸. Sipâhi tûmârında "mekuf veya mu'attal" kalan çiftlikler tekrar sürülüp "ma'mul" olsa yine sipâhiye âittir, mevkufcu ve 'amil karışamaz⁴⁹.

Bu bilgiler çerçevesinde 16. asırda Ankara sancağı Ayaş kazası aşağıda değerlendirilmeye çalışılacaktır.

Kanûnî dönemi muhasebe-icmâl defteri (TD.438) verileri ile mufassal defter (TD.117) kayıtlarına bakıldığında mufassalda hasıl rakamlarının üze-rinde nefer ve hâne sayıları bulunmaktadır. Muhasebe-icmâlde ise hâne ve mücerred yanı sıra, varsa sipâhizâde, ehl-i berât, imam, hatib gibi kategoriler yer almakta, fâniler kaydedilmekle beraber kötürüm, ama, divâne, mücrim gibiler yer almamaktadır. Dolayısıyla mufassalda kayıtlı nefer sayısına ulaş-mak için icmâldeki hâne, mücerred, ehl-i berât vb. yanı sıra varsa mücrim, kötürüm ve benzerlerini ilave etmek gerekir. Fakat bunların sayısı mahdut olduğu için bu iki defter karşılaştırılarak gerekli toplamalar yapıldığında ne-fer sayısı genellikle aynıdır. Muhasebe-icmâlde kayıtlı hâne ve mücerredler mufassaldan tek tek sayıldığında ilk nazarda bazı farklılıklar görülebilmekte-dir. Bu farklılıklar, yukarıdaki nüfus kategorileri ve bunlara dair kanûnlar

⁴⁴ a.g.e., Hüdâvendigâr Kanûnu, s.4.

⁴⁵ a.g.e., İç-İl Kanûnu s.51.

⁴⁶ a.g.e., s.33

⁴⁷ a.g.e., İç İl kanûnu s.51.

⁴⁸ a.g.e., İç-İl Kanûnu s.53.

⁴⁹ a.g.e., s. 51.

dikkate alındığında büyük ölçüde açıklanabilmektedir. Meselâ Teske köyü için TD.117'de 73 nefer, 51 hâne; TD.438'de 51 hâne, 20 mücerred ve 2 ehl-i berât kayıtlıdır. Böylece toplandığında TD.117 ve TD.438'e göre nefer ve hâne sayısı aynıdır. Ancak TD:117'de çift, bennâk, nîm ve ekinli olarak hâneyi oluşturan kategoriler tek tek sayıldığında 52 ve mücerredler sayıldığında 21 rakamı bulunmakta yani muhasebe-icmal defterindeki kayıtlardan birer fazla çıkmaktadır. Bunun sebebi tam çift tasarruf eden bir kişi ile mücerred bir kişinin ehl-i berât oldukları için hâne ve mücerred sayısına dahil edilmemeleridir. Diğer taraftan çift resmi yekûnuna bakıldığında çift tasarruf eden ehl-i berâtın çift resmi verdiği görülüyor. Zîrâ 1057 akçalık vergi yekûnu, Ankara'da ödenen 37 akçalık çift resmine bölündüğünde Teske köyünde 28,5 çift olduğu anlaşılmakta ve ehl-i berâtın da dahil olduğu mufassalda kayıtlı çift sayısı bunu teyid etmektedir. Kanûnlarda sıkça çift resminin arza bağlı olduğu belirtildiği dikkate alındığında bunun, raiyyet rûsûmundan farklı değerlendirilmesi gerekeceği yukarıda ifâde edilmiştir.

Kanûni dönemi mufassal ve icmâl defterleri arasındaki bazı farklılıklar tarafımdan tam anlamıyla açıklanabilmiş değildir, bazıları ise hiç açıklanamamıştır. Meselâ Oğuzçayırı'nda TD.117'de nefer 114, hâne 81; TD.438'de hâne 50, mücerred 30, birer de imam ve muhassıl kayıtlıdır. Hasılı 4484 akça olan köy için mufassalda bulunmamakla beraber icmâlde "hisse-i tûmâr 2083" kaydı yer almaktadır. Ayaş'ta mâlikânesi vakıf, dîvânîsi tûmâr olan tek köy Oğuzçayırı olup iki defter arasındaki hâne, mücerred sayısındaki farklılığın buradan kaynaklandığı söylenebilir. Arklar köyü için TD.438'de hâne 5, mücerred 3 olarak kayıtlıdır. Oysa TD.117'de hâne 5, nefer 5 olarak kayıtlı ve dolayısıyla mücerred görünmemektedir. Bu durumda kanûnlarda sıkça müstakil kış ü kârı olmayan mücerredten nesne alınmayacağı ifâde edildiği için kaydedilmemiş olabilir mi veya muharririn müsveddelerinde bulunmakla beraber herhangi bir sebeple mufassalda ihmâl edilip icmâlde gösterilmiş olabilir mi?⁵⁰ Boyalı Büzürk köyünde TD.438'de hâne 55, mücerred 34; TD.117'de nefer 89, hâne 55 olarak kayıtlıdır. Mufassal defterde kategoriler tek tek sayıldığında 31 mücerred, 56 hâne ve iki kişi için de kategori belir-

⁵⁰ Bazan muharririn müsveddeleri ile defter kayıtları arasında fark olabildiğini Hüdâvendigâr livasında Armudcuk ve Kuzca adlı iki çiftlik kaydından sonra yapılan izâhat göstermektedir. "Zikr olunan çiftlikler işbu mastur olan kuyud ile defter-i 'atukde mukayyed değildir, hâric ez defterdir. Sabıkâa liva-i mezbure muharriri Pîr Ahmed Kadı'nın müsveddesinde kendi hatıyla mastur ve mukayyed bulunmağın, işbu mahalle nakl olunmuştur." Bkz. Ömer Lütfi Barkan -Enver Meriçli, *Hüdâvendigâr Livası Tahrîr Defteri I*, Ankara 1988, s.709.

tilmediği görülmektedir. Bu durumda o iki kişinin mücerred olduğu kabul edilse bile mücerredlerin toplamı 33 olmakta ve icmâldeki 34 rakamına ulaşamamaktadır. Diğer taraftan hâneler her iki defterde de 55 olarak kayıtlı iken mufassalda tek tek sayıldığında 56 rakamı bulunmaktadır. Öyleyse bir mücerredin tam ya da nîm çift tasarruf ettiği için mufassalda Ç veya Nîm olarak işaretlenmekle beraber hâne sayısına dahil edilmeyip, mücerredler içinde gösterildiği düşünülebilir mi? Yoğunpelid köyü için TD.117'de diğerlerinin yanısıra 6 mücerred, 3 de çiftlik tasarruf eden sipâhizâde kayıtlı iken TD.438'de sipâhizâde görülmemekte, mücerred sayısı da 9 olarak verilmektedir. İlhan köyünde mufassalda 37 olan mücerredler icmâlde 28, Ortabereket köyü için yine mufassaldaki 10 mücerred icmâlde 11 olarak gösteriliyor. Söz konusu iki köyde kayıtlı nüfus tek tek sayıldığında icmâl ve mufassalda verilen hâne rakamlarından birer fazla çıkıyor. Ancak tekrar etmek gerekir ki TD.118 ve TD. 438'de Otac ve Oğuzçayırı dışında yekûn olarak yazılan hâne rakamları aynıdır. Farklılık nüfus kategorileri sayıldığında görülmektedir. Diğer taraftan bu iki köyden birinde malikâne diğerinde mirliya hissesi olması, farklılığın bu sebepten kaynaklandığını düşündürmektedir. Bu çalışmada Kanûni dönemi verileri TD.117'den alınarak, TD. 438 ile karşılaştırıldı. Yukarıda belirtildiği gibi hâne sayıları iki yerleşim birimi dışında aynıdır, farklı olanlarda da mufassal esas alındı⁵¹. Çift, nîm, bennâk, ekinli mücerred kategorileri tek tek sayılarak belirlendi. Burada defterlerin genel mantığına uygun olarak meselâ bir ehl-i berât veya imam çift tasarruf etse bile "çift" sütununda değil, ehl-i berât veya imam olarak gösterildi. Bu bakımdan aşağıdaki tablo çiftlik sayısını tam olarak yansıtmamaktadır. Kezâ birden fazla çiftlik tasarruf edenler de bu tabloda görülmemektedir. Dolayısıyla çiftlik sayısını tesbit amacıyla özel tablo tanzim edilmiştir.

TD. 117'de hâneler tek tek sayıldığında Boyalubüzürk ve birlikte kaydedilen köyler ile Uluçanlı, İlhan, Ortabereket, Karaviran-ı Ağbaşı ve Çağa (el mezbur) da hasıl rakamı üzerinde kayıtlı hâne rakamlarından birer fazla çıkmaktadır. Ayrıca Çukurviran (2), Ilıca ve Teske'de kayıtlı nüfus tek tek sayıldığında, katip tarafından yazılan "nefer" sayısından birer fazla çıkmaktadır. Billükızık'da ise nefer sayısı gerçek rakamdan bir fazladır. Bunlar, söz konusu köylere âit nüfus kategorilerinin tablodan yatay (satur) sayımından da anlaşılmaktadır. Tabloda bu köylerde parantez içindeki rakamlar, tara-

⁵¹ "... dava ve niza'ın defter-i mufassal kat' eder, min ba'd defter-i icmâle müracaat olunmaz" TTK. Yazma 34'den nakleden İnalçık, *Arvanid*, s.XX/ 93.

fımdan tek tek sayım sonucu bulunan değerleri ifâde etmektedir. Hesaplama ve karşılaştırmalarda bu rakamlar kullanıldı. Nîm ve tam çift tasarruf eden hâric reâyâ da tabloda gösterilmekle beraber buradaki hesaplara dahil edilmedi. Meselâ Yarımcaavşar'da nîm sütununda kayıtlı 6+1, nîm tasarruf eden 6 reâyâyâ mukabil 1 hariç reâyâ bulunduğunu göstermektedir.

1523 Tahrîrine (TD. 117) Göre Nüfus

	Nefer	Hâne	Çift	Nîm	Bennâk	Ekinli	Müc	Zimmi		Diğer
								H	M	
Yarımcaavşar	25	18	5	6+1	7	0	7	0	0	0
Billüküzük	(56)57	37	0	23+1	12	2	18	0	0	1 fânî
Oltan	81	50	6	22	15	7	28	0	0	1 muhassıl, 1 sipâhizâde, 1 mecnun
Oltan el-mezbur	6	3	1+1	2	0	0	3	0	0	0
Boyalubüzürk, Küçük, Ortaboyalu,	89	(56)55	1	47+4	6	2	33	0	0	0
Dede Zâviyesi	20	11	2+1	6+1	2	1	9	0	0	0
Akdepe	38	25	1	17+1	6	1	13	0	0	0
Oğuzçayın	114	71	8+1	37	19	7	39	0	0	1 ehl-i berât, 1 ama, 1 muhassıl, 1 mecnun
Çukurviran	37	22	5+3	12+4	4	1	14	0	0	1 fânî
Uluçanlı	53	(37)36	4	28	4	1	14	0	0	1 fânî, 1 pîr ?
Keçilü	41	25	3	14+1	3	5	16	0	0	0
Musa	11	8	2+1	6	0	0	3	0	0	0
Cimder Divânı ve	35	32	7+2	21+10	4	0	2	0	0	1 ama
Başbereket	81	52	7	27	12	6	28	0	0	1 ehl-i berât
İlhan	103	(66)65	5+1	32+3	24	5	37	0	0	0
Karaviran-ı çatalcık an karye	23	15	4+1	4+1	6	1	8	0	0	0
Kızık	26	13	0	4+3	0	9	13	0	0	0
Ortabereket	40	(28)27	9+3	11+2	7	1	10	0	0	1 fânî, 1 hatib
Zâviye Bereket	14	11	5+3	3+1	3	0	3	0	0	0
Saray (Yukaruderelü)	28	13	1	10+1	1	1	14	0	0	1 fânî
Aşağaderelü	8	8	1	5	1	1	0	0	0	0
Dörturluk	12	12	2	5	5	0	0	0	0	0
Alpagud	4	4	0+1	4+1	0	0	0	0	0	0
Yüregir	55	38	3+1	22+1	10	3	17	0	0	0
Kirec	10	8	6	2+1	0	0	2	0	0	0
Kalta	22	16	2+2	13+1	1	0	6	0	0	0
Yalak	9	7	1	6+1	0	0	2	0	0	0
Boyaluafşar	71	48	4	24+2	14	6	23	0	0	0
Uruş (an karye)	14	12	3+1	7	2	0	1	0	0	1 imam ve ha-ûb

Uruş el-mezbur (an karye)	17	15	1	6+1	1	1	2	6	0	6 zimmî
Uruş el-mezbur (an karye)	28	19	3	7	1	3	5	5	4	9 zimmî (4 ü mücerred)
Uruş el-mezbur (an karye)	14	13	2	6+2	0	0	1	5	0	5 zimmî
Özler	36	31	1	28	1	1	5	0	0	0
Kınık	16	14	2	11+2	1	0	2	0	0	0
Yoğunpelid	64	55	19+12	27+5	9	0	6	0	0	3 sipâhizâde*
Karacaviran ve Kayabaşı	123	75	10	49	11	5	45	0	0	1 fânî, 1 ama, 1 imam
Kara Viran-ı Ağba-şın	46	(29)28	3	20+3	5	1	16	0	0	1 imam
Bayram	60	44	7+1	25+6	8	4	12	0	0	1 ehl-i berât, 3 fânî
Salih	38	26	2	12+2	9	3	12	0	0	0
Karaviran-ı çatalcık (an karye)	12	7	2	0	5	0	3	0	0	2 sipâhizâde-gan
Karkın	29	21	1	7+1	6	7	8	0	0	0
Çağa (an karye)	90	51	6	26	12	7	36	0	0	2 fânî, 1 kötû-rûm
Çağa el-mezbur (an karye)	34	(26)25	9	11+1	6	0	7	0	0	1 kötûrûm
Çukurviran	(37)36	19	0	15+6	2	2	17	0	0	1 imam
Yeniceincepelid	41	23	6+2	10	4	3	18	0	0	0
Kabaca	17	14	2	9	1	2	3	0	0	0
Ilıca	(37)36	26	3	18+2	5	0	9	0	0	2 fânî
Teske	(75)73	51	6+2	35+4	8	2	21	0	0	2 ehl-i berât, 1 ama
Otac	56	36	1+2	29+3	5	1	20	0	0	0
Fânî (Yusuşeyh)	12	9	0	2	1	6	3	0	0	0
Arklar	5	5	0	2	3	0	0	0	0	0
Dündarşeyhoğlu	3	3	0	2	1	0	0	0	0	0
TOPLAM	2013 (2016)	1352 (1358)	184+41	777+79	273	108	614	16	4	40

Nefer ve hâne rakamları yukarıda belirtilen noksan ve fazlalar ile işlem gördüğünde TD.117'ye göre nefer 2016, hâne 1358; çift tasarruf eden reâyâ 184, hariç reâyâ 41; nîm çift tasarruf eden reâyâ 777, hariç reâyâ 79; mücerred 614 ; muaf kesim 40; zimmîler ise 16 hâne ve 4 mücerredten müteşekkildir. Zimmîlerin tasarruf ettiği toprak büyüklüğü hakkında TD.117'de bilgi bulunmamaktadır.

TD.74'de nefer ve hâne sayısı belirtilmemiştir. Dolayısıyla bunlar tek tek sayılarak defter mantığına göre gruplandırılmıştır. Böylece 2346 nefer, 2071

* nîm çift tasarruf ediyorlar

hâne, 261 çift, 502 nîm çift, 1304 bennâk, 174 mücerred bulunmaktadır. Zimmiler yalnız Uruş'da ve 23 kişi olarak kayıtlıdır. Bunların 4'ü nîm olarak işaretlenmiş, diğerlerinde bir kategori belirtilmediği için mücerred olarak kabul edilmiştir. Bu durumda ûmâr nahiyesinde nîm çift tasarruf edenler 506'ya, mücerredler 193'e yükselmiştir. Muaf grupların toplamı ise 82 kişidir. Muafiyetin çift vergisini kapsamadığı haurulanmalıdır.

1571-1572 Tahririne Göre (TD.74) Nüfus

	Nefer	Hâne	Çift	Bennâk	Nîm	Mücerred	Zimmî	Diğer
Yarımcaavşar	18	17	5	6	6	-		1 imam
Başbereket	96	87	15	62	10	5		2 pîr, 1 malul*, 1 ka-tüb ba berât*
Teske	60	59	13	28	18	-		1 muhasıl ve mülazım
Arklar	2	2	-	-	2	-		-
Ortabereket	44	33	11	16	6	9		1 hatib, 1 pîr
Zâviye Bereket	17	16	4	9	3	1		-
İlhan	134	118	15	91	12	10		1 imam, 3 muhasıl, 1 kadı, 1 pîr
Karaviran-ı çatalcık	41	37	5	30	2	4		-
Çukurviran	35	34	7	21	6	-		1 ama
Yüregir	69	60	3	33	24	6		2 pîr, 1 ama
Kirec	5	5	4	-	1	-		-
Boyaluafşar	50	46	4	26	16	2		2 ama
Uluçanlı	59	54	7	29	18	4		1 imam
Keçilü	32	30	5	15	10	2		-
Musa	19	15	1	8	6	2		1 imam*, 1 pîr
İlica	53	49	3	32	14	3		1 mülazım
Akdepe	48	44	4	27	13	2		1 sipâhî ba berât-ı mirmiran, 1?
Özler	46	43	8	17	18	3		-
Salih	26	25	2	15	8	1		-
Yeniceincepelid	40	35	6	25	4	3		1 ama, 1 müezzin**
Kalta	16	15	4	6	5	1		-
Bayram	69	63	10	35	18	4		1 divâne, 1 muhasıl
Kabaca	21	20	3	12	5	-		1 ama
Alpagud	6	6	1	5	-	-		-
Kınık	25	22	2	8	12	1		1 pîr, 1 sagır
Fânî (nâm-ı di-ğer Yusufseyh)	24	23	1	22	-	1		-
Çukurviran	34	33	2	18	13	1		-
Yalak	0	-	-	-	-	-		-
Uruş	120	86	11	55	16	11	4*	19 hatib, 1 pîr, 2 şerif ?***

*:nîm; **:tam çift; ***: zemin resmi; ****: bennâk resmi ödeyenler; ? okunamadı

Karkın	33	30	1	21	8	3			-
Oltan	107	87	9	66	12	6			3 muhassıl, 5 veled-i o, 1 kadı, 1 pîr, 1 du-agun, 1 sahib-i vakf, 1 mülazım, 1 ¹
Oltan -el-mezbur	10	10	1	7	2	-			-
Karaca Viran ve Kayabaşı	129	119	13	73	33	6			1 imam, 2 pîr, 1 ama*
Cimder Divanı ve Tokuz Pınarı	28	27	7	10	10	-			1 imam**
Yoğunpelid	118	104	24	64	16	12			1 muhassıl, 1 malul
Saray (nâm-ı di-ğer Yukarıde-relü)	34	31	3	18	10	3			-
Aşağaderelü	11	11	1	6	4	-			-
Oğuzçayırı	155	141	11	102	28	12			2 pîr
Dede Zâviyesi	34	30	3	21	6	-			2 muhassıl, 2 sahib-i vakf ba berât****
Çağa	63	53	7	37	9	7			2 muhassıl, 1 müez-zin**
Çağa-el-mezbur	38	32	9	18	5	4			1 muhassıl, 1 müder-ris
Karaviran-ı Ağ-başın	62	56	4	40	12	2			3 pîr, 1 ama
Kızık	24	23	-	21	2	1			-
Otaç	96	86	3	61	22	10			-
Boyalubüzürk ve Küçük ve Orta-boyalı	110	84	7	46	31	22			1 imam, 1 muhassıl, 1 ama, 1 divâne
Billüküzük	73	59	1	39	19	9			2 muhassıl, 3 pîr
Dörtuluk	12	11	1	3	7	1			-
Toplam	2346	2071	261	1304	502	174	4	19	82

Her iki tahrîre göre "nefer" ve "hâne"yi oluşturan nüfus kategorileri şöyle özetlenebilir: 1523 tarihli TD. 117'de 1358 hânenin % 13,54'ü tam, %57,22'si nîm çift tasarruf etmektedir. Toplam hânenin % 28,1'ini bennâklar oluşturmaktadır. Bunlar kendi içinde tasnif edildiğinde %28,34'ü ekinli, %71,65'i bennâk olarak kayıtlıdır. Ekinli ve bennâk olarak ayrı ayrı hâneye oranlandığında toplam hânenin % 20,10'u bennâk, % 7,95'i ekinlidir. Ayrıca toplam hânenin % 1,17'si zimmîdir.

TD.117'de nefer sayısına bakıldığında ise kayıtlı nüfusun zimmîlerle birlikte % 67,36'sı hâne , % 30,65'i mücerred, % 1,98'i muaf gruplardan oluşmaktadır. Kayıtlı nüfusun (nefer) % 9,12'si tam, % 38,54'ü nîm çift tasarruf

¹ 1 kişi 16 akça resim ödemekle beraber başka bilgi olmadığı için kategorize edilemedi

etmektedir. % 13,54'ü bennâk, % 5,35'i ekinlidir. Zimmîler müstakil olarak hesaplandığında toplam kayıtlı nüfusun 0,0099'udur. Bunların % 80'i hâne, % 20'si mücerreddir.

1571'72 tarihli TD.74'de kayıtlı hânelerin %12,60'ı çift, % 24,43'ü nîm çift tasarruf ederken % 62,96'sı bennâktır. Tekrar edelim ki bu tahrîrde ekinli kaydı bulunmamaktadır.

Toplam Hâne Sayısı İçindeki Nüfus Kategorileri

	TD.117	Hâne'ye göre %	TD.74	Hâne'ye göre %	Değişme %
Hâne	1358		2071		52,5 (+)
Çift	184	13,54	261	12,60	41,87 (+)
Nîm çift	777	57,22	506	24,43	34,87 (-)
Bennâk	273	28,1	1304	62,96	242,25 (+) ⁵²
Ekinli	108		-	-	

TD. 74'e kayıtlı nefer açısından bakıldığında zimmîler dahil olmak üzere %88,27'si hâne, % 8,22'si mücerred, % 3,5'i muaf gruplardan oluşmaktadır. Toplam kayıtlı nüfusun (nefer) ise % 11,12'si çift, % 21,56'sı nîm çift tasarruf ederken % 55,58'i bennâklardan müteşekkildir. Zimmîlere ayrıca hesaplandığında toplam kayıtlı nüfusun % 0,17'sidir. Bu grup toplam hânenin % 1,5'unu, mücerredlerin % 9,8'ini teşkil etmektedir.

Toplam Nüfus İçinde Hâne, Mücerred ve Muaf Grupların Payı

	TD.117	Nefer'e göre %	TD.74	Nefer'e göre %	Değişim %
Nefer	2016		2346		16,36 (+)
Hâne	1358	67,36	2071	88,27	52,5 (+)
Mücerred	618	30,65	193	8,22	68,77 (-)
Diğer (muaf)	40	1,98	82	3,5	105 (+)

İki tahrîr verileri mukayese edildiğinde hâne sayısı % 52,5 artarken, mücerredler % 68,77 azalmıştır. Ancak yukarıda zikredildiği üzere iki tahrîrde, kaydedilen mücerredlerin farklı olduğu şeklindeki mülâhaza dikkate alınmalıdır. Hatırlatmak gerekirse TD.117'de müstakil kisbi olmayanlar, TD.74'de

⁵² TD. 74'de ekinli kaydı bulunmadığından iki tahrîr için de toplam bennâk sayısı dikkate alındı.

ise olanlar mücerred olarak kaydedilmiştir. Diğer taraftan hâne sayısındaki artış, mücerredlerin azalmasının diğer bir sebebi olmalıdır. TD. 117'de bennâklar ekinli ve bennâk olarak iki kategoride yer alırken, TD. 74'de yalnız bennâk olarak kayıtlıdır, artış ise % 242,25 nisbetindedir. Tam çift tasarrufunda % 41,87 artış görülürken, nîm çiftler% 34,87 azalmıştır. Kayıtlı nefer sayısındaki artış ise %16,36 râddesindedir. Ayrıca çift tasarruf eden askerîlerin, burada belirtilen çift ve nîm çiftlere dahil olmadığı da hatırlanmalıdır; oranlar hesaplanırken temel kriter çiftlik sayısı değil, nüfus kategorileri olmuştur. Belirtilmesi gereken diğer bir husus da burada toprak tasarruf eden çift, nîm çift gibi grupların her yerleşim birimi için dahil reâyâdan oluştuğu; tabiatıyla meskun nüfusun dikkate alındığıdır. Her ne kadar sancak kanûnlarında dahil ve hâric reâyâ arasında ayırım yapılmaması, yapılmayacağı ifade edilse de 16. yüzyılda yapılan ikinci tahrîrde hâric reâyânın çift tasarruf etmediği görülmektedir. Burada ihmâl edilen askerî sınıfın ve hâric reâyânın tasarrufundaki çiftlikler dikkate alındığında, farklı rakamlar ve oranlar görülecektir. Buraya kadar üzerinde durulan nüfus kategorileri yalnız tahrîr defterlerine kayıtlı reâyâ ve berayayı kapsamaktadır. Hâlbuki gerçek nüfusun tesbiti açısından bunların ailelerinin de hesaba katılması gerekir. Bu noktada, genel kabul gören Barkan'ın hâne x 5 formülü⁵³ uygulandığında TD.117 için 7448, TD.74 için 10630 rakamına ulaşılabacaktır. Ancak bunların da askerî kesimin ailelerini, bizzat sefere katılan cebelü, gulam vs.yi ve kazanın vakıf kesimine bağlı nüfusu kapsamadığını belirtelim.

ÇİFTLİKLER

a- Reâyâ ve Askerî Sınıf Tasarrufundaki Çiftlikler

Yukarıda nüfus etüdü yapılırken belirtildiği üzere askerî sınıftan olup da çift tasarruf edenler nefer sütununa dahil olmakla beraber hâne sütununda görünmedikleri gibi, çift veya nîm sütununa da tabiatıyla katılmamış ancak "diğer" sütununda yer almışlar, tasarruf ettikleri toprak belirtilmekle beraber hesaba alınmamıştır. Bu bakımdan nüfusu ve bir anlamda tasarruf edilen çiftlikleri gösteren yukarıdaki tablo, gerçekte mevcut olan çiftlik miktarını

⁵³ Ömer Lütfi Barkan, "Tarihi Demografi Araştırmaları ve Osmanlı Tarihi", *Türkiyat Mecmuası*, X (1953), s.12. Russel'a göre 12-14 yaş üstü erkeklerin tümü vergi mükellefi olarak kabul edilirse, toplam nüfusa ulaşmak için 3 çarpanını kullanmak gerekir. J.C. Russel, "Late Medieval Balkan and Asia Minor Population", *Journal of The Economic and Social History of The Orient*, III (1969), s.265'den nakleden B. McGowan, "Food Supply and Taxation on The Middle Danube 1568-1579", *Archivum Ottomanicum*, I (1969), s.158. David ise bu kabulü mümkün görmediği için 3 çarpanını hatalı buluyor, David, a.g.e., s.357.

yansıtmamaktadır. Yine yukarıdaki tabloda çiftlik tasarruf eden hâric reâyâ gösterilmekle beraber hesaplara dahil edilmemiştir. Dolayısıyla kazada mevcut çiftlik miktarını tesbit etmek için askerî sınıf ile hâricden kişilerin tasarruf ettikleri çiftlikleri de kapsayan özel bir tablo ve hesap gerekmektedir.

TD.117'ye göre dahil kişilerin tasarrufunda (reâyâ ve askerî) 179 adet tam çiftlik, 7 adet bir buçuk çiftlik, 783 nîm çiftlik bulunmaktadır. Hâricden kişilerin (reâyâ ve askerî) tasarrufunda ise 36 tam çiftlik, 4 adet bir buçuk çiftlik, 1 adet iki çift büyüklüğünde, 79 adet de nîm çiftlik bulunmaktadır. Kazada mevcut 1089 çiftliğin 120'si , yani %11'i hâric; 969'u yani %89'u dahil kişilerin tasarrufundadır. Toplam 1089 çiftliğin 215' tam, 862'si nîm, 11'i bir buçuk , 1'i iki çiftlik büyüklüğündedir. Diğer bir ifade ile % 1,1'i birden büyük, %19,74'ü tam, %79,15' nîm çiftliktir.

1523 Tahrîrine (TD.117) Göre Çiftlik Sayısı

	Tam Çift		Nîm Çift		1,5 Çift		2 Çift	
	Reâyâ	Hâric	Reâyâ	Hâric	Reâyâ	Hâric	Reâyâ	Hâric
Yarımcaavşar	5	-	6	-	-	1	-	-
Billüküzük	-	-	23	1	-	-	-	-
Oltan	6	-	22	-	-	-	-	-
Oltan el-mezbur	1	1	2	-	-	-	-	-
Boyalubüzürk,Küçük,Or-taboyalı,	1	-	47	4	-	-	-	-
Dede Zâviyesi	2	1	6	1	-	-	-	-
Akdepe	1	-	17	1	-	-	-	-
Oğuzçayırı	9	1	37	-	-	-	-	-
Çukurviran	5	3	12	4	-	-	-	-
Uluçanlı	3	-	28	-	1			
Keçilü	3	-	14	1	-	-	-	-
Musa	2	1	6	-	-	-	-	-
Cimder Dîvânı ve	7	2	21	10	-	-	-	-
Başbereket	8	-	27	-	-	-	-	-
İlhan	5	1	32	3	-	-	-	-
Kara viran-ı Çatalcık an karye	4	1	4	1	-	-	-	-
Kızık	-	-	4	3	-	-	-	-
Ortabereket	9	3	12	2	-	-	-	-
Zâviye Bereket	5	3	3	1	-	-	-	-
Saray (Yukaruderelü)	1	-	10	1	-	-	-	-
Aşağaderelü	1	-	5	-	-	-	-	-
Dörturluk	2	-	4	-	-	-	-	-
Alpagud	-	1	4	1	-	-	-	-

Yüregir	3	1	22	1	-	-	-	-
Kirec	5	-	2	1	1	-	-	-
Kalta	2	2	13	1	-	-	-	-
Yalak	1	-	6	1	-	-	-	-
Boyaluafşar	3	-	24	2	1	-	-	-
Uruş (an karye)	3	1	7	-	-	-	-	-
Uruş el-mezbur (an karye)	1	-	6	1	-	-	-	-
Uruş el-mezbur (an karye)	3	-	7	-	-	-	-	-
Uruş el-mezbur (an karye)	2	-	6	2	-	-	-	-
Özler	1	-	28	-	-	-	-	-
Kınık	2	-	11	2	-	-	-	-
Yoğunpelid	18	8	27	5	1	3	-	1
Karacaviran veKayabaşı	10	-	49	-	-	-	-	-
Kara Viran-ı Ağbaşı	3	-	20	3	-	-	-	-
Bayram	7	1	26	6	-	-	-	-
Salih	2	-	12	2	-	-	-	-
Karaviran-ı çatalcık (an karye)	2	-	2	-	-	-	-	-
Karkın	1	-	7	1	-	-	-	-
Çağa (an karye)	6	-	26	-	-	-	-	-
Çağa el-mezbur (an karye)	9	-	11	1	-	-	-	-
Çukurviran	-	-	16	6	-	-	-	-
Yeniceincepelid	4	1	11	-	2	1	-	-
Kabaca	2	-	9	-	-	-	-	-
İlica	3	-	18	2	-	-	-	-
Teske	5	2	36	4	1	-	-	-
Otac	1	2	29	3	-	-	-	-
Fânî (Yusufşeyh)	-	-	2	-	-	-	-	-
Arklar	-	-	2	-	-	-	-	-
Dündarşeyhoğlu	-	-	2	-	-	-	-	-
TOPLAM	179	36	783	79	7	4	-	1

1571-1572 Tahririne (TD.74) Göre Çiftlik Sayısı

	Tam Çift	Nim Çift	1,5 Çift	2 Çift
Yarımcaavşar	4	6	1	-
Başbereket	12	12	2	1
Teske	11	18	2	-
Arklar	-	2	-	-
Ortabereket	9	6	2	-
Zâviye Bereket	4	3	-	-
İlhan	13	12	2	-
Karaviran-ı çatalcık	5	2	-	-

Çukurviran	7	6	-	-
Yüreğir	3	24	-	-
Kirec	3	1	1	-
Boyaluafşar	2	16	2	-
Uluçanlı	7	18	-	-
Keçilü	5	10	-	-
Musa	1	7	-	-
Ilıca	3	14	-	-
Akdepe	4	13	-	-
Özler	8	18	-	-
Salih	1	8	-	-
Yeniceincepelid	7	4	-	-
Kalta	4	5	-	-
Bayram	9	18	1	-
Kabaca	3	5	-	-
Alpagud	1	-	-	-
Kınık	2	12	-	-
Fânî (nâm-ı diğer Yusufseyh)	1	-	-	-
Çukurviran	2	13	-	-
Yalak	-	-	-	-
Uruş	9	20*	2	-
Karkın	1	8	-	-
Oltan	8	12	1	-
Oltan -el-mezbur	1	2	-	-
Karaca Viran ve Kayabaşı	11	34	2	-
Cimder Dîvânı ve Tokuz Pınarı	7	10	1	-
Yoğunpelid	21	16	2	1
Saray (nâm-ı diğer Yukarude relü)	3	10	-	-
Aşağaderelü	1	4	-	-
Oğuzçayırı	10	28	1	-
Dede Zâviyesi	3	6	-	-
Çağa	7	9	-	1
Çağa-el-mezbur	7	5	2	-
Karaviran-ı Ağbaşı	4	12	-	-
Kızık	-	2	-	-
Otac	3	22	-	-

Boyalubüzürk ve Küçük ve Ortaboyalu	7	31	-	-
Billükazık	1	19	-	-
Dörtuluk	1	7	-	-
Toplam	236	510	25	3

TD.74'de kaza genelinde 236 tam, 510 nîm, 25 bir buçuk ve 2 adet de iki çift büyüklüğünde toplam 774 çiftlik görünmektedir. Bunların %30,5'i tam, %66'sı nîm, %3,3'ü bir buçuk çiftlik ve 0,004'ü iki çiftliktir. 16. yüzyılda yapılan ikinci tahrîrde, hâric reâyâ tasarrufundaki çiftliklerin dahil reâyâyâ geçtiği anlaşılmaktadır. Bu her hâlde tedricen gerçekleşmiştir. İlk bakışta dahil reâyâ tasarrufundaki tam çiftlikler 179'dan 236'ya çıkmış gibi görünmekle beraber bu yanıltıcıdır. TD.117'de dahil reâyâ 179, hâric reâyâ 36 olmak üzere toplam 215 adet tam çiftlik bulunmaktadır. Dolayısıyla kazada çiftlik sayısındaki artışı tesbit için bu iki rakam karşılaştırılmalıdır. Bu cümleden olarak tam çift miktarındaki artış %9,76 râddesindedir. TD.117'de 783 dahil, 79 hâric olmak üzere 862 adet nîm çift bulunurken, TD.74'de bu miktar 510'a düşmüş, diğer bir ifade ile %40,8 azalmıştır. 1,5 çift büyüklüğündekiler 11'den 25'e yükselerek %127 artış göstermiştir, ancak toplam çiftliklerin %3,3 gibi küçük bir yüzdesini oluşturduğu unutulmamalıdır. Toprak bütünlüğünün korunmasına yönelik kanûni tedbirlere rağmen nüfusun, evliliklerin artışına bağlı olarak özellikle nîm çiftliklerin parçalandığı düşünülebilir; nitekim bennâk ve hâne sayısındaki artış, mücerred sayısındaki azalış bu düşünceyi destekleyici mâhiyettedir.

HASSA ÇİFTLİK

Tahrîr defterlerinde sipâhînin şahsına tahsis edilen çiftlik, otlak, sazlık, bağ, çelük, değirmen gibi gelir getiren kalemleri ifade etmek için söz konusu varlığın başına "hassa" ibaresi eklenerek kaydedilmektedir. Bu kabil yerler çoğunlukla çiftlik olmaktadır. Emecan hassa çiftlikleri "sipâhînin kendi nâm ve hesabına işlettiği ve fakat mülk statüsünde bulunmayan toprak parçaları" olarak tanımlanmaktadır⁵⁴. İnalıcık Kanûni Sultan Süleyman dönemine kadar hassa adıyla sipâhîlere bir çiftlik, bağ, çayır, meyva ağaçları ve değirmen verildiğini; bunların reâyânın emek hizmetleriyle işletilmesinin düşünüldü-

⁵⁴ Feridun M. Emecen, *XVI. Asırda Manisa Kazası*, Ankara 1989, s.223.

ğünü belirtiyor⁵⁵. Trabzon Livası kanûnunda yer alan "Trabzon sancağında olan tîmârların reâyâsı hassa bağlar için yılda her raiyyet üçer gün hizmet eyleye hassa bağlar harâba müteveccih olmaya" ibaresi bunu teyid etmektedir⁵⁶. Fakat bu durumun, yıllık emek ihtiyacı çiftliklere göre daha sınırlı olan bağlara müteveccih olduğu düşünülebilir⁵⁷. Başlangıçta hassa kaydolunan yerlerin tapuya verilmesi söz konusu değildi. Eğer bir sipâhî hassa çiftliği tapuya verirse, kendisinden sonra gelen sipâhî o tapuyu kaldırma hakkına sahiptir⁵⁸. Sipâhî hassa yeri kendi döneminde tapuya verdikten sonra da isterse bozabilir. Hassa arâziyi tapulu arâziden ayıran en belirgin özellik budur. Zîrâ reâyâ yerleri tapulandıktan sonra artık geri alınamaz⁵⁹. Sultan I. Selim kanûnunda bir raiyyet yeri herhangi bir şekilde mahlûl kalırsa sipâhînin o yeri kendisinin sürebileceği, ortağa veya tapuya verebileceği görülmektedir. İlk iki hâlde de söz konusu arâzî hassa sayılmaz, dolayısı ile avârız vergisini sipâhî öder. Ancak bu yer müteakib defterlerde de sipâhî üzerinde kayıtlı olursa artık hassa hükmündedir dolayısı ile avârız verilmez⁶⁰. Anlaşılan, bir şekilde mahlûl kalan yerler önce sipâhî tarafından işlenmekte/işletilmekte, bilâhare sipâhînin talebiyle hassa statüsü kazanmaktadır⁶¹.

Defterdeki kayıtların hassa olup olmadığı nasıl anlaşılacaktır? Bu durum Sultan I. Selim kanûnunda açıklanmaktadır. Sipâhî ûmârındaki hassa yerler, çayırklar kışlak, yaylak deftere yazıldığında öşür, resim ibaresi yok ise bu takdirde söz konusu yerler hassadır, İnalçık da hassa yerlerde ayrıca hasıl gösterilmediğini belirtir⁶²; ancak "taht-ı râddesinde" öşür ve resim yazılmayıp hassa ibaresi var ise bu takdirde hassa demek değildir, bundan öşür ve resim alınır⁶³. Kanûnlarda, deftere hassa olarak kaydolunan yerlerden dörtte bir almanın (rub') "kanûn-ı kadim" olduğu görülmektedir. Buralarda bağ ve bahçe yapıldığı takdirde yine dörtte bir alınır⁶⁴. Kanûna muhalif olmakla be-

⁵⁵ Halil İnalçık, *Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, s.160-161.

⁵⁶ Barkan *Kanûnlar* s.59.

⁵⁷ İnalçık, Fatih kanûnnâmesine göre reâyânın beylik bağ için yılda üç gün angarya hizmeti ile yükümlü olduğunu belirterek bağların çiftlikler gibi sürekli işgücüne ihtiyaç göstermediği için hassa olarak kaydedildiğini ifade etmektedir. Bkz. *Arvanid*, s.XXX.

⁵⁸ Barkan, *Kanûnlar*, Aydın Kanûnu, s.9.

⁵⁹ Yaşar Yücel-Selami Pulaha, *I. Selim Kanûnnâmesi (1512-1520)*, Ankara 1995, s.165-166.

⁶⁰ gös.yer

⁶¹ Nitekim Emecen "sipâhîlerin bazı toprakları kendi üzerlerine istemek suretiyle elde ettiği"ni belirtmekte ve bunu Manisa defterlerindeki "... sabıka sipâhî talebiyle hassa kaydolunmuş", "... iki çiftlik boz mahlul yer var, sipâhîsi taleb etdiği sebepten üzerine kaydolundu..." şeklindeki kayıtlarla ispatlamaktadır. Bkz. Emecen, *Manisa*, s.224 ve 224/9.

⁶² Bkz. İnalçık, *Arvanid*, s.XXX.

⁶³ Yücel-Pulaha, a.g.e., s.74.

⁶⁴ Barkan, *Kanûnlar*, s.9.

raber, sipâhî hassa çiftliği tapuya verdikten sonra burada bağ veya bahçe yapıldı ise yeni gelen sipâhî de hasılın dörtte birini alır yoksa bağ ve bahçe raiyyet elinden alınmaz⁶⁵. Selim I kanûnu da hassa kaydolunan yerlerden ve bunlar bağ-bahçe yapıldığı takdirde de dörtte bir alınacağını göstermektedir⁶⁶.

Görüldüğü üzere hassa kaydolunan yerler çiftliklerden ibaret değildir. Çoğunlukla bağ olmak üzere bir değirmen, çayır vs. olabilir. Doğrudan sipâhînin tasarrufuna verilen yerleri ifâde eden "hasa"lar, en azından başlangıçta tapuya verilemediğinden ortakçılık suretiyle işletilerek hasılın yarısı veya dörtte birini sipâhî alır. I. Selim kanûnu ortakçı kaydolanlara beylikten tohum verilerek hasılın ortaklaşa paylaşılacağını ve bu sebeple ortakçıların avâz-ı divâniyeden muaf olduklarını belirtir⁶⁷. İncalcık, hassa bağlar hisse şeklinde ise "'an bağ-ı"olarak ve bu kabil yerlerin genellikle ilk sahibi adıyla kaydedildiğini belirtiyor.⁶⁸Barkan "askerî maksatla at yetiştirmek için ehemmiyetli olan çayırın genellikle devlet malı sayılarak ümûrlılara tahsis edildiğini belirtmektedir⁶⁹. Nitekim Silistre kanûnundaki "... hasa çayır sipâhîninindir, dilerse kendi biçer dilerse reâyâsına ve gayre virüb resmin alır ve hassa yazılan çayır ve saz kimesneye tapu ile virilmez ve kimesneye dahi mahsus değildir" ifâdesi bunu açıkça göstermektedir⁷⁰. İncalcık hassa değirmenlerde ortakçılık söz konusu olabileceği gibi; sipâhînin vergi hasılatının tamamını, yarısını veya üçte birini alabileceğini belirtmektedir. Hasa değirmenler zamanla harâb olduklarından hassa sıfatı yerini "resm-i âsiyâb"a bırakmaktadır. "Resm" tabîri hassalığın kaldırıldığına işaret eder⁷¹. Bazı hâllerde hassa kaydedilen ağaçlar da bulunmaktadır. Sultan I. Selim kanûnu reâyâ çiftliği içinde olmayan "kadim koz ağaçları"nın sipâhiye âit olduğunu göstermektedir. Reâyâ çiftliğindeki ceviz ağaçları reâyânın kendisi, atası veya dedesi tarafından aşılandığı takdirde sipâhî yalnız öşrünü alır; reâyâ çiftliği hududundaki ağaçların hasılı ise sipâhî ile bölüşülür. Kestane, zeytin, meşe palamudu vs. de bu kapsamdadır⁷².

⁶⁵ a.g.e., Bolu Kanûnu, s.30.

⁶⁶ Yücel-Pulaha, s.74.

⁶⁷ a.g.e., s.169.

⁶⁸ İncalcık, *Arvanid*, s.XXX.

⁶⁹ Barkan -Meriçli, s.96.

⁷⁰ Barkan, *Kanûnlar*, s. 283.

⁷¹ İncalcık, *Arvanid*, s.XXXI.

⁷² Yücel-Pulaha, s.169; ayrıca bkz.İncalcık, *Arvanid*, s.XXX ve Nicoara Beldiceanu, *XIV.Yüzyıldan XVI. Yüzyıla Osmanlı Devletinde Timâr*, çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Ankara 1985, s.51.

Hassa çiftlikler vb. nasıl işletiliyordu? Kanûnlar ve şimdiye kadar yapılan araştırmalar, hassa yerlerin dört şekilde işletildiğini göstermektedir. Bunlar İnalıcık, Barkan ve Beldiceanu'nun gösterdiği üzere sipâhî tarafından bizzat veya angarya hizmetleri ile, ortakçılık yolu ile, işletme hakkının tapu resmi karşılığı devri ile ve nihâyet mukataa/iltizâm yolu ile olabilmekte idi⁷³. Esasen hassa yerlerin bizzat sipâhî tarafından işlendiğine dair defterlerde kesin bir delil bulunmamakla beraber, bu yerlerin tahsis edilme mantığı bu sonuca götürebilir. Ortakçılık suretiyle işlendiğinde, Beldiceanu 1462-63 tarihli tahrir defterlerinde "ortak dutar" ifâdesinin yer aldığını belirtmektedir⁷⁴. Çokça üzerinde durulan husus angarya hizmetiyle işletilmesidir. İnalıcık, bir yandan sipâhînin düzenli olarak sefere katılma mecburiyeti diğer yandan emek hizmetlerinin nakdî vergilere dönüşmesi ile giderek mukataa veya kirâ sistemine geçildiğini⁷⁵, kezâ Barkan merkezîyetçilik artukça ve para ekonomisindeki gelişmelerin neticesi olarak hassa çiftliklerin fonksiyonlarını kaybettiğini ayrıca harpler dolayısıyla sipâhîlerin sıkça değişerek buna fiilen imkân kalmadığını belirtmektedir⁷⁶. Barkan hassa çiftliklerin "reâyâ çiftliklerinden tamamen farklı olarak, şekil ve şartları devlet kanûnları ile tayin edilmiş bulunan umûmî ve tek tip bir kirâ mukavelesi ile değil, tamamen şahsî ve serbest bir anlaşma usûlü ile arzu edilen bir şekilde kirâyâ verilebilmekte" olduğunu belirtmektedir⁷⁷. Eğer ilişki ortakçılık şeklinde olursa, bazen tohum ve çift hayvanları sipâhî tarafından temin edilerek mahsûl paylaşmakta, bu yapılmadığında sipâhî dörtte bir hisse almaktadır; söz konusu yer bağ, bostan vb. ise sipâhî hissesi üçte veya dörtte bir olmaktadır⁷⁸. Mukataa durumunda toprağı kirâlayan kimse açık artırma veya anlaşma yoluyla belirlenen kirâyı öder. İnalıcık, tahrir defterlerinde hasılı toptan bir meblâğ olarak belirtilen çiftlik ve mevrâların bu tür mukataalı yerler olduğunu belirtmektedir⁷⁹.

Nihâyet 1539'da Kanûnî'nin sipâhîlerin hassa yerleri işletme veya kirâlama yetkilerini ilga ederek "tapulu tasarruf hâline dönüşmesini emr"ettiğini

⁷³ Beldiceanu , s.55 vd; İnalıcık, *Ekonomik ve Sosyal Tarih*, s.160-161; Barkan-Meriçli s.96.

⁷⁴ Barkan-Meriçli, s.56.

⁷⁵ gös.yer ,

⁷⁶ a.g.e., s.113.

⁷⁷ Barkan, "Çiftlik" maddesi, *İA* s.394.

⁷⁸ gös.yer

⁷⁹ İnalıcık bu tür uygulamanın Osmanlı öncesi Bizans ve Balkan devletlerinde de görüldüğünü belirtir. Bkz.Halil İnalıcık, "Osmanlı Tarihine Toplu Bir Bakış", *Osmanlı Ansiklopedisi*, C.I, s.81.

görüyoruz⁸⁰. Daha 1531 tarihli defterlerde ".. emri pâdişâhî ile satlub ehl-i karye bağ idüb öşrün verirler" gibi kayıtlar bu uygulamanın daha önce başladığını göstermektedir⁸¹. Emecan bu durumu devletin, askerî-iktisâdî amaçlarla reâyâ lehine sipâhilerin toprak tasarrufuna engel olmak istemesi şeklinde yorumlarken; Barkan üzerinde "mensûh" kaydı bulunan hassa çiftliklerin artırmalı satışlara konu olduğunu (bundan tapuya vermek anlaşılmalı) ve yeni sahiplerin bu çiftlikleri işletmesi, kirâyâ vermesi ile mîrî arâzî rejiminde boşluklar doğduğunu belirtmektedir⁸². Sonuç olarak hassa yerde eğer mukataa söz konusu ise hasılı toptan bir meblâğ olarak yazılıdır; ortakçılık ile işletiliyor ise "ortak dutar" veya benzeri bir ifâde bulunur; tapu ile satıldı ise "mensûh" kaydı bulunur; son olarak sipâhî belli bir hisse alıyor ise "'an bağ-ı" veya "'an beg bağ" gibi ifâdeler ile gösterilir. Şu hâlde bir iki yerdeki bağları ihmâl ederek, 16. yüzyılda incelediğimiz bölgede gerçek anlamıyla hassa çiftlik bulunmadığını, bunların mukataaya verildiğini söyleyebiliriz. Hasa çiftliklerin üzerinde -uygulamanın yaygınlaşmış olması sebebiyle olsa gerek- her ne kadar "mensûh" kaydı bulunmasa da, bunların hasılının toptan bir meblâğ olarak kaydedilmiş olması, bu düşünceyi teyid etmektedir.

AYAŞ KAZASI GELİR KOMPOZİSYONU

Ayaş'ın tîmâr kesiminden sağlanan vergi hasılatı TD. 117 (1523) için mezrâlar hariç 126 780 akça, mezrâlar dahil 129 659 akçadır. TD. 74 (1571/72) için mezrâlar hariç 214 368 akça, mezrâlar dahil 216 338 akçadır⁸³. Buna göre TD.117 için toplam vergi hasılının %97,77'si köylerden, %2,22'si mezrâlardan elde edilmektedir. TD.74 için ise toplam vergi hasılının %99,08'i köylerden, %0,92'si mezrâlardan sağlanmaktadır.

Mezrâlar hariç, kaza dahilindeki köylerden elde edilen toplam vergi gelirleri içinde en büyük pay sırasıyla hubûbât, raiyyet rûsûmu ve bağ-bahçebostan grubuna âittir. Tabloda görüldüğü gibi ilk tahrîrde zemin resmi önemsiz bir meblâğ iken; ikinci tahrîrde nüfus ve evlenme oranındaki artışa paralel olarak çiftliklerin parçalanması ile tasarruf edilen zemin sayısı ve dolayısıyla bunların toplam vergi içindeki payı yükselmiştir. Zemin sayısındaki

⁸⁰ İnalcık, *Ekonomik ve Sosyal Tarih*, s.160.

⁸¹ Emecen, *Manisa*, s.224.

⁸² Emecen, gös.yer ve Barkan-Meriçli, s.113.

⁸³ Tahrîr defterlerinde bazı köyler için katiplerin kaydettiği vergi hasılları ile vergi kalemlerinin tek tek toplanmasıyla elde edilen hasıl rakamları farklı çıkmaktadır. Burada kendi hesaplarımız kullanıldı. Defterlerde yer alan her türlü vergiler ekteki tablolarda bulunmaktadır. Ayrıca aşağıda (*) işaretli dipnot dikkate alınmalıdır.

artış, yeni toprakların tarıma kazandırılmış olabileceği ihtimâlini de düşündürmektedir. Kezâ ikinci tahrîrde hassa çiftlik hasılatındaki azalma, bunların giderek tapulu arâziye dönüştürüldüğünü göstermektedir. Barkan, tîmâr be-râtlarında her bir hassa çiftliğin sipâhîye 200 akça gelir getireceğinin kayıtlı olduğunu bildirmektedir⁸⁴. Pamuk, hayvancılık ve bâd-i heva vergilerinin mutlak olarak değeri artmakla beraber, toplam vergi hasılatı içindeki payları pek değişmemiştir. Çeltik ve değirmen vergileri de mutlak olarak artmakla beraber, oransal payları azalmıştır. Aynı ve nakdî vergi oranlarına gelince, hubûbâtta aynen vergi alındığı bilinmektedir. Defter kayıtları ve kanûnlar, çeltiğin de aynen vergilendirildiğini göstermektedir. Bu durumda ilk tahrîrde %51,8 olan aynı vergi oranının, ikinci tahrîrde %57'ye yükseldiği söylenebilir.

Vergi Gelirlerindeki Değişim*

	117	ToplamGelir İçindeki%Pay	74	ToplamGelir İçindeki%Pay	Değişim %
Raiyyet Rûsûmu	29922*	23,65	37858**	17,66	28,56 +
Hubûbât	59527	47,06	115004	53,64	93,2 +
Bağ, bahçe, bostan, sebze, meyve	6720	5,3	13633	6,35	102,8 +
Çeltik	5994	4,73	7282	3,39	21,5 +
Pamuk	4227	3,34	6817	3,18	61,2 +
Hayvancılık	4039	3,19	6644	3,09	64,8 +
Değirmen	2562	2,02	3834	1,7	49,6 +
Bâd-i Heva	5332	4,2	10343	4,82	94 +
Zemin	272		8268	3,85	2939,7 +
Hassa Çiftlik	6585	5,2	2525	1,17	61,6 -
Hassa mevrâ	50		50		
Hassa Çayır	245		270		
Mevrâ	425		-		
Yaylak	420		820		
Otlak	-		470		
Çayır	-		80		
Diğer	160		470		
Toplam	126480		214368		69,48 +

*İспенç dahil (475 akça); **İспенç hariç

⁸⁴ Ömer Lütfi Barkan, "Tîmâr", *Türkiye'de Toprak Meselesi Toplu Eserler I*, İstanbul 1980, s.831.

* Bütün köylerden tahsil edilen çeşitli vergi kalemlerinin teferruatı ekteki tablolarda bulunmaktadır. Bu tablolarda -gerçek anlamda hassa olmamakla beraber -hassa unvanıyla kaydolunan bağ, çeltik ve saire, yukarıdaki tabloda ilgili kalem içinde yer almaktadır. Diğer taraftan TD.117'de Dünderşeyhoğlu köyünde bütün vergi kalemleri tek tek belirtilmemiş ve hasıl "an il galle ve gayrihi" olarak kaydedilmiş olduğu için bu köy yukarıdaki hesaplara katılmamıştır. Bütün köylerin hasılları toplamı 126780 akça olup, mezkûr köyün 300 akçalık hasılı çıkarılarak 126480 akça üzerinden oranlanmıştır.

Vergi kalemlerinin toplam vergi hasılatı içindeki payı yerine muhtelif tarımsal ürünlerin yine tarımsal vergi hasılatı içindeki payını dikkate almak daha anlamlı olabilir. Bu durumda da her iki tahrîr için, toplam vergi geliri içinde tarımsal ürünlerin oransal sıralaması değişmemektedir. Buna göre hubûbât vergileri ilk sırayı alırken onu bağ-bahçe-bostan grubu, çeltik, pamuk ve hayvancılık takip etmekte olup teferruatı aşağıda verilmektedir.

Tarımsal Ürün Payları				
	Hayvancılık Hariç Tarımsal Gelir İçindeki Pay		Hayvancılık Dahil Tarımsal Gelir İçindeki Pay	
	117	%	74	%
Hubûbât	59527	74	115004	76,37
Bağ, bahçe, sebze, meyve, bostan	6720	8,35	13633	9,13
Pamuk	4227	5,25	6817	4,56
Çeltik	5994	7,45	7282	4,87
Hayvancılık	3959	4,92	6524	4,37
Toplam	80427		149260	

RAİYYET RÜSÜMU

Çift resmi kendi grubunda ilk tahrîrde olduğu gibi ikincisinde de en büyük yekûnu oluşturmakla beraber; ikinci tahrîrde bennâk resmi oransal olarak olağanüstü bir artış göstererek çift resmine yaklaşmıştır. Diğer bir ifade ile ilk tahrîrde çift resminin payı %83,6 iken ikinci tahrîrde %52,2 olmuş; bennâk resmi ise (ekinli ve bennâk olmak üzere) ilk tahrîrde %16,4'lük paya sahipken, ikinci tahrîrde bu pay %45,1'e yükselmiştir. İlk tahrîrde mücerredlerden vergi alınmadığı bilinmektedir. İспенçeye gelince, İnalıcık ispençenin genellikle sipâhîye âit olduğunu bildirmekle beraber, özellikle Fatih devrinde hazîneye tahsis edildiğini belirtmektedir. Önceleri Anadolu, Karaman, Rum ve Arap vilayetlerinde ispençe uygulanmayıp buralarda hristiyanlardan da çift vergisi alındığını⁸⁵; 1540'larda Anadolu'da alınmaya başlandığını, havass-ı hümayûn arâzisinde ise ispençenin cizye ile birlikte hazîne adına toplandığını ifade etmektedir⁸⁶. İnalıcık'ın tetkiklerinden anlaşıldığına göre, ispençe sipâhîye verilmediği zaman "ispençesi beyliktir", "bilâ ispençe" veya benzeri bir ifâdenin defterde yer alması gerekir. Ayaş'da tûmâr kesiminde Uruş, vakıf kesiminde Gûdül ve birlikte yazılan köyler ile Kesenos'da zimmi nüfus bulunmaktadır. Sancak kanûnlarında "kefere taifesine resm-i çift bağ-

⁸⁵ İnalıcık, *Toplum ve Ekonomi*, s.58-62.

⁸⁶ İnalıcık, *Ekonomik ve Sosyal Tarih*, s.108.

lanmamıştır, ispenç tayin olunmuştur; her harac güzara yirmi beşer akça" ifâdeleri yer almaktadır⁸⁷. TD.117'de Uruş köyü dört ümâr hissesine ayrılmıştır. Uruş (2)'de kayıtlı 6 zimmî için kategori belirtilmeden ispenç-i gebran 150 akça kayıtlıdır ve hasıla dahildir . Uruş (3)'de 9 zimmî kayıtlı olup, dördü mücerredir⁸⁸. İспенç hasıla dahildir. Ancak bunlardan alınan 200 akçalık ispençin kişi başı dağılımı kanûnlara veya defterdeki açıklamalara uymamaktadır. Uruş (3)'de evli-bekâr ayrımı olmadan kayıtlı 5 zimmîden alınan 125 akça, 25 akçalık maktu vergiyi doğrulamaktadır. TD.74'de kayıtlı 23 zimmîde evli bekâr ayrımı olmayıp yalnız dördünde nîm işareti bulunmaktadır. Bu sebeple diğerleri mücerred kabul edildi ki, bu mûlahazanın yanlış olması da muhtemeldir. Diğer taraftan ispenç-i gebran 560 akça olup hasıla dahil değildir. Ancak TD. 74'de hisselere ayrılmayan Uruş'un hasıl rakamı ile gelir kalemleri tek tek toplandığında elde edilen sonucun farklı olduğunu belirtmek gerekir⁸⁹. TD.74 ile yaklaşık aynı tarihlerde yapılan vakıf tahrîr defteri TD.558'de zimmî nüfus Gûdül ve birlikte yazılan köyler ile Kesenos'da bulunmaktadır. Kesenos'da "mezkûr zimmîlerden mücerred kayd olanlardan on üçer akça ve evlûsünden yirmi bir akça alına deyu mukayyed der defter-i atik, hâliya yine mukarrer" kaydı bulunurken ispenç hasıla dahil görünmemektedir⁹⁰. Gûdül'de ise "zimmîlerden resm-i çift, bennâk alınmayıp harac ve ispenç alınur deyu mukayyed der defter-i atik hâliya yine mukarrer" kaydı yanı sıra ispenç hasıla dahil görünmektedir. TD. 214'te Ankara sancak beyi Mehmed Bey'in gelirleri arasında gösterilen "ispenç-i gebran-ı nefsi Ankara 11000 akça" kaydı, yukarıdaki izâhlar çerçevesinde, ispençenin küçük dirlik sahiplerine değil, haslara dahil edildiğine misal teşkil etmektedir⁹¹.

⁸⁷ Barkan, *Kanûnlar I*, s.175, 181

⁸⁸ TD.117, v.396-397. Uruş köyü hisselere ayrılmış olup her biri "an karye-i Uruş" olarak kayıtlıdır. Yukarıda köylere verilen numaralar bu hisseleri ifâde etmektedir.

⁸⁹ TD.74, v.283 a.

⁹⁰ TD.558, v.129 a.

⁹¹ TD.214, v. 6b.

RAİYYET RÜSÜMÜ

	TD.117	%	TD.74	%	Değişim %
Çift	24608	83,6	19759	52,2	19,71 (-)
Bennâk	3244	16,4	17073	45,1	252,8 (+)
Ekinli	1595		-		
Mücerred	-	-	1026	2,7	-
İспенç	475		-		-
Toplam	29922		37858		

Zirâi Üretim

Hubûbât⁹²

Mîrî arâzî üzerinde toprak tasarruf eden reâyânın, bunun karşılığı olarak devlete yani devleti temsil eden sipâhiye, toprağın resmini ödedikten başka; zirâatını yaptığı ürünün de öşrünü verdiği bilinmektedir. Öşür oranı eyâletlere veya toprağın verimine göre 1/ 10 ile 1/ 4 arasında değişmektedir⁹³. Genel olarak resmin nakdî, öşrün aynı olarak tahsîl edildiği söylenebilirse de, zirâi ürünlerin depolanıp nakledilebilenlerinden yani hubûbât cinsinden aynı; mevsiminde değerlendirilmesi gerekenlerden nakdî öşür alındığı bilinmektedir⁹⁴. Bazı yerlerde hubûbât öşrünün nakit olarak alınmak istenmesi karşısında, sancak kanûnlarında bu durum açıkça men edilmiştir. Öşrün tahsîli genellikle harman yerinde taneler ayrıldıktan sonra fakat çiftçi mahsûlünü anbarlamadan önce, dirlik sahibi veya temsilcisi huzurunda; on-

⁹² TD.74'de ölçü birimi olarak bazan mud ile men bazan da mud ile kile kullanılmaktadır. Ayaş ile ilgili verilerden hareketle yapılan hesaplardan men ile kilenin aynı olduğu anlaşılmaktadır. Meselâ TD. 74'e göre Karacvran ve Kayabaşı köyleri için 41 mud 10 men hıntanın değeri 3320 akçadır. Buğdayın muddu 80 akçadan 41 muddun tahrîr değeri 3280 akçadır. Kalan 40 akça 10 menin değeridir. Kirec köyünde 3 kilelik buğday öşrü 12 akça değerinde olup kilesi 4 akçadır. Böylece 1 men ve 1 kile buğday öşrü 4 akça olduğu gibi, men ile kile de birbirine eşittir. Söz konusu rakamlar için bkz. ekteki tablolar.

⁹³ Hüseyin Özdeğer, "XVI. Yüzyıl Tahrîr Defterlerine Göre Antep'in Sosyal ve Ekonomik Durumu", *Türk Dünyası Araştırmaları*, 16 (Şubat 1982), s. 68. Güçer'e göre Osmanlı İmparatorluğunda hubûbâtтан alınan vergiler olağan ve olağanüstü olarak tasnif edilebilir. Bu durumda öşür ve salâriye her sene mutad olarak alınan; nüzûl, sürsat ve iştirâ ise olağanüstü, diğer bir ifade ile harp zamanı ordunun iâşesi için alınan vergileri oluşturur ki bunlar örfî tekaliftir. Güçer, esasen sürsat ve iştirânın akdî bir mâhiyeti bulunduğunu belirtmektedir. Lütfi Güçer, *XVI-XVII. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Hubûbât Meselesi ve Hubûbâtтан Alınan Vergiler*, İstanbul 1964, s.43; diğer taraftan öşür ve salâriye mahallî, nüzûl ve sürsat İstanbul kilesi ile tahsil edilmekte idi a.g.e., s. 65.

⁹⁴ Özdeğer, gös.yer

lar bulunmadığı takdirde köy imamı veya kethüdası gözetiminde yapılırdı. Bazı hâllerde bu ameliye ekinin taneleri ayrılmadan, demetler hâlinde iken yapılabilirdi⁹⁵. Bu durumda da öşrün köye getirilip dövüldükten sonra sipâhî anbarına taşınması ve "akreb" pazara iletilmesi gerektiği, akreb pazarın bir günlük yol olduğu bilinen bir keyfiyettir. Güçer harman başında dirlik sahibinin öşrünü tahsil eden vekilinin ve hayvanının yiyeceği mukabili alınan salâriyenin başlangıçta ayrı olmakla beraber zamanla öşre ve hasıla dahil edildiğini; öşrün 1/5 gibi yüksek oranlı olduğu yerlerde ayrıca salâriye alınmadığını belirtmektedir⁹⁶.

16. yüzyılda Ankara'da yapılan iki tahrîrde de Ayaş kazasında hubûbât-tan alınan vergiler içinde ilk sırayı buğday almaktadır. Buğdayı arpa, burçak ve nohut takip etmektedir. Mercimek kaydı ise yalnız TD.74'de bulunmaktadır.

Hubûbât-tan Alınan Vergiler

	TD.117 (akça)	%	TD.74 (akça)	%	Değişim %
Buğday	34510	58	72516	63,1	110,1
Arpa	22347	37,5	34900	30,3	56,17
Burçak	1950	3,3	6056	5,3	210,5
Nohut	720	1,2	1288	1,1	78,88
Mercimek	-	-	244	0,2	-
Toplam	59527	100	115004	100	

İki tahrîr arasında vergi gelirindeki değişme nakit cinsinden ve artış yönünde olmak üzere buğdayda %110,1, arpada %56,1, burçakta %210,5 ve nohutta %78,88 oranındadır. Hubûbât-tan alınan vergilerin toplamı ise %93,19 oranında artmıştır. Ancak aynı olarak alınan öşür miktarındaki artış, yani kile cinsinden vergi hasılatı ve bunda meydana gelen artış hesaplandığında bu oranlara ulaşamamaktadır.

⁹⁵ Güçer, s.54-55

⁹⁶ a.g.e., s.52-53. I. Selim kanûnuna göre el ile yolunan hubûbât-tan öşür, orak ile biçilen mahsûlden 1/8 öşür ve salâriye alınır, bkz. Yücel-Pulaha, s.72.

Hubûbât Üretimi (kile)

	TD.117	TD.74	Artış %
Buğday	11610	18069	55,63
Arpa	4678	11980	38,05
Burçak	780	2024	159,48
Nohut	240	347	44,58
Mercimek	-	61	-

Buğday, arpa ve burçak 1/8, nohutta ve mercimek de 1/10 oranında öşür⁹⁷ alındığına göre vergi miktarından yola çıkarak toplam üretim tahmin edilebilir, ancak bu tahminin yalnız tûmâr kesimine yönelik olup vakıf kesimini kapsamadığı belirtilmelidir. TD. 117'ye göre üretim miktarları olarak tahminen buğday 92880, arpa 69424, burçak 6240, nohut 2400 kiledir. TD.74'e göre tahminen buğday 144552, arpa 95840, burçak 16192, nohut 3400 ve mercimek 610 kiledir.

Dirlik sahibine tevcih edilen gelir yekûnunun hesaplanabilmesi için, aynen tahsil edilen öşrûn nakdî kıymetinin bilinmesi zarureti vardır. Bu bakımdan bazı sancak kanûnlarında hubûbât için takdir edilen fiyatlar bulunmaktadır. Her hâlde bu fiyatların piyasa fiyatlarına uygun olması gerekir. Diğer taraftan bu fiyatların tesbiti, tahrîrden sonra defterlerin pâdişâha arz olunması ve onun fermanıyla mümkün olabilmektedir⁹⁸. Ankara'nın sancak kanûnunda esasen öşür oranı veya çeşitli ürünlerden alınan aynî verginin hangi narh fiyatıyla değerlendirilerek hasıl yazıldığı yer almamaktadır. Buna rağmen tahrîr defterlerinde vergi olarak alınan hubûbâtın mud veya kile cinsinden miktarı ile akça cinsinden takdir edilen değeri bulunmaktadır. Böylece herhangi bir köyde belli bir ürünün nakdî değerini, yine belirtilen mud ya da kileye bölerek söz konusu ürünün kaç akça üzerinden hesaplandığını tesbit etmek mümkündür. Bu çerçevede yapılan hesaplara göre birçok

⁹⁷ Nohut ve mercimekte salarlık alınmadığına dair bkz. Yücel-Pulaha, s.167.

⁹⁸ Güçer, s.58. Kanûni devrine âit bir hüküm sureti bu konuda yeterince bilgi vermektedir: "...hin-i tefüşde ve tefehhusda zahir ve ruşen olan mahsûlâtın her nev'inin üçer yıllığın bir yere cem' idüb dahi üçe bölüb bir bölüğün defterlerine kaydeyleyeler amma kıymetlerin ta'yin cylemeyeler ve her köye cümle yazmayalar Hemen her birinin hasılı ma'lum olunub bunda gelicek narhları hususu benüm 'izz-ü huzur-u 'adalet mevfurıma arz olundukda anın üzerine nice baha ta'yin idersem zeylinde kaydolunub her tûmârın mikdarı ma'lum oluna ve cümlesi bağlanıla..." bkz. Barkan, "Türkiye'de İmparatorluk Devirlerinin nüfus ve Arâzî Tahrirleri ve Hakana Mahsus İstatistik Defterleri (I), *İFM*, C.II/1, s.40

köyde aynı ürünler aynı fiyattan işlem görmekle beraber, bazı yerlerde küçük veya büyük farklarla istisnalar da görülebilmektedir. Böylece TD.117 'ye göre genel olarak buğdayın muddu⁹⁹ 60, kilesi 3 akça; arpanın¹⁰⁰ muddu 50, kilesi 2,5 akça; burçağın muddu 50, kilesi 2,5 akça ve nohutun muddu 60, kilesi 3 akça olarak hesaplanmıştır.

TD.74'e göre buğdayın muddu 80, kilesi 4 akça; arpanın üç köy hariç¹⁰¹ muddu 60, kilesi 3 akça; burçağın üç köy hariç¹⁰² muddu 60, kilesi 3 akça; nohutun bir köy hariç¹⁰³ muddu 80, kilesi 4 akça ve mercimek bütün köylerde muddu 80, kilesi 4 akça olarak hesaplanmıştır. Böylece iki tahrir arasında fiyatlarda meydana gelen artışın buğday ve nohut için %33,33 , arpa ve burçak için %20 olduğu söylenebilir.

Barkan'ın hesaplarına göre, hicrî 929 tarihli TD.117 ile hemen hemen aynı tarihlerde (hicrî 928) yapılan diğer tahrirlere göre buğday fiyatı Kütahya'da 120, Karesi'de 100, Biga'da 160 akçadır. TD.74 ile yakın zamanlarda yapılan tahrirlerde (1573) ise Hüdâvendigâr'da 200, Karesi'de 140, Kocaeli'nde 200 ,Ankara'da 80 akçadır. Barkan aynı zamanda bir livanın farklı kazalarında farklı fiyatlar olabildiğini de belirtmekte; kullanılan ölçeklerde hacim farklılığı, bölgenin tahıl pazarı olan yerlere uzaklığı, taşıma imkânlarının sınırlı oluşu gibi sebeplerin mahalli pazarlarda düşük fiyatlara yol açabileceğini ifade etmektedir¹⁰⁴. Ayaş'ın da dahil olduğu Ankara sancağındaki fiyatların diğer sancaklara göre hayli düşük olması da benzer sebeplere bağlanabilir.

Sebze, Meyve, Bağ ve Bostan

Üretimi yapılan her mahsûlden öşür alındığı ve mahsûlün depolanıp taşınabilir nitelikte olmasına göre öşürü aynî olarak, değilse nakdî olarak

⁹⁹ Dört köy için farklı fiyat söz konusudur. Oltan (el mezbur)'da 10 mud buğday 200 akça olarak hasıla kaydedilmiş dolayısıyla muddu 20, kilesi 1 akçadan hesaplanmıştır. Ilıca'da 13 mud buğday 880 akça olup muddu 67,69 ve kilesi 3,38 akçadan hesaplanmıştır. Uruş (3)'de 2 mud buğday 100 akça; muddu 50, kilesi 5 akça ve Özler'de 1 mud aynî öşür 30 akça takdir edilerek kilesi 3 akçadan hesaplanmıştır.

¹⁰⁰ İki köyde farklı fiyat söz konusudur. Aşağaderelü'de muddu 52, kilesi 2,6 akça; Kınık'da muddu 48,5 ve kilesi 2,4 akçadır.

¹⁰¹ Saray'da muddu 65,45 ve kilesi 3,27 akça; Bayram'da muddu 20 ve kilesi 1 akça; Ilıca'da muddu 12,35 ve kilesi 0,62 akça olarak hesaplanmıştır.

¹⁰² Yarımcaavşar ve Karaviran-ı Ağbaşı'n'de muddu53,33 ve kilesi 2,66 akça; Alpagud'da muddu 80 ve kilesi 4 akçadır.

¹⁰³ Yoğunpelid'de muddu 60, kilesi 3 akçadır.

¹⁰⁴ Barkan-Meriçli, *Hüdâvendigâr*, s. 67-68.

alındığı yukarıda belirtilmişti¹⁰⁵. Nakit olarak alınacak öşürün hesaplanmasında farklı kriterler söz konusu olabilmektedir. Bazı sancak kanûnlarında reâyâyâ darlık olmaması için, öşür miktarına bedel tahmin edilip harac itibar olunduğu ve dönüm başına 3, 5 veya 10 akça gibi vilayetlere göre değişen miktarlarda nakit alındığı belirtilmektedir¹⁰⁶. Bazı sancak kanûnlarında ise mahsûlün gerçekten öşürü alınacağı için deftere öşür kaydedildiği belirtilmektedir¹⁰⁷. Bu durumda mahsûl meyva, sebze ya da her ne ise olgunlaştığında bilir kişiler (ehl-i hibre) tarafından ürünün kıymeti takdir olunarak, aynı öşür yerine bedel olarak nakden akça alınması daha uygun bulunmuştur. Bazı yerlerde ise bağlardan, belli miktardaki -bu miktar mıntukasına göre 100 veya 1000 olabilmektedir- köke göre tesbit edilen bir meblâğ, nakit olarak alınmaktadır¹⁰⁸. Ankara sancak kanûnu bu konularda hiçbir bilgi vermemektedir. Vergi dökümlerine bakılarak bu tür mahsûllerin bağ, bahçe, sebze ve meyveden alınan vergi gelirleri içindeki sıralaması TD.117 için %72,4 ile bağ, %16 ile bostan, %6,16 ile ceviz ve %3,57 ile soğan; TD.74 için %48 ile bağ, %28,2 ile bostan, %11,3 ile soğan ve %3,1 ile ceviz şeklinde yapılabilir. TD.74'de bazı köylerde bağ ve bahçe birlikte kaydedilmiştir. Dolayısıyla ayrı ayrı oranları bilinmediği için yukarıdaki hesaplara katılmamıştır. Birlikte ve ayrı ayrı kaydedilen bağ ve bahçeler tek bir kalemde, bağ ve bahçe olarak hesaplanırsa bu oran %51'e ulaşacaktır. Ayrıca hassa bağların bu oranlara dahil olduğunu belirtelim. Ankara'nın 1 numaralı şer'îye siciline bakarak bostan kategorisine giren ürünlerin hıyar, badıncan, kabak, karpuz, kaba kavun, şehir kavunu, lahana vb. olduğu söylenebilir¹⁰⁹. Bahçe ile kastedilen ise, çeşitli meyva ağaçları ile evlerin bahçelerinde öz tüketime dönük üretim olsa gerektir. İkinci tahrirde bu tür vergiler yüzde yüzü aşan bir artış göstermiştir.

¹⁰⁵ Özdeğer, s.68-69.

¹⁰⁶ Barkan, *Kanûnlar*, s. 4.

¹⁰⁷ a.g.e., s.33,s.79.

¹⁰⁸ Özdeğer, s.77; Barkan, *Kanûnlar*, s.189.

¹⁰⁹ Hâlit Ongan, *Ankara'nın 1 Numaralı Şer'îye Sicili*, Ankara 1958, s.13-14.

Sebze, Meyve, Bağ ve Bostan Vergileri

	TD.117	%	TD.75	%
Bostan	1075	16	3849	28,2
Bağ	4866	72,4	6507	47,7
Bahçe	30	0,4	190	1,4
Bağ ve Bahçe	-	-	228	1,7
Soğan	240	3,6	1550	11,4
Sarımsak	-	-	10	0,07
Soğan ve Sarımsak	-	-	15	0,1
Armut	95	1,4	695	5
Armut ve Elma	-	-	15	0,07
Badem	-	-	40	0,3
Ceviz	414	6,2	434	4
Toplam	6720	100	13633	100

Pamuk ve Çeltik

Çeltik ekimi su kaynaklarına yakın ve genellikle pâdişah - şehzâde haslarında, vakıf¹¹⁰ ve mülk topraklarda; başka mahsûlün ekilemediği arâziye yapıldı¹¹¹. Pâdişah ve şehzâde hasları sipâhî tûmârı dahilinde bulunabilirdi. Tî-mâr topraklarında kendi adlarına çeltik zirâati yapanlar da bulunabilirdi. Ancak bazı yerlerde çeltik ekimi yalnız mîrî için yapılabilirdi¹¹². Mora vilayeti kanûnunda çeltik arklarının harâb ve işçilerinin perakende olması sebebiyle deftere yazılmadığı ancak arklar sonradan mamur olup çeltik ekilirse tohum mirîden verileceği, mahsûlden tohum ayrıldıktan sonra mîrî ve rençber

¹¹⁰ Vakıf topraklardaki çeltik zirâatine ilişkin olarak şu örnekler gösterilebilir: Beypazarı'nda vakıf köy olan Kırca Hasan'da ekilen çeltiğin yarısı pâdişâha, yarısı da reâyâyâ âit olup; reâyâ hissesinden vakfa öşür verilmektedir. Barkan- Merçli, s.653. Ber vech-i iştirak suretiyle ve vakıf şartına bağlı olarak, Sokullu Mehmed Paşa ve nişancı Ahmed Paşa'ya çeltik işletmesi için verilen izin hakkında bkz. A.g.e., s.131; Beypazarı, Güney karyesinde merhum Karaca Ahmed zâviyesinde, ayende ve revendeye çorbalık için pirinç lazım olduğu sebeple Beypazarı kadısı arzı mucebince icazet için emr-i şerif verildiğine dair bkz. A.g.e., s.627.

¹¹¹ İncalcık devletin çeltik ekim alanlarını genişletme çabası yanı sıra, mevat arâzinin şenlendirilmesi suretiyle özel şahısların da önemli katkıda bulunduklarını belirtmektedir. Bu tür yerler bilâhere temlik edilerek mülk statüsü kazanıyor, bir müddet sonra da evlatlık vakıflara dönüştürülüyordu bkz. Halil İncalcık, "Rice Cultivation and The Çeltükçü Reâyâ System In The Ottoman Empire", *Turcica*, XIV (1982), s.71-74.

¹¹² Emecen, *Manisa*, s. 248; "Çeltük" maddesi, *DİA*, C.8, s.265-266.

arasında bölüşüleceği; en önemlisi mîrîden başkasının çeltik ekemeyeceği kayıtlıdır¹¹³.

Çeltik, yetişen her alana ekilirdi. Çeltikten başka suda yetişen bir tahıl bulunmadığı için, kendiliğinden çeltik zirâatine uygun alanlara - ki buralar sel sularının biriktiği yerlerdi - başka bir şey ekilemezdi; özel olarak açılan kanallarla sulanan yerlerde ekim yapılacağı zaman , ekim alanları sipâhî topraklarında ise, sipâhîlerin buralarda zirâat yapmaması istenirdi¹¹⁴. Fakat bütün çeltik nehirlerinde muntazaman her yıl ekim yapılması, su yetersizliği dolayısıyla mümkün olamıyordu. Emecan, ekim süreleri arasında 10-15 yıla varan fasılalar görülebildiği gibi, süreklilik arz etmeyen çeltik ekimi dolayısıyla defterlere yazılan verginin itibârî/maktu bir değer olduğunu belirtmektedir¹¹⁵. Doğru da bozulmuş arklara âit öşürlerin deftere yazılmaya devam edildiğini, hatta bazan bunların 60 - 70 yıl önceki rakamlar olduğunu bildirmektedir¹¹⁶. Bu uygulamanın sebebi , çeltik arklarının ihyasını icbar etmek isteği olmalıdır¹¹⁷ ancak reâyâya yansması farklı olabiliyordu. Çağa kadısına gönderilen bir hüküm bu konuda yeterince bilgi vermektedir şöyleki, sipâhiye defterde 2 mud çeltik yazılmışken bölgede artık çeltik zirâati yapılmamakta, sipâhi ise reâyâdan diğer öşür ve resimlerin yanı sıra 2 mud çeltik almaya devam etmektedir. Dolayısıyla bu men' edilmiştir¹¹⁸.

Havass-ı Hümâyûn için çeltik zirâati mîrî mukataa (emanet), iltizâm veya ortakçılık usûlü ile yapıyordu. Pâdişah ve şehzâde haslarına âit mîrî çeltiklerde çalışan reâyâ "çeltikçi" ve "kürekçi" olarak tabir edilmekte ve vergiden muaf olmaktaydılar. Çeltik alanları ark, kanal veya nehir olarak adlandırılıyordu. Her kanal bir reisin sorumluluğunda olup, kanalların bakımını kürekçiler yapıyordu. Reisler kendi nâmlarına da bir miktar ekim yapabiliyorlardı. Ekim alanları mud, kile, kalbur gibi ölçü birimleri cinsinden tohum

¹¹³ Barkan, *Kanûnlar*, s. 331.

¹¹⁴ a.g.e., s. 205.

¹¹⁵ Emecen, *Manisa*, s.247.

¹¹⁶ Halime Doğru, XV. ve XVI. Yüzyıllarda Sivrihisar Nahiyesi, Ankara 1997, s.123.

¹¹⁷ Nitekim Barkan "ûmâr sahibine çeltik hasılı kaydedilmiş olan yerlerin yoncalık, bağ, bahçe hâline getirilmesi, çeltik suyunun başka bir işe alınması hâlinde öteden beri bu işle meşgul bulunanları toplayıp harap olan sulama kanallarını tamir ve çeltik sahalarını yeniden zirâate açtırmak işleri "cebirle teklif ve tahmil edip olugelen üzere zirâat" ettirmek kanûndur "demektedir bkz. *Toplu Eserler*, s. 836

¹¹⁸ İlhan Şahin-Feridun Emecen , II. Bayezid Dönemine Âit 906/1501 Tarihli Ahkâm Defteri, İstanbul 1994, s.47, hüküm no:166.

miktarı ile belirleniyordu¹¹⁹. Çeltik kim için ekilecekse tohumu o verirdi. Hasat zamanı önce tohum ayrılır, sonra mahsûl paylaşılır ve reâyâ kendi payından öşrünü verirdi. Satışta öncelik mîrîye âitti, sonra sırasıyla zuama, sipâhî, vakıf ve en son reâyâ gelirdi¹²⁰. Çeltik zirâatinin seyrini, aşağıda özetleneceği üzere Barkan'ın yayınladığı kanûnlarda ve bazı defter kayıtlarında görmek mümkündür. Esasen Barkan sancak kanûnlarının "soyut ve genel bazı hükümlerin sistemli olarak tasnif ve tertip edilmekten ziyade; belirli zaman ve mekanlarda somut bazı hadiselerle ilgili olmak üzere verilmiş emir ve fermanlardan" oluştuğunu ve "bütün Osmanlı memleketlerine mahsus yeknesak ve genel kanûnlardan ziyade her yerin örf ve âdetlerine göre derlenmiş husûsî kanûnlar" olduğunu belirtmektedir¹²¹. Bu bakımdan aşağıda, önce çeltik zirâati yapılan muhtelif yerlerdeki husûsî uygulamalar ele alınıp, bilâhare genel esaslar belirlenmeye çalışılacaktır.

Sis livasında¹²², çeltik arkları yüz yıl kadar harâb ve hâli kaldıktan sonra bir şahıs kendi kavmiyle 924 senesinde bir arki ihya ederek çeltik ekip, âdet üzere onda bir öşür vermiş, diğer arklarda da zirâat yapılıncaya her yıl maktu 30 bin Halep akçasını hassa-i hümayûna ödemek üzere iltizâm talep etmiş, bu talebi kabul edildiği gibi kendisi ve iki oğlu arklara reis tayin edilmiştir. Hassa-i hümayûna âit arkların reis, saka ve çeltikçileri avârızdan muaf olduğu için bunlar da deftere muaf kaydedilmişlerdir. Kanûna göre hasat zamanı yalnız tohum olarak tayin edilen çeltik biçilip harman edilip ayrılır, kalan çeltik biçilmeden halka duyurularak satılır, mahsûlü satın alanlar kendileri harman ederler. Ödeme için bunlara iki ay vade tanınır, iki ay sonunda akçaları toplanır; yarısını mîrî adına mezkûr şahıs, yarısını da rençberler alır ve rençberler onda bir öşürlerini verirler. Zirâ çeltik kimin toprağına ekilirse onda bir öşür alınmak Sultan Kayıtbay zamanından beri kanûndur. Tayin olunan tohum miktarına gelince bu, 40 kantardır. Ayrıca reisler birer, sakalar yarımşar kantar "şekere" ekerler, fazlasına müsaade edilmemiştir, bunlardan mîrîye pay alınmamakla beraber sahib-i arza öşür verirler.

Çeltik zirâatinin nasıl yapılacağına ve mahsûlün bölüşümüne gelince: Çeltik ekilecek yere önce su verilir, her birine ok denilen yüz dört parçaya bölünür ve en iyi dört ok ekimden evvel beylik olarak ayrılır. Kalan 100 okun

¹¹⁹ Zeki Arıkan, "XV. Ve XVI. Yüzyıllarda Anadolu'da Çeltik Üretimi", *V. Milletlerarası Türkiye Sosyal ve İktisat Tarihi Kongresi*, Ankara 1990, s.478.

¹²⁰ Emecen, *Manisa*, s. 250 ve "Çiftlik" maddesi, *DİA*, C.8, s.266.

¹²¹ Barkan, *Kanûnlar I*, s. LX.

¹²² a.g.e., s.200-203

25'ini (dörtte bir) sakalar kendi tohumlarıyla eker, kalan 75 okun (dörtte üçün) yarısını -ki 37,5 ok eder- çeltik ekincileri kendi tohumlarıyla eker, diğer yarının 9,5 okunu çeltik "ıssı" olan kendi tohumuyla eker. Kalan yer ise toprak ve suyun sahibi olan sipâhî tarafından kendi tohumu ile ekilir¹²³. Eğer su ve toprak ayrı ayrı sipâhîlere âit ise, ikisi arasında tohumlarını kendileri vermek suretiyle paylaşılır. Çeltik biçildikten sonra saka, çeltik ekincileri, reis, yer ve su sahibinin ettikleri okların her birinden bir harman yapılır ve her harman dokuz "çec"e ayrılır. Çeclerden birinin yarısı beylik (mîrî), yarısı yer ve su sahibinindir. Yer ve su ayrı sipâhîlerinse aralarında bölüşürler. Kalan 8 çecin birini nehrin hafızı alır; birini, harmanı döğen öküz hakkı olarak alır. Kalan altı çec, tohum verip ektirene âittir. Ayrıca reis buçuk kantar, saka otuz batman, çeltikçiler yirmi batman "şekere" eker ve bunlardan yer, su ve mîrî hakkı için nesne alınmaz. Çeltiklerin biçme zamanı, mîrîden her arka birkaç kişi gönderilir. Bunların ve atlarının iâşesi saka ve rençbere âit olup, şahnelik olarak her biri götürebileceği kadar çeltik demeti alır.

Diğer bir uygulamaya göre, Sempas suyu ile Zülkadırlı taifesince zirâat olunan 4 arktan yukarıdakiler gibi mîrî için 4'er ok ve şahnelik alınmayıp, her dokuz çecin yarısını mîrî, yarısını da yer ve su sahibi alırken; yine Zülkadırlı elindeki bir ark için, eskiden beri mîrîye çeltik verilmeyip her yıl maktu olarak on batman saf pirinç verildiği; bir başka arktan da mîrî için yıllık maktu beş batman safi pirinç verildiği ve bunlar eskiden beri söz konusu olduğu için defter-i cedide de bu şekilde kaydedildiği belirtilmektedir¹²⁴.

Çeltik zirâati suya ziyadesiyle ihtiyaç göstermekle beraber, suyun tahammülünden fazla tohum ekilmemesine ve dolayısıyla halkın su sıkıntısı çekmemesine dikkat edilirdi; bunu Malatya livası kanûnunda görmek mümkündür¹²⁵. Malatya'da su üç hisseye bölünerek biri çeltiğe, biri nefsi Malatya'ya ve diğeri Kasaba nahiyesindeki köy ve mezrâlara hasredilmiştir. Önceleri sancak beyi hassı olan çeltik, beyin feragat etmesiyle şehzâde hassı olmuş (sancak beyi tahvili hassa-i hümayûna kaydolunmuş), eskiden 300 "çab" eki-

¹²³ Bu usûlün daha sonra değişikliğe uğradığı anlaşılmaktadır. Kurt, bu değişikliklerin en önemlisi olarak ekim alanının değil, ürünün paylaşılması olduğunu söylemektedir. İkinci olarak, ürün kalitesinde bir örneklik sağlamak ve tohum yetersizliği sebebiyle tarım alanının boş kalmasını önlemek için harman zamanında geri almak üzere devletin ekim sırasında tohum sağlamasını göstermektedir. Yılmaz Kurt, "1572 Tarihli Adana Mufasssal Tahrîr Defterine Göre Adana'nın Sosyo-ekonomik Tarihi Üzerine Bir Araştırma", *Belleten* LIV/ 14, s.200-201.

¹²⁴ Barkan, *Kanûnlar*, s. 203.

¹²⁵ a.g.e., s. 111-113.

lirken eminler 400 çab ektirmeye başladıkları gibi¹²⁶ ümenâ, küttab ve reisler de "tohm-ı kifâye" diyerek çeltik zirâati yapmışlar, dolayısıyla suyun neredeyse tamamı çeltiğe bağlanmıştır. Şikâyet üzerine Diyarbekir beylerbeyi İskender Paşa teftişten sonra bu durumu arz etmiştir. Bunun üzerine ekim 300 çab ile sınırlandırılmış ve şehzâde hassı dışında bir kimsenin çeltik ektirmesi men edilmiştir. Böylece su sıkıntısının önüne geçilmiş, reâyânın bağ ve bahçesinin harâb olması önlenmiş ve durum 651 numaralı deftere kaydedilmiştir¹²⁷. Fakat bazan bunun tersi de olabiliyordu. Su kanalları değirmenlere, diğer bağ ve bahçelere yönlendirilebiliyor, yörükler hayvanlarını suluyor ve çeltiğe gitmesi gereken su başka yerlere akıtılarak çeltik alanları zarara uğrayabiliyordu¹²⁸. Defterde, Malatya kazasında çeltik ekenlerden "çab" tabir edilen ve İstanbul kilesi ile 12, mahalli kile ile 24 kilelik çeltik tohumu ekildiğinde; 100 akçası ekim sırasında, 100 akçası mahsûl elde edildiğinde olmak üzere toplam 200 akça alındığı, bazan ilk 100 akçanın tahsîlinden sonra bir afet sebebiyle mahsûlün yetişmediği, böyle durumlarda ikinci resmin alınmaması gerektiği belirtilmektedir. Dikkat çeken husus burada öşürden değil, resimden bahsedilmesidir. Çağa kadısına gönderilen bir hüküm benzer durumlar için fikir vermektedir, şöyle ki¹²⁹: Reâyânın, çeltik yerleri ekilsin veya ekilmesin, her hâlükârda dönüm akçası alındığı yönündeki bir şikâyeti üzerine kanûn olmayan nesnenin alınmaması ve kanûn üzere yalnız öşür ve sarırlık alınması emredilmektedir. Bundan, her mahallin kendine özgü şartlarına göre hareket edildiği, bazı çeltik yerlerinden resim alınabilirken bazılarının men edildiği anlaşılmaktadır. 1528 ve 1559 tarihli Malatya kanûnlarında sancak beyi ve subaşların ot ve çeltik biçirmek, çeltiği ayklatmak için 10-15 gün şehir ve köy halkını işlerinden alıkoydukları, bu uygulamanın ref' olunduğu; bütün işlerin ücretleri ödenmek suretiyle ırgatlara yaptırılarak reâyânın incitilmemesi hususu yer almaktadır.

Sancak kanûnları hem mahalli uygulamaları, hem de bunların genel bir çerçeveye oturtulmaya çalışıldığını tesbit etmeye imkân vermektedir. 1528

¹²⁶ Ahkâm defterinde görüldüğü üzere, bu duruma başka yerlerde de rastlanıyordu. Meselâ Nusaybin haslarında deftere yazılı olandan fazla tohum ektirildiği ve ırgadiye alındığı için reâyânın bölgeyi terk ederek köylerin harâb olduğu belirtiliyor ve şimdiki mültezimden daha fazla vermek ve belirtilen hususlara uymak kaydıyla iltizâma verilmesi için hükm gönderiliyor bkz. Şahin-Emecen, a.g.e., s.4, hüküm no.11.

¹²⁷ Barkan, *Kanûnlar*, s.112.

¹²⁸ Emecen, *Manisa*, s.248.

¹²⁹ 5 Numaralı Mühimme Defteri - Özet ve Transkripsiyon-, Devlet Arşivleri Genel Müdür-lüğü, Ankara, 1994, s. 109, hüküm no.394

tarihli Aydın kanûnunda, pâdişah hassına müteallik çeltikler sipâhî tûmârına ekildiğinde, şimdiye kadar sipâhînin beylik hissedenden öşür alıp rençber hissesinden almadığı; diğer vilayetlere uygun olarak bundan böyle Aydın'da da öşürün beylik hissedenden değil, rençber hissesinden alınacağı kayıtlıdır¹³⁰. Fakat sancakbeyi, subaşı ve erbab-ı tûmâra âit çeltikler, hangi tûmârın sınırında ise o yerin sahibi hem mezkûr kişilerden hem de rençber hissesinden, yani ikisinden birden öşür alacaktır. Binaenaleyh sancakbeyi, subaşı ve sipâhîlerin kendilerini pâdişah ile kıyaslayamayacakları açıkça ifade edilmektedir. Diğer taraftan rençberden öşür dışında bir şey alınmayacaktır. Rençberden "resm-i uyn" adıyla, kürekçi başına bazı yerlerde 15, bazılarında 60 akça istendiği yönündeki şikâyet sonucu bu uygulama ref' edilmiştir.

Çeltikçilerin vergiden muaf oldukları bilinen bir husustur. 1584 tarihli İç-İl kanûnu bu muafiyetin sınırlarını göstermektedir¹³¹. Buna göre Mut kazasındaki çeltikçiler çift ve koyun resmi ile avârizdan muaf olmakla beraber diğer resimlerini tamamen ödeyeceklerdir. Bunların elinde raiyyet toprağı olursa, yerine göre resim ve avâriz verirler. Tahrîr zamanı çeltikçi reâyânın üzerine "çeltükçü" kaydı konduğu fakat çeltik zirâati yapanların arasında reâyânın da bulunduğu; çeltikçi işareti olmayan reâyânın avâriz ve rûsûmlarını tamamen ödeyecekleri belirtilmektedir. Çeltikçi olarak kaydolunan biri öldüğünde, âdet üzere yerine oğlu ya da kardeşi çeltikçi olur, eğer böyle bir yakını yoksa, çeltik nehrinin battal olmaması için, aynı köydeki diğer çeltikçilerin oğlu veya kardeşi kadî marifetiyle çeltikçi tayin edilerek tohumunu alır. Kanûnda ümena ve tûmâr sahiplerinin haksız olarak çeltikçi vasfını geri almaları men edilmiştir. Çeltikçiler tohumlarını tamamen ekip, otlarını biçip, suyunu eksik etmedikçe "yazılarının alınması" zulûm kabul edilmiştir. Diğer taraftan ihmâli olanlar bunu tazmin edecekler ancak onların tazminatları diğer çeltikçilere yüklenmeyecektir. Pâdişah hassı dışındaki çeltik nehirlerinden, önce sahib-i arz öşrünü alacak, sonra mahsûl paylaşılacaktır.

Kanûni dönemine âit Kanûnnâme-i vilayet-i Çukurabad'da¹³² diğer kanûnlarda bulunmayan, çeltik zirâatüne mahsus yöntemlerin kavramlaştırıldığı görülmektedir. Buna göre çeltik zirâatçıları "teslis" ve "münâsafa" yoluyla hizmet edenler olarak ikiye ayrılmaktadır. Münâsafa usûlü, yarıcılığı ifade etmektedir. Bunlar diğer reâyâ gibi avâriz ve rûsûmlarını verirler. Eğer

¹³⁰ Barkan, a.g.e., s.17.

¹³¹ a.g.e., s. 54.

¹³² a.g.e., s.205.

bunların yerine hariçten, çeltik zirâatini bilenler teslis suretiyle çalışmayı kabul ederlerse, nehir onlara verilip gerekli muafiyetler tanınacaktır. Buradan da anlaşıldığı gibi, teslis usûlüne göre çalışanlar avâz-ı dîvânîye ve rûsûm-ı örfiyeden muafıdır. Diğer yerlerde çeltikçi reâyâ olarak bahsedilenler her hâlde bunlardır. Teslis usûlü açıklandığında, bunun diğer bölgelerden farklı bir yöntem olmadığı, yalnız emanet usûlüne isim konduğu anlaşılmaktadır.

Ekim yapılacağı zaman suya yetecek miktarda yer hazırlanır. Çeltik ekecek yere sahib-i arzın bir şey ekmemesi tenbihlenir. Yere yetecek ölçüde tohumu eminler verir, ekimden sonra gerekli hizmetler çeltikçiler tarafından yapılır. Çeltik yetiştikten sonra kürekçi biçer, döver ve harman eder. Kadı marifetiyle eminler, mîrî tarafından verilen tohumu harmandan alır. Sonra mîrîye âit 1/3 veya - hisse alınır, kalandan sahib-i arzın öşrü çıktıktan sonrası kürekçilere âittir. Görüldüğü gibi teslis yöntemi, bir sipâhî tûmârı dahilindeki pâdişah hassını ifâde etmektedir.

Çeltik zirâatı ile ilgili bir genelleme yapılacak olursa, çeltikçi olarak kaydedilen reâyânın avâz ve çeşitli rûsûmdan muaf oldukları söylenebilir. Eğer toprak tasarruf ediyorlarsa, diğer reâyâyâ kıyasla daha düşük bir resim verirler¹³³. Çeltikçi yazılmayan reâyâ, öşür ve resimlerini tamamen öder. Bolu kanûnunda 1 mud veya 10-15 kile çeltik tohumu zirâat edenlerin çeltikçi olarak adlandırılarak hangi köyde meskun iseler adlarının üzerine çeltikçi yazılacağı; 10 kileden az tohum ekenlerin çeltikçi değil, rençber olarak adlandırıldığı belirtilmektedir. Tahrîr defterlerinde çeltik gelirine yönelik kayıtlar, çeltiğin üretim yöntemine göre değişiklik arz etmektedir. Bu cümleden olarak defterlerde çeltik gelirleri "hasıl-ı çeltük", "'an çeltük", "öşr-i çeltük", veya "hassa çeltük" olarak kaydedilmektedir. Bunlardan birincisi yarıcılık usûlü ile ekim yapılan yerlerde, sipâhînin çeltükten sağladığı geliri göstermektedir; yarıcılık söz konusu olduğunda sipâhî reâyâdan öşür alamaz. Nitekim Beypazarı Akçakavak köyünde, sipâhî ile ortak ekim yapıldığı için çeltik öşrünün ref edildiği açıkça belirtilmektedir¹³⁴. Eğer sipâhiye öşür yazıldı ise bu takdirde sipâhînin üründe payı yok demektir. "'An çeltük" kaydının hangi hâllerde düşüldüğü hakkında açıklayıcı bir bilgi bulunamamıştır. Hassa çiftlik izâh edilirken belirtildiği üzere, hassa yer kirâyâ verilmediyse, ortakçılık usûlü ile de işletilmiyorsa geriye sipâhînin mahsûlden dörtte bir (bazan üçte

¹³³ Beypazarında 1487 ve 1521 tahrirlerinde bu tür reâyânın 12 akça çift resmi verdiğine dair bkz. Barkan-Meriçli, s.606. Halbuki Hüdâvendigâr livasında çift resmi 33 akçadır.

¹³⁴ a.g.e., s.607.

bir olabiliyor) aldığı durum kalmaktadır; 'an çeltük de her hâlde bunu ifâde etmektedir. Bunun, sipâhiye âit yer veya su kullanımından doğan bir hisse olduğu da düşünülebilir. Hassa çeltük ise hassa çiftlik ile aynı şekilde değerlendirilebilir.

Çeltikle ilgili ölçü birimleri çeşitlilik arz etmekte ve bunları belirlemek şimdilik mümkün görünmemektedir. Defterlerde bazı yerlerde ekilen tohum ve mahsûlün çeltik ve pirinç olarak miktarı ile kıymeti; bazı yerlerde yalnız öşür miktar ve kıymeti yazılıdır. Bazı yerlerde ölçü birimi olarak pirinç muddu veya mudd-ı kebirden bahsedilmekte fakat adından başka bilgi bulunmamaktadır. Yalnız Malatya'da "çab" tabîr edilen birimin mahalli kile ile 12, İstanbul kilesi ile 24 kile olduğu belirtilmekte, böylece Malatya kilesinin de İstanbul kilesinin yarısı olduğu anlaşılmaktadır¹³⁵.

Bu izâhlardan sonra, Ayaş kazasına bakıldığında TD. 117'ye göre Kınık, Yeniceincepelid, Özler, Otac, Kirec ve Uruş olmak üzere toplam altı köyde çeltik kaydı görülürken; TD. 74'de bunlara Dörtturluk ve Dede Zâviyesi eklenmiştir. Bunlardan Özler'de TD.117'de hassa çeltük kayıtlı iken TD.74'de öşr-i çeltik yazısı bu arada üretim organizasyonunda bir değişiklik olduğunu işaret etmektedir. Her iki tahrîrde de Otac'da "an çeltük", Uruş ve Kınık'da "hasıl-ı çeltük", Kirec'de ve Yeniceincepelid'de "öşr-i çeltük" kaydı bulunmaktadır. TD. 74'de Dede Zâviyesi ve Dörtturluk'da "öşr-i çeltük" kayıtlıdır. Bunların hepsini aynı kategoride değerlendirerek bir fiyat ve üretim miktarı tesbit etmek mümkün görünmemekle beraber bazı tahminlerde bulunulabilir. TD.117'de Uruş köyü dört ûmâr hissesine ayrılmıştır. Her birinde 13 mud, 7 kilelik çeltiğin tahrîr kıymeti 801 akçadır. Bir mud 20 kile kabul edilirse Uruş'da çeltiğin kilesi 3, muddu 60 akça üzerinden kıymetlendirilmiştir. Sonraki tahrîrde miktar yazılmayıp, çeltük nehrinin zirâate kabil olmadığı belirtilmiş; buna rağmen yazılan tahrîr kıymeti, arada geçen zamanda meydana gelebilecek fiyat artışı bir yana, önceki tahrîr kıymetinin neredeyse yarısına inmiştir. Özler'de ilk tahrîrde 29 mud çeltük 1740 akça, ikinci tahrîrde 31 mud 2950 akça kabul edilmiş; çeltiğin muddu 60 akçadan yaklaşık 95 akçaya yükselmiştir. Kınık'da ise her iki tahrîrde 9 mud olarak yazılan çeltiğin tahrîr kıymeti, ilkinde 540 ikincisinde 1360 akça olup kıymeti 60 akçadan yaklaşık 151 akçaya yükselmiştir. Burada dikkat edilmesi gereken husus, hepsinde de pirinçten değil, çeltikten bahsediliyor olmasıdır. Bazı kayıtlardan pirinç olarak kaydedilen miktarın, çeltük olarak kaydedilen miktarın yarısı, fiyatın ise

¹³⁵ Barkan, *Kanûnlar I*, s.111.

iki misli olduğu anlaşılmaktadır¹³⁶. Üretim miktarı için bir şey söylenememekle beraber Ayaş'da tûmâr kesiminde çeltikten elde edilen gelir 5994 akçadan 7282 akçaya yükselerek yaklaşık %21,5 artmış gibi görünmekle beraber; yukarıdaki izâhlar çeltik fiyatlarındaki artış oranının daha fazla olması sebebiyle gelirdeki artışın fiyat artışlarından kaynaklandığını göstermektedir.

Pamuktan elde edilen gelir iki tahrîrde de oransal olarak toplam gelir içinde aynı paya sahiptir. Bu pay ilk tahrîrde %3,34 iken ikinci tahrîrde %3,18'dir. Verginin nakdî değeri ilk tahrîrde 4227 akçadan, ikinci tahrîrde 6817 akçaya yükselmiştir.

Pamuk ve Çeltikten Alınan Vergiler

	117	74
Pamuk	4227	6817
Çeltik	5994	7282

Hayvancılık

Kovan resmi ve Arıcılık

I. Selim kanûnnâmesine göre kovan, durduğu yere tâbidir; kimin yerinde bal yaparsa öşür onundur. Defterde akça yazan yerden akça alınır, akça kaydolunmayan yerde öşür alınır. Fakat bazı yerlerde öşür bedeli olarak akça tayin olunmuştur. Böylece bazı yerde iki kovana bir akça, bazı yerlerde bir kovana iki akça ve bazı yerlerde de kovan başına bir akça tayin olunmuştur. Hamid, Hüdâvendigâr ve Ankara livalarında kovan resmi raiyyet sahibine yazılmıştır. Bazı yerlerde bir raiyyetin başka sipâhî toprağında kovani olsa, sahib-i arza iki-üç kovana bir akça; sahibi-i raiyyete iki kovana bir akça verilir. Bolu sancağında kovan önceleri yere tâbi iken sonra raiyyete tâbi olmuştur. Ayrıca kovanın kışladığı yerde kışla hakkı alınır. Hamid'de de otlak resmi olarak sahib-i arza bazı yerlerde dört, bazı yerlerde üç kovana bir akça otlak resmi verilir. Karaman'da kovan kimin tûmârında olursa, kovan başına iki akça sipâhiye hükm olunmuştur. Aydın'da reâyâ ekseri kovanlarını diğer

¹³⁶ Hüdâvendigâr livası 1482 tahrîrine göre mirliha hassında 6 mud tohumdan hasıl-ı çeltik 60 mud, pirinç 30 mud ve kıymet 3600 akçadır. Bu durumda çeltiğin muddu 60, pirincin muddu 120 akçadır. Barkan-Meriçli, s.613. Bazı kaynaklarda çeltik muddunun normal muddun (tahıl muddu) yarısı olduğu belirtilmektedir bkz. Öz, a.g.e., s.100/ dpn.61;

sipâhî toprağına götürür ve hangi sipâhî toprağında bal yaparsa o sipâhiye dört kovana bir akça resim verirken sonraları, biri raiyyet sahibine diğeri toprak sahibine olmak üzere iki akça tayin olunmuştur¹³⁷. Sancak kanûnlarında da kovan resmi bu minval üzeredir¹³⁸. Aydın'da eğer kovan raiyyetin yazıldığı tûmârda bal yaparsa, sipâhiye iki akça verilir. Kütahya kanûnuna göre öşr-ü asel arza tâbidir fakat kovanların başka sipâhî toprağına götürülmesi nadir olduğu için, raiyyet sahibine yazılmıştır. Ayrıca kovan Kütahya'da kıymetli olup yirmi beş akçadan satıldığı için, öşür bedeli kovan başına iki akça yazılmıştır. Kütahya kanûnunda başka sancaklarda görülmeyen bir resim olarak, dört kovana bir akça otluk resmi yer almaktadır. Çoğu kanûnda da hârice götürülen kovan için veya bir sipâhînin toprağına getirilen kovan için öşür alınmak kanûn olduğundan, sipâhîler arasında bölüşüleceğı belirtilmektedir. Diyarbekir gibi bazı yerlerde ise eskiden beri olageldiğı üzere, nesne alınmamaktadır. Diğer taraftan I. Selim kanûnunda, dağlarda ve ağaç kovuklarında bulunan bal, sipâhiye yazılmamışsa mevkufçular alacaktır. Eskiden beri avcılık yapılan yerlerdeki ballar ise bulana âittir. Ankara sancağına diğeri kalemlerde olduğu gibi kovan resmi miktarı için de net bir bilgi bulunmuyor. Çoğu yerde olduğu gibi iki kovana bir akça üzerinden resim alındığı düşünülürse; Ayaş'ta ilk tahrîre göre 2082, ikinci tahrîre göre 1168 kovan bulunduğu tahmin edilebilir. Kovan sayısındaki azalmaya paralel olarak koyun, balıkçılık ve arıcılıktan alınan toplam hayvancılık vergileri içinde kovanın payı %25,77'den %8,78'e gerilemiştir.

Mahsûl-i Mâhî (öşr-i mâhî) ve Balıkçılık

1. Selim kanûnunda sipâhînin göl, dere ve sair (deniz) balık avlanan yerlerden öşür alacağı yazılıdır¹³⁹. İncalcık, dalyanların reâyâ elinde bulunduğunu ve dirlik sahiplerinin büyük nisbette hasıl aldığını belirtmektedir¹⁴⁰. Sancak kanûnlarında denizler ve büyük nehirler ile küçük dereler ve hatta balık cinsleri arasında bir fark gözetilmektedir. Bunun yanı sıra fazla balık avlanan yerlerde mirî için pay alındığı görülmektedir. Meselâ Silistre kanûnuna göre Tuna'da avlanan balıkların dörtte biri mirî için alındıktan sonra sipâhî de %3 akça alır, eğer Tuna'ya civar göllerde avlanılırsa, mirînin dörtte

¹³⁷ Yücel-Pulaha, s.175.

¹³⁸ Bkz. Barkan, *Kanûnlar I*, Hüdâvendigâr Kanûnu, s.4; Aydın Kanûnu, s.11; Kütahya Kanûnu, s.25-26; Karaman Kanûnu, s.51; Yeni İl Kanûnu, s.80; Malatya Kanûnu, s.116; Diyarbekir Kanûnu, s.146; Bolu Kanûnu, s.31.

¹³⁹ Yücel-Pulaha, s.73.

¹⁴⁰ İncalcık, *Arvanid*, s.XXXI.

birinden sonra sipâhî öşür alır. Üzerinde durulan husus, mîrîye âit payın kimseye hasıl olarak kaydedilemeyeceğidir¹⁴¹. Mukataat-ı İskele-i Kili kanûnuna göre dalyanlardaki morna ve mersin balığı tamamen mîrîye âit olup, avcılarına beher balık için mornaya 10, mersine 1 akça verilirken, diğer balık cinslerinin dörtte biri alınır¹⁴². Mora kanûnuna göre dalyanlarda avlanan balığın yarısı mîrînin yarısı balıkçılarındır. Dalyan olmayan yerlerde ağ ve ığrı ile avlanan balığın dörtte biri alınır. Avlanan balığın yarısını vermemek için saklanırsa, bulunduğu takdirde tamamı mîrînin olur¹⁴³. Gelibolu kanûnunda ise öşr-i mâhînin eskiden beri sancak beyine âit olduğu kayıtlıdır¹⁴⁴. Anlaşıldığı kadarıyla hasılatın az olduğu yerler sipâhîye bırakılarak öşür kaydolunmaktadır. Fakat öşür miktarı hakkında bir bilgi bulunmuyor. Bu meyanda Ayaş'ta hangi balıkların, ne kadar avlandığı, hangi oranda vergilendirildiğini değil ama Kalta köyünden 16. yüzyılda yapılan ilk tahrîrde (TD.117) 80, ikinci tahrîrde (TD.74) 120 akça öşr-i mâhî alındığını biliyoruz. Hayvancılık içinde en küçük paya sahip olan balıkçılık, kendi grubunda TD.117'de %1,98 ve TD.74'de % 1,8'lik bir vergi payı oluşturmaktadır.

Hayvancılıktan Alınan Vergiler

	117 (akça)	%	74 (akça)	%
Koyun	2918	72,24	5940	89,40
Kovan	1041	25,77	584	8,78
Balık	80	1,98	120	1,8
Toplam	4039		6644	

Ağnam Resmi ve Küçükbaş Hayvancılık

Genel olarak yörükte ve yerlide resm-i ganem iki koyuna bir akça olup, koyunla kuzu bir sayılır. Koyun resmi raiyyete tâbidir. Aydın kanûnunda ra-

¹⁴¹ Ahmet Akgündüz, *Osmanlı Kanûnnâmeleri ve Hukuki Tahlilleri*, C.7, s.722. "Mahsûl-i mâhî mukayyed olan köylerde dahi eğer Tuna'da avlanırsa mîrî için rub'u çıkdıktan sonra sipâhî yüzde üç akça alır. Eğer Tuna'da müteallik göllerde avlanırsa ba'd'er-rub'u öşür alınur. Mîrîye aid olan rub'-ı mâhî kimesneye hasıl kayd olunmamıştır. Ve amma 'ummal ve ümena dahi mîrîye aid rub'ı aldıktan sonra sipâhîye aid olanına dahl eylemeye". Bkz. Akgündüz, s.739; Barkan, *Kanûnlar*, s.287.

¹⁴² Akgündüz, s. 728-729.

¹⁴³ Barkan, *Kanûnlar*, s.329.

¹⁴⁴ a.g.e., s.236.

ıyyete müteallik koyun resminin diğer sancaklarda serbest olmayan tîmârların sipâhîleri ile subaşları arasında, subaşı olmayan yerlerde sipâhî ile sancak beyi arasında eşit olarak bölüşüldüğü; Aydın'da ise serbest olmayan tîmâr reâyâsının resimlerinin tamamen sancak beyine âit olduğu yazılıdır. Bolu'da da önceleri reâyânın koyun resmine sipâhîler karışmaz, subaşı ve sancak beyi alırken sonraları serbest olmayan tîmârlarınki yalnız sancak beyine ayrılmıştır. Kayseri'de serbest olmayan tîmârların ağnam resmi sipâhî ile sancak beyi arasında paylaşılmaktadır. Tîmâr eri tasarrufunda bulunan yörüklerden ise sancak beyine hisse yazılmamıştır. Emecan, yörükler için koyun varlığının, çiftçi reâyâ için toprakla aynı anlamda olduğunu belirtmektedir¹⁴⁵. Yörükde koyun kırılıp kalmasa veya caba resmi miktarında kalsa, koyun resmi değil, kara (veya caba) resmi alınır. Bu resmin miktarı her yerin caba resmine göre değişir¹⁴⁶. Hass-ı hümayûn için alınan ağnam resmi her koyuna bir akça olarak tayin edilmiştir. Ayrıca sipâhî sürülerden ağıl, otlak, yaylak ve kışlak resmi alır. Bu bakımdan söz konusu vergileri hayvancılıktan alınan vergiler cümlesinden kabul etmek mümkündür. Hariçten bir sürü sipâhî toprağında kışlarsa ağıl, yatak veya kışla resmi adıyla alınan vergi miktarı sancaklara göre değişmektedir. Meselâ Diyarbekir'de 300 baş bir sürü sayılırken, İç-İl'de 100 koyun bir sürü itibar edilir ve sürüden beş akça alınır, bazı yerlerde ise üç akça alınır. Bazı yerlerde orta hâlli bir koyun veya kıymetli bir toklu alınır. Bu vergi, zemheride sürü nerede ise orada ödenir. Sipâhînin kendi reâyâsından alınmaz, hariçten gelenden alınır. Otlak resmi de koyun sahibinin oturduğu yerde değil, koyunun otladığı yerde alındığı gibi sancak içindeki sürüden de alınmaz. Ağnam resmi ise hariç reâyâdan alınmaz¹⁴⁷.

Bilindiği gibi ağnam vergisinin bir kısmı niyâbet hissesine dahildir. Ayaş'ta her iki tahrîrde de bu konuda defterde bir kayıt bulunmamakla beraber, TD.74'de beş köyde -Başbereket, İlhan, Uruş, Dede Zâviyesi ve Boyalubüzürk'te- koyun vergisi için "âdet-i ağnam tamamen" yazılıdır. Dolayısıyla söz konusu köylerin serbest tîmârlar dahilinde olduğu anlaşılıyor. TD. 117'de ise yalnız "âdet-i ağnam" kaydı bulunmakla beraber, Ayaş'taki bütün tîmârların serbest olması mümkün değildir; dolayısıyla TD. 117'de kayıtlı koyun resimlerini iki koyuna bir akça hesabıyla 1523 yılı için 11672 olarak tahmin edebi-

¹⁴⁵ Feridun Emecen, "Ağnam" maddesi, *DİA*, c.1, s.478.

¹⁴⁶ Bkz. Barkan, *Kanûnlar I*, s.77.

¹⁴⁷ Yücel-Pulaha, s.171-172; Barkan, *Kanûnlar I*, s.3, 13, 26, 28, 33, 50, 57, 68, 77, 133-134, 208.

liriz¹⁴⁸. TD.74'de "âdet-i ağnam tamamen" olarak kayıtlı köylerin koyun vergisi 1140 akçadır. Yarısi niyâbet ise bu rakam 2280 olmalıdır. Diğer köylerden ise 4800 akça alınmaktadır. Böylece 7080 akçalık vergi, iki koyuna bir akça hesabıyla 14160 koyuna bâliğ olmaktadır. Bu miktarın yalnız reâyâ elinde ve tûmâr kesiminde olduğu; kuzuları, sürüleri ve vakıf kesimini kapsamadığı hatırlanmalıdır¹⁴⁹.

Hayvancılık genel başlığı altında toplanan arıcılık, balıkçılık ve küçük baş hayvancılığı içinde en büyük payı koyun üretimi almaktadır. TD.117'de toplam hayvancılık içinde 2918 akça ile % 72,24'lük pay, TD.74'de 5940 akça ile %89,4'e yükselmiştir. Buna rağmen vergi gelirlerinin tümü içinde hayvancılığın payı, her iki tahrîrde de %3 gibi küçük bir orandır.

DEĞİRMEN

Fatih kanûnnâmesinde dolap değirmeni ve karaca değirmen için yıl boyu işlediği takdirde bir göz için yarısi buğday yarısi arpa olmak üzere Edirne mudduyla bir mud tahıl, altı ay işlediği takdirde buçuk mud tahıl; yel değirmeni için yine aynı şekilde buçuk mud tahıl takdir edilmiştir¹⁵⁰. I. Selim kanûnnâmesinde ise reâyâyâ "muzayaka" olmaması için bütün yıl işleyen değirmene 60 akça, altı ay işleyen için 30 akça ve altı aydan daha kısa süre işleyen için ayda beş akça üzerinden resim vaz olunmuştur¹⁵¹. Aydın, Bozok, Karaman gibi bir çok yerde bu kanûn geçerli olmakla beraber, istisnalar da mevcuttur. Meselâ Bolu'da eskiden beri bütün yıl işleyen değirmenden Bursa mudduyla 1 mud buğday ve 1 mud arpa bahası alınmaktadır. Aydın'da yel değirmeninden 24, zeytin değirmeninden 10 akça alınmaktadır. İki baştan taşır olunan yerlerde değirmen resminin yarısi mâlikâne, yarısi dîvânîye alınmaktadır. Diyarbakir, Çirmik gibi bazı yerlerde eskiden beri değirmen resmi alınmadığı sebeple, yine kaydolunmadığı belirtilmektedir. Siverek'de kaç ay işlerse, her ay için altı Osmanî akça karşılığı bir şahrukî alındığı belirtilmektedir.

¹⁴⁸ TD.117'nin icmâli olan TD.162'de Otac, Yarımcavşar, Boyalu, Kızık ve Yüreğir köyleri "hasha-i be nâm-ı İskender Bey mir liva-i Ankara" kaydı bulunmakta, bu köylerden yalnız Yarımcavşar'ın Ayaş'a tâbi olduğu belirtilmekte, diğerlerinin tabiyeti bulunmamaktadır. Böylece en azından mezkûr köyün âdet-i ağnamı "tamamen" olmak gerekir. Fakat defterde(TD.117) bir kayıt bulunmadığından bütün köyler sebest olmayan tûmâra dahilmiş gibi işleme tâbi tuttuk. Yukarıdaki tahmini rakamın hata payı bu sebeple yüksek olmalıdır.

¹⁴⁹ TD. 117 için yapılan tahminin hatalı olma düşüncesi üzerine, iki tahrîr arasında koyun sayısındaki değişimi mukayeseye girişmiyoruz.

¹⁵⁰ Barkan, *Kanûnlar I*, s. 391.

¹⁵¹ Yücel-Pulaha, s.51, 178-179.

Değirmen resmi yere tâbidir. Bir değirmen yanlışlıkla iki sipâhiye birden yazılsa, kimin toprağında ise resmi o alır¹⁵². Bir ümârda hasıl kaydolunan değirmen harap olursa, imarı için önce sahibine teklif olunur, mamur ederse resmi alınır; mamur etmeye ve resim vermeye gücü yetmiyorsa kadı marifetiyle başkasın sattırılır, imarı ve resmi saun alana âit olur¹⁵³. Değirmenin suyu kesilse, battal olsa, başka yerden su getirme imkânı bulunmasa, bu gibilerden resim alınmaz¹⁵⁴.

Ayaş kazasında TD.117'de 18 köyde 34 adet işler durumda, 10 adet de harâb değirmen bulunmaktadır. Td. 74'de 21 köyde 55 bab işler durumda, 10 bab da harâb değirmen görünmektedir. İki tahrîr arasında geçen zamanda bazı harâb değirmenler tamamıyla yok olduğundan artık kaydedilmemiştir. Bazı harâb değirmenlerin kaydı ise aynen devam etmektedir. Önceki tahrîrde görünmeyen üç değirmen de aradaki sürede kurulmuş ve harâb olmuş görünmektedir.

Ayaş'ta Değirmen Sayısı ve Değirmenden Alınan Vergiler

Köyler	TD.117	TD.74
Billükızık	1 kıt'a: 55 akça	2 bab: 55 akça
Oğuzçayırı	1 kıt'a: 1 mud, 55 akça 1 harâb	1 bab: 55 akça 1 bab:55 akça, âsiyâb-cedid
Uluçanlı	7 kıt'a: 13 mud,715 akça 2 harâb 1 harâb, hassa	7 bab: 751 1 bab: 30 akça, hassa harâb
Musa	1 kıt'a: 55 akça 1 harâb	2 bab: 120 akça 1 harâb 1 bab: 60 akça, âsiyâb-ı cedid 1bab: 60 akça, âsiyâb-ı cedid 1 bab: 60 akça, âsiyâb-ı cedid 1 bab:60 akça, âsiyâb-ı cedid 1 bab:60 akça, âsiyâb-ı cedid 1 bab: 60 akça
Cimder Dîvânı	1 kıt'a:15 akça	1 bab: 15 akça

¹⁵² Barkan,a.g.e., s.285.

¹⁵³ Yabanabad kazası Bayat karyesinde 1523 tahiririnde 200 akçalık 1 kıt'a hassa değirmen için 1571/72 tahririnde " der yed-i Süleyman, mamur etmek şartıyla" kaydı buna misal teşkil etmektedir. Bkz. Nezihi Turan, ek.7.

¹⁵⁴ Yücel-Pulaha, s. 179.

İlhan	1 kıt'a: 5 mud, 270 akça, hassa 6 kıt'a: 11 mud, 577 akça	Hassa: 300 akça 6 bab: 575 akça 3 harâb 1 bab: 120 akça, âsiyâb-ı cedid 1 bab: 120 akça, âsiyâb-ı cedid
Karaviran-ı çatalcık	1 kıt'a: harâb	1 harâb
Ortabereket	1 kıt'a: 1 mud, 55 akça	1 bab: 70 akça 1 bab: 40 akça, âsiyâb-ı cedid
Zâviye Bereket	1 kıt'a: 1 mud, 55 akça	1 bab: 60 akça
Uruş	1 kıt'a: 1 mud, 55 akça	1 bab: 30 akça 1 bab: 30 akça, âsiyâb-ı cedid
Özler	1 kıt'a: ? mud, 27 akça	1 bab: 60 akça 1 bab: 60 akça, âsiyâb-ı cedid
Kınık	2 kıt'a: 2 mud, 110 akça	2 bab: 110 akça
Yoğunpelid	1 kıt'a: 1 mud, 55 akça	1 bab: 55 akça
Karaca Viran ve Kayabaşı	1 kıt'a: 65 akça	2 bab: 65 akça
Kara Viran-ı Ağ-başın	1 kıt'a: 15 akça	1 bab: 15 akça
Çukurviran	1 kıt'a: 27 akça	1 bab: 27 akça
Yeniceincepelid	2 kıt'a: 81 akça, üç ay yürür 2 harâb 1 harâb	3 bab: 81 akça 3 hassa, harâb
Otac	3 kıt'a: 5 mud, 275 akça hassa, harâb	3 bab: 275 akça 1 hassa, harâb 2 bab: 120 akça, âsiyâb-ı cedid
Dörtturluk	-	1 bab: 60 akça
Aşağaderelü	-	1 bab: 60 akça 1 harâb
Dede Zâviyesi	-	1 bab: 40 akça, der karye-i Dündarşeyhoğlu
Toplam	34 kıt'a işler, 10 kıta harâb de- ğirmen / 2562 akça	55 bab işler, 10 bab harâb de- ğirmen / 3834 akça

TÎMÂR ÜNİTELERİ

Sipâhiye tahsis edilen gelir, o bölgenin bütün vergilerini kapsamayıp yalnız berâtında yazılı muayyen miktarı ifade eder. Bu muayyen miktarı sağ-

layacak ölçüde bir gelir, sipâhiye bırakılır. Zaman içinde sipâhinin tûmâr bölgesinde berâtunda yazılı miktarı aşan bir gelir fazlası oluşursa bu fazlalık sipâhiye bırakılmaz, bilakis ya başka birine tevcih edilir veya mevkufat emini devlet adına el koyar¹⁵⁵.

Tûmâr dağıtımının şeklinde temel kriter tûmârın gelir miktarı olarak görünmektedir. Esas alınan gelir miktarı eyâletlere göre değişmekle birlikte, belli bir gelir baremine kadar beylerbeyiler kendi tuğralarını taşıyan berâtlarla doğrudan tayin edebilirler ki bu tür tûmârlar "tezkiresiz" olarak tabîr edilir. Anadolu eyâletinde tezkiresiz tûmârlar en fazla beş bin akçaya kadardır¹⁵⁶. Şu hâlde 4999 akçalık tûmâr tezkiresizdir. Bunun kılıç miktarı da iki bin akçadır, gerisi hisse addolunur¹⁵⁷. Beş bin akça ve daha büyük gelir sağlayan tûmârlar için beylerbeyi tûmâra hak kazanmış sipâhiye bir tezkire vererek tayinini devlet merkezine teklif eder ve sipâhinin tayin berâtı İstanbul'dan verilir. Bu tür tûmârlar "tezkireli" tabîr olunur. Bu tezkire ile İstanbul'a giden sipâhi altı ay içinde berâtını alamaz ise tûmârın gelirinden faydalanamaz. Ayrıca devlet merkezinden her türlü tûmârın doğrudan tevcih edilebildiğini eklemek gerekir. Her eyâlette tezkireli tûmâr gelirinin bir eksiği tezkiresiz tûmârı ifade eder¹⁵⁸.

Üzerinde durulması gereken diğer bir husus tûmârların serbestliği meselesidir. Tûmârların serbest olup olmamasında temel kriter bâd-i heva, çift ve ağnam resimlerini tûmârlının tamamen alıp almayacağıdır¹⁵⁹. Diğer bir ifade ile çeşitli hak ve görevler dolayısıyla bir tûmâra başkalarının dahledip edemeyeceğidir. Pâdişah hasları, sultan ve vezir vakıfları, vezir, beylerbeyi, sancak beyi, nişancı, defterdar, dîvân kâtipleri, çeribaşlar, subaşılar, dizdarlar gibi yüksek rütbelilere âit has ve zematler serbesttir. Bu serbestliğin vergilerin toplanması ve kime âit olacağı hususlarını kapsadığı bilinmektedir. Serbest

¹⁵⁵ Barkan, *Toplu Eserler* 1, s. 842-843.

¹⁵⁶ Barkan, *age.* s. 847.

¹⁵⁷ Aynî Ali, *Osmanlı İmparatorluğunda Eyâlet Taksimatı, Toprak Dağıtımı ve Bunların Mâlî Güçleri*, Haz. Hadiye Tuncer, Ankara 1964, s.38

¹⁵⁸ a.g.e.s,40

¹⁵⁹ Beldiceanu, s.33. Beldiceanu, tûmâr sistemini altılı tasnife tâbi tutarak incelemektedir, bunlar: 1- Tasarruf

edilen vergi türüne göre (örfi-şer'i) 2- Gelir cinsine göre (mâlikâne-dîvânî, bütûn) 3- Gelir kökenine göre (kent, kır) 4- Serbest olup olmamasına göre 5- Hizmet cinsine göre (sivil,asker, dini görev) 6-Gelir tutarına göredir. a.g.e., ss.25-47.

tûmârlarda rûsûm-ı serbestiyye olarak tabîr edilen, defterlere niyâbet¹⁶⁰, bâd-i heva adlarıyla kaydolan vergiler tamamen dirlik sahiplerine âittir. Serbest olmayan tûmâr sahipleri bu tür vergileri kendi üstleri durumundaki serbest tûmârlılarla paylaşırlar. Barkan, zamanla bazı vergilerin tamamıyla tûmârlılara terk edildiğini -ki bunlar arus resmi, tapu bedeli, deştbanlık, kayıp hayvanların bulunmasıyla sahiplerine teslimi dolayısıyla alınan harçlar, koyun, tütün, otlak ve kışlak resimlerdir- bazı vergilerin ise yalnız serbest tûmâr sahiplerinin imtiyazı olarak kaldığını bildirmektedir¹⁶¹ -bunlar da cerime olarak adlandırılan para cezaları, kaçak köle, cariyelerin yakalanması hâlinde sahipleri bulunursa muştuluk, bulunmazsa satış bedelleri, yalnız sancak beyine âit olmak üzere kıymetli hayvan kürkleridir-. Kezâ İnalçık da 16 yüzyılda sancak kanûnlarına nazaran niyâbetin daha özel bir anlamda ve yalnız cerime olarak görüldüğünü belirtmektedir¹⁶².

Bir tûmâr ünitesinin birden fazla sipâhî tarafından tasarruf edilmesi gibi çok sık rastlanan ve oldukça karışık bir mekanizma İnalçık ve Emecan'a atfen şöyle izâh edilebilir¹⁶³: Bir tûmârın, iki ya da daha fazla kişi tarafından tasarrufu hâlinde müşterek veya hisseler hâlinde tasarruf söz konusudur. Müşterek tasarruf mekanizması yalındır. Bu durumda tûmâr ünitesini oluşturan köyler hisselerle ayrılıp, mutasarrıflarına paylaştırılmaz; tek tûmârı, birden fazla kişi aynı hak ve görevlerle ve birlikte tasarruf ederler. Diğer bir ifâde ile geliri paylaştıkları gibi görevi de paylaşırlar. İnalçık bu durumdaki sipâhîlerin tek bir berâtu bulunduğunu ve sefere nöbetleşe gittiklerini belirtir. Zaten bu tarz tasarrufu, bir tûmârın hisseler hâlinde tasarrufundan ayıran temel özellik budur. İnalçık müşterek tûmârın, ölen bir tûmâr eri gibi yakın akrabalar için uygulandığını belirtmektedir.

Bir tûmâr ünitesinin hisseler hâlinde tasarrufu, "hisse" tabîrinin birbirine yakın fakat farklı birkaç anlamı olması dolayısıyla izâha muhtaçtır. Bu cümleden olarak İnalçık hissenin öncelikle bir tûmâr ünitesinin bir parçasını ifâde ettiğini, bu parçanın aynı zamanda bir çok köy hissesinden oluşabileceğini, köy hisselerinde köyün 'an karye olarak yazıldığını belirtir. Böylece hissenin ikinci anlamı, köyden ayrılmış bir parçayı ifâde eder. Ancak burada hisseli tûmâr ile çeşitli köy hisselerinden oluşmuş bir tûmârı karıştırmamak

¹⁶⁰ Mehmet Öz, son dönemlerde niyâbetin tûmâr olarak tahsis edilebildiğini belirtmektedir bkz. Canik, s.32.

¹⁶¹ Barkan, *Toplu eserler*, s.839vd.

¹⁶² İnalçık, *Arvanid*, s. XXVII.

¹⁶³ a.g.e., s. XXIV-XXV.; Emecan, *Manisa*, s.283 vd.

gerekir. Aşağıda TD.162'ye göre oluşturulan icmâl tablosunda 3, 18 ve 19 numaralı tûmârlar, hisseler hâlinde tasarruf edilen tûmârlara örnek teşkil etmektedir. 2,8,9,13,14 ve 16 numaralı tûmârlar ise köy hisselerinden oluşmuşlardır. Esasen 8,9,ve 13 numaralar tek bir köy hissesi; 2,14 ve 16 numaralar müstakil köylerin yanı sıra birkaç köy hissesinden oluşmuşlardır. 19 numaralı tûmâr ise iki husûsiyeti de bünyesinde barındırarak hem hisseli tûmâra örnektir hem de bizzat bu hissenin içinde muhtelif köy hisseleri bulunmaktadır. İncelik bir tûmârın hisseler hâlinde tasarruf edilmesi durumunda, hisselerin genellikle defterde ayrı ayrı gösterildiğini, her hisse sahibi sipâhînin ayrı berâtı bulunduğunu, her birinin her zaman hizmete hazır bulunduğunu ve tevcihlerde bu hisselerin muhafaza edildiğini belirtmektedir. Ayrı berât ve her zaman hizmete hazır olma hâlinin bu tür tûmârları müşterek tûmârlardan ayıran temel özellik olduğu hatırlanmalıdır. Muhtelif hisselerden müteşekkil tûmârların nasıl teşekkül ettiği hususunda Aynî Ali bilgi vermektedir. Buna göre bir tûmâr mahlul olduğunda durumuna göre (tezkiireli-tezkiresiz) kılıç kısmı müstakil olarak bir şahsa verilmekte, kalanı hisse addedilerek başka bir tûmâra ilave edilmektedir¹⁶⁴. Herhangi bir tûmâr ünitesinin geliri, sipâhî veya sipâhîlerin berâtında yazılı rakamı aşarsa, bu aşkın kısım bir başkasına verilebilir. Emecan bu tür zevaidlerin, başkalarının gelir noksanlarını tekmil etmek üzere kullanılabileceğini belirtir¹⁶⁵.

Böylece icmâl defterlerinde zikredilen bazı ıslahlardan söz etmek gereği doğmaktadır. Bu ıslahlardan biri "ber vech-i iltizâm" diğeri ise "ber vech-i tekmil"dir. İcmâl defterinde bazı sipâhîlerin tûmârlarını oluşturan köylerin gelir yekûnu altında (Ayaş örneği için TD.162) ber vech-i iltizâm veya (yine Ayaş örneği için TD.214) ber vech-i tekmil kayıtları bulunmaktadır. Emecan'a nazaran buradaki "yekûn", sipâhîye tahsis edilen köylerin hasılat yekûnunu göstermektedir. "Ber vech-i iltizâm" ise sipâhînin berâtında yazan miktardır ve çoğu durumda sipâhî tasarrundaki köylerin hasılatı berâtlarda yazılı miktara ulaşmamaktadır. Emecan¹⁶⁶ sipâhî tasarrufundaki köylerin hasılat yekûnu azalmış ise veya sipâhî terakki almış ise, berâtta yazılı miktar ile köylerin gelir yekûnu arasındaki farkın başka yerlerden temin edilmesi için "ber vech-i iltizâm" kaydının özellikle belirtildiğini söylemektedir. Buradan çıkarılan sonuca göre ber vech-i iltizâm kaydı tevcih edilen gelir artışı henüz sipâhî eline geçmediği/geçemediği durumu ifade etmektedir. Emecan, bir

¹⁶⁴ Aynî Ali, s.40.

¹⁶⁵ Emecen, *Manisa*, s.284.

¹⁶⁶ a.g.e., s.285-286.

tîmâr ünitesinin hasılında zaman içinde meydana gelen fazlalıkların o tîmârda bırakılmayıp, başkalarının gelir noksanını "tekmil" için kullanıldığını belirtmekte; ancak bu tekmil işlemi için husûsî bir ibareden bahsetmemektedir¹⁶⁷. Ayaş kazasına âit icmâl kayıtları incelendiğinde bazı tîmârlarda TD.162'de "ber vech-i iltizâm", TD.214'de "ber vech-i tekmil" ibareleri görülmektedir. Söz konusu "ber vech-i tekmil" ibaresinin yukarıda bahsedilen gelir noksanını tamamlama ameliyesinden ziyade, "ber vech-i iltizâm" ibaresinin farklı tarihteki ifâdesi olduğu düşünülebilir; nitekim iki ibarenin aynı defterde/ aynı tarihte kullanılmamış olması bu düşünceyi teyid eder mâhiyettir. Meselâ TD.214'de iki köyden iki biner akçalık iki köy hissesinden oluşan 13 numaralı tîmârın yekûnu dört bin akçadır . Bu tîmâr veya sipâhî için ber vech-i tekmil 4999 akça yazılmakla beraber aradaki 999 akçayı (yani tekмили) ifâde eden bir rakam ya da köy geliri bulunmamaktadır. Ancak dikkat edilirse TD.214'e göre oluşturulan icmâl tablosunda bazı tîmârların karşısında tam köy veya köy hisselerinden oluşan tîmâr gelirinin yekûnu verilirken, bazılarında verilmemiş; yalnız bir köy gelirinden ayrılan hisse belirtilmekle iktifa edilmiştir. 3,4,10, 18 numaralı tîmârlar bu kabildendir. Bu tarz kayıtların "tekmil" maksadıyla yapıldığı düşünülebilir.

Barkan, yeni tahrirlerde bazı yerlerde tesbit edilen gelir fazlalarının yeni tîmâr tevcihi veya terfi ve terakkilerin verilmesinde kullanılmasının artık söz konusu olmadığını; bu fazlalıkların havass-ı hümâyûna aktarılması için muharrirlere fermanlar gönderildiğini belirtmektedir¹⁶⁸. Bazı yerlerde bu fazlalıkların iptidadan tîmâra verilmesi ancak ulufeliler için, ulufelerini hazîneye terkedecekleri sebeple söz konusu olabilmektedir. Bazı yerlerde ise ifrazların nasıl dağıtılacağı hakkında bir sıralama yapılmakta, "yetişmeyenlere" ise "düşenden" verileceğinin bildirilmesi istenmektedir¹⁶⁹. Konumuzla ilgili olarak, bir fermanla "ber vech-i iltizâm" ve "ber vech-i yekûn" şeklinde berâtlarında artış olanların yaftelerinin bu berâtlara göre değil, fiilen ellerinde bulunan miktara göre verilmesi emredilmektedir. Bir hükümde de noksan ve terakkilerini tekmil etmek için berâtları olanlara da hâlen mutasarrıf oldukları miktar üzere tezkere verilmesi emredilmektedir¹⁷⁰.

¹⁶⁷ a.g.e., s.284.

¹⁶⁸ Barkan-Meriçli, s. 54.

¹⁶⁹ gös.yer

¹⁷⁰ a.g.e., s.55.

İcmâl defterlerinde Ayaş kazasının da içinde bulunduğu TD.162'de bir çavuş ve TD.214'de bir dergah-ı âlî kâûbî dışında tûmârlıların görevleri hakkında bilgi bulunmamaktadır. TD.162'de 20 tûmâr ünitesinde 29 sipâhî olup, tabloda 12 ve 17 numara ile gösterilen tûmârlar müşterektir. Yukarıda belirtildiği üzere 3, 18 ve 19 numaralı tûmârlar hisseli olarak tasarruf edilmektedir. 15 numaralı tûmârda bulunan Oğuzçayırı köyünün mâlikânesi vakıf, örfiyyesi tûmârdır. Tûmârlıların bazıları tam köy, bazıları tam köy yanı sıra muhtelif köylerden hisse ve bazıları da yalnız köy hissesi tasarruf etmektedir. Müsterekler birlikte sayılırsa 26 tûmârlıdan biri 10 bin akçadan büyük, ikisi 9-10 bin akça arası, ikisi 6 bin akça, altısı 4-5 bin akça arası, beşi 3-4 bin akça arası, yedisi 1-2 bin akça arası bir gelir tasarruf etmektedir. 20 numaralı tûmâr kategorize edilmemiştir. Bu tasnifin ber vech-i iltizâm/tekmil dikkate alınarak yapıldığı belirtilmelidir. Köylerin bir kısmı başka tûmâr nahiyeleirindeki tûmârlılara bağlıdır. Otac, Yarımcavşar ve Boyalu köyleri Ankara mirliyası İskender Bey'in hassına dahil görünmektedir. TD.214'de bulunan 34 tûmâr ünitesinde müşterek tasarruf bulunmamakta, 1,2,5,6,8,14 ve 15 numaralı toplam 7 tûmâr hisseli görünmektedir. 15 numaralı tûmâr "an tûmâr" olarak kayıtlıdır. TD.214'de yer alan 34 tûmâr ünitesinin biri 11 bin akça, üçü 7-8 bin akça arası, yedisi 4-5 bin akça arası, dokuzu 3-4 bin akça arası, beşi 2-3 bin akça arası, yedisi ise 1-2 bin akça arası bir gelir tasarruf etmektedir¹⁷¹. Ayaş'ta zeamet kaydı bulunmamaktadır. Bazı köylerin gelirlerinin nahiye dışındaki tûmâr ve zeametlere veya beylerbeyi hassına dahil olduğu kayıtlardan anlaşılmaktadır¹⁷².

¹⁷¹ 3 numaralı tûmâr "haremi merhum İskender Paşa" olarak kayıtlıdır. Beldiceanu da nadir de olsa kadınların tûmâr tasarruf edebildiğini örnekleriyle göstermektedir. Bunlardan biri 1431-1432'de "Ankara sancağında birçok köyü tûmâr tarihiyle tasarruf eden İsfendiyyar Bey'in kızlarından biri"dir. Beldiceanu, a.g.e., s.42.

¹⁷² Meselâ "an karye-i Otac 'an hashâ-i İskender Paşa mirmiran-ı Anadolu" TD.214, v.6b. Ayrıca Yarımcavşar ve Boyalu köyleri de aynı kayıta yer almaktadır. Diğer taraftan Boyalu ismi köy adı olarak bir çok yerde bulunmaktadır. Ayaş'ta ise Boyalu adı afşar veya bûzûrk gibi adlarla birleşik olarak kullanılmaktadır, bu sebeple mezkûr köyün Ayaş'ta olduğu kesin değildir. 438 Numaralı Muhasebe-i Vilayet-i Anadolu Defteri'nde ise Yarımcavşar, Ortabereket, Otac köyleri ile Gûdük ve Virancık mezrâları Anadolu beylerbeyi hassına dahil görünmektedir bkz. a.g.e., s.393.

TD.214'e Göre Timâr Dağılımı

	Timâr-ı	Veled-i	Karye-i/Mezrâa-i	Tâbi-i	Yekûn	Hisse	
1	Ömer	-	k.Başbereket 5200 k.İlhan 6000 k. Pecenek 2500	Ayaş m. Murtazaabad	13700	11000	-
2	Ahmed	Yakub	k.Çukurviran 6760/h.2500 k.Susa ? 1679/h.889 k. Oltan 7481/h. 2200 k. Perilü 4161/h.3261 k.Arklar 1464/h. 450	Ayaş m. m. Bacı Ayaş	9600	1714	
3	Harem-i merhum İskender Paşa	-	k. Yoğunpelid 4759/h. 7500	m.			
4	Mustafa	Abdullah	k. Yeniceincepelid 8000/h. 7000	m.			
5	Cafer	-	k. Çağa maa mezrâ-i Kuruviran 2691/h.3814 k.Ebrem 2803/h.999 k.Kumpınarı n.sınur-ı İrem ve Ak- çapınar 500 k.diğer Çağa 4827/h.700	M Kasaba m. Ayaş	6012	1725	
6	Harem?	-	k.Başbereket 5200 k. İlhan 6000 k. Peçenek 2500 k.Dastar? 4049/h.3049 k.Sancar 4716/h.400	m. m. Murtazaabad Çubuk Murtazaabad	13700	2800	Cem- 'an6249
7	Hasan	Nurullah	k.Karkın 2300 k.Aşağaderelü 1230 m.Karacaviran 470 m.Kurukavağı? 2000	Ayaş m. m. Kasaba	6000		
8	Seydi	-	k.Oğuzçayırı Örfiyyesi timâr 4999 m.Yeniceköy dn.karye-i m. Hâric ez defter 250 k.Seyyidali 4091/h.1150	Ayaş Kasaba	6499	1499	
9	Ayvaz	-	k.Uluçanlı 5000/h.4500 k.Musa 1689/h. 700	Ayaş m.	5300		
10	İbrahim	-	k.Yoğunpelid 14759/h.5259	m.			
11	Sefer	-	k.Yüregir 2127/h.1564 k.Kirec 900/h.450 k.Kılınçlar 2709/h.610 k.Yalak 920 k.Kabaca 1871/h.1045 m.Kurukavak 961/h.310 c.Resulgazi 1000	m. m. m. Ayaş m. Murtazaabad Ayaş	4999		
12	Mehmed	Sefer	k.Yüregir 2127/h.563 k.Kirec 902/h.452 k.Kabaca 1871/h.826 k.Hancu ? 2876/h.1486 k.Sancar 5316/h.817 k...? 1710/h.855	m. m. m. Kasaba Murtazaabad Kasaba	4999		
13	Kırca	-	k.Karaviran-ı ? 5000/h.2000 k.Üçviran 7000/2000	m. Murtazaabad	4000		Ber vech-i tekmil 4999
14	Ağa?	-	k. Boyaluafşar 4830/h.2830 k.UluÇanlı 5000/h.500 m.Taşpınar 1670/h.670	Ayaş m. m.	4000		b.v.tek mil 499 9/h. 1000

15	An' timâr-ı Mehmed	-	k.Yoğunpelid 14759/h.2000 k.Orta 3000/400 k.Büyücek? y.Hasköy ve Gökağıl 2000	Ayaş Yabanabad - Yabanabad	4999	1999	
16	Üveys	-	k.Kınık 2000/h.600 m.Sulucaörs? 1997/h.1390 m.Engür ? 1794 ç.Toğancı 1859/h.1215	Ayaş Kasaba m. Kasaba	4999		
17	Haydar	-	k.Karaviran-ı Ağbaşı* 5000/h.2000 k.İrem 2803/h.500	Ayaş Kasaba	2500		b.v.tek mül 3000
18	Himmet	-	k.Ortabereket 6560/h.3000				
19	İvaz	-	k.Ortabereket 3692/h.2000 k.Kıgı? hisse200	Ayaş Yabanabad	2200		b.v.tek mül 3000
20	Yusuf	-	k.Oltan 7582/h.2696	Ayaş			b.v.tek mül 3226
21	Ahmed	-	k.Oltan 7582/h.2686	Ayaş			b.v.tek mül 3226
22	Sinan	-	k.Kalta 4085/h.2000 k.Arklar 1450/h.1000	m. m.	3000		
23	Gazi	-	k.Boyaluafşar 4830/h.2000	m.			b.v.tek mül 3000
24	Ali	-	k.İlica 3700/h.1000 k.Çukurviran 6590/h.2045	m. m.	3045		
25	Mehmed	-	k.Karaviran-ı çatalcık 4564/h.2000	m.			b.v.tek mül 3000
26	Mahmud	-	k.Çağa 6291/h.2127	m.			
27	Mahmud?	-	k.diğer Çağa 4827/2127				
28	İbrahim	-	k.Çukurviran 6090/h.2045	m.			
29	Davud	-	k.Oltan 2400	m.			
30	Kalender	-	k.Keçilü 2327				
31	Piri	-	k.Cimderdivanı ve Tonuzpınarı 6505/h.1855	m.			
32	İbrahim	-	k.Karaviran-ı ağbaşı 5000/h.1000 k.Umur 2501/h.501	m. Kasaba	1501		
33	Muharrem	-	k.Salih 4999	Ayaş			
34	Katib Mustafa 'an kâtiban-ı defter-i der- gâh-ı âli	-	k.Dedeziyeyisi 2597 m.Güdük ve Virancık maa m.Ayvaluca 1553 Bac-ı bazar-ı Güneysaray 2400/h.800 k.Kızılöz 2049	m. m. Yabanabad Çubuk	7001		

Kısaltmalar: k: karye-i; m:mezrâa-i , tâbi-i sütununda ise mezbur; ç:çiftlik-i; y:aylak-ı; n:nezd-i;
dn: der nezd-i; t: tâbi-i; h: hisse-i

TD.162'ye Göre Timâr Dağılımı

	Timâr-ı	Veled-i	Karye-i	Tâbi-i	Yekûn	Hisse	Ber Vech-i İltzam
1	İskender	Mustafa	k.Yoğunpelid 7934 k.Hancı 551	Ayaş Yabanabad	8485		10519
2	Haydar	Sinan	k.Uruş h.780 k.Özler 916 k.Kınık h.514 k.Saray nd.Yukaruderelü 308 k.Aşağaderelü 428 k.Alpagud 419 k.Çeker ? h.2274 k.Akçaöz h.642 k.Çeker el mezbur h.541 k.Dörturluk 634 k.Dastarlukaya 500	Ayaş m m m m m Çubuk m Ayaş Kasaba	7955		9566
3	İne Hoca, Mehmed ve Şah	Evlâd-ı Pir Ahmed	k.Başbereket 4673 k.? nd.Küçük? 280 k.? 802 k.İlhan 5000 k.Peçenek 1768 k.Dastar 1794 k.Karaviran-ı çatalcık 1145 k.Karaağca 3339 mz.Kavaközü 400	Ayaş Kasaba m Ayaş Murtaza- abad Çubuk Ayaş Kasaba m	19200	h.İne Hoca 9600, h.Mehmed 4800, h.Şah 4800	
4	Hacı Haydar	Hızır	k.Çukurviran 3040 mz.Dündarçyhoğlu 300	Ayaş m	3340		4090
5	İvaz	-	k.Karaviran-ı çatalcık 1074	Ayaş			1519
6	Kasım Mustafa		k.İlca 3965	Ayaş			4657
7	Musa	İsa	k.Cimderdivanı 1400	Ayaş			1855
8	Yusuf		k.Boyaluafşar h.1600	m			
9	Süleyman	Mehmed	k.Çağa h.3000	Ayaş			
10	Cafer	İbrahim	k.Çağa h.2312 k.? h.942	Ayaş Çubuk	3254		
11	Erder	Yusuf	k.Oltan maa mz.Kuşlu? 2686	Ayaş			3223
12	Ahmed ve El- van	Kasım	k.Karaviran 1300 mz.?ağıl 940	Ayaş Kasaba	2240		
13	Mehmed	Konak	k.Oltan h.2686	Ayaş			3224
14	Şah	Hızır?	k.Uluçanlı 3025 k.Keçilü nd.? 1239 k.Musa h.485 k.Musa h.535	Ayaş m m	5284		6000
15	İvaz		k.Oğuzçayırı örfiyye? 4483 mz.Hacı? 250	Ayaş Yabanabad	4733		4999

16	Sefer Şah		k.Yüregir 1456 k.Uruş h.481 k.Özler h.458	Ayaş m m	3000		
17	Emir ve Ali		k.Karacaviran ve Kayabaşı 3653 K.Kızılcaköy 382 Mz.? 200 Mz.? 250	Ayaş Çubuk m m	5485		6000
18	Seydi ve İmirza ve Adil ve Şah ve Mustafa		k.Boyalu, Küçük ve Ortaboyalı 5292 mz. Demürcüviranı (iki hisse çiftlik yerdir) 610	Ayaş	5902	h.Seydi 1475 h.İmirza 738 h.Adil 738 h.Şah 1476 h.Mustafa 1475	2499 1249 1248 1768 1767
19	Bahşayış	İskender	k.Ortabereket 3965 k.Cimderdivanı ve Tonuzpınarı 2199 k.Çarpan? 1220 k.Dedezaîyisi h.400 k.? h.300	Ayaş m Yabanabad Ayaş Çubuk	8084	Hisse-i mezbur 4042	
20	Çavuş Mustafa		k.Teske h2990 ber vech-i ilti- zam 3240 k.Akdepe h.969 k. ? 1014 k. ? h. 1250 k. ? 1125	Ayaş m	9188		okuna- madı

KAYNAKLAR*

Başbakanlık Osmanlı Arşivleri TD: 117 ve TD.162.

Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü Kuyud-ı Kadime Arşivi TD. 74, TD.214, TD.558.

438 Numaralı Muhasebe-i Vilâyet-i Anadolu Defteri (937/1530) Dizin ve Tıpkı Basım, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Ankara 1993.

5 Numaralı Mihimme Defteri -Özet ve Transkripsiyon-, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara 1994.

AKGÜNDÜZ, Ahmet, Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri .

AKTÜRE, Sevgi, "16. Yüzyıl Öncesi Ankara'sı Üzerine Bilinenler", Tarih İçinde Ankara, Ankara 2000, s. 3-48.

* Yalnız dipnotlarda gösterilen kaynaklar.

- ARIKAN, Zeki, "XV. Ve XVI. Yüzyıllarda Anadolu'da Çeltik Üretimi", V. Milletlerarası Türkiye Sosyal ve İktisat Tarihi Kongresi, Ankara 1990.
- AYNÎ ALÎ, Osmanlı İmparatorluğunda Eyalet Dağıtımı ve Bunların Mali Güçleri, Haz. Hadiye Tuncer, Ankara 1964.
- ALDAN, Mehmet, Türölü Yönleriyle Ayaş, Ankara 1965.
- BARKAN, Ömer Lütfi, XV. Ve XVI. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Ziraî Ekonominin Hukukî ve Malî Esasları Kanunlar I, İstanbul 1943.
- _____ "Tarihi Demografi Araştırmaları ve Osmanlı Tarihi", Türkiyeât Mecmuası, X (1953), s.1-27.
- _____ "Timar", Türkiye'de Toprak Meselesi Toplu Eserler I, İstanbul 1980.
- _____ "Türkiye'de İmparatorluk Devirlerinin Nüfus ve Arazi Tahrirleri ve Hakana Mahsus İstatistik Defterleri I", İFM, II/1 , s. 20-59.
- BARKAN, Ömer Lütfi,- MERİÇLİ, Enver, Hüdâvendigâr Livası Tahrir Defteri I, Ankara 1988.
- BELDICEANU, Nicoara, XIV. Yüzyıldan XVI. Yüzyıla Osmanlı Devletinde Timar, Çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Ankara 1985.
- CEZAR, Yavuz, Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi, 1986.
- DAVID, Geza, "The Age of Unmarried Male Children in he Tahrir Defters (Notes on the Coefficient)", Acta Orientalia, XXXI (1977), s. 347-357.
- DİE, 1975 Genel Nüfus Sayımı.
- DOĞRU, Halime, XV. Ve XVI. Yüzyıllarda Sivrihisar Nahiyesi, Ankara 1997.
- EMECEN, Feridun M., XVI. Asırda Manisa Kazası, Ankara 1989.
- _____ "Ağnam" Maddesi, DİA.
- ERGENÇ, Özer, "Şehir Tarihi Araştırmaları Hakkında Bazı Düşünceler", Belleten, LII/203 (1988),s.667-683.
- FAROQHI, Suraiya, "Towns,Agriculture and the State In Sixteenth Century Ottoman Anatolia", Journal of the Economic and Social History of the Orient, XXXIII (1990), s. 125-156.
- _____ "Rural Society in Anatolia and the Balkans During the Sixteenth Century II", Turcica, XI (1979), s. 103-153.
- GÜÇER, Lütfi, XVI-XVII. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Hububat Meselesi ve Hububattan Alınan Vergiler, İstanbul 1964.

- İNALCIK, Halil, Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi, İstanbul 1996.
- _____ Osmanlı İmparatorluğunun Ekonomik ve Sosyal Tarihi I, Çev. Halil Berktaş, İstanbul 2000.
- _____ "The Land Surveys in the Ottoman Empire as a Source of Place Names -Summary-", Belleten, XX/78 (1956), s.228-230.
- _____ Hicrî 835 Tarihli Suret-i Defter-i Sancak-i Arvanid, Ankara 1987.
- _____ "Osmanlı Tarihine Toplu Bir Bakış", Osmanlı Ansiklopedisi I.
- _____ "Rice Cultivation and the Çeltükçü Reaya System in the Ottoman Empire", Turcica, XIV (1982), s.69-141.
- İzbırak, Reşat, Türkiye 2, İstanbul 1973.
- Köy Hizmetleri Genel Müdürlüğü Ankara İli Hizmet Haritası.
- Köylerimiz, Ankara 1982.
- KURT, Yılmaz, "1572 Tarihli Mufassal Tahrir Defterine Göre Adana'nın Sosyo-ekonomik Tarihi Üzerine Bir Araştırma", Belleten, LIV/14, s. 179-211.
- KÜTÜKOĞLU, Mübahat, Tarih Araştırmalarında Usûl, İstanbul 1997.
- McGOWAN,B, "Food Supply and Taxation on the Middle Danube 1568-1579", Archivum Ottomanicum, I (1969), s.139-196.
- ONGAN, Halit, Ankara'nın 1 Numaralı Şer'iyye Sicili, Ankara 1958.
- ORHONLU,Cengiz,Osmanlı İmparatorluğunda Şehircilik ve ulaşım Üzerine Araştırmalar, Der. Salih Özbaran, İzmir 1984.
- ÖZ, Mehmet, XV-XVI. Yüzyıllarda Canik Sancağı, Ankara 1999.
- ÖZDEĞER, Hüseyin, "XVI. Yüzyıl Tahrir Defterlerine Göre Antep'in Sosyal ve Ekonomik Durumu", Türk Dünyası Araştırmaları, 16 (Şubat 1982), s.5-116.
- Son Teşkilatı Mülkiyede Köylerimizin Adları, İstanbul 1928.
- ŞAHİN, İlhan-EMECEN, Feridun, II. Bayezid Dönemine Ait 906/1501 Tarihli Ahkâm Defteri, İstanbul 1994.
- TABAKOĞLU, Ahmet, Gerileme Dönemine Girerken Osmanlı Maliyesi, İstanbul 1985.
- TURAN, Ahmet Nezihi, Yabanabad Tarihini Ararken, Ankara 1999.

Türkiye Mülki İdare Bölümleri ve Bunlara Bağlı Köyler, Belediyeler (1 Haziran 1970 Durumu), Ankara 1971.

YEDİİLDİZ, Bahaeddin, "Vakıf" Maddesi, İA.

"Türkiye'de Yer Adı Verme Usûlleri", Türkiye'de Yer Adları Sempozyumu Bildirileri 11-13 Eylül Ankara, Ankara 1984, s.25-41.

Yurt Ansiklopedisi, "Ankara" maddesi.

YÜCEL, Yaşar,-PULAHA, Selâmi, I. Selim Kanunnamesi (1512-1520), Ankara 1995.

EK:I TD.117 Verileri

TD.117'ye Göre Çift, Bennâk Ekinli, Zemin Resmi ve Bâd-i Heva

	Çift	Bennâk	Ekinli	Bâd-i heva	Zemin
Yarımcaavşar	314	84	0	65	15
Billükzık	462	144	30	110	18
Oltan	629	180	105	201	4
Oltan el-mezbur	111	0	0	15	0
Boyalubüzürk,Küçük,Orta-boyalu,	1000	72	30	240	3
Dede Zaviyesi	240	24	15	60	10
Akdepe	370	72	15	100	15
Oğuzçayırı	1057	228	105	300	0
Çukurvıran	592	48	15	83	0
Uluçanlı	684	48	15	100	0
Keçilü	388	36	75	50	0
Musa	222	0	0	35	0
	925	48	0	120	10
Başbereket	795	144	90	180	0
İlhan	855	288	85	250	0
Karavıran-ı çatalcık	277	72	15	60	11
Kızık	129	0	135	60	0
Ortabereket	720	84	15	120	0
Zâviyebereket	370	36	0	55	0
Saray (Yukarüderelü)	143	12	15	25	0
Aşağaderelü	129	12	15	20	0
Dörtturluk	166	60	0	35	0
Alpagud	121	0	0	15	0
Yüreğir	573	120	45	145	0
Kirec	277	12	0	50	0
Kalta	407	12	0	70	16
Yalak	172	0	0	40	42
Boyaluaşar	647	148	90	220	14

Uruş (an karye)	277	24	0	50	14
Uruş el-mezbur (an karye)	166	12	15	50	0
Uruş el-mezbur (an karye)	240	12	45	35	0
Uruş el-mezbur (an karye)	222	0	0	20	0
Özler	555	12	15	121	0
Kınık	333	12	0	71	0
Yoğunpelid	1918	108	0	250	0
Karacaviran ve Kayabaşı	1276	132	85	280	0
Kara Viran-ı Ağbaşı	536	60	15	120	20
Bayram	888	96	60	212	4
Salih	333	108	45	100	0
Karaviran-ı çatalcık	111	60	0	35	0
Karkın	185	72	105	70	0
Çağa (an karye)	703	132	105	200	5
Çağa el-mezbur (an karye)	555	72	0	80	10
Çukurviran	407	24	15	62	12
Yeniceincepelid	555	48	45	80	14
Kabaca	240	12	0	40	15
İlica	499	60	0	170	20
Teske	1057	96	30	300	0
Otac	703	60	15	112	0
Kayı (Yusuşeyh)	37	12	90	25	0
Arklar	37	36	0	25	0
Dündarşeyhoğlu	0	0	0	0	0
TOPLAM	24608+475ispenc= 29922	3244	1595	5332	272

TD.117'ye Göre Hubûbât Öşrü*

	Hınta	Şair	Burçak	Nohut
Yarımcavşar	md.15/ 900	md.10,k.6/ 515	md.1/ 50	0
Billüküzük	md.8/ 480	md.4,k.2/ 205	md.1/ 50	0
Oltan	md.26/ 1560	md.23,k.4/ 1160	md.2/ 100	0
Oltan el-mezbur	md.10/ 200	md.5/ 255	md.1/ 50	md.1/ 60
Boyalubüzürk,Küçük,Orta- boyalı,	md.26/ 1560	md.21,k.15/ 1087	md.1/ 50	md.1/60
Dede Zaviyesi	md.15/ 900	md.7,k.10/ 425	md.1/ 50	0
Akdepe	md.19/ 1140	md.15,k.10/ 775	md.1/ 50	md.1/ 60
Oğuzçayırı	md.15/ 900	md.13/ 650	md.1/ 50	0
Çukurviran	md.15/ 900	md.14,k.7/ 717	md.1/ 50	md.1/ 60
Uluçanlı	md.12/ 720	md.5/ 250	md.1/ 50	md.1/ 60
Keçilü	md.5/ 300	md.2,k.10/ 125	md.1/ 50	md.1/60
Musa	md.5/ 300	md.4,k.3/ 207	md.1/ 50	md.1/ 60
Cimderdivanı ve Tonuzpınarı	md.20/ 1200	md.6/ 300	0	0
Başbereket	md.23/ 1380	md.17,k.15/ 878	md.1/ 50	md.1/ 60

İlhan	md.13/ 880	md.13,k.13/ 683	md.1/ 50	0
Karaviran-ı çatalcık	md.6/ 360	md.4/ 200	md.1/ 50	0
Kızık	md.5/ 300	md.2/ 100	md.1/50	0
Ortabereket	md.20/1200	md.17/ 850	md.1/ 50	md.1/ 60
Zâviyebereket	md.10/ 600	md.7,k.2/ 355	md.1/ 50	0
Saray (Yükarudereli)	md.2/ 120	md.1,k.10/ 75	0	0
Aşağadereli	md.2/ 120	md.2,k.2/ 110	0	0
Dörtturluk	md.3/ 180	md.1,k.16/ 91	0	0
Alpagud	md.3/ 180	md.1/ 50	0	0
Yüregir	md.7/ 420	md.7,k.3/ 357	md.1/ 50	0
Kirec	md.2/ 120	md.2/ 100	0	0
Kalta	md.10/ 600	md.5,k.2/ 255	0	0
Yalak	md.4/ 240	md.2,k.4/ 110	md.1/ 50	0
Boyaluafşar	md.12/ 720	md.10,k.2/ 505	md.1/ 50	0
Uruş (an karye)	md.3/ 180	md.2,k.18/ 144	0	0
Uruş el-mezbur (an karye)	md.3/ 180	md.2,k.11/ 128	md.1/ 50	0
Uruş el-mezbur (an karye)	md.2/ 100	md.1,k.8/ 70	md.1/ 50	0
Uruş el-mezbur (an karye)	md.3/ 180	md.1,k.8/ 70	md.1/ 50	0
Özler	md.10,k.10/ 630	md.10,k.4/ 510	0	0
Kınık	md.8/ 480	md.6,k.12/ 320	0	0
Yoğunpelid	md.45/ 2700	md.39/ 1950	md.3/ 150	0
Karacaviran veKayabaşı	md.17/ 1020	md.19/ 950	md.1/ 50	md.1/ 60
Kara Viran-ı Ağbaşı	md.11/ 660	md.8,k.12/ 430	md.1/ 50	md.1/60
Bayram	md.20/ 1200	md.18,k.4/ 910	md.1/ 50	md.1/ 60
Salih	md.12/ 720	md.11,k.7/ 570	0	0
Karaviran-ı çatalcık	md.5/ 300	md.4,k.13/ 233	0	0
Karkın	md.5/ 300	md.5,k.10/ 275	0	0
Çağa (an karye)	md.14/ 840	md.12,k.4/ 610	md.1/ 50	0
Çağa el-mezbur (an karye)	md.11/ 660	md.11,k.10/ 580	md.1/ 50	0
Çukurviran	md.7/420	md.6,k.8/ 320	0	0
Yeniceincepelid	md.15/ 900	md.15/ 750	0	0
Kabaca	md.4/ 240	md.3,k.6/ 165	md.1/ 50	0
Ilıca	md.13/ 780	md.14/ 700	md.1/ 50	0
Teske	md.45/ 2700	md.6,k.6/ 815	md.3/ 150	0
Otac	md.10/ 600	md.6/ 300	md.1/ 50	0
Kayı (Yusuşeyh)	md.2/ 120	md.1,k.10/ 75	0	0
Arklar	md.2/ 120	md.1,k.13/ 82	0	0
Dündarşeyhoğlu**	0	0	0	0
TOPLAM (akça)	34510	22347	1950	720

*md: mud, k: keyl (md.10,k.6/ 515: 10 mud, 6 kile = 515 akça)

TD.117'ye Göre Hassa Olarak Kayıtlı Yerlerden Alınan Vergiler

	hasa bağ	hasa çayır	hasa bahçe	hasa çiftlik	hasa çeltik	an bey bağ	an çeltik	hasa emrud	hasa ceviz	hasa mezra
Yarımcaavşar	0	0	0	200	0	0	0	0	0	0
Billükızık	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Oltan	100	0	0	600	0	0	0	0	0	0
Oltan el-mezbur	0	0	0	400	0	0	0	0	0	0
Boyalubüzürk,Küçük, Ortaboyalu,	0	30	0	385	0	0	0	0	0	0
Dede Zaviyesi	0	0	0	200	0	0	0	0	0	0
Akdepe	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Oğuzçayırı	0	0	0	700	0	0	0	0	0	0
Çukurviran	20	0	0	200	0	0	0	0	0	0
Uluçanlı	0	0	0	200	0	0	0	0	0	0
Keçilü	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Musa	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Cimderdivanı ve To- nuzpınarı	0	0	0	400	0	0	0	0	0	0
Başbereket	200	0	0	600	0	0	0	0	0	0
İlhan	0	0	0	0	0	100	0	0	0	0
Karaviran-ı çatalcık	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Kızık	0	0	0	0	0	0	0	0	0	50
Ortabereket	0	40	0	400	0	0	0	0	0	0
Zâviyebereket	0	30	0	100	0	0	0	0	0	0
Saray (Yukaruderelü)	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Aşağaderelü	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Dörtürlük	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Alpagud	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Yüregir	0	25	0	0	0	0	0	0	0	0
Kirec	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Kalta	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Yalak	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Boyaluafşar	0	0	30	200	0	0	0	40	0	0
Uruş (an karye)	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Uruş el-mezbur (an karye)	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Uruş el-mezbur (an karye)	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Uruş el-mezbur (an karye)	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Özler	0	0	0	0	1740	0	0	0	0	0
Kınık	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Yoğunpelid	0	70	0	200	0	0	0	0	0	0
Karacaviran ve Kaya- başı	0	0	0	200	0	0	0	0	0	0

Kara Viran-ı Ağbaşı	0	0	0	200	0	0	0	0	0	0
Bayram	250	0	0	400	0	0	0	0	0	0
Salih	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Karaviran-ı çatalcık	30	0	0	200	0	0	0	0	0	0
Karkın	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Çağa (an karye)	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Çağa el-mezbur (an karye)	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Çukurvıran	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Yeniceincepelid	0	0	0	200	0	0	0	0	0	0
Kabaca	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Ilıca	0	0	0	400	0	0	0	0	0	0
Teske	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Otac	0	50	0	200	0	0	200	0	50	0
Kayı (Yusuşeyh)	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Arklar	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Dündarşeyhoğlu	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
TOPLAM	600	245	30	6585	1740	100	200	40	50	50

TD. 117'ye Göre Bağ, Bostan vb. Vergiler

	Bağ	Penbe	Bostan?	Cevz	Emrud	Piyaz	Bağ-ı ?	Diğer
Yarımcavşar	0	50	200	0	0	0	0	0
Billüküzük	201	150	0	264	0	0	0	0
Oltan	126	40	0	0	0	0	30	0
Oltan el-mezbur	5	50	0	0	0	0	0	0
Boyalubüzürk,Küçük,Ort aboyalu,	100	400	50	0	50	0	0	0
Dede Zaviyesi	0	150	0	0	0	0	0	0
Akdepe	40	150	42	0	0	0	0	0
Oğuzçayırı	0	0	0	0	0	0	20	0
Çukurvıran	80	50	50	0	0	50	0	0
Uluçanlı	50	16	50	0	0	0	0	0
Keçilü	59	5	45	0	0	0	0	0
Musa	50	10	11	0	0	0	0	0
Cimderdivanı ve Tonuz-pınarı	120	350	0	0	0	0	0	0
Başbereket	20	0	40	0	0	0	0	0
İlhan	525	100	127	0	0	58	0	0
Karaviran-ı çatalcık	10	40	0	0	0	0	0	0
Kızık	100	120	10	0	0	100	0	0
Ortabereket	100	0	120	0	0	0	0	0
Zâviyebereket	0	0	0	0	0	1	0	0
Saray (Yukaruderelü)	0	0	0	0	5	0	0	10*

Aşağaderelü	2	0	0	0	0	0	0	0
Dörturluk	0	0	0	100	0	0	0	0
Alpagud	0	55	0	0	0	0	0	0
Yüregir	0	50	0	0	0	0	0	0
Kirec	10	20	0	0	0	0	0	0
Kalta	85	13	0	0	0	0	0	80**
Yalak	0	80	0	0	0	0	0	0
Boyaluafşar	25	150	0	0	0	0	0	0
Uruş (an karye)	15	50	0	0	0	0	0	0
Uruş el-mezbur (an karye)	5	50	0	0	0	0	0	0
Uruş el-mezbur (an karye)	5	50	0	0	0	0	0	0
Uruş el-mezbur (an karye)	20	50	0	0	0	0	0	0
Özler	0	50	0	0	0	0	0	0
Kınık	70	100	0	0	0	0	0	0
Yoğunpelid	200	200	0	0	0	0	0	0
Karacaviran veKayabaşı	150	250	10	0	0	0	0	0
Kara Viran-ı Ağbaşın	10	250	10	0	0	0	0	0
Bayram	200	20	20	0	0	0	0	0
Salih	30	0	20	0	0	10	0	0
Karaviran-ı çatalcık	20	20	0	0	0	0	0	0
Karkın	70	82	0	0	0	0	0	100**
Çağa (an karye)	91	100	20	0	0	0	0	0
Çağa el-mezbur (an karye)	68	100	10	0	0	0	0	0
Çukurviran	0	200	50	0	0	0	0	0
Yeniceincepelid	50	100	100	0	0	0	0	0
Kabaca	34	100	0	0	0	0	0	0
İlica	1000	235	10	0	0	21	0	0
Teske	350	121	80	0	0	0	0	0
Otac	20	50	0	0	0	0	0	50&
Kayı (Yusufseyh)	0	0	0	0	0	0	0	0
Arklar	0	0	0	0	0	0	0	0
Dündarşeyhoğlu	0	0	0	0	0	0	0	0
TOPLAM	4116	4227	1075	364	55	240	50	240

*5'er akçalık iki kalemden biri sumak yaprağı, diğeri okunamadı; ** Öşr-i mahi;

*** Resm-i Kışla; &: Okunamadı

TD.117'ye Göre Hayvancılık, Değirmen vb. Vergiler

	Ganem	Kovan	Âsiyâb	Mezrâ	Yaylak	Çeltik
Yarımcaavşar	100	11	0	0	0	0
Billüküzük	52	35	55	25	0	0
Oltan	100	37	0	400	0	0
Oltan el-mezbur	20	18	0	0	0	0
Boyalubüzürk,Küçük,Orta-boyalu,	125	50	0	0	0	0
Dede Zaviyesi	0	20	0	0	0	0
Akdepe	120	50	0	0	0	0
Oğuzçayırı	418	0	55	0	0	0
Çukurvıran	100	25	0	0	0	0
Uluçanlı	27	40	715	0	0	0
Keçilü	30	16	0	0	0	0
Musa	10	10	55	0	0	0
Cimderdivanı ve Tonuzpı-narı	21	10	15	0	80	0
Başbereket	135	100	0	0	0	0
İlhan	152	0	847	0	0	0
Karavıran-ı çatalcık	0	50	0	0	0	0
Kızık	0	10	0	0	0	0
Ortabereket	100	51	55	0	0	0
Zâviyebereket	25	15	55	0	0	0
Saray (Yukaruderelü)	5	0	0	0	0	0
Aşağaderelü	0	0	0	0	40	0
Dörtturluk	0	0	0	0	0	0
Alpagud	0	0	0	0	0	0
Yüregir	0	50	0	0	80	0
Kirec	0	0	0	0	0	110
Kalta	0	55	0	0	0	0
Yalak	0	0	0	0	0	0
Boyaluafşar	336	25	0	0	0	0
Uruş (an karye)	0	5	0	0	0	801
Uruş el-mezbur (an karye)	0	5	0	0	0	801
Uruş el-mezbur (an karye)	0	5	0	0	0	801
Uruş el-mezbur (an karye)	0	20	55	0	0	801
Özler	0	0	27	0	0	0
Kınık	0	0	110	0	0	540
Yoğunpelid	100	33	55	0	0	0
Karacavıran veKayabaşı	0	50	65	0	80	0
Kara Viran-ı Ağbaşın	150	14	15	0	0	0
Bayram	100	30	0	0	0	0
Salih	25	0	0	0	0	0
Karavıran-ı çatalcık	25	0	0	0	40	0

Karkın	0	16	0	0	0	0
Çağa (an karye)	100	40	0	0	0	0
Çağa el-mezbur (an karye)	102	27	0	0	0	0
Çukurviran	40	23	27	0	0	0
Yeniceincepelid	0	10	81	0	0	200
Kabaca	100	0	0	0	100	0
Ilıca	0	20	0	0	0	0
Teske	250	50	0	0	0	0
Otac	50	15	275	0	0	0
Kayı (Yusufşeyh)	0	0	0	0	0	0
Arklar	0	0	0	0	0	0
Dündarşeyhoğlu	0	0	0	0	0	0
TOPLAM	2918	1041	2562	425	420	4054

TD. 117'ye Göre Vergi Gelirleri

	Hasıl (defterde kayıtlı hasıllar toplamı)	Hasıl (vergi kalemlerinin toplanmasıyla hesaplanan)
Yarımcaavşar		2504
Billüküzük		2281
Oltan		5372
Oltan el-mezbur		1184
Boyalubüzürk,Küçük,Ortaboyalu,		5292
Dede Zaviyesi		2094
Akdepe		2999
Oğuzçayırı		4483
Çukurviran		3040
Uluçanlı		3025
Keçilü		1239
Musa		1020
Cimderdivanı ve Tonuzpınarı		3599
Başbereket		4672
İlhan		5000
Karaviran-ı çatalcık		1145
Kızık	1162*	1164
Ortabereket		3965
Zâviyebereket		1692
Saray (Yukaruderelü)	358*	410
Aşağaderelü		448
Dörtturluk		632
Alpagud	419*	421
Yüregir		1915
Kirec		699
Kalta		1593

Yalak	738*	734
Boyaluafşar		3200
Uruş (an karye)		1560
Uruş el-mezbur (an karye)		1612
Uruş el-mezbur (an karye)		1613
Uruş el-mezbur (an karye)		1613
Özler		3660
Kınık	2056*	2036
Yoğunpelid		7934
Karacaviran veKayabaşı		4658
Kara Viran-ı Ağbaşın		2600
Bayram		4500
Salih	1960*	1961
Karaviran-ı çatalcık		1074
Karkın		1275
Çağa (an karye)	3000*	2996
Çağa el-mezbur (an karye)		2314
Çukurviran		1600
Yeniceincepelid		3133
Kabaca		1096
Ilıca		3965
Teske		5999
Otac	2798*	2800
Kayı (Yusufşeyh)		359
Arklar		300
Dündarşeyhoğlu		300
TOPLAM	126801	126780
Mezra-i Altuntaş		392
Mezra-i Demürcü Viranı		610
Mezra-i Resul Gazi		100
Mezra-i Güdük ve Virancık ve Mezra-i Ayvaluca		1555
Mezra-i Hatay		222
Mezralar Toplamı		2879
Köy ve Mezra Hasılları Toplamı		129659

* Defterde kayıtlı hasılları, vergi kalemlerinin toplanmasıyla hesaplanan hasıllardan farklı olanlar

EK:II TD.74 Verileri
TD.74'e Göre Hubûbât Öşrü

	hınta	şair	burçak	nohud	ades
Yarımcaavşar	md.10/800	md.10/600	k.3/8	-	-
Başbereket	md.15/1200	md.15/900	md.5/300	md.1/80	-
Teske	md.50/4000	md.35/2100	md.6/360	mn.10/40	-
Arklar	md.3/240	mn.15/45	mn.10/30	-	-
Ortabereket	md.50/4000	md.20/1200	md.5/300	mn.10/40	-
Zâviyebereket	md.15/1200	md.12/720	md.5/300	md.1/80	mn.10/40
İlhan	md.3/240	md.2/120	md.1/60	mn.10/40	-
Karaviran-ı çatalcık	md.30/2400	md.15/900	k.10/30	-	-
Çukurviran	md.35/2800	md.33/1980	md.2/120	k.5/20	k.3/12
Yüregir	md.3/240	md.2/120	md.1/60	-	-
Kirec	k.3/12	k.2/6	mn.1/3	mn.1/4	-
Boyaluafşar	md.20/1600	md.15/900	md.5/300	mn.10/40	mn.3/12
Ulu-çanlı	md.20/1600	md.10/600	k.10/30	mn.5/20	-
Keçilü	md.11/880	md.6/360	Mn.10/30	Mn.10/40	-
Musa	md.5/400	md.2/120	Mn.10/30	Mn.5/20	-
İlica	md.11- mn.10/920	md.10mn10/130	md.2/120	Mn.5/20	-
Ak-depe	md.37/2960	md.25/1500	Mn.19/57	Mn.10/40	-
Özler	md.15.k.3/ 1212	md.10,k.1/ 603	-	-	-
Salih	md.31/2480	md.20/1200	Mn.19/57	Mn.19/76	Mn.10/40
Yeniceincepelid	md.50/4000	md.25/1500	md.3/180	-	-
Kalta	md.23/1840	md.15/900	Mn.10/30	Mn.5/20	-
Bayram	md.25/2000	md.15/300	md.2/120	Mn.15/60	Mn.15/60
Kabaca	md.10/800	md.3/180	md.1/60	-	-
Alpagud	md.5/400	md.1/60	Mn.5/20	-	-
Kınık	md.15/1200	md.5/300	Mn.19/57	Mn.5/20	-
Kayı nam-ı diğer Yusuşseyh	md.1/80	md.1/60	Mn.1/3	Mn.1/4	-
Çukurviran	md.4/320	md.2/120	Mn.10/30	-	-
Yalak	md.4/320	md.2/120	Mn.15/45	-	-
Uruş	md.10/800	md.10/600	md.1/60	-	-
Karkın	md.10/800	md.4/240	Mn.2/6	-	-
Oltan	md.40/3200	md.25/1500	md.4/240		Mn.5/20
Oltan el mezbur	md. 13/1280	md.10/600	-	-	Mn.1/4
Karacaviran ve Kaya- başı	md.41.mn.10/3 320	md.25.mn.10/153 0	md.3/180	Mn.18/72	-
Cimderdivanı ve To- nuzpınarı	md.40/3200	md.20/1200	Mn.19/57	Mn.18/72	-
Yoğunpelid	md.50/4000	md.45/2700	md.20/1200	md.5/300	-

Saray nam-ı diğer Yukaruderelü	md.15/1200	md.11/720	-	-	-
Aşağaderelü	md.6/480	md.6/360	Mn.5/15	-	-
Oğuzçayırı	md.25/2000	md.20/1200	-	-	-
Dedezâviyesi	md.13/1040	md.6/360	md.1/60	k.2/8	k.2/8
Çağa maa mezra-i Kuru Viran	md.30/2400	md.25/1500	md.5/300	Mn.15/60	Mn.10/40
Çağa el mezbur	md.25/2000	md.20/1200	md.1/60	Mn.5/20	Mn.2/8
Karaviran-ı Ağbaşı	md.25/2000	md.25/1500	md.3/160	Mn.10/40	-
Kızık	md.10/800	md.3/180	md.1/60	-	-
Otac	k.3/12	k.2/6	k.1/3	-	-
Boyalubüzürk ve Kü- çük ve Ortaboyalu	md.25/2000	md.22/1320	md.15/900	k.10/40	-
Billüküzük	md.20/1600	md.6/360	Mn.5/15	Mn.3/12	-
Dörtuluk	md. 3/240	md. 3/180	-	-	-
Toplam (akça)	72516	34900	6056	1288	244

TD.74'e Göre Bağ, Bahçe vb. Vergiler

	Bostan	Kovan	Bağ	Bağçe	Penbe	Piyaz	Emrud	Cevz	Sir	Bağ ve Bağçe
Yarımcaavşar	55	10			10	49				
Başbereket	10	15	10			20				
Teske	10	30	214		90					
Arklar			367							
Ortabereket	135	10	10							
Zâviyebereket	35	20				3				
İlhan	227	18	612		500	400				15 ¹⁷³
Karaviran-ı Çatal- cık		10	60		110					
Çukurviran	73	14	15	86	15		33	30		
Yüregir		10	27	11	268					
Kirec	4		20		5					
Boyaluafşar		20	66		191					
Uluçanlı	66	5	320		25	60				
Keçilü	33	12	16	6	25	20	66			
Musa	20	10		6	10	20				
İlca	133	15	253		170	100				
Ak Depe	145	25	20		245	25	46			
Özler		11	89		71					
Salih	15		184		141	13	115			
Yeniceincepelid	130	13	214	41	159	50				

¹⁷³ Bağ ve bağçe-i Mevlâna Eymir Şah Efendi, resm 15

Kalta	88	15			261		35			
Bayram	145	13	458		110					
Kabaca/Kayaca			34		100					
Alpagud		4	5		61					
Kınık		5			7					50
Kayı			6		15					
Çukurvıran	83	13			380					103
Yalak					65					
Uruş	35	20	55		141					
Karkın	15	15	71		62					
Oltan	110	12	235		120					
Oltan el mezbur		15	40		10					
Karacavıran ve Kayabaşı	45	25	335		810					
Cimderdivanı ve Tonuzpınarı	15	5	120		115					
Yoğunpelid	40	21	321		250					
Saray		4								
Aşağaderelü		8	15				10			
Oğuzçayırı	1779	66	700		450	650				
Dedezaâviyesi	5	25			76					15
Çağa maa mezraa-i Kuruvıran	25	14	6		240					
Çağa el mezbur	10	7	390		112			20		
Karavıran-ı Ağba-şın	68	10	145		478					
Kızık	120	15	26		17	20				
Otac	6	5			12					45
Boyalubüzürk ve Küçük ve Ortabo-yalu	97	5	5		400	120	350		10	
Billükızık	72	14	293		490			274		
Dörtuluk								100		
Toplam	3849	584	5757	150	6817	1550	645	434	10	228

TD.74'e Göre Muhtelif Vergiler

	Piyâz ve Sir	Emrud ve Elma	Badem	Otlak	Yaylak	Hasıl-ı Çeltük ¹⁰	Çeltük	Çayır	Diğer
Yarımcavşar									
Başbereket									
Teske									
Arklar									
Ortabereket									
Zâviyebereket									
İlhan									
Karaviran-ı Çatal- cık					40				
Çukurviran	15								50 ¹⁷⁴
Yüregir					80 ¹⁷⁵				
Kirec							300 ¹⁷⁶		
Boyaluafşar									
Uluçanlı									
Keçilü									
Musa									
İlica/İyilice									30 ¹⁷⁷
Ak Depe									
Özler							2950 ¹⁷⁸		
Salih									
Yeniceincepelid							250		
Kalta									120 ¹⁷⁹
Bayram								5 ¹⁸⁰	
Kabaca					100 ¹⁸¹				
Alpagud									
Kınık						1360 ¹⁸²			
Kay									
Çukurviran									
Yalak								50	100
Uruş						1972			

¹⁷⁴ Bağçe-i İbrahim¹⁷⁵ Yaylak-ı ...?¹⁷⁶ md.1 mn.19¹⁷⁷ Zemin-i hassa bağ der tasarruf-ı Evren¹⁷⁸ md.31¹⁷⁹ öşr-i m,3ahî¹⁸⁰ Çayır-ı Lütî resm 5¹⁸¹ Yaylak-ı Kuyucak¹⁸² md.9

Karkın				470					150 ¹⁸³
Oltan									40 ¹⁸⁴
Oltan el mezbur									
Karacaviran ve Kayabaşı					120				
Cimderdivanı ve Tonuzpınarı					420 ¹⁸⁵				
Yoğunpelid									
Saray		15						15	10 ¹⁸⁶
Aşağaderelü					60				
Oğuzçayırı									30 ¹⁸⁷
Dedezâviyesi							50 ¹⁸⁸		
Çağa maa mezraa-i Kuruviran									
Çağa el mezbur			40						
Karaviran-ı Ağba-şın									500 ve 499 ¹⁸⁹
Kızık								10	
Otac							300 ¹⁹⁰		
Boyalubüzürk ve Küçük ve Ortabo-yalı									
Billüküzük									60 ¹⁹¹
Dörtuluk							100		
Toplam	15	15	40	470	820	3332	3950	80	590

¹⁸³ Resm-i Kışlak

¹⁸⁴ Bağçe-i Kutlu

¹⁸⁵ Yaylak-ı Sorkun

¹⁸⁶ sumak yaprağı

¹⁸⁷ Ali ve Hacı fi sene 30

¹⁸⁸ öşr-i çeltük, der karye-i Dünder Şeyh

¹⁸⁹ Hisse-i Paşa Beğ ber muceb-i mufassal ?

¹⁹⁰ an çeltük

¹⁹¹ Mezraa-i Ozancık Karye-i mezbûrenin ekinligidir

TD. 74'e Göre Raiyyet Rûsûmu, Ağnam, Zemin Vergileri ve Bâd-i Heva

	Çift	Bennâk	Mücerred	Ağnam	Zemin	Bâd-ı heva Deşt-bani maa Arus ve Tapu-yı Zemin
Yarımcavşar	314	72		10	74	62
Başbereket	851	744	30	300 ¹⁹²	207	333
Teske	814	348		197	249	600
Arklar	37				300 ¹⁹³	145
Ortabereket	555	180	54	240	366	118
Zâviyebereket	388	108	6	123	141	266
İlhan	832	1104	60	270 ¹⁹⁴	129	110
Kara Viran-ı Çatıcık	222	372	24	125	204	35
Çukurviran	370	252	18	225	295	317
Yüregir	555	396	30	139	43	123
Kirec	370				142	35
Boyaluafşar	481	312	12	255	202	324
Uluçanlı	592	348	24	151	94	84
Keçilü	370	180	12	56	47	124
Musa	166	96	12	14	55	230
Ilıca	370	384	18	325	166	79
Ak Depe	388	336	12	392?	60	247
Özler	594	204	18	125	33	148
Salih	203	180	6	120	138	31
Yeniceincepelid	333	324	18	110	300	297
Kalta	259	72	6	80	215	144
Bayram	684	396	18	238	253	118
Kabaca	203	144	6	130	50	65
Alpagud	37	60			121	22
Kınık	296	96	6	50	66	97
Kayı nam-ı diğer Yusufşeyh	37	264	6	75	32	8
Çukurviran	314	216	6	34	137	93
Yalak					181	40 ¹⁹⁶
Uruş ¹⁹⁶	758	2109	60	10 ¹⁹⁷	355	120
Karkın	185	228	12	10	32	75

¹⁹² Adet-i ağnam tamamen¹⁹³ maa haric¹⁹⁴ adet-i ağnam tamamen¹⁹⁵ deştbanı ve tapu-yı zemin¹⁹⁶ ispenc-i gebran:560¹⁹⁷ adet-i ağnam tamamen

Oltan	573	768	30	103	248	283
Oltan el mezbur	74	84	-	20	116 ve zemin-i haric 80	77
Karacaviran ve Kayabaşı	1165	876	36	210	227	224
Cimderdivanı ve Tonuzpınarı	499	120		15	539	112
Yoğunpelid	1266	768	54	320	512	2632
Saray nam-ı diğer Yukarı Derelü	296	204	18	35	25	210
Aşağaderelü	111	72		25	18	16
Oğuzçayırı	758	1236	66	387	239	629
Dedezâviyesi	185	276		20 ¹⁹⁸	122 resm- i zemin haricden 8	99
Çağa maa mezraa- i Kuru Viran	462	456	48	113	242 ze- min-i imam 42	345
Çağa el mezbur	462	216	24	24	135	99
Karaviran-ı Ağba- şın	370	468	12	120	182 ve 20 ¹⁹⁹	412
Kızık	37	252	6	128	144	116
Otac	518	720	60	10	249	25
Boyalubüzürk	851	528	138	540 ²⁰⁰	314	366
Billüküzük	388	468	54	55	114	60
Dörtuluk	166	36	6	11	5	148
Toplam	19759	17073	1026	5940	8268	10343

¹⁹⁸ adet-i ağnam tamamen

¹⁹⁹ der dest-i reaya

²⁰⁰ adet-i ağnam tamamen

TD.74'e Göre Hassa Olarak Kayıtlı Yerlerden Alınan Vergiler

Hassa	Bağ	Çiftlik	Çayır	Emrud	Cevz	Bağçe	Mezraa
Başbereket	200 ²⁰¹						
Ortabereket			40				
Zâviyebereket		125 ²⁰²	30				
İlhan	150 ²⁰³						
Kara Viran-ı Çatalcık	30						
Çukurviran	20						
Yüregir			25				
Boyaluafşar			25	50 ²⁰⁴		40 ²⁰⁵	
Uluçanlı		200 ²⁰⁶					
Bayram	250 ²⁰⁷	400 ²⁰⁸					
Oltan	100 ²⁰⁹						
Cimderdivanı ve Tonuzpınarı		400 ²¹⁰					
Yoğunpelid		250 ²¹¹	70				
Oğuzçayırı		700 ²¹²					
Dedezaîyisi		200 ²¹³					
Kızık							50 ²¹⁴
Otac		250 ²¹⁵	50 ²¹⁶		100		
Boyalubüzürk			30				
Toplam	750	2525	270	50	100	40	50

²⁰¹ Hassa bağ-ı Pelidlü der tasarruf-ı Nasuh Beğ

²⁰² Nim

²⁰³ An beğ bağı

²⁰⁴ der dest-i mezburi

²⁰⁵ der dest-i Yahya veya Lütfi

²⁰⁶ çiftlik-i hassa 1

²⁰⁷ Bağat-ı hassa kıt'a 3 der tasarruf-ı Nasuh Beğ

²⁰⁸ Çiftlik-i hassa 2 der Nasuh Beğ

²⁰⁹ Hassa bağ-ı Pelidlü

²¹⁰ Çiftlik-i hassa 2

²¹¹ Çiftlik-i hassa 1

²¹² Çiftlik-i hassa 1 ber muceb-i defter-i atık

²¹³ Çiftlik-i hassa 1

²¹⁴ Hassa mezraa 2 mudluk

²¹⁵ Çiftlik-i hassa 1

²¹⁶ hassa çayır

TD.74'e Göre Köy ve Mezrâların Vergi Hasılları

HASIL	TD. 74 (Defterde Kayıtlı Hasıllar)	Vergi Kalemlerinin Toplanmasıyla Hesaplanan Hasıllar
Yarımcavşar	2064	2064
Başbereket	5200	5200
Teske	9099	9052*
Arklar	1464	1164*
Ortabereket	6560	7358*
Zâviyebereket	3692	3645*
İlhan	6000	6000*
Kara Viran-ı Çatalcık	4545	4562*
Çukurviran	6760	6760
Yüregir	2127	2127
Kirec	902	901*
Boyaluafşar	4830	4830
Uluçanlı	5000	5000
Keçilü	2328	2277*
Musa	1689	1689
İlca/İyilice	3700	3233*
Ak Depe	6500	6498*
Özler	6178	6178
Salih	4999	4999
Yeniceincepelid	8000	8000
Kalta	4085	4085
Bayram	5500	5628*
Kabaca	1871	1872*
Alpagud	790	790
Kınık	3714	3720*
Kayı nam-ı diğer Yusufseyh	570	590*
Çukurviran	1879	1876*
Yalak	920	921*
Uruş ²¹⁷	7010 maa mezraa-i kaba? Nam-ı diğer narcı poladı?	7155*
Karkın	2300	2371*
Oltan	7582	7582
Oltan el mezbur	2400	2400
Karacaviran ve Kayabaşı	9240	9240
Cimderdivanı ve Tonuzpınarı	6505	6904*
Yoğunpelid	14759	14759
Saray nam-ı Yukaruderelü	2752	2752

²¹⁷ ispenç-i gebran:560, hasıla dahil değil

* Defterde kayıtlı hasıllardan farklı olarak hesaplanan vergiler

Aşağaderelü	1230	1251*
Oğuzçayırı	11000	11000
Dedezaııyesi	2597 maa mezraa-i dünder şeyh oğluez vakf-ı mensuh?	2597
Çağa maa mezraa-i Kuru Vi- ran	6291	6293*
Çağa el mezbur	4827	4827
Karaviran-ı Ağbaşı	5999	6000*
Kızık	2000	2001
Otac	2798	2767*
Boyalubüzürk ve küçük ve Ortaboyalı	8014 maa mez- raa-i gürci viran	8014
Billükızık	4376	4384*
Dörtuluk	1052	1052
Köylerin toplam hasılı	213698	214368
Çiftlik-i resul gazi	100	100
Mezraa-i güdük ve virancık, ayaluca	1555	1555
Mezraa-i yeni köy	350 haric ez defter	350
Köy ve Mezraa Toplamı	215703	216338

OSMANLI KAYNAKLARINDA VE MODERN TÜRK TARİHÇİLİĞİNDE OSMANLI-SAFEVÎ MÜNASEBETLERİ (XVI.-XVII. yüzyıllar) *

AHMET YAŞAR OCAK

GİRİŞ

Anadolu ve İran: İki büyük medeniyetin, iki büyük kültürün vatanı olan bu topraklar, antik devirlerden XVII. asrın neredeyse sonlarına kadar birbiriyle savaştılar. Lidyalılar ve Persler; İskender ve Dara; Romalılar ve Sasaniler; Anadolu Selçukluları ve Moğollar, İlhanlılar; Osmanlılar ve Timurlular ve nihayet Osmanlılar ve Safevîler. Bu savaşların bazılarının sonunda İran Anadolu'yu istila etti.

XVI.-XVII. asır Osmanlı-Safevî mücadeleleri, işte bu uzun çatışmalar tarihinin son perdesiydi. Bu mücadeleler, İslâm tarihinin genel seyri içinde bir mânada, Sünnîlik-Şîîlik rekabetinin teolojik boyuttan siyasî boyuta intikal eden çok mühim bir safhasını teşkil ettiği kadar, Osmanlı tarihinin de en önemli dönemlerinden birini meydana getirir. Aslında Osmanlı-Safevî münasebetleri, Osmanlı hanedanı ile Safevî hanedanı boyutunda, Safevî Devleti'nin 1501'de fiilen kuruluşundan daha eskiye gitmekle beraber, devletlerarası statüde bu zikredilen tarihte başlamış sayılabilir. Yuvarlak hesapla XVI. asır iptidalarında başlayan bu münasebetlerin tarihi, kendi hakimiyet sahalarında dönemlerinin en parlak iki medeniyetini yaratan bu devletlerin, XVII. asırda Kasr-ı Şirin muahedelerini imzalamalarına kadar sürekli bir çizgi takip eden sıcak çatışmalar tarihidir. Bu sıcak çatışma süreci, henüz çok genç yaşta İran tahtına geçerek, sufi bir tarikatı bir devlete

* Bu yazının aslı, Tük Tarih Kurumu ile Şehid Ayetullah Behiştî Üniversitesi Tarih Bölümü tarafından 14-17 Şubat 2002 tarihleri arasında Tahran'da yapılan "Tarihte İran-Türk Münasebetleri" isimli sempozyuma sunulmuş bildiridir.

Söz konusu sempozyum bildirilerini ihtiva eden *İran ve Türkiye Arasındaki Tarihi ve Kültürel İlişkiler Konulu Makaleler Mecmuası 1* isimli kitapta farsça çevirisi ile birlikte yayımlanmıştır (Ekim 2002, ss. 117-132). Ancak bu defa orada bulunmayan bazı hususlar eklenmiştir.

dönüştürmek gibi, o zamana kadar dünya tarihinde eşi görülmedik bir hadiseyi gerçekleştiren Şah İsmail-i Safevî'nin, Osmanlı topraklarına yönelik faaliyetleriyle başladı.

Bu iki müslüman devlet arasındaki rekabet ve çatışmanın seyri, o zamanlar başta Memlûklüler olmak üzere hem İslâm, hem de Batı Hristiyan dünyasında çok yakından takip ediliyor, dolayısıyla onların kaynaklarına da yansiyordu. Özellikle Avrupalı devletler, daha Osmanlı Devleti'nin bir imparatorluk olmaya başladığı I. Bayezid (1389-1402) döneminden beri, kendilerini tehdit eden bu devlete karşı İran'da kurulan devletlerin -o zaman Timurlular'ın- şahsında hep tabii bir müttefik görüyorlardı. Safevî Devleti kurulduğu zaman da aynı siyaseti takip etmişler ve Osmanlılar'a karşı onunla ittifak politikasını hep sürdürmüşlerdir. Bu tutum Batı tarihçiliğinde de bir akis bulunmuş ve modern Batılı tarihçiler, Osmanlı-Safevî münasebetlerini incelemeye özel bir itina göstermişlerdir, ki bu konudaki araştırmalar mevzuumuzun dışındadır ve ehlince de iyi bilinmektedir¹.

¹ Meselâ bk. Walter Hinz, *Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd: XVI. Yüzyılda İran'ın Millî Bir Devlet Hâline Yükselişi*, çev. T. Biyıklıoğlu, Ankara 1948, TTK yayınları.; Bekir Kütükoğlu, *Osmanlı-İran Siyasi Münasebetleri*, İstanbul 1962, İ.Ü. Edebiyat Fak. yayınları; aynı yazar, "Les relations entre l'Empire ottoman et l'Iran dans la seconde moitié du XVIe siècle", *Turcica*, VI (1975), ss. 12,8-145; Hanna Sohrweide, "Der Sieg der Safaviden in Persien und seine Rückwirkungen auf die Schiiten Anatoliens im 16. Jahrhundert", *Der Islam*, 41 (1965), ss. 95-223; R. M. Savory, "The consolidation of Safavid power in Persia", *Der Islam*, LVI (1965); Joseph Matuz, "L'ascension au pouvoir des Safavides vue par un historien ottoman contemporaine", *Iranica*, IV (1966), ss. 24-44; M. Şehabeddin Tekindağ, "Yeni kaynak ve vesikaların ışığı altında Yavuz Sultan Selim'in İran Seferi", *Tarih Dergisi*, 22 (1967), ss. 50-58; Elke Eberhard, *Osmanische Polemik gegen die Safawiden im 16. Jahrhundert*, Freiburg 1970; Jean Aubin, "La politique religieuse des Safavides", *Le Shiisme Imamite*, PUF, Paris 1971, ss. 236-243; Erika Glassen, "Schah Isma'il, Ein Mahdî der Anatolischen Türkmenen?", *ZDMG*, 121 (1971), ss. 61-69; Michel M. Mazzaoui, *The Origins of the Safawids: Shi'ism, Sufism and the Gulât*, F. Steiner Verlag, Wiesbaden 1972; Oktaj Efendiev, "Le rôle des tribus de langue turque dans la création de l'Etat safevide", *Turcica*, VI (1975), ss.24-33; I. Beldicéanu-Steinherr, "La regne de Selim Ier: Tournant dans la vie politique et religieuse de l'Empire ottoman", *Turcica*, VI (1975), ss. 34-49; Faruk Sümer, *Safevî Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü*, Selçuklu Tarih ve Medeniyeti Enstitüsü yayınları, Ankara 1976; G. E. Caretto, "Appunti per Sunniti e Sciitti in area ottomana", *La Bisaccia della Sheikh: Ommagio ad A. Bausani*, Venice 1981, ss. 165-170; Said Amir Arjomand, "Religious extremism (Ghuluw) sufism and sunnism in safavid Iran", *Journal of Asian History*, XV (1981); aynı yazar, "The clerical estate and the emergence of shi'ite hierarchy in safavid Iran", *JESHO*, XXVIII/2 (1985), ss. 168-219; Adel Allouche, *The Origine and Development of the Ottoman-Safavid Conflict (1500-1555)*, Berlin 1983; H. R. Roemer, "Die türkmenischen Qizilbas, Gründer und Opfer der safawidischen Theokratie", *ZDMG* 135/2 (1985), ss. 227-240; J.-L. Bacqué-Grammont, *Les Ottomans, Les Ottomans et leurs Voisins (1514-1524)*, Paris-Istanbul 1987; Jean Aubin, "L'Avènement des Safavides reconsidéré", *Moyen Orient & Océan Indien*, V (1988), ss. 1-130; aynı yazar, "La politique orientale de Selim Ier", *Res Orientales* [Itinéraire d'Orient (Hommage à Claude Cahen)], VI (1994), ss. 197-216.

Şunu hemen belirtelim ki, gerek Türkiye, gerekse İran'ın Yeniçağlar tarihinin bu çok önemli devrinin Osmanlı kaynaklarına yansımaları konusunda söylenmesi icap edenler, bu yazı çerçevesinin çok ötesine geçecek kadar geniştir. Yazının ikinci kısmında ise yine çok kısa olarak modern Türk tarihçiliğinde Osmanlı-Safevî münasebetlerinin yerinden yine çok kısa olarak bahsedilecektir.

OSMANLI KAYNAKLARINDA OSMANLI-SAFEVÎ MÜNASEBETLERİ

Osmanlı-Safevî münasebetleri tarihi, muhakkak ki her iki tarafın da değişik mahiyetteki çağdaş kaynaklarında yankı bulacaktı ve öyle de olmuştur. Biz bu birinci kısımda yalnızca bahis mevzuu döneme dair Osmanlı kaynaklarını ele almaya çalışacağımıza göre, bu çerçevede Osmanlı kaynakları, şu beş kategori veya grupta mütalaa edilebilirler:

I- Arşiv kaynakları

- a) *Ahkâm* defterleri
- b) *Mühimme* defterleri
- c) Müteferrik vesikalar

II- Münşeat mecmuaları

III- *Saluknâme*

IV- Vekayinâmeler (Kronikler)

- a) XVI. asra ait olanlar
- b) XVII. asra ait olanlar

V- Müteferrik yazma risâleler

I-ARŞİV KAYNAKLARI:

Bugün Türkiye'nin elinde, Osmanlı Devleti'nin milletlerarası münasebetlerinin, dahilî siyasetinin, idarî, iktisadî ve malî yapısının, teşkilatının, çeşitli müesseselerinin tarihini yeniden inşâ etmemize yarayacak, çok zengin bir arşiv malzemesi mevcut olup, bu malzeme İstanbul ve Ankara'daki devlet arşivlerinde bulunmaktadır. Bu malzeme içinde konumuz itibariyle esas olarak bizi ilgilendiren iki tür vardır. Bunlara ek olarak ta müteferrik mahiyetteki tek sayfalık vesikalardan bahsedilebilir.

A) *Ahkâm defterleri:*

Bu defterler, muhteva bakımından aşağıda sözü edilecek olan *mühimme defterlerine* benzemekte ise de şekil bakımından onlardan biraz farklıdır. *Ahkâm defterleri*, Divan-ı Hümâyün'da müzakere edilen malî, hukukî, idarî meseleler ve gelen şikâyetlerle ilgili hükümlerin toplandığı defterlerdir. Elimizde tam da Safevî Devleti'nin kurulduğu ve dolayısıyla Osmanlı-Safevî münasebetlerinin başladığı II. Bayezid (1481-1512) dönemine ait iki *ahkâm* defteri bulunmaktadır. Bunların, *Başbakanlık Arşivi*, A. DVN. nr. 790'da bulunmakta olup 906 /1501 tarihli bizim mevzuumuzla ilgili bazı hükümler ihtiva etmektedir². Diğeri ise 911/1505 tarihli olup bizimle ilgili değildir.

Söz konusu bu defterdeki hükümler, Osmanlı topraklarındaki Safevî propagandasını yansıtan oldukça ilginç bilgiler ihtiva eder. Buradaki hüküm metinlerinin çoğu, gönderildikleri yöneticilerden, Osmanlı topraklarından *Yukarı Taraf* veya *Yukarı Cânib* denilen İran'a sığınmak isteyen Erdebil tekkesine bağlı silahlı *sûfilerin* yakalanıp *siyaseten katl* edilmelerini, buna mukabil, oradan da Osmanlı topraklarına sığınmak isteyenlere izin verilmemesini buyuran hükümlerden oluşmaktadır. Diğer yandan bazı hükümler ise, İran taraflarında meydana gelen gelişmelerin dikkatle takip edilmesini, olup bitenlerin vakit geçirmeden Osmanlı merkezine iletilmesini istemektedir. Bu metinler, II. Bayezid'i Safevîler'in faaliyetlerine karşı ilgisiz olmakla suçlayan görüşün bütünüyle doğru olmadığını göstermesi bakımından da önemlidir.

B) *Mühimme ve Mühimme Zeyli defterleri:*

Adından da anlaşılacağı gibi, bu nevi defterler, *upkı ahkâm defterleri* gibi, Divan-ı Hümâyün'da müzakere edilen mühim malî, hukukî, idarî meseleler ve şikâyetlerle ilgili belli tarihler arasındaki hüküm ve kararları bir araya toplayan defterlerdir.

Bunların en eski örneği, Topkapı Sarayı Arşivi E.12321 numarada kayıtlı 951/1545 tarihli defterdir. Görüldüğü üzere, Kanunî Sultan Süleyman zamanı gibi, Osmanlı-Safevî münasebetlerinin oldukça geç bir dönemine aittir. Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bulunan diğer *mühimmeler* bu tarihten sonraki dönemi içine almaktadır. Bu arşivdeki en eski kayıt 5 numaralı *mü-*

² Bu defter yakın bir tarihte yayımlanmış olup burada bu matbû nüsha kullanılmıştır: *II. Bâyezid Dönemine Ait 906/1501 Tarihli Ahkâm Defteri*, Yayınlayanlar: İlhan Şahin-Feridun Emecen, Türk Dünyası Araştırma Vakfı, İstanbul 1994.

himme defterinde olup 8 Safer 973 / 4 Eylül 1565, son kayıt ise 71 numaralı *mühimme* defterindedir ve 25 Rebiülevvel 1002 / 9 Aralık 1593 tarihli. İlk döneme ait yukarıda bahsettiğimiz ahkâm defterinden başka vesikaya ne yazık ki sahip değiliz. XVII. asırda ise zaten *mühimme* defterleri artık yoktur. Bunların haricinde birkaç tane de *mühimme zeyli* defterleri vardır.

Görüldüğü üzere, XVI. asrın sonlarına kadarki kayıtları ihtiva eden bu defterlerde Safevîler'in Anadolu'daki faaliyetlerine dair pek çok kayıt mevcut olup, bunlar bugüne kadar muhtelif Batılı ve Türk tarihçilerce kullanıldığı gibi, çoğu da 1932'den bu yana neşredilmiştir. Bu metinleri ilk neşreden Ahmet Refik (Altunay)³, sonuncusu ise Saim Savaş'tır⁴. Fakat bunların dışında henüz neşredilmeyenler de vardır.

Bu defterlerden başka, Topkapı Sarayı Arşivi'nde muhtelif numaralar-daki müteferrik evrakı da listeye ilâve etmemiz gerekiyor.

Teferruat bir yana, çok genel olarak bahsedilse dahi bir makalenin sınırlarını aşacak olan bu *mühimme* kayıtlarının temas ettiği mevzuları burada sadece gruplandırmakla yetineceğiz. Bunlar başlıca,

a- Safevîler'in Anadolu'daki faaliyetleri,

b- Osmanlı merkezi iktidarının buna karşı uyguladığı tedbirler olmak üzere iki ana grupta toplanabilir.

a- *Safevîler'in Anadolu'daki faaliyetleri*

Bu gruptaki mevzular,

1) Safevîler'in *halife* denilen misyonerler aracılığıyla Anadolu'da yaptıkları Kızılbaşlık propaganda faaliyetleri,

³ Ahmed Refik, "Osmanlı devrinde Râfîzilik ve Bektâşîlik", *Darülfünun Eoebiyat Fakültesi Mecmuası*, IX/2 (1932), ss. 31-59.

⁴ Saim Savaş, "XVI. asırda Safevîler'in Anadolu'daki faaliyetleri ve Osmanlı Devleti'nin buna karşı aldığı tedbirler", *Uluslararası kuruluşunun 700. Yıldönümünde Bütün Yönleriyle Osmanlı Devleti Kongresi*, Selçuk Üniv. Yayınları, Konya 2000, ss. 183-189. Bu tebliğ, metin kısmından bazı atlama ve çıkarmalarla, fakat arşiv vesikalarının eklenmesiyle J.-L. Bacqué-Grammont tarafından Fransızcaya çevrilmiştir: "Les menées safavides en Anatolie au XVIe siècle et les mesures prises à leur encontre par l'Etat ottoman", *Anatolia Moderna-Yeni Anadolu*, IX, ss. 47-96 (Vesika metinlerinin orijinaleri, Türkçe çeviriyazıları ve Fransızca tercümeleri, 52-97. sayfalar arasındadır). Türkçe metin Fransızcasından daha geniş ve daha tatminkârdır. Saim Savaş bu konuyu yine *mühimme* kayıtlarını daha geniş çaplı kullanmak suretiyle, *XVI. Asırda Anadolu'da Alevilik* (Ankara, Mayıs 2002, Vâdi Yay.) başlığı altında kitaplaştırmıştır. S. Savaş'ın bu çalışması başarılı bir tarihçilik örneği ortaya koyuyor.

2) Anadolu'da Türkmen aşiretlerinden, köylü halktan ve sipahi, kale muhafızı vb. kimselerden Kızılbaşlığa geçerek İran'a kaçanlar,

3) Sünnî oldukları için gördükleri eziyetlerden dolayı Anadolu'ya sığınanlar,

4) Kızılbaşlığa geçenlerden Şah İsmail-i Safevî adına nezir ve sadaka toplayıp İran'a yollayanlar,

5) Kızılbaşlar'ın "er avrat bir arada" yaptıkları âyinler hakkında takibat,

6) "Kızılbaş teftişine memur" olduğu gerekçesiyle halktan para toplayan, rüşvet alan sahtekârlar,

7) Şahsî kin ve garazları sebebiyle hasımlarını Kızılbaş olmakla suçlayıp Osmanlı yönetimine ihbar edenler vb. meselelerden teşekkül etmektedir.

b- Osmanlı merkezi iktidarının buna karşı uyguladığı tedbirler

Bu grupta ise şu mevzular yer almaktadır:

1) Kızılbaşlık propagandasının yoğun olarak yapıldığı Orta, Güney ve Doğu Anadolu bölgelerinde sıkı teftişler yapurmak, Kızılbaş olduğu ve İran için çalıştığı tesbit edilenleri, münhasıran propaganda yapan *halifeleri* yakalatıp idam ettirmek,

2) Seyyidlerden Kızılbaş olanları ise idam etmeyip Rumeli'ye sürgüne göndermek,

3) İran'dan gönderilen "Kızılbaş kitapları" nı toplatıp yakutmak,

4) Kızılbaş olup İran'a geçen veya kaçan sipahi, kale dizdarı vb. yöneticileri "istimalet" politikası ile tekrar Osmanlı tarafına celbetmek ve bunlardan casus olarak yararlanmak,

5) İran'a iktisadî ambargo uygulamak vs.

C) Müteferrik vesikalar:

Bunlar değişik mahiyette ve çeşitli meselelere dair tek sayfalık mektup, ferman ve benzeri evraktan ibarettir.

II- MÜNŞEÂT MECMUALARI

Safevîler ile alâkalı muharreratı ihtiva eden birkaç münşeât mecmûası olup, bunların en tanınmış, Kanunî Sultan Süleyman devri münşilerinden

Feridun Ahmed Beğ'in *Münşeâtü's-Selâtîn* isimli eseridir⁵. Bu eserde Yavuz Selim (1512-1520)' ile Şah İsmail-i Safevî (1501- 1524)'nin birbirlerine yolladıkları mektupların suretleri bulunmaktadır. Bu suretlerden bazıları da, XVI. asır vekayînâmelerinde yer alır. Bunlar karşılıklı meydan okumalar, birbirlerini kışkırtmaya yönelik ifadelerden oluşmaktadır. Dikkati çeken husus, Yavuz Selim'in daha üst perdeden hitap ediyor olması ve Şah İsmail-i Safevî'nin vücudunu ortadan kaldırıp devletini yıkarak İslâm'ı onun *zendeka* ve *ilhacından*, *rafzından* kurtaracağı iddiasında bulunmasıdır.

Diğer münşeât mecmualarının hemen hepsi de anonim eserler olup, 3 tanesi Süleymaniye (Esad Efendi) Kütüphanesi, 3345, 3384, 3752 numaralarda, 1 tanesi yine Süleymaniye (Halet Efendi) Kütüphanesi 775 numarada, diğeri ise Nuruosmaniye Kütüphanesi 4976 numarada bulunmaktadır.

III- SALTUKNÂME

Saluknâme, Fatih Sultan Mehmed'in 1473'te Akkoyunlu Uzun Hasan üzerine giderken, yerine bıraktığı şehzadesi Cem Sultan'ın emriyle maiyyet erkânından Ebu'l-Hayr-i Rûmî'ye yazdırdığı, XIII. yüzyılın meşhur Türkmen şeyhi Sarı Saltuk hakkındaki büyük menâkıbnâmenin adıdır. Burada, kardeşi IV. Rükneddin Kılıçarslan ile giriştiği saltanat mücadelesini kaybederek Bizans'a sığınan Anadolu Selçuklu sultanı II. İzzeddin Keykâvus maiyyetinde 1262 yılında bugünkü Romanya sınırları içinde bulunan Dobruca bölgesine Balıkesir havalisinden bir Türkmen aşiretini göçüren Türkmen babası Sarı Saltuk'ın cihad menkabeleri ve keramet hikâyeleri bir araya getirilmiştir. Sarı Saltuk Dobruca'da "kâfirler"le mücadele ederek, gösterdiği kerametlerle onları müslüman eder veya boyun eğdirir⁶.

Görüldüğü gibi bu eser henüz Safevî Devleti ortada yokken yazılmıştır. Ancak bugün elimizde bu orijinal nüsha mevcut olmayıp, ondan 1000/1591 gibi geç bir tarihte istinsah edilen tam bir nüsha vardır⁷. Şu anda mevcut diğer üç nüsha da aşağı yukarı aynı dönemde istinsah edilmişlerdir.

⁵ Feridun Beg, *Münşeâtü's-Selâtîn*, İstanbul 1274, 2 cilt.

⁶ Eser hakkında geniş bilgi için bk. Fuat Köprülü, "Anadolu Selçukluları tarihinin yerli kaynakları", *Belleten*, 27 (1943), ss. 430-441.

⁷ Ebu'l-Hayr-i Rûmî, *Saluknâme*, Topkapı Sarayı Müzesi (Hazine) Ktp., nr. 1612. Eserin tenkidli tab'ı için bk. *Saluk-nâme*, nşr. Şükrü Halûk Akalın, Kültür Bakanlığı yay., Ankara 1988-1990, 3 cilt.

İşte gerek bu nüshalar, gerekse Topkapı Sarayı Hazine Kütüphanesi 1316 numarada bulunan tam nüshada, dönemin Osmanlı-Safevî mücadelesi çok kuvvetli bir biçimde yansımış, eserin orijinal nüshasında olmadığını rahatça tahmin edebileceğimiz, İran ve "Râfızîlik" aleyhtarı müthiş bir polemik yer almıştır⁸. Adını bilmediğimiz müstensih, İran'a karşı kuvvetli bir antipati beslemekte, her türlü kötülüğün ve fesadın oradan zuhur ettiğini muhtelif vesilelerle eserin birçok yerinde ısrarla tekrar etmekte ve aslında, Sünnî bir şeyh olmadığını bildiğimiz Sarı Saltuk'ı mutaassıp bir Sünnî mücahid yaparak metindeki ifadeyle "Râfızîler"e karşı cihad ettirmektedir.

Bu eserin tarihi bir vesika olarak bir de bu açıdan, resmî vekayînâme ve arşiv vesikalarının dışında, dönemin Safevî İranı'na karşı Osmanlı kamuoyunu yansıması itibariyle hususi bir ehemmiyeti vardır.

IV- VEKAYİNÂMELER (KRONİKLER)

Osmanlı-Safevî münasebetlerini yansıtan Osmanlı kronikleri, bundan yıllar önce Bernard Lewis ve P. M. Holt'un editörlüğünde yayımlanan Orta Doğu tarihçiliğine dair kolektif bir çalışmada müteveffa Prof. John R. Walsh'ın bir makalesinde sözkonusu edilmişti⁹. Walsh bu makalesinde, hepsi de XVI. yüzyıla ait yirmi küsur vekayînâme ve diğer eserleri ele almıştı. Ancak burada İbn Kemal'in *Tevârih-i Âl-i Osman*'ı, Nişancı Mehmed Paşa'nın *Tarih-i* ile Rüstem Paşa'nın *Tarih-i* ve *Tarih-i Solakzâde* ve daha birkaç eser bahis mevzuu edilmemiştir.

A) XVI. Asır Vekayînâmeleri

Bunları kronolojik olarak şöyle sıralayabiliriz: 1- Anonim, *Die Altosmanische Chronik* (*Tevârih-i Âl-i Osman*), nşr. Friedrich Giese, Leipzig 1929; 2- Âşıkpaşazâde, *Tevârih-i Âl-i Osman* yahut *Âşıkpaşazâde Tarihi* (Bunun iki neşri vardır: Âlî Beğ neşri, Matbaa-i Amire, İstanbul 1332; Nihal Atsız neşri: *Osmanlı Tarihleri I*, Türkiye Yayınevi, İstanbul 1949); 3- İbn Kemal, *Tevârih-i Âl-i Osman*, VIII. Defter, nşr. Ahmet Uğur, TTK yay., Ankara 1997; 4- İdrîs-i Bidlisî, *Heşt Bihişt*, Süleymaniye (Esad Efendi) Kütüphanesi, nr. 2197; 5- İd-

⁸ Bu mesele hakkında şuna bk. Irène Mélikoff, "'Qui était Sarı Saltuk? Quelques remarques sur les manuscrits du *Saltuknâme*", *Studies in Ottoman History in Honour of Professor V. L. Ménage*, ed. by Colin Heywood-Colin Imber, The Isis Press, İstanbul 1994, ss. 231-238.

⁹ Bk. J. R. Walsh, "The historiography of Ottoman-Safavid relations in sixteenth and seventeenth centuries", *Historians of the Middle East*, eds. Bernard Lewis-P. M. Holt, Oxford University Press, London 1962, ss. 196-209.

rîs-i Bidlisî ve Ebu'l-Fazl, *Selîmnâme*, 2 cilt, British Museum, Add. nr. 7646-7647; 6- Şükrî, *Selîmnâme*, 2 cilt, Topkapı Sarayı (Hazine) Kütüphanesi, nr. 1597-1598; 7- İshak Çelebi, *Selîmnâme*, Bibliothèque Nationale, mss turcs, AF 141; 8- Lutfi Paşa, *Tevârih-i Âl-i Osman*, nşr. Âli Beğ, Matbaa-i Amire, İstanbul 1341; 9- Rüstem Paşa, *Târîh*, Bibliothèque Nationale, Suppl. turc, nr. 1021; 10- Gelibolulu Mustafa Âlî, *Künhü'l-Ahbâr*, 4. Rûkn, Süleymaniye (Esad Efendi) Kütüphanesi, nr.2162; 11- Aynı müellif, *Nusretnâme*, Süleymaniye (Esad Efendi) Kütüphanesi, nr. 2433; 12- Nişancı Mehmed Paşa, *Târîh-i Nişancı*, Matbaa-i Amire, İstanbul 1279; 13- Celalzâde (Koca Nişancı), *Tabakâtül-Memâlik ve Derecâtü'l-Mesâlik*, nşr. Meredith-Owens, London 1971; 14- Sa'deddîn Efendi, *Tâcü't-Tevârih*, İstanbul 1279.

Bu saydığımız vekayînâmelerden en başta yer alan ikisi, Safevî Devleti'nin kuruluşuna tekaddüm eden yıllarda, Şeyh Cüneyd ve Şeyh Haydar'ın, yani Şah İsmail-i Safevî'nin dedesi ve babasının faaliyetlerinden bahsederler. Diğerleri ise, "Şah İsmâil-i pür-tadlil" diye andıkları Şah İsmail-i Safevî'nin zuhûrunu, nasıl Gılan ve Tebriz'i alarak İran'da "Kızılbaş-ı fitne-fâş" yahut "Kızılbaş-ı bed-meâş" dedikleri Safevî Devleti'ni kurduğunu, bu arada etrafına nasıl taraftarlar toplayarak fevhlerini genişlettiğini naklederler ve bu arada da Sünnî halkı ve ulemâyı katledip çeşitli zulümler yaptığını eski Sünnî ulemâ ve meşâyihin mezarlarını tahrip ettirdiğini, "Râfızilik" diye niteledikleri İmamiye Şîası'nı yayarak İslâm'a karşı savaş bayrağını açtığını ileri sürerler. Bu rivayetlerin en zengin versiyonları, özellikle İbn Kemal'de, İdrîs-i Bidlisî'de, *Selîmnâme*'lerde, Lutfi Paşa'da, Gelibolulu Mustafa Âlî'de, Celalzâde'de ve Sa'deddîn Efendi'de yer almaktadır. Bunlarda, Şah İsmail-i Safevî ile Yavuz Selim'in teâtü ettikleri mektupların suretleri de vardır.

Bu vekayînâmelerin önemli bir husûsiyeti de, II. Bayezid, Yavuz Selim ve Kanûnî Süleyman zamanlarında Osmanlı Devleti'ne karşı vukû bulan Kızılbaş isyanlarının tafsilatı hikâyelerini ihtiva etmeleridir¹⁰.

B) XVII. Asır Vekayînâmeleri

Bu asırda kaleme alınmış olup, Osmanlı-Safevî münasebetlerinden bahseden vekayînâmeleri de yine şöyle sayabiliriz: 1- Hasanbeğzâde, *Târîh*, Nu-

¹⁰ Bu hususta şuna bk. Ahmet Yaşar Ocak, "XVI. yüzyıl Osmanlı Anadolu'sunda mesiyanik hareketlerin bir tahlil denemesi", *V. Milletlerarası Türkiye Sosyal ve İktisat Tarihi Kongresi (İstanbul 21-25 Ağustos 1989)*, *Tebliğler*, TTK yayınları, Ankara 1990, ss. 817-826. Burada bu mevzuun bir analizi ve ilgili kaynaklar bahiskonusu yapılmaktadır.

ruosmaniye Kütüphanesi, nr.3134; 2- Müneccimbaşı Derviş Ahmed, *Sahâ-ifu'l-Ahbâr*, 3 cilt, İstanbul 1285; 3- Solakzâde Mehmed Efendi, *Târîh-i Solakzâde*, Mahmud Bey Matbaası, İstanbul 1298; 4- Mustafa Naîmâ, *Ravzatü'l-Husayn fî Ahbârî'l-Hâfîkayn* (Târîh-i Naîmâ), İstanbul (tarihsiz, çerçevesi baskı), 6 cilt; 5- Peçevî İbrahim Efendi, *Târîh-i Peçevî*, 2 cilt, Matbaa-i Amire, İstanbul 1283; 6- Selânikli Mustafa Efendi, *Tarih-i Selânikî*, 2 cilt, nşr. Mehmed İpşirli, TTK yay., Ankara 1999, 2. bs.; 7- Karaçelebizâde Abdülaziz Efendi, *Süleymanname*, Bulak 1248; 8- Kâtip Çelebi, *Fezleke*, 2 cilt, İstanbul 1286-1287.

Bunlar bir yandan Safevî Devleti'nin kuruluşuna ve Şah İsmail-i Safevî'nin faaliyetlerine, yapılan savaşlara ve Osmanlı Devleti'ne karşı isyanlara dair verdikleri mâlumatı, XVI. asır vekayînâmelerinden naklen verirken, diğer yandan Şah İsmail-i Safevî sonrasında Şah Tahmasb ve müteakip hükümdarlar zamanında Osmanlılar ile Safevîler arasındaki savaşları ve muahedeleri anlatırlar, ki burada bunların tafsilatına girmemiz mümkün değildir.

V- MÜTEFERRİK YAZMA RİSALELER

Bunlara örnek olarak bizim rastladığımız anonim bir risaleyi verebiliriz. *Seyfû's-Şer'i'l-Meslûl alâ Şâh Ahmerî er-Re'îsi'z-Zindîkî'l-Meşhûr* isimli bir risâle ile¹¹, yine anonim bir şahıs tarafından istinsah olunan, *Fırak-ı Dâlle Husûsan Kızılbaş Tâ'yifesi Hakkında Rüstem Paşanın Mektubu Sûreti* isimli risâleyi verebiliriz¹². Her ikisi de bilinen literatürde kullanılmamıştır. Bu iki örnek, muhtelif kütüphanelerde bu tür daha başka yazma risâlelerin de bulunabileceğini düşündürüyor.

MODERN TÜRK TARİH ARAŞTIRMALARINDA OSMANLI-SAFEVÎ MÜNASEBETLERİ

Şunu hemen açıkça ifade edelim ki, modern Türk tarihçiliğinin ihmal edip yeterince çalışmadığı, irdilemediği sahalardan biri de, Osmanlı-İran münasebetleri, bu çerçevede de Osmanlı-Safevî mücadeleleridir. İşin ilginç yanı, Batılı tarihçilerin bu mevzua Türk tarihçilerinden çok daha fazla önem vermiş olmalarıdır. Doğrudan doğruya bu mevzua hasredilmiş olup Türkiye'de yayımlanmış mahdud sayıdaki araştırmaların çoğu makale şeklinde olup, kitap olarak çok az sayıda monografiden söz edilebilir. Son yıllarda doktora

¹¹ Konya Yusuf Ağa Kütüphanesi 6730 numaralı mecmua, vv. 78b-79a.

¹² Çorum Kütüphanesi, nr. 864/6.

tezlerinin biraz bu alana yönelmiş gibi göründüklerini söyleyebiliriz¹³. Bu ve-
sileyle şunu belirtmek gerekir ki, bu alâkasızlık yalnızca Osmanlı-İran münasebetleri için bahis mevzuu olmayıp, umumiyetle Türkiye'nin komşuları olan diğer devletler için de geçerlidir. Osmanlı-İran ve Osmanlı-Safevî münasebetleri, gerek umumî mahiyetteki Osmanlı tarihlerinde, gerekse II. Bayezid, Yavuz Selim, Kanûnî Süleyman ve onların devirleriyle ilgili kitap ve makalelerin içinde ele alınmakla yetinilmiştir. Tabiatıyla bunlar detaylı ve analitik çalışmalar olmaktan hayli uzaktır.

O halde modern çalışmaları şu gruplar dahilinde inceleyebiliriz:

I- UMÛMÎ OSMANLI TARİHLERİNDEKİ KISIMLAR

Bu grubun içine, Ahmed Rasim'in *Resimli ve Haritalı Osmanlı Tarihi* gibi¹⁴, Cumhuriyet'ten önceki umûmî Osmanlı tarihlerinden başlayarak Cumhuriyet döneminde yayımlanmış olanları dahil etmeliyiz. Bunların başında, İsmail Hakkı Uzunçarşılı'nın Türk Tarih Kurumu'nca neşredilen meşhur *Osmanlı Tarihi* isimli eseri gelir¹⁵. İkinci olarak da, hususî bir yayınevi tarafından neşredilen *Mufasssal Osmanlı Tarihi* adındaki, eski Başvekâlet Arşivi Genel Müdürü Mithat Sertoğlu'nun editörlüğünde çıkan 6 ciltlik çok faydalı bir kitabı zikredebiliriz¹⁶. Bir üçüncüsü, İsmail Hâmi Danişmend'in *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi* adını taşıyan, biraz fazla milliyetçi gözle kalemelenmiş 4 ciltlik kitabıdır¹⁷. Ayrıca Zuhûri Danişman'ın popüler mahiyetteki *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*'ni¹⁸ ve Yılmaz Öztuna'nın yine popüler mahiyetteki *Türkiye Tarihi* isimli hacimli eserini de hatırlatalım¹⁹.

Bu kitapların ilgili bahislerinde, Osmanlı-Safevî mücadeleleri başından sonuna kadar kronolojik bir sırayla ve tabiatıyla yazıldıkları zamanın duru-

¹³ Bir örnek olarak sadece şunu zikredelim: Remzi Kılıç, *Kanuni Sultan Süleyman Devri Osmanlı-İran Münasebetleri (1520-1566)*, Eriyes Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü, İslâm Tarihi ve Sanatları, Kayseri 1994.

¹⁴ Ahmed Rasim', *Resimli ve Haritalı Osmanlı Tarihi*, 4 cilt, Matbaa-i Ebuzyiya, İstanbul 1328-1330.

¹⁵ İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, 2. cilt, TTK yay., Ankara 1975.

¹⁶ *Mufasssal Osmanlı Tarihi*, 1-4. ciltler, İskit Yayınevi, İstanbul 1957-1960.

¹⁷ İsmail Hâmi Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, 1-3. ciltler, Türkiye Yayınevi, İstanbul 1971-1972.

¹⁸ Ahmet Zuhûri Danişman, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, 14 cilt, Yeni Matbaa, İstanbul 1964-1966.

¹⁹ Yılmaz Öztuna, *Başlangıcından Zamanımıza kadar Büyük Türkiye Tarihi*, 10 cilt, Ötüken Yayınevi, İstanbul 1977-1978.

muna uygun olarak -münhasıran popüler mahiyette olanlarda- tek taraflı bir gözle yansıtılmaktadır.

II- MONOGRAFİK ESERLERDEKİ KISIMLAR

Bunların sayısı da fazla değildir. Bunlara örnek olarak Hüseyin G. Yurdaydın'ın *Matrakçı Nasuh* adlı eserini, Selahattin Tansel'in *Sultan II. Bayezit'in Siyasî Hayatı*²⁰ ve *Yavuz Sultan Selim*²¹ isimli kitaplarını, M. Fahrettin Kırzioğlu'nun, *Osmanlılar'ın Kafkas-Ellerini Fethi (1451-1590)*'ni sayabiliriz. Bu monografilerde, münhasıran Selahattin Tansel'in iki kitabında XVI. asırdaki Osmanlı-Safevî mücadelesi çok geniş bir biçimde ve tamamiyle arşiv vesikalarına ve vekâyînâmelere dayalı olarak ele alınmıştır.

III- OSMANLI-SAFEVÎ MÜNASEBETLERİNE DAİR MONOGRAFİLER

Bunları da kitaplar ve makaleler olmak üzere iki kategoride bahis mevzuu edebiliriz. Kitaplardan bilhassa Bekir Kütükoğlu'nun *Osmanlı-İran Siyasî Münâsebetleri I (1578-1590)* isimli eseri önemlidir²². Adından da anlaşılacağı üzere on iki yıllık kısa bir dönemi mevzu edinen bu kitap, tamamiyle orijinal vesika ve kaynaklara dayanmak suretiyle kaleme alınmış olmakla beraber, Safevî kaynaklarından yeterince yararlanılmamıştır. Bu kitap, Osmanlı Devleti'nin Safevîler'e karşı takip ettiği şiddetli politikayı, bir nefis müdafaası olarak değerlendirir. Kitap, tanınmış Fransız tarihçisi F. Braudel'in meşhur kitabında öne sürdüğü, Osmanlılar'ın Safevîler'e karşı giriştikleri mücadelenin, aslında Asya içlerinden gelen ticaret yollarının ele geçirilmesi gayesine yönelik olduğu görüşünü reddeder. Ayrıca Osmanlı Devleti'nin asıl gayesinin, Safevîler'in Anadolu'nun siyasî ve içtimâî birliğini ve nizamını bozmaya müteveccih harekâtına son vermek olduğu fikrini ileri sürmektedir.

Bir diğer monografi ise, M. Münir Aktepe'nin daha küçük çaplı kitabı olup 1720-1724 arası Osmanlı İran münasebetlerini, aynı şekilde arşiv vesikaları ve vekâyînâmeler ışığında inceler ve tamamen siyasî cephe üzerinde durur²³.

²⁰Selahattin Tansel, *Sultan II. Bayezit'in Siyasî Hayatı*, İstanbul 1966.

²¹Selahattin Tansel, *Yavuz Sultan Selim*, Ankara 1969.

²²Bekir Kütükoğlu, *Osmanlı-İran Siyasî Münâsebetleri I (1578-1590)*, İÜ. Edebiyat Fakültesi Yayını, İstanbul 1962

²³M. Münir Aktepe, *1720-1724 Osmanlı-İran Münasebetleri*, İÜ. Edebiyat Fakültesi Yayını, İstanbul 1970.

Bu mevzuda en önemli monografilerden biri ise, Faruk Sümer'in Safevî Devleti'nin kuruluşunda Anadolu'dan giden Türkmen aşiretlerinin oynadığı rolü ortaya koyan çalışmasıdır²⁴. Bu mühim eser, giriş kısmında Safevî Devleti'nin kuruluş tarihçesini zengin bir literatüre dayalı olarak inceledikten sonra, Anadolu'da konar-göçer bir hayat süren ve Osmanlı merkezî yönetimiyle arası iyi olmayan muhtelif Türkmen boylarının faaliyetlerini, İran'da Safevî Devleti'nin kuruluşuna yaptıkları katkıyı ve onunla olan münasebetlerini ele alır.

Son olarak Mehmet Saray'ın iki kitabından bahsedeceğiz. Bunlardan *Türk-İran Münasebetlerinde Şiiliğin Rolü* isimli monografi²⁵, İran'a İslâmiyet'in girişinden başlayarak Şiiliğin bu ülkenin tarihindeki rolünü, Safevî Devleti'ni ve Safevî şahlarını ele almakta ve mütakip devirlere geçerek günümüze kadar gelmektedir. Temel kaynaklara pek inmeyen, daha ziyade adından da anlaşıldığı üzere Türk-İran münasebetlerinde Şiiliğin rolünü vurgulamaya yönelik umûmî mahiyette bir çalışmadır. Aynı tarihçinin başlangıçtan günümüze genel bir perspektif içinde Türkiye-İran münasebetlerini ele alan bir çalışması daha vardır²⁶.

IV-MAKALELER

Fazla sayıda olmamakla beraber, modern Türk tarihçiliğinin Osmanlı-Safevî münasebetleriyle meşguliyeti daha ziyade makale tarzındaki çalışmalardan ibaret görünmektedir. Bunlar ise, A. Zeki Velidi Togan'ın Safevîler'in menşeiyle ilgili ilginç makalesi hariç tutulursa²⁷, Çağatay Uluçay'ın Yavuz Selim'in padişahlığını anlatan seri makalesindeki kısımlar²⁸, Şehabettin Tekindağ'ın Çaldıran seferi hakkındaki makalesi²⁹ ve Bekir Kütükoğlu'nun, yuka-

²⁴F. Sümer, *Safevi Devletinin Kuruluş ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü*, Selçuklu Tarih ve medeniyeti Enstitüsü, Ankara 1976. Bu mesele üzerinde Oktay Efendiye'v'in de bir makalesi vardır: "Le rôle des tribus de langue turque dans la création de l'Etat safavide", *Turcica*, VI (1975), ss. 24-33.

²⁵M. Saray, *Türk-İran Münasebetlerinde Şiiliğin Rolü*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1999.

²⁶M. Saray, *Türk-İran İlişkileri*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 1999.

²⁷A. Z. Velidi Togan, "Sur les origines des Safavides", *Mélanges Louis Massignon*, Damas 1957, III, 345-357.

²⁸Ç. Uluçay, "Yavuz Sultan Selim nasıl padişah oldu?", *Tarih Dergisi*, VI/9 (Mart 1954), ss. 53-90; VII/10 (Eylül 1954), ss. 117-142; VIII/11 (Eylül 1955), ss. 185-200. Bu makaleler daha sonra kitap halinde *Yavuz Sultan Selim* adıyla tekrar yayımlanmıştır (bk. Yukarıda dipnot 18).

²⁹M. Şehabeddin Tekindağ, "Yeni kaynak ve vesikaların ışığı altında Yavuz Sultan Selim'in İran Seferi", *Tarih Dergisi*, 22 (1967), ss. 50-58.

rıda zikri geçen kitabının bir hülâsası mahiyetindeki yazısı gibi³⁰, daha ziyade Osmanlı-Safevî münasebetlerinin siyasî ve silahlı mücadele boyutu üzerine eğilmiş görünmektedirler.

SONUÇ

Buraya kadar söylediklerimizi bir neticeye bağlayacak olursak, ele aldığımız dönemi ihtiva eden Osmanlı kaynaklarının hemen hepsinin, Osmanlı-Safevî münasebet ve mücadelelerini bugün çok açık olarak görüldüğü üzere, esas itibarıyla bir siyasî rekabet veya husûmet meselesi değil, bir "Doğru İnanç", "Ortodoksi" (Sünnîlik) ve "Sapkın İnanç", "Herezi" (Şîîlik, Râfîzîlik) meselesi olarak algıladıklarını söyleyebiliriz. Ancak bizim müşahedemiz şudur ki, Osmanlı merkezî iktidarının ve ona bağlı ulemânın "Râfîzîlik" diye tahkir ettikleri bildiğimiz İmamiyye Şîîliği değil, bunun Şah İsmail ve halifelerince propaganda edilen, ve kanaatimizce daha çok İsmailîğe yakın olup Türkmenler'in popüler inançlarıyla karışmış aşırı bir yorumu olmalıdır.

Bugüne kadar Osmanlı merkezî iktidarının ve ulemâsının bu hususu ayırdedecek bir ilmî tettebbuat yaptıklarını gösteren herhangi bir ipucuna rastlanmamıştır. Nitekim o devir Osmanlı dinî literatüründe İmamiyye Şîîliği hakkında herhangi bir ilmî telifata da tesadüf edilmemiştir. Bize göre Osmanlılar, Hristiyan Batı ve İslâm dünyasının kamuoyunda hem kendilerini savunmak, hem Safevîler'i mahkûm etmek, hem de Anadolu'da sünnî halkın inançlarını korumak gayesiyle hareket ettiklerinden, bilerek "Râfîzîlik", "zendeka ve ilhad" demek suretiyle mahkûm etmek istedikleri İmâmiyye şiasına ilmî zaviyeden değil, polemik açıdan yaklaşmışlardır. Onlar bunu şuurlu olarak yaptılar. Bunu gerek arşiv vesikalarında, gerekse vekayînâmelerde kullanılan terminoloji çok açık bir biçimde ortaya koyar.

Çok bilinen bir kaç hariç, Safevî kaynaklarına pek ulaşamayan -doktora tezleri dahil- modern araştırmalar ise, ister istemez Osmanlı kaynaklarının perspektifini yansıtmaya devam etmişlerdir. Buraya kadar yaptığımız bu kısa genel değerlendirme göz önüne alınacak olursa, Türkiye tarihçiliğinin Osmanlı-İran münasebetleri meselesine çok daha geniş ve problematik açılardan yaklaşan yoğun bir mesai ortaya koyması gerektiği, açıkça görülüyor.

³⁰Bekir Kütükoğlu, "Les relations entre l'Empire ottoman et l'Iran dans la seconde moitié du XVIe siècle", *Turcica*, VI (1975), ss. 128-145.

AZERBAYCAN VE RUS KAYNAKLARINA GÖRE 1921 MOSKOVA-KARS ANTLAŞMALARI VE KUZAY AZERBAYCAN'IN TOPRAK BÜTÜNLÜĞÜ MESELELERİ

İSMAYIL MUSA*

Rusya tarafından himaye olunan Ermenilerin Kuzey Azerbaycan topraklarını ele geçirme politikası Sovyet döneminde de devam ettirildi. Rusya'nın Sovyet hükümetinin baskısı ve Azerbaycan yöneticilerinin beynelmilelciliği sayesinde topraklarımızın Nahçıvan ve Zengezur gibi bölgelerinin Ermenistan'a geçmesi beyan edildi.

Azerbaycan yönetimi tarafından Nahçıvan bölgesinin Ermenistan'a verilmesinin ilan edilmesine rağmen Nahçıvan konusu zamanın bir sıra iki taraflı ve uluslararası görüşmelerinde önemli yer tuttu. Ankara hükümetinin Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal Bey, aynı şekilde Ali Fuat Cebesoy ve Rıza Nur'dan oluşan diplomatik heyet Moskova'ya giderek Şubat 1921'de Sovyetler Rusyası'nın Halk Dışişleri Komiseri Çiçerin'le görüşmelerde bulundu. Türkiye tarafı ister görüşmeler öncesi ve isterse de görüşmeler esnasında Nahçıvan'ın Türkiye-Azerbaycan ilişkilerinde en yakın ve şimdilik tek bölge olması, bölgenin Moskova-Ankara diplomatik ilişkilerinde başlıca aracı rolü oynamasına bağlıydı.

Türkiye'nin her zaman ve özellikle de bu devirde Nahçıvan bölgesine büyük önem vermesini Faruk Sümer'in yazılarında da görebiliriz¹. F. Sümer görüşmelerin iştirakçısı Y. Kemal'in Moskova seferinden önce Mustafa Kemal Paşa'yla olan aşağıdaki konuşmasını özellikle gözler önüne seriyor: Kemal Paşa'yla olan aşağıdaki konuşmasına özellikle dikkat çekerek "elinizden geleni yapınız" cevabını vermiştir. Y. Kemal'in sohbetlerinden belli oluyor ki, görüşmelerde Nahçıvan tartışmaları uzamış, Stalin'in "Nahçıvan üzerinde neden bu kadar ısrar ediyorsunuz?" sorusuna da "orası Türk kapısıdır da ondan" cevabını almıştır. Moskova görüşmelerinde Nahçıvan'a bağlı tartışmalar ve diplomatik karşı durmalar ve görüşmeleri yürüten siyasi komisyo-

* Bakü Devlet Üniversitesi (Azerbaycan) Öğretim Üyesi

¹ *Seher Gazetesi*, 13 Mayıs 1992.

nun 10, 12 ve 14 Mart 1921 tarihli toplantılarının protokollerinde² de yansımıştır. Bu evraklardan görüldüğü gibi Mart'ın 10'unda yapılan toplantıda³ Türkiye heyeti böyle bir mevkiî destekliyordu: Nahçıvan nüfusunun Türk ordularını kabul etmesi paktı onun Türkiye'nin himayesi altında olmasını gösteriyor. Ama Türkiye bölge üzerindeki bu himayeyi Azerbaycan'ın üçüncü bir devlete hak tanımayacağına dair sorumluluk aldığı takdirde ona vermeye razıdır. Çünkü, yerli Müslüman nüfusa karşı önceleri baş gösteren saldırıların tekrarlanabileceği halde Türkiye'nin orduları kenarda kalamazdı.

Rusya heyeti sadece Azerbaycan'ın himayesi altında Nahçıvan'ın özerkliği meselesinin konuşulmasını ve sınırların belirlenmesini teklif ediyorlardı. Onlar tezlerini şöyle savunuyorlardı: 1) Türkiye'nin kendi himayecilik hakkını başkasına vermesine dair getirdiği formül geçersizdir, çünkü, Gümrü (Aleksandropol) anlaşması onaylanmadı ve onun ordularının yerli nüfus tarafından bölgeye davet olunması gerekli hukuki anlam taşımadığından himaye için esas sayılmaz; 2) Azerbaycan bu görüşmelerde resmen temsil olunmadığından uygun sorumluluğu da kabul edemez. Bu yüzden de Rusya tarafının "Nahçıvan vilayetinin Azerbaycan'la her zaman âlâkadar olması ve onun himayesi altında özerklikten yararlanması" formülü Türkiye'nin Azerbaycan'ın bu hakları herhangi bir üçüncü devlete vermemesi şartıyla tamamlandı. Nahçıvan bölgesinin sınırlarının belirlenmesi görevi askeri ekperlere (uzmanlara) verildi.

Siyasi komisyonun 1921 yılı Martı'nın 12'sinde yapılan toplantısında⁴ Rusya tarafı bildiriyordu ki, Nahçıvan'la Ermenistan arasında belirlenen sınır çizgisi Azerbaycan'ın maksimum taleplerini de aşıyor, çünkü o hiçbir zaman İrevan karasının herhangi bir bölümüne himayeciliğe iddia etmemiştir. Onun fikrinde, Sovyet Cumhuriyetleri arasında sıkı ilişkiler olduğundan bu mesele birinci dereceli önem taşımasa da, Şerur-Dereleyez bölgesinin sınırını etnik prensibe uygun belirlemek gerekiyor.

Türkiye tarafı haklı olarak meseleye bu şekilde bakılmasına kesin itiraz etmekle kendi mevkiini esaslandırmak için bu gibi deliller getiriyordu: a) Bu yerlerde mâlum kanlı olaylar çıkmış ve Türkiye ordularının bölgeye gelmesine ihtiyaç doğmuştur; b) Bölgenin tümü Müslüman nüfusa sahiptir; c)

² Azerbaycan Cumhuriyeti Siyasi Partiler ve İçtimai Hareketler Merkez Devlet Arşivi (SPİHMDA), fond 609, siyahı I, iş 94, varag 41-59.

³ Yine orada, v. 41-46.

⁴ Yine orada, v. 48-54.

Tüm bunlardan dolayı sözügeçen bölge üzerinde himaye hakkı Azerbaycan'a verilmelidir.

Şimdi değineceğimiz önerilerden de uzakgiden siyasi maksatları olduğu anlaşılan Rusya'nın diplomatları Nahçıvan bölgesiyle Ermenistan arasındaki sınırların geçici sayılabilmesini de mümkün hesap ediyorlardı. Onlar bildiriyorlardı ki, gelecekte bu iki devletin direkt görüşmelerinde sınırlarla bağlı edilebilecek değişiklikler Azerbaycan'ın kendi haklarını vermemeye dair sorumluluğunun bozulması gibi değerlendirmemelidir. Meselenin kesin çözümünün zorluğuna dair Rusya'nın önemli bölgelerin nüfusunun son devirlerindeki esaslı geniş kapsamlı yer değişimleriyle bağlandırılıyordu. Göründüğü gibi tüm bu "deliller" Azerbaycan topraklarının gelecekte tutulması için zemin hazırlamak içindi.

Rusya diplomasisinin tehlikeli hamlelerini gören Türkiye heyeti bu meselenin hem Azerbaycan'ın gelecek toprak bütünlüğü, hem de kendinin Doğu sınırlarının önem taşımasını dikkate alarak onun kesin çözümü ve Azerbaycan'la Ermenistan arasında bununla bağlı herhangi bir görüşmenin mümkünlüğünün istisnası mevkiinde sıkıca durdular.

Böyle olduğu zaman Rusya tarafı yine de diplomatik manevra ederek Azerbaycan'ın kendisinin önceleri talep ettiği sınırlar üzerinde durmayı önerdi ve böyle bir delil getirdi ki önerilen sınır hattını bu işte çıkarı olan hükümetin ve nüfusunun fikrini bilmeden Moskova'dan belirlenemez.

Bu toplantının sonunda Türkiye'nin teklifiyle Şerur-Dereleyez bölgesinin Nahçıvan'a geçmesi ve İrevan bölgesinin tartışmalı yerlerinde sınırın Kömürlü Dağ ve Saray-Bulağ dağlarından, Ararat istasyonundan başlanması kararı alındı; bütün bu meselelerin Azerbaycan, Ermenistan ve Türkiye heyetlerinden oluşan karışık komisyonuna kabul edilmesi karara bağlandı⁵.

Türkiye diplomatları siyasi komisyonun Mart'ın 21'inde yapılan toplantısında kendilerinin tasarılarını sundular. Bu tasarının 3. maddesine göre Nahçıvan vilayeti 1(B) ekinde gösterilen sınırlar dahilinde Azerbaycan'ın himayesi altında olan özerk bölgeyi oluşturmalı ve o bu haklardan hiç kimseye taviz vermemeliydi⁶.

⁵ Yine orada, v. 54.

⁶ Yine orada, v. 59.

Moskova görüşmelerinin iştirakçısı Rıza Nur'un anılarında⁷ da tartışmaların çok gergin geçmesi ve hatta bozulma noktasına gelmesi gösteriliyor. Genellikle ise Türkiye heyetinin ciddi çabaları sayesinde Moskova görüşmelerinde Nahçıvan bölgesinin Azerbaycan terkinde özerk bölge oluşturması ve onun haklarının Azerbaycan dışında hiçbir devlete verilmemesi kararlaştırıldı.

Nihayet, 16 Mart 1921'de imzalanmış "Dostluk ve Kardeşlik hakkında" Rusya Federasyonu - Türkiye Mukavelesinin 3. maddesine⁸ dayanarak böyle bir karşılıklı karara varıldı: Nahçıvan vilayeti bu mukavenenin 1(B) ekinde gösterilen sınırlarda Azerbaycan'ın himayesi altında, bu haklardan Azerbaycan'ın hiçbir üçüncü devlete taviz vermemesi şartıyla özerk bölge oluşturuyor. "Nahçıvan arazisi" adlı 1(B) ekindeyse⁹ bölgenin sınırları aşağıdaki gibi belirleniyordu: Ararat İstasyonu - Saray Bulağ Dağları - Kömürlüdağ-Sayatdağ - Kurtkulak Köyü - Hemesur (Gemesur) dağı-yükseklik (8022)- Küküdağ ve geçmiş Nahçıvan kazasının Doğu inzibati sınırı. Bununla da Nahçıvan'ın arazi mensubiyeti meselesine bir aydınlık getirildi.

N. Nerimanov Sovyetlerin 1. Ümumazerbaycan Kurultayı'nın 4. toplantısındaki (Mayıs 1921) konuşmasında bununla bağlantılı ifade etmiştir ki "Sovyet Rusyası ve Türkiye ile mukaveleye esasen Nahçıvan Azerbaycan'ın protektoratı altında bağımsız respublika (cumhuriyet) ilan olunuyor. Orada temsilcimiz olacak ve biz bütün ilişkilerde Nahçıvan'a hizmet edeceğiz"¹⁰.

Moskova mukavelesini imzalamakla Türkiye Gümrü mukavelesinin, hem de onun Nahçıvan bölgesine dair maddelerinin yürürlükten kaldırılmasıyla razılaştı. Aslında bu, Azerbaycan Sovyet tarihçiliğinin vurguladığı gibi, "Türkiye'nin Nahçıvan'a dair iddialarından vaçgeçmesi değil, bu bölge üzerinde Azerbaycan'ın haklarının temin edilmesi sayesinde Türk diplomasisinin kendi misyonunu yerine getirmesiydi. Bunu da kaydedelim ki, Moskova mukavelesi imzalandıktan az sonra 1921 senesinin Nisanı'nda Türkiye'nin sınırlı ordu hissesi Nahçıvan bölgesini terketti. Bu mukavenenin 1921 yılı 20 Martı'n da Rusya Federasyonu Merkez İcra Komitesi, aynı senenin 21 Haziranı'n-

⁷ Rıza Nur, *Moskova-Sakarya Hatıraları*, İstanbul, 1991.

⁸ İsmail Soysal, *Tarihçeleri ve Açıklamaları İle Birlikte Türkiye'nin Siyasi Antlaşmaları*, I c. (1920-1945), Ankara, 1983, s. 33.

⁹ Yine orada, s. 38; Azerbaycan Cumhuriyeti Merkez Devlet Arşivi (MDA), f. 28, siy. 1, iş 67, v. 4.

¹⁰ N. Nerimanov, *İzbrannie proizvedeniya*, 3 ciltte, II c. Baku, 1989, s. 500.

daysa Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından onaylanmasıyla Nahçıvan meselesi adaletli çözümünü buldu, yani Azerbaycan lehine sonuçlandı. Bu çok büyük önemi olan bir siyasi diplomatik akt, başarıydı. Hiç de raslantı değil ki, Türkiye diplomatları Ankara'ya döndüklerinde M. Kemal Paşa'ya müracaatla "Nahçıvan üzerinde elimizden geleni yapuk" dediklerinde, o "Kapımızın mevcudiyetini muhafaza ediniz, bizim için mühim olan budur" demiştir¹¹.

Sonra açıklayacağımız bazı siyasi görüşlere göre Ankara Hükümeti Türkiye'yle Kafkas cumhuriyetleri arasındaki problemlerin, özellikle de toprak bütünlüğü meselelerinin çözümüne dair iki taraflı mukaveleler bağlamaya çalışıyordu. Görüldüğü gibi Rusya'nın üstü kapalı tazyik ve tesiri buna imkân vermedi. Hatta Azerbaycan da buna gitmedi (ve gidemezdi bile). Bekir Sami Bey'in Rusya'nın Trabzon'daki basın bürosunun 21 Şubat 1921 tarihli, 28 sayılı yazısında verilen sohbetinde buna bağlı deniliyor ki, Nerimanov Olağanüstü Komisyon ve Rus Kızıl Ordusu komutanlarının dediklerini yapıyor. Fakto olarak Azerbaycan'ın bütün servetleri Rusya'ya götürülüyor ve sonuçta halk dehşetli ihtiyaç içerisinde¹².

Bu hal Türkiye-Azerbaycan ilişkilerinde az da olsa soğukluk yarattı. Sonraları 26 Ocak 1922 tarihinde Ankara hükümetinin Dışişleri Bakanı Y. Kemal Azerbaycan'ın Türkiye'deki diplomasi temsilcisi İ. Ebilov'la sohbetinde kaydetmiştir ki, "Rusya Federasyonu'yla mukavele bağlamak için Moskova'ya giderken biz Azerbaycan'la, sonraysa Gürcistan'la ve nihayet Ermenistan'la mukaveleler imzalamak niyetindeydik. Maalesef ki, Azerbaycan'da bu meseleye bizim beklediğimiz gibi yaklaşmadı. Bundan üzüntü duyan meslektaşım Rıza Nur Bey söyledi ki, Azerbaycan bize bunu gösterdi"¹³. Yeri gelmişken bu iki cumhuriyet arasındaki ilişkilerde yaşanan soğukluk doktor Rıza Nur'un Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin 13 Eylül 1921 tarihli kapalı toplantısında Azerbaycan-Türkiye barış mukavelesinin bağlanması hakkında malumatlarında da belirtiliyor¹⁴.

Moskova Mukavelesi'nin madde ve şartlarını daha da kesinleştirmek ve bazı anlamda tamamlamak, bununla hem de onu gerçekleştirmek, yani Türkiye ile Güney Kafkas cumhuriyetleri arasındaki çözülmemiş meseleleri nizamlamak maksadıyla yeni konferans çağırması gerekti. Bu konferansın çağ-

¹¹ *Seher Gazetesi*, 13 Mayıs 1992.

¹² Azerbaycan Cumhuriyeti MDA, f. 28, say. 1, iş 207, v. 57.

¹³ Yine orada, iş 68, v. 17.

¹⁴ *Aydınlık Gazetesi*, 30 Kasım 1991.

rılması (yeri ve zaman) ile bağlı Türkiye-Rusya-Azerbaycan-Ermenistan-Gür-cistan arasında diplomatik yazışmalar ve notalar mübadelesi oldu¹⁵.

Genellikle, 20'li yılların başında Azerbaycan-Türkiye ilişkilerinin bazı meselelerine ışık tutan bu diplomatik yazışmalarda¹⁶ bir sıra bu gibi ilginç noktalar dikkati çekiyor: a) Rusya'nın Transkafkas cumhuriyetlerini Türkiye'ye karşı aynı cephede birleştirme çabaları; b) Resmi Moskova'nın siyasetinin yedeğinde giden Azerbaycan iktidarının genelde Türkiye'ye destek vermesi; c) Bölgedeki çıkarlarını temin etmeye çalışan Türkiye'nin Azerbaycan'ın toprak bütünlüğü, özellikle de Nahçıvan ve diğer bölgelerle bağlı, hâlâ da rahatsızlık geçirmesi.

Nihayet, uzun süren tartışmalardan sonra konferansın Kars'ta geçirilmesi kararlaştırıldı. Azerbaycan Komünist (Bolşevikler) Partisi Merkez Komitesi Siyasi Bürosunun 1921 senesi 26 Ağustos tarihli kararıyla B. Şahtatinski Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin (SSC) konferanstaki temsilcisi atandı¹⁷.

1921 senesi 26 Eylül-13 Ekim tarihleri arasında yapılan Kars Konferansı toplantılarının protokol ve stenogramlarının¹⁸ analizi gösteriyor ki, burada da görüşmeler çok gergin ve prensipial durumda geçmiş, taraflar birçok mülâhaza ve teklifler getirmişler. Konferansta Türkiye yine de onunla Kafkas cumhuriyetleri arasında ayrı ayrılıkta mukaveleler imzalanmasına dair kendi görüşünü tekrarlasa da görüşmelerde aracı rolünü oynayan Rusya ve diğer karşı taraflar bunu kabul etmemişler. Azerbaycan temsilcisi B. Şahtatinski'ye yalnız bir tek mukavelenin bağlanması Güney Kafkas cumhuriyetleri ve Türkiye için karşılıklı faydalı olduğunu, devrimci zaruretin bunu talep ettiğini söylemiştir.

Türkiye konferansa anlaşmanın, onun diplomatları tarafından hazırlanmış tasarısını takdim etmişti. Güney Kafkasya cumhuriyetlerinin Türkiye hükûmetine verdikleri memorandumda bir sıra meselelerle birlikte "sınırlarının Ermenistan yararına bazı düzenlemelerle Azerbaycan SSC terkinde özerk Nahçıvan Sovyet Cumhuriyeti'nin kurulması"nın müzakeresi teklif edi-

¹⁵ Azerbaycan Cumhuriyeti MDA, f. 28, siy. 1, iş 66, v. 29, iş 127, v. 94, iş 133, v. 13, 19-22, 30-32, iş 49, v. 7-8; Dokumenti vneşney politiki SSSR, t. 4, Moskva, s. 960, s. 227-228, 255-256, 287-288, 292, 392.

¹⁶ Azerbaycan Cumhuriyeti SPIH MDA, f. 609, siy. 1, iş 94, v. 139, 193-199, 203-206, 214.

¹⁷ Yine orada, f. 1, siy. 2, iş 16, v. 484.

¹⁸ Azerbaycan Cumhuriyeti MDA, f. 28, siy. 1, iş 81.

lirdi. Azerbaycan ve Ermenistan delegeleri daha bu konferanstan önce, 'Tiflis' te Nahçıvan meselesini müzakere ederek razılığa gelmiş, Kars'taki mecliste Türkiye'yi fakt karşısında koyarak artık problemin hallinin onun tarafından hukuki olarak tanınmasına çalışmak niyetinde olmuşlardı¹⁹. Konferanstaki bir konuşmadan da belli oluyor ki, taraflar bununla Türkiye delegelerinin de dahil edileceği karışık komisyonun bölgeye gönderilmesi imkânını ortadan kaldırmak, genelde ise Nahçıvan meselesini resmi Ankara'nın iştirakı olmadan halledilebilecek dahili işe dönüştürmek istemişlerdi.

Uzun süren tartışma ve müzakerelerden sonra 1921 yılının 13 Ekimi'nde imzalanan Kars mukavelesinin²⁰ 5. maddesi ve 3. eki²¹ Nahçıvan'ın sınır meselesini bir daha onayladı, onun sınırlarını kesin olarak belirledi. 5. maddeye göre, Nahçıvan vilayeti bu mukavelele 3. ekinde belirtilen sınırlarıyla Azerbaycan'ın himayesi altında özerklik kazanıyor (Oldukça önemli bir mesele. Görüldüğü gibi Moskova mukavelesinin Nahçıvan'a ait olan 3. maddesinin belirli hissesi, yani Azerbaycan'ın bu egemenliği başka bir devlete karşı taviz edememesi Kars mukavelesinde yok idi).

"Nahçıvan'ın yüzölçümü" başlıklı 3. ekte bölgenin sınırları bu coğrafi hudutlarda belirlendi: Urmiya köyü, sonra düz çizgi boyunca Arazdeyen istasyonuna (onu Ermenistan SSC'ye bırakmak şartıyla), Batı Taşburun dağına ve daha sonra suayrıcı hatla Doğu Taşburun dağı ve Cehennem deresi nehrinden geçmekle, "Bulak"tan Güneye, Bağırısığ dağı suayrıcları hattıyla ve buradan eski İrevan, Şerur-Dereleyez kazalarının idari sınırları ile 6625 yüksekliğinden geçerek Kömürlüdağ dağına ve daha sonra Sayatdağ yükseklikleri ile Kurt Kulak köyü, Hemesur dağı, 8022 yüksekliği, Küküdağ ve eski Nahçıvan dairesinin Doğu idari sınırı.

Kars mukavelesinin bu maddesi ile ilgili olarak şunu belirtmekte fayda var ki, Azerbaycan SSC'in Türkiye'deki diplomatik temsilciliğinin informasyon bölümünün bülteninde verilen "Nahçıvan dairesinin devlet statüsü" başlıklı yazıdan²² da görüldüğü gibi, Kars Konferansı bu mahalin gelecek siyasi hukuki statüsünü belirledi. B. Şaxtahtinski'nin buna bağlı ilan edilen (Paris'te yayımlanan, Jurnal D'Orian'ın 1921 yılı 10 Kasım tarihli sayısındaki) yazılı beyanatında der ki, "Nahçıvan vilayeti, özerk Halk Sovyetleri Cumhu-

¹⁹ Yine orada, f. 894, siy. 10, iş 63, v. 6-8.

²⁰ Yine orada, f. 28, siy.

²¹ İsmail Soysal, age, s. 46-47.

²² Azerbaycan Cumhuriyeti MDA, f. 28, siy. 1, iş 230, v. 58.

riyetleri" sırasına dahil edilir ve bununla birlikte Azerbaycan'ın himayesi altına geçiyor; genç cumhuriyetin kendinin Halk Komiserler Sovyeti, Azerbaycan'ın ise orada temsilciliği olacaktır²³.

Bu mukavelelerin 14. ve 20. maddeleri de araştırılan problemle bağlı ilgi doğurur. 14. maddeye göre, taraflar bu mukavele imzalandığı günden itibaren 6 ay içinde 1918-1920 yıllarında savaş göçkûnlerine alt özel anlaşmalar yapmayı taahhüt ediyorlar. 20. madde Türkiye, Ermenistan, Azerbaycan ve Gürcistan hükümetleri arasında yapılan bu mukavenenin tasdik edilmeli olduğunu, tasdiknamelerin mübadelesinin yakın zamanlarda İrevan'da uygulanmasını öngörüyordu. Onun en önemli taraflarından biri de süresiz imzalanması idi. Mukavenenin tasdiklenmeli ve süresiz olduğunu vurgulamamız hiç de rastlantı değil. Buna göre de ister araştırdığımız problemle ve Kars mukavelesi ile bağlı, isterse de genelde Azerbaycan-Türkiye münasebetlerinin o zamanki gerçek manzarasını açıklamak amacıyla belli meseleleri de burada açmaya gerek vardır. Kars Mukavelesi ve onun ayrı-ayrı maddeleri Ermenistan ve dünya Ermenileri tarafından manalı kabul edilmedi. Eğer "Sovyet Ermenistan"ı Gazetesi 27 Eylül 1921 tarihli sayısında yayımlanan "Kars Barış Konferansı" adlı yazıda²⁴ bu mukavenenin Ermenistan'ın bağımsızlığını gerçekleştirebilecek bir akit gibi kıymetlendiriyorsa da, muhalif güçler ve onların matbu organları, meseleye başka cepheden yaklaşıyorlardı. Tebriz'de yayımlanan "Hayk" gazetesinin 13 Kasım 1921 tarihli sayısında "Perde götürülmüştür" isimli baş makale²⁵ bu bakımdan oldukça karakteristiktir. Burada yazılırdı ki, şanlı Kızıl Ordunun kumandanları Sovyet Federasyonu'nun terkbine dahil olan Ermenistan'ın tartışmasız kısmını teşkil eden 1914 yılı sınırlarında dayanamadılar. Hatta küçücük Nahçıvan'ı bile Kemalci-lerin ellerinden koparamadılar.

Makalede Kars Mukavelesi'nin hem Ermenistan'a, hem de Rusya'nın kendisine hiçbir şey vermediğini, sanki Türk ordularının muzaffer bir şekilde Moskova'ya girerek Rusya'ya kendi iradelerini kabul ettirdiği yazılırdı. Yazı şöyle bitiyordu: "Ermeni halkının kurtarıcı Rusya'ya bağladığı ümitler sadece yalandır ve Rusya diğer emperyalist devletlerden başarısızlığı ile farklıdır. Ermenistan da onun kurbanıdır." Taşnakların yayını "Çakatamart"ın 6 Aralık 1921 tarihli sayısındaki "Ermenistan'da durum" adlı yazı Kars Kon-

²³ Yine orada.

²⁴ Yine orada, f. 28, say. 1, iş 223, v. 81.

²⁵ Yine orada, iş 234, v. 124-125.

feransı'nın kararlarından sadece Azerbaycanlıların razı kaldıklarını bildiriyordu²⁶.

Tüm bunlar Taşnak propagandası idi ve tarihin de ispatladığı gibi, Rusya zamanının ve kendi siyasi amaçlarının imkân verdiği düzeyde Ermenistan için çok şey yapmıştı. Kars Mukavelesi'nin sonuçlarından memnun kalmayan ve onun Ermeniler için hayırsız olduğundan (Nahçıvan bölgesi ve diğer yerlerin ele geçirilmemesi v.s.) şikayetlenen Ermenistan'daki belli daireler ve Ermeni diasporası sakinleşmeyerek başka vasıta ve usuller aramaya başladılar. Onlar daha Moskova ve Kars Mukaveleleri arasındaki bir devirde Milletler Livası Cemiyetlerinin 1921 yılının Haziranı'nda Cenevre'de yapılan toplantısının böyle bir beyanat kabul etmesine nail oldular: Ermeni milletin müdafaası ve gelişmesi uluslararası hukukun borcudur, Ermeni meselesini adaletle halletmeden Doğu'da barışı sağlamak mümkün değildir²⁷. Türkiye'nin "Vakit" Gazetesi'nin (30 Ekim 1921) verdiği bilgiden belli oluyor ki, Ermeni meselesi Washington Konferansı'nın gündemine dahil edilmediği için Amerika Ermenileri genellikle Orta Doğu ve o cümleden de Ermeni meselesinin orada müzakeresine çalışıyorlardı.

Ermeni milli demokratlarının yayını olan "Yoğovurdi Dzain" Gazetesi'nin 1921 yılı 22 Aralık tarihli sayısında daha ilginç olan aşağıdaki bilgiler yayımlanmıştı: 1921 yılı 21 Kasım'ında Ermeni milli demokratlarının ve genç Hınçakların delegelerin (V. Kurkçan, V. Malkolm, Amerika Ermenileri ittifakı siyasi kurulunun üyeleri ve genel sekreteri G. Papazyan) Ermenistan-Amerika komitesinin genel sekreteri Montqomeri'nin aracılığı ve komitenin başkanının rehberliğiyle ABD Başkanı Harding'in kabulünde olmuş ve Türkiye Ermenistan'ın bağımsız olmasını talep etmişler. Aynı gün devlet katibi Brian'ın kabulünde bulunan Taşnakların delegeleri ise Rusya Ermenistan'ın bağımsızlığı meselesini gündeme getirmişlerdi.

Her iki görüş zamanı yapılan müzakerelerden belli oluyor ki, Ermeniler Moskova ve Kars Mukavelelerine aldırmadan komşularına, o cümleden de Azerbaycan ve onun Nahçıvan bölgesine dair toprak iddialarını tekrar olarak savunmuşlardı. Kars Konferansı'ndan sonra gündeme getirilen Ermeni meselesiyle ilintili Atatürk'ün bir fikrini hatırlamak yerinde olurdu. O 1922 yılı 1 Martı'nda Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin açılışının 2. yıldönümü dolay-

²⁶ Yine orada, v. 184.

²⁷ Yine orada, iş 170, v. 5.

sıyla söylediği ve "Hakimiyeti Milliye" Gazetesi'nin 1922 yılı 2 ve 3 Mart tarihli sayılarında yayımlanan büyük nutkunda belirtmişti ki, Kars Mukavelesiyle bizim Doğudaki durumumuz hukuki şekil almıştır ve bu mukavele Sevr Anlaşması'nın uygulanamazlığını ispat eden amillerden biridir, Ermeni meselesi diye nitelenen bu meseleninse çözümü Kars Mukavelesi'nde bulunmuştur²⁸.

Ermenilerin ve onları savunan Rusya'nın siyasi-diplomasi dairelerinin suçu yüzünden Kars Mukavelesi'nin onaylanması hayli gecikti ve bu hususta keskin tartışmalar oldu. Çünkü anlaşmayı bir taraftan Türkiye'nin, diğer taraftan ise Azerbaycan SSC, Ermenistan SSC, Gürcistan SSC'nin imzalamalarına rağmen Kafkas Cumhuriyetleri Rusya'nın diktesiyle onun vahit mukavele olarak Güney Kafkasya devletlerinin ittifakı (daha mevcut olmayan siyasi kurum) tarafından onaylanması için ısrar ettiler. Buna bağlı çok sayılı diplomatik yazışmalar oldu ve konuşmalar yapıldı. Bu meselenin mahiyetinin açıklanması bakımından aşağıda belirtilen görüşme ve konuşmaların önemi büyüktür: Sovyet delegeleri M. Frunze ve İ. Ebilov'un Atatürk'le 1. (25.XII.1921) ve Ebilov'un Türkiye Hariciye Naziri Y. Kemal Bey'le (26.XII.1922) konuşmaları²⁹.

Atatürk'le ilk konuşmada M. Frunze resmi Moskova'nın Türkiye'nin Sovyet Cumhuriyetlerine münasebetteki samimiyetinin şüphe uyandırdığını söylediğinde, M. Kemal Paşa bunun için hiçbir esas olmadığını bildirmişti. Atatürk'le ikinci görüşme zamanında teşrif buyuran Y. Kemal Bey ise daha Moskova görüşmelerinin gidişatında Çiçerin'in Doğuya değil, Batuya rağbet olduğunu duyduğunu, onlarla görüşmelere gelmek istememesini, belki de bunu Karahan'ın (Rusya Dış İşleri Komiserinin yardımcısı; Ermenidir) etkisiyle ettiğini göstermişti. Y. Kemal Bey, İ. Ebilov'la görüşmesinde ise Kars Mukavelesi'nin onaylanmasının geciktirilmesinden rahatsız olduğunu söylemiş, o mukavelelerin Güney Kafkas Cumhuriyetleri ile birlikte vahit mukavele olarak imzalanması ve de federasyon gerçekleştikten sonra Umumittifak Sovyet Cumhuriyetleri tarafından onaylanması düşüncesine karşı çıkmış, bununla bağlı kendisinin aşağıdaki dellillerini getirmişti.

a) Kars Konferansı döneminde federasyon ve buna uygun olarak da delegeler yoktu; b) Rusya Sovyet federasyonu ile konuşulmalar için Moskova'ya

²⁸ Yine orada, v. 26.

²⁹ Yine orada, iş 68, v. 1-4, 8, 10, 14, 17, 20.

giderken bazı yolüstü Azerbaycan'la, sonra ise Gürcistan'la nihayet Ermenistan'la mukaveleler yapmak niyetinde olsak da, onların yüzünden bu olmadı; c) Moskova'da cumhuriyetlerin üçü ile birlikte mukavele imzalamaya razı olmaya mecbur olduk. Fakat Kars'ta biz ittifak federasyonunun genel delegeleri ile değil, Azerbaycan SSC, Gürcistan SSC ve Ermenistan SSC'in ayrı bağımsız delegeleriyle iş yaptık. Buna göre de mukavele her bir cumhuriyetle ayrı ayrı onaylanmalıdır. Çünkü hukuki bakımdan ittifak Sovyet tarafından onaylama doğru olamaz ve bizim için makbul sayılamaz. Y. Kemal Bey anlaşmayı onaylamak için artık Büyük Millet Meclisi'ne gönderdiğini ve onun her bir cumhuriyet tarafından ayrılıkta, hem de acele olarak onaylanmasına etki göstermesi İ. Ebilov'dan rica etmişti. O ise Sovyet diplomasisinin mevkiinde durarak mukavelenin ittifak Sovyeti, yahut da ayrı ayrı cumhuriyetler tarafından onaylanması arasında bir fark olmadığını söylemiş, üç cumhuriyetin Kars Konferansı'nda bir taraf gibi davrandığını bildirmişti.

Böyle olunca Y. Kemal Bey'in belirttiği gibi, dostça ve bazı fikirleri söylemek, bir takım ince detayları açığa çıkarmak zorunda kalmıştı. O, İ. Ebilov'a ek olarak aşağıdaki daha önemli delilleri açıklamıştı: Mukavelenin Azerbaycan ve Gürcistan tarafından ayrılıkta onaylanması bizim için özel önem ve zaruriyet teşkil etmez, bizi çok da ilgilendirmez. Fakat, onun Ermenistan tarafından ayrılıkta imzalanmasına gelince ise bizim için fevkalade mühimdir. Y. Kemal Bey böyle diplomatik-siyasi görüşü de İ. Ebilov'un dikkatine sunmuştu.

Doğu konusuna dair konferansa Türkiye'nin de davet edileceği tahmin edilir ve Ermeni politikacılarının Batıda yürüttükleri işin ve propagandanın neticesinde o konferansta İngiltere veya Amerika tarafından Ermeni meselesi gündeme çıkarılabilir. Eğer biz, bir yandan Taşnaklarla, diğer yandan Ermeni komünistleriyle mukavelelere sahip olursak, o zaman kendi çıkarlarımızı savunabiliriz (Şunu da belirtelim ki, bu hem de Azerbaycan'ın Nahçıvan'la bağlı çıkarlarının savunulması demek idi). Eğer Kars Mukavelesi ayrılıkta değil, ittifak Sovyeti tarafından onaylanırsa, o zaman konferansta o mukavelenin Ermeni halkının iradesi olmadığını, diğer iki cumhuriyetin iradesini ona zorla kabul ettirmek yolu olayının olduğu söylenilirdi. Sonda Y. Kemal Bey İ. Ebilov'dan Nerimanov'la ilişki kurarak antlaşmanın her bir cumhuriyet tarafından ayrı ayrı onaylanmasına ve bu işin hızlandırılmasına etki göstermesini rica etmişti. İ. Ebilov ise bu ricayı yerine getireceğine söz vermişti.

Belirtmek gerekir ki, Kars Mukavelesi TBMM tarafından, "İstikbal" Gazetesi'nin 19 Mart 1922 tarihli sayısında yazıldığı gibi, 1922 yılı 17 Mart'ta 172 oyla onaylanmıştı³⁰. Öteki taraflara gelince, mukavele 1922 yılı Mart'ın 3'ünde Azerbaycan, Martın 20'sinde Ermenistan, Haziran'ın 14'ünde Gürcistan Merkezi İcra komitelerinde tasdik edilmiş, 1922 yılı 11 Eylül'de İrevan'da (Erivan) tasdikname fermanlarının mübadelesi yapılmış ve aynı günde de yürürlüğe girmişti³¹. Bilgi için söyleyelim ki, Transkafkasya Federasyonu İttifak Sovyeti'nin Azerbaycan SSC'nin dışişler üzere müvekkilinin bu organın başkanına 22 Ağustos 1922 tarihli mektubunda yazıldığı gibi, Azerbaycan SSC Halk komiserleri Sovyeti Kars Mukavelesi'nin tasdiknamelerinin mübadelesi için H. Sultanov'u delege olarak atamıştır³².

Bütün bu söylenenlerden görüldüğü üzere Nahçıvan bölgesi nüfusunun keskin mücadelesi ve Türkiye Milli Hükümetinin sürekli, verimli diplomatik faaliyeti neticesinde Moskova ve Kars antlaşmalarıyla bölgenin toprak mensubiyeti meselesi Azerbaycan için kanuni ve adaletli şekilde çözüldü. M.E. Resulzade buna bağlı demişti ki, Azerbaycan komünistleri tarafından Ermenistan şûralarına hediye edilen Nahçıvan vilayeti Moskova müahidesiyle, mümtaz bir vilayet unvanıyla ve salis bir hükümete hediye edilmek şartıyla Azerbaycan'ın taht-ı himayesine verilmişti³³.

O daha sonra yazıyordu: "Ermenistan Cumhuriyeti Bolşevikler tarafından istila edilince, Azerbaycan Bolşevik hükümetinin reisi Neriman Nerimanov Nahçıvan kazasını Ermenistan'a hediye etmişti. Zamanında İngilizlerle Amerikalılar da Nahçıvan'ın Ermenistan'a verilmesini istemiş, bu hususta teşebbüs etmiş, fakat muvaffak olamamışlardı. İki seneden ziyade elinde silah alarak Ermenistan'a ilhak aleyhinde cesaretle harp eden Nahçıvanlılar bu defa da ısrar ettiler. Ermenistan Cumhuriyeti Nahçıvan "hediye"sini teslim almak için iyice kan dökmeli idi. Nahçıvanlılar ise her tarafa müracaat ederek Ermenistan'a tâbi olmak istemediklerini bildiriyorlardı. Bu mesele Türk heyetinin dahi nazarı dikkatini celp etmişti."

Böyle olunca önemli bir meseleyi de kaydetmek gerekir ki, Kars Mukavelesi yürürlükten kaldırılmasa da Moskova'nın resmi himayesi neticesinde

³⁰ Yine orada, iş 234, v. 14.

³¹ Sbornik deystvuyuşih doğovorov, soğlaşeniy i konvetsiy, zaklyutsonnih inostrannimi gosudarstvam, vıpusk 3, Moskva, 1922, s. 57.

³² Azerbaycan Cumhuriyeti MDA, f. 28, siy. 1. iş 40, v. 6, 20.

³³ M.E. Resulzade, *Azerbaycan Cumhuriyeti*, Bakü, 1990, s. 81.

Ermeniler tarafından defalarca bozulmuştur. Mesela, mukavele onaylandıktan sonra Şerur kazasının terkinde olan Dereleyez nüfusunun Güney Azerbaycan'a ve Nahçıvan bölgesinin diğer yerlerine göç etmesinden³⁴ yararlanılarak bu araziler Ermenistan'a birleştirildi. Birkaç yıldan sonra ise hiçbir esas olmadan Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti sınırları yeniden düzenlendi. Böyle ki, Kars Mukavelesi'nde esas taraflardan biri olan Türkiye devletinin rızası ve istiklali olmadan Transkafkasya Sovyetleri Merkez İcra Komitesi Riyaset Heyetinin 18 Şubat 1929 tarihli kararı (protokol no: 3, bent 3) ile bölgenin 657 km² sahası (Şerur kazasının Kurtkulak, Haçık, Horadiz, Nahçıvan kazası Şahbuz nahiyesinin Akbine, Akhak, Almalı, Dağ Almalı, İtkıran, Sultan Bey köyleri, Ordubat kazasının Gerçivan Sovyetlerine dahil olan Mehri, Buğuker kasabaları, Kilit köyünün bir kısmı) Ermenistan'a verildi³⁵.

Bu organın 5 Mart 1938 tarihli toplantısının kararına (Azerbaycan delegeleri olarak Merkez İcra Komitesinin milletler şubesi müdürü, milliyetçe Ermeni olan İsahanyan ve işler müdürü Qadakçyan tarafından imzalanan) esasen ise Şerur'un Sederek ve Kerki köyleri çevresindeki bazı araziler Ermenistan'a verildi³⁶. 1929-1931 yıllarında Eldere, Lehvaz, Astazur, Nüvedi v.b. köylerin Ermenistan'a verilmesi ve o arazide Mehri bölgesinin oluşturulması neticesinde Nahçıvan bölgesi Azerbaycan'ın diğer topraklarından ayrı salındı. Daha sonra 80'li yılların ortalarında Ordubat bölgesinin Kotam ve Kilit köyleri topraklarının bir kısmı Ermenistan'a verildi. 1991 yılında Şerur bölgesinin Kerki köyü Ermeni silahlı güçleri tarafından işgal edildi.

Bunların hepsi Moskova ve Kars antlaşmalarının kaba bir şekilde bozulması ve uluslararası antlaşmalar hakkında 1969 yılı Viyana Konvensiyonu'na ve 1975 yılı Helsinki toplantısının yekûn aktine münasebetle aldırılmazlık gibi değerlendirilir. Buna göre de Azerbaycan hem Kars Antlaşması'na, hem de Viyana Konvensiyonu'na dayanarak kaybettiği toprakları talep etmeli ve onların geriye alınmasına nail olmalıdır.

³⁴ Azerbaycan Cumhuriyeti MDA, f. 1009, siy. 1, iş 6, v. 18, iş 14, v. 22-24.

³⁵ Yine orada, f. 379, siy. 1, iş 2176.

³⁶ Yine orada, iş 7429, 7345.

NYON CONFERENCE OF 1937
ON THE PREVENTION OF PIRATICAL ACTS
IN THE MEDITERRANEAN AND TURKEY

YÜCEL GÜÇLÜ

Unfortunately until now there has been no detailed scholarly investigation, or even a brief article in the available literature devoted to the examination of the specific subject of the Turkish participation in the Conference of Mediterranean powers on anti-piracy held between 10-14 September 1937 at Nyon, Switzerland. Very little has hitherto been written about this important aspect of Turkish foreign policy in the 1930s. Among both Turkish and Western historians, none has given more than a few passing pages to the matter under discussion here. Indeed, in several relevant works the event is omitted all together. For instance, in the collective study by a group of eminent Turkish historians, *Olaylarla Türk Dış Politikası: 1919-1965* (Turkish Foreign Policy Through Events: 1919-1965)¹ only one single paragraph is allotted to the theme and in the authoritative reference book, *Montrö ve Savaş Öncesi Yılları: 1935-1939* (Montreux and Pre-War Years: 1935-1939)², published by the Directorate General of Research and Policy Planning of the Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Turkey the topic is not mentioned at all. The main purpose of this essay is, therefore, to fill the gap in the inquiry of a noteworthy though neglected phenomenon in the history of Turkey's international relations.

The Spanish civil war, begun on 18 July 1936, had found Germany and Italy actively supporting the Nationalists under General Francisco Franco, while France and Britain – neither of whom was prepared for fighting – were anxiously avoiding war at all costs. The Germans went in the Spanish civil war chiefly to complicate the strategic situation of France. Germany

¹ *Olaylarla Türk Dış Politikası: 1919-1965* (Turkish Foreign Policy Through Events: 1919-1965), Ankara, 1969, p.107.

² *Montrö ve Savaş Öncesi Yılları: 1935-1939* (Montreux and Pre-War Years: 1935-1939), Ankara, 1973.

had readily recognised the value to it of a Nationalist victory which would be certain to weaken France on the Rhine by creating a hostile frontier on the Pyrenees. And Italy, for its part, knew that such a victory could be an effective threat to both French and British communications in the Mediterranean. Benito Mussolini claimed that he aided the rebels to prevent the spread of communism, but it is doubtful if this was his major motive. One obvious motive was to place an ally athwart the sea lane between France and French Africa; Mussolini tried very hard to secure naval and air bases for Italy in the Balearic Islands. Probably even more important was the desire to raise Fascist prestige, already heightened by the Ethiopian war, to new levels in Italy by new military victories. Lacking the moral determination to resist such aggressions, France and Britain had imperilled their own positions by the ultimate encirclement of France and the dangerous weakening of British naval power in the Mediterranean. Presented with threats to their Mediterranean positions, France and Britain's desires to gain the friendship of Turkey were increasing.

On the other hand, upon the conclusion of the Montreux Straits Convention on 20 July 1936, the Soviet Union had acquired the right of passing its warships to the Mediterranean while Italy had objected to the almost unrestricted freedom of entrance conceded to the Russian fleet to this sea. The Soviet government strove to play a more active part in the Mediterranean area, which could be explained by its increased interest towards Spain. Another very important reason for Moscow's interest was the growing German threat to the Baltic ports, compelling the Russians to gain entry to the Mediterranean. The Fascist government, apprehensive of communism, did not look with favour upon the appearance of Soviet naval forces in the Mediterranean. Soon after the outbreak of the Spanish civil war, Italy began to combat more aggressively the influence of the Soviet Union in the Mediterranean region.

When civil war broke out in Spain, Ankara gave moral support to the Republican side and backed the League of Nations. The Spanish chargé d'affaires remained at his post in Ankara as representative of the constitutional government. The Turkish government adopted the principle of non-intervention in Spain. No complaints were recorded against Turkey in regard to the supply of war material to either side³.

³ Tevfik Rüştü Aras, "La Politique Extérieure de Turquie, 1935-1939", *Dictionnaire Diplomatique*, Paris, 1939, vol.2, pp.1097-1098.

Turkey maintained an entirely correct attitude towards the Spanish conflict. On 9 March 1937 a decree was enacted forbidding the departure of Turkish volunteers to take part in the Spanish civil war or the enrolment as volunteers of foreigners residing in Turkey. Profitable offers by the Valencia government to purchase all Turkey's obsolescent munitions were resolutely resisted. A determined representation in July 1937 by Italy and Germany with a view to obtain Turkey's support for the Italo-German proposals in the matter of naval control and non-intervention met no response, and Turkey remained faithful to its principled attitude. Despite Mussolini's assertion that with the conquest of Ethiopia, Italy had become a "satisfied" power, anxiety of Italy's Mediterranean ambitions played an important part in the policy followed by Turkey with respect to Spain⁴.

On 3 August 1937, Franco invoked Mussolini's help to intercept Soviet shipments of vast quantities of tanks, aircraft, and machine-guns from the Black Sea ports to Republican Spain. The Russians sent their arms to Spain mainly in Spanish Republican ships, while using British merchant ships for the legitimate trade from the Black Sea with cargoes of oil, coal, food and other supplies. Thereupon began a new phase in the Spanish civil war, which was marked by indiscriminate attacks upon merchant ships using the Mediterranean as a highway, without warning or inquiry and without regard to the nationality of the vessel attacked, the nature of its cargo, or its port of destination. Moreover, this campaign of piracy was conducted not only by aircraft and surface warships but also – and this to an increasing extent as the month went on – by submarines, whose identity it was much more difficult to establish. Each of the parties in Spain disclaimed responsibility for the acts of these pirate submarines⁵.

In the eastern Mediterranean, the Spanish civil war made little impact until sinking by unidentified submarines began. Most alarming for Turkey, these submarines were operating inside the Straits themselves.

⁴ Ibid. Yunus Nadi Abaloğlu, "Akdeniz Emniyetinde Alakamız Çok Sıkıdır" (Our Concern for the Mediterranean Security Is Very Close), *Cumhuriyet*, 12 August 1937. Abaloğlu was a deputy and a personal associate of the Turkish chief of state. See also Pertinax, "L'Italie Puissance Révolutionnaire en Méditerranée", *L'Europe Nouvelle*, 17 April 1937, pp.371-372.

⁵ *Survey of International Affairs* – henceforth referred to as "S.I.A." – (1937 - I), London, 1938, pp.339-340. Also Peter Gretton, "The Nyon Conference – the naval aspect", *The English Historical Review*, vol. XC, no. 354, January 1975, p.104.

This seemed to highlight, in the most embarrassing possible way, Turkish vulnerability and military unpreparedness while raising the possibility of dangerous international complications for a Turkey only just restored to full sovereignty over the Straits. On 14 August 1937, the Spanish ship *Ciudad du Cadiz* was sunk by an unidentified submarine in the Straits. The submarine surfaced, chased the *Ciudad du Cadiz* to within two and half miles of shore, and after firing eight cannon shots into the stricken vessel, torpedoed twice⁶. Four days later, another Spanish vessel, the *Armero*, was torpedoed and sunk half a mile from Bozcaada. The attacker had been flying the Spanish Nationalist flag, but was neither a Spanish type nor marked as a Spanish vessel. The Greek patrol craft *Avansof* managed to rescue seventy-nine survivors before the *Armero* sank. Evidently, General Franco's allies were determined to prevent munitions, oil and foodstuffs from reaching Valencia and Barcelona and seemed prepared to run any risks to achieve this⁷.

The Turkish warship *Hamidiye* signalled that it had sighted a submarine in the area of sinking. All Turkish naval vessels put to sea and all aircraft took to the air. The submarine escaped⁸. The next day, 19 August, the Spanish government made representations on this aspect of the matter in Ankara, whereupon President Kemal Atatürk and members of the Turkish General Staff returned hastily to the capital from Thrace, where they had been attending army manoeuvres, to examine the situation. The upshot of the government's deliberations was an announcement by the Ministry of Foreign Affairs on 24 August that the presence of a foreign submarine in Turkish waters would be a violation of the Montreux Straits Convention; that any submarine whose presence was detected would therefore be summoned to surrender; and that if it failed to surrender it would be sunk. In order to carry this decision into effect three Turkish warships were ordered to patrol the Sea of Marmara⁹.

⁶ Documents Diplomatiques Français – henceforth referred to as “D.D.F.” –, ser.2, vol.6, no.351, Ponsot (İstanbul) to Delbos, 24 August 1937. Yunus Nadi Abaloğlu, “Meçhul Denizaltı Gemisi Karşısında Hükûmetimizin Hassasiyeti” (The Sensivity of Our Government about the Unknown Submarine), *Cumhuriyet*, 27 August 1937.

⁷ Ibid., no.338, Ponsot (İstanbul) to Delbos, 18 August 1937.

⁸ *Bulletin of International Affairs* – henceforth referred to as “B.I.A.” –, vol.14, no.5, 4 September 1937, p.40.

⁹ *Anatolian News Agency*, 25 August 1937. Falih Rifku Atay, “Notalarımız” (Our Diplomatic Notes), *Ulus*, 28 August 1937.

Tevfik Rüştü Aras, the Minister of Foreign Affairs, came to see Sir Percy Loraine, the British ambassador at Ankara. Turkey would, he promised, circularize the powers, "and will point out the undesirability and danger of this extension of the Spanish civil war to the eastern Mediterranean"¹⁰. Submarines found in the Straits, he warned, would henceforward be sunk without warning¹¹. He had hoped that such things had ended with the Ethiopian crisis¹². Turkey, he said, was resolved to take all necessary measures for surveillance and security and was determined to meet torpedoes with the depth charge¹³. On 29 August, a French passenger steamer was chased by a submarine from the Aegean Sea well into the Dardanelles. Turkey was concerned not so much over the threat to its own merchant shipping as over the danger of complications arising out of attacks by submarines on non-Turkish ships in Turkish waters. The Turkish government announced that a planned courtesy call of the Turkish fleet to Yugoslavia and Italy was cancelled¹⁴.

It was not just the embarrassment of being unable to ensure the safety of foreign vessels in waters recently become territorial that bothered the Turkish government. Turkey possessed very little antisubmarine capability and was becoming worried about the state of its maritime communications. A Mediterranean dangerous to shipping meant that Turkey's land communications increased in importance. Reliance on land lines, on its turn, indicated increased dependence on either the Soviet Union or Germany. Given Turkey's attempt to redirect its foreign policy, this was hardly a desirable development. For the moment, Ankara had little choice. On 12 July, Aras, together with Şükrü Kaya, Minister of the Interior, arrived in Moscow for a week of meetings with the Soviets. At the end of these, it was announced that the common "interest of both countries demands the preservation of their relation of friendship in full

¹⁰ Foreign Office Papers, Public Record Office, London – henceforth referred to as "F.O." – 371/424/282 W1599/23/41. Loraine (Ankara) to Halifax, 23 August 1937.

¹¹ D.D.F., ser.2, vol.6, no.351, Ponsot (İstanbul) to Delbos, 24 August 1937.

¹² Ibid., no.339, Ponsot (İstanbul) to Delbos, 18 August 1937.

¹³ F.O.371/424/282 W1599/23/41. Loraine (Ankara) to Halifax, 23 August 1937.

¹⁴ B.I.A., vol.14, no.5, 4 September 1937, p.40. Although the Turkish navy was not large and many of its vessels appeared to be far from new, it was by no means a negligible factor in any operations in the eastern Mediterranean.

as a stable element in their foreign policies"¹⁵. Two months later, the Turkish ambassador in Berlin, Hamdi Arpağ, approached the German Secretary of State, Hans von Mackensen, to facilitate deliveries of essential materials by rail¹⁶.

By mid August the indignation and anxiety to which this revival of piracy was giving rise in the countries whose ships had been, or might be, the victims of it had reached a pitch at which it was felt that some kind of collective action was called for in addition to the steps which were already being taken by the individual governments in the defence of their own interests. The situation had been discussed on 17 and again 25 August by members of the British Cabinet, some of whom had interrupted their holidays and returned to London for this purpose; and as a result orders had been issued that attacks by submarines were to be met by counter-attacks, additional destroyers had been sent to strengthen the British fleet in the Mediterranean, and General Franco had been warned that further attacks on British shipping would not be tolerated. The French government, too, had taken further measures to protect their merchant ships by introducing a system of escort by seaplanes and destroyers for ships leaving Algerian ports for Marseilles. Before the end of August the attacks on merchant ships were increasing in number and caused mounting anger in London and Paris. The British and French governments had therefore entered into consultation with a view to deciding what other action they could take in order to deal with the menace. Diplomacy alone could not maintain security in the Mediterranean; there would have to be teeth¹⁷.

The aircraft which attacked ships of various nationalities during August were known or presumed to belong to the Nationalists, but the identity of the submarine or submarines whose activities were being felt

¹⁵ Ibid., no.2, 24 July 1937, p.55. And *Documents on International Affairs* (1937), London, 1938, p.423. On Aras' visit to Moscow see in particular Rahmi Apak, *Yetmişlik Bir Subayın Hatıraları* (Recollections of an Army Officer in His Seventies), Ankara, 1988, p.278. Apak was a member of the Turkish Grand National Assembly who accompanied Aras and Kaya on their trip to the Soviet Union.

¹⁶ Documents on German Foreign Policy, ser.D, vol.5, no.538, Memorandum by Mackensen, 23 September 1937.

¹⁷ Cabinet Office Papers, Public Record Office, London – henceforth referred to as "CAB" – 23/89. Cab 34 (37), 8 September 1937.

over such a wide area was a question which never received an official answer. The Spanish government, on its part, felt no doubt on this point. In a statement issued on 18 August, in a note of 21 August appealing to the League Council under Article 11 of the Covenant, and in another note circulated to European governments on 22 August, they openly accused the Italian government of responsibility, declaring that the attacks on Spanish merchant ships were carried out by Italian submarines and destroyers. It has been mentioned that all the submarines belonging to the Spanish navy at the outset of the civil war were believed to have remained in the possession of the Spanish government; and this belief led to the assumption that, at any rate in the case of Spanish merchant ships which had been sunk by submarines, the vessels responsible were of foreign origin, though they might now be acting nominally under General Franco's orders¹⁸.

It was indignantly denied in Rome that any Italian submarines were ever engaged in acts of piracy in the Mediterranean, and the Spanish Nationalists pointed to Russia as the villain of the piece. It was hardly to be supposed, however, that Russian submarines would have attacked the Spanish and Russian merchant ships which figured prominently among the victims, and though it was perhaps theoretically possible that two pirates of different 'ideological' complexion were at work at the same time, that assumption might incriminate Russia without absolving Italy. The Russian government was, indeed, alone in giving open support to the Spanish government's accusations against Italy, but the restraint which was exercised by other governments in the matter was probably determined by policy rather than by a conviction of Italy's innocence. In France, at all events, little doubt seems to have been felt that the adoption of piratical methods was the latest move in Italy's campaign for ensuring General Franco's victory, and the incidents in the Mediterranean were taken all the more seriously in Paris because they coincided with a growing tendency on Mussolini's part to abandon any pretence that Italy was not playing an active part in the war in Spain¹⁹.

¹⁸ S.I.A. (1937 - I), pp.342 - 343. Also Yunus Nadi Abaloğlu, "Don Kişot Vari Bir Taarruz" (A Don Quixotic Assault), *Cumhuriyet*, 31 August 1937.

¹⁹ Ibid., p.343. Moreover see Brian Sullivan, "Fascist Italy's Military Involvement in the Spanish Civil War", *Journal of Military History*, 59, October 1995, pp.697-727.

For some weeks past the Italian press had been boasting openly of Italy's refusal to be neutral in the Spanish conflict and referring in laudatory terms to the achievements of the Italian legionaries in Spain – whose activities had also been described by Count Dino Grandi, the Italian ambassador in London, at a meeting of the Spanish civil war Non-Intervention Committee on 9 July, as an expression of an ancient and glorious tradition of his country. In a speech at Palermo on 20 August, Mussolini declared once more, in categorical terms, that Italy would not tolerate the establishment in the Mediterranean of "Bolshevism or anything of a similar nature", and on 27 August the Italian press published the text of telegrams which Mussolini had exchanged with General Franco on the occasion of the fall of the city of Santander, together with a list of Italian casualties in the battle for Santander, and the names of twelve Italian generals serving with General Franco's forces. When Italy threw off the mask in this way, it became more difficult for other governments to defend the policy of non-intervention against its critics, and in France the relative advantages and disadvantages of abandoning the fiction of non-intervention in order that the French frontier might be opened for the supply of munitions to the Spanish government were under consideration in official circles at the end of August. The French government also had in mind the possibility of raising the question of Italy's open intervention in Spain at a meeting of the Non-Intervention Committee in London²⁰.

The question of the future of the policy of non-intervention, as well as the question of attacks on shipping in the Mediterranean, came under examination during Franco-British conversations at the turn of August and September, when it was agreed that no direct action should be taken in the matter of the exchange of telegrams between Mussolini and General Franco, in order not to prejudice the chances of dealing with the urgent problem of attacks on shipping in the Mediterranean. It was also agreed that the best hope of finding a solution of that problem lay in holding a special conference of the states principally interested and not in bringing it before the Non-Intervention Committee – the members of which had learnt by experience the difficulties in the way of reaching agreement for immediate action on any particular point among the whole complex of

²⁰ Ibid., pp.343 - 344.

questions which came within the Committee's scope. On 31 August, the French suggested that a conference be called to discuss the situation in the Mediterranean, rapidly moving beyond control. London thought this an excellent idea²¹.

On 3 September, Sir Robert Vansittart, Permanent Under-Secretary of the British Foreign Office met with the chargé d'affaires of the French Embassy in London to discuss the coming conference. During the next few days the questions of where the conference was to be held and what states were to be invited to take part in it were under discussion between the two representatives. Quickly, they reached basic agreement on a common Anglo-French line. It was agreed that the meeting-place should not be Geneva, in order not to give offence to Italy, but some town within easy reach of Geneva (where the eighteenth session of the League of Nations Assembly was due to open on 13 September); and Nyon was finally selected. The question of who were to be the participants in the conference gave rise to more difficulty. France had originally suggested that all Mediterranean and Black Sea states with the exception of Spain, and only those states, should be invited, but the British government felt that if the Soviet Union was to be included it was not possible to exclude Germany, and it was finally agreed that both the Soviet Union and Germany should be invited to attend²².

On 5 September, British and French ambassadors received instructions to invite Albania, Bulgaria, Egypt, Germany, Greece, Italy, Roumania, Soviet Union, Yugoslavia and Turkey to attend a conference at Nyon on 10 September, in order to end the present state of insecurity in the Mediterranean and to ensure that the rules of international law regarding shipping at sea shall be strictly enforced. Together they would examine the best means of assuring the protection of navigation in the Mediterranean²³. During the next few days the Italian and German governments consulted together in regard to the answers which they were to return to the Anglo-French invitation. On 9 September both governments notified the British and French governments that they had

²¹ CAB 23/89. Cab 34 (37), 8 September 1937.

²² Ibid.

²³ British Documents on Foreign Policy – henceforth referred to as "B.D.F.P." – , ser.2, vol.19, no.123, Eden to Ingram (Rome), 5 September 1937.

decided not to send representatives to Nyon. Before these formal replies were received it had already been clear what line Italy and Germany would take, and it had become clear that Britain and France intended that the conference should be held at Nyon with or without Italian and German participation. Initially, Count Galeazzo Ciano, the Italian Minister of Foreign Affairs, wanted *de jure* recognition of the Italian Empire in Africa as a precondition for attendance. Later he refused point-black to attend under any circumstances. The Russians would be there and they had just accused the Italians formally of being responsible for the sinkings²⁴.

Meanwhile, the invitations to the conference had been accepted by all the other states to whom they had been sent except Albania, who fulfilled expectations by following its patron Italy's lead and refusing to attend. Nine states were therefore represented – most of them by their Ministers of Foreign Affairs – when the opening meeting of the conference was held at Nyon on 10 September. No one cared about the non-participations, and the conference went on without them. Italy, after all, was known to be the pirate state. Germany was not a Mediterranean power. Albanian participation mattered so little, that when it subsequently applied to be associated with the Nyon Agreement the British Foreign Office did not even bother to reply²⁵.

The opening phase of the conference, consisting of general statements of policy, was much shorter than was usual at such international gatherings. Yvon Delbos, the French Minister of Foreign Affairs, who was elected the president, made a speech in which he avoided any suggestion that the conference was called upon to apportion blame for the incidents which had occurred during the past six weeks, and left the door open for the adherence of Italy and Germany to any arrangements that might be decided upon. Maxim Litvinov, the Soviet Minister of Foreign Affairs, introduced a more polemical note by repeating the Russian charges against Italy (though he did refrain from mentioning it by name) and by laying stress on the patent absurdity of the insinuation that Russian submarines had been responsible for the destruction of Russian ships. All Mediterranean powers must wish to

²⁴ Ibid., no.s 124 and 126, Ingram (Rome) to F.O., 9 September 1937.

²⁵ Public Record Office, London – henceforth referred to as "PRO" – . Pound's Private Papers. CC DUPO 4/6. Pound (Geneva) to F.O., 15 September 1937.

participate in the conference, he said, except those who considered themselves guaranteed against piracy, either because they organised it themselves, or because of their extreme intimacy with the pirates. Anthony Eden, the British Foreign Secretary, on the other hand, who was the only other speaker in the public debate, was as careful as Delbos to avoid controversy, and he also expressed the hope that Italy and Germany would associate themselves with the decisions of the conference. The conference then constituted itself into a standing committee which met in private and got to work without delay on the basis of draft proposals which had been prepared for submission to the conference by the British and French governments in preliminary conversations in Paris²⁶.

The Nyon Conference, to suppress the pirates, went well. It was immediately successful. Indeed it succeeded before it began. In the absence of Italy and Germany, the proceedings were very rapid. At 11.00 a.m. 11 September, a draft agreement for countermeasures against Mediterranean piracy was reached. Aras was one of the delegates who felt it necessary to refer the agreement to their governments before signing and this held up its signature until the 14th²⁷.

The signatories, which were Britain, France, Soviet Union, Turkey, Greece, Yugoslavia, Roumania, Bulgaria and Egypt, agreed that any submarine which attacked a ship in a manner contrary to the rules of international law referred to in the International Treaty for the Limitation and Reduction of Naval Armaments signed in London on 25 March 1936 should be counter-attacked and, if possible, destroyed. In order to facilitate the putting into force of the above arrangements, the British and French fleets were to operate in the Mediterranean up to the entrance of the Dardanelles. Six days later, patrols began. Agreement was achieved so easily because the British and the French delegations, anxious to prevent a repetition of the League of Nations sanctions fiasco, met on 6-9 September and established identity of views on technical matters. It was also decided that in the interest of speed, the conference should deal first with submarine warfare only. Attacks by surface vessels and aircraft would be examined later, during the course of the League of Nations Assembly²⁸.

²⁶ S.I.A. (1937-I), pp.346-347.

²⁷ The text of the Nyon Agreement is found in League of Nations, *Official Journal*, XVIII, 7 (July-December 1937), pp. 671-674.

²⁸ Ahmet Şükrü Esmer, "Korsanlara Karşı Tedbir" (Measure Against Piracy), *Ulus*, 14 September 1937.

The agreement was welcomed in Turkey. Turkish public opinion was enthusiastic and the Turkish government took its rightful share of the credit for having participated in the conference. Aras spoke of his pleasure at an international agreement with very considerable backing. The Turkish Minister of Foreign Affairs described the results of Nyon as a success for status quo powers and a defeat for Italy. He believed that the conference achieved its purpose²⁹.

At Nyon, the smaller powers were all anxious to help, but had little naval power and no antisubmarine capability. What quickly became obvious also, was that none of them wanted help from the Soviet Union. The eastern Mediterranean countries were most unwilling to have any co-operation at all from the Russians. "The extent of this feeling which was shared by all – even by the Turks in spite of their friendly relations with the Soviet Union", Admiral Sir Dudley Pound, Commander-in-Chief of the British Mediterranean fleet informed London, "was surprising."³⁰ No one should have been surprised. The Turks were not anxious to establish a precedent for opening the Straits to the Soviets. Also, they knew that if the Soviets were allowed out, the Italians would be certain to hold the Turks accountable after the crisis ended.

It was agreed at Nyon that the British, who were to be responsible for patrolling the eastern Mediterranean, would request assistance from the smaller powers. The smaller powers would grant it, and be allotted patrol zones. Since they would not be able to adequately patrol their zones with the naval powers at their disposal, the smaller powers would, in turn, request aid from the British, who would provide it. The arrangement gave the British Admiralty control, and it reserved the right to call upon the Russians for help in the area. In practice, the plan would keep the Russians out of the Aegean. The Soviet Union had not been assigned a patrol zone in the Mediterranean, but was confined to the Black Sea. The Russians, very largely, were left out in the cold. It was Eden's belief, shared by his naval adviser Pound, that the Soviets were prevented from protesting by their anxiety that the world not learn the extent of their unpopularity

²⁹ Tefik Rüşti Aras, *Görüşlerim* (My Views), İstanbul, 1968, pp. 206-207.

³⁰ PRO. Pound's Private Papers. CC DUPO 4/6. Pound (Geneva) to F.O., 15 September 1937.

and isolation³¹. "The Soviet government", Litvinov said, "had no axe to grind, and sought only to ensure the elimination of piracy." However, he warned, all must understand that the Soviets had as much right in the Mediterranean as anyone else and would protect their rights³².

Theoretically, the Turks and the Greeks were responsible for the Aegean³³. In reality, the Turks and the Greeks would restrict themselves to providing bases for patrolling vessels: Ildır from the Turks, Lemos and Skyros from the Greeks – provided that there were no overflights of fortifications³⁴. The Turks, of course, were responsible for patrols in the Dardanelles; and both Turks and Greeks for patrolling their territorial waters³⁵. Turkey desired to participate more fully, Aras admitted later, but did not have enough sound ships to take on anything more strenuous than Dardanelles defence³⁶. Britain, it was agreed, would operate in the eastern Mediterranean up to the Dardanelles and excluding the Adriatic³⁷. From 17 September, the Turks and the Greeks refused port facilities to Italian vessels³⁸.

On 18 September, Numan Menemencioğlu, the Political Under-Secretary of the Turkish Ministry of Foreign Affairs, introduced the Nyon Agreement to the Grand National Assembly. The aim of the agreement, he told the deputies, was to prevent a war which could be a catastrophe. Menemencioğlu stated that at a time when aggression, international lawlessness and adventurist impudence have been accustomed to success, any action combating these phenomena which takes the form not merely

³¹ Anthony Eden, *Facing the Dictators, 1928-1938*, London, 1962, p.467. Also Burhan Belge, "Konferansın Ehemmiyeti" (Importance of the Conference), *Ulus*, 16 September 1937.

³² B.I.A., vol.14, no.6, 18 September 1937, pp.42-43.

³³ Eden had first suggested this on 7 September as a way of providing effective patrols without unduly frightening the Italians; but neither Turkey alone, or Turkey and Greece together, had enough destroyers to patrol a zone without assistance. CAB 24/271. CP 213 (37). *The Situation in the Mediterranean*, Eden, 8 September 1937.

³⁴ F.O. 371/424/282 W17342/23/41. Chamberlain to Athens and Ankara, 17 September 1937.

³⁵ PRO. Pound's Private Papers. CC DUPO 4/6. Pound (Geneva) to F.O., 17 September 1937.

³⁶ F.O. 371/424/282 E6412/67/44. Loraine (Ankara) to Halifax, 27 October 1938. One should remember, however, that at the time Aras told Loraine this, Turkey was trying to negotiate an armaments loan intended primarily for naval purchases.

³⁷ B.I.A., vol.14, no.6, 18 September 1937, pp.42-43.

³⁸ Stephen Roskill, *Naval Policy Between the Wars*, vol.II, London, 1976, p.9.

of discussion, protests and declarations but of practical steps must be particularly welcomed. He called on those "great powers which still remained outside the arrangement to adhere."³⁹

On 28 September, İnönü announced his resignation "for reasons of health" from the Premiership. Allegedly one of the many seeming reasons behind his withdrawal was that he had opposed Atatürk's policy at Nyon as too confrontational. Atatürk, who had become a warm supporter of Turco-British friendship, who never fully trusted Italy and rejected Russian attempts to command Turkish foreign policy – although he desired to remain on good terms with the Soviet Union– supported Britain's resolute policy at the Anti-Piracy Conference. It was said that İnönü had counselled a more cautious approach on the question of Mediterranean pirating than was actually followed. There were reports that İnönü did not see eye to eye with Atatürk in the matter, the latter being widely credited with wishing for some more drastic action. Telephoning to İnönü from İstanbul, Atatürk overrode in strong terms a Cabinet decision to accede only upon certain conditions to the agreement and personally gave orders to Aras in Nyon to sign the instrument at once without strings. The inspirator of the policy pursued by the Turkish government on the issue was obviously Atatürk himself. However, it naturally belonged to the government to negotiate with the foreign representatives and it seemed that the interventions of İnönü aimed to counterbalance the strong driving motives of the chief of state by a moderate dose of circumspection and reticence⁴⁰.

³⁹ *Anatolian News Agency*, 18 September 1937. Falih Rıfkı Atay, "Kamutay Toplantısı" (Meeting of the Grand National Assembly), *Ulus*, 18 September 1937. Turkey also accepted the supplementary agreements reached at Nyon in an attempt to prevent attacks by surface vessels and aircraft on shipping in the Mediterranean. See League of Nations, *Official Journal*, XVIII, 7 (July-December 1937), pp. 685-686.

⁴⁰ İsmet İnönü, *İnönü'nün Hatıraları* (İnönü's Recollections), İstanbul, 1987, vol.2, p.285. Interestingly in Edward Weisband, *Turkish Foreign Policy: 1943-1945. Small State Diplomacy and Great Power Politics*, Princeton, 1973, p.49 fn.41 it is asserted that Menemencioğlu, along with İnönü, urged greater caution as regards Nyon Agreement. See also in particular Hasan Rıza Soyak, *Atatürk'ten Hatıralar* (Recollections from Atatürk), Ankara, 1958, vol.2, pp.659-682. Soyak's work is especially important for the personal insights offered on events in which the author frequently took part. Soyak was Atatürk's secretary-general in the 1930s and thus had access to the presidential archives.

The Turkish Prime Minister was inclined to exercise restraint on the handling of the crisis and tried to avoid excess. In view of Italy's presence in the Dodecanese Islands, its intrigues with Turkey's neighbours as well as its avowed territorial revisionism, he particularly felt concern about a possible Turkish armed clash with the Italians in the eastern Mediterranean. Already in 1934 Italy had spent a vast amount on building up its navy and had begun to fortify the Dodecanese. Italy reinforced its garrisons in the Dodecanese and turned these islands into a sort of rear base. It was clear that the purpose of an air and sea base in the Dodecanese was either to attack western Anatolia or to disrupt sea traffic in the eastern Mediterranean. The Dodecanese provided excellent sites for submarine bases and by May 1937 the Italians had airfields operational in the island of Leros⁴¹.

Since the emergence of the dispute over Hatay with the French in September 1936 foreign policy was one of the most important areas on which İnönü's relations with Atatürk became especially strained. The outcome of the Nyon Conference was welcomed by Atatürk, whereas İnönü's reaction was mixed, i.e. one of criticism and praise. The head of government was lukewarm, because the agreement seemed to be full of danger. The Turkish President, on the other hand, considered that it was not right at all costs to avoid opposition with Italy. According to him, the best way to avoid conflict was not continually to retreat before Mussolini. To do so was to invite his converging upon Turkey. Atatürk found it apt to follow a forward policy vis-à-vis Rome⁴².

The chief of state favoured firmness and was convinced that Mussolini would respect a show of force. He observed that the combined influence of the Mediterranean powers, if expressed with resolution and readiness to use force, would be powerful upon the mood and policy of the Italian leader. Accordingly Turkey, on Atatürk's instructions, co-operated fully in the international patrol set up by the Nyon Conference to counter the piratical submarine acts in the Mediterranean. But İnönü showed caution over the agreement, apprehending about a war with the Italians and

⁴¹ Ibid. See also Renzo De Felice, *Mussolini Il Duce*, II, Turin, 1974, pp. 265-267.

⁴² Falih Rıfkı Atay, *Çankaya*, İstanbul, 1984, p.495 and Asım Us, *Asım Us'un Hatıra Notları: 1930-1950* (Recollection Notes of Asım Us: 1930-1950), İstanbul, 1966, pp.209-210. It is to be noted that Atay and Us were among the leading political columnists of the period and they had gained the trust of Atatürk.

favouring a submarine patrol in which each country remained in its own territorial waters. Atatürk, resenting this, took more and more to bypassing İnönü and dealing direct with Aras. Turkish newspapers described Atatürk's attitude as fully justified. In taking this line the press fairly represented Turkish feeling in general⁴³.

The measures agreed upon at Nyon proved effective. The antisubmarine patrols were a startling success. A hasty Italian retreat resulted, even if the West subsequently spoiled the effect by meekly inviting Italy to aid in policing. Submarine piracy quickly disappeared; not least because on 14 September Mussolini had ordered a stop to sinkings. On 30 September, not linking its position on the outside of something frighteningly like a Mediterranean pact, Italy adhered to the agreement and took over responsibility for patrols in the Adriatic. This has led some commentators to interpret the Nyon Conference as evidence of what the British and the French could have accomplished against the Axis powers had they been so inclined. Such a judgement stretches the evidence, since Mussolini was much easier to intimidate than Hitler⁴⁴.

The Nyon Conference and its results, the Nyon patrol, are well worthy of analysis as an example of the effective use of international co-operation to prevent the breaking of international law – in this case, the piratical sinking of ships at sea by submarine, surface ships and aircraft. It had been expensive in effort. Over sixty ships and many aircraft were involved, but it achieved its aim, somewhat earlier than was generally realised at the time. Its effect provides a refreshing contrast to the disappointing results achieved by the Non-Intervention Committee and the uselessness of the League of Nations in attempts to limit the civil war in Spain.

By its signature of the Nyon Agreement, Turkey stressed its interest in preserving the status quo and the principle of collective security, both features unpleasant to Italy and Germany. Attached to peaceful reform and reconstruction at home, Turkey could not but view with apprehension Mussolini's adventurous policies in the Mediterranean. It was, therefore, irresistibly drawn towards closer co-operation with Britain and France, the

⁴³ Ibid.

⁴⁴ B.D.F.P., ser.2, vol.19, F.O. to Phipps (Paris), 30 September 1937. Also Yunus Nadi Abalıoğlu, "Nyon İtilafnamesi Değiştirilmez ve Değiştirilmemelidir" (Nyon Agreement Is Not To Be Changed and Must Not Be Changed), *Cumhuriyet*, 18 September 1937.

two pillars of European status quo. The trend towards rapprochement was reciprocal, since these two countries also needed Turkey's co-operation. Nyon, if nothing else, drove the Turks and British closer together by associating them in what was, in effect, an informal alliance against Italy. In addition, the procedure adopted at Nyon of formally associating the smaller powers with the actions of the great had an excellent effect on Turco-British relations. Winston Churchill later wrote that under the "almost effusively friendly lead of Turkey" the attitude of the small Mediterranean powers had been satisfactory⁴⁵.

In regard to Spain, Turkey co-operated loyally in aiding Britain in the task of establishing an anti-piracy control in the Mediterranean, by readily placing its harbours at the disposal of British ships. A cruise by the British Mediterranean fleet to Turkish waters had evidently made a remarkable impression. Turco-British friendship was now a living reality, which by astute diplomacy could be made to extend to countries with whom either Turkish and British relations might hitherto not had been all that they might be. This friendship was, indeed, one of the corner-stones in international politics, based firmly on identity of interests and mutual admiration. It could be made even more fruitful than it now was, standing model as it was of how former enemies might become fast friends.

⁴⁵ Winston Churchill, *The Gathering Storm*, Boston, 1948, p.246.

BADEMAĞACI KAZILARI 2000 VE 2001 YILLARI ÇALIŞMA RAPORU

REFİK DURU

Bademağacı Höyüğü kazılarının 8. dönem çalışmalarına 20 Temmuz - 18 Eylül 2000, 9. dönem çalışmalarına 31 Temmuz-10 Eylül 2001 tarihleri arasında devam edildi¹. Her iki kazı mevsiminde de, ağırlıklı olarak höyüğün kuzeydoğusunda, ilk kazı dönemi olan 1993'den itibaren kazısı sürdürülen A Açması'ndaki Erken Neolitik (ENÇ) ve İlk Tunç Çağları (İTÇ) yerleşmelerinde çalışıldı (Lev.1/1;4;35)². Buna ek

¹ Kazılar, başkanlığını bizim, başkan yardımcılığını Doç.Dr.Gülsün Umurtak'ın yaptığı ve üyeleri aşağıdaki isimlerden oluşan kurullar tarafından yürütüldü.

2000 kazı mevsimi

Katılanlar : Fadime Işıl Demirtaş (Arkeolog-Yüksek Lisans öğrencisi), Sinem Üstün, Sinem Tuna, Zeynep Atılgan, Erna Paçnik (Slovenya), Arzu Uzunali (İÜ Ed.Fak. Protohistorya ve Önasya Arkeolojisi Anabilim Dalı öğrencileri) ve Yiğit Subaşıoğlu (YTÜ Mim. Fak. öğrencisi),

Kültür Bakanlığı Temsilcisi : Yılmaz Akkan (Arkeolog-Ödemiş Müzesi),

Fotoğraf işleri :Turhan Birgili (Arkeolog-İstanbul Arkeoloji Müzeleri Fotoğrafçısı),

Onarım işleri : Ayşe Onat (İÜ Ed. Fak. Taşınabilir Kültür Varlıklarını Koruma ve Onarım Bölümü öğrencisi).

2001 kazı mevsimi

Katılanlar : Fadime Işıl Demirtaş (Arkeolog-Yüksek Lisans öğrencisi), Pedro Bote Casado (Arkeolog-İspanya), Sinem Üstün, Sinem Tuna, Zeynep Atılgan, Erna Paçnik, Abdullah Hacı, Ulaş Demir (İÜ Ed.Fak. Protohistorya ve Önasya Arkeolojisi Anabilim Dalı öğrencileri) ve Ali Bulut (YTÜ Mim. Fak. öğrencisi),

Kültür Bakanlığı Temsilcisi ve Fotoğraf işleri: Turhan Birgili (Arkeolog-İstanbul Arkeoloji Müzeleri Fotoğrafçısı),

Onarım işleri : Hande Günözü (İÜ Ed. Fak., Taşınabilir Kültür Varlıklarını Koruma ve Onarım Bölümü öğrencisi).

Kazıya katılan ve büyük bir özveriyle görev yapan meslektaş ve öğrencilerimize teşekkür ederiz.

² Kazıyı destekleyen kuruluşlar:

2000 kazı mevsimi

İstanbul Üniversitesi Araştırma Fonu Başkanlığı (Proje no:1450/05052000), Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Türk Tarih Kurumu Başkanlığı ve ULUSOY Seyahat Şirketi.

Ekibimizin Bademağacı Beldesi'nde, Antalya Milli Eğitim Müdürlüğü'nün izinleriyle kamp kurduğu ilkokul binası, 1968 - 1978 yılları arasında hizmet vermiş bir yapı idi. Terkedilen ve aradan geçen 20 yılı aşan süreçte büyük ölçüde tahrip olan yapının onarımı için, İstanbul Menkul Kıymetler Borsası'na (İMKB) 1999 yılındaki başvurumuz kabul edilmiş ve İMKB Başkanlığı'nın sağladığı ödenekle, onarım işi 2000 yılı kazıları sı-

olarak, 2000'de tepenin ortalarında yer alan 'Kilise'de (C Açması) araştırmalara devam edildi ve bu açmadaki çalışmalar bitirildi (Lev.50/1). Son yıl, A Açması'nın kuzeyi sınırı ile 'Kilise' arasında kalan C-5, D-1/IV-4,5 plankarelerinde, 'D Açması' ismi verilen yeni bir açmada kazıya başlandı (Lev.40/1,2)³.

Tabakalaşma durumu: Son iki kazı mevsiminde elde edilen sonuçlara göre, daha önceki yıllarda saptanan⁴ kültürel sıradüzeni ile tabakalaşma durumuna (Duru 2000:190), bazı küçük eklemeler yapılması gerekmiştir. Şöyle ki; höyüğün ilk yerleşim dönemi olan ENÇ'nin alt tabakalarının araştırıldığı 'Derinlik Açması'nda (C-5/III-5 plankaresi; Lev.3;5/1,2), 1999'da inilen ENÇ 7 yapı katının altında, ENÇ 8 ve ENÇ 9 yapı katlarının varlığı saptanmıştır. ENÇ 9 yerleşmesi birikiminin altında, -8.70 m.'de ana toprağa gelinmiştir (Höyüğün içinde yer aldığı ovanın denizden yüksekliği 780 m. civarındadır. Bu yazıda verilen derinlikler, 'Kilise'nin Orta Nef'indeki 'Ülke Yükseklik Noktası' $\pm$ 0.00 m. kabul edilerek ölçülmüştür).

ENÇ'nin nispeten daha geç yerleşmelerinin araştırıldığı C-5/III-2,3,4 plankarelerindeki kazılarda, ENÇ 3 yapılarının altında, daha önce varlığı bilinmeyen yerleşim evrelerine ait yapı kalıntıları ortaya çıktı. Bu mimarlık bulguları, höyüğün bu kesimindeki yerleşmelerin, daha önce yayınlanmış kazı raporlarında verilen tabakalaşma sıradüzenini de (a.y.),

rasında tamamlamıştır. İMKB bu ödemenin yanı sıra, kampımızda kullanılmak için gerekli bir kısım eşyanın satın alınmasına da olanak sağlamıştır.

2001 kazı mevsimi

İstanbul Üniversitesi Araştırma Fonu Başkanlığı (Proje no:1616/30042001), Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Döner Sermaye İşletmeleri Müdürlüğü (DÖSİM), Antalya İli Özel İdaresi, Türkiye Seyahat Acentaları Birliği (TÜRSAB) ve ULUSOY Seyahat Şirketi.

Kazımızın ihtiyaçlarını ve harcamalarını karşılayan, Kamu ve Özel sektörün tüm kurum ve kuruluşlarının değerli yöneticilerine, kazımıza ve dolayısıyla arkeoloji bilimine yaptıkları anlamlı katkılar nedeniyle en içten teşekkürlerimizi sunuyoruz.

³ Kazıyı değişik tarihlerde Antalya Valisi Ertuğrul Dokuzoğlu, İstanbul Üniversitesi Rektörü Prof.Dr.Kemal Alemdaroğlu, Prof.Dr.Haluk Abbasoğlu, Prof.Dr.Mehmet Özdoğan, Prof.Dr.Wolfgang Martini, Prof.Dr.Önder Bilgi, Prof.Dr.Turan Efe, Antalya İl Kültür Müdürleri Musa Seyirci ve Osman Siviloğlu, Antalya Müze Müdürü Metin Pehlivaner, Burdur Müzesi Müdürü H.Ali Ekinci, Suna ve İnan Kıraç Akdeniz Uygarlıkları Enstitüsü Müdürü Kayhan Dörtlük ile İ.Ü.Edebiyat Fakültesi Araştırma Görevlileri, Dr.Nalan Fırat, Ar.Gör.Sedef Çokay ve İTÜ Mimarlık Fakültesi Araştırma Görevlilerinden Zeynep Eres ziyaret ettiler.

⁴ Bademağacı kazılarının yayımlanmış yıllık önraporları şunlardır: Duru 1997a;Duru 1997b;Duru 1998;Duru 2000;Duru 2001.

doğal olarak değiştirmiştir. Son kazılarda varlığı anlaşılan yerleşim katlarının sebep olacağı karışıklıkları önlemek amacıyla, yeni yapıların ait oldukları tabakalar, yeniden eskiye doğru, ENÇ 3A, ENÇ 4, ENÇ 4A ve ENÇ 4B olarak isimlendirildi.

Tabakalaşma ile ilgili başka bazı sorunlar, 2001 kazı mevsiminde, doğu yamaçtaki D-2,3/IV-1,2 plankarelerinde ortaya çıktı (Lev.4;11/2). İlerideki sayfalarda da değineceğimiz gibi, bu alanda ele geçen taş temellerin hangi yerleşme katları ile çağdaş olduğunu kesin şekilde söyleyebilmek, bugün için mümkün değildir.

Doğu yamaçtaki belirsizlik hariç tutulacak olursa, 2001 yılı saptamalarına göre, A Açması'ndaki ENÇ yerleşme katlarının sayısı 12'ye çıkmıştır.

A Açması'nda İTÇ'ye ait yerleşmelerin kazıldığı kesimlerdeki çalışmalarda, daha eski kazı dönemlerinde saptanan tabakalaşma sıralamasının değişmesini gerektirecek yeni mimari kanıtlar ortaya çıkmamış olmakla birlikte, son iki yılda ele geçen çç ve diğer bazı küçük buluntular, önceleri A Açması'nda -veya höyüğün başka yerlerinde-, varlığından haberdar olmadığımız kültür dönemlerinin, örneğin İTÇ III ve Orta Tunç Çağı'na (OTÇ) ait yerleşmelerin olabileceğine işaret etmektedir. Bu tespitlerimizi -şimdilik- sadece karışık durumdaki çç ve diğer bazı küçük buluntulara dayandırdığımızı özellikle vurgulamak isteriz.

2001 kazı dönemi sonunda Bademağacı'nın stratigrafik durumu şöyle olmuştur:

<u>Kültür Dönemi</u>	<u>Yapı Katı Sayısı</u>	<u>Yapı Katı İsmi/Kısaltması</u>
Erken Hristiyanlık	?	Kilise
Orta Tunç Çağı	?	OTÇ
İlk Tunç Çağı III	?	İTÇ III
İlk Tunç Çağı II	5	İTÇ II 1-5
Erken Kalkolitik Çağ	1 (?)	EKÇ 1
Geç Neolitik Çağ	2	GNÇ 1, 2
Erken Neolitik Çağ	12	ENÇ 1-3, 3A, 4, 4A, 4B, 5-9

A n a t o p r a k

Höyükteki tabakalaşmayla ilgili olarak, değinmek istediğimiz bir konu daha vardır: C-5,D-1,2/IV-1,2 plankarelerindeki çalışmalarda, ENÇ 3 yapılarının taban düzeylerinde, ENÇ'ye ait çç ile birlikte, İTÇ çç'si ve maden eserleri yan yana, bir arada bulunmuştur. Esasen kazı planlarında görüleceği gibi, ENÇ 3 yapılarının tabanları ile İTÇ 5 katı yapıları, aşağı yukarı aynı 'kod'lardadır (krş. Lev.4 - 5 numaralı yapı; Lev.35 - İTÇ 5 yapısı). Bu durumun açıklaması, ENÇ 3'ün yıkılışının ardından, ENÇ 2,1 ve daha sonraki dönemlerde, höyüğün bu kesiminde herhangi bir yerleşme olmaması, dolayısı ile bu alanların yükselmeyerek, höyüğün merkezine oranla daha alçakta kalması ve nihayet, İTÇ insanların höyüğe geldiklerinde, ilk yerleşmelerini bu alana kurmuş olmaları şeklinde yapılabilir.

ERKEN NEOLİTİK YERLEŞMELER

Mimarlık: ENÇ mimarlığı A Açması'nın değişik yerlerinde araştırılmıştır. Bu dönemin en erken yerleşmeleri olan ENÇ 5-9 yerleşmeleri 10x7 m.'lik 'Derinlik Açması'nda, 4B ve daha sonraki yerleşmeler ise, açmanın orta kesimlerinde oldukça geniş alanlarda incelenmiştir.

1997 yılında, ENÇ'nin erken dönem yerleşmelerinin araştırılması için başlatılan 'Derinlik Açması' çalışmalarına (Duru 2000:190 vdd.), son iki kazı mevsiminde devam edilmiş ve -8.70 m.'de balçık görünümlü bir katman içine girilmiş (Lev.3;5/1,2), buluntu vermeyen bu birikimde de 20 cm. kadar derinleştildikten sonra, -8.90 m.'de kazıya son verilmiştir. Yerleşmenin bu kesiminde ana toprağın -8.70 m. derinlikte olduğu anlaşılmaktadır.

ENÇ 9 yapı katı: Ana toprak üzerindeki gelişmeler şöyle özetlenebilir: Açmada tespit edilen en eski mimarlık kalıntıları, - 8.40 m. derinlikte rastlanan sert yüzeyli bir tabandır (Lev.3;5/1,2;ENÇ 8. yapı katı tabanı). 2001 yılında bu tabanın altına inilmeye başlanmış ve ana toprakla bu taban arasındaki 20-25 cm.'lik katman içinde, herhangi bir mimarlık kalıntısına rastlanmamıştır. Ancak bu birikimin elenmesi sonucunda dört küçük çç parçası ile, bazıları alet olan 30 kadar küçük çakmaktaşı yonga ve yine biri alet olmak üzere, bir hayli hayvan kemiği ele geçmiştir. Bu birikim ancak bir yerleşme ile oluşabileceği için, mimari kalıntı bulunmamasına karşın, ana toprak üzerindeki bu katman ENÇ 9 yerleşmesi olarak kabul edilmiştir.

ENÇ 8 yapı katı: ENÇ 9 yerleşmesine ait birikimin üzerindeki, ENÇ 8. yapı katı, yukarıda söz konusu edilen sert yüzeyli taban ile temsil edilmektedir. Kireçli bir harçla yapılan ve ancak kazma vuruşlarıyla kırılabilir kadar sağlam olan bu taban, 4-7 cm.'lik bir çakıl dolgu üzerine yapılmış ve yüzeyi düzleştirilmiştir (Lev.3;5/1,2) ⁵. Çok dar olan kazı alanında izlenen ve yer yer bozulmuş durumda günümüze gelen tabanın sınırları belli değildir. Sivanın etrafındaki araştırmada, taban ile ilgili, duvar vb. bir mimari kalıntı ele geçmemiştir.

1999'dan sonraki kazı mevsimlerinde, ENÇ 7, ENÇ 6 ve ENÇ 5 yapı katlarının mimarlığı ile ilgili çalışma yapılmamıştır.

ENÇ 4B yapı katı: C-5/III-4 plankaresinde, ENÇ 4B'nin bir yapısı ortaya çıktı (Lev.3;6/1,2; 7/1,2). Dıştan dışa 6.5x4.5 m. ölçüsünde ve duvarları temelden başlayarak kerpiçten ⁶ yapılmış olan ev, üzerindeki 1 m.'ye yaklaşan yanık moloz yıkıntısının işaret ettiği üzere, yangın sonucu yıkılmış olmalıdır. Yapı, batu duvarı tam olarak çıkartılamamış olmakla birlikte, yamuk dörtgen planda ve tek odalıdır. Kapı batı uzun duvarın ortasına açılmış, kapının karşısındaki duvarın dibine, dörtgen planlı bir fırın yerleştirilmiştir (Lev.7/1,2). Tavanı yıkılmış, diğer kısımları günümüze kadar oldukça sağlam durumda gelmiş olan fırının Bademağacı ENÇ evlerindeki fırınlarda genellikle görülen 'kül yalağı' yoktur. Fırının iki yanında ağaç dikmelerin olduğu, yuvalarından anlaşılmaktadır.

Fırının sağ tarafındaki duvara bitişik olarak bir ocak, diğer yanındaki duvara da sığ bir niş yapılmıştır. Odanın ortalarındaki 35-40 cm çapındaki yuvarlak taş dizisi, muhtemelen bir kabın oturtulması için hazırlanmıştır. Evin tabanı sıkıca bastırılmış kildendir.

⁵ Bu rapordaki kazı resimlerinden bazıları, Bademağacı Beldesi'ne komşu Dağbeli Beldesi Belediyesi'nin İtfaiye aracının merdiveninden yararlanılarak çekilmiştir (Lev.2/2). Dağbeli Belediye Başkanı Ali Gökyay'a içten teşekkürlerimizi sunarız.

⁶ ENÇ 4B ve ENÇ'nin daha geç yerleşmelerinde evlerin duvarları yangın sonucu pişmiş ve alt kesimleri oldukça sağlam durumda ele geçmiş olmakla birlikte, duvarlarda veya yıkıntı içinde hiçbir kerpiç bulunmamıştır. Hatta duvarların, daha önceki kazı dönemlerinde saptandığı gibi, dikdörtgen prizması ya da *plano-convex* biçimli kerpiçlerden yapılmış olduklarını (Duru 1998:714;Lev.6/1), söz konusu yapılar için kesin şekilde söylemek mümkün değildir. Bu durumda, daha eski kazı dönemlerinde, ENÇ duvarcı ustalarının ENÇ 3 yapılarında kullandıkları saptanan, kil/çamur yığma duvar yapma yöntemini (a.y.:714;Lev.6/2), çok daha eski dönemlerden itibaren uyguladıkları anlaşılmaktadır.

Yapı içinde bir iki ezgi taşı dışında, taşınabilir herhangi bir eşya ele geçmemiştir. Yıkılmadan önce, ev boşaltulmuş olmalıdır.

ENÇ 4A yapı katı: ENÇ 4A yapı katının bir evi, kısmen ENÇ 4B evinin üzerine gelecek şekilde konumlandırılmıştır (Lev.3;6/1;7/1). Yapının ölçüleri, duvar dışlarından alınmak üzere 5.5x4.5 m.'dir. Dikdörtgen planlı, tek odalı evde kapı bau kenarda, dörtgen planlı yalaksız fırın da doğu duvarın ortalarındadır. Evin kuzey köşesi yakınlarında tabana oturtulmuş bir havan alt taşı ve içinde havaneli *in-situ* bulunmuştur. Bu evin içinde de, taşınabilir herhangi bir eşya ele geçmemiştir.

4A yerleşmesinin başka yapılarına ait bozuk taban parçalarına, C-5/III-2 plankaresinde rastlanmıştır.

ENÇ 4 yapı katı: C-5/III-2'deki ENÇ 4A yapı katının 20-30 cm. kalınlığındaki yıkıntı birikiminin üzerinde, ENÇ 4 yerleşim evresine ait çok kısıtlı bazı mimarlık kalıntıları ele geçmiştir (Lev.3;8/1). 1997 yılında 'Derinlik Açması'nda varlığı saptanan ENÇ 4 katı ile çağdaş olduğunu sandığımız bu mimarlık kalıntılarının da dikdörtgen planlı bir eve ait olduğu ve bir duvara yapışık olarak yapılmış, at nalı planlı, yalaksız bir fırınının bulunduğu anlaşılmıştır. Fırının hemen yanında *in-situ* bir el değirmeni bulunmaktadır (Lev.12/1).

ENÇ 3A yapı katı: ENÇ 3A'nın oldukça iyi durumda günümüze gelebilen bir yapısında genel plan, fırın ve fırının yanına yerleştirilen el değirmenleri, daha önceki yıllarda bulunmuş yapılarla benzer özellikler göstermektedir (Lev.4 -ENÇ 3 katının 2 no.lu evinin altındaki duvarı taranmış yapı).

ENÇ 3 yapı katı: Bademağacı ENÇ yerleşmelerinin mimari durumunun en iyi gözlenebildiği ve daha eski yıllarda bir çok yapısının ortaya çıkartıldığı ENÇ 3 yapı katının (Lev.4;6/1;8/2;9/1) kuzeye doğru olan gelişmesi, 2001'de kuzeybatı uçta, C-4/III-2,1 plankarelerindeki genişleme kazılarında izlendi. Yeni kazı alanında, bu döneme ait iki bina vardır (Lev.4;9/2;10/1 -6 ve 7 numaralı yapılar). Yarıya kadar olan kısımları mevcut olan bu iki yapı da, ENÇ'nin yukarıda daha erken yerleşme katlarında sözü edilen yapılarına, yapım tekniği ve plan açısından tamamen paralellik göstermektedir. Evlerin bulunduğu yer höyüğün kuzey kenarına çok yakın olduğundan, yapıların sağır arka duvarları höyük dışına -kuzeye-, girişleri de höyüğün içine bakacak şekilde, güneye

bakan uzun duvarlara alınmıştır. Yapıların ölçülebilen kenar uzunlukları 4-4.5 m. civarındadır.

ENÇ 3'ün yukarıda sözü edilen evlerinin duvarları, Bademağacı ENÇ yerleşmelerinin tüm yapılarında genellikle görüldüğü üzere, taş temelsizdir (Umurtak 2001:684). İç yüzlerde kalın bir sıva tabakası vardır. 7 numaralı evin sağ kapı sövesine, daha önce kazılmış bazı evlerde de olduğu gibi (Duru 1998:715), duvar içine doğru ilerleyen bir girinti/yarık yapılmıştır (Lev.9/2). Ev içinde *in-situ* ezgi taşlarından (Lev.10/1) başka eşya ele geçmemiştir.

Bademağacı evlerinin bilinen atnalı veya dikdörtgen planlı fırınları, bu yapılarda da görülmektedir.

ENÇ 2 yapı katı: ENÇ 2'ye ait, pek iyi durumda olmayan bir-iki yapı, eski kazı dönemlerinde açığa çıkartılmıştı (Duru 1997 b:151 vd.;Duru 1998:713). 2001'de, höyüğün kuzeybatı kesiminde, C-4/III-2 plankaresinde yapılan çalışmalarda, ENÇ 2'nin, yüzeye çok yakın ve bu nedenle de büyük bölümü bozulmuş haldeki bir evi ortaya çıkartıldı (Lev.9/2). Genelde ENÇ'nin daha erken yerleşmelerine ait yapılara büyük oranda benzer gibi görünen bu evin, kuzey-güney doğrultudaki uzun kenarı 6 m. dolaylarındadır. Duvarları 50 cm. kalınlıkta olan eve giriş, batıya bakan uzun kenardandır. Evin fırını, odanın güneybatı köşesine alınmıştır. Bu durum, şimdiye dek kazılmış ENÇ yapılarından önemli bir farklılığa işaret etmektedir. İlk kez fırının yeri değişmiş, kapının karşısına konulmaktan vazgeçilmiştir.

2001 dönemi çalışmaları sırasında, ENÇ 2 yapı katı ile ilgili olması muhtemel olan bir mimari kalıntı da, C-5/IV-1 plankaresindeki moloz birikimi arasında bulunmuş olan, üzeri boya süslemeli duvar parçasıdır (Lev.10/2). Yaklaşık 30x40 cm. boyutundaki boyalı duvar parçasının ne türden bir mimari bütüne ait olduğu, ne yazık ki anlaşılamamıştır. Kazı alanının bu kesiminde, çok kuvvetli bir yangın geçirerek yıkılmış olduğu anlaşılan büyük bir kütle bulunmaktadır. Yıkıntı içinde çok sayıda sıvalı duvar parçası vardır. Değişik yönlerde, dik ya da dik açığa yakın açılarla durmakta olan bu parçalardan, sadece yukarıda sözü edilen parçanın kirli beyaz badanalı sıvası üzerinde, kırmızı boya ile süsleme yapılmıştır. Üzerindeki bezemesi önceleri iyi anlaşılamayan bu parça, gerekli önlemler alınarak yerinden kaldırılmış ve Antalya Arkeoloji Mü-

zesi'ne götürülmüştür. Antalya Müzesi uzmanlarından, meslektaşımız Azize Yener, parça üzerinde yaptığı temizleme çalışmaları sonunda, bezemenin kırmızı doldurulmuş üçgen sıraları olduğunu saptamıştır ⁷.

ENÇ 1 yapı katı: C-5/III-2 karesinde, tarla yüzeyinin 15-20 cm. kadar altında, ENÇ'nin en son yapı katına ait bazı duvar ve taban parçaları ele geçmiştir. Bir yangın geçiren ve bu nedenle tabanı üzerinde 10 cm. kalınlığında beyaz bir kül katmanını birikmiş olan evin plan özellikleri hakkında bilgi edinilemedi. Önümüzdeki yıllarda bu yapının açılmayan kısımlarının kazılması ile, ENÇ 1 mimarlığının da bazı niteliklerinin anlaşılabilceğini umuyoruz.

Doğu yamaçtaki ENÇ yerleşmeleri: Höyüğün doğu eteklerinde, A Açması'nın güneydoğu köşesi yakınlarındaki D-2,3/IV-1,2 plankarelerinde, 1997 yılı kazılarında tek taş ile yapılmış, birbirine paralel 5 temel sırası açılmış, bunların ENÇ'ye ait oldukları saptanmış, ancak ENÇ'nin hangi yapı katıyla çağdaş oldukları, tam olarak anlaşılamamıştı (Duru 1999:Lev.30;Duru 2000:192 vd;Lev.3;5/2). 2001'de 'ızgara' görünümlü bu duvarların aydınlanması amacıyla, daha geniş alanlar kazıldı ve 1997'da açılmış olan temellerin güneye doğru olan uzantıları açığa çıkarıldı (Lev.4;11/2). Kazı mevsimi sonunda, bu kesimdeki temellerin sadece tek taş sıralı, ince paralel temellerden ibaret olmadığı, bunların altında bir başka duvar temelinin daha bulunduğu saptandı. Mimarlık kalıntıları kazı alanının güney kesitinin içine doğru devam etmektedir.

20-35 cm.'lik orta boy taşlardan yapılmış olan 'Izgara Temeller', kuzeybatı-güneydoğu yönünde, 40-50 cm. aralıklarla sıralanmışlardır. Bunlardan höyüğün merkezine doğru olan sonuncunun uzunluğu 7 m. civarındadır. Temelleri birbirine bağlayan dikine bir duvar yoktur ve bu nedenle, söz konusu taş dizilerinin, ne türde bir mimarinin alt yapısına ait oldukları konusunda öneride bulunmak pek kolay değildir.

1997 yılında bu alanda, sözkonusu temellerle ilgisi olup olmadığı anlaşılamayan bir diğer tek taşlı temel, ovaya doğru, 'Izgara Temeller'in en dışta olanından 2.5-3.5 m. daha doğuda bulunmuştu. Bu sonuncu temelin uzantısına bu yıl rastlanılmadı.

⁷ Boyalı duvar parçasının yerinden çıkartulmasını sağlayan Hande Günözü ile duvar yüzeyini temizleyip bu önemli buluntuyu anlaşılır hale getiren Azize Yener'e müteşekkirimiz.

2001'de 'Izgara Temeller'i izlemek için kazılar batuya -höyük içine doğru- geliştirildi. Bu çalışmalarda, sözkonusu temellerin sonuncusundan 5.5 m. kadar bauta, aralarında 25 cm. ara olan iki taş temele ve onların 2.5 m. batusında da, kerpiçten yapılmış bir duvara rastlandı. Bütün bu duvarların çevresindeki toprakta ele geçen çç ve küçük buluntular, ağırlıklı olarak ENÇ mallarıdır.

Bu çalışmaların yapıldığı kesimde, 'Izgara Temeller'in altında, 85-90 cm. kalınlıkta bir başka taş temel daha vardır (Lev.4;11/2). Bu duvarın yönü de kuzey-güney doğrultusunda olmakla birlikte, kuzey uçta 'L' yapılarak, dik açı ile doğuya, höyük dışına dönmüştür.

Bu kalın temelin, 'Izgara Temeller' gibi, büyük ihtimalle höyükteki ENÇ yerleşmeleriyle ilintisi olmakla birlikte, ENÇ'nin hangi yerleşim katı ile çağdaş olduğu ve işlevi kesin şekilde anlaşılamamıştır.

Mezarlar: C-5/III-4,3 karelerinde yapılan çalışmalar sırasında, ENÇ 3 veya ENÇ 3A kauna ait olabilecek 8 gömüye rastlandı⁸. Bunlardan çoğu büyük oranda bozulmuş olmakla birlikte, sağlam durumdaki bir gömü, bu dönem insanının gömü gelenekleri konusunda bazı yeni gözlemlere olanak sağlamıştır. Söz konusu bu gömüde ceset, ENÇ 3 evi tabanının altına açılan bir çukura sırtüstü yatırılmış, çene öne çekilmiş, kollar karın üzerinde, eller üst-üste gelecek şekilde birleştirilmiş ve bacaklar da dizlerden kıvrılıp karın üzerine getirilerek yatırılmıştır (Lev.13/1,2). Bu yatırılış biçimi, tarihöncesi çağlarda Anadolu'da yaygın gömü şekli olan 'Hoker' pozisyonunun, sırtüstü uygulanması gibidir.

⁸ 1993-1999 kazı dönemlerinde bulunmuş insan iskeletlerini, 1999'da Amsterdam Üniversitesi'nden Antropolog E.Smits incelemiş ve bununla ilgili ayrıntılı raporunu hazırlamıştır. Kendisine kazımıza yaptığı katkılar için teşekkür ederiz.. Bademağacı'nın Neolitik ve daha geç dönemlerine ait antropolojik malzeme, önümüzdeki yıllarda E.Smits tarafından tümü birarada yayınlanacaktır. Biz burada kendisinin ilk 7 yılda ele geçen insan kemikleri ile ilgili raporunun çok kısa bir özetini veriyoruz: "ENÇ 1'de 1, ENÇ 3'de 8, ENÇ 4'de 7, ENÇ 5'de 2, ENÇ 6'da 1 ve karışık durumda 9 olmak üzere, toplam 28 bireye ait kalıntı incelenmiştir. Bunlardan biri 5 aylık 'fetus', 15'i bir yaşından küçük, biri 1.5 yaşında bebektir. Yetişkinlerden biri 11 yaşında, 5'i 20-30'lu, 2'si de 40-70'li yaşlardadır. 4 bireyin yaşı saptanamamıştır. Gömülerden sadece dördünün erkek, birinin kadın olduğu anlaşılmıştır". E.Smits'e göre "Genel görünüm, burada genç bir popülasyonun varlığına işaret etmektedir. Ancak bu konuda gereken analizleri yapabilmek için malzeme yeterli değildir. Ölüm nedenlerini saptayabilmek için kemiklerde patolojik değişimler gözlemlenmemiştir. Çocuk ölümü oranlarının çok yüksek olması, bu çağlar için doğaldır ve ölümler kötü pozisyon, doğumdan ileri gelen sorunlar, doğum travması ve enfeksiyona bağlıdır".

Çömlekçilik: ENÇ 9'da dört çç parçası bulunmuştur. Koyu sütlü kahve/grinin tonlarında hamurlu (Lev.21 üst sıra;Munsell 10 YR 5/1 'gray', 10 YR 6/2 'light brownish gray', 7.5 YR 6/2 'pinkish gray', 7.5 YR 5/2 'brown'), katkısız ve ince kenarlı olan parçalarda, dış yüzler hafifçe açkılanmış gibidir. Pişme iyicedir. Parçalar küçük olduğundan, kap şekilleri hakkında tahmin yapmak olanaksızdır. Sadece bir parçanın, yumuşak kırık karın profilli bir kaba ait olduğu anlaşılmaktadır. Parçaların boyları ve kalınlıklarına bakarak, hepsinin küçük boy kaplara ait olduğu söylenebilir.

ENÇ 8 yapı katından 7 parça ele geçmiştir. Biri dışında içine katkı maddesi katılmamış, açık bejden, yeşilimsi gri/bej'e, sütlükahve'den koyu griye kadar değişen renkte hamurlu (Lev.21 alt iki sıra;Munsell 5 YR 5/1 'gray', 10 YR 7/3 'very pale brown', 2.5 YR 4/ 'dark gray', 5 YR 4/1 'dark gray', 10 YR 4/1 'dark gray', 10 YR 6/2 'light brownish gray') olan parçaların yüzeyleri, çoğunlukla basitçe düzeltilmekle yetinilmiştir. Bir parçanın dış yüzünde belirgin paralel çizgiler varken, bir parçanın oldukça iyi açkılanmış görülmektedir. Bir karın parçasının yüzünde, hamurdan farklı renkte kalınca izler vardır (Lev.21 orta sıra ikinci parça). Bu izlerin boyadan çok, belki yüzeye yapıştırılmış -kabartma- şeritlerin düşmesi sonunda, altta kalmış ve nispeten iyi pişmemiş kap yüzeyinde oluşan izler olarak düşünmek gerekir.

ENÇ 4B, 4A ve 3A çç'si, yukarıda tanıtılan daha eski yapı katlarının çömlekçiliğine oranla çok ileri görünümündedir. Çömlekçilikteki gelişme, daha eski kazı dönemlerinden edindiğimiz bilgilere göre, ENÇ 7'de başlamaktadır (Duru 1999:188 vd.;Lev.41,42; Duru 2000:193 vd.;Lev.7,8;Duru 2001:588;Lev.5/1-3). Çömlekçi ustaları, ENÇ 7-5 yerleşim dönemlerinde, bir yandan yapım tekniklerini geliştirirken öte yandan kap biçimlerini çeşitlendirmişler ve yapımı göreceli olarak zor olan biçimde kaplar üretmişlerdir.

Son iki kazı mevsiminde açılan alanlarda ele geçen ENÇ 4B - 3A yapı katlarının keramiği sayı bakımından azdır. Bununla birlikte bulunan parçalar, yapım ve biçim açısından, daha önceki yıllarda ENÇ 4 ve ENÇ 3A yerleşmelerinde bulunmuş olanlardan farklı değildir. Kahve-renginin tonlarında renkli hamurlu, genelde iyi açkılanmış ve yüksek ısıda pişirilmiş olan bu mallarda, basit düz kenarlı, hafif açılan kenarlı çanaklar, yuvarlak gövdeli, ağız içinde pervazı veya ağız içinde kapak

yuvası bulunan kaplar olarak, oldukça sınırlı bir biçim repertuarı gözlenmektedir (Lev.14-16;22-26). Kaplara dikey tüp tutamak koymak oldukça yaygındır. Bir parçada ise yatay delikli tutamak kullanılmıştır (Lev.27/1).

ENÇ 1, ENÇ 2 ve ENÇ 3 yerleşmelerinde de göreceli olarak az sayıda çç bulunmuştur. Tüm durumdaki bazı kaplar, daha önceki yıllarda bulunmuş olanlardan farklı olmayan basit düz dudaklı çanaklardır (Lev.17). 2001 çalışmalarında ENÇ 1 yerleşmesi yıkıntısı içinde, ilk kez iri boyda bir saklama kabı ele geçmiştir (Lev.18/1;28/1); bu vesile ile, ENÇ katlarının hiç birinde, yukarıda sözü edilen kap dışında, kalın kenarlı iri kaplara rastlanmadığını özellikle vurgulamak isteriz.

ENÇ çömlekçiliğinde bezeme genel olarak yoktur. Eski kazı dönemlerinde, çok az sayıda kabın üzerinde, boya ile yapılmış başarısız süsleme örneklerine rastlanmıştır (Duru 1998:721;Lev.15/2;16/2). Son yıllarda ENÇ 4B (Lev.14/1;22/2) ve ENÇ 3A yerleşmelerinin yıkıntısı içinde bulunmuş iki kap'ta boya ile yapılmış, ağızdan tabana doğru inen band izleri görüldü (Lev.14/3;23/4). Ancak boya muhtemelen fırınlama işlemi sırasında yanmış, kabın üzerinde sadece boya altındaki, hafif donuk alanlar kalmıştır. 3A'ya ait bir kabın üzerindeki boya kalıntılarının da, bezeme amaçlı olduğu anlaşılmaktadır (Lev.15/3;26/4).

'Izgara Temeller'in olduğu alanda ele geçen çç'nin sayısı çok değildir. Malzemenin büyük bölümü, höyüğün merkez kesimindeki ENÇ 3 ve 2 yerleşmelerinin çç'sine benzemektedir (Lev.19/1,2). Bunlarla birlikte bulunan az sayıdaki bir başka mal türü ise, ENÇ mallarından önemli farklılıklar sergilemektedir. Bu ikinci türden olan parçalar, 1997'de de aynı kesimde bulunan gri-kahverengi hamurlu, iyi açkılanmış mal grubunun (Duru 2000:194;Lev.16) benzeridir. Gri, kahverengi ve kırmızının tonlarında olan (Lev.29;Munsell 7.5 YR N 3 'very dark gray', 7.5 YR 6/4 'light brown', 10 YR 5/1 'gray', 5 YR 6/4 'light reddish brown', 10 YR 6/2 'light brownish gray', 2.5 YR 6/6 'light red') bu gruptan çç parçalarının tümü, yayvan, sığ ve dudakları dışa dönmüş tabaklara aittir (Lev.20). Bu malların ENÇ'ye ait olan bir farklı yapımla olup olmadığını kesin şekilde söyleyebilecek durumda değiliz. Ayrıca bu tür ile 'Izgara Temeller'in ilişkisi de tam olarak belli değildir.

A Açması'nın güneyinde ve İTÇ tabakalarının araştırıldığı kesimdeki karışık birikim içinde de, bazıları tüm olan, bir hayli Neolitik Çağ çç'si bulunmuştur. Bunlar kahverengi, bej veya açık gri renk hamurlu, düz veya hafif S profilli çanak ve kaselerdir (Lev.19/3-8). Aynı yerdeki birikimden gelen oval biçimli, sığ bir kabın, tahta kapları taklit ettiği söylenebilir (Lev.19/9;27/2). Kabın ağzının iç tarafında, kapak için hazırlanmış derin bir yuva vardır.

A Açması'nın güney kenar kesitinin alt düzeylerinde, çok sertleşmiş bir yangın birikiminin içinde, yığınlar halinde bazı tüm kaplar görülmüştür. Kazı alanının sınırında ve büyük ölçüde kazı alanın dışında kalan bu kaplar, iri gövdeli, buna karşılık ince kenarlı, yüksek boyunlu ve küçük tutamaklı olmaları ile, biçim açısından şimdiye kadar Bademağacı'ndan tanınmayan çömleklerdir. Kapların bulunduğu yer, ENÇ 3 ve ENÇ 2 yerleşmelerinin taban düzlemleri ile eş derinlikte ise de, bunların ENÇ malları olduğu konusunda şüphemiz vardır; kapların Geç Neolitik Çağ'a (GNÇ) veya hatta Erken Kalkolitik Çağ'a (EKÇ) ait olmaları kuvvetli bir olasılıktır.

Pişmiş toprak eserler: A Açması'nın ortalarında, ENÇ 2 veya ENÇ 1 yapı kauna ait yıkıntı içinde -boya süslemeli duvar parçasının bulunduğu yer-, kilden yapılmış, çok az pişmiş, kırık durumda bir kadın figürini bulunmuştur (Lev.30/1;31;32/1). Kadın, sol bacağına, ileriye uzattığı sağ bacağının altına alarak oturmuş ve kollarını göğüs önünde kavuşturmuştur⁹. Baş eksiktir; ancak omuzlar arasındaki küçük delik, baş'ın ayrı yapılıp, daha sonra vücuda sokulduğuna işaret etmektedir. Büyük olasılıkla Ana Tanrıça'nın tasviri olan figürinin üzerindeki beyaz boya izleri, kendisinin giysili olarak düşünüldüğünü göstermelidir.

Doğu etekteki sık paralel taş sıralarının olduğu kesimde, 2 tane, pişmiş topraktan mühür -*pintadera*- ele geçmiştir (Lev.30/2,3;32/2,3). Sıradan bir mühür olmaktan çok, kumaş -belki insan derisi- üzerine yapılacak süsleme için hazırlanmış bu baskı kalıpları, Neolitik Çağ insanının estetik açıdan üstün düzeyini ve yüksek zevkini yansıtmaktadır.

⁹ Figürinin kol ve ayaklarındaki bazı eksikler, İÜ Edebiyat Fakültesi, Taşınabilir Kültür Varlıklarını Koruma ve Onarım Bölümü Uzmanlarından Yüksel Dede tarafından onarılmıştır (Lev.32). Y.Dede ayrıca Lev.32/1'deki kil kopyada, Ana Tanrıça'nın eksik olan göğüs, karın ve başını, Höyücek ve Hacılar'daki benzer figürlere uygun şekilde tamamlamıştır. Meslektaşımız Dede'ye teşekkürler sunuyoruz.

ENÇ 3A, 3 ve 'Izgara Temeller'in bulunduğu kesimlerde en çok rastlanan pişmiş toprak buluntu türü, iki ucu sivrileştirilmiş sapan taneleridir (Lev.32/4). Pişmiş toprak buluntulardan diğerleri, küt saplı kepçe/kaşık (Lev.30/4), boncuk biçimli, delikli çok iri bir nesne ve kare kesitli derin bir kutudur (Lev.18/2). Çok gevrek pişirilmiş kalın kenarlı kutu, dört kalın, küt ayak üzerinde durmaktadır.

Kemik ve taş eserler: ENÇ 9 katı birikiminde kemikten bir spatula (Lev.30/6) ile çakmaktaşıdan dilgiler, yongalar ve bir kaç boncuk tanesi ele geçmiştir. ENÇ 8'de kemik spatulalar, çakmaktaşıdan dilgiler, çok sayıda kolye tanesi, ENÇ'nin daha geç yerleşmelerinde ise, çok sayıda kemik kaşık, spatula, bız (Lev.30/7,8;34) ve bir kemer kancası (Lev.30/5) bulunmuştur. Son iki kazı döneminin kemik aletleri, biçim açısından son derecede zengindir.

Taştan yapılmış balta ve keskiler, ENÇ 7 katından daha yeniye doğru, hemen her yapı kaunda örnek vermiştir. Bunlardan iki sezonda bulunanların sayısı 50 civarındadır (Lev.33). ENÇ 3A katı birikiminde değişik boyda 7 ve 6 taş balta/keskinin, iki ayrı grup halinde, topluca bulunması ilginç bir durumdur (Lev.12/2).

ENÇ 2 katının mermerden bir çanağı (Lev.28/2), Bademağacı Neolitik tabakalarında bulunmuş olan ilk mermer kap'tır.

İLK TUNÇ ÇAĞLARI YERLEŞMELERİ

Mimarlık: Bademağacı'nda İTÇ yerleşmeleri, bilindiği gibi 5 ayrı yapı katı halinde, höyüğün orta kesimindeki Neolitik yerleşmeleri çevreleyecek şekilde konumlanmıştır (Lev.35). İlk kazı döneminden itibaren, mimarlık kalıntılarını geniş alanlarda incelediğimiz ve özelliklerini oldukça iyi öğrendiğimiz, yamaçları taşla kaplanmış ve etrafı bir taş duvarla –sur- (!) çevrilmiş olan İTÇ 2 ve İTÇ 3 yerleşmelerinde (Lev.36-38), son iki kazı mevsiminde herhangi bir çalışma yapılmamıştır. Bilindiği gibi, bu iki yerleşmede megaroid planlı yapılar, höyüğün orta kesiminin etrafında, yan yana yerleştirilmişlerdi.

A Açması'nın güney kenarında, C-5;D-1/IV-2 plankarelerinde, İTÇ yerleşmelerinin höyüğün merkezi kısımlarındaki durumunu inceleyebilmek amacıyla 1999 yılında kazılmaya başlanan 10x20 m.'lik alanda derinleşilmeğe devam edilmiştir. Toprak atma yeri uzak olduğu için son derece yavaş ilerleyen çalışmalarda, yer yer 4-5 m. derinliklere inilerek,

İTÇ 5 yapı katı ve aynı kod'lardaki ENÇ 3 yapı katı tabanları düzeyine varıldı (Lev.39/2). İTÇ'nin en alt düzlemlerine inilmiş ve geniş bir alanda çalışılmış olunmasına karşın, İTÇ'nin en eski yerleşmeleri olan İTÇ 5 ve İTÇ 4 yerleşmelerine ait hiçbir mimarlık kalıntısına rastlanılmamış, dolayısıyla bu iki yerleşmenin mimarlığı hakkında bilgilerimiz artmamıştır.

A Açması'nın güney kesimindeki bu çalışmalar sırasında, değişik derinliklerde, İTÇ'nin hangi yerleşme katına ait olduğu konusunda kesin konuşmanın mümkün olmadığı, bazı taş duvar parçalarına rastlanmıştır (Lev.35). Bunların en sağlam durumda olanı, varlığı 1999 yılında öğrenilen ve en üst sıra taşları tarla yüzeyinin hemen altında, yani höyükteki en geç yerleşmelere ait olması gereken, 9 m. uzunluğundaki duvardır (Lev.39/1;Duru 2001:587 vd.;Lev.11/1). Kalınlığı 1 m. kadar olan bu duvar, 2000 ve 2001 çalışmaları sonunda tümüyle açığa çıkarıldı (Lev.39/2). Hiçbir duvarla birleşmeden iki uçta düzgün şekilde kesilen duvarın, ne tür bir yapıya ait olduğu hakkında bir şey söyleyebilmek mümkün değildir. Kazı alanının değişik yerlerindeki duvar parçaları ile bu kalın duvarın herhangi bir ilişkisi yok gibi görünmektedir. Bu kalın duvar, alt düzeylere inmek için 2001'de kaldırılmıştır.

D AÇMASI ÇALIŞMALARI

2001 mevsiminde, mimari kanıtlarını şimdiye kadar ele geçiremediğimiz olası İTÇ III ve OTÇ yerleşmelerinin *in-situ* kalıntılarının bulmak ve daha alttaki ENÇ yerleşmelerini geniş alanlarda incelemek amacıyla, A Açması ile höyüğün en yüksek kesiminde yer alan Kilise arasındaki boş alanda, 'D Açması' olarak isimlendirilen yeni bir açmada -C-5,D-1/IV-4,5 plankareleri- kazılara başlandı (Lev.40/1,2). 20X10 m.'lik bu yeni kazı alanında, mevsim sonuna kadar yer yer 100- 50 cm. arasında derinleşildi.

Höyüğün bu kesimdeki en son yerleşmenin kalıntıları, yüzeyin 30 cm. altında başlamaktadır (Lev.40/2). Plan ve fotoğraftan da anlaşılacağı gibi, muhtemelen 2 evreli olan taş temeller özensiz yapılmış ve höyükteki yıllarca süren tarım faaliyeti nedeniyle, geniş ölçüde bozulmuşlardı. Bununla birlikte, kazı alanında, höyüğün en geç yerleşme dönemine ait, 7x4.5 m. boyunda bir oda ortaya çıktı. Dörtgen planlı bir diğer yapı ile, yuvarlak planda bir diğer taş temel de, açmanın batı

kenarı yakınlarında bulundu. Yuvarlak planlı temel kalıntısının benzerlerine, A Açması'nın güneyinde 1999 yılında başlanan genişleme kazıları sırasında da rastlanmıştır (Lev.40/1;Duru 2001:588;Lev.11/1). Bu tür küçük, yuvarlak temelli yapıların işlevleri konusunda bir şey söylemek zor ise de, depolama üniteleri olarak düşünülebilir. A ve D Açmaları'nda yuvarlak planda yapıların ortaya çıkması, her iki kazı alanındaki tabakalaşma sürecinin değişik olmadığına sağlam bir kanıt oluşturmaktadır.

Yeni açmadaki en son yerleşmenin hangi döneme ait olduğu konusunda, şimdilik kesin şeyler söylemek ve tabaka numarası vermek istemiyoruz. Ancak bulunan çç genellikle kabadır ve İTÇ özellikleri sergiler gibidir.

Açmanın yüzeye yakın derinliklerinde, Roma İmparatorluk Çağı'na ve İslami döneme ait birkaç sikke bulunmuştur (Lev.50/2,3).

Çömlekçilik: A Açması'nın güneyindeki derinleşme kazıları, yukarıda söylendiği gibi moloz birikimi içinde sürdürüldüğünden, bulunan çç'nin ait olduğu tabakalar da belirsizdir; ancak muhtelif derinliklerde, genellikle daha önceki yıllarda bulunmuş kırmızı veya siyah renk hamurlu, elde özensiz yapılmış kaplara ait pek çok parça ve birkaç tüm kap ele geçmiştir (Lev.41;42).

Bunların yanında ve bunlarla birlikte olmak üzere, büyük olasılıkla İTÇ II'den daha geç bir tarihe ait olması gereken, çark yapımı bazı parçalar da aynı açmada bulunmuşlardır. Bunlar çok iyi temizlenmiş, genellikle pembemsi/kırmızımsı renk hamurlu (Lev.45;Munsell 7.5 RY 8/4 'pink', 2.5 YR 6/4 'light reddish brown', 10 YR 4/8 'red', 7.5 YR 7/2 'pinkish gray') ve hızlı dönen bir çarkın izlerini taşıyan parçalardır. Bu mal türünde en çok rastlanan form, kırık karın profilli tabaklar ve derince çanaklardır (Lev.43/1,2,4,5;44). Buluntular arasında, ince kenarlı, dışta ve tabanın alt yüzeyinde belirgin çark izleri bulunan ve iç yüzüne kırmızı boya ile birbirini dikine kesen band bezeme yapılmış olan bir tabak da vardır (Lev.43/3;45). Arkeoloji yazınında '*red cross bowl*' olarak tanınan bu tabak ile birlikte, tabanı altında yine spiral izler bulunan bir '*depas*' parçası da ele geçmiştir (Lev.43/6). İTÇ II keramiğinden çok değişik nitelikteki bu mallar, höyükteki geç dönemlere

ait olup, bir şekilde bu alandaki moloz birikimin içine karışmış olmalıdır

Pişmiş toprak ve maden buluntular: İTÇ molozu içinde, pişmiş topraktan ikisi tüm biri kırık idol (Lev.46/1-3;47/1-3) ile baskı yüzeyleri yuvarlak damga mühürler (Lev.47/4,5;48/12-15) ve üzerinde çizgi bezeme olan ağırşaklar bulunmuştur (Lev. 46/4-9;47/6,7).

2000 kazı döneminde, A Açması'nın güney kenarı yakınlarındaki moloz birikimi kaldırılırken, tabakası belirsiz durumda çok sayıda maden iğne ele geçti. Bunlardan bazıları düz, bazıları küresel başlıdır (Lev.48/1-6;49/1-6). Bir iğnenin başı haşhaş kapsülü biçimlidir (Lev.48/9;49/7); bir başkasının başı üzerine ise tel ile bir boncuk tutturulmuştur (Lev.48/8;49/9). Diğer maden eserler, dikiş iğnesi (Lev.48/7;49/8), bir ucu spiralli tel bilezik (Lev.48/10;49/10) ile kurşundan, yuvarlak baskı yüzeyli damga mühürdür (Lev.48/11;49/11;Umurtak 2002).

KİLİSE'DEKİ ÇALIŞMALAR

1999 yılında höyüğün en yüksek kesiminde varlığı saptanan ve büyük oranda ortaya çıkartılan kilisedeki çalışmalara (Duru 2001:591 vdd.;Lev.16-22), 2000 yılında da devam edildi (Lev.50/1). Orta nef içindeki yoğun taş dolgunun hemen tümüyle kaldırılmasına rağmen, kaplama taş veya mozaik gibi, kilisenin tabanına ait olabilecek kalıntılara bu çalışmalarda da rastlanılmadı. Narteks'i arama çalışmalarında da bir sonuç alınamadı. Kilisenin giriş kesimi yüzeye çok yakın olduğundan, büyük ihtimalle makineli tarım sırasında buradaki duvarlar bozulmuştu.

TARİHLEME - KARŞILAŞTIRMALAR - YORUMLAR - SONUÇLAR

-Son mevsimde ana toprağa varılması, stratigrafik sıralamanın alt sınırını, büyük ihtimalle kesinleştirmiştir. Önümüzdeki yıl ham toprak görünümlü balçık içinde biraz daha derinleşilecek ve bu katmanın gerçekten ana toprak olup olmadığı araştırılacaktır. Durumun bundan sonra değişmemesi halinde, bu tespit höyüğün orta kesimlerinde yapılmış olmasından ötürü, 'bütün höyük için geçerli olacaktır' diye düşünüyoruz.

- 1998-1999 yıllarında, ENÇ'nin değişik katlarında bulunmuş olan kömürleşmiş ağaç örneklerinden, 'Institut für Umweltphysik der Universität Heidelberg' Laboratuvarları'nda yapılan C14 ölçümlerine bağlı kalibre edilmiş tarihler şöyledir (Stuiver *et al.* 1998):¹⁰

(Hd 21046) EN 1	BP 7307 ±41	(-23.0), AGEAL682 - BC 6220-6080, AGEAL954	BC 6230-6060
(Hd 21058) EN 3	BP 7459 ±51	(-25.0), AGEAL682 - BC 6390-6240, AGEAL954	BC 6430-6220
(Hd 20910) EN 3	BP 7546 ±41	(-24.4), AGEAL682 - BC 6450-6270, AGEAL954	BC 6460-6250
(Hd 21015) EN 4	BP 7481 ±40	(-25.0), AGEAL682 - BC 6400-6250, AGEAL954	BC 6420-6230
(Hd 21016) EN 4	BP 7424 ±37	(-25.0), AGEAL682 - BC 6380-6230, AGEAL954	BC 6400-6110

- 2000'de ENÇ 4A ve ENÇ 8 yapı katlarında ele geçen ağaç kömürlerinin C14 ölçümlerinin sonuçları henüz elimize ulaşmamıştır. ENÇ 9 yapı katı birikimi içinde C14 ölçümleri yapılmaya elverişli organik madde bulunmamıştır. Bu bakımdan ENÇ 8 yerleşmesinin C14 tarihi, Göller Bölgesi Neolitiğinin başlangıcının bir ölçüde öğrenilmesini sağlayacağı nedeniyle, büyük önem taşımaktadır.

- ENÇ 9 yerleşmesinin mimari izlerinin bulunmaması, kanımızca bu derinliğe yak. 2 m²'lik çok küçük bir alanda inilmesinden dolayıdır. Daha geniş alanlarda çalışılması olanağı doğduğunda, sanırız durum açıklık kazanacaktır.

- Ana toprak üzerindeki ilk yerleşme olan ENÇ 9'da keramik bulunduğu göre, Bademağacı'nda yerleşen insanların buraya çömlekçiliği bilerek geldikleri kesindir. Bir başka anlatımla, Bademağacı'nda Akeramik Neolitik yaşamamıştır.

- 8 yapı katının çok sert döşemesi, ENÇ mimarlığı için son derecede ilginç bir teknik uygulamadır. Tabandan alınan parçalar üzerinde, meslektaşımız Yrd.Doç.Dr. Ahmet Güleç'in yaptığı laboratuvar araştırmalarından alınan sonuçlara göre, sıvanın alایشında 'sönmüş kireç' vardır¹¹. Buna ek olarak, 'harc'taki kireç - kum (agrega) oranının, günümüzde kabul edilen ideal orana çok yakın olduğu söylenebilir.

- Bu saptamanın 'Anadolu Mimarlık Tarihi' açısından önemi, kireçli harç teknolojisinin, sürekli yerleşimin, yapay konut yapımının bu kadar

¹⁰ Bademağacı'nın C 14 ölçümlerinin Heidelberg Üniversitesi'nde yapılmasına imkân sağlayan meslektaşım Prof.Dr.Manfred Korfmann'a ve ölçümleri yapan Prof.Dr.Bernd Kromer'e içten teşekkürlerimi bildirmek istiyorum.

¹¹ Bu yazının sonunda A.Güleç'in 'Analiz Raporu'nu aynen yayınlıyor ve kendisine teşekkürlerimizi sunuyoruz.

erken bir döneminde, yapı ustaları tarafından biliniyor olmasıdır. Bu tekniğin geniş alanlarda açılan ENÇ 4 ve ENÇ 3 yerleşmelerinde görülmemesi, ENÇ 8'den sonra kireçli harcın yaygınlaşmadığını, belki de unutulduğunu göstermelidir.

- Kireç harçlı tabanın varlığı 'Kültür Tarihi' açısından da önemlidir: Kireç taşının yakılıp, daha sonra suyla söndürülmesi ve bunun da en uygun oranda çakıl-kum vs. ile karıştırılarak harç elde edilmesi, kuşkusuz çok uzun bir gözlemin/deneyimin sonucudur. Böylesi bir teknolojik gelişme süreci, kanımızca ne ENÇ 8 içinde, hatta ne de ENÇ 9 yerleşmesinde olmamıştır. Bu uygulama, ya çok daha önce bu tekniği keşfetmiş olanlardan miras kalmıştır; ya da çağdaşları olan bir komşu yerleşmeden, mimarisi daha sofistike bir yerleşmeden görerek alınmıştır. Hangi ihtimal gerçek olursa olsun, 'ENÇ 8 insanları -veya ataları-, buraya gelmeden önce de, çevrede/bölgede sürekli yerleşim ve bunun için gerekli olan yapay konut/ev yapımı biliniyor olmalıdır'.

- Bademağacı'nda iskânı başlatan Neolitik toplumun, 'Buraya gelmeden önce yaşadıkları yer neresi idi' sorusunun yanıtı -şimdilik- yoktur. Ancak yukarıdaki yorumlar ışığında, şu hususu belirtmek isteriz; ENÇ 8 katının 'kireç harçlı' tabana dayalı mimari gelişmişliği, bizim daha önce bu konuda yaptığımız bazı varsayımlar üzerinde tekrar düşünmemizi gerektirmiştir. İlk kazı raporlarımızda ileri sürdüğümüz, "Bademağacı'nın ilk yerleşimcilerinin, Antalya düzlüğünün kuzey kenarında, Toroslar'ın güneye bakan kesimlerinde yaşayan ve Mezolitik sonlarındaki olumlu doğal/iklimsel gelişmelere koşut olarak, tarım pratiğini bir oranda öğrendikten sonra, bunu daha kolay uygulayacağı koşulların bulunduğu Toroslar'ın kuzeyindeki 'Yayla'ya göç ettikleri ve bu sırada ilk karşılaştıkları -elverişli- düzlük olan Bademağacı Ovası'nda, höyüğü-müzün bulunduğu yerde oturdukları" şeklindeki öneriye karşı, belki farklı varsayımlar/yaklaşımlar da önerilebilir; olay daha değişik kurgulanabilir. Şöyle ki; tarımı öğrenerek (!) sürekli yerleşmeye geçmiş ve bu arada 'kireç harçlı' taban yapabilecek kadar sofistike bir mimarlık geleceğine sahip olmuş, üstelik çömlekçiliği de öğrenmiş topluluklar, bölgemize güneyden göçmeyip, yayla'nın bir başka (komşu) yöresindeki 'yerleşik düzene daha erken geçmiş yerleşmelerden birinden' gelmiş de olabilirler. Bir başka anlatımla, Bademağacı ENÇ 9 yerleşmesinden daha eskiye tarihlenecek Neolitik yerleşmeler, Göller Bölgesi'nin diğer kesim-

lerinde veya komşu bir başka bölgede –makul uzaklıkta- mevcut olabilir. Bölgedeki ‘En Erken Neolitik’ konusunda, Bademağacı’nın son sözü söylemiş olmadığını düşünüyoruz.

- Burdur Bölgesi’nin Neolitik mimarlığında bazen çok sert yüzeyli tabanlara rastlanmıştır. Örneğin Höyücek’te Tapınak Dönemi’nin 3 numaralı yapısının işlik yerinde, oldukça sert yüzeyli tabanların varlığı bilinmektedir (Duru 1995:455; Lev.8/1)¹². Ancak Bademağacı’nda olduğu kadar geniş bir alanın, olasılıkla bir mekânın içinin böylesine sert bir harçla kaplanması, bölgede ilk kez görülmektedir.

- Kireçli bir harçla yapılmış olan sert taban, Güneydoğu Anadolu’daki Çayönü (Çambel ve Braidwood 1980:15; Lev.40/1,2), Nevalı Çori (Hauptmann 1999:74 vd.) ve Göbekli gibi PPNA-PPNB merkezlerinin ‘Terazzo’ tabanları ile, Aşıklı ve Musular’ın yine Keramiksiz Neolitik yerleşmelerinin sert yüzeyli tabanlarını akla getirmektedir. Aradaki büyük tarihsel aralıklar ve coğrafi uzaklıklar, bu merkezlerle Bademağacı Keramikli Neolitik yerleşmeleri arasındaki benzerliğin rastlantısal olmasını gerektirmelidir.

- ‘Derinlik Açması’ çok dar olduğundan ve çalışmalar giderek zorlaştığından, ENÇ 5-9 yapı katlarıyla araştırılması için, derinlik çalışmaları önümüzdeki yıllarda biraz daha kuzeye kaydırılacaktır. Derinlik Açması’nda önceki yıllarda varlığı önerilen ENÇ 5-7 yapı katları, mimarlık kalıntılarına göre değil, olası taban izlerine dayanılarak ve buluntuların göreceli kronolojik durumlarının daha sağlıklı anlaşılabilmesi amacı ile yapılmıştı (Duru 1999:188; Duru 2000:190 vd.). ENÇ’nin alt tabakalarının daha geniş alanlarda kazılıp araştırılması ile, ENÇ 4B ile ENÇ 9 arasında, yaklaşık 2 m.’lik birikimdeki yerleşimlerin tabakalaşma durumunun tespitleri, kuşkusuz çok daha kesin olabilecektir.

- ENÇ 4B ve 4A katları yapılarının çok sağlam durumda ele geçmesi, önümüzdeki yıllarda ENÇ’nin göreceli olarak geç dönemlerinin mimarlığı konusunda yeni bilgiler edinileceği umidini kuvvetlendirmektedir.

- Doğu etekte, ‘Izgara Temeller’in altında saptanan kalın taş temel, yerleşmenin en dış halkasında bulunmasından dolayı, savunma ile ilgili

¹² Höyücek’teki taban sıvasının analizi yapılmadığından, kireçli olup olmadığı bilinmemektedir.

olma ihtimalini gündeme getirmektedir. 'Bu temel hangi yerleşme katının 'olası sur'udur' sorusuna kesin yanıt vermek mümkün değildir. Ancak 'olası sur', höyükte çok geniş bir alana yayıldığı anlaşılan ENÇ 4B'den ENÇ 3'ün sonuna kadar olan tüm ara yerleşim evrelerinin savunma sisteminin bir parçası olabilir. Bu yerleşmeler arasında çok büyük zaman ve kültür farklılaşmaları bulunmadığı için, 'savunma sisteminin uzunca bir zaman kullanılmış olması olanak dışı değildir' şeklinde düşünmek, çok da yanlış olmayabilir.

- Tek taş sıralı 'Izgara Temeller'in amaç/işlevleri konusunda öneriler yapmak, diğer kesimlerdeki mimarlık kalıntılardan büyük farkları nedeniyle, pek kolay değildir. Önümüzdeki yıllarda -düşündüğümüz şekilde- bu kesimdeki kazıları güneye ve batıya doğru geliştirebilirsek, yukarıdaki sorulara yanıtlar bulabileceğimizi umuyoruz. Bu temellerin savunma ile ilgili olmasını pek muhtemel görmüyoruz. Zira tek taşlı ve birbirine paralel taş sıraları, daha önceki kazı dönemlerinde, yerleşme içinde çeşitli yerlerde de görülmüştü (Duru 1997a:790; Lev.3/2;7/4; Duru 1997b:151 vd.; Lev.3;4/1; Duru 1998:dn.3; Lev.2;3/1; Duru 2000:192 vd.; Lev.3). Höyüğün ortalarındaki bu türden temeller, doğaldır ki savunma ile ilgili olamazlar.

- 'Izgara Temeller'in Anadolu Yaylası'ndaki kullanımının yer ve zaman açısından irdelenmesi, çok sağlıklı sonuçlar vermemektedir. Güneydoğu Anadolu'da Çayönü (Çambel-Braidwood 1980:14 vdd; Lev.37;38) ve Nevalı Çori'deki PPNB yerleşmelerinden (Hauptmann 1999:70 vdd.), Batı Anadolu'da Baklatepe'nin Geç Kalkolitik 3 yapı katına kadar (Özkan-Erkanal 1999:36; Res.35), çok uzun zaman ve geniş bir coğrafyada bu tür mimarlık uygulamasına rastlandığını vurgulamakla yetiniyoruz.

- ENÇ 2 yıkıntıları arasında ele geçen Ana Tanrıça figürini ile (Lev.31), Hacılar VI kat (Mellaart 1970:Pl.CXLI b; CXLII-CXLIV; CXLIX; CLIV; Fig.214-219) ve Höyücek Kutsal Alanlar Dönemi'nde (Duru 1995:Lev.24;33/2) bulunmuş Ana Tanrıça figürinleri arasında yakın benzerlikler vardır. Burdur Bölgesi'nde bu oturma şeklinin çok yaygın olduğu ve Ana Tanrıça'nın da bu şekilde tasvir edilmesinin, bölgede çok köklü bir gelenek -belki inanç- olduğu anlaşılmaktadır.

- Boyalı duvar parçası, hiç kuşku yok ki, bir mimariye aittir. Ancak bulunduğu yer ve konumu, bu konuda kesin şeyler söylemeyi olanaksız kılmaktadır. Yığınlar halindeki yanık yıkıntısı içinde tespit edilen boyalı parçanın bulunuş durumu, büyük bir duvar süslemesinin parçası olmaktan çok, küçük boyutta bir panoya ait gibi görünmektedir.

- Duvar parçası üzerinde kırmızı boya ile doldurulmuş üçgenler olduğunu, kazı sırasındaki çok kısa süreli gözlemlerle öğrenmiştik. Antalya Müzesi'nde meslektaşımız Azize Yener'in yaptığı son saptamalarla, panoda, alttan ve üstten ince bir bandla sınırlanmış bir alan içinde, kırmızı boya ile doldurulmuş üçgen dizilerinin bulunduğu kesinlik kazandı (Lev.10/2).

- Boyalı duvar parçasının içinde bulunduğu büyük moloz yığınının, kazı alanın batısında kalan, henüz kazılmayan kesimdeki bazı yapıların bir yangın sonucu yıkılması sonucu oluştuğunda kuşku yoktur. A Açması'nın bu kesimdeki kesitinde çok yoğun bir yıkıntının batıya doğru geliştiği görülmektedir.

- Boyalı duvar parçası nereden kopmuş ve ne amaçla yapılmış olursa olsun, Bademağacı ENÇ'si için çok önemli bir buluntudur. Şimdiye kadar açılmış olan yapılarda böylesi süslemeli duvarların görülmemiş olması, kanımızca rastlantı değildir. Boyalı duvar, höyükte şimdiye kadar açılmış olan sıradan evlerden farklı nitelikte ve işlevdeki bir taşınmazın parçası olmalıdır. Belki, sadece höyüğün ortalarında, A Açması'nın biraz batısındaki kazılmamış alanda bulunan bir takım kutsal veya önemli yapıların duvarları boya ile süslenmiş idi.

- Burdur Bölgesi Neolitik dönem mimarlığında bu tür duvar süslemesine ilk kez rastlanmıştır. Höyücek'te tümüyle dinsel işlevli olduğu anlaşılan 'Tapınak Dönemi' yapılarında, duvarların boya ile süslemesine rastlanmamıştı. Boya ile bezeli duvarlar, bilindiği gibi Çatal Höyük'te yaygındır. Bademağacı örneğindeki üçgen sıralı kompozisyonlara da Çatal Höyük III ve VI. yapı katlarında rastlanmıştır (Mellaart 1963:Pl.III;IV;VIII;Mellaart 1966:Pl.XLII/2;Mellaart 1967:Fig.14,31-34;Pl.VIII).

- Bademağacı ile Çatal Höyük arasında, eski kazı dönemlerinde saptanmış olan benzerliklere (Duru 1998:725 vdd.;Duru 2001:590), 2001 yılında yeni '*pintadera*'lar da katılmıştır (Lev.32/1,2;Mellaart

1964:97;Fig.41/4,9;Mellaart 1967:Fig.121). Çatal Höyük III ve VI yerleşme katlarında, Bademağacı buluntuları ile çok yakın benzerlikleri olan '*pintadera*'lar ele geçmiştir. Bu ilişkiler tarihleme açısından önem taşımaktadır.

- Devrik dudaklı, yayvan çanakları ile tanıdığımız değişik çç türünün (Lev.20,29), 'Izgara Temeller'le ilgisi, bu yıl da belli olmadı. Ancak bu 'malların' biraz geç olduğu hakkındaki düşüncemiz değişmiş değildir (Duru 2000:205).

- Bu yıl yapılan kazıların, ENÇ yerleşmelerinin höyüğün kuzey kesiminde daha yoğun olduğu şekilde bir görünüm vermesinden ötürü, önümüzdeki yıllarda bu kesimde çalışmalar geliştirilecektir. Böylece, ENÇ'nin 3. yapı kaundandan daha 'geç'e ait yerleşmelerin tabakalaşma durumu bir kez daha kontrol edilebilecektir.

- A Açması'nın güney kesitinde görülen, ancak kazılmamış toprak altına girdiği için çıkartulamayan bazı kapların, Bademağacı ENÇ tabakalarından bilinen çç'ye benzemediğini yukarıda belirtmiştik. Bu kaplar, Burdur Bölgesi çç'si içinde, biçim açısından ENÇ sonrasına, örneğin GNÇ veya EKÇ'ye ait gibi görünmektedir. Burada sözü edilen çç grubunun ait olduğu dönem kesin olarak saptandığı zaman, höyüğümüzün tabakalaşma konusunda olduğu kadar, bu alandaki yerleşmelerin kültür sıradüzeninin irdelenmesi bakımından da yeni şeyler söylemek durumunda kalınacağını sanıyoruz. Bu tespitleri yapabilmek için, açmayı daha da güneye genişletmek gerekmektedir. Ancak bu kesimdeki muhtemel GNÇ ve EKÇ yerleşmelerine ulaşmak için çok kalın bir üst birikimin kaldırılması gerekmektedir. 2001'de D Açması'nın açılmasına karar verilirken en önemli etkenlerden biri bu amaçlara ulaşmaktır.

- A Açması'nın güneyindeki genişleme kazılarında, özellikle İTÇ 5 ve İTÇ 4 yapı katları için beklenen gelişmeler gerçekleşmemiştir. Örneğin güneybaudan gelerek İTÇ 5 yapısının köşesine eğik olarak birleşen duvarın devamının açılan kesimlerde izlenebileceğinin ümit edilmesine karşın, durum hiç de böyle olmadı. Kalın duvar açma içinde kesildi. İTÇ 5 ve İTÇ 4 yapı katlarının durumu bizim için bir ölçüde belirsizliğini korumaktadır.

- Son iki çalışma döneminde, höyüğün kuzeybatı ucunda geniş alanlar kazıldı. Bu kesimdeki kazılara başlanırken, kuzeydoğu 'uç'da

birkaç yıl önce açığa çıkartılan İTÇ sur'unun batıya doğru nasıl geliştiğini izleyebileceğimizi düşünüyorduk. Ancak kazılarda (Lev.4), kuzey ucun batusında İTÇ sur'una ve doğu yamaçtaki yoğun İTÇ yerleşmelerine -'Megaronumsu' yapılara- ait hiçbir iz yoktur. Yüzeyin hemen altında ENÇ yerleşmeleri gelmektedir. ENÇ yapılarının üzerindeki 20-25 cm. kalınlığındaki üst birikimde İTÇ'ye ait çç de bulunmamaktadır. Höyüğün bu kesiminde, ENÇ sonrasında hiç yerleşilmemiş gibi bir görünüm vardır. Buna karşılık, doğu yamaçta İTÇ yerleşmesinin dışından geçen yamaç döşemesi -*glacis*-, batıda da devam etmektedir. Durum gariptir ve açıklaması şimdilik çok zordur.

- D Açması çalışmalarında ele geçen çç, genel havası ile İTÇ'ye ait gibi görünmektedir. Halbuki 2000 yılı çalışmaları sırasında, değişik derinliklerde çarkta yapılmış, İTÇ çç'sinden çok değişik nitelikli bir mal türü (Lev.43-45) ile, yine İTÇ'nin maden iğnelerinden farklı bazı iğneler ele geçmiş (Lev.48/9;49/7) ve höyüğün bu kesimlerinde İTÇ sonrası dönemlerine ait yerleşmelerin varlığını gündeme getirmişti. 2001 yılında D Açması'nın üst birikiminde İTÇ III ve OTÇ'ye ait olabilecek malzeme bulunmadı. Höyüğün en yüksek kesiminde yer alan D Açması'nın en üst katlarında İTÇ II sonrasına tarihlenebilecek buluntuların olmaması, daha önceki yıl ele geçen çç'nin Beycesultan V. kat keramiği ile olan yakın benzerliklere dayanılarak (Lloyd ve Mellaart 1965:82 vdd.;Fig.P.1-P.4) yapılan OTÇ yerleşmelerinin varlığı konusundaki önerilerimizin geçersiz olduğunu göstermediği kanısındayız. Eğer D Açması'nın en üst katlarındaki yerleşmelerin gerçekten İTÇ II'den daha geç olmadığı kesinleşirse, o zaman höyüğün henüz kazı yapılmayan başka kesimlerinde İTÇ III ve OTÇ yerleşmelerinin olabileceği ihtimali gündeme gelecektir. İTÇ III ve OTÇ buluntuları, olası geç dönem yerleşmelerinden bir şekilde buraya taşınmış olabilir.

- 2001 yılında başladığımız D Açması höyüğün ortalarında ve en yüksek kesiminde yer aldığı için, höyüğün sakladığı tüm kültür evrelerini, karışmamış, doğru bir stratigrafik düzen içinde vereceğini tahmin ediyoruz.

ONARIM VE KORUMA ÇALIŞMALARI

Höyük üzerindeki tarlalar özel mülkiyette olduğundan, kazıların başladığı 1993'den beri gün ışığına çıkartılan taşınmaz mimarlık kalıntı-

larının korunması ve onarım çalışmaları yüzeysel oluyor, çok kalıcı ve kapsamlı çalışmalar yapılamıyordu. 2001 yılı başında, höyük üzerindeki tarlalar, Kültür Bakanlığı tarafından kamulaştırıldı¹³. Aynı yıl, Antalya Valiliği İl Özel İdaresi, 'Bademağacı'nın, Antalya'da geliştirilmeğe çalışılan 'Kültür Ağırlıklı Turizm'e katkı yapmasını sağlamak' ve buna koşut olarak, 'Kazı alanındaki taşınmaz mimarlık eserlerinin onarılması ve uzun süreler anlaşılar durumda korunması' için, bir miktar ödenek ayırdı¹⁴. Bu ödenek ile A Açması ve Kilise'nin etrafı tel örgü ile çevrilererek, koruma konusunda ilk anlamlı çalışmalara başlamak mümkün oldu.

ENÇ yapılarının kerpiç duvar ve tabanları ile, İTÇ yapılarının taş duvarlarının korunması için, 2000 yılına kadar her kazı mevsimi sonunda, kalıntıların bir bölümünün naylon örtülerle kapatılıp, üzerlerinin toprakla örtülmesi ile yetinilmekteydi. Bu önlemler, kazı alanına hayvan sürülerinin ve bazı kötü niyetli kişilerin kontrolsüz girmelerini engelleyemediğinden, koruma yeterli olamıyordu. Kazıya gelindiğinde, genellikle naylon örtüleri kaldırılmış ve hemen tümünü yırtılmış, bozulmuş halde buluyorduk. Korunmaya çalışılan mimarlık kalıntıları da, elbette her sene biraz daha fazla tahrip oluyordu. 2001'den itibaren, kazı alanının tümünün kafes teli ile çevrilmesi ve girişin tek bir kapıya alınması ile, önlenemeyen doğa ve hayvan/insan tahribatının büyük oranda azalacağını ümit ediyoruz.

¹³ Kazı yaptığımız tarlaların sahipleri, 8 yıl içinde, çalışmalarımıza hiç bir zorluk çıkartmamışlardı. Antalya İl Kültür Müdürü Musa Seyirci'nin yardımları ile, höyük üzerindeki 4 tarlanın sahipleriyle anlaşarak, bu tarlalar kamulaştırıldı. Kazıların bundan sonraki gelişmesi ve mimarlık kalıntılarının korunabilmesi bakımından son derecede önemli olan kamulaştırma konusunu çözüme kavuşturdukları için, başta meslektaşım Sevgili Musa Seyirci olmak üzere, Antalya Valiliği'ne, Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü'ne ve bu konuda katkıda bulunanların tümüne, Kazı Kurulu adına içten teşekkürlerimi sunuyorum. Kazıların şimdiye dek huzur içinde yürümesini, höyük üzerindeki tarlaların sahiplerine borçluyuz. Tarla sahipleri olan, komşu Dağbeli Beldesi'nden Akman Ailesi mensuplarına da teşekkürler sunuyoruz.

¹⁴ Antalya Valiliği İl Özel İdaresi Müdürlüğü'ne yaptığımız başvuru kabul edilerek, Valilik 2001 yılı bütçesinden bir miktar ödenek ayırmıştır. Bu ödenekle kazı alanlarının 440 m. tutan çevresi tümüyle, uygun kafes tel örgüsü ile çevrilmiştir. Kazı alanının ve taşınmaz kültür varlıklarının korunması bakımından son derecede önemli olan bu önlemin alınmasını sağlayan Antalya Valisi Sayın Ertuğrul Dokuzoğlu'na ve tüm yetkililere, kazı kurulu olarak müteşekkiz.

Önümüzdeki yıllarda, İTÇ'nin çok sağlam durumda ele geçmiş olan taş temellerini, yamaçlardaki taş döşemeyi, ENÇ'nin kerpiç duvarlarını, yapıların iç döşemlerini ve tabanlarını, olanaklar ölçüsünde uzun süre anlaşılır durumda tutmak için, daha kapsamlı önlemler almayı planlıyoruz. Hatta, höyükte devam edecek bilimsel çalışmaları engellemeyecek, yerleşmeleri bozmayacak şekilde uygulanmasının teknik olarak mümkün olması durumunda, A Açması'nın bazı kısımlarını ve Kilise'nin üzerinin tümüyle, hafif bir çatı ile kapatılması için ön çalışmalara başlanmıştır. Önümüzdeki yıl daha kapsamlı önlemlerin alınacağını ve korunma konusunda olumlu gelişmelerin olacağını umuyoruz.

EK:

2000 yılında, ENÇ 8. yapı katına ait kireç harçlı döşeme üzerinde bulunan kömürleşmiş ağaç örneklerinden, Heidelberg Üniversitesi Laboratuvarlarında Prof. Dr. B. Kromer tarafından yapılan C14 ölçümünün resmi olmayan ilk sonuçları, bu makalenin baskıya girmesinden sonra alınmıştır. Henüz ayrıntılı rapor çıkmamış olmakla beraber, Prof. Dr. M. Korfmann'ın bize şifahen ilettiğine göre, bu tarih -kalibre edilmiş olarak- MÖ 7035-6700'dür. Her iki meslektaşına yardımlarından dolayı müteşekkirim.

Bademağacı'nda ana toprak üzerindeki ilk yerleşmenin ENÇ 9. yapı katı olduğu gözönünde tutulursa, Höyük'teki en erken yerleşmenin tarihinin en az MÖ 7100'ler civarında olduğunun kesinleştiği söylenebilir.

BADEMAĞACI ENÇ 8 YAPI KATI TABAN HARCININ ANALİZ ÇALIŞMALARI

AHMET GÜLEÇ¹⁵

Bademağacı 2001 yılı kazısı esnasında alınmış olan taban harcı örneği üzerinde kızdırma kaybı (kalsinasyon) analizi, asit kaybı analizi, agregaların stereo mikroskopla görsel analizi ve polarizan mikroskop ile petrografik analizleri yanında ICP (Inductively Coupled Plasma) analizi de yapılarak harcın kimyasal içeriği de tespit edilmiş ve sonuçları aşağıda verilmiştir.

Kalsinasyon analizi ile örneğin % 0.89'unun nem, % 2,21'inin 550 °C kaybı (muhtemelen molekül suyu) ve % 91.37'sinin hem bağlayıcı kireçten hem de agregası (kum) olarak kullanılmış kireç taşından kaynaklanan kalsiyum karbonat (CaCO_3) olduğu anlaşılmıştır.

Taban harcı örneği asit ile muamele edildiğinde yaklaşık % 97-98'i reaksiyona girmiş ve çözeltiye geçmiş, sadece % 2-3'ü katı olarak kalmıştır. Süzülüp kurutulan katı parçacıklar stereo mikroskop altında incelendiğinde, içeriğinde %10-15 kadar toz (çok küçük) boyutlu feldspat minerali ile % 3-5 kadar toz boyutlu (birkaç adeti 0.5-1.0 mm boyut kadar irilikte) demir oksit minerali olduğu, kalanının da kil nitelikli toz boyutlu parçacıklar olduğu ve yer yer yığıldığı (foto 2/28) görülmüştür.

Asitle muamele sonucunda harcın hemen hemen tamamının kaybolması üzerine, harç örneği suda mekanik olarak dağıtılmış ve agregaların boyut dağılımı hakkında bilgi edinilmeye çalışılmıştır. Dağıtılan agregalar elek analizi ile boyutlarına ayrılmıştır. Bu analiz sonucuna göre agregaları % 50.70'i 1.0-12.0 mm (bunların % 90'ı 1.0-6.0 mm boyutludur), % 1.82'si 0.5-1.0 mm, % 21.00'i 0.250-0.500 mm, % 5.02'si 0.125-0.250 mm ve % 19.46'sı da 0.125 mm'den küçük (toz) boyutludur. Hemen hemen her agreganın yüzeyinde kireç kalıntısı olduğu düşünülmürse, bağlayıcı olarak kullanılan kireç oranının % 25-30 olacağını düşünmek yanlış olmayacaktır.

Hazırlanmış olan ince kesitin petrografik analizinde ise, agregası olarak %70-75 oranında kil boyutlu çok küçük (kripto kristalli) killi kireç

¹⁵ İÜ Edebiyat Fakültesi, Taşınabilir Kültür Varlıklarını Onarım ve Koruma Bölümü Öğretim Üyesi.

taşı (foto 2/26), taşınmamış (köşeli) olan 0.125 mm'den 12.0 mm'ye kadar boyutlu mikritik kireç taşı (foto 2/29) olduğu tespit edilmiştir. Bağlayıcı olarak, % 25-30 oranında, boyutları daha da küçük (kripto kristalli) kireç (foto 2/25) kullanılmıştır. Ayrıca bağlayıcı kireç hamurunda ikincil kristallenmeler de (foto 2/27) bol miktarda gözlenmiştir.

ICP analizi de örneğin hemen hemen tamamının kalsiyum karbonat olduğunu ve içeriğinde yaklaşık % 3 oranında kil yanında çok az miktarda sülfat tuzu ile kayda değmeyecek miktarda klor tuzunun varlığını göstermiştir. Aşağıdaki tabloda verilen kimyasal içerik bu gün için sadece referans değeri taşırken, ileride diğer örnekler üzerinde yapılacak analiz sonuçları ile karşılaştırılmaları ve daha doğru biçimde yorumlanmaları mümkün olacaktır.

Tablo. Bademağacı 2001 kazı sezonunda alınan Taban Harcı örneğinin ICP (Inductively Coupled Plasma) analiz sonucunu aşağıda veriyoruz:

"Örnek",	"SiO ₂ " %	"Al ₂ O ₃ " %	"Fe ₂ O ₃ " %	"MgO" %	"CaO" %	"Na ₂ O" %	"K ₂ O" %	"TiO ₂ " %	"P ₂ O ₅ " %	"MnO" %	"Cr ₂ O ₃ " %
"Bademağacı",	2.29	0.38	0.37	0.44	52.95	0.08	0.16	0.02	0.42	0.12	0.001

"Örnek",	"Ba" ppm	"Ni " ppm	"Sr" ppm	"Zr" ppm	"Y" ppm	"Nb" ppm	"Sc" ppm	"LOI" %	"TOT/C" %	"TOT/S" %	"Cl" ppm	"SUM" %
"Bademağacı",	125	30	181	<10,	<10	<10	1	42.8	11.47	0.05	42	100.07

Ancak ne kesitte ne de asitle muamele sonucu kalan kısımda herhangi bir cüruf parçacığının tespit edilememiş olması, bağlayıcı olarak kullanılmış kirecin elde edilişi konusunda şüphelere yol açmaktadır. Cüruf parçacığı bulunamaması kirecin üretiminde odun veya kömür gibi katı yakıtın kullanılmadığını göstermektedir. Fueloil gibi sıvı yakıtın veya doğal gazın da o zamanlar kullanılmadığı aşıkardır. Tüm bu sonuçlar ve düşünceler bir araya getirildiğinde taban harcında kullanılmış olan kirecin, doğada bulunan kireç taşının maruz kaldığı aşırı yüksek sıcaklık (örneğin volkanik patlama) nedeniyle oluştuğu düşünülmektedir. Ancak dikkat çekici diğer bir konu da, taban harcında kullanılmış olan bağlayıcı (kireç) ve agrega (kum) oranlarının, kireç harçlarında ideal oran olan kireç, agrega oranında olmasıdır. Bu sonuç da harç üretimi yapan ustaların, bu orandan haberdar olduklarını göstermektedir.

BADEMAĞACI HÖYÜK (KIZILKAYA) EXCAVATIONS

A research team from Istanbul University under my directorship began excavations in 1978 in the Burdur Lake District (the western part of Ancient Pisidia) that took place first at Kuruçay Höyük in the north, then at Höyücek in the centre of the region and finally at Bademağacı Höyük in the south.¹⁶

Bademağacı Höyük is situated on a small plain (altitude 780 m) surrounded by mountains, just north of the Taurus Mountain Range that separates the Anatolian Plateau from the Mediterranean coast (Ancient Pamphylia) and is located near the town of Bademağacı, 50 km from Antalya on the Antalya-Burdur road. The height of the oval shaped 200 x 90 m mound called Bademağacı (Almond Tree) Höyük is around 9 m above the level of the plain (Pl.1/1,2).¹⁷ The excavations began in 1993 and continued without interruption until 2001. During these nine seasons of excavations, work was mainly carried out in Trench A in the centre and northern parts of the höyük.¹⁸ Only the first season of excavations were carried out in Trench B, covering an area of 20x10 m, in the southern part of the mound.

Settlements and archaeological finds of various periods, from the early stages of the Neolithic to the Christian Period, were uncovered

¹⁶ I extend my warmest thanks to my colleague Miss Angela Bell MA, who translated this report into English.

¹⁷ Bademağacı Höyük was introduced to archaeological literature by James Mellaart, who conducted a survey in the region in 1958. He lists a mound called Kızılkaya among the places visited (J.Mellaart; "Early Cultures of the South Anatolian Plateau", *Anatolian Studies* XI (1961):159-184). During our exploration of the area in the years 1978-1988, we of course expected to see Kızılkaya Höyük. However, there was no sign of a höyük in or around the town of Kızılkaya and nobody in the vicinity knew of a höyük of that name. As a result of a conversation with our colleague Dr.David French, who was part of the 1958 survey team with Mellaart, we learned that the höyük from which archaeological material had been collected had no connection with Kızılkaya but was actually a höyük near Bademağacı Village. As there are no other höyüks in the vicinity or near to Bademağacı, it is clear that the höyük excavated by us is actually the höyük wrongly referred to as Kızılkaya. In view of this, we will use the real name of the höyük instead of the one that was incorrectly used in the past.

¹⁸ The preliminary reports on the Bademağacı excavations already published are as follows: Duru 1997a;Duru 1997b;Duru 1998;Duru 2000;Duru 2001.

during the excavations that were carried out in a total area of 4000 m. Although there is architectural and archaeological evidence for the existence of settlements dating to other periods at the höyük, there is some uncertainty about the nature of these. For example, a 'Church' was uncovered on the highest point of the höyük but there is no evidence of a settlement from the Christian Era on the höyük, not even any pottery or small finds. The same is true of the Early Bronze Age III (EB) and Middle Bronze Age (MB) periods. Although pottery sherds and a large number of other finds related to these settlements were uncovered, no architectural remains belonging to the residents of these settlements were found. It can therefore be assumed that the remains of the EB III and MB settlements must be found in the sections of the höyük that have not yet been excavated.

EXCAVATIONS IN 2000-2001

The 8th season of excavations at Bademağacı took place during the period 20th July–18th September 2000 and the 9th season excavations took place 31st July –10th September 2001. During both excavation seasons the main area excavated was Trench A in the northern section of the höyük (Pl.1/1;4;35). In addition to this, the investigation of the 'Church' situated in the centre of the mound in Trench C that began in the 2000 excavation season was continued and the work here was terminated. In the following year (2001) excavations began in Trench D in grid squares A C-5 and D-1/IV-4,5 (Pl.40/1,2).

Stratigraphy

As a result of new evidence from the last two years of excavations, it has become necessary to make some small additions to the cultural chronology and stratigraphy that were based on the earlier excavations (Duru 2001:190). Two further architectural levels -EN 8 and EN 9- were discovered under EN 7, the lowest level reached in 1999 by a deep trench (grid square C-5/III-5) that was opened with the aim of determining the depth of the accumulation and investigating the early settlement period of the höyük, the Early Neolithic Period (EN) and virgin soil was reached at a depth of -8.70 m. under the accumulation of EN 9. (The depth measurements given here are based on the

acceptance of the highest point of the höyük, the central nave of the 'Church' as ± 0.00 m).

The stratigraphy determined as a result of the excavations at the Höyük up to the year 2001 is given below ¹⁹:

<u>Cultural Period</u>	<u>No. of levels</u>	<u>Name of architectural levels</u>
Early Christian Era ?	?	Church
Middle Bronze	?	MB
Early Bronze III	?	EB III
Early Bronze II	5	EB II 1-5
Early Chalcolithic	1 (?)	ECh. 1
Late Neolithic	2	LN 1, 2
Early Neolithic	12	EN 1-3, 3A, 4, 4A, 4B, 5-9

Virgin Soil

EARLY NEOLITHIC SETTLEMENTS

The EN settlements are found in the central section of Trench A. As can be seen in the plans of this part, extensive areas were excavated and a number of buildings were uncovered, especially in level EN 3. As it was thought best not to remove the buildings of this level, the settlements earlier than EN 3 were investigated in a relatively smaller area (grid squares C-5/III-2,3,4).

The early settlements of EN were excavated in the Deep Trench covering an area of 10x7 m. This narrow trench was further narrowed after the building of the EN 4 settlement at a depth of -6.50 m. and the settlements older than this level were investigated in a very small area of around 30 m (Pl.5/1,2;6/1). In the final 2.50 m. accumulation

¹⁹ In the early stages of the excavations, the decision was made to name and number the architectural levels within each cultural period separately to form a different stratigraphy for each one in order to prevent confusion arising from new architectural levels that could emerge as the excavations continued. In spite of this, the emergence of some new levels during the most recent seasons of excavations meant that appropriate numbering had to be assigned to them. The separate levels between EN 3 and EN 5 have therefore been named EN 3, 3A, 4, 4A and 4B.

of the deep trench on virgin soil, which was reached at around – 8.70 m, architectural remains were found in only one settlement (level EN 8). However, the floors of three separate levels were determined in this thick accumulation. In order to avoid mixing the pottery and other archaeological material of the earlier and later levels, these three phases were considered to be settlement periods EN 5-7 (Duru 2000:190 *ff.*). The real situation of the settlements older than EN 4B will become clearer in future excavation seasons when these periods will be further investigated.

Architecture

Levels EN 9-5: The architectural remains of the oldest settlement determined by means of the deep trench is the EN 8 floor of hard limestone plaster (Pl.3;4;5/1,2). In 2001 this trench was dug down a further 50 cm. Although no architectural remains indicating the presence of a settlement were found in the first 20-25 cm., four small pottery sherds and about 30 pieces of flint objects, of which some were tools, were found along with a large number of animal bones, of which one was used as a tool. It is therefore clear that there was an older settlement below EN 8. As mud that appeared to be virgin soil was reached at a depth of -8.70 m., it was assumed that the earliest settlement in this part of the höyük was level EN 9, established on virgin soil. A further 20 cm. was dug into the virgin soil and the excavations were terminated at a depth of – 8.90 m.

As mentioned above, the earliest architectural remains at Bademağacı consist of the floor belonging to level EN 8. This floor, which was made with thick layer of limestone plaster, was spread over a layer of pebble stones about 4-7 cm. thick. The surviving length of this floor, which is in good enough condition to cut cleanly when sliced with a spade and has a burnished surface, is 5 m. and its width is about 4 m. (Pl.3;5/1,2). The area around the plaster of the floor was investigated but no walls or other architectural remains that could be connected with the floor were determined. In spite of this, we think this floor was constructed as the floor of a house.

As stated above, as no architectural remains connected to EN levels 7-5 were uncovered it is not possible to say anything about any architecture related to this period.

Level EN 4B: A building belonging to EN 4B was uncovered in grid square C-5/III-4 (Pl.3;6/1,2;7/1,2). Although the western wall of this house with outer measurements of 6.5x4.5 m. and walls made of *kerpiç* (sundried mud brick) from the foundations ²⁰ could not be completely determined, it appears to have a distorted rectangular plan and consists of a single room (Pl.4/1). The position of the door seems to have been in the centre of the long western wall. A rectangular plan oven was placed at the foot of the wall opposite the entrance (Pl.7/1,2). It is apparent from the position of similar holes on both sides of the oven that saplings –posts- had been placed in them. The earthen floor of the house had been plastered with clay.

Level EN 4A: A house from level EN 4A was constructed partly over a house from level EN 4B (Pl.3;6/1). The outer measurements of this building are 5.5x4.5 m. In this rectangular single roomed house, the door is on the western side and the rectangular plan oven is in the centre of the eastern wall.

Level EN 4: Above the 20-30 cm. thick debris accumulation of level EN 4A in square C-5/III-2, a few limited architectural remains from level EN 4 – some pieces of walls and an oven – were uncovered (Pl.3;8/1). It was determined that these architectural remains were part of a rectangular plan house in which the door opening was in the centre of the long wall and a horseshoe plan oven was placed on the opposite wall (Pl.8/1;12/1).

Level EN 3A: The general plan of a building in considerably good condition from level EN 3A has characteristics similar to buildings uncovered in previous years, such as an oven and hand grinders placed next to the oven (Pl.4).

²⁰ Although the walls of the houses of EN 4B and the later EN settlements were baked as a result of the fire and the lower parts of these walls are considerably well preserved, no *kerpiç* pieces were found on the walls or in the debris. It is therefore not possible to say that the walls of these periods were made of rectangular prism or plano-convex *kerpiç* (Duru 1998:714;Pl.6/1), as in the earlier periods. This means that the technique using layers of mud/clay seen in the construction of the walls of some of the buildings of EN 3 (ibid:714;Pl.6/2), as determined in earlier excavation seasons, was used in much earlier periods.

Level EN 3: The development of EN 3, the level that provided the best knowledge of the architecture of the EN settlements at Bademağacı and the level at which a number of buildings were found in previous years (Pl.4;6/1;8/2;9/1), was followed in a northerly direction in 2001 as part of the extension of the excavation area in grid squares C-4/III-2,1 at the northwestern end. There are two buildings belonging to this level in the new area of excavations (Pl.4;9/2;10/1 – buildings no. 7 and 8). These two buildings, about half of which has been preserved, have exactly the same construction technique and plan as the buildings of the earlier EN levels mentioned above.

Level EN 2: One or two buildings in poor condition belonging to EN 2 were uncovered in the earlier excavation seasons (Duru 1997:151 f.;Duru 1998 a:713). In 2001 a house very close to the surface and therefore partly damaged was uncovered (Pl.9/2) during the excavations that took place in grid square C-4/III-2 in the northwestern section of the höyük. The oven of this house, which generally resembles those of the earlier EN settlements, is placed in the southwestern corner of the room in contrast to those of the other buildings.

During the 2001 campaign a part of an architectural structure probably belonging to level EN 2 - a piece of a wall with paint decoration on it - was found in the debris accumulation of grid square C-5/IV-1 (Pl.10/2). Unfortunately it is unclear what kind of architecture this piece of painted wall, approximately 30x40 cm. in size, belonged to. In this part of the excavation area a large mass, that seemed to have fallen from a building as a result of a very fierce fire, was found. This piece of wall was coated with a layer of off-white plaster and decorated with red paint. It was taken to Antalya Archaeology Museum and, after it was cleaned, rows of red triangles could be seen on it.

Level EN 1: Some badly damaged pieces of walls and floors belonging to the most recent EN level were uncovered about 15-20 cm. below the level of the field in square C-5/III-2.

The EN settlements of the eastern terrace: During the 1997 excavations, a row of five foundations made of the same stone -Grill Foundations- were uncovered in the eastern skirts of the höyük, in grid squares D-2,3/IV-1,2 near the southeastern corner of Trench A. It was determined that these foundations belonged to the EN period but it was not completely clear which EN architectural level they were contemporary with. (Pl.11/1;Duru 2000:192 f.;Pl.3;5/2;Duru 1999:Fig.30). In 2001 a more extensive area was dug, extending to the south of where these 'Grill Foundations' were uncovered in 1997, with the aim of shedding light on the nature of them (Pl.11/2). These foundations consist of five parallel rows of foundations made of medium-sized stones about 20-35 cm in size and placed approx. 40-50 cm. apart. There is no vertical wall connecting these stone rows so it is therefore not possible to suggest what kind of architecture they represent.

All the pottery sherds and small finds from between the walls and the surrounding soil are EN materials.

During the excavations it became clear that the Grill Foundations were not the only foundations present, but that there was another wall foundation underneath them (Pl.4;11/2). The 85-90 cm. wall under the Grill Foundations extended in a north-south direction but turned at the northern end to form an 'L' shape before terminating as it reached the edge of the höyük.

Although it is clear that this thick foundation, like the 'Grill Foundations', is related to the EN settlements of the höyük, it is not clear which EN architectural level it is contemporary with or what the function of it was.

Burials

During the work carried out in squares C-5/III-4,3 eight burials that could be contemporary with level EN 3 or EN 3A were found.²¹

²¹ The burials found in the 1993-1999 excavation seasons were examined by Anthropologist E. Smits, from Amsterdam University, in 1999 and a report about them was prepared. We extend thanks to her for this contribution to our excavations. As the anthropological material from the Early Neolithic and later periods is going to be published together in the near future by E. Smits, we will only give a very brief summary here of the report of the human bones uncovered during the first 7 years of

Although most of these were badly damaged, one skeleton in good condition has provided some new insights into the burial customs of this period. The body of this burial was placed on its back in a hole under the floor of the house of EN 3 with its chin extending forward, its arms on the abdomen, its hands joined one on top of the other and its legs and knees curved across the abdomen (Pl.13/1,2). This position is similar to that of the widespread burial custom seen in prehistoric times in Anatolia, known as the 'Hocker' position, in which the body of the deceased is placed on its back.

Pottery

Four pottery sherds were found in EN 9. The paste of these fine rimmed pieces is dark milky coffee coloured/grey (Pl.21 top row; Munsell 10 YR 5/1 'gray', 10 YR 6/2 'light brownish gray', 7.5 YR 6/2 'pinkish gray', 7.5 YR 5/2 'brown') and is not tempered; the pottery is well fired. The outer surfaces are lightly burnished. As the pieces are small, it is difficult to learn anything about the pot forms. However, the size and thickness of the pieces indicates that they all belong to small vessels.

Seven sherds were found in architectural level EN 8. The paste of only one of them is tempered; the paste colours vary from light beige to yellowish grey/beige and from milky coffee coloured to dark grey (Pl.21 bottom two rows; Munsell 5 YR 5/1 'gray', 10 YR 7/3 'very pale brown', 2.5 YR 4/ 'dark gray', 5 YR 4/1 'dark gray', 10 YR 4/1 'dark gray', 10 YR 6/2 'light brownish gray'). The surfaces of the pieces are usually left as they are after using a simple method to smooth them.

the excavations: "A total of 28 skeletons - 1 from EN 1, 8 from EN 3, 7 from EN 4, 2 from EN 5, 1 from EN 6 and 9 from a mixed context (all individual burials) were found. One of these is a 5 month-old 'foetus', 15 of them are babies under a year old and one is a 1.5 year old baby. Of the others, one is an 11-year old child, 5 are adults aged between 20-30 and 2 are aged around 40 and 70. The ages of the remaining four could not be determined. Of the burials for which the sex could be identified four were male and one was female. According to E. Smits, the general impression obtained indicates the presence of a young population. However, the available material is insufficient to be able to make an adequate analysis. The pathological tests required to establish the cause of death of the burials were not carried out. The higher ratio of infant deaths is normal for this period and the bad positions of these burials indicates that the deaths were the result of problems that arose during the birth process, birth trauma and infections."

One of the pieces has obvious irregular parallel incisions on the outer surface and another piece is exceptionally well burnished. On the surface of one of the body sherds, there are thickish marks of a different colour to that of the paste (Pl.21 middle row, second piece). These marks are probably not paint but are more likely to be from some kind of plastic relief attached to the surface, that reveal a different colour after falling off due to the area underneath being less well fired.

These pottery examples from the earliest two EN settlements, which were excavated in a more limited area, are obviously not the most primitive pottery. In fact, it can be said that pottery production was relatively well developed and that the use of pottery had become widespread.

The amount of pottery sherds found in levels EN 7-5 is a lot more than that of levels EN 9 and 8. No work was carried out at these settlements in the years 2000 and 2001. However, the material obtained from the excavations of previous years shows that the pottery of these three architectural levels is considerably sophisticated (Duru 1999:188 f.;Fig.41,42;Duru 2000:193 f.;Pl. 7,8,12;Duru 2001:588;Pl.5/1-3).

The pottery of levels EN 4B, 4A and 3A is much more developed than that of the earlier architectural levels mentioned above. The amount of pottery found from levels EN 4B – 3A in the last two seasons was small but it is enough to say that the production techniques of the pieces found were not different from those found in the EN 4 and EN 3A settlements in previous years. The colour of the paste is tones of brown; it is usually well burnished and fired at a high temperature. The form repertoire of these wares is rather limited; forms include simple straight rimmed bowls, bowls with slightly everted rims, spherical pots, vessels with a ledge or a place for the lid to rest on just below the mouth on the inside (Pl.14-16;22-26). Vertical tubular lugs with pierced holes are a common addition to the vessels. On one of the examples there is a horizontally pierced lug (Pl.27/1).

Only a small amount of pottery was found in the EN 1, EN 2 and EN 3 settlements in the last two years. The forms of some whole pots

that were found are bowls with simple profiles, no different from the ones found in previous years (Pl.17).

The amount of pottery uncovered in the area of the 'Grill Foundations' is also fairly small. Most of the material resembles the pottery of settlements EN 3 and 2 in the central part of the höyük (Pl.19/1,2). However, a small amount of another type of ware found along with this shows important differences from the EN wares. The sherds from this second type are similar to the ware group found in the same area in 1997 (Duru 2000:194:Pl.16). The colour tones of this pottery group are grey, brown and red (Pl.29;Munsell 7.5 YR N 3 'very dark gray', 7.5 YR 6/4 'light brown', 10 YR 5/1 'gray', 5 YR 6/4 'light reddish brown' 10 YR 6/2 'light brownish gray', 2.5 YR 6/6 'light red') and the pieces all belong to wide, shallow plates with everted rims (Pl.20). It is not certain whether or not these wares are a different type of product belonging to EN. It is also not clear what the connection of this pottery type is to the 'Grill Foundations'.

A large amount of Neolithic Period pottery, including some whole pots, was found in the mixed accumulation of the area where the EB levels were investigated in the southern part of Trench A. This pottery consists of bowls of brown, beige or light grey paste with straight sides or slightly carinated (S-profile) (Pl.19/3-8). A shallow oval shaped pot from the same accumulation is probably an imitation of a wooden vessel (Pl.19/9;27/2). There is a deep ledge on the inside rim of this pot, prepared for a lid to rest on.

Terracotta Finds

In the centre of Trench A, among the debris belonging to architectural level EN 2 – in the area where the piece of wall decorated with paint was found – a broken female figurine made from poorly fired baked clay was found (Pl.30/1;31;32/1). The woman is portrayed in a seated position with her left leg under her right leg, which is extended forward, and her arms joined across her breast. The head could not be found but the small hole between the shoulders indicates that the head was made separately and then inserted into the body. The white paint marks on this figurine, which is most probably a portrayal of the Mother Goddess, indicate that she was portrayed as clothed.

In the area of Grill Foundations set close together in the eastern skirts of the höyük, two terracotta stamp seals –*pintadera*– were found (Pl.30/2,3;32/1,2). These appear to be not just ordinary stamp seals but impression moulds prepared for stamping decorations onto material – or perhaps human skin – and reflect the high level of aesthetic taste of the people of the Neolithic Age.

Bone and Stone Finds:

In the accumulation of level EN 9 a bone spatula (Pl.30/6), flint blades, chipped stone tools and a few stone beads were found. In level EN 8 bone spatulas and flint blades, were found along with a large number of necklace beads. The finds of the later EN settlements consist of a large number of bone spoons, a spatula, an awl (Pl.30/7,8;34) and a small hook (Pl.30/5). The bone finds of the 2000/2001 seasons show an extremely rich variety of form.

A broken marble bowl was found in level EN 2 (Pl.28/2).

EARLY BRONZE SETTLEMENTS

Architecture

The EB settlements at Bademağacı consisting of five separate architectural levels, were established in the area surrounding the Neolithic settlements found in the central part of the höyük (Pl.35). Extensive areas of the EB 2 and EB 3 settlements with stone terraces and surrounded by a stone wall – defence wall - (!) were excavated (Pl.36-38) from the first excavation season onwards and a good understanding of the characteristics of these settlements was obtained. However, no work was carried out in these areas in the last two seasons. As can be seen in the plan, the megaroid plan buildings of these two settlements were placed side by side around the central section of the höyük.

EXCAVATIONS IN TRENCH D

In the 2001 season, excavations began in grid squares C-5,D-1/IV-4,5 'Trench D' (Pl.40/1,2) with the aim of investigating *in-situ* remains of possible EB III and MB settlements of which no architectural evidence has so far been found, as well as examining a more extensive area of the lower EN settlements. This new 20X10 m. excavation area

had been dug down to a depth of between 100- 50 cm. by the end of the season.

The remains of the most recent settlements of Trench C begin 30 cm. below the surface (Pl.40/2). As shown by the plan and photograph, the stone foundations were very roughly made and had been seriously damaged by the many years of farming activities at the höyük.

We are not yet able to determine which period the most recent settlement of the new trench belongs to and therefore do not want to assign it a number. However, the pottery found here is generally of poor quality and seems to have EB II characteristics.

A few coins from the Roman and Islamic Periods were found near the surface of the trench (Pl.50/2,3).

Pottery

As the excavations in the mixed accumulation in the southern part of Trench A extended deeper, some pottery was found that could not be related to specific architectural levels; however, a large number of sherds and a few whole pots of a handmade, poorly formed ware of red or dark grey paste of the same type to that found in previous years were uncovered at various depths of the accumulation (Pl.41;42).

In the same section, along with the ware mentioned above, some wheelmade pieces were found that must be of a later date than EB II. These are made of a very well purified paste, usually pinkish brown in colour (Pl.45;Munsell 7.5 RY 8/4 'pink', 2.5 YR 6/4 'light reddish brown', 10 YR 4/8 'red', 7.5 YR 7/2 'pinkish gray') and pieces that contain the marks of a fast turning wheel. The most common forms of this ware are plates and fairly deep bowls (Pl.43/1,2,4,5;44). Among these, a thin rimmed wide plate is a noteworthy example. This plate with distinct wheel marks on the outside and underneath the base is decorated on the inside by vertically intersecting bands applied with red paint (Pl. 43/3;45). Under this example, known in archeological literature as a 'red cross bowl', a piece of a depas with spiral marks was also found (Pl.43/6). These wares, which are very different from the EB II pottery, must belong to later periods of the höyük and somehow must have got mixed in with the accumulation.

Terracotta and Metal Finds

In the EB accumulation, three terracotta idols of which two are complete and one is broken (Pl.46/1-3;47/1-3), stamp seals with circular stamp impression surfaces (Pl.47/4,5;48/12-15) and spindle whorls with line decorations were found (Pl.46/4-9;47/6,7).

In the 2000 excavation season a large number of metal pins were uncovered while the mixed accumulation near the southern edge of Trench A was being removed; it was unclear which architectural level these pins belonged to. The heads of some of these pins are plain and some are spherical (Pl.48/1-6;49/1-6). The head of one pin is like a poppy (hashish) head (Pl.48/9;49/7); another example had a bead attached to its head with a piece of thin wire (Pl.48/8;49/9). The other metal objects are a sewing needle (Pl.48/7;49/8), a wire bracelet with a spiral at one end (Pl.48/10;49/10) and a lead stamp seal with a circular stamp surface (Pl.48/11;49/11;Umurtak 2002).

THE EXCAVATION OF THE CHURCH

The excavation and study of the church found on the highest part of the höyük in 1999 (Duru 2001:591 ff.;Pl.16-22), continued in the 2000 season. (Pl.50/1). Although the large number of stones filling the central nave of the Church were completely removed, no evidence was found of any stone paving or mozaic surface that could have formed the floor of the church.

DATING - COMPARISONS - EVALUATIONS - RESULTS

- The 14C dates from the carbonized tree examples found in various EN levels in the years 1998-1999 and analysed in the laboratories of the 'Institut für Umweltphysik der Universitaet Heidelberg' are as follows (Stuiver *et al.* 1998):²²

(Hd 21046)	EN 1	BP 7307 ±41	(-23.0),	AGECAL682	- BC 6220-6080,	AGECAL954	BC 6230-6060
(Hd 21058)	EN 3	BP 7459 ±51	(-25.0),	AGECAL682	- BC 6390-6240,	AGECAL954	BC 6430-6220
(Hd 20910)	EN 3	BP 7546 ±41	(-24.4),	AGECAL682	- BC 6450-6270,	AGECAL954	BC 6460-6250
(Hd 21015)	EN 4	BP 7481 ±40	(-25.0),	AGECAL682	- BC 6400-6250,	AGECAL954	BC 6420-6230
(Hd 21016)	EN 4	BP 7424 ±37	(-25.0),	AGECAL682	- BC 6380-6230,	AGECAL954	BC 6400-6110

²² I extend my thanks to my colleagues Prof.Dr.Manfred Korfmann and Prof.Dr.Bernd Kromer.

The results of the 14C dating of the carbonised tree examples taken from architectural levels EN 4A and EN 8 in 2000 have not yet reached us.

- The reaching of virgin soil in 2001 means that the lowest level of the stratigraphy has probably been finalised. If the situation remains unchanged in the coming years, the fact that this was determined in the central part of the höyük suggests that it is 'valid for the whole höyük'.

- As pottery was found in EN 9, the earliest settlement on virgin soil, it is clear that there was no 'Aceramic Neolithic' at Bademağacı.

- The hard limestone floor of architectural level EN 8 is a very important discovery for the Bademağacı EN. According to the results of the laboratory tests carried out by specialist Dr.Ahmet Güleç from the Department of Restoration and Conservation of Cultural Properties of our Faculty, the plaster contains 'flecked limestone'.²³ In addition to this, it can be said that the limestone-sand proportion of the plaster mix agrega is very close to what is currently considered the ideal proportion.

- The plaster of the limestone floor provides an important contribution to the history of architecture. The fact that this technique is not seen after EN 8, and notably absent in the extensive areas of the EN 4 and EN 3 settlements, suggests that it was forgotten before it could become more widespread. Some very hard floor surfaces are found in Neolithic architecture in the Burdur Region. For example, floors with a very hard surface are known from the work area of building no. 3 from the Shrine Phase at Höyücek (Duru 1995:455; Lev.8/1) ²⁴. The covering of a surface of an area as large as the one

²³ The report by Dr.Ahmet Güleç (see p.574) can be summarised as follows: "In order to evaluate the composition and properties of the ground mortar of Bademağacı Höyük, obtained in the 2001 excavations, petrographic, ignition loss, acid loss and ICP (Inductively Coupled Plasma) analyses of mortar and grading analyses of aggregates were carried out. The results of these analyses indicated that the mortar contained 1/4 lime as binder and 3/4 limestone aggregates as filler in weight ratio. The ICP analyses were conducted to assess the general chemical composition of the mortar, which is given as reference value for similar future studies.

²⁴ As no analysis of the floor at Höyücek has been done, it is not known whether or not the plaster contained limestone.

at Bademağacı with this kind of hard plaster is the first example seen in the region.

- We do not know whether or not the master builders of EN 8, who had enough expertise to produce limestone plaster, learned this technique from those of the EN 9 settlements. It can be assumed that future excavations in more extensive areas will shed light on this subject. Even if the master builders of EN 8 did learn the technique from those of EN 9 – although actually we do not think that it came from EN 9 – they could have seen this technique in a contemporary settlement with a more sophisticated knowledge of architectural principles. Another possibility is that the people of EN 8 could have learned the technique of producing limestone plaster from another region before they came to Bademağacı. Whichever of these possibilities is right, it is clear that these people – or their ancestors – had developed a settled lifestyle before coming here and therefore knew how to make their own dwellings.

- As yet we do not know the answer to the question of where the Neolithic people who settled at Bademağacı lived before they came here. If the source of the Neolithic of the Lake District is to be adequately understood, it is essential to find out the origin of the people who had adopted a settled lifestyle (and probably also learned agriculture) and were familiar enough with architectural techniques to be able to lay the 'Limestone Plaster Floor' as well as knowing how to produce pottery, and also to discover the reason why they came to this region. The people of Bademağacı may not have come to our region from the south, as previously thought, but may have come from one of the settlements in another (neighbouring) section of the plateau that 'had adopted a settled lifestyle at an earlier date'. In other words, there may be Neolithic settlements of an earlier date than the EN 9 settlement at Bademağacı in other parts of the Lake District or in a neighbouring region. We do not think that Bademağacı has spoken the final word on the earliest stages of the Neolithic of this region.

- Other examples of a hard floor made with limestone plaster that first come to mind are the 'Terazzo' floors of the PPN settlements of Southeastern Anatolia at Çayönü (Çambel and Braidwood 1980:15;Pl.40/1,2), Nevalı Çori (Hauptmann 1999:74 f.) and Göbekli.

In view of the large differences in chronology and geographical distances, it is likely that the similarity between these centres and the Bademağacı Pottery Neolithic settlements are just a coincidence.

- In the eastern skirts, the position of the thick stone foundation determined under the 'Grill Foundations' in the outermost ring of the höyük would suggest that it is part of a defence system. It is not yet possible to answer the question of which settlement level this wall belongs to. However, this 'probable defence wall' may have been part of a defence system encompassing the settlements from EN 4B to the end of EN 3, which covered an extensive area of the höyük. If this part of a wall definitely belongs to a defence wall, it would be one of the earliest defence systems to be identified in the Anatolia EN.

- It is not easy to suggest what the function of the 'Grill Foundations' might have been as this type of architecture is very different from the EN architectural traditions seen in the other sections of the höyük. However, we can say that we do not think that these foundations are linked to a defence system as single stone rows and stone rows parallel to each other are seen inside the settlement (Pl.4;Duru 1997a:790;Lev.3/2;7/4;Duru 1997b:151 vd.;Lev.3/4/1;Duru 1998:dn.3;Lev.2/3/1;Duru 2000: 192 vd.;Lev.3). The foundations found inside the settlement obviously can not be part of a defence system.

- A study of the location and timeframe of the use of 'Grill Foundations' in the Anatolian Plateau region does not yield very satisfactory results. It is sufficient to say that this kind of architectural technique is seen over a long chronological period and an extensive geographical area from the PPNB settlements at Çayönü (Çambel-Braidwood 1980:14 ff.;Pl.37/38) and Nevalı Çori (Hauptmann 1999:70 ff.) in Southeastern Anatolia to the Late Chalcolithic level 3 at Baklatepe in Western Anatolia (Özkan-Erkanal 1999:36;Fig.35).

- There are considerable similarities between the Mother Goddess figurine found in the debris of EN 2 and those found in level VI at Hacılar (Mellaart 1970:Pl.CXLI b;CXLII-CXLIV;CXLIX;CLIV;Fig.214-219) and the Sanctuaries Phase at Höyücek (Duru 1995:Pl.24;33/2). It can be said that this style of Mother Goddess representation is very widespread and well established in the Burdur Region.

- The piece of painted wall obviously belongs to some kind of architecture. However, the place and manner in which it was found make it impossible to make any definite statements about what this could be. This is the first time that this kind of wall decoration has been found in the Neolithic period architecture of the Burdur Region. This kind of decoration was not seen on the walls of the 'Shrine Phase' buildings at Höyücek, which all have a sacred/ritual function. Walls decorated with paint are common at Çatal Höyük. Compositions consisting of an area containing rows of red paint filled triangles bordered by a narrow band at the top and the bottom, similar to the one on this piece of wall (Pl.10/2), are seen in architectural levels III and VI at Çatal Höyük (Mellaart 1963: Pl.III;IV,VIII;Mellaart 1966:Pl.XLII/2;Mellaart 1967:Fig.14,31-34;Pl.VIII).

- In addition to the similarities between Bademağacı and Çatal Höyük already noted (for those of the older excavation seasons see Duru 1998:725 *ff.*;Duru 2001:590), a parallel in the '*pintadera*'s (Pl.32/1,2;Mellaart 1964:97;Fig.41/4,9; Mellaart 1967:Fig.121) of the two sites was observed in 2001. The '*pintadera*'s of Çatal Höyük levels III and VI are very similar to the Bademağacı examples.

- In the extension of the excavation area in the south of Trench A, levels EB 5 and EB 4 did not develop as expected. For example, we had hoped that we would be able to follow the wall that came from a southwesterly direction and joined the corner of the EB 5 building at a slightly crooked angle, but this was not possible as the thick wall terminated inside the excavation area. This means that the lack of clarity over levels EB 5 and EB 4 to a certain extent continues.

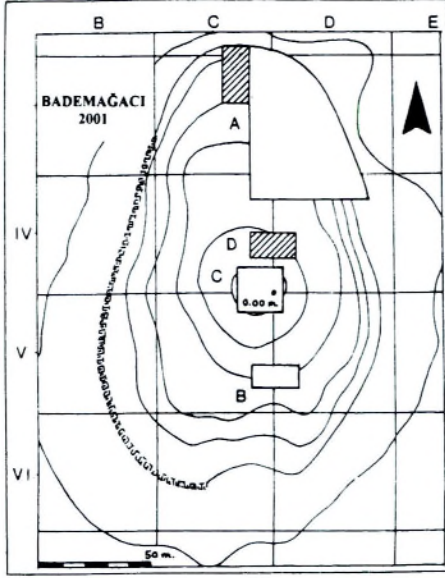
- Over the last two excavation seasons large areas of the northwestern end of the höyük have been excavated extensively. However, as can be seen in the plan (Pl.4), in the western side of the northern end there is no trace of the EB defence wall or even of the 'Megaroid' buildings that are seen in the dense area of EB settlements on the eastern terrace. The EN settlements are found immediately under the surface. It seems that this part of the höyük was not inhabited after the EN Period. In spite of this, the stone terrace *-glacis-* that extends beyond the EB settlement on the eastern terrace continues in the western part.

- The pottery found during the work in Trench D seems from its general appearance to belong to EB. However, during the year 2000 excavations wheelmade pottery (Pl.43-45), metal pins and a metal stamp seal (Pl.48/1-11;49/1-9) were found at various depths and it became clear that there were settlements dating to a later date than EB II. No material that could date to EB III or MB was found in the top soil of Trench D in the 2001 season. If it becomes clear that the settlements of the uppermost layers of Trench D are not later than EB II, we will be faced with the possibility that EB III and MB settlements could be found in a section of the höyük that has not yet been excavated. A similar situation to this occurred in 1993 and 1994 when Early Chalcolithic material was found in the top layers of Trench A and in a hole containing discarded waste, uncovered in the same trench. We have yet to establish the location on the höyük of the settlements that correspond to the owners of this ECh. material.

YARARLANILAN KAYNAKLAR

- Çambel-Braidwood 1980 H.Çambel ve R.J.Braidwood; *İstanbul ve Chicago Üniversiteleri Karma Projesi. Güneydoğu Anadolu Tarihöncesi Araştırmaları -The Joint Istanbul-Chicago Universities'. Prehistoric Research in Southeastern Anatolia I*, İstanbul, 1980
- Duru 1995 R.Duru; "Höyücek Kazıları 1991-1992", *Belleten* LIX:447-490
- Duru 1997 a "Bademağacı Höyüğü (Kızılkaya) Kazıları. 1993 Yılı Çalışma Raporu", *Belleten* LX: 783-800
- Duru 1997 b "Bademağacı Kazıları. 1994 Yılı Çalışma Raporu", *Belleten* LXI:149-159
- Duru 1998 "Bademağacı Kazıları. 1995 ve 1996 Yılları Çalışma Raporu", *Belleten* LXII:709-730
- Duru 1999 a "The Neolithic of the Lake District", *Neolithic in Turkey. The Cradle of Civilization*, (Der.M.Özdoğan ve N.Başgelen), İstanbul, 1999:165-191

- Duru 1999 b "Bademağacı Kazıları. 1997 ve 1998 Yılları Çalışma Raporu", *Belleten* LXIV:187-212
- Duru 2001 "Bademağacı Kazıları. 1999 Yılı Çalışma Raporu", *Belleten* LXIV:583-598
- Hauptmann 1999 H. Hauptmann; "The Urfa Region", *Neolithic in Turkey. The Cradle of Civilization*, (Der.M.Özdoğan ve N.Başgelen), İstanbul,1999: 165-191
- Mellaart 1963 J.Mellaart; "Excavations at Çatal Hüyük,1962, Second Preliminary Report", *Anatolian Studies* XIII (1963):43-103
- Mellaart 1964 "Excavations at Çatal Hüyük,1963, Third Preliminary Report", *Anatolian Studies* XIV (1964):39-119
- Mellaart 1966 "Excavations at Çatal Hüyük,1965, Forth Preliminary Report", *Anatolian Studies* XV (1966):165-191
- Mellaart 1967 *Çatal Hüyük. A Neolithic Town in Anatolia*, London, 1967
- Mellaart 1970 *Excavations at Hacılar I,II*, Edinburgh,1970
- Özkan-Erkanal 1999 T.Özkan ve H.Erkanal; *Tahtalı Barajı Kurtarma Kazısı Projesi - Tahtalı Dam Area Salvage Project*, İzmir, 1999
- Lloyd-Mellaart 1965 S.Lloyd ve J.Mellaart; *Beycesultan II*, London, 1965
- Stuiver *et al.* 1998 M.Stuiver, P.J.Reimer ve T.F.Braziunas; "High-Precision Radiocarbon Age Calibration for Terrestrial and Marine Samples", *Radiocarbon* 40/3 (1998):1127-1151.
- Umurtak 2001 G.Umurtak; "A Building Type of the Burdur Region from the Neolithic Period", *Belleten* LXVI (2001):683-706
- Umurtak 2002 "Some Observations on a Lead Stamp Seal from Bademağacı Excavations", *Anatolica* XXVIII (2002): 159-169.

Levha 1/1 - Bademağacı Höyüğü topografik haritası ve kazı alanları.

Levha 1/2 - Bademağacı Ovası ve resmin ortalarındaki ağaçlar arasında höyük.

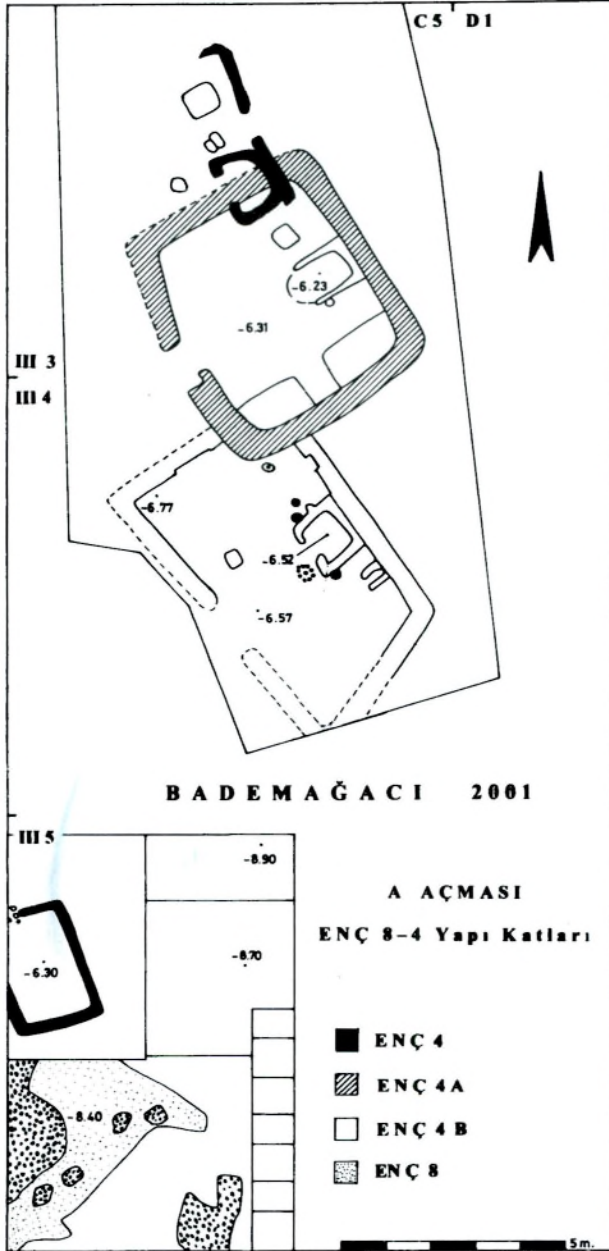
Refik Duru

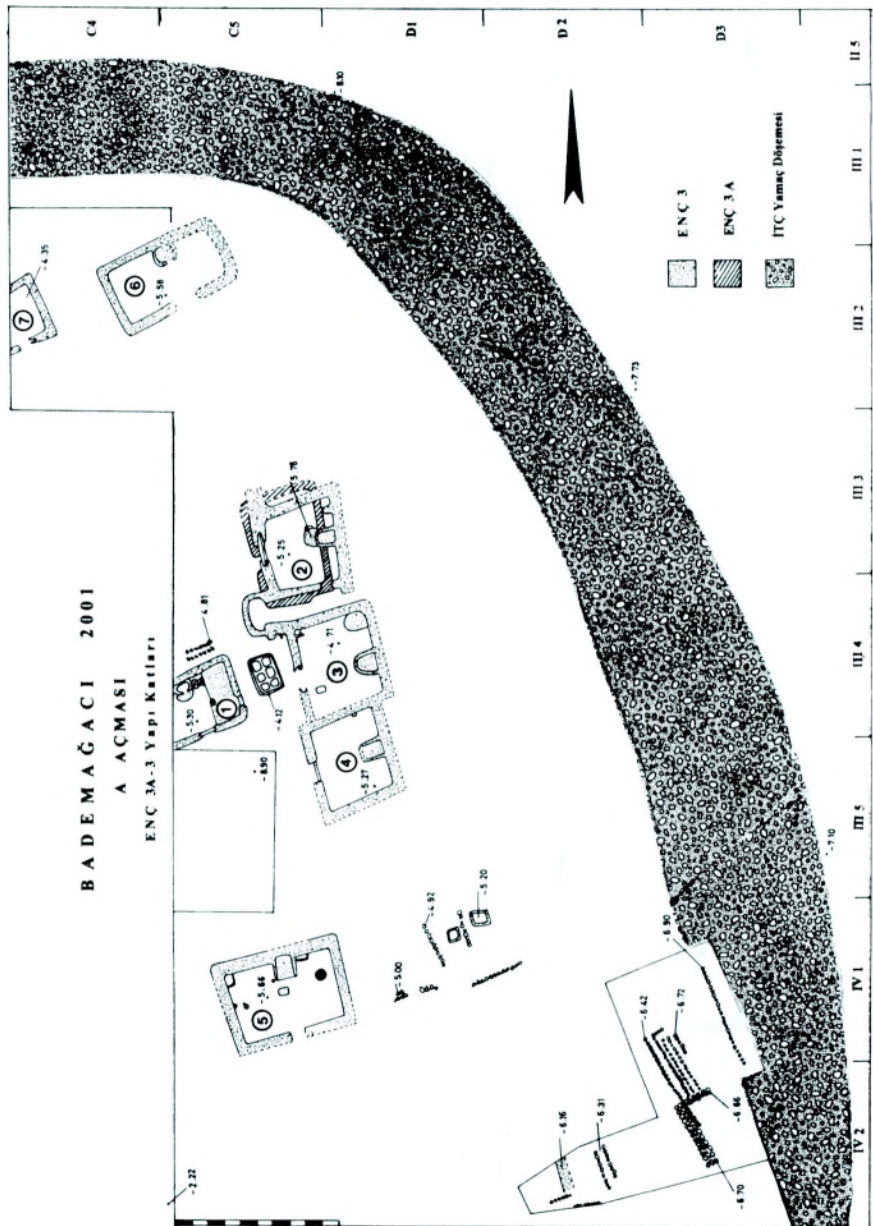
Levha 2/1 - Kızılderili olarak kullanılan eski İlkokul binası -Onarımdan sonra-

Levha 2/2 - Kızılderili resimlerinin çekildiği İtfaiye aracı.

Levha 3 - ENÇ 8 , 4B, 4A ve 4 yapı katlarının planı.

Levha 4 - ENÇ 3A ve 3 yapı katlarının planı.

Levha 5/1 - Derinlik Açması'nda çalışmalar.

Levha 5/2 - ENÇ 8 yapı katının kireç harçlı tabanı.

Refik Duru

Levha 6/1 - A Açması - batıdan-

Levha 6/2 - A Açması - kuzeybatıdan-

Levha 7/1 - ENÇ 4B yapısı.

Levha 7/2 - ENÇ 4B yapısının fırını.

Refik Duru

Levha 8/1 - ENÇ 3A evi.

Levha 8/2 - ENÇ 3'ün 5 numaralı evi.

Levha 9/1 - ENÇ 3'ün 4 numaralı evi.

Levha 9/2 - Açmanın kuzey ucundaki ENÇ 3 yapıları.

Levha 10/1 - Açımanın kuzey ucunda ENÇ 3'ün 7 no.lu evi.

Levha 10/2 - ENÇ 2 yıkıntısı içindeki boyalı duvar parçası.

Levha 11/1 - Doğu yamaçtaki 'Izgara Temeller' -1997-.

Levha 11/2 - Doğu yamaçtaki 'Izgara Temeller' -2001-.

Levha 12/1 - ENÇ 3A evinin fırını ve el değirmeni.

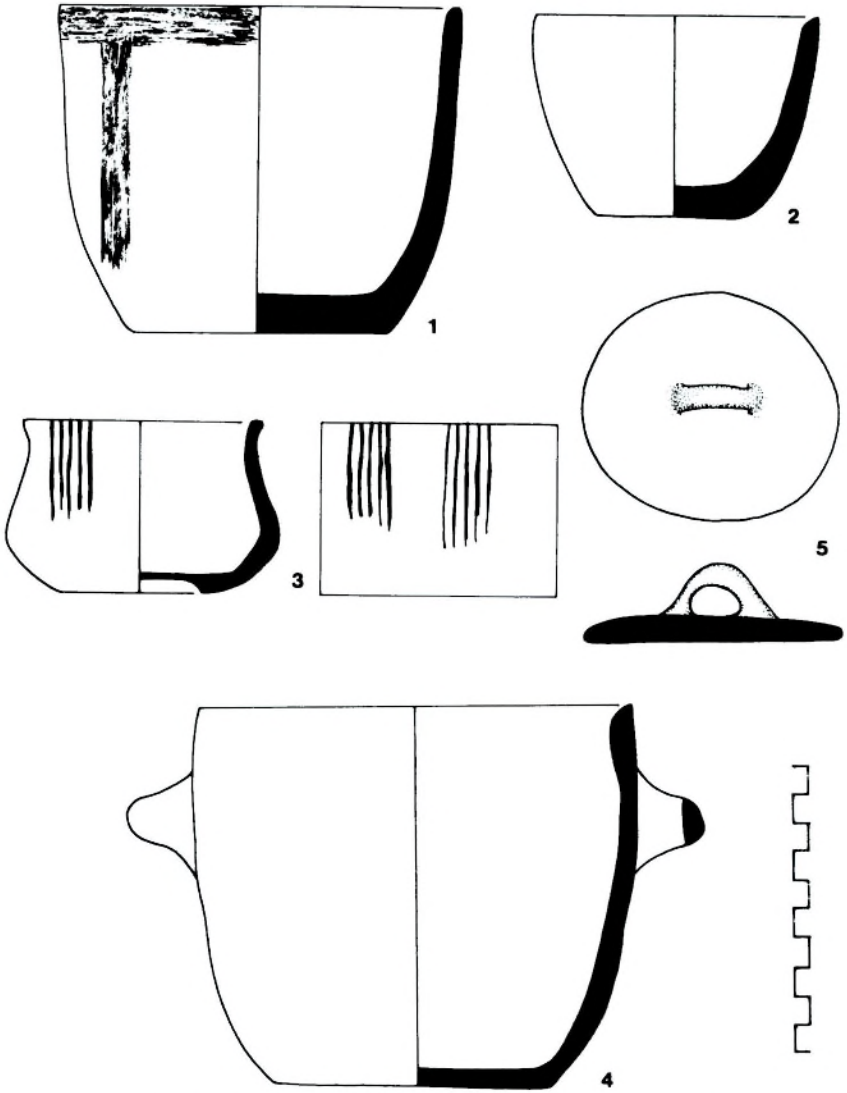
Levha 12/2 - ENÇ 3-2 yerleşmesi yıkıntısı içinde toplu haldeki taş baltalar.

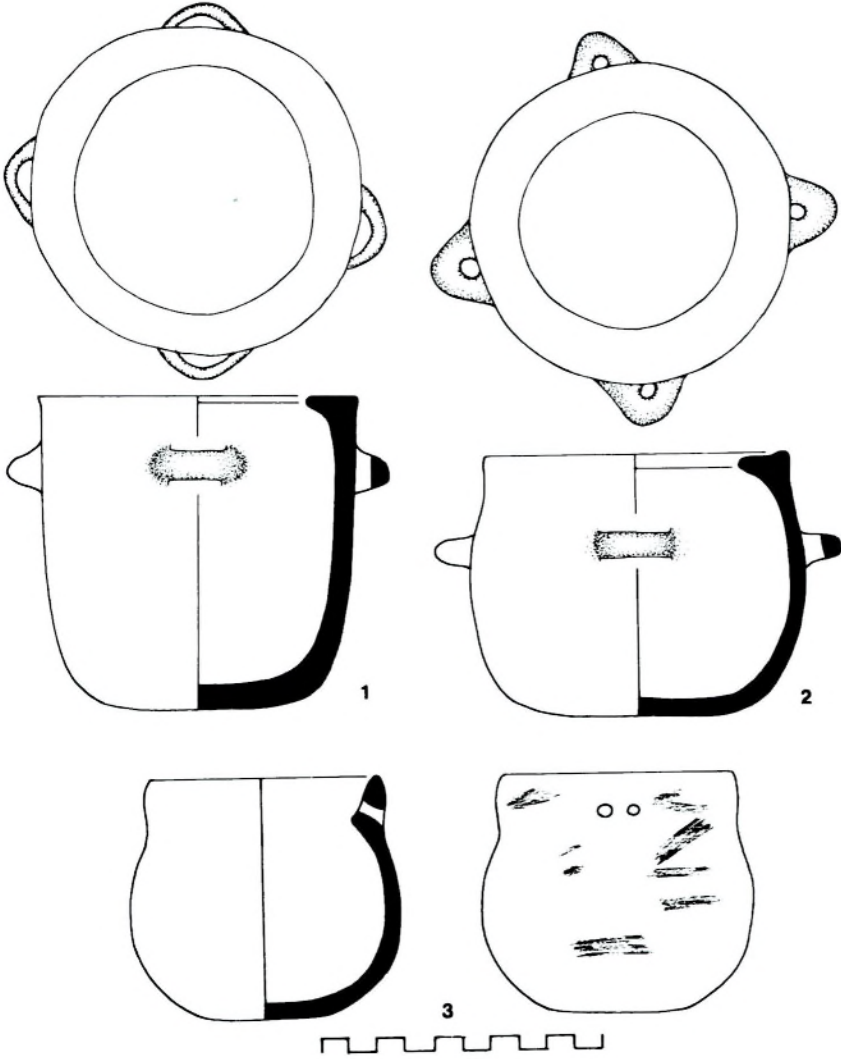
Levha 13/1 - ENÇ 3 gömüsü.

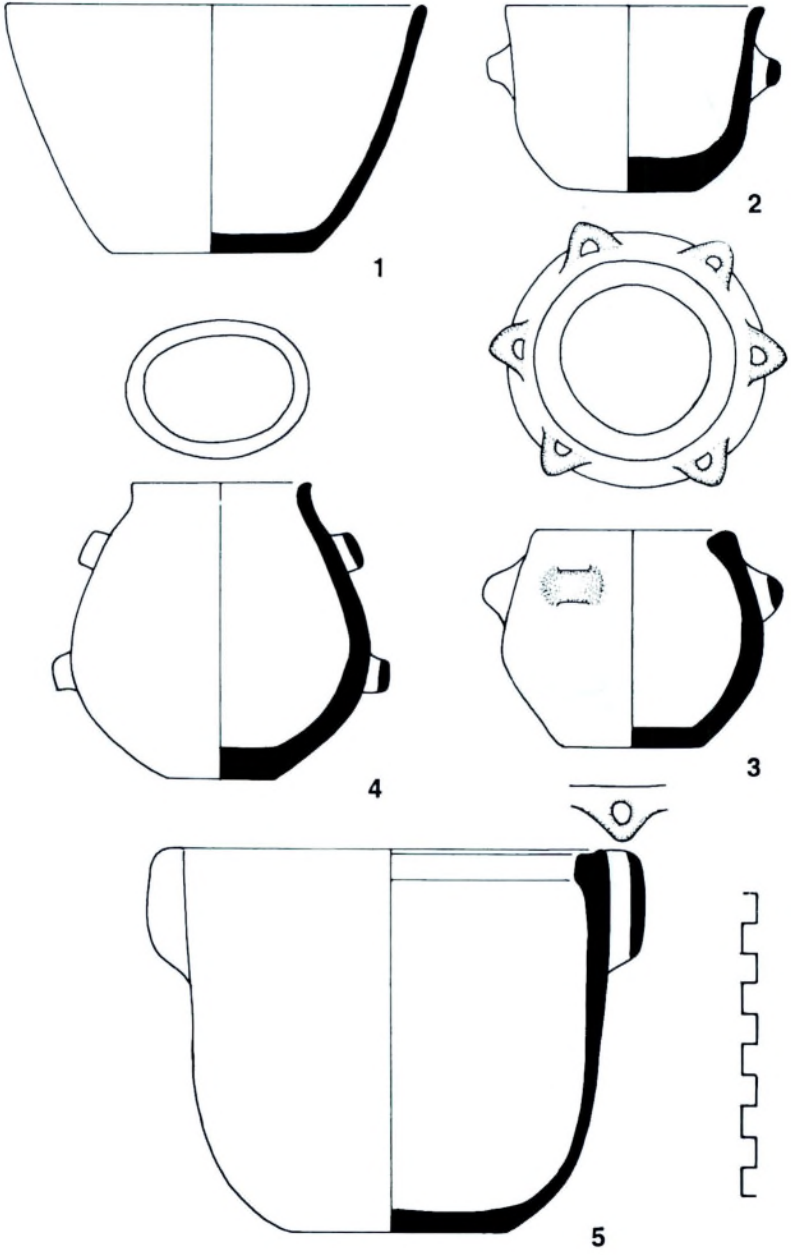
Levha 13/2 - ENÇ 3 gömüsünün yatuş durumunu gösteren temsili resim.

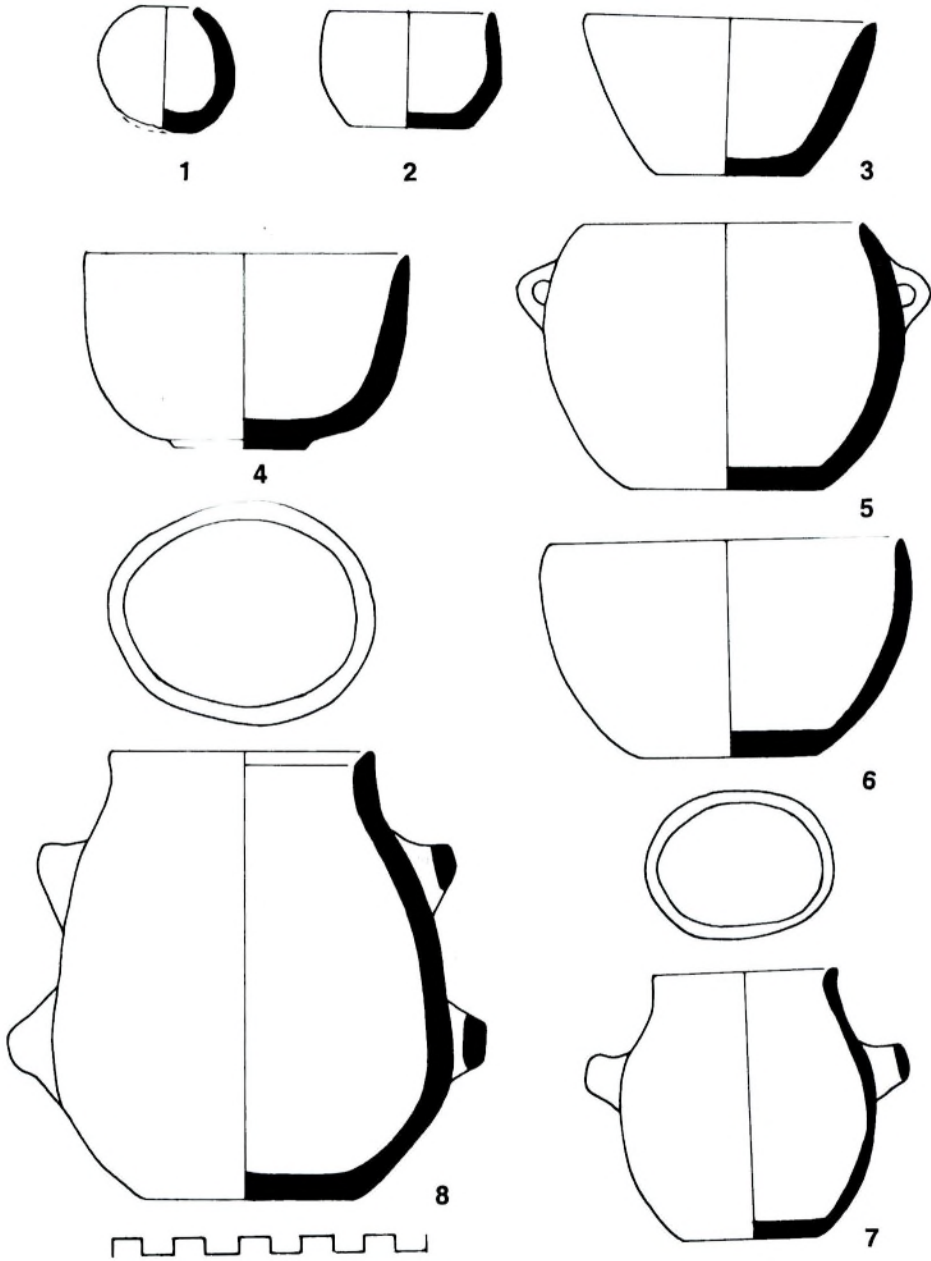
Levha 14 - ENÇ 4B (1) ve ENÇ 3A (2-5) çanak çömleğinden örnekler.

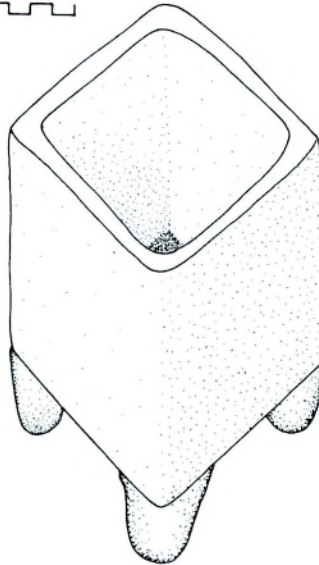
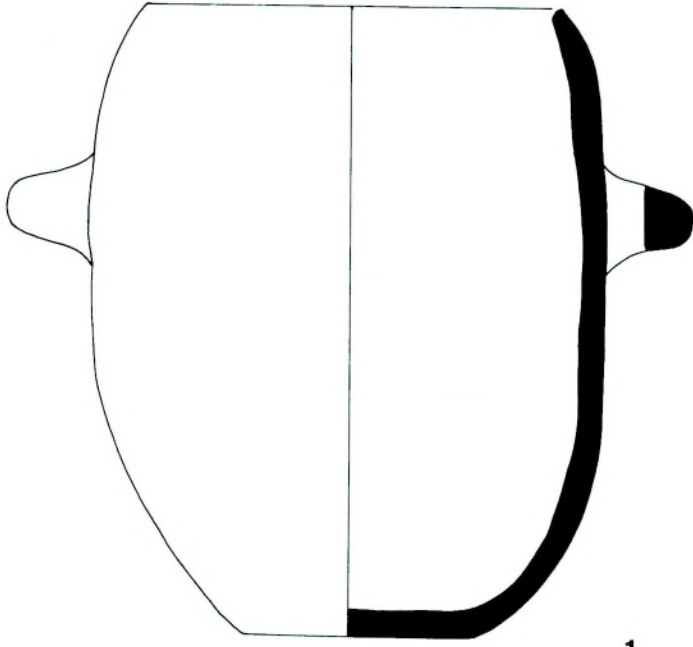
Levha 15 - ENÇ 3A çanak çömleğinden örnekler.

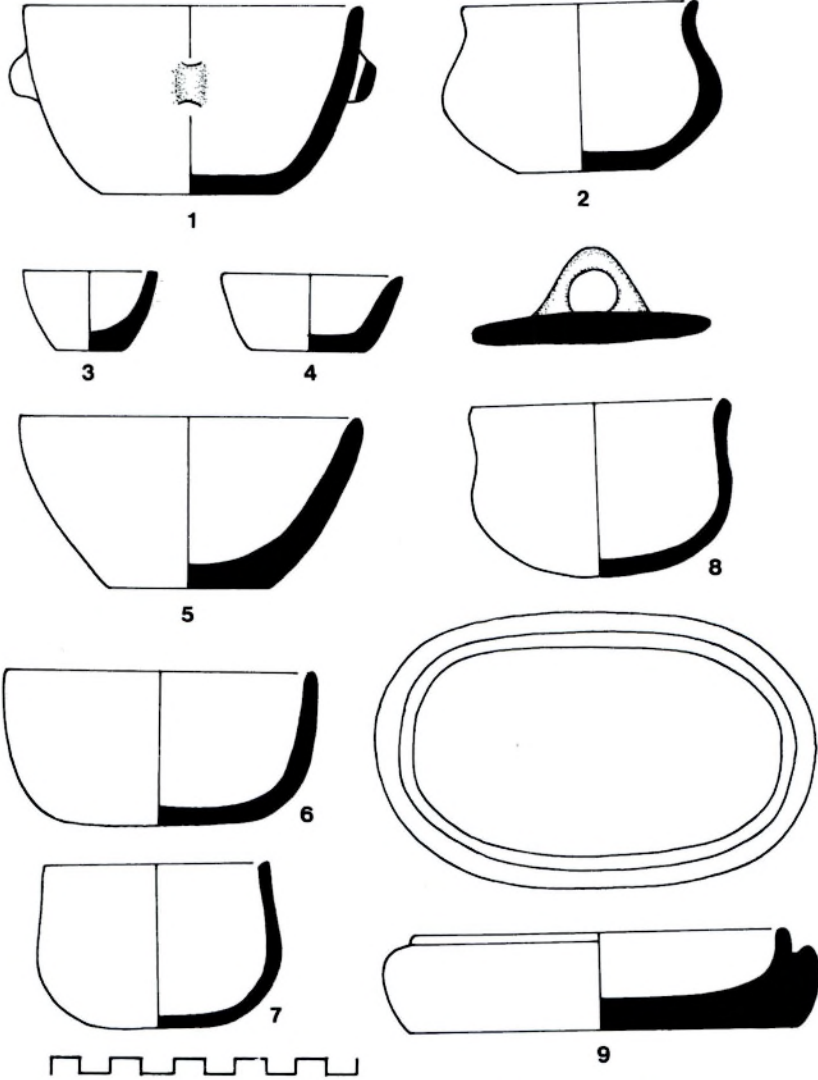
Levha 16 - ENÇ 3 çanak çömleğinden örnekler.

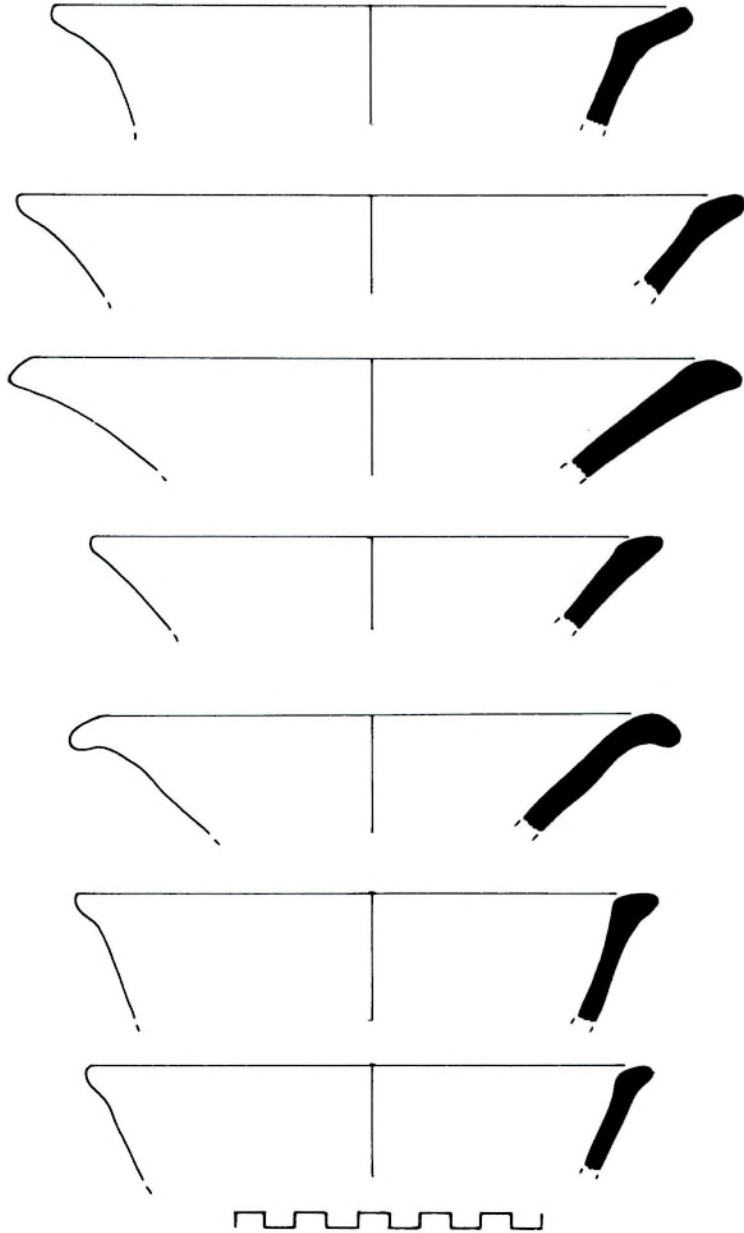
Levha 17 - ENÇ 2 çanak çömleğinden örnekler.

Levha 18 - ENÇ 2 ve ENÇ 1 kaplarından.

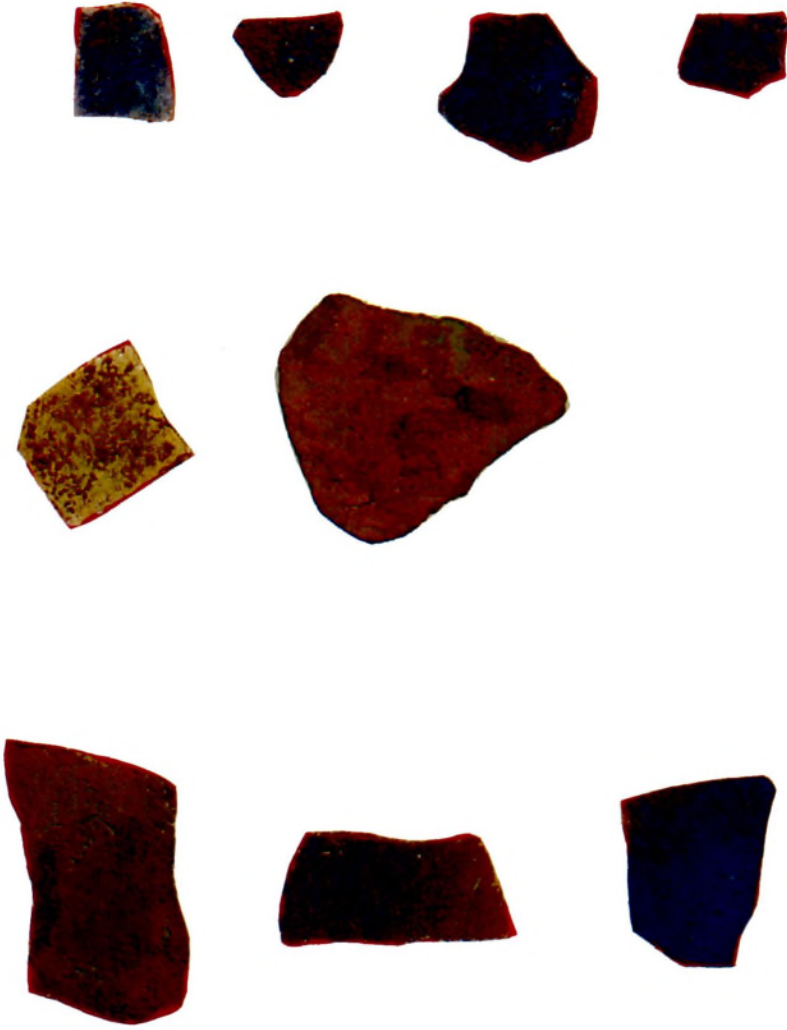

Levha 19 - 'Izgara Temeller' (1, 2) ve Karışık ENÇ keramigi (3-9).

Levha 20 - 'Izgara Temeller'in yakınlarında bulunan çanak çömleğinden örnekler.

Refik Duru

Levha 21 - ENÇ 9 (üst sıra) ve ENÇ 8 (alt 2 sıra) katlarının keramiği.

Levha 22 - ENÇ 4B (1) ve ENÇ 3A (2-4) çanak çömleğinden örnekler.

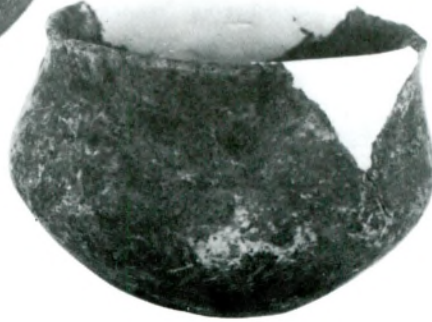
1

3

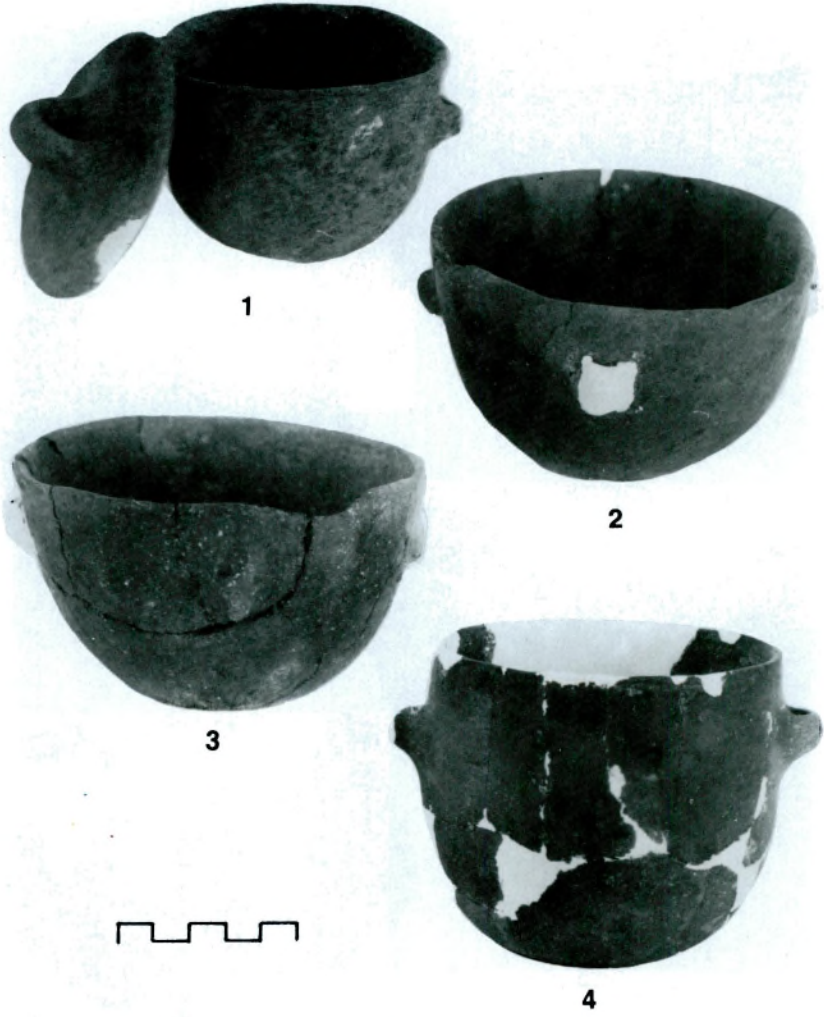
2

4

Levha 23 - ENÇ 3A çanak çömleğinden örnekler.

Levha 24 - ENÇ 3A çanak çömleğinden örnekler.

1

2

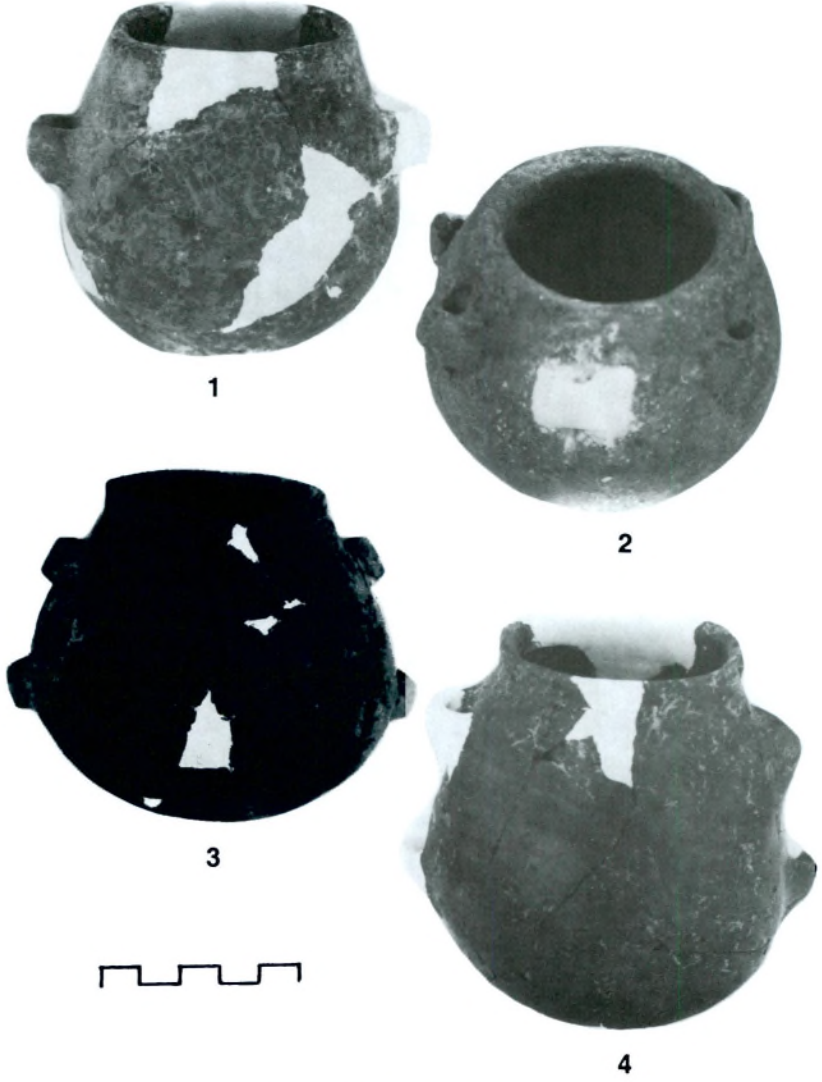

3

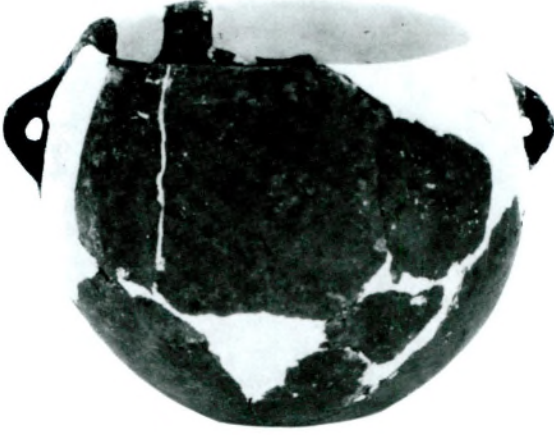

4

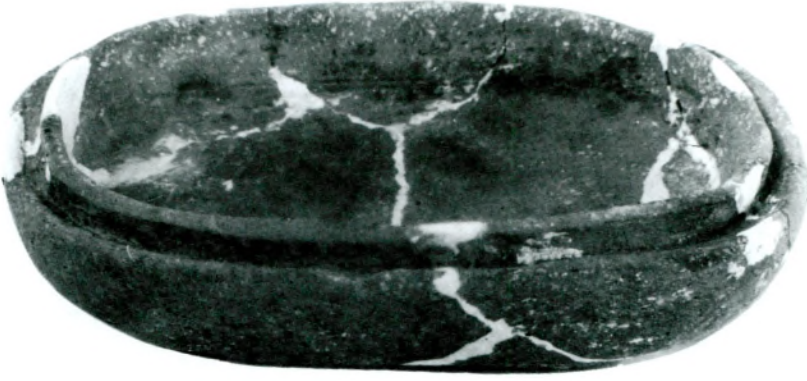
Levha 25 - ENÇ 3A çanak çömleğinden örnekler.

Levha 26 - ENÇ 3A çanak çömleğinden örnekler.

1

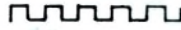

2

Levha 27 - ENÇ çanak çömleğinden örnekler (Karşıık).

1

Levha 28/1 - ENÇ'nin saklama kaplarından biri.

2

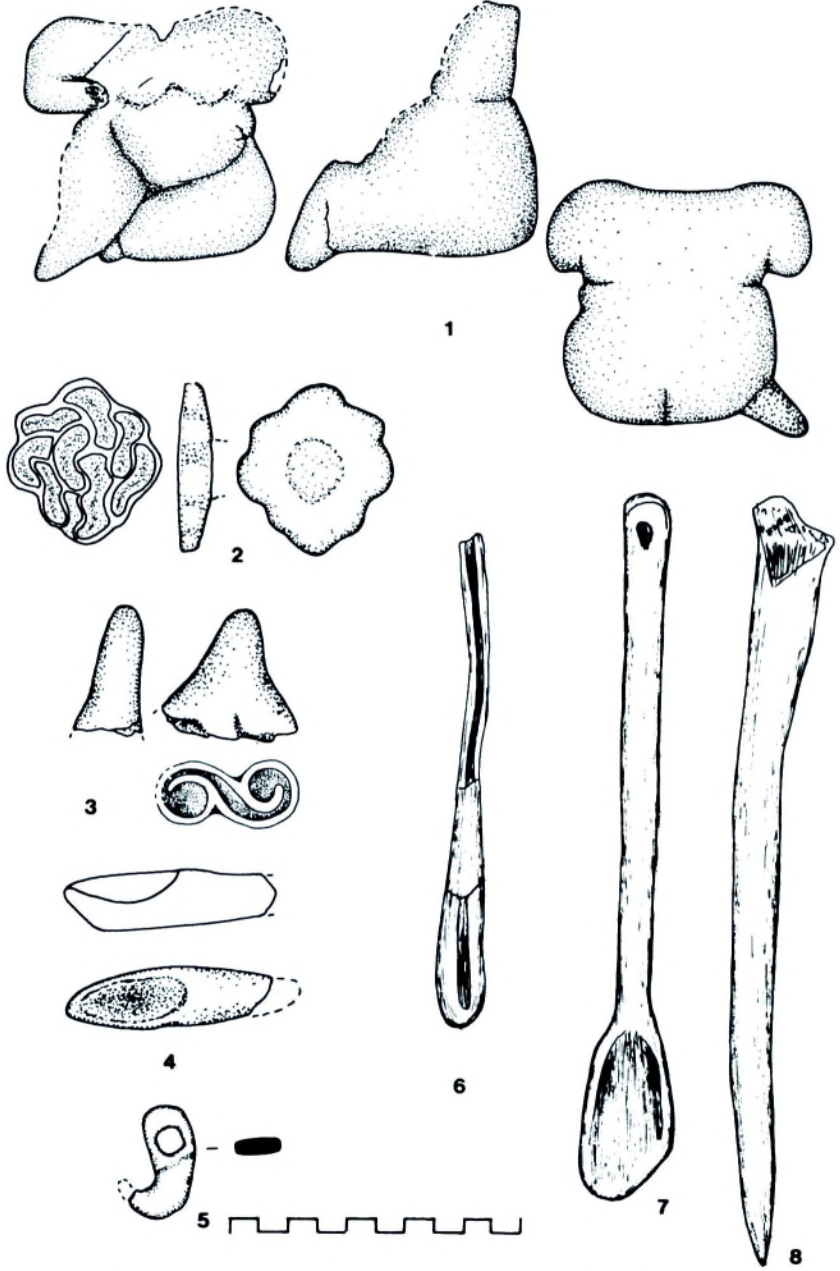

Levha 28/2 - ENÇ 3'den mermer çanak.

Refik Duru

Levha 29 - Doğu yamaçtaki 'Izgara Temeller' yakınında bulunan çanak çömlekten örnekler.

Levha 30 - ENÇ'den Ana Tanrıça (1), kil mühürler -*pintadera*- (2,3), Kil kepçe (4), kemik spatula -ENÇ 9- (5), kaşık (6,7), kanca (8).

Levha 31 - Ana Tanrıça figürini.

1

2

3

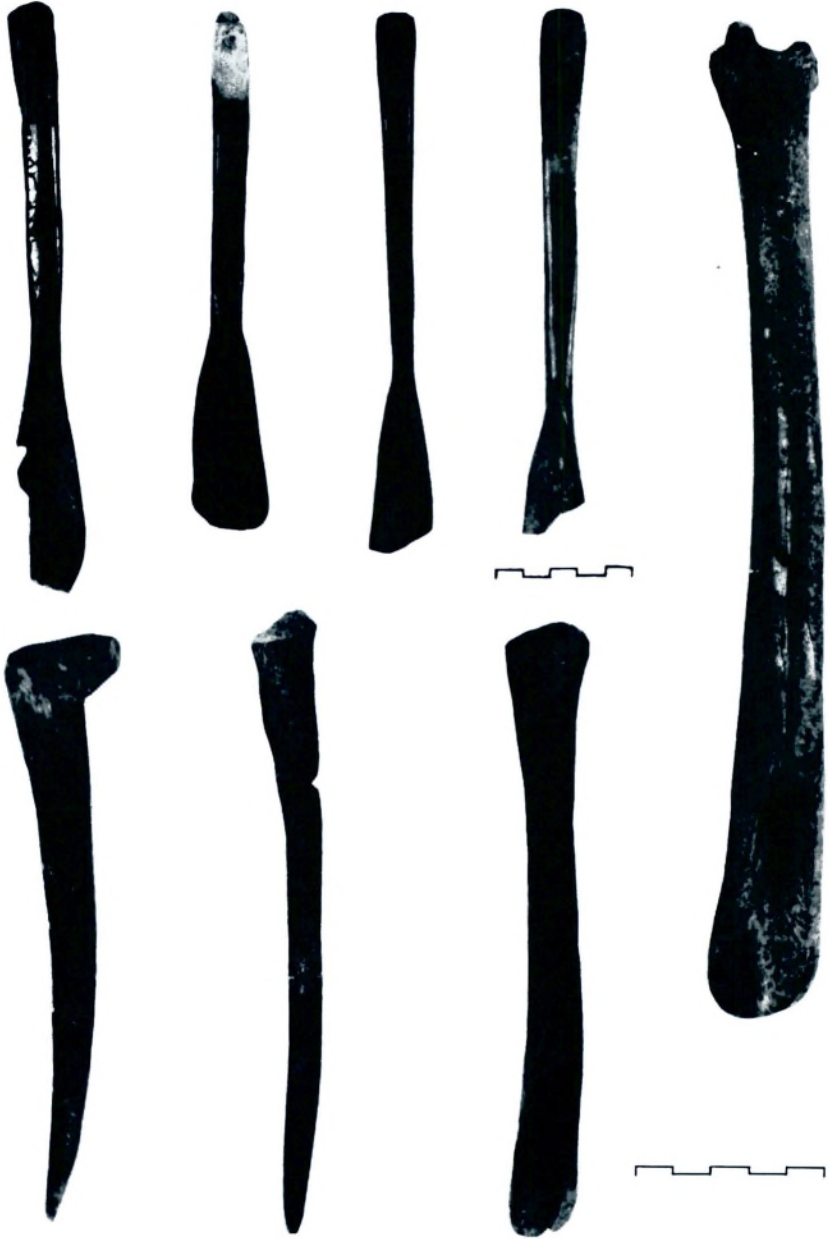

4

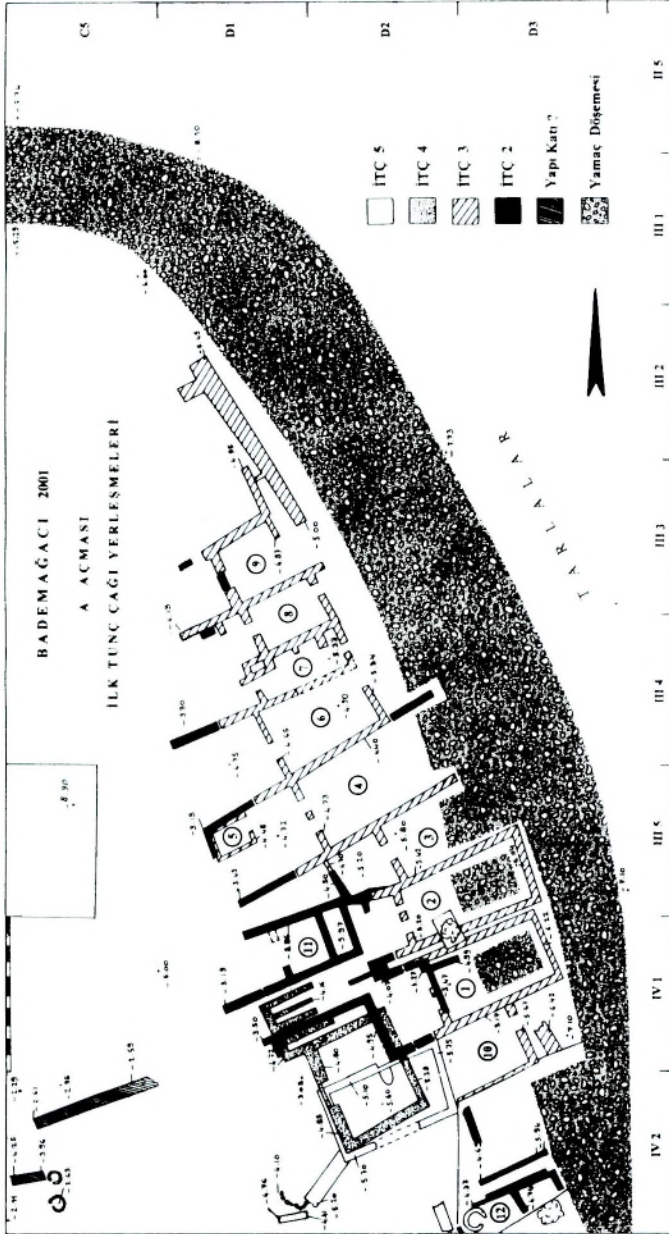
Levha 32 - Ana Tanrıça figürininin kilden kopyası (1), ENÇ'den kil mühürler -*pintadera*- (2,3) ve kil sapan taneleri (4).

Levha 33 - ENÇ'nin değişik katlarından taş balta ve keskiler.

Levha 34 - ENÇ'nin değişik katlarından kemik aletler.

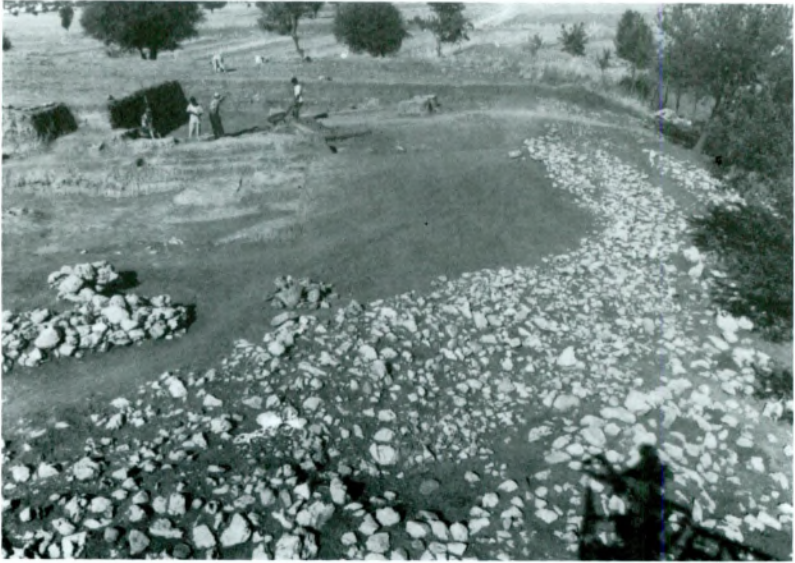

Levha 35 - İTC yerleşmelerinin genel planı

Refik Duru

Levha 36/1 - A Açması'nda İTÇ yerleşmelerinin bulunduğu kesimin genel görünümü ve 'sur'a kuzeyden bakış.

Levha 36/2 - İTÇ'nin yamaç döşemesi -glacis-.

Levha 37/1 - İTÇ 4 ve İTÇ 5 yapılarına baidan bakış.

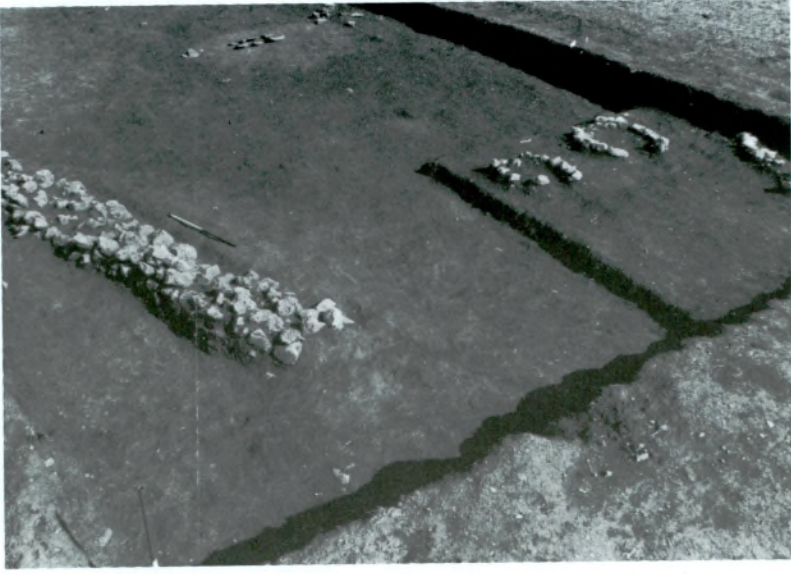
Levha 37/2 - İTÇ 4 ve İTÇ 5 yapılarının doğudan görünümü.

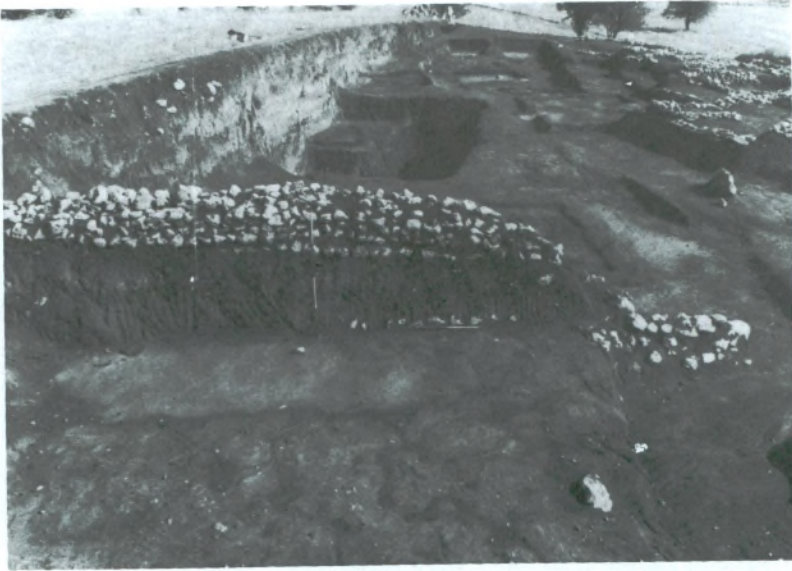
Levha 38/1 - İTÇ yapıları ve yamaç kaplaması - *glacis*.

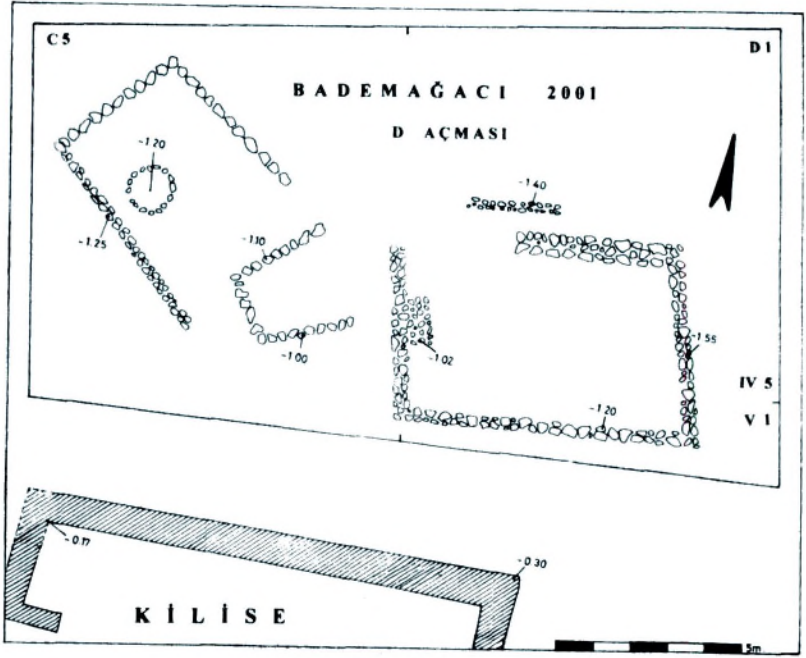
Levha 38/2 - İTÇ 3 ve İTÇ 2'nin megaroid planlı yapıları.

Levha 39/1 - A Açması'nın güneyindeki çalışmalar -1999- .

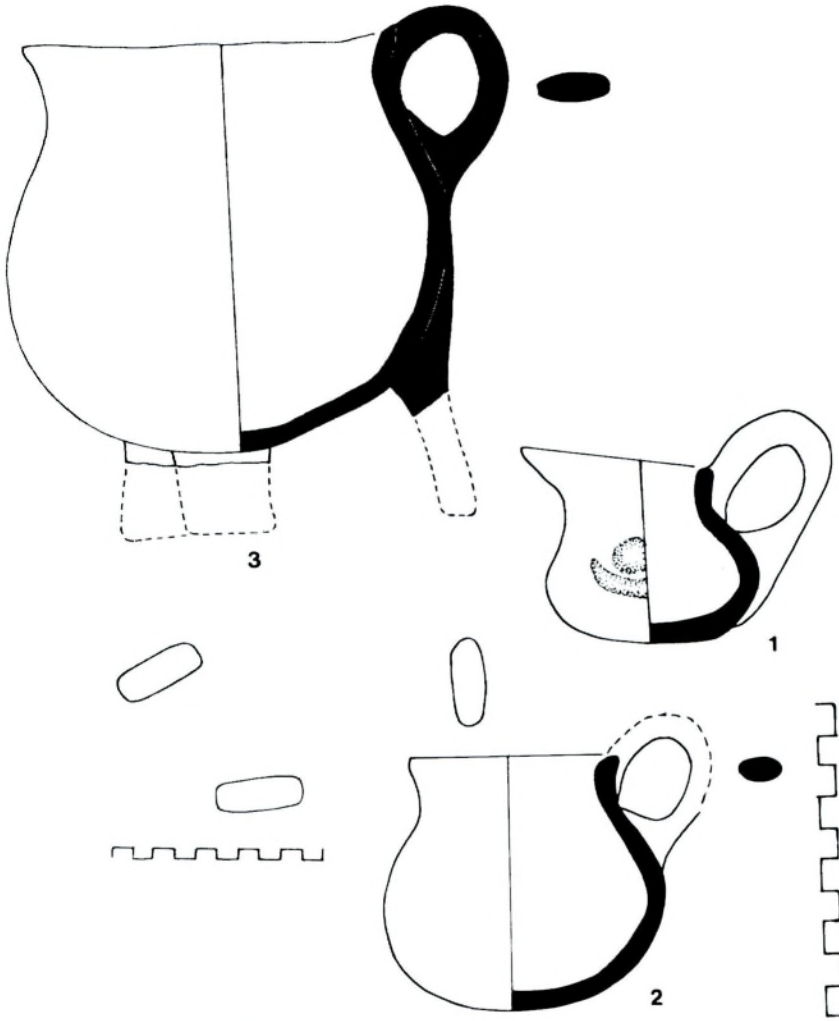
Levha 39/2 - A Açması'nın güneyindeki çalışmalar -2001-.

Levha 40/1 - D Açması.

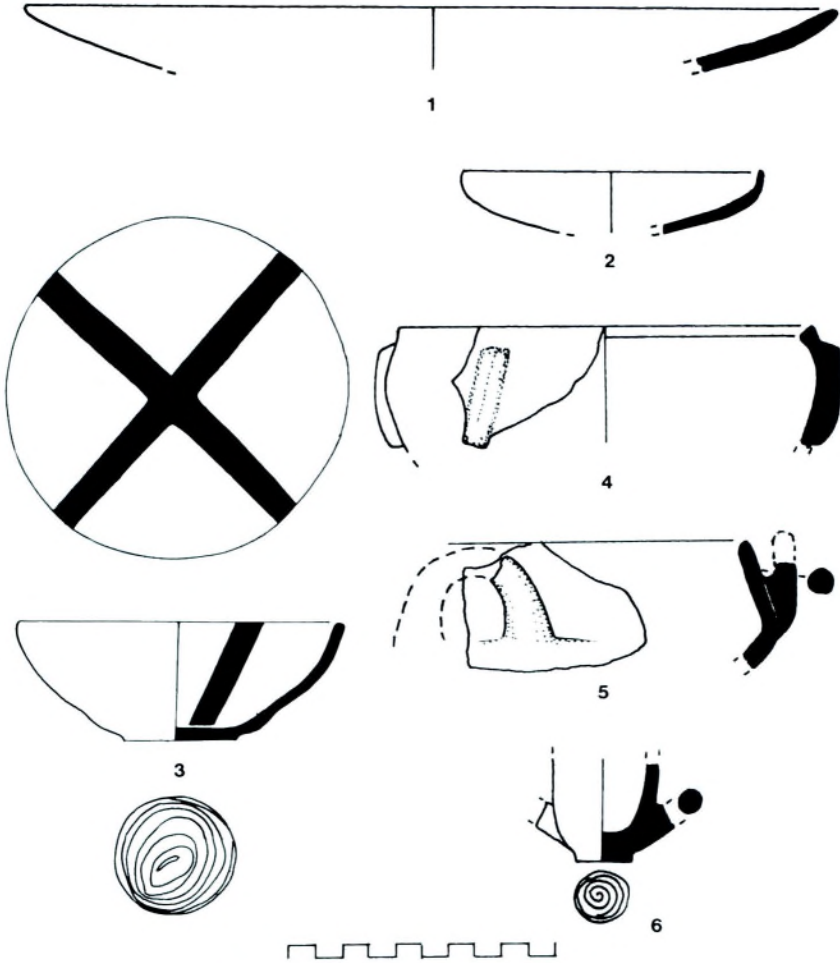
Levha 40/2 - D Açması ve arkada kilise.

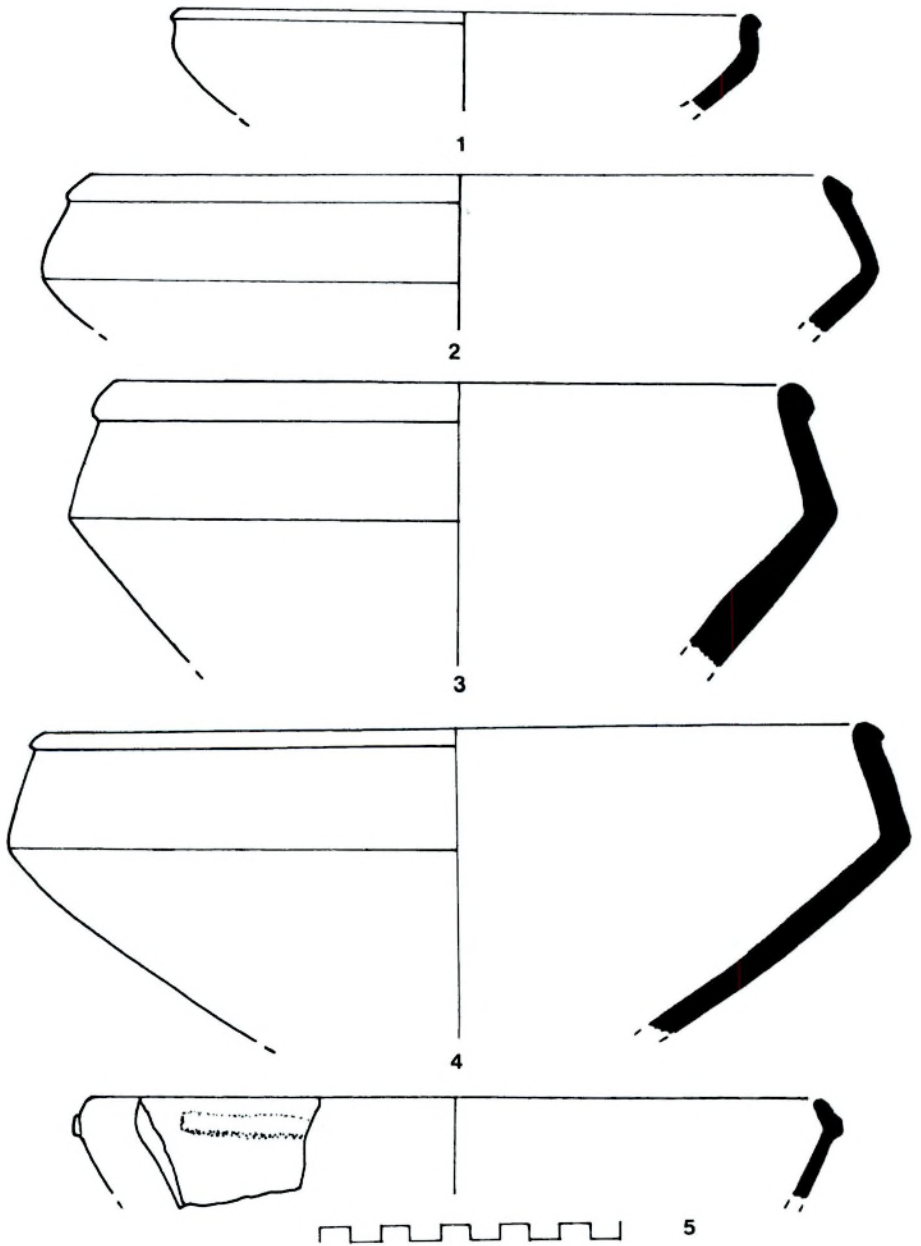
Levha 41 - İTÇ II çömlekçiliğinden örnekler.

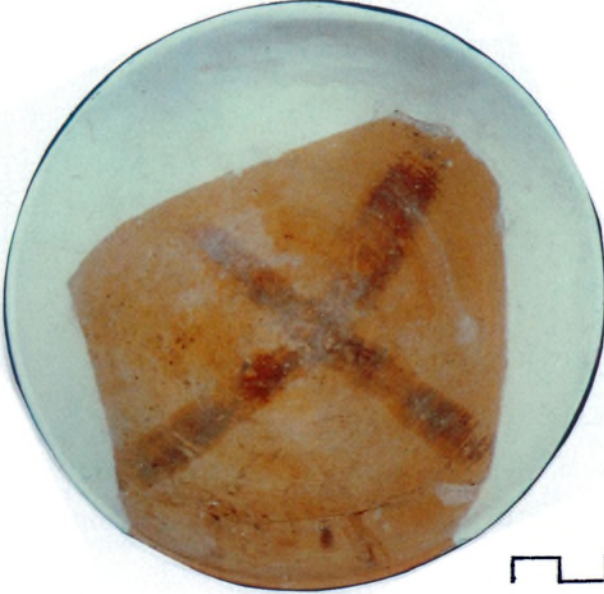
Levha 42 - İTÇ II çömlekçiliğinden örnekler.

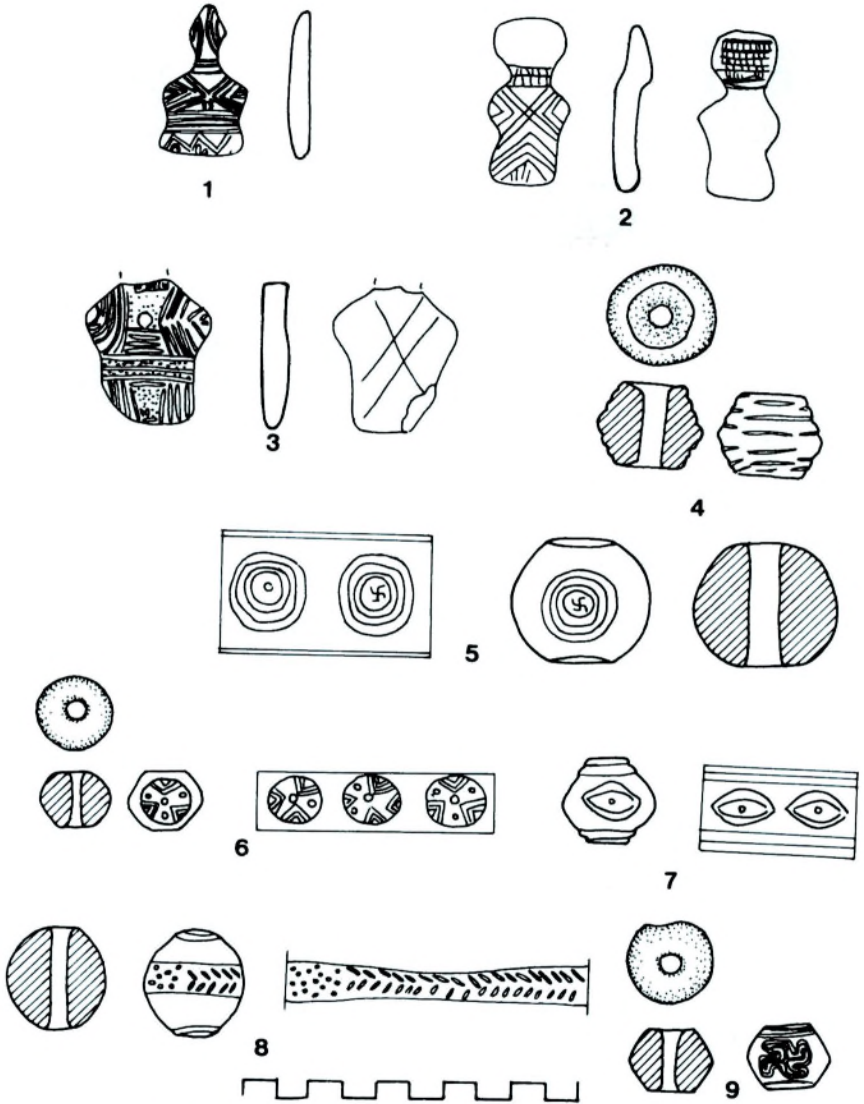
Levha 43 - İTÇ II'den daha geç olan çanak çömleğinden örnekler.

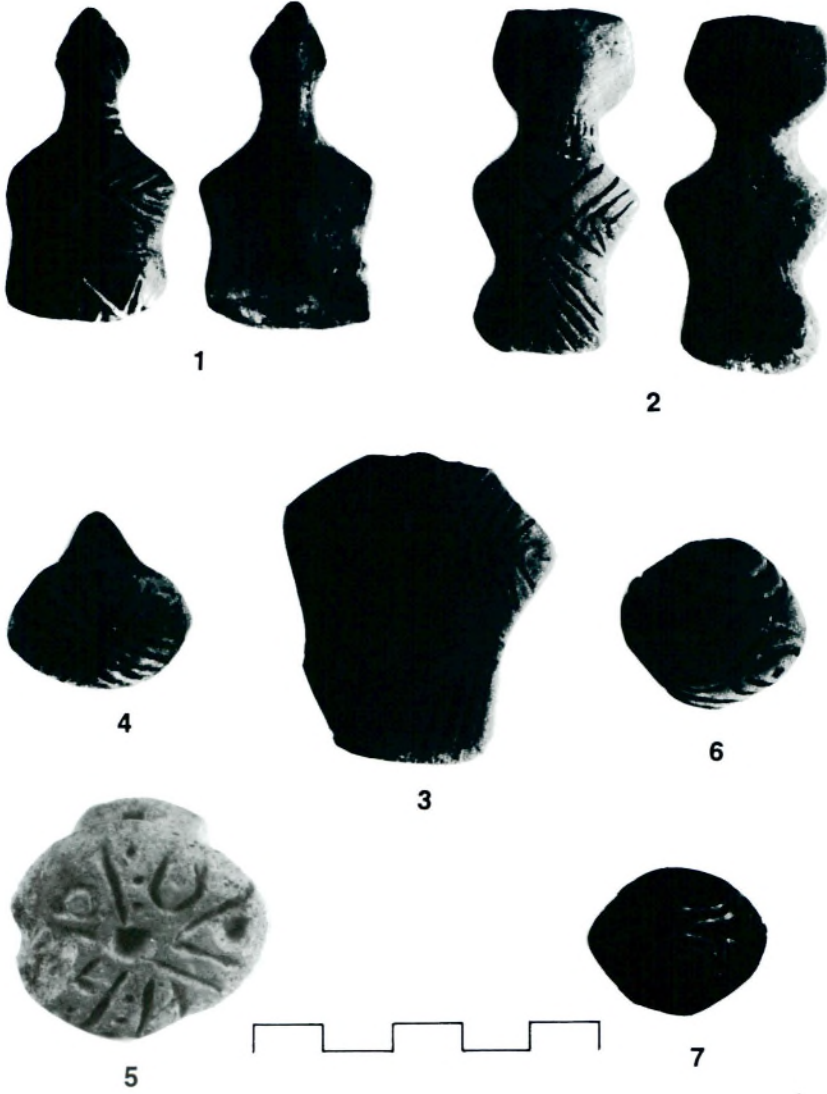
Levha 44 - İTÇ II'den daha geç olan çanak çömleğinden örnekler.

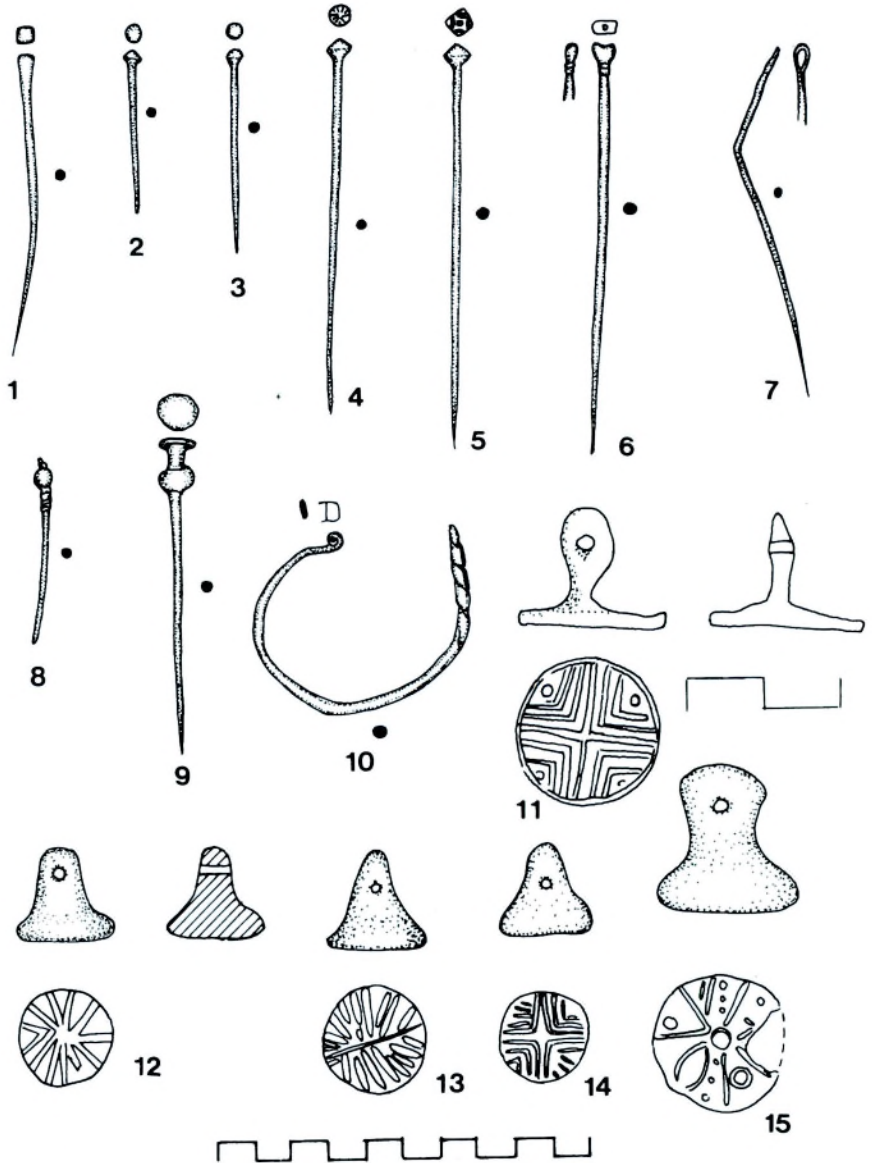
Levha 45 - İTÇ II'den daha geç olan çanak çömleğinden örnekler.

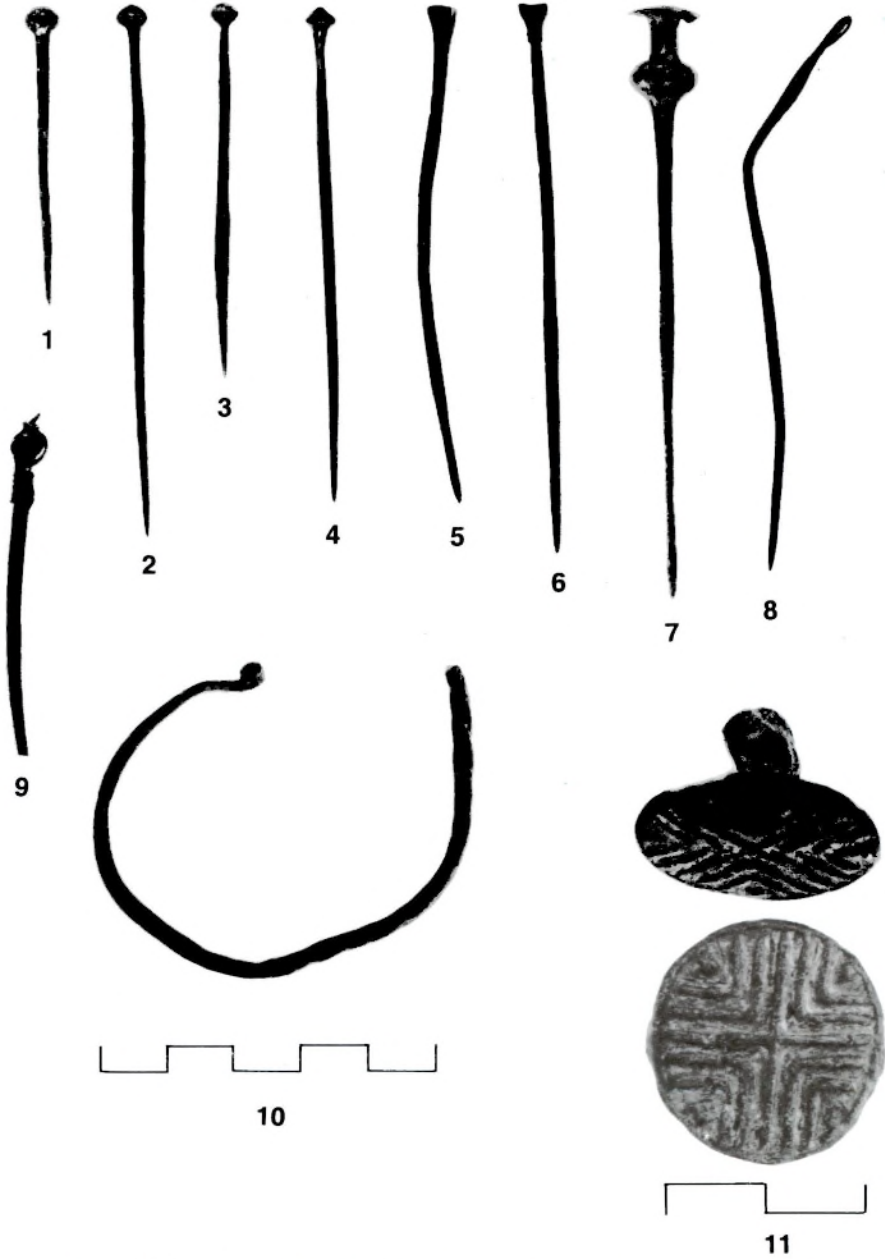
Levha 46 - İTÇ II'nin pişmiş toprak idolleri (1-3) ve ağırşakları (4-9).

Levha 47 - İTÇ II'den pişmiş toprak idol (1-3), mühür (4) ve ağırsaklar (5,6).

Levha 48 - İTÇ ve daha geç dönemlerden maden iğne (1-9), bilezik (10), mühür (11) ve kil mühürler (12-15).

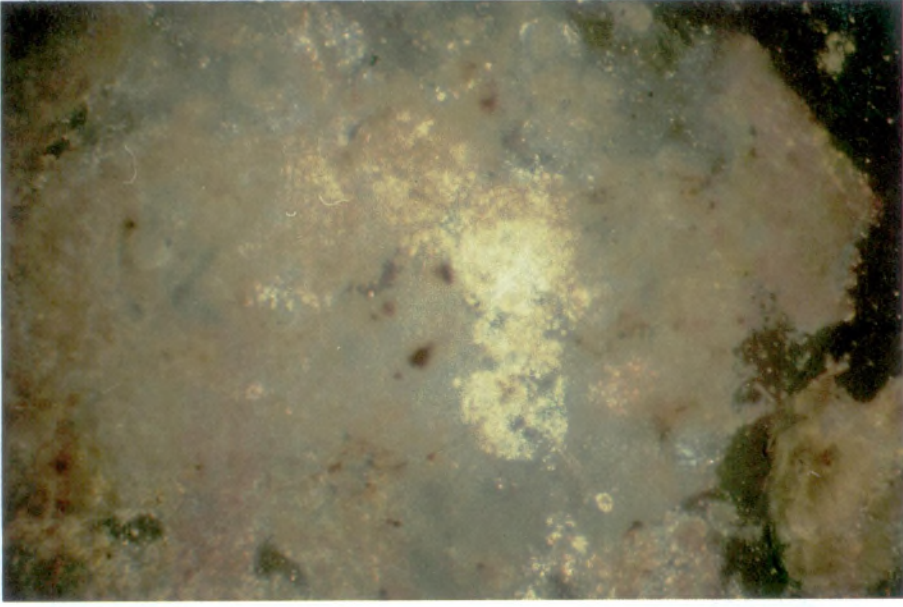
Levha 49 - İTÇ ve daha geç dönemlerden maden iğneler (1-9), bilezik (10) ve mühür (11).

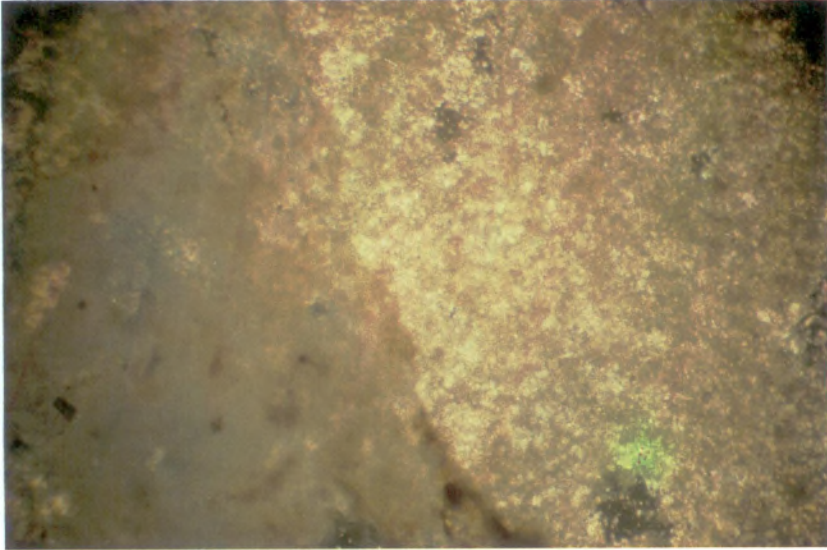
Levha 50/1 - Kilise-güneyden-.

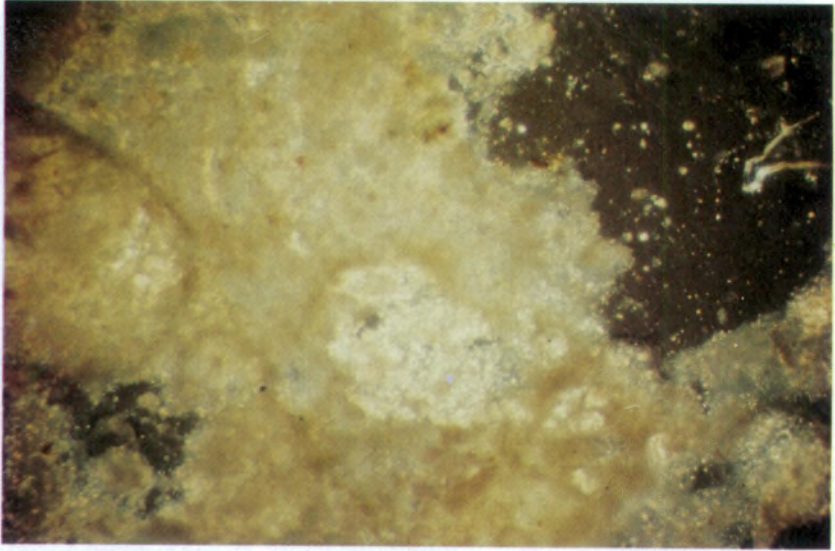
Levha 50/2- 2,3 - İslami sikkeler.

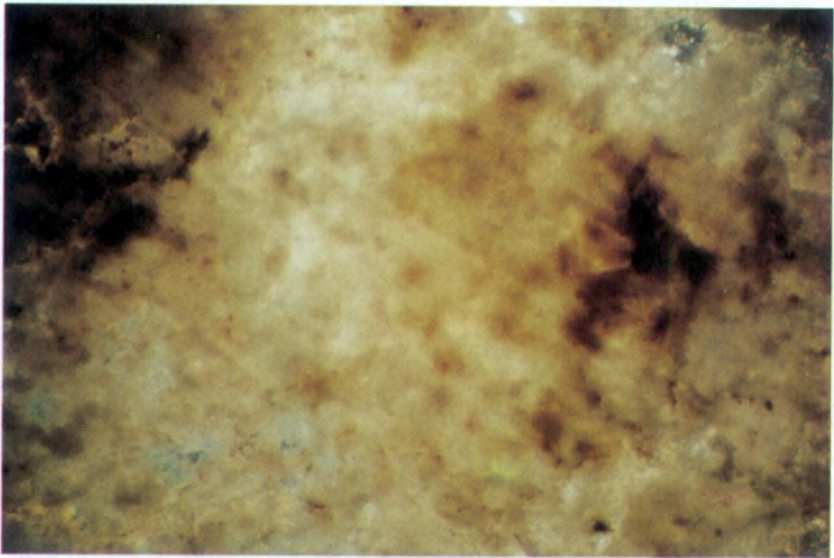
Levha 51/1 - Kripto (kil boyutlu) kristalli bağlayıcı kireç hamuru ortasında nispeten iri kristaller.

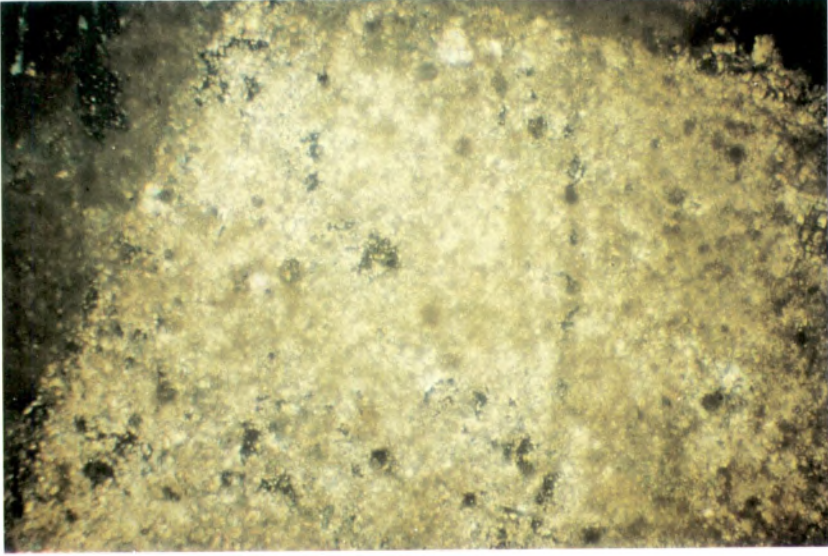
Levha 51/2 - Kripto kristalli bağlayıcı hamur içeriğinde killi kireçtaşı parçacığı.

Levha 52/1 - Kripto kristalli bağlayıcı hamur içeriğinde küçük boyutlu ikincil kalsit kristallenmesi.

Levha 52/2 - Bağlayıcı hamur içeriğinde demir oksit (Fe_2O_3) birikimi.

Levha 53 - Boyutları daha küçük kristalli olan bağlayıcı kireç hamuru ile çevrelenmiş, 5-8 mm boyutlu mikritik kireçtaşı (taşınmamış, kırılmış) parçacığı.

Kitap Tanıtımlar:

ARTEM OHANDJANIAN, "Armenien. Der verschwiegene Völkermord" [Ermenistan. Unutulmuş Soykırım], 1989, Viyana, Böhlau Yayınevi, 252 sayfa*

Avusturya Federal Bilim, Kültür ve Eğitim Bakanlığı nezdinde, Viyana Üniversitesi okutmanlarından Prof. Dr. Wolfdieter Bihl başkanlığında 1985-1992 yılları arasında Avusturya arşivlerinde Ermeni konusu ile ilgili belgelerin bulunması ve tasnif edilmesi projesi gerçekleştirilmiştir. Bu görevi üstlenen Ermeni asıllı Artem Ohandjanian, ortaya çıkardığı belgeleri upkubasını ile 12 cilt halinde yayımlamıştı¹. Bu eser, Türk-Ermeni-Avusturya bağlamındaki Avusturya mensheli belgeleri ve daha da ilginç bazı Türkçe belgeleri de içermektedir.

Bu araştırma sonucunda aynı kişi, bir de bu tahlilin bahis konusu olan "Armenien. Der verschwiegene Völkermord" kitabını yayımlamıştır. Bu eser, şimdiye kadar Avusturya'nın I. Dünya Savaşı sırasında Ermeni-Türk ilişkilerindeki rolünü "Ermeni bakış açısıyla" irdeleyen tek monografi olma özelliğine sahip. Ohandjanian, kitabının iskeletini oluşturan konu ve kaynaklar bağlamında şöyle yazmaktadır: "Bu kitabın temelinde ağırlıklı olarak Avusturya arşivlerindeki belgeler yatmaktadır. Daha doğrusu Türkiye ile müttefik olan bir ülkenin arşiv belgeleri yatmaktadır. Buna göre Avusturya belgeleri Ermeni taraftarı değil, daha çok Türk taraftarıdır."²

Bu bilgi ışığında Ohandjanian, kitabında verdiği en önemli mesajlar arasında, Avusturya'nın Türkiye'nin bir müttefiği olarak sözde Ermeni soykırımı bahsinde üstlenmiş olduğu sorumluluğu vurgulamakta³. Bu yaklaşım, Almanya bağlamında sık sık dile getirilmişti. Bu eser ise, bu yaklaşımın Alman modeline uygun olarak Avusturya'ya tatbik edilmesidir.

Kitap 252 sayfa olup, aşağıda sıralanmış bölümleri içermektedir:

- Bilimsel rehberin önsözü (7) ⁴;
- Teşekkür (11);
- Yazarın önsözü (13);

* Fiyatı 20,- Euro.

¹ Österreich-Armenien 1872-1936. Faximilesammlung diplomatischer Aktenstücke. Ohandjanian Eigenverlag. 1995 Wien [Avusturya-Ermenistan 1872-1936. Diplomatik Yazışmalar Faksimile Koleksiyonu. Ohandjanian şahsi yayınevi. Viyana 1995].

² "Dieses Buch basiert vorwiegend auf Dokumenten aus österreichischen Archiven, also Archiven von einem damals verbündeten Land der Türkei. Demzufolge sind die k.u.k. Berichte nicht armenophil, sondern höchstens türkophil." S. 11.

³ Konuyla ilgili olarak Almanya bağlamında en çok yayın yapan, Ermeni Vahakn Dadrian olmuştur (örneğin "German responsibility in the Armenian genocide: a review of the historical evidence of German complicity". Watertown 1996). Ayrıca Zürich Üniversitesi'nde 2001/2002 sömestrisinde "1915 Ermeni Soykırımında Alman ortak suçluluğu/ortak sorumluluğu" başlıklı bir Tarih Semineri ve Kolloquiumu yapılmıştır [Historisches Seminar der Universität Zürich, Wintersemester 2001/02. Kolloquium "Der Völkermord an den Armeniern und die Shoah" Zur Frage einer deutschen Mitschuld/Mitverantwortung am Völkermord an den Armeniern 1915].

⁴ Parantez içindeki rakamlar sayfa numaralarını verir.

- Ermenistan (17);
- Ermeni meselesi (20);
- Jön Türkler (37);
- Ermeni reformları (49);
- Birinci Dünya Savaşı (70);
- Birinci Dünya Savaşı ve Ermeniler (78);
- Soykırım (84);
- Soykırımı maruz kalanların sayısı (107);
- Sorumlular (116);
- Son gelişmeler (120);
- Rus Devrimi (125);
- Kafkaslar'da Türk ilerlemesi (129);
- Yukarı Kafkasya Cumhuriyeti (142);
- Ermeni Cumhuriyeti (148);
- Ermeni Cumhuriyeti'nin sorunları (157);
- Bakü'nün düşmesi (165);
- Bütün Ermenilerin Katolikosu'nun Avusturya Macaristan Hükümdarı Kaiser Karl'a başvurusu (169);
- Mülteci meselesi (171);
- Avusturya'da kamuoyu (176);
- Avusturya yardımı (191);
- Ortak suçluluk (208);
- Franz Werfel ve "Musa Dağ'da Kırk Gün" adlı romanını yazmasındaki motivasyonu (222);
- Özet (233);
- Son söz (238);
- Almanya ve Avusturya-Macaristan'ın Türkiye'deki temsilcilikleri (242);
- Türk Devlet adamları (243);
- Arşivler (244);
- Bibliyografya (245);
- İsim dizini (248).

Kitabın ilk 169 sayfasında ele alınan konuların aktarılışı şimdiye kadar detayıyla savunulmuş Ermeni bakış açısına uygun olduğu için burada ele alınmayacaktır.

Bu çalışmanın açığa çıkardığı yeni değerlendirmeler, kitabın Avusturya bağlamındaki ikinci kısımdan itibaren başlamakta. İlk direkt belge olarak Eçmiyazin'deki Ermeni Katolikosu'nun Kaiser Karl'a kendisini ziyaret eden Avusturya Hükümeti temsilcisi Freiherr von und zu Franckenstein aracılığıyla gönderdiği mektubu verilmekte⁵. Bu mektup, Türklerin Ermenilere yaptığı "mezalimi" ve bir Hristiyan devleti hükümdarı olarak kendisinden müttfeği olduğu Osmanlı Devleti nezdinde Ermeni Cumhuriyeti'ne sığınan Ermenilerin geri dönmeleri için girişim ve baskıda bulunması talebini içermekte. Eser sahibi bu bölüm sonunda bu girişimin de diğerleri gibi sonuca ulaşmadığını yazmakta.

Ohandjanian, Ermeni mültecileri hakkında Avusturya arşiv belgelerine dayanarak verdiği istatistiki bilgilerden sonra Avusturya kamuoyu bağlamında Avusturya Hükümeti'nin Osmanlı politikası doğrultusunda Türk lehine olan birkaç basın haberini çağdaş kitaplardaki Türk karşıtı bilgiler ışığında cevaplamaya çalışıyor. İtilaf devletleri basınında çıkan haberlerin de sansür al-

⁵ S. 169-171.

unda olduğuna değinmeden Avusturya ve Almanya'daki sansüre bağlı olarak bir anlamda gazete haberlerini ilk el kaynak olmaktan çıkarmaya çalışıyor.

Yukarıda da değinildiği üzere, Osmanlı Devleti'nin güvenliği bakımından Ermenilere karşı uyguladığı tehcir kanununun öncesi ve sonrasında İtilaf ve İttifak Devletleri'nin Osmanlı Hükümeti nezdindeki girişimlerini aktarırken, Avusturya Hükümeti'nin olayın üzerine yeterince gitmediğini vurgulayarak, Avusturya'ya suç yüklemekte ve sonuç olarak da 'eğer Avusturya yeterince girişimde bulunmuş olsa idi, belki bu mezalim önlenebilirdi' gibi bir değerlendirmede bulunmaktadır.

Ohandjanian, İtilaf ve İttifak Devletlerini Ermeni meselesi bağlamında karşı karşıya getirerek, İtilaf devletlerinin özellikle Almanya ve Avusturya-Macaristan'ı Türkleri yönlendirerek onlara yardım ve destek vererek suç işlediklerini vurgulamakta⁶.

Dünyaca ünlü Avusturyalı Musevi edebiyatçı Franz Werfel'e özel bir yer ayıran Ohandjanian, Werfel'in "*Musa Dağ'da Kırk Gün*"⁷ romanını yazmaya karar verdiği ortamı, yani bir Musevi değerlendirmesiyle Hider'le başlayan gelişmelere karşı duygularını Ermeni-Türk örneğinde vermeyi -yine Ermeni bakış açısı doğrultusunda - uygun buluyor ve bu bağlamda duygularına sahip olamayarak Türklerle "*ırkçı fanatikler*"⁸ demekten geri kalmıyor. Bir başka yerde ise, yine çığırından çıkıp sömürgeci Avrupalıların kendileri ile sömürülmesi gereken geri kalmış topluluklar bağlamındaki 19. asrın sonu 20. asrın başlarındaki üslubunu kullanarak şunları ilave ediyor: "*Tabii ki, Ermenilere yapılan korkunç mezalimler gözleri önündeydi, gerçekten o denli korkunç oldukları için Franz Werfel, böyle bir şeyin tekrar olabileceğine inanamıyordu. Çünkü sonuçta Türk barbarları Almanlar gibi bir kültür milletiyle kıyaslanamazdı.*"⁹

Ohandjanian, Werfel'in romanını yazmaya karar verdiği anı Werfel'in eşi ünlü Alma Mahler-Werfel'in günlüğünden alınıyla şöyle aktarıyor: "*Bir gün küçük bir siyasi münakaşamız olmuştu. Konu ise, kahraman ve kahramanlık kavramlarıydı. Ben, Wagner'in Siegfried aktif kahraman tipini savunuyordum. Franz Werfel, sinirlendi. Çünkü benim bütün bunları, sadece O'na ve dünya görüşüne karşı söylediğime inanıyordu. Ertesi gün hemen gelip "bu gece aklıma birşey geldi . . . aslında beni kovalayıp peşimi bırakmadı. Ben istemiyordum, ama o istiyordu."* dedi. Ardından anlatmaya başladı. Kendisinin tasvir ettiği bir kahramanı betimleyecekti. Türk milliyetçiliğini açığa çıkaracaktı, Ermeni mezaliminin tarihini yazacaktı. Zaten Şam ziyaretimizin ardından Fransızların otantik belgelerini almıştı. Daha o zaman bu konu hakkında yazmak istemişti, ama o an daha gelmemişti. Ve bizim özlük münakaşamız, buna bir vesile olmuştu. Daha yazılmamış romanı ayrıntıları ile tasvir edebiliyorum. Konusundan da memnunum: "*Musa Dağ'da Kırk Gün*".¹⁰ Fakat ilginç olan, yukarıdaki tasvirin alındığı eserde, yani Alma Mahler-Werfel-

⁶ S. 191-207.

⁷ "*Vierzig Tage des Musa Dagh*", 1997 senesinde Saliha Nazlı Kaya tarafından Belge Yayınları'nda metindeki başlıkla Türkçe'ye aktarıldı.

⁸ "*Rassenfanatiker*", s. 222.

⁹ "*Gewiß, er hatte die furchtbaren Greuel an den Armeniern vor Augen, und eben weil sie so grauenhaft waren, hatte Franz Werfel wahrscheinlich nicht glauben können, daß so etwas wieder geschehen könnte, denn schließlich konnte man doch nicht die türkischen Barbaren mit einem Kulturvolk wie den Deutschen vergleichen.*" S. 225.

¹⁰ "*Wir hatten einmal einen kleinen politischen Diskurs. Es ging um den Begriff Held und Heldentum. Ich verfocht den aktiven Wagnerschen Heldentyp des Siegfried. Franz Werfel wurde böse, weil er glaubte, daß ich alles nur gegen ihn und seine Weltanschauung sagte. Nun kam er plötzlich am nächsten Tag und sagte: 'Heute Nacht ist mir etwas durch den Kopf gegangen ja, es hat mich direkt verfolgt ich wollte gar nicht, aber es wollte.' Dann erzählte er mir, daß er einen Helden schildern werde, wie er ihn sich vorstelle: den türkischen Nationalismus beleuchten und die Geschichte der armenischen Greuel berichten, wovon er sich ja schon nach unserer Damaskus-Reise die authentischen Aufzeichnungen der Franzosen*

'in günlüğünde yapılan bir kontrolden sonra ortaya şöyle bir sonuç çıkıyor: Önce alıntıyı gerçek şekliyle veriyorum: "Bir gün küçük bir siyasi münakaşamız olmuştu. Konu ise, kahraman ve kahramanlık kavramlarıydı. Ben, Wagner'in Siegfried aktif kahraman tipini savunuyordum. Franz Werfel, sinirlendi. Çünkü benim bütün bunları, sadece O'na ve dünya görüşüne karşı söylediğime inanıyordu. Tanrılaştırdığım Nietzsche ve Wagner'e bağlı kalmama ve onlardan etkilenmiş olmama, çok içerlemişti. Ama Plutark'ın kahraman yaşamı nerede kalmıştı? Gilgamesh? Franz Werfel durmadan büyük bir sıkıntı içerisindeydi. Çünkü hiçbir işi yoktu. Ufak tefek şiirlerinin üzerinde itinayla durmakta, içinde bulunmuş olduğu durumdan hiç de memnun değildi. Büyük yalnızlık içinde orada, yukarıda, Semmering'te O'nunla anlaşmak kolay olmuyordu. Benim de problemlerim vardı. Bütçemiz Viyana'daki evden dolayı ağır bir yük altında idi. Mahler'in eserleri Almanya'da daha az çalınmaya başlayınca gelirimiz azalmıştı. Bunun üzerine o evi kiralamayı teklif etmiştim. Franz Werfel, bunu bir itham olarak değerlendirmiş, kafasında fikir yormaya başlamıştı. Ertesi gün hemen gelip "bu gece aklıma birşey geldi . . . aslında beni kovalayıp peşimi bırakmadı. Ben istemiyordum, ama o istiyordu." dedi. Ardından anlatmaya başladı. Kendisinin tasvir ettiği bir kahramanı betimleyecekti . . . Türk milliyetçiliğini açığa çıkaracak, Ermeni mezaliminin tarihini yazacaktı. Zaten Şam ziyaretimizin ardından Fransızların otantik belgelerini aldırılmıştı. O zaman Şam'da ilk defa Türklerin rezaletini yakından görmüştü. . . Dokuma tezgahlarının önünde oturan aciz çocukları görmüştü. Daha çok tezgahta çalışamayacak yaşta olanlar, anne babaları öldürülenler Franz Werfel'in aklından hiç çıkmıyordu. . . Daha o zaman bu konu hakkında yazmak istemişti, ama o an daha gelmemişti. . . Ve bizim özlük münakaşamız, buna bir vesile olmuştu. Daha yazılmamış romanı ayrıntıları ile tasvir edebiliyorum. Konusundan da memnunum: "Musa Dağ'da Kırk Gün",¹¹ Ohandjanian'ın atladığı yerler dikte alınır, bu romanın yazılmasına sebep teşkil eden yeni ve gözardı edilemeyecek iki argüman daha görülür: Franz Werfel'in içinde bulunduğu psikolojik durum ve romanın yazılması nun zamanlaması bağlamındaki ekonomik zorluk.

hatte geben lassen. Schon damals wollte er darüber schreiben, aber der Feuerfunken war noch nicht aufgeschossen, und nun war unser Wesensstreit Anlaß zur Erwachung der Idee. Ich kenne nun schon den ungeschriebenen Roman genau und bin sehr glücklich über das Thema: >Die vierzig Tage des Musa Dagh." S. 224. Alıntı: Mahler-Werfel, Alma: Mein Leben [Hayatım]. Frankfurt am Main 1963.

¹¹ "Wir hatten einmal einen kleinen politischen Diskurs. Es ging um den Begriff Held und Heldentum. Ich verfocht den aktiven wagnerschen Heldentyp des Siegfried. Franz Werfel wurde böse, weil er glaubte, daß ich alles nur gegen ihn und seine Weltanschauung sagte. Es wurmte ihn, daß ich meinen Göttern Nietzsche und Wagner treu und von ihnen beeinflusst geblieben bin. Wo sind aber dann die Heldenleben Plutarchs? Der Gilgamesch? Franz Werfel war die ganze Zeit bedrückt gewesen, weil er keine Arbeit vor sich hatte. Er bosselte an alten Gedichten herum und war unzufrieden mit sich selbst. Nun, ich hatte es damals in der großen Einsamkeit dort oben am Semmering nicht leicht mit ihm. Auch ich hatte meine Sorgen. Unser Etat wurde durch das Haus in Wien stark belastet. Da wir weniger als sonst Einnahmen hatten - Mahler wird jetzt in Deutschland wenig aufgeführt -, so meinte ich, daß wir das Haus vermieten sollten. Franz Werfel aber empfand es als Vorwurf und zermartete sich das Hirn. Und nun kam er plötzlich am nächsten Morgen und sagte mir: Heute nacht ist mir etwas durch den Kopf gegangen... ja, es hat mich direkt verfolgt. Ich wollte gar nicht, aber es wollte. Und nun erzählte er mir, er werde einen Helden schildern, wie er ihn sich vorstelle ... den türkischen Nationalismus beleuchten und die Geschichte der armenischen Greuel berichten, wovon er sich ja schon nach unserer Damaskus-Reise die authentischen Aufzeichnungen der Franzosen hatte geben lassen. Damals in Damaskus hatte er das erstmal die Infamie der Türken aus nächster Nähe mit ansehen müssen... die armen Kinder an Webstühlen, vielmehr unter ihnen - denn an ihnen arbeiten konnten sie ja noch nicht -, diese armen Kreaturen, deren Eltern erschlagen und ermordet worden waren, sind Franz Werfel nie aus dem Kopf gekommen... Schon damals wollte er darüber schreiben, aber der Feuerfunken war noch nicht aufgeschossen... und nun war unser Wesensstreit Anlaß zur Erwachung der Idee. Ich kenne nun schon den ungeschriebenen Roman sehr genau und bin sehr glücklich über das Thema: >Die vierzig Tage des Musa Dagh." b. dipnot 10.

Yabancı dilde basılanlar da dahil olmak üzere hiçbir Türk kaynaklı bilimsel eser kullanmayan Ohandjanian'ın kitabında bazı orijinal belgeler ve haritalar da verilmiş. Fakat eserin bilimselliğini zayıflatan önemli bir nokta ise, Ohandjanian'ın sık sık kaynak bilgileri vermesine rağmen dipnot kullanmamasıdır.

Ohandjanian, kitabını şöyle bitirmekte: "Ütopya? Türkler ve Ermenilerden oluşan bir komisyon kurulmalı, oradan, Dünya Savaşının başlamasıyla konuşulması gerekli olan yerden, 8 Şubat 1914'ten başlamak için. O tarihte Ermeniler için uygulanması hedeflenen reformlar yazılı olarak imzalanmıştı. Bu anlaşma temelinde anlaşılmalı. Tabii ki, bugünkü durum 1914 yılındakinden farklı, fakat, iyi başlayan birşey iyi bitirilmeli. Diyalogun olmadığı yerde anlaşma da olmaz. Belki, 1,5 milyon soykırıma uğrayanın istekleri gerçekleşebilir: Onların çocuklarına, çocuklarının çocuklarına vatanlarına dönme imkanı tanınabilir, barış ve güven içerisinde Müslüman vatandaşlarının yanında yaşamaları için, aynen eskiden olduğu gibi. Geleceği kurabilmek için geçmişe aşmak gerekir."¹² Böyle bir sentimental yorumla bitiriyor Ohandjanian kitabını. Ben ise, bunun yorumunu bu tahlili okuyana bırakıyorum.

İNANÇ FEİGL

¹² "Utopie? Eine Kommission aus Türken und Armeniern sollte zusammengestellt werden, um dort zu beginnen, wo wegen des Ausbruchs des Ersten Weltkrieges abgebrochen werden mußte, am 8. Februar 1914. An diesem Tag wurden Reformen für die Armenier vertraglich fixiert. Auf der Basis dieses Vertrages sollte verhandelt werden. Natürlich ist die heutige Situation eine andere als 1914, aber, was gut begonnen hat, sollte auch zu Ende geführt werden. Ohne Dialog wird keine Verständigung möglich sein. Vielleicht wäre es möglich, den Wunsch, den die 1,5 Millionen Massakrierten gehabt haben, in Erfüllung gehen zu lassen, indem man ihre Kinder und Kindeskinde - soweit sie wollen - in ihre Heimat zurückkehren läßt, um in Frieden und Sicherheit neben ihren mohammedanischen Landsleuten leben zu können, wie sie schon einmal dort gelebt haben. Um die Zukunft gestalten zu können, muß jedoch die Vergangenheit bewältigt sein." S. 241.

KATE FLEET, *European and Islamic trade in the early Ottoman State. The merchants of Genoa and Turkey*, Cambridge University Press 1999, X-204 sayfa. Yayıncının: Cambridge Studies in Islamic Civilization adlı serisi içinde. A.VI. 450.

İtalya yarımadasında, Batı Roma İmparatorluğu'nun yıkılmasından sonra oluşan devletlerin faaliyetleri, muhtelif aşamalarda incelenir ve bunlar arasında Şark (Levant) Ticareti denen faaliyete katılan devletlerin girişimleri, bir asrı aşan bir zamandan beri siyasi, ekonomi, kültür, sanat tarihçileri tarafından hararetle tedkike açıktır. W. Heyd tarafından kaleme alınan Ortaçağda Doğu Ticaret Tarihi adlı muhallem eserin neşrinden sonra da bu konu sonsuz bir kaynak olarak ele alınır. En şaşalı kaynağa Venedik Cumhuriyeti ile Cenova Cumhuriyeti sahiptir. Bu küçük fakat başardığı işleri büyük devletlerin arşivleri bir efsâne halinde bu alana girenlerin zihinlerinde yer eder ve bir kere bulaşan da kolaylıkla kurtulamaz. Bu bir rastlantı değildir çünkü bu belgelerin yarımcısı kişiler, kalıntılarının sonraki nesiller tarafından kullanılması ve bir süre sonra arşiv kavramının gelişmesi üzerine incelemekle tükenmeyecek bir varlığı intikal ettirmişlerdir. İtalya Birliği yaratıldıktan sonra da her bir şehir kendi arşivine sahip çıktı, yaptıkları ilmi çalışmalar ülkelerine büyük bir değer kazandırması yanında ziyaret edenleri adeta bir mabede girmiş gibi huşu içinde çalışmalarını sağlar.

Cenova Cumhuriyeti de bu atılımda büyük bir pay sahibidir. Gelişmesini başardıktan sonra gelir kaynaklarını geliştirmek için yarattığı güçlü gemiler aracılığı ile Akdeniz'de ve bir süre sonra Karadeniz'de küçük fakat hareketli faaliyet merkezleri kurdular, ve bu arada Ege Denizi de nasibini aldı, sahip oldukları adalarda devrin ilkel koşullarına rağmen hareketli bir ekonomi yarattılar. XIII. asırdan beri devam eden bu birikim Avrupa kıtası tarihi kadar Bizans ve sonra da Osmanlı için vazgeçilmez kaynaklardır. İtalyan araştırmacılar bu gurur dolu kaynaklarını ilmi çalışmaların gelişmesine orantılı olarak büyük külliyatlar halinde neşrederler. Bunlar arasında Türk tarihini de ilgilendiren değerli kalıntılar bulunmaktadır. Fakat nedense İtalya'da bu kayıtları inceleyecek Türk dostu araştırmacı yetişmemesi yanında Türkiye'den de bu arşivleri merak edecek araştırmacı yetişmediği gibi İtalya'daki neşriyata yakınlık bile gösterilmedi. Bu ilgisizliğin başında elbette ki dil sorunu gelir: Bir İtalyan için Türk dilini öğrenmek çok zordur ve hatta anlaşılmasız cümleler için 'Türkçe konuşma' diye bir tabir bulunur. Bunun karşısında da, Türkiye'de İtalyanca ancak turizm, hukuk ve biraz da ticaret ile ilgili kişiler tarafından öğrenildi ve bu arada Orta ve Yeni çağlar dönemi için Latince ve hatta Ortaçağ Latincesi gerekli bulunduğu gibi Bizans dönemi Yunancası'nın öğrenilmesi çok güçtür. Bu güçlüğü Avrupa kökenliler yenmek imtiyazını sahip bulunurlar, çünkü orta öğretim zamanında başlayan klasik diller eğitiminden sonra yerleşen dil formasyonu bunlara kudretli bir kaynak bilgisi kazandırır ve bu sayede ilmi çalışmalarını sürdürürler.

Elimizdeki kitabı kaleme alan araştırmacı Türk tarihi hakkında yaratılmış Cenova kaynaklarını incelemiş ve çok önemli verileri kazandırmıştır. Bu çalışmasına giriştiği sırada kaleme aldığı 1387 tarihli Osmanlı-Cenova ahidnamesi metni, tarih metodu için mühim bir kılavuz olup, şimdi bunu kaynak dolu bir eserle tamamlamaktadır. Kitabın başlığı bile anlamlı olup daha ilk dönem Osmanlı Tarihi evresinde ticari girişimlerin özelliklerine değinmiştir. Bu alanda da Venedik kaynakları daha önce büyük bir şansa sahip oldu ve bir Türk dostu olan çalışan araştırmacı Elizabeth Zachariadou, Venedik kaynaklarına dayanarak Anadolu tarihi içinde ilk dönem Türk

ticaret tarihini inceleyen bir kitap kaleme almıştı. Şimdi elimizde bulunan bu kitap da Cenova arşivi içinde bulunan kayıtları haber verir ve ulaşmamız çok zor kayıtları bize kazandırmaktadır.

Eser tek bölüm içinde, belgelere göre konuları işlemektedir. Tarihi geçmişi (s. 4-12) inceleyen kısım için klâsikleşmiş ana kitaplara istinad eder. Anadolu'nun geçirmiş bulunduğu badiyeler ve bir süre sonra Osmanlılar tarafından sağlanan Türk birliğinin geçirdiği evre için çağdaş kaynaklardan da bir takım aktarmalar yapılmıştır. Bunun içinde İslam Ansiklopedisi'nin İstanbul ve Leiden baskılarında bulunan maddelerin ihmali biraz tuhaf karşılanmakla beraber fazla bir eksiklik değildir. Cenova kayıtlarının esas metinleri yanında bu devlet üzerine çalışanların kitap ve makaleleri bunu fazlasıyla gidermektedir. En güçlü tarafı da, son zamanlarda çalışmalarda özel bir yer edinen kullanılan paralar ve bunun ticari ilişkilerindeki yeridir: Güçlü paralar piyasaya sürmekle tanınan küçük fakat sağlam ekonomi sahibi ülkelerin paraları, nümizmatik alanda yapılan çalışmalar yanında siyasi tarih üzerinde çalışmak isteyenlerin de bazı kereler kullandıkları kayıtlar arasındadır. Araştırmacı bu becerisini sıraladığı bilgiler (s. 13-21) yapılan karşılaştırmalar sayesinde de önemli bir yol göstericilik yaratmaktadır (s. 142-155 arası). Cüretli bir sonucu da s. 134-141 arasında, ilk dönem Osmanlı ekonomisindeki Latin (Venedik ve Cenova) etkinliğidir. Batılı araştırmacıların büyük bir övgü ile bahsettikleri bu konuyu, araştırmacı tarih kaynakları ile birlikte değerlendirmektedir. Eserin esas kıymeti de, Cenova arşivinde ulaşılması çok güç olan noter kayıtlarındaki Türkler ile ilgili bilgileri, metni tamamen vererek yaptığı girişimdir. Zeyil kısmında bulunan 12 belgenin yayını, filolojik açıdan tahlil edilmiş ve bir de İngilizce özet (regesta) verilerek ilim âlemine sunulmuştur. Kanaatime göre kitabın bütün değeri burada yoğunlaşmaktadır.

Son zamanlarda tarihçilik alanında yaraulan en değerli eserlerden biri sayılan bu kitap Cenova ve Venedik kaynakları üzerinde çalışmaları için çok gururlu olan mütehassısların bunu nasıl hak ettiklerini ispat eder.

MAHMUT H. ŞAKİROĞLU

TOBIAS HEINZELMANN, *Die Balkankriese in der osmanischen Karikatur. Die Satirezeitschriften Karagöz, Kalem und Cem, 1908-1914*, (Osmanlı karikatüründe Balkan buhranı. Mizahî dergiler *Karagöz, Kalem ve Cem*), Beirut Texts and Studies. Cilt 75, Türkische Welten, Cilt 5, Yayınlayan: Angelika Neuwirth, Franz Steiner Verlag, Stuttgart, İstanbul 1999, 285 sahife.

1992'de Freiburg Üniversitesi Doğu Semineri'nde Tobias Heinzelmann'ın eline tesadüfen mizahî *Kalem* Dergisi'nin bir cildi geçer, resimlerden anlam çıkartmaya çalışır. Karikatürlerin zamanının toplumsal ve siyasi hayatını bir bakışta gözler önüne serdiğini fark eder. Bu tür yayınlara erişince de, sorular ve sorunlar ortaya çıkar. İnsan seksen doksan sene önceki okuyucuların bildikleri günlük siyasi hadiselerin yabancısıdır. Bu bakımdan nükteleri anlamak zordur, bunlara nüfuz etmek için uzun araştırmalar gereklidir.

Yazarımız araştırma için üç karikatür dergisinde 1908-1914 arasındaki belirli bir olayı seçer: Balkan Buhranı. 1908, aynı sene Temmuz ayında İkinci Meşrutiyet'in ilânına sebep olan İttihat ve Terakki Cemiyeti mensuplarının Manastır ve Selanik'te giriştikleri ihtilâlin başlangıcıdır. 1914'te de Birinci Dünya Harbi patlak vermiştir.

Cem kendisini "siyasi, edebî, musavver (resimli) Mizah Mecmuası" olarak tanıtır. "Djem, Revue politique, humoristique et satirique illustree", İstanbul'da 10 Kasım 1910-8 Temmuz 1911 arasında 32, 10 Ağustos-19 Ekim 1912'ye kadar ise 11 sayı yayımlanmıştır. İsminden de anlaşılacağı üzere Osmanlıca ve Fransızca kısımları vardır, haftalıktır. Yayımlayıcısı Mehmet Cemil Cem'dir. 12 Ağustos 1912'de yayımlanan 33.sayısında bir yıllık ara veriş nedeni şöyle açıklanmaktadır: Cem bir sene kadar evvel ihtiyâr-ı ta'tile mecbûr oldu". Gerçek sebep İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin baskısı olarak açıklanmaktadır (s.83). Cemil Cem 15 Aralık 1927'den 2 Mayıs 1929'a kadar tekrar mizah dergisi olarak yayımlanır. Lâkin bu defa Fransızca kısmı yoktur.

Cem 16 sahifeliktir, bunların 5 veya 6'sı karikatüre ayrılmıştır. Derginin bütün nüshalarında 250 kadar karikatür bulunmaktadır. Bunların büyük çoğunluğu Cemil Cem tarafından çizilmektedir. İstisnalar çok azdır: 5'i Rigopoulos'un, 7'si Sedat Süleyman Simavi'nindir. 4'ü yabancı dergilerden alınmıştır, 8'inin kime ait olduğu bilinmemektedir. Derginin metin kısmı Refik Halit tarafından hazırlanmaktadır. O umumiyetle takma adlar kullanmaktadır: Kirpi, Vak'anüvis, Darende gibi. 17 Ağustos 1912 nüshasında dergideki imzasız yazıların hepsinin kendi kaleminden olduğunu da belirtmiştir (s.86).

Derginin yayımcısı Mehmet Cemil Cem 1882'de İstanbul'da doğmuştur. Babası askeri doktor Cemal Paşa'dır. Mekteb-i Hukuk'ta okur, 1903'ten sonra Osmanlı Devleti'nin Nis ve Toulon Konsolosluğu'nda görevlendirilir. Büyük Elçi'nin tavsiyesi ile Paris'e nakl edilir ve orada üniversitede hukuk öğrenimini tamamlar. 1909'da Viyana'ya, 1910'da Roma'ya tayin olunur. İbrahim Hakkı Paşa Roma'da Büyük Elçi'dir. Kendisinin de İstanbul Hukuk Mektebi'nden hocasıdır. Aynı yıl sonunda hariciye mesleğinden ayrılır, İstanbul'a dönerek öteden beri arzu ettiği bir karikatür dergisi yayımlar, *Cem*. Ekim 1908 ile Eylül 1909 arasında *Kalem* Dergisi'nde Paris ve Viyana'dan yolladığı karikatürleri yayımlanmıştır. 1921-1925 arasında Sanayi-i Nefise Mektebi (Güzel Sanatlar Okulu)'nda müdürlük yapar. 1927-1929 arasında tekrar yayımladığı *Cem* 'deki bir karikatür yüzünden bir yıl hapse mahkûm olur, lâkin sonradan bu ceza kaldırılır. Mahkeme

konusu olan karikatüründe bir sokak köpeği tarafından elbisesi parçalanmış bir adam görünmektedir. Üzerinde " *Ah, vergisiz bir memleket olsa* " yazılıdır. M.Cemil Cem Bey Nisan 1950'de vefat etmiştir (s.88).

Metin yazarı ise *Tercümân-ı Hakikat* Gazetesi ile haftalık *Servet-i Fünûn* ve *Kalem* Dergilerinde de yazarlık yayımlayan, sonradan ünlü bir romancı olan Refik Halid Karay (1888-1965)'dir.

Karagöz 10 Ağustos 1908'den 1951'e kadar haftada iki defa Çarşamba ve Cumartesi günleri yayımlanan bir mizah dergisidir. Sahibi Ali Fuat Bey 1919'da vefat edince, kızkardeşi Fatma Hanım derginin yayımını üstlenmiş, 1935'te de Cumhuriyet Halk Partisi'ne satmıştır (s.51). Derginin ilk sayfasındaki bir sütunda *Karagöz* ile Hacivat arasındaki konuşmaları içeren bir metin vardır. Bu nedenle bu kısmın adı "*muhavere*"dir. *Karagöz*'ün en önemli yeridir. *Dahili* adlı sütunda ise İstanbul'a, vilâyetlere, özellikle Bosna-Hersek'e ait haberler yer alır. *Takvim-i Cerâid* (Gazetelerin takvimi) sütununda da, günlük gazetelerden alıntılar vardır. Bir başka sütun da *Hasb-i hâl* adını taşır. Burada günlük hayata ait sorular tartışılır.

İlk yayın yılının ilk altı ayında dergide bir veya iki karikatür bulunurdu. Bunlardan birisi son sayfasındadır. Bosna Buhranı'nın yaşandığı 1908-1909 yılında ve Balkan Harbi esnasında (1912-1913) sütunları pek çok karikatür ve metin doldurmuştur.

Derginin yayıncısı ve ilk sahibi Ali Fuat Bey'in 1875-1878 arasında *Kahkaha*, *Letâif-i Asâr* ve *Çaylak* Dergilerinde de karikatürleri yayımlanmıştır. Bu nedenle Ali Fuat Bey "ilk Türk karikatüristi" olarak tanımlanmıştır (Turgut Çeviker, *Gelişim Sürecinde Türk Karikatürü-I. Tanzimat ve İstibdat dönemi, 1867-1878/1878-1908*, İstanbul 1986, s.112'den nakil, s.59-60). Ali Fuat Bey'in dergideki çalışma arkadaşları Mahmut Nedim, Ali Haydar, Baha Tevfik, Aka Gündüz (Enis Avni), M.Rif'at, Halid Naci ve Mehmed Baha'dır (Bunlara ait kısa tanıtım için bk. s.61-68).

Kalem 3 Eylül 1908'den 29 Haziran 1911'e kadar haftalık olarak yayımlanır. Bu süre içinde bir çok kesintiler de vardır. Dergi 1927-1929 arasında Orhan Seyfi Orhon tarafından *Yeni Kalem* adı ile tekrar yayımlanmıştır. Eylül-Kasım 1930'da yayımlanan *Kalem*'in de yayıncısı Orhan Seyfi Orhon'dur.

İlk *Kalem* Türkçe ve Fransızca olmak üzere iki dillidir, 8 ilâ 16 sayfasıdır. Yarısını karikatür doldurur. Yayıncıları Salâh Cimcoz ve Celâl Esad (Arseven)'dir. Ağustos 1910-Haziran 1911 arasında Reşid bin İyâz derginin sorumlusudur. Yazarların sahipleri genel olarak takma adlar kullanırlar: Cenab Şahabeddin (*Dahhâk-ı Mazlûm*). Hüseyin Suad Yalçın (*Kâve-i Zâlim*), Mahmud Sadık (*Mirnav*), Refik Halid (bazen "*Kirpi*"). Celâl Sâhir (Erozan), Ahmed Rasim, Mithat Cemal (Kuntay) ve Süleyman Nazif kendi isimlerini kullanmışlardır. Bazı takma adlar da çözümlenememiştir: *Ahfeş*, *Ali Râvi*, *Beyaz Kedi*, *Ferhan Ziyâd*, *Huşyâr*, *Lastik Top*, *Cin*, *Yavuz*, *Yok Canım*. Fransızca bölümündeki imzalardan da üçü belirlenmiştir: Lucien Sciuto, Henri Yan ve İzzet Melih (Devrim). Burada da kime ait olduğu bilinmeyen bazı takma adlar kullanılmıştır, *Le Loup Blanc* (Beyaz Kurt), *Jean Loyal* (Sadık Jean), *Pierre Le Goff*, *Atchik Koulak* (Açık Kulak), *Boch-Boghaz* (Boş-Boğaz), *K.D'Aif* (Kadâyıf) ve *Y.Hegemonides*. Tobias Heinzelmann *Kalem* yazar ve çizerlerinin de kısa tanıtımını yapar (s.75-83).

T.Heinzelmann eserinin Giriş'inde "Mizahî basın nedir?", "Tarihçi için Mizahî Basın'ın önemi nedir?" sorularına da cevap vermeye çalışır. Tanzimat döneminde bu tür yayınlar birer "eğlence gazetesi" telakki edilmişlerdir. Hiciv ile mizah'ı ayırmak lazımdır. Son yıllarda Osmanlı Devleti'nde mizahî yayınların artan bir oranda inceleme konusu olduğuna da değinilir. François Georgeon'un, Paul Dumont'un, Nora Şeni'nin, Palmira Blummett'in çalışmalarına atıflarda da bulunulur. Bu meyanda Anahide Ter-Minassian'ın Türkçe'ye de çevrilen bir makalesi ("Ermeni

Dergisi *Gavroş*'ta karikatür ve hiciv, 1908-1920") ile Irene Feoglio ve François Georgeon'un yayımladığı bir kitabı da hatırlamamak mümkün değildir: *Doğu'da Mizah*, çeviri: Ali Berktaş, İstanbul 2000, Yapı ve Kredi Bankası Kültür yayınlarından.

Eserde 1908-1914 arasında Balkan Buhranı ile ilgili tarihî bir kısa özet de vardır. 1774-1908 arasında Şark Meselesi, 1908 Genç Türk İhtilâli, Bulgaristan'ın Bağımsızlığının İlânı, Bosna-Hersek'in Avusturya'ya İlhakı, 31 Mart 1909 Vak'ası, Girit Meselesi, Makedonya'da Kilise İhtilâfı, Arnavutluk'ta Huzursuzluk, Trablusgarp Harbi, Balkan Harbi ve nihayet Birinci Dünya Harbi'ne Giriş (s.21-48).

Kitabın büyük bir bölümü (s.92-268) adı geçen dergilerdeki karikatürlere ve bunların yorumlarına ayrılmıştır.

Birinci Dünya Harbi'nden sonraki yıllarda Fransa'da *Annales* Dergisi etrafında toplananlar tarih yayınlarında sosyal hayata, hukuka, ekonomiye, coğrafyaya, istatistike vs. dayanan araştırmaların yolunu açmışlar, bu akım sonraki yıllarda dünyada geniş yankılara sebep olmuştu. Günümüzde Osmanlı karikatürüne kadar uzanan araştırmalar, hemen hemen seksen yıllık bir süre içinde *Annales* Okulu fikir babalarının ne denli etkili olduklarının, bu yolda ne kadar büyük bir mesafe kat edildiğinin göstergesidir ve sevindiricidir.

NEJAT GÖYÜNÇ

ŞERAFETTİN TURAN, İSMET İNÖNÜ Yaşamı, Dönemi ve Kişiliği, Kültür Bakanlığı Yayınları / 2507, Yayınlar Dairesi Başkanlığı Kültür Eserleri Dizisi / 279, Birinci Baskı, Ankara 2000, XIV+591 s.

Eser, Kültür Bakanı M. İstemihan Talay'ın Sunuş yazısından sonra (s. V-VI) İçindekiler (s. VII-XI) ve yazar Prof. Dr. Şerafettin Turan'ın Sunuş'u (s. XII) ile başlamaktadır. 12 ana Bölüm ile bunların pek çok alt başlıklarından meydana gelen Eser, 14 adet eki içeren Ekler (s. 523-549), Kısaltmalar (s. 551-553), Kaynakça (s. 555-564) ve karma alfabetik Dizin (s. 565-591) ile sona ermektedir.

Hocam Prof. Dr. Şerafettin Turan'ın, bir seri halinde yayımladığı Türk Devrim Tarihi kitaplarının dışında bu alanda yaptığı en kapsamlı çalışmadır. Hatta söz konusu Devrim Tarihi kitaplarında etraflı bir şekilde ele alınmayan konuların işlendiği müstakil bir eserdir. Bu yönüyle de şimdiye kadar yayımlanan eserlerden farklıdır. Bu fark, eserin tarafsız ve bilimsel olmasından kaynaklanmaktadır.

Birinci Bölüm (s.1-10) Yetiştüğü Ortam ve İlk Görevleri başlığı altında, Aile Çevresi ve Öğrenim Yılları, İmparatorluğun Çöküşüne Tanıklık alt başlıklarından ibarettir. Bu bölümde İnönü'nün aile çevresi ve ilk öğrenim yılları, yetişme tarzı anlatılmaktadır. Buna göre 24 Eylül 1884 tarihinde doğan Mustafa İsmet'in babası Bitlisli Kürümoğullarından daha sonra Malatya'ya yerleşen Reşit Efendi, annesi ise Razgradlı müderris Hasan Efendi'nin kızı Cevriye Hanım'dır. Memur bir ailenin 5 çocuğunun ikincisidir.

İnönü soyadı ise 21 Haziran 1934 tarihinde Soyadı Kanununun kabulünden sonra, 26 Aralık 1934'te Atatürk'ün Başbakanlığa gönderdiği "*Başvekil İsmet Paşa hazretlerinin inkılap tarihimizin ilk şerefli ve parlak sahifesi olan meydan muharebelerinin başkahramanı olması bulunuşu iübarıyla soyadı kanunu icabı olarak alacağı aile isminin İnönü olmasının çok yerinde bulunduğundan kendilerine bu soyadını tevcih ettiğimi bildiririm*" yazısı ile verilmiştir (s. 32-33). Öğrenimi ve görevleri sırasında Almanca, Fransızca dersler almış, daha sonraki yıllarda da İngilizce'ye başlamış ve İngilizce'sini yabancı devlet adamlarıyla temaslarında onlara İngilizce cevap verebilecek düzeye çıkarmıştır.

Yarbay İsmet, 32 yaşına geldiği 1916 yılında 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sonrasında İstanbul'a göç eden bir ailenin kızı olan Mevhibe Hanım'la evlendi. Ancak kısa bir süre sonra Doğu Cephesine Diyarbakır'a gitmek zorunda kalmıştır. Zaten Harbiye'den mezun olduğu günden beri hayatı hep askeri kışlalarda geçmiştir. İnönü'nün bu dönemi Birinci Dünya Savaşı'nın getirdiği ağır yenilgiye paralel bir seyir gösterir. Hatta Kâzım Karabekir ile yaptığı bir konuşmasında "*Ordularımız mahvoldu. Boğazlara İtilaf hâkim. Bütün güney hudutları açık bir halde. Asıl felaket bizim içimizde Kâzım! Tasfiye yapacaklar. Benim hiç ümidim kalmadı*" diyecek kadar ümitsizliğe düşmüştür (bkz. S. 15). Fakat bu ümitsizliği Birinci Dünya Savaşı sonunda başlayacak olan Milli Mücadele ile ortadan kalkacak ve İnönü'yü İnönü yapan gelişmeler bundan sonra meydana gelecektir.

İkinci Bölüm (s.17-63) İnönü ve Mudanya Kahramanları ana başlığı altında düzenli ordu kurma savaşımı, ulusun kötü yazgısını yenip Ege'ye ulaşma, askeri zaferlerden diplomatik başarılarla ulaşma alt başlıklarından oluşmaktadır. Bu başlıklar da daha alt başlıklara bölünmüştür. III. Ordu Müfettişliğine atanan Mustafa Kemal Anadolu'ya hareketinden bir gün önce, İzmir'in Yunanlılar tarafından işgal edildiği 15 Mayıs 1919'da İsmet Bey'i evinde ziyaret ederek "*Ben yarın*

gidiyorum. Zamanı gelince sana haber vereceğim, seni çağıracağım; sen de gelirsin" diye ona veda etmişti. Böylece Enver, Cemal ve İzzet Paşalarla birlikte çalıştığı için İttihatçı sanılıp kendisine etkin görev verilmeyen İsmet Bey, gelişmeleri izlemek ve M. Kemal'den gelecek çağrını beklemek için İstanbul'da kalmıştır. (s.17). Dolayısıyla Albay İsmet Bey'in Anadolu'da başlayacak olan Milli Mücadeleye katılacağı daha M. Kemal'in Samsun'a hareket ettiği sıralarda belliydi. Nitekim öyle de oldu. Albay İsmet Bey, Mebuslar Meclisinin toplanmasından birkaç gün önce Anadolu'da olup bitenleri yakından görüp anlamak için Ankara'ya M. Kemal'in yanına gitmeye kara vermişti. Hiç kimseye haber vermeden ve resmi makamlardan izin alma gereğini duymadan Haydarpaşa'dan trene binmiş ve 8 Ocak 1920 günü Ankara'ya varmıştı. İleride bu Ankara'ya giriş gelişler tekrarlanacaktır.

Nihayet İstanbul'da İngiliz işgali, Mebuslar Meclisi'nin dağıtılması ve tutuklamaların başlaması üzerine Anadolu'ya geçmek bir mecburiyet halini almıştı. Nihayet M. Kemal'den beklediği haber 19 Mart 1920 sabahı Yemen'de birlikte çalıştıkları Albay Saffet Arıkan ile geldi. 20 gün süren yolculuk sonunda 9 Nisan 1920 günü Ankara'ya ulaşırlar (s. 21). 23 Nisan 1920'de açılan Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne Edirne Milletvekili olarak katıldı. 3 Mayıs 1920'de TBMM'ni ilk kabinesi oluşturulurken Milli Savunma Bakanlığına Fevzi Çakmak, Genelkurmay Başkanlığına da Albay İsmet seçilmişlerdi (s.22). Bundan sonraki gelişmeler, bu bağlamda Milli teşkilatlanma, düzenli ordu kurma çabaları, ayaklanmaların bastırılması, Birinci ve İkinci İnönü Zaferleri, Batı Cephesindeki çalışmaları, Sakarya ve Başkumandanlık savaşları ile siyasi gelişmeler tarihi seyir içinde akıcı bir şekilde işlenmektedir.

Askeri zaferlerin siyasi zaferle taçlandırılması demek olan Lozan'da İsmet Paşa'nın rolü uzun uzadıya, belgelere dayanarak işlenmiştir. Lozan barış görüşmeleri esasen ilk olarak 21 Kasım 1922'de Ouchy Şatosu Otelinde başlamıştır. Çağrı yapan devletler İngiltere, Fransa, İtalya ve Japonya idi. Bütün görüşmeler için çağrılan devletler Türkiye, Yunanistan, Romanya, Sırp-Hırvat-Sloven devleti (Yugoslavya), gözlemci devlet sıfatıyla ABD katılıyordu. Boğazların statüsü için Karadeniz'e kıyısı olan Sovyet Rusya ile Bulgaristan davet edilmişlerdi. Ticaret ve yerleşme sözleşmelerine katılmak için de Belçika ve Portekiz çağrılmışlardı. İsmet Paşa Lozan görüşmelerinin daha ilk günlerinde kararlı tutumunu ortaya koymuştur. Sık sık Mondros'tan söz eden Lord Curzon'a *"Ben buraya Mondros'tan değil Mudanya'dan geldim"* tarihî cevabını vermişti. Yine Mont Benon gazinosunda delegasyonun katıldığı toplantıda, kendisine diğer heyet başkanlarına oranla daha küçük bir koltuğun ayrıldığını görünce sebebini sormuş ve aynı boyutta başka koltuk bulunmadığı cevabını alınca *"bulunduğu zaman salona girerim"* cevabını vermek suretiyle bir devlet adamına yakışan tepkiyi göstermiştir. Yapılan uzun görüşmelerden sonra 24 Temmuz 1923 tarihinde Lozan Üniversitesi salonunda yapılan törenle Lozan Antlaşması imzalanmıştır. Lozan Antlaşması tek bir metin olmayıp, esas barış antlaşması ile ona ekli 17 ayrı protokol ya da sözleşmeden oluşmaktadır. Esas antlaşmadaki maddelere bağimli olan bu ekler arasında Boğazlar rejimine, Trakya sınırının saptanmasına, oturma (ikamet)) ve yargı yetkisine, Türk ve Rum nüfusları arasındaki değişime, Osmanlı döneminde verilmiş olan ayrıcalıklara, azınlıklara ve ilan edilecek affa ilişkin protokoller ile açılımların bulunmaktadırlar. Bunların dışında antlaşma ve sözleşmelerin kimi maddelerine ilişkin bazı mektuplar da aynı gün imzalanmıştır. 143 maddelik esas barış antlaşması, Siyasal içerikli maddeler, Mali konular, Ekonomik hükümler, ulaşım ve sağlık sorunları diye 4 bölüm olarak düzenlenmiştir (s.57). Bu bölümde öteden beri Lozan üzerinde yapılan tartışmalara haklı olarak girilmemiştir. Zira, baştan sona incelendiğinde eserin, bir dönemi veya eserin konusu olan İnönü'yü yükseltmek veya birilerini yermek gibi bir hedefinin bulunmadığı, kısaca eserin *taraf* olmadığını görülecektir. Zaten bu eseri *önemli ve farklı* kılınan budur.

Üçüncü Bölümde (65-122) Cumhuriyet Türkiye'si'nde Başbakanlık başlığıyla verilmiştir. Yeni Başkent'in ve Rejimin Adlandırılması ve Cumhuriyetin İlk Başbakanlığı alt başlıkları ile, Kabineler, Programlar, Karşıt Partiler, Ayaklanmalar, Savaşanların Kucaklaşması, Türk-Yunan İşbirliği, Ulusal Ekonomi, Devletçilik ve Sanayi Planları gibi konular işlenmiştir.

Lozan ile yeni devlet uluslararasıda da tescil edilmiş bulunmaktadır. Bu dönemde yapılan en önemli işlerden birisi de yeni devletin Başkenti'nin belirlenmesidir. Daha Cumhuriyet ilan edilmeden önce 13 Ekim 1923'te TBMM'de yapılan görüşmelerde Ankara'nın Başkent olması kararlaştırılmıştır. 20 Nisan 1924 tarihli Anayasanın 2. maddesine de yer almıştır. 16 gün sonra da yeni adı belirlenecek ve bu ad Cumhuriyet olarak ilan edilecektir. TBMM'nin 29 Ekim 1923 tarihli oturumuna katılan 158 milletvekilinin tamamı Gazi Mustafa Kemal'i Cumhurbaşkanı seçtiler (s.70). Cumhurbaşkanı M. Kemal aynı gün akşam Anayasada yapılan değişiklik doğrultusunda İsmet Paşa'yı Başbakan olarak seçmiştir. Böylece İsmet Paşa Cumhuriyetin ilk Başbakanı olma şerefine nail olmuştur. İnönü, kendisinin dışında 11 bakandan oluşan kabinesini 30 Ekim'de Cumhurbaşkanı'na sunmuş ve kabine Cumhurbaşkanı tarafından onaylanmıştır. İnönü'nün hükümet programı, daha sonra Halk Partisinin de prensiplerini teşkil edecek olan 9 umde ile TBMM'nin ülkenin gelişmesi ve ilerlemesi, huzur ve iyi geçim için üzerinde ısrarla durduğu esaslar ve dış politika da Türkiye Cumhuriyetinin varlığını ve bütünlüğünü sağlam tutmak, devletin hayatı yararlarını göz önünden ayırmamak, huzuru, barışı ve iyi ilişkileri olabildiğince geliştirmek (s.71) şeklinde özetlenebilir. İnönü hükümetinin iktisadi prensipleri de; özel girişimcilğe ve belirli koşullarla yabancı sermayeye de açık bir ekonomi, olabildiğince yerli kaynaklara dayanmak, yabancılara borçlanmamak, Türk parasının değerini korumak, bütçelerin denk olmasına özen göstermek tarıma ve tarımsal endüstriye önem vermek ve ülkede ulaşımı sağlayacak yollar yapmak şeklinde özetlenebilir (s.94). Bu ekonomik program henüz bir devletçilik değil, ancak yabancılardan elindeki işletmeleri devleteleştirmeyi öngören bir *ulusal ekonomi* anlayışı idi. (s.94). Bu bağlamda İzmir İktisat Kongresi'nde alınan kararlar doğrultusunda ilk aşamada Sanaayi ve Maadin Bankası (1925) kuruldu. Bu alanda çabalar devam ederken, "*Anayurdu demir ağlarla örmek*" için büyük atılımlar yapıldı. Şeker ve dokuma fabrikaları açılmaya başlandı. Kısacası bu dönem bir yandan devletin siyasi rejimini yerleştirmekle, bir yandan da devletin yeni ekonomik ve sosyal yapısını şekillendirmekle geçmiştir. Planlı kalkınma dönemi başlamış, Devletçiliğin ilkeleri bu dönemde tespit edilmiştir.

Dördüncü Bölüm (s.123-148) Atatürk'ün Ardası Olma başlığını taşımaktadır. Bu bölümde Atatürk'ün ölümü öncesi ve sonra olaylar, görüşler ve Atatürk'ün cenaze töreni akıcı bir üslupla anlatılmaktadır.

Beşinci Bölüm (s. 149-238) Yeni Türkiye'nin Oluşumu ve İnönü başlığını taşımaktadır. Devrimin Sürdürülmesi ve Korunması alt başlığı altında İnkılap tarihi dersleri ve 6 ilkenin anayasaya girmesi, yeni Türk Abece'sinin sorunu, Türkçe'yi yabancı dillerin saldırısından kurtarmak, ulusun uygarlık hizmetlerini ve yeteneklerini tanıtmak alt başlıkları altında Cumhuriyetin temellerinin korunması, bu alanda alınan tedbirler ve uygulamalar ele alınmıştır. Laiklik ve Din Öğretimi Sorunu başlığı ile ailede dinsel görevler, laiklik anlayışında ve uygulamasında değişiklik gibi konular işlenmiştir. Eğitim ve Kültür Alanında Atılımlar alt bölümünde ise Milli eğitimdeki canlanma, Köy Enstitüleri, Mesleki Teknik eğitimin yaygınlaştırılması, Üniversite özerkliği, Türk Hümanizmasına doğru ve Halkevleri ile Halk odalarının açılışları ele alınmıştır.

Altıncı Bölümde (s.239-270) Dış Siyasada Yeni Dengeler ele incelenmiştir. Zira bu dönem aynı zamanda dış politikada da önemli gelişmeler olduğu bir dönemdir. İkinci Dünya Savaşı ve sonrası soğuk savaş döneminin bütün ağırlığının hissedildiği dönemdir. *Dolayısıyla denebilir ki, bu dönemde İnönü'nün yüklendiği görev ve sorumluluk, Cumhuriyetin kuruluşu sırasında yük-*

lendiği görev ve sorumluluk kadar önemlidir. Başka bir ifade ile İnönü'nün bu dönemdeki tarihi misyonu en az Cumhuriyetin kuruluşu sırasındaki görevleri kadar önemli ve millet hayatı bakımından önemlidir. Her aklı selim insanın kabul edeceği gibi, İnönü'nün Türkiye'yi savaşa sokmaması, Dünya Savaşı'nın yıkıntılarında ülkeyi uzak tutması başlı başına bir başarıdır. Savaşların yıkıcı sonuçlarını, yine hayatı savaş meydanlarında geçirmiş İnönü gibi bir devlet adamı bilebildi. Unutulmamalıdır ki, barışın kıymetini en iyi bilenler, savaşanlardır.

Bu dönemin önemli gelişmeleri, yeni ideolojik akımlar ve bunların Türkiye'ye tesirleri, insan hakları evrensel bildirgesi, Sovyet tehditleri ve ABD'ye yaklaşma, ABD istekleri teşkil etmektedir. Nitekim Sovyetler'in 19 Aralık 1945 tarihli Sovyet Kızıl Yıldız gazetesinde yayımlanan "Gürcistan sınırları 2.500 yıl önce Van Gölü'nden Karadeniz'e kadar uzanmaktaydı. Bu nedenle Kars, Ardahan, Artvin, Oltu, Tortum, İspir, Bayburt, Gümüşhane, Giresun toprakları Gürcistan'a, dolayısıyla Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği'ne aittir" (s.259) gibi tarihi kökenden mahrum olan istek ve tehditlerine karşılık İnönü; "açıkça söyleriz ki, Türk topraklarından hiç kimseye verecek borcumuz yoktur. Şerefli insanlar olarak yaşayacağız ve şerefli insanlar olarak öleceğiz" tarihi cevabını vermiştir (s.260).

Bu dönemin başka bir özelliği de, muhalefetin ciddi bir şekilde ortaya çıkmasıdır. İnönü'nün Millî Şeflik döneminde kendi partisinden kopan Adnan Menderes ve arkadaşları Demokrat Partisi'ni kurmuşlar ve bundan sonra da İnönü'ye muhalefet görevini bu parti üstlenmiştir.

Çok Partili Siyasal Düzene Geçiş başlığını taşıyan Yedinci Bölümde (s. 271-305) Tek Partili Dönemin Sonu, Yeni Partiler, Yeni Düzeni Yaşatma Çabaları İsmet İnönü Döneminin ve CHP İktidarının Sonu başlıkları altında daha çok iç siyasal gelişme ve çekişmeler incelenmiştir. Bu hususta da İnönü'nün samimi olarak çok partili hayata geçişi arzuladığı müşahade edilmektedir. Mesela 12 Ekim 1945'te kabul ettiği ABD Senato üyesi Claude Pepper ile konuşurken tek parti sistemine son verilmesiyle ilgili olarak "Kendimi Millet Meclisinde bir muhalefet partisi başkanı olarak gördüğüm gün, hayatımın vazifesini yerine getirmiş sayacağım" demek suretiyle bu konudaki samimiyet ve kararlılığını ortaya koymuştur. Gerçekten de İnönü'nün ülkenin çok partili demokratik hayata geçmesi hususunda yaptığı hizmetler, en az yaptığı diğer hizmetler kadar önemlidir.

Ana Muhalefet Liderliğinin Yükümlülüklerinin anlatıldığı Sekizinci Bölümde (s.307-366) Demokrat Partinin iktidara geçtiği 1950'den 1960 ihtilaline kadar olan olaylar ele alınmıştır. Bu dönemin daha çok iç siyasal olaylarla geçtiği gözlenmektedir. Bu bağlamda CHP'ye etkinlik çabaları, iktidarın baskılarını önleme gayretleri göze çarpmaktadır. 1954 yılı seçimleri ve seçim sonuçları değerlendirilmektedir. Bu bölüm aynı zamanda 27 Mayıs 1960 ihtilaline giden yolun tarihini anlatmaktadır.

Nihayet 27 Mayıs 1960 İhtilalli Adım Adım Gelen İhtilal başlığı ile Dokuzuncu Bölümde (s.367-425) incelenmiştir. Bu bölümde ülkenin bir ihtilal ortamına nasıl geldiği, ihtilalin olması, sonuçları ile ihtilal sonrasında hükümet arayışları ele alınmıştır. Bu dönemde de İnönü'nün önemli bir görev üstlendiği görülmektedir. İnönü, adeta bunalım dönemlerinin lideri olarak karşımıza çıkmaktadır. Uzlaşmacı, derleyip-toplayıcı ve demokrasiden vazgeçmeyen karakteri ile temayüz etmiştir.

Bu döneme damgasını vuran başka bir konu da CHP içindeki çekişmeler ve iç muhalefet-tir. AP ile yapılan hükümet protokolünde bazı CHP'liler, AP'ne fazla ödün verildiğini öne sürmüşlerdir. Böylece parlamento grubu içinde sayıları 77'ye yükselen bir muhalefet grubundan söz edilir olmuştur (s.405). Bu çekişmelerin arkası gelmeyecek ve İnönü ile CHP'nin yollarının ayrılmasına kadar gidecektir.

1965'ten 1971'e kadarki olayların incelendiği Onuncu Bölümde (s.427-443) CHP "Ortanın Solu"nda başlığı ile verilmiştir. Bu bölümde daha çok iç siyasal olaylara yer vermektedir. 1965 milletvekili seçimleri ve sonuçları, Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel'in hastalığı ve doğurduğu sorunlar ve CHP'deki kurultaylar özisi akıcı bir üslupla incelenmiştir.

12 Mart: Kendine Özgü Bir Ararejim (s.445-480) başlığı altında Onbirinci Bölüm işlenmiştir. 1968 Kuşağı ve Kavşağında Bunalım, öğrenci eylemleri, boykotlar, ideolojik kamplaşmalar, sonunda 12 Mart Muhturası ve sonrası bu bölümün ana konularıdır. O dönemleri hatırlamak isteyenler, bu bölümden fazlasıyla istifade edebilirler.

Yaşamın Son Evresi olarak adlandırılan bölümde (s.481-521) İnönü'nün Tabii Senatörlüğü, CHP'den kopuşu, son günleri, hastalığı ve nihayet 89 yıllık bir yaşamın noktalanması, vefatı incelenmiştir.

Üniversiteye başladığım ilk aylarda, 25 Aralık 1973 günü aramızdan ayrılan İnönü'nün 28 Aralık 1973 Cuma günü yapılan o muhteşem cenaze törenine katılmak bana da kusmet oldu. Sabah saatlerinde Çankaya'da başlayan cenaze töreni, Maltepe Camii'nde kılınan Cuma namazından sonra cenaze namazı kılındı ve Anıt-Kabir'de ebedî istirahatgâhına tevdi edildi. Töreni baştan sonuna kadar takip ettim, cenaze namazına katıldım. O günleri hatırlayanlar, ideolojik kamplaşmanın ülkeyi büyük buhranlara sürüklediğini, halkın her kesiminin kamplara ayrıldığını bilirler. Fakat merhumun cenaze töreni, bütün bunları unutturacak, mevcut ayrılıkları yok etmek istercesine genel bir kenetlenmeye vesile olmuştu. Bütün insanların yüzünden "*bu çekişme ve didişmelere, kardeş kavgasına değer mi?*" ifadelerini okumak mümkündü. Benim o zamanki gözlemim bu olmuştu. Nitekim, İnönü'nün vefatı dolayısıyla liderlerin o günkü mesajlarına bakılacak olursa, bu husus açıkça görülecektir. Belki bu mesajlarda bir takım siyasî mülahazalar olabilir ama, bunların büyük çoğunluğunun gerçeği ifade ettiği kanaatindeyim.

Eklerde (s.523-549) 14 adet ek verilmiştir. Bu eklerin hepsi özenle seçilmiş belgelerdir. Bunlar, İstanbul Üniversitesi'nin 1922'de İnönü'ye verdiği Fahri Profesörlük kararı metni, Atatürk'ün Başbakanlıktan istifa eden İnönü'ye mektubu, İnönü'nün Atatürk'ün cenaze töreni nedeniyle yayınladığı 21 Kasım 1938 tarihli bildiri, 26 Eylül 1941 tarihli Dil Bayramı Mesajı, 19 Mayıs 1944 Spor ve Gençlik Bayramı Konuşması, 12 Temmuz 1947 Bildirisi gibi sadece İnönü'nün şahsiyle ilgili olmayıp, yakın tarihimizi ilgilendiren belgelerdir.

Kısaltmalar (s.551-553) metinde geçen eser adlarının açılımını göstermektedir. Metinde geçen kaynaklar () kısaltma şeklinde verilmiş, kaynakların açılımı Kısaltmalar bölümünde verilmiştir. Bu da okuyucuya büyük bir kolaylık sağlamaktadır.

Kaynakça (s.555-564) hayli zengin olup Belgeler, süreli yayınlar, başlıca inceleme ve anılar alt başlıkları altında verilmiştir. Bu konuda hemen hemen ulaşılmayan kaynak kalmamıştır. Bu meyanda Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Arşivi, ATASE, İnönü Vakfı ve Türk Dil kurumu Arşivlerinden faydalanılmıştır. Yayımlanan mektuplar, açık ve gizli belgeler, meclis ve parti tutanakları, dönemin gazete ve dergileri yerli yerince değerlendirilmiştir. Ayrıca konuyla ilgili yerli-yabancı tetkik eserler de kullanılmıştır.

Karma bir tarzda hazırlanan Dizin (s.565-591) son derecede zengindir. Hemen hemen metinde geçen bütün şahıs ve terimleri bulmak mümkündür. Bu da eserin kullanımını kolaylaştırmaktadır.

Görüldüğü gibi; *İsmet İnönü Yaşamı Dönemi ve Kişiliği* adlı eser, sadece tarihi bir şahsiyetin hayatını anlatmakla kalmamış, 89 yıllık yakın tarihimizin özlü bir perspektifini de vermiştir. Bunu, öğrencisi olmakla daima iftihar ettiğim ve minnetle anacağım Prof. Dr. Şerafettin Turan'

a borçluyuz. O'nu yakından tanıyanlar, kendisinin ne kadar tarafsız, bilimsel ve titiz olduğunu bilirler. Yılların verdiği birikimi, dikkati, hangi şartlarda olursa olsun bilimsellikten ve doğrudan ayrılmayan Hocamın yoğun bir emekle hazırladığını bildiğimiz bu eseri, bir kaynak eser niteliğindedir. İnönü ve dönemi hakkında yazılan eserlere bakıldığında, bunların büyük bir çoğunluğunun peşin hükümlere dayandığı, zihinlerindeki bir takım şeyleri ispat etmek için yazıldıkları görülecektir. Tanıtımaya çalıştığımız eseri diğerlerinden ayıran husus, eserin birinci elden kaynaklara dayanarak tamamen bilimsel amaçlarla hazırlanmış olmasıdır. İnönü'nün kişiliği, aile çevresi, fikirleri, siyasi görüşleri vb. hususlarda artık spekülâtif değerlendirmelere yer kalmamıştır. Eserde şiyi/kötü, doğru/eğri- gizli kalmış, ele alınmamış hiçbir şey yoktur. Merak edilen her hususla ilgili orijinal ve tarafsız bilgileri bulmak mümkündür. Bu haliyle eser, sadece İnönü'nün biyografisinden ibaret olmayıp, aynı zamanda yakın tarihimizin de geniş ve özgün bir özeti niteliğindedir.

MUSTAFA ÖZTÜRK

SELÇUK AKŞİN SOMEL, *The Modernization of Public Education in the Ottoman Empire, (Politics, Society and Economy)*, Brill (Leiden) 2001 (xviii+414 sayfa).

Eser kısaltmalar listesi, transkripsiyon listesi ve konuyla ilgili notlar, önsözden müteşekkil olmak üzere xviii sayfalık bir ön kısımdan sonra giriş, 7 bölüm, sonuç, bibliyografya ve indeks kısımlarından meydana gelmektedir.

Giriş kısmında kısaca Batılılaşma hareketi hakkında bilgi verilmektedir. Gülhane Hattı Hümayun'u ile başlayan açıklama, bu yasal düzenlemelerin toplumdaki etkilerini kısaca değerlendirmektedir. Bu arada eserin diğer kısımlarında daha ayrıntılı ele alınacak olan konulara kısaca temas edilmektedir. (s.1-14).

Kitabın birinci kısmından itibaren kronolojik olarak eğitim sistemi ele alınıp, değerlendirilmiştir. Kitapta ilk olarak geleneksel okullar ele alınır. Bunlar arasında Enderun Mektebi, sübayan okulları ve medreselerin işleyiş şekilleri kısaca değerlendirilmektedir. Daha sonra devletin Batılılaşma hareketi içinde açmış olduğu temel eğitim veren yeni okullar ele alınır. Bunların her biri ayrı ayrı ele alınmamış, ancak genel olarak yapısal olarak bir değerlendirmeye tabi tutulmuştur. Örneğin ilköğretim okullarının yapısı hakkındaki değerlendirmede görüldüğü gibi. (s.23-30). Yine aynı şekilde orta dereceli okullar ve 1856'daki reform hareketleri ele alınmış; devlet politikası ve bu bağlamda okullardaki yapılanma ele alınıp tartışılmıştır. (s.42-64).

Kitabın ikinci kısmı, birinci kısımda genel olarak değerlendirilen okulların tek tek ele alınıp değerlendirildiği görülür. Bunlardan ilkin rüşdiyeler ele alınıp değerlendirilmiş (s.65-73); Kuran okullarının değerlendirilmesi ve de 1849-1869 tarihleri arasında taşradaki eğitimdeki değişimler ele alınmış ve onlarda yapılan durumunun bir değerlendirmesi yapılmıştır. Burada sadece Anadolu değil, Balkanlar'daki eğitimle ilgili değişim de burada tartışılmıştır. Bu arada, bu değişimin Batı'da ve Rusya'dakilerle karşılaştırması yapılmıştır.

Kitabın üçüncü bölümü mahalli eğitim sistemlerindeki yapılanma ele alınmış ve burada daha çok yasal yapılanma üzerinde durulmuştur. Eğitim konsülleri, bunların ortaya çıkışı, yaygınlaşması ve bu konudaki bürokrasinin yapılanması ele alınmıştır. Burada, taşradaki ilkokullar, idadiler, öğretmen okulları, öğretmenlerin ahlaki karakterleri ve hükümetin eğitim daireleri, hükümete bağlı taşra eğitim kurumları (vilayet ve sancaklardaki yapılanmalar) hakkında bilgi verilmektedir.

Eserin dördüncü bölümünde vergi sistemi, mahalli taşra teşkilatı, vergilendirmeye karşı mahalli direniş konuları ele alınmıştır. Burada 1869-1876 yılları arasında mali durum, maarif hisse-i ianesi (1877-1908 arasında) ve onların taşrada uygulaması konusunda bilgi vermektedir. Bu konuyla ilgili olarak mali kaynaklar tartışılmıştır. Bilindiği gibi, bu dönem Osmanlı devletinin mali olarak sıkıntıda olduğu bir dönem olmasına rağmen eğitim adına bazı yatırım yapmak geri kalmamıştır. Eğitim problemlerine bağlı olarak, Rüşdiye Okulları ve mahalli eğitim idareleri tartışılmıştır. (s. 139-163).

Eserin beşinci bölümü meslek okulları ile ilgilidir. Bu dönemde ihtiyaç olan devlet dairelerinde çalışacak olan ehil kişilerin yetiştirilmesi için bazı yeni okulların açıldığını görüyoruz. Bunlara örnek olarak Darülfünun zikredilebilir. Bu okullarda yetişecek elemanların Sultan Ha-

mid ideolojisine göre eğitilmesi gerekiyordu. Ayrıca yine bu kısımda ondokuzuncu yüzyılda açılan yabancı okulları hakkında da bilgi verilmiştir. Bunlara örnek olarak Beyrut'ta açılan Amerikan okulu örnek olarak verilmiştir. (s.166-204)

Eserin altıncı bölümü Türk olmayan nüfusla ilgilidir. Bunların integrasyonundaki zorluklar ve bunlara ait özel okullar tartışılmıştır. (s.205-241). Burada aşiret mektebi, Ortodoksların açtığı okulların yanı sıra, diğer farklı din ve mezheplerin okulları hakkında bilgi verilmektedir.

Kitabın yedinci ve son bölümü sosyalizasyon hareketleri ile ilgilidir. Burada ilk okulla ilgili, Rüşdiyeler ve orta dereceli okulların gelişimi hakkında bilgi verilmektedir. (s.242-270).

Genel olarak değerlendirildiğinde, kitap ondokuzuncu yüzyılda eğitimin her boyutta şekillenmesini, ortamın sosyo-ekonomik şartlarını göz önünde tutmaktadır. Osmanlı Devleti çok farklı din, dil ve ırktan insanlardan meydana geliyordu. Dolayısıyla bunların entegrasyonu sorun yaratmıştı. Bu sorun, devletin zayıfladığı dönemde daha belirgin olarak ortaya çıkmıştır. Eğitim sürekli yatırıma ihtiyaç duyan bir alandır. Halbuki siyasi olarak istikrarlı olmayan devlet, zorlansa da, bu alanda bazı yatırımlar yapmak zorunda kalmıştır.

Bu kitapta dikkatimizi çeken noktalardan biri de azınlık okullarının yanı sıra, yabancı ülkelerin açtığı okullardır. Bu okulların bir kısmının hala hayatiyetini koruduğu göz önünde tutulursa, günümüz eğitim sorunlarını daha iyi anlayabilmek açısından eserin okunmasında yarar vardır.

ESİN KAHYA

FREDERIC HITZEL, *L'Empire Ottoman, XVe-XVIIIe siècles*, Editions Les Belles Lettres, Paris, 2001, 319 s.

Fransız türkologlarından Dr. F. Hitzel bu eserinde Osmanlı tarihinin klasik çağı olan 1453'ten 1839'a kadarki dönemi incelemektedir. Bu itibarla Osmanlı devletinin 1302-1453 yılları arasındaki kuruluş dönemine kitabında sadece yedi sayfa ayırmış, 1839'dan 1920'ye kadar uzanan Batılılaşma dönemine ise hiç değinmemiştir. Söz konusu eser iki ana bölümden ibarettir. Birinci anabölümde (s. 21-128) "Osmanlı İmparatorluğu"nun siyasi ve sosyal bünyesiyle iktisadi gelişmesi ele alınmış, ikinci anabölümde de (s. 131-268) "Osmanlı insanı" başlığı altında dini hayat, edebiyat, sanatlar, boş vakitleri kullanma (Les Loisirs) ve özel yaşayış tarzı anlatılmıştır. Görüldüğü gibi, yazarın konuya yaklaşımı alışılmışın dışındadır. Ayrıca "Tarih" altbölümünün sonuna genel kronoloji konmuş (s. 33-46), diğer altbölümler arasına da kronoloji listeleri yerleştirilmiştir. Bunlar "İmparatorluk ve merkezi" altbölümünde İstanbul'da vukubulan başlıca olaylar ve mevcut âbideler (s. 65-68)'e ve "Edebiyat" altbölümünde, ölüm tarihi sırasıyla bazı yazarlar (s. 179-190)'a aittir.

Dr. Hitzel eserinin Giriş'inde Osmanlı devletinin Anadolu kutası ve İstanbul şehrine ağırlık vereceğini, Balkan ve Arap vilayetlerindeki olaylara ancak gerektiği ölçüde temas edeceğini bildirmektedir (s. 9). Yazarın niyeti Osmanlı tarih ve medeniyeti hakkında Fransızlara doğru ve oldukça kapsamlı bilgi vermek olduğu anlaşılıyor. Nitekim Bibliyografya'da hiçbir Türkçe kaynak bulunmamakta, yalnızca Batı dillerinde eserlerle önemli dergi ve ansiklopedi makaleleri zikredilmektedir.

Dr. Hitzel Osmanlı devlet yapısını en yeni bilgiler ışığında ortaya koymuştur. Böylece Osmanlılarda Arazi mülkiyeti, şer'i ve örfi vergiler, iltizam usulü başarılı bir tarzda açıklanmıştır. Osmanlı umarının Batı feodal sisteminden farkı belirtilmiş, Batı'da devletin senyörlere toprak terkettiği, Osmanlılarda ise umarlı sipahilere vergi toplama hakkı tanımakla yetinildiği kaydedilmiştir (s. 103, 115). Yazar Osmanlı toplumunda temel kurumun din olduğu üzerinde durur. Şöyle ki, bu toplumda "Din sadece bir inanç sistemi değil, kimliğin esasıdır" (s. 149). Ona göre, "Osmanlı imparatorluğu bir terkip sonucudur; burada ayrımlar din esası üzerinde kendini belirtir" (s. 195). Çoğu Türkçe konuşan Müslümanların yanında, XV. yüzyıl ikinci yarısından itibaren Rum, Ermeni ve Yahudiler "millet" halinde teşkilatlandırılmış olup dini reislerle kendi milletleri üzerinde bir takım haklar tanınmıştır. Şeyhülislamlık makamı da Kanuni Süleyman saltanatında nüfuz kazanarak bir çeşit "İslam kilisesi" halini almıştır. Bu ise "İslam geleneğinde muadili olmayan bir vakadır" (s. 158).

Osmanlılar kendilerinden önce Anadolu'da hakim olan Selçukluların Araplardan miras aldıkları cami mimarisine damgalarını vurmuşlardır. İlk hükümet merkezleri Bursa'da Ulucami'yi yirmi kubbeli, ikinci merkezleri Edirne'de Eski cami'yi dört kubbeli, son merkezleri İstanbul'da Mimar Sinan yapısı Süleymaniye'yi tek kubbeli olarak inşa etmişlerdir. Türk mimarisini diğer İslam topluluklarından farklı kılan ise ucu sivri, ince yuvarlak minaredir (s. 209). Osmanlılar hattatlık, tezhip, minyatür ve çinçilikte de sanat değeri yüksek eserler vücuda getirmişler, musiki ve raksda başarılı olmuşlardır (s. 214-216).

Tanıttığımız eserin en ilgi çekici bölümü Müslüman Osmanlıların boş vakitlerini kullanmalarına ayrılan kısmıdır (s. 217-244). İstanbul'da yönetici tabaka ile zenginler kışın konaklarında, yazın Boğaziçi yalılarında maiyetlerindeki şairler ve musikişinaslarla eğlenirler, fakir halk kahve-

hanelerde çubuk tüttürerek sohbet ederler, tavla oynarlar, meddah ve saz şairlerini dinlerlerdi. Ramazan orta oyunu ve karagöz seyri mutattı. Cuma günleri düzenlenen padişahın selamlık alayı, şehzadelerin sünnet merasimi, donanmanın ilkbaharda İstanbul'dan ayrılış töreni, Esnaf loncalarının Atmeydanı'nda âlet ve edevatlarıyla yürüyüşü de onların eğlencelerindendi. Ayrıca erkekler Okmeydanı'nda ok atışı, cirit ve güreş müsabakalarını takip ederler, kadınlar hamam safası yaparlardı.

Eserin son alt bölümü olan "özel hayat"da yazar önce Osmanlıların meskenlerine dair bilgi verir, sonra aile içi münasebetleri ele alır. Kuzey-batı Anadolu ile Rumeli'de "Osmanlı evi" iki katlı ve ahşaptır; Güney-doğu'da "Arap evi" ise ortası avlulu ve kârgirdir (s. 249-250). Padişahın sarayında ve zenginlerin konaklarında "haremler" daireleri bulunur, halkın büyük çoğunluğu tek kadınla evlenirdi. Osmanlı ailesi pederşahi olmakla birlikte, ev içinde annenin sözü geçerdi (s. 253).

Bu son alt bölümde Osmanlı toplumunda eğitim konusu işlenerek, ilk öğretimin "mahalle mektebi"nde, orta ve yüksek öğretimin "medrese"de verildiği anlatılmıştır (s. 261-264). Medreselerin aşağı mertebelerinden mezun olanlar camilerde imam veya hatip olurlar, öğrenimlerini ilerletenler müderrislik ve kadılıklara tayin edilirdi. Devletin eski gücünü kaybettiği XVIII. yüzyılda, ordu ve donanmaya Batı teknik bilgisine sahip subaylar yetiştirmek üzere, İstanbul'da askeri okullar da kurulmuştur (s. 264).

Kitapta metin içine haritalar, resimler ve minyatürler konmuş, sonuna ayrıntılı fihristler eklenmiştir.

Dr. Hitzel, uzun bir çalışma sonucu, Osmanlı Türklerinin devlet kuruculuğu ve medeniyetlerini aydınlatan kalıcı bir eser ortaya koymuştur. Onun terkip kabiliyeti takdire değer. Kitapta bazı yanlışlara da rastlanmaktadır. Örnek olarak şunlar gösterilebilir: s. 20'de haritada Bosna Akdeniz ortasında yer almaktadır; s. 65'te pişmiş topraktan mamul küplerin "teneke" olduğu yazılmıştır. Kanuni'nin 1566'da kuşattığı Macar kalesinin adı Szeged (Szigetvar) olarak verilmiştir (s. 40 ve 286). Halbuki Szeged Tuna'nın doğusunda, Szigetvar ise nehrin batısında iki ayrı şehirdir. Osmanlı devletinin 1639'da İran ile imzaladığı barış antlaşmasının yeri de "Asr-e Chirin" değil (s. 242), Kasr-ı Şirin olacaktır. Bu yanlışların eserin 2. baskısında düzeltilmesini diler, yazarı kutlarız.

ERCÜMENT KURAN

2002 YILI BİRİNCİ YARISINDA KÜTÜPHANEMİZE GELEN KİTAPLAR VE DERGİLER

A. KİTAPLAR

ABACI, NURCAN: *Bursa Şehri'nde Osmanlı hukuku'nun uygulanması (17. yüzyıl)* / Nurcan Abacı. — 1. bsk. — Ankara : Kültür Bakanlığı Yayınlar Dairesi Başkanlığı, 2001. xiii, 249 s. ; 24 cm. — (Kültür Bakanlığı yayınları ; 2728. Yayınlar Dairesi Başkanlığı Kültür Eserleri dizisi ; 328) ISBN 975172645X (A.VI/4061).

ABDULLAH RAMİZ PAŞA: *Emsile-i Türkiye* / Abdullah Ramiz Paşa ; haz. Emir İçhem İdben. — Ankara : Türk Dil Kurumu, 1999. xxxiv, 434 s. ; 25 cm. — (AKDİTYK Türk Dil Kurumu yayınları ; 716. Türkiye Türkçesi ve Tarihî Devirler Yazı Dilleri Gramerleri Projesi ; 1) ISBN 9751610885 (A.VI/3203).

ABDUSAMATOV, MALİK: *Uzbekiston şarkşinoslari* : bibliografik oçerk / Malik Abdusamatov. — Taşkent : Komuslar Boş Tahririyati, 1996. 503 s. ; 22 cm. — (Taşkent Davlat Şarkşunoslik İnstituti) ISBN 5989801248 (A.VI/3268).

Abılay Han. *Kenesarı: ult-azattık kozğalıs meseleleri* / redaksiyalık alka M. K. Kozıbaev (jauaptı redaktor)... [et al.]. — Almatı : Çılım, 1993. 115 s. ; 20 cm. — (Kazakistan Respublikasının Ülttik Çılım Akademiyası Ş. Ş. Uelihanov Atındağı Tarih Jene Etnologiya İnstituti) ISBN 5628013595 (A.VI/3450).

The Abkhazians : a handbook / ed. by George Hewitt. — New York : St. Martin's Press, 1998. 288 s. : res. ; 22 cm. — (Peoples of the Caucasus) ISBN 031221975X (A.VI/3481).

Abrar gıbadulloviç Karımullin. *Biobibliografiçeskiy ukazatel* / sostavitel R. H. Timergalina ; redaktor F. G. Timirşina. — Kazan : UFA, 1995. 72 s. ; 20 cm. — (Natsionalnaya Biblioteka İmeni A. Z. Balidi Respubliki Başkortostan Natsionalnaya Biblioteka Respubliki Tatarstan İnstitut Yazıka Literaturı i İstorii im. G. İbragimova ANT) (A.VI/3469).

ABU-MANNEH, BUTRUS: *Studies on islam and the Ottoman Empire in the 19th century (1826-1876)* / Butrus Abu-Manneh. — İstanbul : Isis,

2001. 208 s. ; 24 cm. — (Analecta Isisiana ; 52) ISBN 9754281874 (A.VI/3676).

Academicienii din Basarabia și transnistria : a doua jumătate a secolului al XIX-lea, prima jumătate a secolului al XX-lea / studiu introductiv Ion Jarcuțchi ; alcătuire și portrete biobibliografice Brighita Covarschi, Ion Jarcuțchi. — Chișinău : CETINI, 1996. 127 s. ; 20 cm. — (Academia de Științe a Republicii Moldova, Institutul de Istorie) (A.VI/3284).

ACAROĞLU, M. TÜRKER: *İlk derleme müdürü Selim Nüzhet Gerçek : yaşamı-yapıtları-kitaplarına girmemiş seçme yazıları* / M. Türker Acaroğlu. — 1. bsk. — Ankara : Kültür Bakanlığı Yayınlar Dairesi Başkanlığı, 2001. viii, 156 s. ; 20 cm. — (Kültür Bakanlığı yayınları ; 2648. Yayınlar Dairesi Başkanlığı Kültür Eserleri dizisi ; 306) ISBN 9751727596 (A.VI/4026).

ACHAEMENID HISTORY WORKSHOP (5 : 1985 : LONDON) : *Method and theory : proceedings of the London 1985 Achaemenid history workshop* / ed. by Amélie Kuhrt, Heleen Sancisi-Weerdenburg.. — Leiden : Nederlands Instituut Voor Het Nabije Oosten, 1988. xv, 228 s. ; 25 cm. — (Achaemenid History ; 3) ISBN 9062584039 (A.VI/3722).

ACHAEMENID HISTORY WORKSHOP (4 : 1984 : GRONINGEN UNIVERSITY): *The Greek sources : proceedings of the Groningen 1984 Achaemenid history workshop* / ed. by Heleen Sancisi-Weerdenburg, Amélie Kuhrt. — Leiden : Nederlands Instituut Voor Het Nabije Oosten, 1987. xiii, 175 s. ; 25 cm. — (Achaemenid History ; 2) ISBN 9062584020 (A.VI/3721).

ACHAEMENID HISTORY WORKSHOP (3 : 1983 : GRONINGEN UNIVERSITY): *Sources, structures and synthesis : proceedings of the Groningen 1983 Achaemenid history workshop* / ed. by Heleen Sancisi-Weerdenburg. — Leiden : Nederlands Instituut Voor Het Nabije Oosten, 1987. xiv, 196 s. ; 25 cm. — (Achaemenid History ; 1) ISBN 9062584012 (A.VI/3720).

ACUN, HAKKI: *Kosova-Prizren Fatih Sultan Mehmet Namazgâhı (Kırık Cami) kazı ve restorasyon çalışmaları ile Şehit Başçavuş Hüseyin Kutlu Parkı = Germimet dhe restaurimet e namazxhaut (Xhamia e Thyer) Kosova-Prizren Fatih Sultan Mehmet dhe parku i deshmorit (Başçavuş) Hüseyin Kutlu* / Hakkı Acun, Mehmet İbrahimgil. — Ankara : Türk

Tarih Kurumu, 2002. 11, [37] s. : res. (kimi rnk.) ; 28 cm. — (AKDTYK Türk Tarih Kurumu yayınları ; XXIX. Dizi - Sa. 1) ISBN 9751615593 (B.I/2318).

ADANIR, FİKRET: *Makedonya sorunu : oluşumu ve 1908'e kadar gelişimi* / Fikret Adanır ; çev. İhsan Catay ; yay. haz. Ayşen Anadol. — İstanbul : Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 2001. xvi, 312 s. ; 21 cm. — (Tarih Vakfı Yurt yayınları ; 123) Eserin özgün adı: Die Makedonische frage. ISBN 9753331576 (A.VI/3738).

ADJİ, MURAT: *Kaybolan millet : Deşt-i Kıpçak medeniyeti : Kumukların, Balkarların, Kozakların, Kazakların, Tatarların, Karaçayların, Yakutların, Çuvaşların, Gagavuzların, Kırım Tatarlarının, bazı Rusların ve Ukraynalıların ve diğer Türk (Kıpçak) soyundan dağılan, ama köklerini unutan halkların şeceresine dair...* / Murat Adji ; çev. Zeynep Bağlan Özer. — 1. bsk. — Ankara : Atatürk Kültür Merkezi, 2002. xxxiii, 302 s. ; 25 cm. — (AKDTYK Atatürk Kültür Merkezi yayını ; 277) ISBN 975161497X (A.VI/3590).

ADJİ, MURAT: *Kıpçaklar : Türklerin ve büyük bozkırın kadim tarihi* / Murat Adji ; çev. Zeynep Bağlan Özer. — 1. bsk. — Ankara : Atatürk Kültür Merkezi, 2002. xvi, 312 s. : res. ; 25 cm. — (AKDTYK Atatürk Kültür Merkezi yayını ; 281) ISBN 9751615321 (A.VI/3589).

After Empire: multiethnic societies and nation-building : the Soviet Union and the Russian, Ottoman, and Habsburg Empires / ed. by Karen Barkey, Mark von Hagen. — Oxford : Westview Press, 1997. 200 s. ; 23 cm. ISBN 0813329647 (A.VI/3719).

AFYONCU, ERHAN: *İlk Türk matbaasının kurucusu hakkında yeni bilgiler* / Erhan Afyoncu. — Ankara : Türk Tarih Kurumu, 2002. 607-622, [4] ss. ; 24 cm. Belleten LXV, Ağustos 2001, sayı 243'den ayırabasm. (A.VI/3608).

AFYONCU, FATMA: *XVII. Yüzyılda Hassa Mimarları Ocağı* / Fatma Afyoncu. — 1. bsk. — Ankara : Kültür Bakanlığı Yayınlar Dairesi Başkanlığı, 2001. xi, 108 s. ; 24 cm. — (Kültür Bakanlığı yayınları ; 2702. Yayınlar Dairesi Başkanlığı Kültür Eserleri dizisi ; 316) ISBN 9751726603 (A.VI/3947).

Afyonkarahisar kütüğü / proje yürütücüsü Şan Öz-Alp ; yay. kurulu Nüket Saracel, Ö. Faruk Emrullahoğlu, H. Rıza Aşıkoğlu ; yay. haz. İbrahim Küçükkurt... [ve başk.]. — Afyon : Afyon Kocatepe Üniversitesi, 2001.

- ... c. : rnk. res. ; 31 cm. — (Afyon Kocatepe Üniversitesi yayın no ; 35) ISBN 9757150355 (B.I/2387).
- AGARD, WALTER R.: *The Greek mind* / Walter R. Agard. — Princeton : D. Van Nostrand Company, Inc., 1957. 190 s. ; 18 cm. — (An Anvil Original ; 17) (A.VI/3903).
- AĞANOĞLU, H. YILDIRIM: *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Balkanlar'ın makûs talihi göç* / H. Yıldırım Ağanoğlu. — 1. bs. — İstanbul : Kum Saati, 2001. 397 s. ; 21 cm. ISBN 9758414313 (A.VI/3996).
- AHMED, KEMAL MAZHAR: *Birinci Dünya Savaşı yıllarında Kürdistan* / Kemal Mazhar Ahmed ; çev. Mustafa Düzgün. — 2. bsk. — Ankara : Berhem, 1992. 125 s. ; 21 cm. — (Berhem yayınları ; 4) Eserin özgün adı: Kurdistan le salekani şeri yekemi cihan da. ISBN 9187096013 (A.VI/3642).
- AHMET MİTHAT EFENDİ: *Fatma Aliye Hanım yahut bir muharrire-i Osmaniye'nin neşeti* / Ahmet Mithat Efendi ; çeviriyazı Lynda Goodsell Blake ; yay. haz. Müge Galin. — İstanbul : Isis, 1998. xi, 96 s. ; 23 cm. ISBN 9754281165 (A.VI/3668).
- AHMETGALEEVA, YA. S.: *İssledovanie tyurkoyazıçnogo pamyatnika "kisekbaş kitabı"* / Ya. S. Ahmetgaleeva ; otvetstvennyy redaktor A. T. Tagirdjanov. — Moskva : İzdatelstvo Nauka, 1979. 192 s. ; 20 cm. — (Akademiya Nauk SSSR Kazanskiy Filial İstitut Yazıka, Literaturı i İstorii im. G. İbragimova) (A.VI/3491).
- AK, COŞKUN: *Bağdatlı Rûhî divânı* : karşılaştırmalı metin / Coşkun Ak. — Bursa : Uludağ Üniversitesi, 2001. ... c. ; 24 cm. — (Uludağ Üniversitesi yayınları yayın no ; 11-016-0337) ISBN 9756958413 (tk.) (A.VI/2931).
- AKA, İSMAİL: *Buyuk Temur Davlatı* / İsmail Aka. — Toşkent : Çulpon Naşrieti, 1996. 157 s. ; 21 cm. ISBN 5825005110 (A.VI/3447).
- Akademisyenlerin çalışma yaşamı ve kariyer sorunları / Mustafa Aytaç... [ve başk.]. — Bursa : Uludağ Üniversitesi, 2001. xxii, 310 s. ; 24 cm. — (Uludağ Üniversitesi Araştırma Fonu İşletme Müdürlüğü proje no ; 99/29) ISBN 9756958480 (A.VI/3558).
- AKALIN, MEHMET: *Dil yazıları* / Mehmet Akalın ; haz. Recep Toparlı. — Ankara : Türk Dil Kurumu, 2001. xvii, 498 s. ; 25 cm. — (Türk Dil Kurumu yayınları ; 781. Gramer Bilim ve Uygulama Kolu yayınları ; 32) ISBN 9751614015 (A.VI/3576).

- AKAR, METİN: *Veled Çelebi İzbudak* / Metin Akar. — Ankara : Türk Dil Kurumu, 1999. 308 s. ; 20 cm. — (AKDİTYK Türk Dil Kurumu yayınları ; 723) ISBN 9751611318 (A.VI/3514).
- AKAT, YÜCEL: *Hüseyin Kocabaş koleksiyonu cam eserler kataloğu* = *Catalogue of glass in the Hüseyin Kocabaş collection* / Yücel Akat, Nezih Fıratlı, Hüseyin Kocabaş. — İstanbul : Arkeoloji ve Sanat, 1984. 48 s. : res. ; 23 cm. — (Arkeoloji ve Sanat yayınları. Müze, Sergi ve Koleksiyon Katalogları dizisi = Archaeology and Art publications. Catalogues of Museum, Exhibition and Collection series ; 2) (A.VI/3755).
- AKGÖNÜL, SAMİM: *Une communauté deux états : la minorité turcomusulmane de thrace occidentale* / Samim Akgönül. — 1. impression. — İstanbul : Isis, 1999. 297 s. ; 24 cm. — (Travaux du CeRATO. Centre de Recherche sur l'Asie Intérieure, le Monde Turc et l'Espace Ottoman ; 5. Strasbourg) ISBN 9754281270 (A.VI/3711).
- AKGÜNDÜZ, MURAT: *XIX. asır başlarına kadar Osmanlı Devleti'nde şeyhülislâmlık* / Murat Akgündüz. — İstanbul : Beyan, 2002. 368 s. ; 21 cm. — (Beyan yayınları ; 346) ISBN 9754732892 (A.VI/3644).
- AKIN, HAYDAR: *Ortaçağ Avrupası'nda cadılar ve cadı avı* / Haydar Akın ; ed. Zehra Aksu Yilmazer. — 1. bsk. — Ankara : Dost Kitabevi, 2001. 404 s. : res. ; 21 cm. ISBN 9752980007 (A.VI/3327).
- AKKAYA, TAYFUN: *Herakleia Pontike (Karadeniz Ereğlisi)'nin tarihî gelişimi ve eski eserleri* / Tayfun Akkaya. — 1. bs. — İstanbul : Troya, 1994. 192 s. : res., 1 katl. pl. ; 28 cm. — (Troya yayınları ; 12. Monografya dizisi ; 1) ISBN 9757261041 (B.I/2332).
- AKSOY, YAŞAR: *Smyrna İzmir : efsaneden gerçeğe* / Yaşar Aksoy. — 1. bs. — İzmir : İzmir Büyükşehir Belediyesi, 2002. xiv, [7], 456 s. : res., 1 katl. res. ; 31 cm. — (İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür yayını. Kent Kitaplığı dizisi ; 23) ISBN 9751800382 (B.I/2378).
- AKŞİN, SİNA: *Essays in Ottoman-Turkish political history* / Sina Akşin. — 1. printing. — İstanbul : Isis, 2000. 243 s. ; 24 cm. — (Analecta Isisiana ; 46) ISBN 9754281637 (A.VI/3675).
- Akten des IV. internationalen kongresses für hethitologie : Würzburg, 4.-8. Oktober 1999* / hrsg. von Gernot Wilhelm. — Wiesbaden : Harrassowitz Verlag, 2001. xxiii, 759, xviii s. : tafeln ; 25 cm. —

- (Studien zu den Boğazköy-Texten, ISSN 0585-5833 ; 45) ISBN 3447044853 (A.VI/3816).
- AKURGAL, EKREM: *The Hattian and Hittite civilizations* / Ekrem Akurgal. — 1. ed. — Ankara : Republic of Turkey Ministry of Culture, 2001. xii, 300 s. : res. ; 25 cm. — (Publications of the Republic of Turkey Ministry of Culture ; 2616. Directorate of publications Arts series ; 329) ISBN 9751727561 (A.VI/4062).
- ALBAYRAK, HÜSEYİN: *Kurtuluş Savaşı'nda Trabzon* / Hüseyin Albayrak. — Trabzon : [yayl.y.], 1981. 98-179 ss. ; 24 cm. Trabzon'dan Atatürk'e adlı kitaptan ayrışım. (A.VI/3763).
- ALBAYRAK, HÜSEYİN: *Kuruluşunun 100. yılında Cudibey İlkokulu* / Hüseyin Albayrak. — Trabzon : Cudibey İlkokulu 100. Yıl Yayınları, 1988. 158 s. : res. ; 24 cm. — (Cudibey İlkokulu 100. Yıl yayınları kitap ; 1) (A.VI/3761).
- ALBAYRAK, HÜSEYİN: *Trabzon İskender Paşa Külliyesi* / Hüseyin Albayrak. — Ankara : [yayl.y.], 1998. 72 s. : res. (kimi rnk.) ; 24 cm. ISBN 975952242X (A.VI/3760).
- ALBAYRAK, HÜSEYİN: *Trabzon kültür tarihine bir bakış : Trabzon tarihi : Trabzon eğitim tarihi : Trabzon basın tarihi* / Hüseyin Albayrak. — 1. bsk. — Trabzon : [yayl.y.], 1989. 74 s. : res. ; 24 cm. Trabzon 89 isimli eserden ayrışım. (A.VI/3758).
- ALBAYRAK, HÜSEYİN: *Trabzon Orta Hisâr ve çevresi* / Hüseyin Albayrak. — Ankara : [yayl.y.], 1998. xi, 180 s. : res. (kimi rnk.) ; 24 cm. ISBN 9759522454 (A.VI/3759).
- Alchemical medicine : Paracelsus* / translated, with annotations, by Arthur Edward Waite. — Edmonds : Holmes, 2000. 36 s. ; 22 cm. ISBN 1558181303 (A.VI/3480).
- ALEXANDER, CHRISTOPHER: *A foreshadowing of 21st century art : the color and geometry of very early Turkish carpets* / Christopher Alexander. — New York : Oxford University Press, 1993. 350 s. : res. (kimi rnk.) ; 31 cm. — (Center for Environmental Structure series ; 7) ISBN 0195208668 (B.I/2394).
- ALİ KUŞÇU: *Mir'âtü'l-âlem : evrenin aynası* / Ali Kuşçu ; [çev.] Seyyid Ali Paşa ; haz. Yavuz Unat. — 1. bsk. — Ankara : Kültür Bakanlığı Yayınlar Dairesi Başkanlığı, 2001. ix, 162 s. ; 20 cm. — (Kültür

Bakanlığı yayınları ; 2696. Yayınlar Dairesi Başkanlığı Kültür Eserleri dizisi ; 314) Kitap Ali Kuşçu'nun fethiyye adlı eserinin çevirisidir. ISBN 9751727693 (A.VI/4045).

Alkım konferansları I / yay. ve yöneten Nezih Başgelen. — İstanbul : Arkeoloji ve Sanat, 1989. 92 s. ; 20 cm. — (Arkeoloji ve Sanat yayınları. Konferanslar dizisi ; 2) ISBN 9757538051 (A.VI/3751).

ALPER, CENGİZ: *Çeşitli yönleriyle Van : araştırma, inceleme, derleme* / Cengiz Alper. — 3. bsk. — İstanbul : [yayl.y.], 2001. 224 s. : rnk. res. ; 24 cm. (A.VI/3559).

ALTAN, EBRU: *Haçlı ordularının Anadolu'da geçtiği yollar* / Ebru Altan. — Ankara : Türk Tarih Kurumu, 2002. 571-582 ss. ; 24 cm. Belleten LXV, Ağustos 2001, sayı 243'den ayırbasım. (A.VI/3605).

Der altar des Artemisions von Ephesos / bearbeitet von Ulrike Muss, Anton Bammer ; unter mitarbeit von Mustafa Büyükkolancı. — Wien : Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 2001. 2 c. ; 39 cm. — (Forschungen in Ephesos ; XII/2) İçindekiler: 1.c.: Textband __ 2.c.: Tafelband. ISBN 3700129793 (C/632).

ALTINDAL, AYTUNÇ: *Bilinmeyen Hitler* / Aytunç Altındal. — 7. bs. — Ankara : Yeni Avrasya, 2001. 254 s. : res. ; 21 cm. ISBN 9756669012 (A.VI/4003).

ALTINDAL, AYTUNÇ: *Türkiye ve ortodokslar* / Aytunç Altındal ; yay. koordinatörü Ahmet Doğan. — 2. bs. — Ankara : Yeni Avrasya, 2002. 207 s. ; 20 cm. — (Yayın no ; 10. Araştırma İnceleme serisi ; 06) ISBN 975666911X (A.VI/3637).

ANADOL, CEMAL: *Türk-islâm medeniyetinde ahilik kültürü ve fütüvvetnâmeler* / Cemal Anadol. — 2. bsk. — Ankara : Kültür Bakanlığı Halk Kültürlerini Araştırma ve Geliştirme Genel Müdürlüğü, 2001. x, 130 s. ; 24 cm. — (Kültür Bakanlığı yayınları ; 2684. Halk Kültürlerini Araştırma ve Geliştirme Genel Müdürlüğü yayınları ; 150. Gelenek Görenek ve İnançlar dizisi ; 10) ISBN 9751708206 (A.VI/3549).

ANADOL, CEMAL: *Türk kültür ve medeniyeti* / Cemal Anadol, Fâzile Abbasova ; yay. sorumlusu Adem Sarıgöl ; redaksiyon Nâzile Abbashı. — 2. bsk. — İstanbul : IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2002. 824 s. ; 21 cm. — (IQ Kültür Sanat Yayıncılık ; 10. Araştırma-İnceleme ; 5) ISBN 9756618086 (A.VI/3624).

- Anadolu Selçuklu sikkelerinde yazı dışı figüratif öğeler* / haz. Gündegül Parlar. — 1. bsk. — Ankara : Kültür Bakanlığı Yayınlar Dairesi Başkanlığı, 2001. xii, 220 s. : res. (kimi rnk.) ; 24 cm. — (Kültür Bakanlığı yayınları ; 2597. Yayınlar Dairesi Başkanlığı Sanat Eserleri dizisi ; 321) ISBN 9751725666 (A.VI/4032).
- The analysis of certain major classes of upper palaeolithic tools* / Hallam L. Movius... [et al.] ; ed. by Hugh Hencken. — Cambridge : Peabody Museum. Harvard University, 1968. 58 s. : res. ; 27 cm. — (American School of Prehistoric Research. Bulletin no ; 26) (B/9128).
- Ancient Egyptian materials and technology* / ed. by Paul T. Nicholson, Ian Shaw. — reprinted. — Cambridge : Cambridge University Press, 2001, c2000. xviii, 702 s. : res. ; 28 cm. ISBN 0521452570 (B.I/2355).
- AND, METİN: *Drama at the crossroads : Turkish performing arts link past and present, east and west* / Metin And. — 1. published. — İstanbul : Isis, 1991. vi, 185 s. : res. (kimi rnk.) ; 28 cm. ISBN 9754280266 (B.I/2277).
- AND, METİN: *Osmanlı şenliklerinde Türk sanatları* / Metin And. — 1. bsk. — Ankara : Kültür ve Turizm Bakanlığı, 1982. xi, 266, yak. 80 s. : res. (kimi rnk.) ; 28 cm. — (Kültür ve Turizm Bakanlığı yayınları ; 529. Sanat Eserleri dizisi ; 2) (B.I/2339).
- AND, METİN: *Osmanlı tasvir sanatları I : minyatür* / Metin And. — İstanbul : Türkiye İş Bankası, 2002. 483 s. : rnk. res. ; 30 cm. — (Türkiye İş Bankası Kültür yayınları seri adı ve numarası ; sanat/80. Genel yayın no ; 573) ISBN 9754583285 (B.I/2295).
- ANSCOMBE, FREDERICK F.: *The Ottoman gulf : the creation of Kuwait, Saudi Arabia, and Qatar* / Frederick F. Anscombe. — New York : Columbia University Press, 1997. xiv, 270 s. ; 23 cm. ISBN 0231108397 (A.VI/3292).
- APATAY, ÇETİNKAYA: *Port Arthur'dan Pearl Harbor'a Pasifik'te olup bitenler* / Çetinkaya Apatay. — İstanbul : [yayl.y.], 2002. xi, 226 s. : res. (kimi rnk.) ; 24 cm. ISBN 9754092044 (A.VI/3948).
- APAYDIN, MUSTAFA: *Türk hiciv edebiyatında Ziya Paşa* / Mustafa Apaydın. — 1. bsk. — Ankara : Kültür Bakanlığı Yayınlar Dairesi Başkanlığı, 2001. xii, 454 s. ; 24 cm. — (Kültür Bakanlığı yayınları ; 2571. Yayınlar Dairesi Başkanlığı Sanat-Edebiyat Eserleri dizisi ; 364-119) ISBN 9751726646 (A.VI/4038).

The arabian nights / translated by Husain Haddawy ; based on the text of the fourteenth-century Syrian manuscript ed. by Muhsin Mahdi. — New York : W. W. Norton & Company, 1990. xxx, 428 s. ; 21 cm. ISBN 0393959066 (A.VI/3907).

ARASLI, ALTAN: *Avrupa'da Türk izleri* / Altan Araslı. — 1. bsk. — Ankara : Kültür Bakanlığı Yayınlar Dairesi Başkanlığı, 2001. 2 c. : rnk. res. ; 28 cm. — (Kültür Bakanlığı yayınları ; 2712-1, 2712-2. Yayınlar Dairesi Başkanlığı ; 320) ISBN 9751726875 (tk.) (B.I/2403).

Archaische keramik aus Olympia. — Berlin : Walter de Gruyter, 2000. vi, 316, 90 s. : res. ; 29 cm. — (Olympische Forschungen ; 28) İçindekiler: Lakonische und lakonisierende keramik / Erika Kunze-Götte ; Korinthische keramik / Joachim Heiden ; Attisch Schwarzfigurige keramik / Johannes Burow. ISBN 3110165597 (B.I/2346).

AREL, AYDA: *Bir şehir-i ruşenâbâd, kâr-ı anka bir bender = Tanzimat öncesi İzmir sanatında yeni yönelimler* / Ayda Arel. — 1. bs. — İzmir : İzmir Büyükşehir Belediyesi, 2002. 91 s. : res. ; 24 cm. — (İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür yayını. Kent Kitaplığı dizisi ; 20) ISBN 9751800641 (A.VI/3931).

Arheologičeskiye otkrıtiya 1997 goda / ed. V. V. Sedov, H. B. Lopatin. — Moskva : Editorial URSS, 1999. 376 s. ; 20 cm. — (İnstitut Arkeologii Rossiyskoy Akademii Nauk) ISBN 5836000360 (A.VI/3248).

ARIKAN, ZEKİ: *İlk Osmanlı tarihçilerinde süreklilik niteliği taşıyan öğeler* / Zeki Arıkan. — Ankara : Türk Tarih Kurumu, 2002. 591-606 ss. ; 24 cm. Belleten LXV, Ağustos 2001, sayı 243'den ayrışım. (A.VI/3610).

Arnavutluk Devlet Arşivleri Osmanlı yazmalar kataloğu = Katalogu i dorëshkrimeve Osmane ne arkivat e shqiperise = Ottoman manuscripts catalog of Albanian State Archives / proje yürütücüsü Rıza Ayhan ; haz. = përgatitur nga = prepared by Gıyasettin Aytaş, Hacı Yılmaz. — Ankara : Gazi Üniversitesi Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Merkezi, 2001. lii, 211 s. ; 24 cm. — (Gazi Üniversitesi Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Merkezi yayınları Katalog dizisi ; 1) ISBN 9755070915 (A.VI/3535).

ARNOLD, THOMAS W.: *Painting in islam : a study of the place of pictorial art in muslim culture* / Thomas W. Arnold ; with a new introduction

- by B. W. Robinson. — New York : Dover Publications, 1965. xviii, 159 s. : res. ; 24 cm. (A.VI/3871).
- AROLAT, OSMAN S.: *Turkey : timeless cultures* / Osman S. Arolat, Kenan Mortan ; project advisor Ara Altun ; publishing coordinator and art director Serpil Teoman. — İstanbul : Istanbul Stock Exchange, 1997. 328 s. : rnk. res. ; 31 cm. (B.I/2259).
- AROLAT, OSMAN S.: *Turquie : creuset des civilisations éternelles* / Osman S. Arolat, Kenan Mortan ; cònsultant Ara Altun ; directeur artistique et coordonnateur Serpil Teoman. — İstanbul : La Bourse d'Istanbul, 1997. 328 s. : rnk. res. ; 31 cm. (B.I/2260).
- AROLAT, OSMAN S.: *Türkei : ein land zeitloser kulturen* / Osman S. Arolat, Kenan Mortan ; projekt berater Ara Altun ; koordinator für veröffentlichung und künstlerische leitung Serpil Teoman. — İstanbul : Istanbul Stock Exchange, 1997. 328 s. : rnk. res. ; 31 cm. (B.I/2261).
- Artificial intelligence, language and thought : third meeting of Istanbul-Vienna philosophical circle 11-12.11.1996 = Künstliche intelligenz, sprache und denken : drittes symposium der philosophischer kreis Wien-Istanbul 11-12.11.1996 = Yapay zeka, dil ve düşünce : İstanbul-Viyana felsefe çevresi III. sempozyumu 11-12.11.1996* / ed. = hrsg. = yay. haz. Erwin Lucius, Şafak Ural. — 1. printing. — İstanbul : Isis, 1999. 355 s. ; 24 cm. ISBN 9754281386 (A.VI/3685)
- ARTİNİAN, VARTAN: *The Armenian constitutional system in the Ottoman Empire 1839-1863 : a study of its historical development* / Vartan Artinian. — İstanbul : [yayl.y.], [19??]. 119 s. ; 24 cm. (A.VI/3405).
- ASANKANOV, A.: *Akındar jana manasçılar- Kırgız elinin ruhaniy madaniyatın tüzüüçülör jana saktooçular* / A. Asankanov, N. Bekmuhamedova. — Bişkek : Muras, 1999. 198 s. : res. ; 22 cm. ISBN 9967420057 (A.VI/3256).
- ASIMOV, ISAAC: *The foundation trilogy : three classics of science fiction* / Isaac Asimov. — Garden City : Doubleday & Company, Inc, 1951. 225 s. ; 22 cm. İçindekiler: Foundation _ Foundation and empire _ Second foundation. (A.VI/3894).
- Aşlı-Kerem* / düzeni Amangül Durdieva ; redaktor Aşırpur Meredov. — Aşgabat : TMGİ, 1998. 144 s. ; 20 cm. (A.VI/3506).

- ASLIYÜCE, ERDOĞAN: *Dört kıta sekiz ülke / Erdoğan Aslıyüce.* — İstanbul : Yesevi Yayıncılık, [2001?]. 370 s. : res. ; 19 cm. — (Yesevi Yayıncılık ; 9) ISBN 9757950084 (A.VI/3717).
- ASLIYÜCE, ERDOĞAN: *Ukrayna toprağında Turan'dan Kırım'a / Erdoğan Aslıyüce.* — İstanbul : Yesevi Yayıncılık, 2001. 356 s. : res. ; 20 cm. ISBN 9757950092 (A.VI/3716).
- AŞGIN, SAİT: *Doğu Anadolu gerçeği / Sait Aşgın.* — Malatya : [yayl.y.], 2000. 86 s. ; 20 cm. ISBN 9759708205 (A.VI/3206).
- AŞKAR, MUSTAFA: *Tasavvuf tarihi literatürü / Mustafa Aşkar.* — 1. bsk. — Ankara : Kültür Bakanlığı Yayınlar Dairesi Başkanlığı, 2001. xvii, 477 s. ; 24 cm. — (Kültür Bakanlığı yayınları ; 2739. Yayınlar Dairesi Başkanlığı Kültür Eserleri dizisi ; 333) ISBN 9751726832 (A.VI/4057).
- AŞULA, MUSTAFA: *Dışışleri albümü / Mustafa Aşula.* — 2. bsk. — Ankara : [yayl.y.], 2001. 95 s. : res. (kimî rnk.) ; 21 cm. (A.VI/3651).
- ATABEYOĞLU, CEM: *Bir İstanbul vardı / Cem Atabeyoğlu ; redaksiyon Ergül Karakaya.* — 1. bsk. — İstanbul : Ab Kitapçılık, 2002. 192 s. ; 20 cm. — (Kelebek-Anı) ISBN 9757736902 (A.VI/4004).
- ATALAY, BÜLENT: *Fener Rum Ortodoks Patrikhanesi'nin siyasi faaliyetleri (1908-1923) / Bülent Atalay.* — İstanbul : Tarih ve Tabiat Vakfı, 2001. xviii, 350 s. ; 24 cm. — (TATAV yayınları. Tarih serisi ; 4) ISBN 97565960301 (A.VI/2989).
- ATASOY, ALİ RIZA: *Tokat, Reşadiye'li Sadrazam Seyyid Hasan Paşa : hayat hikâyesi ve eserleri 1679-1748 / Ali Rıza Atasoy, Mehmet Celâlettin Atasoy.* — İstanbul : [yayl.y.], 1990. xx, 404 s. : res. ; 24 cm. (A.VI/3803).
- ATATÜRK, MUSTAFA KEMAL: *Nutuk = Kep (janı Türkiyanın jolu) 1919-1927 : Jumuriyat El Partiyasının 1927-jıldın 15-20- Oktyabrında bolup ötkön ekinçi kongressinde jasalgan doklad / Mustafa Kemal Atatürk ; kotorgon Kalambekova Baktıgöl.* — Ankara : Türkiya Respublikasının Tışkı İşter Ministrligi, 2001. 26, 598 s. ; 26 cm. (B.I/2382).
- ATATÜRK, MUSTAFA KYEMAL: *Nutuk = Kyep (janı Türkiyanın jolu) 1919-1927 : Jumuriyat El Partiyasının 1927-jıldın 15-20- Oktybrında bolup ötkön ekinçi kongryessinde jasalgan doklad / Mustafa Kyemal Atatürk ; kotorgon Kalambyekova Baktıgöl.* — Ankara : Türkiya Ryespublikasının Tışkı İştyer Ministrligi, 2001. 26, 590 s. ; 26 cm. (B.I/2381).

- Atatürk ve yabancı devlet başkanları = Atatürk and foreign heads of state /* haz. = ed. by Bilâl N. Şimşir. — Ankara : Türk Tarih Kurumu, 1993-2001. 4 c. ; 24 cm. — (AKDTYK Türk Tarih Kurumu yayınları ; XVI. Dizi - Sa. 62, 62a, 62b, 62c = Atatürk Supreme Council for Culture, Language and History publications of the Turkish Historical Society ; Serial XVI ; No. 62, 62a, 62b, 62c) İçindekiler: 1.c.: Afganistan-Çin = Afghanistan-China __ 2.c.: Danimarka-İran = Denmark-Iran __ 3.c.: İspanya-Polonya = Spain-Poland __ 4.c.: Romanya-Yunanistan = Romania-Greece. ISBN 9751605644 (tk.) (A.V/5804).
- ATAÜNAL, AYDOĞAN: *Kültürde ve eğitimde Akyol : hayatı, kişiliği ve eserleri / Aydoğan Ataunal.* — Ankara : 20 Mayıs Eğitim, Kültür ve Sosyal Dayanışma Vakfı, 2000. 191 s. : res. (kimi rnk.) ; 25 cm. — (20 Mayıs Eğitim, Kültür ve Sosyal Dayanışma Vakfı ; 4) ISBN 9757142034 (A.VI/3196).
- ATILGAN, HALİL: *Harran'da bir Türkmen köyü : Kısas : tarihçe-kültür-saz-söz ustaları âşıklar-deyişleri-türküleri / Halil Atılgan, Mehmet Acet.* — 1. bsk. — Ankara : Kültür Bakanlığı Yayınlar Dairesi Başkanlığı, 2001. xiv, 296 s. ; 24 cm. — (Kültür Bakanlığı yayınları ; 2713. Yayınlar Dairesi Başkanlığı Kültür Eserleri dizisi ; 321) ISBN 9751726727 (A.VI/4059).
- ATİK, KAYHAN: *Lütfi Paşa ve tevârih-i âl-i osman / Kayhan Atik.* — 1. bsk. — Ankara : Kültür Bakanlığı Yayınlar Dairesi Başkanlığı, 2001. xiii, 538 s. ; 24 cm. — (Kültür Bakanlığı yayınları ; 2747. Yayınlar Dairesi Başkanlığı Kültür Eserleri dizisi ; 305) ISBN 9751727685 (A.VI/4053).
- Avrupa Birliği'ne geçiş sürecinde Türkiye'nin siyasal ve ekonomik sorunları sempozyumu : 13 Nisan 2001 Denizli.* — Ankara : TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu, 2001. 111 s. ; 24 cm. — (TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu yayınları ; 95) ISBN 9757479861 (A.VI/3933).
- Avustralya Türk edebiyatı antolojisi 2 / haz. Bilâl N. Şimşir.* — Ankara : Atatürk Kültür Merkezi, 1997. ... c. ; 20 cm. — (Atatürk Kültür Merkezi yayını sayı ; 120. Antolojiler dizisi sayı ; 1) Kütüphanemizde eserin 2. cildi mevcuttur. ISBN 9751608740 (A.VI/3182-2).
- AYALON, DAVID: *Eunuchs, caliphs and sultans : a study in power relationships / David Ayalon.* — Jerusalem : The Magnes Press, The Hebrew University, 1999. xi, 376 s. ; 23 cm. ISBN 965493017X (A.VI/3845).

- AYCİBİN, ZEYNEP: *Ahmed Resmî Efendi'nin hamîletü'l-küberâ'sı ve Müstakim-Zâde Zeyli* / Zeynep Aycibin. — Ankara : Türk Tarih Kurumu, 2002. 183-226, yak. 50 ss. ; 28 cm. Belgeler, Türk Tarih Belgeleri Dergisi cilt XXII sayı 26'dan ayrışması. (B.I/2304).
- AYDIN, ERDOĞAN: *Fatih ve fetih : mitler ve gerçekler* / Erdoğan Aydın ; yay. yönetmeni Derya Ayyıldız. — 5. bsk. — İstanbul : Cumhuriyet, 2001. 357 s. ; 20 cm. — (Cumhuriyet Kitapları) ISBN 9756747145 (A.VI/3993).
- AYDIN, MAHIR: *Osmanlı dünyasında Yahudi kira kadınlar* / Mahir Aydın. — Ankara : Türk Tarih Kurumu, 2002. 623-635 ss. ; 24 cm. Belleten LXV, Ağustos 2001, sayı 243'den ayrışması. (A.VI/3609).
- AYDIN, TURGAY: *Aydın il bibliyografyası : "Aydın'a açılan kapı"* / Turgay Aydın. — [Aydın] : Aydın Yazarlar ve Şairler Derneği, [200?]. 130, [13] s. ; 24 cm. — (Aydın Yazarlar ve Şairler Derneği yayın no ; 2) ISBN 9759624869 (A.VI/3658).
- AYMAN, S. GÜLDEN: *Neo-realist bir perspektiften soğuk savaş sonrası Yunan dış politikası : güç, tehdit ve ittifaklar* / S. Gülden Ayman. — Ankara : Stratejik Araştırma ve Etüdler Milli Komitesi, 2001. iv, 102 s. ; 24 cm. — (Stratejik Araştırma ve Etüdler Milli Komitesi Araştırma Projeleri dizisi ; 7/2001) (A.VI/3539).
- AYNURAL, SALİH: *İstanbul değirmenleri ve fırınları : zahire ticareti (1740-1840)* / Salih Aynural ; yay. haz. Ayşe Ozil. — İstanbul : Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 2002. xii, 204 s. ; 21 cm. — (Tarih Vakfı Yurt yayınları ; 126) ISBN 9753331614 (A.VI/3734).
- AYVAZOĞLU, BEŞİR: *Ney'in sırrı hâlâ hasret : bir meşk silsilesi : Aziz Dede Emin Dede Halil Dikmen Niyazi Sayın* / Beşir Ayvazoğlu. — 1. bsk. — İstanbul : Kubbealtı Akademisi Kültür ve San'at Vakfı, 2002. 144 s. : res. (kimi rnk.) ; 19 cm. ISBN 9757663905 (A.VI/3978).
- Azerbaycan bayatları* / haz. Günay Karaağaç, Halil Açıkgöz. — Ankara : Türk Dil Kurumu, 1998. xxi, 681 s. ; 23 cm. — (AKDTYK Türk Dil Kurumu yayınları ; 706) ISBN 9751610257 (A.VI/3186).
- Azerbaycan belgelerinde Ermeni sorunu (1918-1920)* / proje yöneticisi Yusuf Sarıнай ; proje sorumlusu Oktay Şimşek ; haz. Abuzer Tayfur... [ve başk.]. — Ankara : Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Cumhuriyet Arşivi Daire Başkanlığı, 2001. xxxi, 682 s. ; 25 cm. —

- (Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Cumhuriyet Arşivi Daire Başkanlığı ; 28) ISBN 9751927781 (A.VI/3309).
- Azerbaycan tarihi heriteleri / kartografiya ve bedi tertibat şöbesinin müdiri İlyas Süleymanov ; büyük elmi redaktor Valide Sultanova. — Bakı : "Azerbaycan Ensiklopediyası" NPB, 1994. [24] s. : hrt. ; 27 cm. (B.I/2283).*
- Azerbaycan tarihinin çağdaş problemleri / redaktor Hamlet İsaханlı. — Bakı : Hezer Universitesi, 2000. 303 s. ; 20 cm. ISBN 9952200013 (A.VI/3477).*
- Azerbaycan tarihinde Nahçıvan (tarihi oçerkler) / kitabın elmi redaktorları Suleyman Memmedov, İbrahim Bağirov. — Bakı : [yayl.y.], 1996. 142 s. ; 20 cm. (A.VI/3440).*
- Bâbürr : risâle-i vâlidîyye tercümesi / haz. Ali Fuat Bilkan. — İstanbul : Kitabevi, 2001. 83, [40] s. ; 21 cm. — (Kitabevi ; 163) ISBN 9757321478 (A.VI/3578).*
- BACQUÉ-GRAMMONT, JEAN-LOUIS: *Les Ottomans, les Safavides et la Géorgie 1514-1524 / Jean-Louis Bacqué-Grammont, Chahryar Adle. — 1. impression. — İstanbul : Isis, 1991. xv, 134, [2] s. ; 24 cm. — (Analecta Isisiana ; 1) ISBN 9754280282 (A.VI/3406).*
- Bağımsız Kırgızistan düğümler ve çözümler / haz. Emine Gürsoy-Naskalı. — 1. bsk. — Ankara : Kültür Bakanlığı Yayınlar Dairesi Başkanlığı, 2001. xi, 292 s. ; 20 cm. — (Kültür Bakanlığı yayınları ; 2692. Yayınlar Dairesi Başkanlığı Türk Dünyası Edebiyatı dizisi ; 72) ISBN 9751726824 (A.VI/4027).*
- BAHADIR, İBRAHİM: *Cumhuriyetin kuruluş sürecinde Atatürk ve Aleviler / İbrahim Bahadır. — 1. bs. — Ankara : Kalan, 2002. 112 s. ; 20 cm. — (Kalan yayınları ; 27) ISBN 9758424289 (A.VI/3984).*
- BAHADIR, İBRAHİM: *Ümmetten millete Türk ulusu'nun inşası (1860-1945) / İbrahim Bahadır. — 1. bs. — Ankara : Kalan Yayınları, 2001. 256 s. ; 20 cm. — (Kalan yayınları ; 24) ISBN 9758424254 (A.VI/3326).*
- BAHAR, BEKİ L.: *Doña Gracia Nasi : prix de "réussite 1995" du centre culturel "Yunus Emre" de la Municipalité de Bakırköy-Istanbul : pièce en deux actes / Beki L. Bahar ; traduit par Eli Elkabes. — 1. impression. — İstanbul : Isis, 2001. 114 s. ; 22 cm. ISBN 9754281890 (A.VI/3712).*

- BAHAR, BEKİ L.: *Donna Grasya Nasi : iki bölümlük oyun* / Beki L. Bahar. — 1. bsk. — İstanbul : İsis, 1993. vii, 115 s. ; 22 cm. ISBN 9754280495 (A.VI/3669).
- BAHAR, HÜSEYİN: *Atatürk'ün inanç dünyası* / Hüseyin Bahar. — 1. bsk. — Ankara : Biltek, 2001. x, 363, [16] s. ; 20 cm. — (Biltek yayınları ; 3) ISBN 9756654015 (A.VI/3312).
- BALAKİN, V. D.: *İtalyanskaya politika İmperii Ottonov* / V. D. Balakin. — Moskva : Moskovskiy Pedagogičeskiy Universitet, 2000. 287 s. ; 20 cm. ISBN 5701703681 (A.VI/3212).
- The balance of truth : essays in honour of Professor Geoffrey Lewis* / ed. by Çiğdem Balım-Harding, Colin Imber. — 1. printing. — İstanbul : İsis, 2000. 442 s. ; 24 cm. ISBN 9754281629 (A.VI/3689).
- BALI, RIFAT N.: *Les relations entre Turcs et Juifs dans la Turquie moderne* / Rifat N. Bali. — 1. impression. — İstanbul : İsis, 2001. 176 s. ; 24 cm. — (Analecta Isisiana ; 53) ISBN 9754281882 (A.VI/3698).
- BALIVET, MICHEL: *Romanie Byzantine et pays de Rûm Turc : histoire d'un espace d'imbrication Gréco-Turque* / Michel Balivet. — 1. impression. — İstanbul : İsis, 1994. 250 s. ; 24 cm. — (Les Cahiers du Bosphore ; 10) ISBN 9754280622 (A.VI/3385).
- Balkanlar'da kültürel etkileşim ve Türk mimarisi uluslararası sempozyumu bildirileri : 17-19 Mayıs 2000, Şumnu - Bulgaristan = Kulturnite vzaimodeystviya na Balkanite i Turskata arhitektura mecdunaroden simpozium sbornik ot dokladi : 17-19 May 2000, Şumen - Blgariya* / yay. haz. ve redaksiyon Azize Aktaş Yasa, Zeynep Zafer ; yay. koordinatörü İmran Baba. — 1. bsk. — Ankara : Atatürk Kültür Merkezi, 2001. 2 c. : res. ; 28 cm. — (Atatürk Kültür Merkezi yayını ; 263. Kongre Sempozyum Bildirileri dizisi ; 20) ISBN 9751614686 (tk.) (B.I/2279).
- BALLIEV, ANNA: *Türkmen halkının in gadımı ve gadımı tarihından mugallımlar, okuvçılar, talıplar üçin gollanma* / Anna Balliev. — Çarcev : "Gorkut" Jemgiet, 1993. 169 s. ; 20 cm. (A.VI/3466).
- BALTACIOĞLU, İSMAYIL HAKKI: *Türke doğru* / İsmayıl Hakkı Baltacioğlu. — 3. bsk. — Ankara : Atatürk Kültür Merkezi, 1994. 398 s. ; 20 cm. ISBN 9751606233 (A.VI/3799).
- BALTACIOĞLU, TUNA: *Altunizade Köşkü'nün öyküsü* / Tuna Baltacioğlu. — İstanbul : [yayl.y.], 2000. 84 s. : res. ; 21 cm. (A.VI/3536).

- BALTRUŠAITIS, JURGIS: *Düşsel ortaçağ : gotik sanatta antik, islami ve uzak doğu etkileri* / Jurgis Baltrušaitis ; çev. Mehmet Ali Kılıçbay. — 1. bsk. — Ankara : İmge Kitabevi, 2001. 338 s. : res. ; 20 cm. Eserin özgün adı: Le moyen âge fantastique. ISBN 9755333282 (A.VI/3317).
- BANG, W.: *Köktürkçeden Osmanlıcaya : Türkçenin karşılaştırmalı grameriyle ilgili hazırlık çalışmaları : 1. bildiri : Türkçe soru zamiri hakkında* / W. Bang ; çev. Tahsin Aktaş. — Ankara : Türk Dil Kurumu, 1996. 79 s. ; 24 cm. — (AKDTYK Türk Dil Kurumu yayınları ; 653) ISBN 9751607965 (A.VI/3571).
- BARANETS, A. A.: *Kulturniy fenotip mistitsizma : hrastianstvo i islam* / A. A. Baranets. — Don : Donskoy İzdatelskiy Dom, 2000. 224 s. ; 20 cm. ISBN 5876882240 (A.VI/3493).
- BARİŞTA, H. ÖRCÜN: *Cumhuriyet dönemi Türk halk işlemeciliği desen ve terminolojisinden örnekler* / H. Örcün Barışta. — gnlş. 2. bsk. — Ankara : Kültür Bakanlığı Halk Kültürlerini Araştırma ve Geliştirme Genel Müdürlüğü, 2001. x, 196 s. : res. (kimi rnk.) ; 24 cm. — (Kültür Bakanlığı yayınları ; 2566. Halk Kültürlerini Araştırma ve Geliştirme Genel Müdürlüğü yayınları ; 311. Maddi Kültür dizisi ; 29) ISBN 9751726204 (A.VI/3551).
- BARKAN, ÖMER LÜTFİ: *XV ve XVI ıncı asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda zirai ekonominin hukukî ve malî esasları* / Ömer Lütfi Barkan ; yay. haz. Hüseyin Özdeğer. — İstanbul : İstanbul Üniversitesi, 2001. ... c. ; 24 cm. — (İstanbul Üniversitesi Rektörlük yayın no ; 4302. İktisat Fakültesi yayın no ; 568. Türk İktisat ve İctimaiyat Tarihi Araştırmaları Merkezi yayın no ; 4) İçindekiler: 1.c.: Kanunlar (upkıbasım). Kütüphanemizde eserin 1. cildi mevcuttur. ISBN 9754046263 (A.VI/3657).
- BARMANKULOV, MARAT: *Tyurskaya vseleynaya* / Marat Barmankulov. — Almatı : Bilim, 1996. 238 s. ; 21 cm. ISBN 5740400295 (A.VI/3252).
- BARTLETT, C. J.: *A history of postwar Britain 1945-1974* / C. J. Bartlett. — London : Longman, 1977. viii, 360 s. ; 22 cm. ISBN 0582483204 (A.VI/3920).
- BARZINI, LUIGI: *The Europeans* / Luigi Barzini. — reprinted. — New York : Penguin Books, 1984. 267 s. ; 20 cm. ISBN 0140071504 (A.VI/3914).
- BASEDOW, MAUREEN A.: *Beşik-Tepe : das spätbronzezeitliche gräberfeld* / Maureen A. Basedow ; mit einem vorwort von Manfred Korfmann ;

beiträgen von Ursula Wittwer-Backofen... [et al.]. — Mainz am Rhein : Philipp von Zabern, 2000. 3 c. 1 c.'te. : res. ; 30 cm. — (Studia Troica Monographien ; 1) İçindekiler: Teil 1: Text __ Teil 2: Tafeln __ Teil 3: Beiträge. ISBN 3805325541 (B.I/2347).

Basında dış Türkler : bibliyografya III : makale, yorum ve haberler 1 Ocak-31 Aralık 1992 / proje yöneticisi İsmet Binark ; proje sorumluları Zeki Dilek, Musa Okur, İbrahim Karaer. — Ankara : Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Dokümantasyon Daire Başkanlığı, 1993. ... c. ; 23 cm. — (Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Dokümantasyon Daire Başkanlığı yayın nu ; 9) (B.I/434).

BASİRETÇİ ALİ EFENDİ: *İstanbul'da yarım asırlık vekayi-i mühimme* / Basiretçi Ali Efendi ; haz. Nuri Sağlam. — İstanbul : Kitabevi, 1997. 170 s. ; 24 cm. — (Kitabevi yayın no ; 83) (A.VI/3318).

BAŞGELEN, NEZİH: *Belkis/Zeugma Halfeti Rumkale : tarihe son bakış* / Nezih Başgelen, Rıfat Ergeç ; proje danışmanı Önder Küçükerman ; yay. haz. Füsun Uluölke. — İstanbul : Arkeoloji ve Sanat, 2000. 64 s. : rnk. res. ; 29 cm. ISBN 9756899697 (B.I/2333).

BAŞGELEN, NEZİH: *Bir zamanlar Adana* / Nezih Başgelen. — İstanbul : Arkeoloji ve Sanat, 1998. 22 s. : res. ; 22 cm. — (Arkeoloji ve Sanat yayınları. Bir Zamanlar Kentler dizisi ; 2) ISBN 9756899239 (A.VI/3786).

BAŞGELEN, NEZİH: *Bir zamanlar Ankara* / Nezih Başgelen. — İstanbul : Arkeoloji ve Sanat, 1998. 22 s. : res. ; 22 cm. — (Arkeoloji ve Sanat yayınları. Bir Zamanlar Kentler dizisi ; 15) ISBN 9756899174 (A.VI/3785).

BAŞGELEN, NEZİH: *Bir zamanlar Antakya* / Nezih Başgelen. — İstanbul : Arkeoloji ve Sanat, 1998. 22 s. : res. ; 22 cm. — (Arkeoloji ve Sanat yayınları. Bir Zamanlar Kentler dizisi ; 3) ISBN 9756899220 (A.VI/3784).

BAŞGELEN, NEZİH: *Bir zamanlar Antalya* / Nezih Başgelen. — İstanbul : Arkeoloji ve Sanat, 1998. 22 s. : res. ; 22 cm. — (Arkeoloji ve Sanat yayınları. Bir Zamanlar Kentler dizisi ; 1) ISBN 9756899182 (A.VI/3783).

BAŞGELEN, NEZİH: *Bir zamanlar Aydın* / Nezih Başgelen. — İstanbul : Arkeoloji ve Sanat, 2000. 22 s. : res. ; 22 cm. — (Arkeoloji ve Sanat

- yayınları. Bir Zamanlar Kentler dizisi ; 33) ISBN 9756899549 (A.VI/3791).
- BAŞGELEN, NEZİH: *Bir zamanlar Balıkesir* / Nezih Başgelen. — İstanbul : Arkeoloji ve Sanat, 2000. 22 s. : res. ; 22 cm. — (Arkeoloji ve Sanat yayınları. Bir Zamanlar Kentler dizisi ; 31) ISBN 9756899530 (A.VI/3765).
- BAŞGELEN, NEZİH: *Bir zamanlar Bodrum* / Nezih Başgelen. — İstanbul : Arkeoloji ve Sanat, 1998. 22 s. : res. ; 22 cm. — (Arkeoloji ve Sanat yayınları. Bir Zamanlar Kentler dizisi ; 20) ISBN 9756899190 (A.VI/3781).
- BAŞGELEN, NEZİH: *Bir zamanlar Bursa* / Nezih Başgelen. — İstanbul : Arkeoloji ve Sanat, 1998. 22 s. : res. ; 22 cm. — (Arkeoloji ve Sanat yayınları. Bir Zamanlar Kentler dizisi ; 4) ISBN 9756899204 (A.VI/3782).
- BAŞGELEN, NEZİH: *Bir zamanlar Denizli* / Nezih Başgelen. — İstanbul : Arkeoloji ve Sanat, 1998. 22 s. : res. ; 22 cm. — (Arkeoloji ve Sanat yayınları. Bir Zamanlar Kentler dizisi ; 5) ISBN 9756899166 (A.VI/3780).
- BAŞGELEN, NEZİH: *Bir zamanlar Diyarbakır* / Nezih Başgelen. — İstanbul : Arkeoloji ve Sanat, 2000. 22 s. : res. ; 22 cm. — (Arkeoloji ve Sanat yayınları. Bir Zamanlar Kentler dizisi ; 29) ISBN 9756899565 (A.VI/3768).
- BAŞGELEN, NEZİH: *Bir zamanlar Elazığ* / Nezih Başgelen. — İstanbul : Arkeoloji ve Sanat, 1998. 22 s. : res. ; 22 cm. — (Arkeoloji ve Sanat yayınları. Bir Zamanlar Kentler dizisi ; 17) ISBN 9756899158 (A.VI/3779).
- BAŞGELEN, NEZİH: *Bir zamanlar Erzurum* / Nezih Başgelen. — İstanbul : Arkeoloji ve Sanat, 2000. 22 s. : res. ; 22 cm. — (Arkeoloji ve Sanat yayınları. Bir Zamanlar Kentler dizisi ; 28) ISBN 9756899573 (A.VI/3793).
- BAŞGELEN, NEZİH: *Bir zamanlar Gaziantep* / Nezih Başgelen. — İstanbul : Arkeoloji ve sanat, 1998. 22 s. : res. ; 22 cm. — (Arkeoloji ve Sanat yayınları. Bir Zamanlar Kentler dizisi ; 6) ISBN 9756899131 (A.VI/3775).
- BAŞGELEN, NEZİH: *Bir zamanlar İstanbul* / Nezih Başgelen. — İstanbul : Arkeoloji ve Sanat, 2000. 22 s. : res. ; 22 cm. — (Arkeoloji ve Sanat

yayınları. *Bir Zamanlar Kentler dizisi* ; 14) ISBN 9756899123 (A.VI/3774).

BAŞGELEN, NEZİH: *Bir zamanlar İzmir* / Nezih Başgelen. — İstanbul : Arkeoloji ve Sanat, 1998. 22 s. : res. ; 22 cm. — (Arkeoloji ve Sanat yayınları. *Bir Zamanlar Kentler dizisi* ; 13) ISBN 9756899107 (A.VI/3773).

BAŞGELEN, NEZİH: *Bir zamanlar İzmit* / Nezih Başgelen. — İstanbul : Arkeoloji ve Sanat, 1998. 22 s. : res. ; 22 cm. — (Arkeoloji ve Sanat yayınları. *Bir Zamanlar Kentler dizisi* ; 9) ISBN 9756899115 (A.VI/3770).

BAŞGELEN, NEZİH: *Bir zamanlar K. Maraş* / Nezih Başgelen. — İstanbul : Arkeoloji ve Sanat, 1998. 22 s. : res. ; 22 cm. — (Arkeoloji ve Sanat yayınları. *Bir Zamanlar Kentler dizisi* ; 12) ISBN 9756899093 (A.VI/3788).

BAŞGELEN, NEZİH: *Bir zamanlar Kayseri* / Nezih Başgelen. — İstanbul : Arkeoloji ve Sanat, 1998. 22 s. : res. ; 22 cm. — (Arkeoloji ve Sanat yayınları. *Bir Zamanlar Kentler dizisi* ; 7) ISBN 9756899085 (A.VI/3772).

BAŞGELEN, NEZİH: *Bir zamanlar Konya* / Nezih Başgelen. — İstanbul : Arkeoloji ve Sanat, 1998. 22 s. : res. ; 22 cm. — (Arkeoloji ve Sanat yayınları. *Bir Zamanlar Kentler dizisi* ; 8) ISBN 9756899077 (A.VI/3787).

BAŞGELEN, NEZİH: *Bir zamanlar Malatya* / Nezih Başgelen. — İstanbul : Arkeoloji ve Sanat, 1998. 22 s. : res. ; 22 cm. — (Arkeoloji ve Sanat yayınları. *Bir Zamanlar Kentler dizisi* ; 19) ISBN 9756899069 (A.VI/3778).

BAŞGELEN, NEZİH: *Bir zamanlar Mardin* / Nezih Başgelen. — İstanbul : Arkeoloji ve Sanat, 2000. 22 s. : res. ; 22 cm. — (Arkeoloji ve Sanat yayınları. *Bir Zamanlar Kentler dizisi* ; 30) ISBN 9756899581 (A.VI/3789).

BAŞGELEN, NEZİH: *Bir zamanlar Mersin* / Nezih Başgelen. — İstanbul : Arkeoloji ve Sanat, 1998. 22 s. : res. ; 22 cm. — (Arkeoloji ve Sanat yayınları. *Bir Zamanlar Kentler dizisi* ; 11) ISBN 9756899050 (A.VI/3777).

BAŞGELEN, NEZİH: *Bir zamanlar Samsun* / Nezih Başgelen. — İstanbul : Arkeoloji ve Sanat, 1998. 22 s. : res. ; 22 cm. — (Arkeoloji ve Sanat

- yayınları. Bir Zamanlar Kentler dizisi ; 10) ISBN 9756899042 (A.VI/3776).
- BAŞGELEN, NEZİH: *Bir zamanlar Sivas* / Nezih Başgelen. — İstanbul : Arkeoloji ve Sanat, 2000. 22 s. : res. ; 22 cm. — (Arkeoloji ve Sanat yayınları. Bir Zamanlar Kentler dizisi ; 32) ISBN 9756899557 (A.VI/3766).
- BAŞGELEN, NEZİH: *Bir zamanlar Trabzon* / Nezih Başgelen. — İstanbul : Arkeoloji ve Sanat, 1998. 22 s. : res. ; 22 cm. — (Arkeoloji ve Sanat yayınları. Bir Zamanlar Kentler dizisi ; 21) ISBN 9756899034 (A.VI/3771).
- BAŞGELEN, NEZİH: *Bir zamanlar Üsküdar* / Nezih Başgelen. — İstanbul : Arkeoloji ve Sanat, 1998. 22 s. : res. ; 22 cm. — (Arkeoloji ve Sanat yayınları. Bir Zamanlar Kentler dizisi ; 25) ISBN 975689931X (A.VI/3769).
- BAŞGELEN, NEZİH: *Bir zamanlar Van* / Nezih Başgelen. — İstanbul : Arkeoloji ve Sanat, 2000. 22 s. : res. ; 22 cm. — (Arkeoloji ve Sanat yayınları. Bir Zamanlar Kentler dizisi ; 34) ISBN 975689959X (A.VI/3790).
- BAŞGELEN, NEZİH: *Bir zamanlar Zonguldak* / Nezih Başgelen. — İstanbul : Arkeoloji ve Sanat, 2000. 22 s. : res. ; 22 cm. — (Arkeoloji ve Sanat yayınları. Bir Zamanlar Kentler dizisi ; 35) ISBN 9756899611 (A.VI/3792).
- BAŞGELEN, NEZİH: *Geçmiş zamanda Şişli* / Nezih Başgelen. — İstanbul : Arkeoloji ve Sanat, 1998. 22 s. : res. ; 22 cm. ISBN 9757538965 (A.VI/3764).
- BAŞGELEN, NEZİH: *Türkiye'de barajlar ve göl alanlarındaki kültürel ve doğal miras* / Nezih Başgelen. — İstanbul : Arkeoloji ve Sanat, 2001. 31 s. : res. ; 28 cm. ISBN 9756899808 (B.I/2330).
- BAŞGELEN, NEZİH: *The wall in Anatolia through the ages* / Nezih Başgelen ; translated by Bahar Atılamaz. — 1. ed. — İstanbul : Archaeology and Art Publications, 1993. 113 s. : rnk. res., 1 katl. hrt. ; 30 cm. ISBN 9757538582 (B.I/2331).
- BATU, HÂMÎT: *Moskova'da Hruşçev yılları* / Hâmit Batu. — 1. bsk. — İstanbul : İsis, 1992. 140 s. ; 24 cm. ISBN 9754280398 (A.VI/3665).

- BAUDIN, P.: *Les Israélites de Constantinople : étude historique* / P. Baudin. — İstanbul : Isis, 1989. 75 s. ; 20 cm. — (Les Carnets du Bosphore ; 3) ISBN 9754280061 (A.VI/3693).
- BAYÇOROV, S. YA.: *Drevne-Tyurskie runičeskie pamyatniki Evropy : otnoşenie severokavkazskogo areala drevnetyurskoy runičeskoy pismennosti k volgo-donskomu i dunayskomu arealam* / S. Ya. Bayçorov ; otvetstvennyy redaktor E. R. Tenişev. — Stavropol : Stavropolsko Knichoe İzdatelstvo, 1989. 290 s. : res. ; 20 cm. — (Karaçaevo-Çerkesskiy Ordena "Znak Poçeta" Nauçno-İssledova Telskiy Institut İstorii, Filologii i Ekonomiki) ISBN 5764402670 (A.VI/3341).
- BAYERLE, GUSTAV: *Pashas, begs, and effendis : a historical dictionary of titles and terms in the Ottoman Empire* / Gustav Bayerle. — 1. printing. — İstanbul : Isis, 1997. vi, 169 s. ; 24 cm. ISBN 9754281076 (A.VI/3372).
- BAYKARA, TUNDCER: *Zaki Validi Togan* / Tundcer Baykara ; sostavlenie perevod na Russkiy yazık, dopolneniya ukazatel R. M. Bulgakova, A. M. Yuldaşbaeva. — Ufa : Kitap, 1998. 328 s. ; 20 cm. ISBN 5295019675 (A.VI/3280).
- BAYKURT, FAKİR: *Genç emekli : özyaşam* / Fakir Baykurt. — 1. bs. — İstanbul : Papirüs, 2002. 352 s. ; 20 cm. ISBN 9756999403 (A.VI/3976).
- BAYPAKOV, K. M.: *Srednevekovıye goroda Kazahstana na velikom şelkovom puti* / K. M. Baypakov. — Almatı : Gılım, 1998. 216 s. : res. ; 24 cm. Kitabın İngilizce adı: The medieval towns of Kazakstan along the Great Silk Road. ISBN 5628022373 (A.VI/3261).
- BAYRAMOĞLU, FUAT: *Les ruba'i* / Fuat Bayramoğlu ; traduit du Turc par Nimet Arzık ; avec une préface d'Irène Mélikoff. — İstanbul : Isis, 1996. x, 51 s. ; 24 cm. (A.VI/3713).
- BAYTAŞ, KEMAL: *Bir bürokrat... .. ve devlet baba* / Kemal Baytaş. — 2. bsk. — İstanbul : Doğan Kitapçılık, 2002. 196 s. ; 23 cm. ISBN 975661286X (A.VI/3631).
- Bazı ülkelerin eğitim sistemi.* — Ankara : Millî Eğitim Gençlik ve Spor Bakanlığı Araştırma Planlama ve Koordinasyon Kurulu Başkanlığı, 1988. 52 s. ; 24 cm. (A.VI/3528).
- BEDEVÎ, ABDURRAHMAN: *Batı düşüncesinin oluşumunda islâm'ın rolü* / Abdurrahman Bedevî ; Türkçesi Muharrem Tan. — İstanbul : İz,

2002. 251 s. ; 21 cm. — (İz yayıncılık ; 350. İnceleme-Araştırma dizisi ; 84) Eserin özgün adı: Devru'l-Arab fî tekvîni'l-fikri'l-Eurûbî. ISBN 9753554672 (A.VI/3972).
- BEK, KEMAL: *Metin incelemeleriyle sözlü yazın dönemi'nden Tanzimat dönemi'ne eski Türk yazını* / Kemal Bek. — 1. bs. — İstanbul : Donkişot, 2001. 559 s. ; 21 cm. ISBN 9758627473 (A.VI/3634).
- BEKTAŞ, HAMZA *Ermeni soykırım iddiaları ve gerçekler* / Hamza Bektaş. — Bursa : Uludağ Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Uygulama ve Araştırma Merkezi, 2001. 181 s. ; 24 cm. — (Uludağ Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Uygulama ve Araştırma Merkezi yayın no ; 5) ISBN 9756958456 (A.VI/3555).
- BELAN, P. S.: *Na vseh frontah : Kazahstantsı v srajeniyah velikoy oteçestvennoy voynı 1941-1945 gg.* / P. S. Belan. — Almatı : Gılım, 1995. 336 s. ; 21 cm. ISBN 5628016411 (A.VI/3259).
- BENNETT, JULIAN: *Trajan : optimus princeps* / Julian Bennett. — 2. ed. — London : Routledge, 2001. xvii, 329 s. ; 24 cm. ISBN 0415241502 (A.VI/3844).
- BERKÜREN, TAHSİN: *Galatasaray Lisesi mezunları 1871-1996 : yıllara-sınıflara-okul numaralarına ve soyadlarına göre* / Tahsin Berküren, Aykut Kazancıgil. — İstanbul : ARC Eğitim Danışmanlık ve Organizasyon Hizmetleri A. Ş., 1997. xvii, 477, [4] s. ; 28 cm. ISBN 9758199013 (B.I/2270).
- BESALEL, YUSUF: *Yahudilik ansiklopedisi* / Yusuf Besalel. — 1. bsk. — İstanbul : Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayın A. Ş., 2001. 2 c. ; 28 cm. İçindekiler: 1.c.:A-J — 2.c.: K-R. (274-286 ss.). ISBN 9757304557 (tk.) (B.I/2313).
- Bessarabiya na perekpestke yevropeyskoy diplomatii dokumentı materialı* / V. N. Vinogradov...[et. al.]. — Moskva : İndrik, 1996. 380 s. ; 20 cm. — (Biblioteka İnstituta Sıavyanovedeniya i Balkanistiki. Rossiyskaya Akademiya Nauk) ISBN 5857590329 (A.VI/91).
- BEYDİLLİ, KEMAL: *Osmanlı döneminde imamlar ve bir imamın günlüğü* / Kemal Beydilli. — İstanbul : Tarih ve Tabiat Vakfı, 2001. x, 309 s. ; 24 cm. — (TATAV yayınları. Tarih serisi ; 5) ISBN 975659604X (A.VI/3026).
- BEYDİLLİ, KEMAL: *Prut Savaşı öncesi diplomatik bir teşebbüs Seyfullah Ağa'nın Viyana elçiliği (1711)* / Kemal Beydilli, İsmail E. Erünsal. —

Ankara : Türk Tarih Kurumu, 2002. 33, yak. 100 s. ; 28 cm. Belgeler, Türk Tarih Belgeleri Dergisi cilt XXII sayı 26 (2001)'den ayırabası. (B.I/2303).

BEYRU, RAUF: *19. yüzyılda İzmir'de yaşam* / Rauf Beyru. — 1. bs. — İstanbul : Literatür, 2000. viii, 443 s. ; 27 cm. — (Literatür yayınları ; 41) ISBN 9758431013 (B.I/2341).

Bilgariya : frenska hronika 1876-1878 / sıstavitel Vasil Vasilev. — Sofiya : İzdatelstvo na Bzns, 1988. 139 s. : res. ; 22 cm. (A.VI/3286).

Bibliografiya Tadjikskoy folkloristiki (1872-1968) / otvetstvenniy redaktor Bahrom Şermuhammedov. — Duşanbe : Akademiya Nauk Tadjikskoy SSR, 1979. 2 c. ; 20 cm. (A.VI/3939).

Biblioteka literaturı drevney Rusi / pod redaktsiey D. S. Lihaçeva... [et al.]. — Sankt-Peterburg : "Nauka", 2000. ... c. ; 25 cm. İçindekiler: 9.c.: Konets XV- pervaya polovina XVI veka. Kütüphanemizde eserin 9. cildi mevcuttur. ISBN 502028307X (tk.) ISBN 5020283878 (9. c.) (A.VI/3438-9).

BİLGİLİ, ALİ SİNAN: *Osmanlı döneminde Tarsus Sancağı ve Tarsus Türkmenleri : sosyo-ekonomik tarih* / Ali Sinan Bilgili. — 1. bsk. — Ankara : Kültür Bakanlığı Yayınlar Dairesi Başkanlığı, 2001. xiv, 642 s. ; 24 cm. — (Kültür Bakanlığı yayınları ; 2657. Yayınlar Dairesi Başkanlığı Kültür Eserleri dizisi ; 308) ISBN 9751727243 (A.VI/4035).

BİLGİNER, RECEP: *Manas : ölümsüz kahraman : opera 2 bölüm* / Recep Bilginer ; yay. haz. Tülay Bilginer. — Ankara : Atatürk Kültür Merkezi, 2001. vii, 221 s. ; 24 cm. — (Atatürk Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi yayını ; 275. Tiyatro Metinleri dizisi ; 7) ISBN 9751614937 (A.VI/3587).

BİLGİNER, RECEP: *Sevgi ve barış* / Recep Bilginer. — 2. bsk. — Ankara : Atatürk Kültür Merkezi, 2001. xiii, 146 s. ; 20 cm. — (Atatürk Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi yayını ; 22. Tiyatro Metni dizisi ; 6) ISBN 9751614902 (A.VI/3597).

BİLGİNER, RECEP: *Yunus Emre* / Recep Bilginer. — 2. bsk. — Ankara : Atatürk Kültür Merkezi, 2001. vii, 128 s. ; 20 cm. — (Atatürk Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi yayını ; 276. Tiyatro Metinleri dizisi ; 8) ISBN 9751614945 (A.VI/3655).

BİLİCİ, FARUK: *La politique Française en mer noire 1747-1789 : vicissitudes d'une implantation* / Faruk Bilici. — 1. impression. —

- İstanbul : Isis, 1992. 201 s. ; 24 cm. — (Studies on Ottoman Diplomatic History ; 6) ISBN 9754280452 (A.VI/3407).
- Bilişim terimleri sözlüğü : İngilizce-Türkçe Türkçe-İngilizce.* — [y.y.] : Türkiye Bilişim Derneği, 1996. 132 s. ; 20 cm. (A.VI/3303).
- BIRAN, MICHAL: *Qaidu and the rise of the independent Mongol State in Central Asia* / Michal Biran. — 1. published. — Richmond : Curzon, 1997. x, 198 s. ; 22 cm. ISBN 0700706313 (A.VI/3293).
- BIRLEY, ANTHONY: *Marcus Aurelius : a biography* / Anthony Birley. — revised ed. — London : Routledge, 2001. 320 s. ; 24 cm. ISBN 0415171253 (A.VI/3839).
- BIRLEY, ANTHONY R.: *Hadrian : the restless emperor* / Anthony R. Birley. — reprinted. — London : Routledge, 2001. xvii, 399 s. ; 24 cm. ISBN 0415228123 (A.VI/3840).
- BISHOP, J. DAVID: *Wheaton College collection of Greek and Roman coins* / J. David Bishop, R. Ross Holloway. — New York : The American Numismatic Society, 1981. 32, 32 s. : res. ; 28 cm. — (Ancient Coins in North American Collections) ISBN 0897221907 (B.I/2366).
- BLACHER, PHILIPPE-SCHMERKA: *Grammaire de Turkmene à l'usage des francophones* / Philippe-Schmerka Blacher. — 1. impression. — İstanbul : Isis, 1997. 248 s. ; 24 cm. — (Les Cahiers du Bosphore ; 19) ISBN 9754281084 (A.VI/3379).
- BLACK, JEREMY: *Reading Sumerian poetry* / Jeremy Black. — London : The Athlone Press, 1998. xii, 205 s. ; 24 cm. — (Athlone Publications in Egyptology and Ancient Near Eastern Studies) ISBN 048593003X (A.VI/3866).
- BLOCH, MARC: *Feudal society* / Marc Bloch ; translated by L. A. Manyon. — 6. impression. — Chicago : The University of Chicago Press, 1965-1966. 2 c. ; 20 cm. — (Phoenix Books) İçindekiler: 1.c.: The growth of ties of dependence — 2.c.: Social classes and political organization. (A.VI/3884).
- BODO, PETER: *The courts of Babylon : tales of greed and glory in a harsh new world of professional tennis* / Peter Bodo. — New York : Scribner, 1995. 480 s. ; 24 cm. ISBN 0684812967 (A.VI/3910).
- BODUR, FULYA: *Türk maden sanau = The art of Turkish metalworking* / Fulya Bodur ; İng. çev. = English translation Robert Bragner. —

İstanbul : Türk Kültürüne Hizmet Vakfı, 1987. 221 s. : res. (kimi rnk.) ; 27 cm. — (Türk Kültürüne Hizmet Vakfı Sanat yayınları ; 2) (B.I/2335).

BOJOVIĆ, BOŠKO I.: *Raguse (Dubrovnik) et l'Empire Ottoman (1430-1520) : les actes imperiaux Ottomans en vieux-serbe de Murad II a Selim Ier* / Boško I. Bojovic. — Paris : Association Pierre Belon ; Diffusion De Boccard, 1998. lii, 414, [6] s. ; 24 cm. — (Textes, Documents. Études sur le Monde Byzantin Néohellénique et Balkanique ; 3) ISBN 291086006X (A.VI/3867).

Bog-čelovek-obšestvo v traditsionnih kulturah vostoka / ed. M. T. Stepanyants. — Moskva : Nauka ; İzdatelskaya Firma Vostočnaya Literatura, 1993. 224 s. ; 21 cm. ISBN 5020176710 (A.VI/3227).

BOL, PETER K.: *"This culture of ours" : intellectual transitions in T'ang and Sung China* / Peter K. Bol. — California : Stanford University Press, 1992. x, 519 s. ; 23 cm. ISBN 0804723613 (A.VI/3169).

BOSSERT, EVA-MARIA: *Die keramik Phrygischer zeit von Boğazköy : funde aus den grabungskampagnen 1906, 1907, 1911, 1912, 1931-1939 und 1952-1960* / Eva-Maria Bossert. — Mainz am Rhein : Philipp von Zabern, 2000. xvi, 186, yak. 200 s. : res. ; 36 cm. + 5 beilage. — (Boğazköy-Hattuša. Ergebnisse der Ausgrabungen ; 18) (178-185 ss.). ISBN 3805325614 (C/634).

BOZ, ERDOĞAN: *Afyon merkez ağzı : dil özellikleri, metinler, sözlük* / Erdoğan Boz. — Afyon : Afyon Kocatepe Üniversitesi, 2002. xxv, 329, [2] s. ; 24 cm. — (Afyon Kocatepe Üniversitesi yayın no ; 28) ISBN 975715041X (A.VI/3950).

BOZKURT, GÜLNIHAL: *Azınlık imtiyazları - kapitülasyonlardan tek hukuk sistemine geçiş* / Gülnihal Bozkurt. — Ankara : Atatürk Araştırma Merkezi, 1998. 52 s. ; 20 cm. ISBN 975161046X (A.VI/545).

LE BRIS, ANNE: *La mort et les conceptions de l'au-delà : en Grèce ancienne à travers les épigrammes funéraires : etude d'épigrammes d'Asie mineure de l'époque hellénistique et romaine* / Anne Le Bris. — Paris : L'Harmattan, 2001. 189 s. ; 22 cm. — (Études Grecques) ISBN 2747513351 (A.VI/3865).

BRUINSEN, MARTIN VAN: *Kurdish ethno-nationalism versus nation-building states* / Martin van Bruinssen. — 1. printing. — İstanbul :

- Isis, 2000. 301 s. ; 24 s. — (Analecta Isisiana ; 47) ISBN 9754281777 (A.VI/3679).
- BRUINESSEN, MARTIN VAN: *Mullas, sufis and heretics : the role of religion in Kurdish society : collected articles* / Martin van Bruinessen. — 1. printing. — İstanbul : Isis, 2000. 322 s. ; 24 cm. — (Analecta Isisiana ; 44) ISBN 9754281629 (A.VI/3674).
- BRUMMETT, PALMIRA: *Ottoman seapower and levantine diplomacy in the age of discovery* / Palmira Brummett. — Albany : State University of New York, 1994. xiv, 285 s. ; 23 cm. — (SUNY series in the Social and Economic History of the Middle East) ISBN 0791417026 (A.VI/3718).
- BUDAK, MUSTAFA: *İdealden gerçeğe : Misâk-ı Milli'den Lozan'a dış politika* / Mustafa Budak. — 1. bs. — İstanbul : Küre, 2002. xvii, 588 s. ; 23 cm. — (Küre yayınları BSV Kitaplığı ; 5. Türkiye Araştırmaları ; 2) ISBN 9756614056 (A.VI/3954).
- BUDANOVA, V. P.: *Velikoye pereseleniye narodov : etnopolitičeskij i sotsialnij aspekt* / V. P. Budanova, A. A. Gorskiy, İ. E. Ermolova. — Moskva : İnstitut Rossiyskoy İstorii, 1999. 346 s. ; 20 cm. ISBN 580550027 (A.VI/3221).
- BUNİYATOV, ZİİA M.: *İzbranniye soçineniya v treh tomah* / Zii M. Buniyatov. — Baku : Elm, 1999. 3 c. ; 23 cm. — (Akademiya Nauk Azerbaydjana İnstitut Vostokovedeniya im. Akademiya Z. M. Buniyatova) İçindekiler: 1.c.: Azerbaydjan v VII-IX vv. Rabotu po istorii i istočnikovedeniyu Azerbaydjana i arabskogo halifata — 2.c.: Gosudarstvo Atabekov Azerbaydjana 1136-1225 gg. Rabotu po istorii istočnikovedeniyu i istoričeskoy XI-XIII vv. geografii Azerbaydjana — 3.c.: Gosudarstvo horezmşahov-Anuşteginidov 1097-1231 gg. Rabotu po istorii, istočnikovedenih Tsehtralnoy Azii, blijnego i srednego vostoka. Kratkaya bibliografiya nauçnih trudov Akademika Zii Musa oghl Buniyatova. ISBN 5806610047 (1., 2. c.); ISBN 5806610055 (3. c.) (A.VI/3269).
- Les bureaux de poste étrangers en Turquie.* — İstanbul : Isis, 1989. 34 s. ; 21 cm. — (Les Carnets du Bosphore ; 3) ISBN 975428010X (A.VI/3428).
- BURSA HALK KÜLTÜRÜ SEMPOZYUMU (I : 4-6 NİSAN 2002 : BURSA) : Bursa halk kültürü : Uludağ Üniversitesi I. Bursa halk kültürü sempozyumu

(4-6 Nisan 2002) bildiri kitabı / yay. haz. Yusuf Oğuzoğlu, Kerime Üstünoğlu. — Bursa : Uludağ Üniversitesi Rektörlüğü, 2002. 2 c. : res. ; 24 cm. ISBN 9756958510 (tk.) (A.VI/3742).

BUTANAEV, V. YA: *Hooray attarı Hakasskie liçnie imena* / V. Ya Butanaev. — [y.y.] : Hakasiya, [19??]. 108 s. ; 15 cm. (A.VI/3486).

BUTANAEV, V. YA: *Toponimiçeskiy slovar Hakassko-Minusinskogo kraya = Toli hooraydagi çir-suğ attarı* / V. Ya Butanaev. — Abakan : UPP Hakasya, 1995. 267 s. ; 21 cm. — (Laboratoriya Etnografii NİS HGU im. Katanova) (A.VI/3441).

BUTANAEV, VİKTOR YAKOVLEVİÇ: *İstoriya eniseyskih Kırgızov* / Viktor Yakovleviç Butanaev, Yuriy Sergeeviç Hudyakov. — Abakan : Hakasskiy Gosudarstvenniy Universitet, 2000. 272 s. ; 20 cm. ISBN 5781001190 (A.VI/3446).

BUYRUKÇU, MUZAFFER: *Dünden bugüne günlükler* / Muzaffer Buyrukçu. — 1. bsk. — Ankara : Kültür Bakanlığı Yayınlar Dairesi Başkanlığı, 1997. ix, 530 s. ; 20 cm. — (Kültür Bakanlığı yayınları ; 1927. Yayınlar Dairesi Başkanlığı Sanat-Edebiyat dizisi ; 138-26) ISBN 9751717760 (A.VI/3178).

Buyuk siymolar, allomalar / naşrga tayerlovçi M. M. Hayrullaev. — Toşkent : Abdulla Kodiriy Nomidagi Halk Merosi Naşrieti, 1996. ... c. ; 22 cm. İçindekiler: 2.c.: Markaziy osiyodagi maşhur mutafakkir va donişmandlar. Kütüphanemizde eserin 2. cildi mevcuttur. ISBN 5864840289 (2.c.) (A.VI/3453-2).

Byudjetniy federalizm : opit razvitiu stran / otvetstvennie redaktori O. B. Oskolkova, V. A. Zubenko. — Moskva : Rossiyskaya Akademiya Nauk, 1996. 79 s. ; 20 cm. — (Oteçestvenniy i Zarubejniy Federalizm) (A.VI/3489).

The Byzantine and early islamic near east / ed. by Averil Cameron, Lawrence I. Conrad. — 3. printing. — New Jersey : The Darwin Press, 1999. xiv, 428 s. ; 24 cm. — (Studies in Late Antiquity and Early Islam ; 1) İçindekiler: 1.c.: Problems in the literary source material. Kütüphanemizde eserin 1. cildi mevcuttur. ISBN 0878500804 (A.VI/3170-1).

CAHEN, CLAUDE: *The formation of Turkey : the Seljukid Sultanate of Rum : eleventh to fourteenth century* / Claude Cahen ; translated and

- ed. by P. M. Holt. — New York : Longman, 2001. xvii, 302 s. ; 24 cm. — (A History of the Near East) ISBN 0582414911 (A.VI/3352).
- CALLIGAS, PAUL: *Voyage a Syros, Smyrne et Constantinople* / Paul Calligas ; traduit et annoté par Marie-Paule Masson-Vincourt. — Paris : L'Harmattan, 1997. 221 s. : res. ; 22 cm. — (Études Grecques) ISBN 2738450938 (A.VI/3864).
- CAMBÓ, FRANCESC: *Llibres* / Francesc Cambó. — 1. ed. — Barcelona : Editorial Alpha, 1984. 567 s. ; 25 cm. — (Editorial Alpha, S. A. ; 4) ISBN 8472252655 (A.VI/3350).
- CAMBÓ, FRANCESC: *Memòries (1876-1936)* / Francesc Cambó. — 1. ed. — Barcelona : Editorial Alpha, 1981. 542 s. ; 25 cm. — ([Cambó, Francesc, 1876-1947. Works. 1981 ; 1]) ISBN 8472251853 (A.VI/3479).
- CAN, ŞEFİK: *Klasik Yunan mitolojisi* / Şefik Can. — 5. bsk. — İstanbul : İnkılâp, [200?]. xvi, 543 s. : res., 1 katl. hrt. ; 24 cm. ISBN 9751006961 (A.VI/3625).
- CANSEVER, TURGUT: *Şehir ve mimarî üzerine düşünceler* / Turgut Cansever. — İstanbul : Ağaç, 1992. 286 s. ; 20 cm. — (Ağaç yayıncılık ; 37. Deneme/İnceleme ; 2) ISBN 9753460430 (A.VI/3648).
- La carmagnole des muses : l'homme de lettres et l'artiste dans la révolution* / Lise Andries... [et al.]. — Paris : Armand Colin, 1988. 426 s. ; 24 cm. — (Librairie du Bicentenaire de la Révolution Française) ISBN 2200371489 (A.VI/3890).
- CARR, E. H.: *Tarih yazımında nesnellik ve yanlılık* / E. H. Carr, J. Fontana. — Ankara : İmge Kitabevi, 1992. 138 s. : res. ; 20 cm. — (İmge Kitabevi yayınları ; 53) ISBN 975533033X (A.VI/3635).
- CARRADICE, IAN: *Greek coins* / Ian Carradice. — London : British Museum Press, 1995. 112 s. : res. ; 24 cm. — (Classical Bookshelf) ISBN 0714122106 (A.VI/3852).
- CAUVIN, JACQUES: *The birth of the Gods and the origins of agriculture* / Jacques Cauvin ; translated by Trevor Watkins. — reprinted. — Cambridge : Cambridge University Press, 2002. xvii, 259 s. : res. ; 26 cm. — (New Studies in Archaeology) ISBN 0521651352 (B.I/2356).
- CELÂL-ZADE MUSTAFA: *Selim-nâme* / Celâl-Zade Mustafa ; haz. Ahmet Uğur, Mustafa Çuhadar. — Ankara : Kültür Bakanlığı, 1990. xi, 461 s. ; 24 cm. — (Kültür Bakanlığı yayınları ; 1182. 1000 Temel Eser dizisi ; 154) ISBN 9751706459 (A.VI/3815).

- CEMİLOĞLU, İSMET: *Dede Korkut hikâyeleri üzerinde söz dizimi bakımından bir inceleme* / İsmet Cemiloğlu. — Ankara : Türk Dil Kurumu, 2001. xii, 127 s. ; 25 cm. — (AKDITYK Türk Dil Kurumu yayınları ; 790. Gramer Bilim ve Uygulama Kolu yayınları ; 33) ISBN 9751614864 (A.VI/3573).
- Central Asia meets the Middle East* / ed. by David Menashri. — reprinted. — London : Frank Cass, 2002, c1998. xiii, 240 s. ; 24 cm. ISBN 0714646008 (A.VI/3553).
- Central Asian monuments* / ed. by Hasan B. Paksoy. — 1. ed. — İstanbul : Isis, 1992. x, 173 s. ; 24 cm. ISBN 9754280339 (A.VI/3408).
- CEZAR, MUSTAFA: *Osmanlı başkenti İstanbul* / Mustafa Cezar. — İstanbul : Erol Kerim Aksoy Kültür, Eğitim, Spor ve Sağlık Vakfı, 2002. 631 s. : res. (kimi rnk.) ; 32 cm. — (Erol Kerim Aksoy Kültür, Eğitim, Spor ve Sağlık Vakfı yayınları ; 2) ISBN 9759521938 (B.I/2342).
- CEZAR, MUSTAFA: *Tipik yapılarıyla Osmanlı şehirciliğinde çarşı ve klasik dönem imar sistemi* / Mustafa Cezar. — İstanbul : Mimar Sinan Üniversitesi, 1985. vii, 422 s. : res. (kimi rnk.), 1 katl. res., 1 katl. hrt. ; 28 cm. — (Mimar Sinan Üniversitesi yayını ; 9) (B.I/2340).
- CHAMPONNOIS, SUZANNE: *Le mythe de Constantinople et l'opinion publique en Russie au XIXe siècle* / Suzanne Champonnois. — İstanbul : Isis, 1989. 105 s. ; 24 cm. — (Les Cahiers du Bosphore ; 2) ISBN 9754280053 (A.VI/3409).
- CHAN, HOK-LAM: *China and the Mongols : history and legend under the Yüan and Ming* / Hok-Lam Chan. — Aldershot : Ashgate Variorum, 1999. x, 340 s. ; 23 cm. — (Variorum Collected Studies series ; CS647) ISBN 0860787621 (A.VI/3171).
- CHARON, JOEL M.: *The meaning of sociology* / Joel M. Charon. — 5. ed. — New Jersey : Prentice Hall, 1996. x, 214 s. ; 23 cm. ISBN 0132310856 (A.VI/3925).
- CHAZAN, ROBERT: *European Jewry and the first crusade* / Robert Chazan. — Berkeley : University of California Press, 1996. ix, 380 s. ; 21 cm. ISBN 0520205065 (A.VI/3181).
- CHILDS, JOHN: *The military use of land : a history of the defence estate* / John Childs. — Bern : Peter Lang, 1998. 302 s. ; 22 cm. ISBN 3906757668 (A.VI/3944).

- CHRAÏBI, DRISS: *Muhammad : a novel* / Driss Chraïbi ; translated by Nadia Benabid. — London : Lynne Rienner, 1998. 90 s. ; 24 cm. ISBN 0894108581 (A.VI/3356).
- Chroniques de l'histoire Atatürk.* — Bassillac : Chronique, 1998. 160 s. : res. ; 25 cm. ISBN 2843550017 (A.VI/3533).
- CIĞ, MUATZEEZ: *Neuere studien über die keilschriftlichen dokumente an der tontafelsammlung des archäologischen museums zu Istanbul* / Muazzez Cığ. — Wiesbaden : Otto Harrassowitz, 1973. 47-51 ss. ; 24 cm. Sonderdruck aus festschrift Heinrich Otten'den ayrıbasım. (A.VI/3796).
- CİMİ, MEHMET: *Tonguç Baba : ülkeyi kucaklayan adam* / Mehmet Cimi. — Ankara : Kültür Bakanlığı Yayınlar Dairesi Başkanlığı, 2001. x, 300 s. ; 20 cm. — (Kültür Bakanlığı yayınları ; 2680. Yayınlar Dairesi Başkanlığı Kültür Eserleri dizisi ; 312) ISBN 9751727103 (A.VI/4048).
- CİN, HALİL: *Osmanlı toprak düzeni ve bu düzenin bozulması* / Halil Cin. — Ankara : Kültür Bakanlığı, 1978. xxxviii, 552 s. ; 19 cm. — (Kültür Bakanlığı yayınları ; 295. Araştırma ve İnceleme Eserleri ; 3) (A.VI/3812).
- COHEN, YORAM: *Taboos and prohibitions in Hittite society : a study of the Hittite expression natta ara ('not permitted')* / Yoram Cohen. — Heidelberg : Universitätsverlag C. Winter, 2002. xv, 198 s. ; 21 cm. — (Texte der Hethiter ; 24) (181-198 ss.). ISBN 3825313093 (A.VI/3756).
- Congress on the Social and Economic History of Turkey (3 : 24-26 August 1983 : Princeton)* IIIrd congress on the social and economic history of Turkey : Princeton University 24-26 August 1983 / proceedings ed. by Heath W. Lowry, Ralph S. Hattox. — İstanbul ; Washington ; Paris : Isis, 1990. viii, 420 s. ; 24 cm. — (Varia Turcica ; 15) ISBN 0941469018 ; ISBN 2906053147 (A.VI/3417).
- Consumption studies and the history of the Ottoman Empire, 1550-1922 : an introduction* / ed. by Donald Quataert. — New York : State University of New York Press, 2000. viii, 358 s. ; 23 cm. — (SUNY series in the Social and Economic History of the Middle East) ISBN 0791444325 (A.VI/3797).
- COSSUTO, GIUSEPPE: *Breve storia dei Turchi di Dobrugia* / Giuseppe Cossuto ; con una prefazione di Mihai Maxim. — 1. ed. — İstanbul :

Isis, 2001. 229 s. ; 24 cm. — (I Quaderni del Bosforo ; 1) ISBN 9754282005 (A.VI/3714).

CRAWFORD, MICHAEL H.: *Roman Republican coinage* / Michael H. Crawford. — reprinted. — Cambridge : Cambridge University Press, 2001. 2 c. ; 25 cm. İçindekiler: 1.c.: Introduction and catalogue — 2.c.: Studies plates and indexes. ISBN 0521074924 (tk.) (A.VI/3856).

CROKE, BRIAN: *Christian chronicles and Byzantine history, 5th-6th centuries* / Brian Croke. — Aldershot : Variorum, 1992. xii, 336 s. ; 23 cm. — (Collected Studies series ; CS386) ISBN 086078343X (A.VI/3180).

CUINET, VITAL: *La Turquie d'Asie : géographie administrative statistique descriptive et raisonnée de chaque province de l'Asie-Mineure* / Vital Cuinet. — İstanbul : Isis, 2001. 7 c. ; 24 cm. İçindekiler: 1.c.: L'Anatolie orientale Trébizonde, Erzéroum, Bitlis, Van, Diarbékîr — 2.c.: Les provinces Arabes Alep, Mossoul, Bagdad, Bassorah — 3.c.: Provinces des îles de l'archipel et de la Crète — 4.c.: Vilayet de Constantinople et Mutessariflik d'Ismidt — 5.c.: Le vilayet de Smyrne et le mutessariflik de Bigha — 6.c.: L'Anatolie centrale Angora, Koniah, Adana, Mamouret-ul-Aziz, Sivas — 7.c.: L'Anatolie occidentale : Brousse et Castamouni. ISBN 9754282013 (A.VI/3670).

CUMAGULOV, ÇETİN: *Oş şehrinin epigrafik anıtları* / Çetin Cumagulov ; Türkiye Türkçesine aktaran Kalmamat Kulamshae. — Ankara : Atatürk Kültür Merkezi, 2001. 85 s. : res. ; 21 cm. — (Atatürk Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi yayını ; 278. Türk Kültüründen Görüntüler dizisi ; 75) ISBN 9751614961 (A.VI/3586).

Cumhuriyet dönemi Türk Deniz Kuvvetleri / genel koordinatör Mücahit Şişlioğlu, Semih Çetin ; proje koordinatörü Koray Saklayıcı ; haz. Figen Atabey. — 1. bsk. — Ankara : Deniz Kuvvetleri Komutanlığı, 2002. 95 s. : res. (kimi rnk.) ; 27 cm. ISBN 9754092036 (B.I/2383).

Cyprus and the crusades : papers given at the international conference 'Cyprus and the crusades', Nicosia, 6-9 September, 1994 = Ἡ Kypros kai i staurofories = i anakinosis tou dhethnous symposiou i Kypros kai i staurofories, Levkosia, 6-9 Septembriou, 1994 / ed. = ekdhótes N. Coureas, J. Riley-Smith. — Nicosia = Levkosia : Society for the Study of the Crusades and the Latin East = Dhithnis Omilos gia ti Meleti ton Stauroforion kai tis Latinokratoumenis Anatolis ; The Cyprus

- Research Centre = Kentro Epistimonikon Epeunon Kyprou, 1995. xii, 538 s. : res. ; 29 cm. ISBN 9963080294 (B.I/2250).
- ÇAKMAK, ŞAKİR: *Erken dönem Osmanlı mimarisinde taçkapılar (1300-1500)* / Şakir Çakmak. — 1. bsk. — Ankara : Kültür Bakanlığı Yayınlar Dairesi Başkanlığı, 2001. ix, 384 s. : res. (çoğu rnk.) ; 29 cm. — (Kültür Bakanlığı yayınları ; 2719. Yayınlar Dairesi Başkanlığı Sanat Eserleri dizisi ; 357) ISBN 9751727499 (B.I/2399).
- ÇALIK, RAMAZAN: *Atatürk ve 1900 sonrası Türkiye hakkında yazılmış Almanca eserler bibliyografyası = Bibliographie der Deutschen publikationen zu Atatürk und zur Türkei in der zeit nach 1900* / Ramazan Çalık. — Manisa : Manisa Celal Bayar Üniversitesi Yüksek Öğrenim Vakfı, 2001. 208 s. ; 24 cm. ISBN 9756829087 (A.VI/3561).
- ÇALIŞKAN, YAŞAR: *Kültür, san'at ve medeniyetimizde ahilik* / Yaşar Çalışkan, M. Lütfi İkiz. — 2. bsk. — Ankara : Kültür Bakanlığı Halk Kültürlerini Araştırma ve Geliştirme Genel Müdürlüğü, 2001. viii, 125 s. ; 24 cm. — (Kültür Bakanlığı yayınları ; 2679. Halk Kültürlerini Araştırma ve Geliştirme Genel Müdürlüğü yayınları ; 193. Gelenek Görenek ve İnançlar dizisi ; 15) ISBN 9751711592 (A.VI/3550).
- ÇAYIRDAĞ, MEHMET: *Kayseri tarihi araştırmaları* / Mehmet Çayırdağ. — Kayseri : Kayseri Büyükşehir Belediyesi, 2001. x, 436 s. : res. ; 24 cm. — (Kayseri Büyükşehir Belediyesi Kültür yayınları ; 38) ISBN 9758046381 (A.VI/3311).
- ÇEÇEN, ANIL: *Çeçenistan dosyası* / Anıl Çeçen ; yay. koordinatörü Ahmet Doğan. — 1. bs. — Ankara : Yeni Avrasya, 2002. 416 s. ; 20 cm. — (Yayın no ; 12. Araştırma İnceleme serisi ; 07) ISBN 9756669144 (A.VI/3994).
- ÇEHOVİÇ, O. D.: *Buharskie dokumentı XIV veka* / O. D. Çehoviç. — Taşkent : İzdatelstvo "Nauka" Uzbekskoy SSR, 1965. 330 s. ; 27 cm. — (Akademiya Nauk Uzbekskoy SSR Institut İstorii i Arheologii) (B/5596).
- ÇELİK, ZEYNEP: *The remaking of Istanbul : portrait of an Ottoman city in the nineteenth century* / Zeynep Çelik. — Berkeley : University of California Press, 1993. xviii, 183 s. : res. ; 27 cm. ISBN 0520082397 (B.I/2269).
- Çelovek : *obraz i suşşnosti (gumanitarnie aspektı) : sovest, trud, şçaste.* — Moskva : Rossiyskaya Akademiya Nauk, 1998. 290 s. ; 20 cm. ISBN 5248001781 (A.VI/3258).

- ÇENELİ, İLHAN: *Kırım Tatarcasında yapım ekleri* / İlhan Çeneli ; çev. Mustafa Argunşah. — Ankara : Türk Dil Kurumu, 1997. xi, 84 s. ; 24 cm. — (AKDTYK Türk Dil Kurumu yayınları ; 677) ISBN 9751608783 (A.VI/3621).
- ÇERNAYA, L. A.: *Russkaya kultura perehodnogo perioda ot srednevekovya k novomu vremeni* / L. A. Çernaya. — Moskva : Yazıki Russkoy Kulturi, 1999. 281 s. : res. ; 24 cm. ISBN 578590084X (A.VI/3251).
- ÇETİN, BİROL: *Osmanlı İmparatorluğu'nda barut sanayi 1700-1900* / Birol Çetin. — 1. bsk. — Ankara : Kültür Bakanlığı Yayınlar Dairesi Başkanlığı, 2001. xiv, 274 s. : res. ; 23 cm. — (Kültür Bakanlığı yayınları ; 2734. Yayınlar Dairesi Başkanlığı Kültür Eserleri dizisi ; 329) ISBN 9751727065 (A.VI/4058).
- ÇEVİK, NEVZAT: *Taşların izinde Likya : alternatif bir rehber* / Nevzat Çevik ; yay. ve yöneten Nezih Başgelen. — İstanbul : Arkeoloji ve Sanat, 2002. 176 s. : res. (kimi rnk.) ; 20 cm. — (Arkeoloji ve Sanat yayınları. Bölge, Şehir ve Semt Monografileri dizisi ; 5) ISBN 975656119X (A.VI/4015).
- ÇEVİK, ZEKİ: *Millî Mücadele'de son kurşun* / Zeki Çevik. — Balıkesir : Balıkesir Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi, 2002. 189 s. : res. ; 24 cm. — (Balıkesir Üniversitesi yayınları ; 19. Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi yayınları ; 1) (A.VI/3861).
- ÇİFTLİKÇİ, RAMAZAN: *Yaşar Kemal : yazar-eser-üslup* / Ramazan Çiftlikçi. — 1. bsk. — Ankara : Kültür Bakanlığı Yayınlar Dairesi Başkanlığı, 1997. xvi, 571 s. ; 24 cm. — (Kültür Bakanlığı yayınları ; 1929. Yayınlar Dairesi Başkanlığı Başvuru Kitapları dizisi ; 40) ISBN 9751717639 (A.VI/3520).
- ÇOROTEGİN, T. K.: *Kırgızdardın jana Kırgızstandın kıskaçı tarıhı : bayırkı zamandan tartıp bugunku kungö çeyin. Tarıhu okup üyrönüüçüler üçün* / T. K. Çorotegin, K. S. Moldokasimov. — Bişkek : Mektep, 2000. 160 s. ; 20 cm. ISBN 9967000015 (A.VI/3267).
- ÇOROTEGİN, T. K.: *Mahmud Kaşgari (Barskani) jana anın "Divanu Lugati t-Türk" söz jıynagı (1072-1077)* / T. K. Çorotegin. — ondolup koşumçalangan bs. — Bişkek : Kırgızstan, 1997. 159 s. ; 20 cm. ISBN 5655012227 (A.VI/1171).

- ÇORUHLU, YAŞAR: *Azerbaycan'ın Mereze Köyü'nde Diri Baba Türbesi / Yaşar Çoruhlu*. — Ankara : Türk Tarih Kurumu, 2002. 583-590, [7] ss. : rnk. res. ; 24 cm. Belleten LXV, Ağustos 2001, sayı 243'den ayrışım. (A.VI/3606).
- ÇUBUKÇU, İBRAHİM AGÂH: *İslâm ve çağdaşlaşma / İbrahim Ağâh Çubukçu*. — Ankara : [yayl.y.], 2002. 128 s. ; 20 cm. (A.VI/3660).
- DAHRENDORF, RALF: *Society and democracy in Germany / Ralf Dahrendorf*. — Garden City : Anchor Books, 1969. xvi, 457 s. ; 18 cm. (A.VI/3893).
- DANACIOĞLU, ESRA: *Geçmişin izleri : yanışımızdaki tarih için bir kılavuz / Esra Danacioğlu ; yay. haz. Ayşe Ozil*. — İstanbul : Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 2001. xiv, 215 s. ; 21 cm. — (Tarih Vakfı Yurt yayınları ; 125) ISBN 9753331584 (A.VI/3736).
- Danışmend-name : tenkidli metin. Türkiye Türkçesine aktarılış. Dil özellikleri Sözlük. Tıpkıbasım / haz. Necati Demir*. — Cambridge : Harvard Üniversitesi Yakındağı Dilleri ve Medeniyetleri Bölümü, 2002. 4 c. ; 28 cm. — (Doğı Dilleri ve Edebiyatlarının Kaynakları ; 54. Türkçe Kaynaklar ; XLVII) İçindekiler: 1. kısım: Tenkidli metin __ 2. kısım Türkiye Türkçesine aktarılış __ 3. kısım: Dil özellikleri ve sözlük __ 4. kısım: Tıpkıbasım [Atatürk Kitaplığı, M. Cevdet K. 441]. Eserin İngilizce adı: *Danışmend-name : critical edition. Turkish Translation. Linguistic analysis Glossary. Facsimile*. (B.I/2370).
- DÁVID, GÉZA: *Studies in demographic and administrative history of Ottoman Hungary / Géza Dávid*. — 1. printing. — İstanbul : Isis, 1997. viii, 233 s. ; 24 cm. — (Analecta Isisiana ; 25) ISBN 975428991 (A.VI/3371).
- DAVIES, R. W.: *The development of the Soviet budgetary system / R. W. Davies ; with a foreword by Alexander Baykov*. — Cambridge : Cambridge University Press, 1958. xxi, 373 s. : 1 katl. pl. ; 24 cm. (A.VI/3897).
- DAVISON, ANDREW: *Secularism and revivalism in Turkey : a hermeneutic reconsideration / Andrew Davison*. — New Haven : Yale University Press, 1998. viii, 270 s. ; 24 cm. — (Yale Studies in Hermeneutics) ISBN 0300069367 (A.VI/3294).
- DAVISON, RODERIC H.: *Nineteenth century Ottoman diplomacy and reforms / Roderic H. Davison*. — 1. printing. — İstanbul : Isis, 1999.

vii, 460 s. ; 24 cm. — (Analecta Isisiana ; 34) ISBN 9754281300 (A.VI/3363).

DEARSTYNE, BRUCE W.: *Arşivsel girişim : modern arşivcilik ilkeleri, uygulamaları ve yönetim teknikleri* / Bruce W. Dearstyne ; çev. Mustafa Akbulut, Oğuz İcimsoy. — İstanbul : [yayl.y.], 2001. ix, 294 s. ; 24 cm. Eserin özgün adı: Archival enterprise : modern archival principles, practices, and management techniques. (A.VI/3929).

DEMENTEVA, V. V.: *Magistratura diktatora v ranney rimskoy respublike (V-III vv. do n.e.)* / V. V. Dementeva. — Yaroslavl : Yaroslavskiy Gosudarstvenniy Universitet, 1996. 128 s. ; 20 cm. ISBN 5230204184 (A.VI/3253).

DEMİR, ABDULLAH: *Su ve DSİ tarihi* / Abdullah Demir. — [Ankara] : Devlet Su İşleri Vakfı, [200?]. 153 s. : rnk. res. ; 31 cm. ISBN 9759357909 (B.I/2294).

DEMİR, MUZAFFER: *Perikles'in Karadeniz seferi üzerine yeni bir yorum* / Muzaffer Demir. — Ankara : Türk Tarih Kurumu, 2002. 529-540 ss. ; 24 cm. Belleten LXV, Ağustos 2001, sayı 243'den ayrıbasım. (A.VI/3611).

DEMİR, NECATİ: *Ordu ili ve yöresi ağızları : inceleme-metinler-sözlük* / Necati Demir. — Ankara : Türk Dil Kurumu, 2001. 359 s. ; 25 cm. — (Türk Dil Kurumu yayınları ; 788) ISBN 975161483X (A.VI/3575).

DEMİREL, EMİN: *Teşkilat-ı Mahsusa'dan günümüze gizli servisler* / Emin Demirel ; yay. sorumlusu Adem Sarıgöl ; ed. Aytaç Ağdağ ; redaksiyon Soner Şahin. — İstanbul : IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2002. 467 s. ; 21 cm. — (IQ Kültür Sanat Yayıncılık ; 24. Araştırma-İnceleme dizisi ; 9) ISBN 9756618272 (A.VI/3639).

DEMİRİŞ, BEDİA: *Tacitus : Annales'te beliren tarihçiliği ve hümanizmi* / Bedia Demiriş ; yay. ve yöneten Nezih Başgelen. — İstanbul : Arkeoloji ve Sanat, 2002. 224 s. ; 20 cm. — (Arkeoloji ve Sanat yayınları. Antik Kaynaklar dizisi ; 11) ISBN 9756899972 (A.VI/4017).

DERİNGİL, SELİM: *The Ottomans, The Turks, and world power politics : collected essays* / Selim Deringil. — 1. ed. — İstanbul : Isis, 2000. 250 s. ; 24 cm. — (Analecta Isisiana ; 49) ISBN 9754281793 (A.VI/3677).

DEWEESE, DEVIN: *Islamization and native religion in the Golden Horde : Baba Tükles and conversion to islam in historical and epic tradition* /

- Devin DeWeese. — Pennsylvania : The Pennsylvania State University Press, 1994. xvii, 638 s. ; 23 cm. — (Hermeneutics : Studies in the History of Religions) ISBN 0271010738 (A.VI/3355).
- Dış basında Başbakan Tansu Çiller'in Brüksel ziyareti (8-14 Ocak 1994).* — [Ankara] : Başbakanlık Basın-Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü, [1994?]. 81 s. ; 28 cm. (B.I/2310).
- Dış basında Türk Silahlı Kuvvetlerinin sınır ötesi hareketi.* — [Ankara] : Başbakanlık Basın-Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü, [1991?]. ... c. ; 28 cm. İçindekiler: 3.c.: 12 Ağustos 1991 — 4.c.: 14 Ağustos 1991 — 5.c.: 16 Ağustos 1991. Kütüphanemizde eserin 3., 4. ve 5. ciltleri mevcuttur. (B.I/2311).
- Dictionary of the social sciences / ed. by Craig Calhoun.* — Oxford : Oxford University Press, 2002. xvi, 563 s. ; 26 cm. ISBN 0195123719 (B.I/2393).
- Dil'de fikir'de iş'te birlik! : Türk Cumhuriyetleri ve akraba toplulukları ile koordinasyondan sorumlu Devlet Bakanlığı'nın faaliyet raporu : 29 Mayıs 1999-29 Mayıs 2000 / haz. Atilla Şimşek... [ve başk.].* — Ankara : TAMGA yayıncılık, 2000. 2 c. : rnk. res. ; 22 cm. ISBN 9758386077 (tk.) (A.VI/3205).
- DİVİTÇİOĞLU, SENCER: Ortaçağ Türk toplumları hakkında / Sencer Divitçioğlu ; kitap ed. Ahsen Erdoğan. — 1. bsk. — İstanbul : Yapı Kredi, 2001. 204 s. ; 21 cm. — (Yapı Kredi yayınları ; 1468. Cogito ; 104) ISBN 9753639120 (A.VI/3287).
- Doctoral dissertations on China and on Inner Asia, 1976-1990 : an annotated bibliography of studies in western languages / compiled and ed. by Frank Joseph Shulman ; with contributions by Patricia Polansky, Anna Leon Shulman.* — 1. published. — Connecticut : Greenwood Press, 1998. xxviii, 1055 s. ; 29 cm. — (Bibliographies and Indexes in Asian Studies, ISSN 1086-5411 ; 2) ISBN 031329111X (B.I/2251).
- DOĞAN, MUHAMMET NUR: *Şeyhülislâm Es'ad Efendi ve divanının tenkitli metni* / Muhammet Nur Doğan. — [Ankara] : Millî Eğitim Bakanlığı, 1997. 366 s. ; 20 cm. — (Millî Eğitim Bakanlığı yayınları ; 3074. Bilim ve Kültür Eserleri dizisi ; 943. Türk Edebiyatı dizisi ; 35) ISBN 9751116104 (A.VI/3195).

- D'OHSSON, M. DE M. (MOURADGEA): *Tableau général de l'Empire Ottoman* / M. de M. (Mouradgea) D'ohsson ; publié par M. C. d'Ohsson. — İstanbul : Isis, 2001. 7 c. 5c.'te. ; 24 cm. İçindekiler: 1., 2., 3.-4. c.: Code religieux — 5.c.: Contenant les codes politique, militaire et civil — 6.-7. c.: Code civil, codes judiciaire et penal. ISBN 9754281912 (A.VI/3686).
- DONG, WU XING: *Osman Tu'er gi li shi* / Wu Xing Dong. — Taibei : Guo Li Zheng Zhi Da Xue, 1993. 2, 2, 174 a. ; 21 cm. (A.VI/3823).
- DONG, WU XING: *Tu'er gi gong he guo shi* / Wu Xing Dong. — Taibei : Guo Li Zheng Zhi Da Xue, 1995. 174 s. : res. ; 21 cm. (A.VI/3826).
- DONG, WU XING: *Tu'er gi wen dong ci zhi yan jui* / Wu Xing Dong. — Taibei : Guo Li Zheng Zhi Da Xue, 1978. viii, 284 s. ; 21 cm. Eserin Türkçe adı Türkçede eylemler üzerinde bir araştırma. (A.VI/3825).
- DOR, RÉMY: *Comptines de Turquie : d'après les archives de Pertev Naili Boratav = Türkiye sayışmaları : Pertev Naili Boratav arşivlerinden* / Rémy Dor. — 1. impression. — İstanbul : Isis, 1998. xviii, 225 s. ; 24 cm. ISBN 975428122X (A.VI/3398).
- Drevneyşie gosudarstva vostočnoy Evropı 1998 g. : pamyati çlenakorespondenta RAN Anatoliya petroviça novoseltseva / otvetstvenniy redaktor T. M. Kalinina.* — Moskva : İzdatelskaya Firma "Vostochnaya Literatura" RAN, 2000. 494 s. ; 22 cm. ISBN 5020181331 (A.VI/3442).
- DRIEM, GEORGE VAN: *Languages of the Himalayas : an ethnolinguistic handbook of the Greater Himalayan region : containing an introduction to the symbiotic theory of language* / George van Driem. — Leiden : Brill, 2001. 2 c. ; 24 cm. — (Handbook of Oriental Studies. Section 2. India = Handbuch der Orientalistik. Indien, ISSN 0169-9377 ; 10/1, 10/2) ISBN 9004103902 (tk.) (A.VI/3389).
- DUMONT, PAUL: *Du socialisme Ottoman à l'internationalisme Anatolien* / Paul Dumont. — 1. impression. — İstanbul : Isis, 1997. xiv, 464 s. ; 24 cm. — (Analecta Isisiana ; 8) ISBN 9754280878 (A.VI/3430).
- DUMONT, PAUL: *Osmanlıcılık, ulusçu akımlar ve masonluk : Osmanlı İmparatorluğu'nda Tanzimat'tan Mütareke'ye Fransız obediyanısına bağlı mason locaları* / Paul Dumont ; çev. Ali Berktaş. — 1. bsk. — İstanbul : Yapı Kredi, 2000. 209 s. ; 24 cm. — (Yapı Kredi yayınları ; 1384. Tarih ; 11. Toplumsal Tarih Araştırmaları dizisi ; 6) ISBN 9750800508 (A.VI/3289).

- Dunie juzi Kazaktarının kurıltayı : kuttıktaular, bayandamalar, tilekter, ölen-jırlar /* kurastırğan Beybit Saparalı. — Almatı : Atamura-Kazakstan, 1993. 189 s. ; 17 cm. ISBN 5615013540 (A.VI/3499).
- DUNN, RICHARD S.: *The age of religious wars 1559-1689 /* Richard S. Dunn. — 1. ed. — New York : W. W. Norton & Company, Inc, 1970. xi, 244 s. : res. ; 20 cm. — (The Norton History of Modern Europe) ISBN 0393098915 (A.VI/3888).
- DURU, AHMET TALAT: *Karaman'ın yakın tarihteki kültürü ve gelenekleri /* Ahmet Talat Duru. — [Karaman] : [yayl.y.], 1999. 103 s. : res. ; 23 cm. (A.VI/3725).
- DURU, AHMET TALAT: *Yunus Şeyhliği /* Ahmet Talat Duru. — Ankara : [yayl.y.], 1993. 96 s. : res. ; 23 cm. (A.VI/3724).
- DURU, ZİYA: *Geçmişten günümüze fotoğraflarla Karaman /* Ziya Duru. — [Karanan] : Duru Sarrafiye, 2001. yak. 300 s. : res. ; 31 cm. (B.I/2322).
- DUYMAZ, ALİ: *Kerem ile Aslı hikâyesi üzerinde mukayeseli bir araştırma /* Ali Duymaz. — Ankara : Kültür Bakanlığı Halk Kültürlerini Araştırma ve Geliştirme Genel Müdürlüğü, 2001. xii, 413 s. ; 24 cm. — (Kültür Bakanlığı yayınları ; 2567. Halk Kültürlerini Araştırma ve Geliştirme Genel Müdürlüğü yayınları ; 312. Halk Edebiyatı dizisi ; 62) ISBN 9751726220 (A.VI/3546).
- DUYURAN, DÜRRÜŞEHVAR: *Topkapı Sarayındaki tasvirleriyle Karagöz /* Dürrüşehvar Duyuran ; yay. yönetmeni Nezih Başgelen. — İstanbul : Arkeoloji ve Sanat, 2000. 48, [24] s. : rnk. res. ; 24 cm. — (Arkeoloji ve Sanat yayınları. El Sanatları, Folklor ve Etnografya dizisi ; 3) ISBN 9756899786 (A.VI/3750).
- Dünden bugüne Kıbrıs meselesi /* yay. haz. Ali Ahmetbeyoğlu, Erhan Afyoncu. — İstanbul : Tarih ve Tabiat Vakfı, 2001. xxi, 306 s. ; 21 cm. — (TATAV yayınları. Tarih serisi ; 6) ISBN 9756596058 (A.VI/3067).
- Dünya atşunaslugunun kemala gelmesinde ahalteke atlarının ornu. Halkara ulmu konferensiyasuna niyetlenen maglumatlar = Rol ahaltekinskogo konya v formirovanii mirovogo konnozavodstva. Materialı mejdunarodnoy nauçnoy konferentsii = The role of ahalteke horse in the formation of world horse-breeding. Materials for the international scientific conference /* baş redaktor W. M. Masson. — Aşgabat : Guramaçuluk Komiteti, 2001. 253 s. : res. ; 26 cm. (B.I/2286).

The early Roman Empire in the east / ed. by Susan E. Alcock. — Oxford : Oxbow Books, 1997. viii, 212 s. : res. ; 24 cm. — (Oxbow Monograph ; 95) ISBN 190018852X (A.VI/3962).

EBU BEKR-İ TİHRANÎ: *Kitab-ı Diyarbekriyye* / Ebu Bekr-i Tihranî ; çev. Mürsel Öztürk. — 1. bsk. — Ankara : Kültür Bakanlığı Yayınlar Dairesi Başkanlığı, 2001. xii, 402 s. ; 24 cm. — (Kültür Bakanlığı yayınları ; 2631. Yayınlar Dairesi Başkanlığı Kültür Eserleri dizisi ; 301) ISBN 9751727650 (A.VI/4060).

EDWARDS, GEORGE C.: *Presidential leadership : politics and policy making* / George C. Edwards, Stephen J. Wayne. — 2. ed. — New York : St. Martin's Press, 1990. xv, 464 s. ; 23 cm. ISBN 0312018800 (A.VI/3906).

Eğitim yatırımları : planlama-uygulama 21-25 Mart 1988. — [Ankara] : Millî Eğitim Gençlik ve Spor Bakanlığı Yatırımlar ve Tesisler Dairesi Başkanlığı, 1988. vi, 279 s. ; 24 cm. (A.VI/3809).

EHİLOĞLU, ZEKİ: *Yemen'de Türkler : tarihimizin ibret levhası* / Zeki Ehiloğlu. — İstanbul : Kitabevi, 2001. 284, [32] s. : res. ; 21 cm. — (Kitabevi ; 162) ISBN 9757321451 (A.VI/3328).

EKER, KEMAL: *Yaşam anılarımda Atatürk* / Kemal Eker. — Ankara : Çağdaş Atatürkçüler Derneği, 1999. 232 s. ; 20 cm. — (Çağdaş Atatürkçüler Derneği yayını ; 4) ISBN 9759627922 (A.VI/3209).

EKİNCİ, NECDET: *Sanayileşme ve uluslaşma sürecinde toprak reformundan köy enstitülerine Türkiye (1923-1950)* / Necdet Ekinci. — 1. bsk. — Ankara : Kültür Bakanlığı Yayınlar Dairesi Başkanlığı, 1997. xv, 287 s. ; 19 cm. — (Kültür Bakanlığı yayınları ; 1989. Yayınlar Dairesi Başkanlığı Başvuru Kitapları dizisi ; 44) ISBN 9751718007 (A.VI/3176).

ELÇİN, ŞÜKRÜ: *Gevherî divânı : inceleme-metin-dizin-bibliyografya* / Şükrü Elçin ; yay. haz. Şebnem Ercebeci. — düzeltilmiş ve eklemeler yapılmış 2. bsk. — Ankara : Atatürk Kültür Merkezi, 1998. 763 s. ; 25 cm. — (Atatürk Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi yayını ; 164. Divânlar dizisi ; 4) ISBN 9751610451 (A.VI/3187).

ELDEM, EDHEM: *A history of the Ottoman Bank* / Edhem Eldem. — İstanbul : Ottoman Bank Historical Research Center, 1999. xxiii, 608 s. ; 25 cm. ISBN 975333110X (A.VI/3337).

- ELDEM, EDHEM: *A 135-year-old treasure : glimpses from the past in the Ottoman Bank Archives* / Edhem Eldem ; translation Ali Ottoman... [et al.]. — 1. ed. — İstanbul : Ottoman Bank, 1998. 300 s. : rnk. res. ; 33 cm. (B.I/2273).
- ELDEM, EDHEM: *Banknotes of the Imperial Ottoman Bank (1863-1914) : based on the Ottoman Bank Archives and the Tahsin İsbiröğlu collection* / Edhem Eldem. — 1. ed. — İstanbul : Ottoman Bank, 1999. 167 s. : rnk. res. ; 33 cm. ISBN 9757306479 (B.I/2272).
- ELDEM, EDHEM: *The Ottoman city between east and west : Aleppo, Izmir, and Istanbul* / Edhem Eldem, Daniel Goffman, Bruce Masters. — reprinted. — Cambridge : Cambridge University Press, 2001. xvi, 244 s. ; 24 cm. — (Cambridge Studies in Islamic Civilization) ISBN 052164304X (A.VI/3838).
- ELİZARENKOVA, T. YA.: *Slova i vesshi v rigvede* / T. Ya. Elizarenkova. — Moskva : Vostochnaya Literatura RAN, 1999. 239 s. ; 20 cm. ISBN 5020181463 (A.VI/3233).
- EMELYANOV, V. V.: *Hippurskiy kalendar i rannyya istoriya Zodiaka* / V. V. Emelyanov. — Sank Peterburg : Peterburgskoe Vostokovedenie, 1999. 268 s. ; 22 cm. — (Orientalia (Sank Peterburg, Russia)) Kitabın İngilizce adı: Nippur calendar and the early history of Zodiac. ISBN 5858031129 (A.VI/3344).
- EMRE, SÜLEYMAN ARİF: *Siyasette 35 yıl* / Süleyman Arif Emre. — Ankara : Keşif, 2002. 3 c. ; 20 cm. — (Keşif yayınları ; 10) ISBN 9758464094 (tk.) (A.VI/4005).
- Encyclopædia Iranica* / ed. by Ehsan Yarshater. — California : Mazda, 1996. ... c. ; 29 cm. İçindekiler: 1.c.: Ab-Anahid __ 2.c.: Anamaka-Atar Al-Wozara __ 3.c.: Atas-Bayhaqi, Zahir-Al-Din __ 4.c.: Bayju-Carpets __ 5.c.: Carpets-Coffee __ 6.c.: Coffeehouse-Dara __ 7.c.: Dara(b)-Ebn Al-Atir. ISBN 156859027X (binder) (B.I/1116).
- ENGİN, VAHDETTİN: *Sultan Abdülhamid ve İstanbul'u* / Vahdettin Engin ; yay. yönetmeni Erhan Afyoncu. — 1. bsk. — İstanbul : Simurg, 2001. 227 s. : res. ; 24 cm. — (Simurg yayınları ; 48. Tarih ; 2) ISBN 9757172480 (A.VI/3632).
- Enver Paşa'nın eşi Naciye Sultan'ın hatıraları : acı zamanlar* / yay. haz. O. Gazi Aşıroğlu. — İstanbul : Burak Yayınevi, [1990?]. 88 s. ; 20 cm. —

(Burak yayınları ; 33. Tarihın Şahitleri dizisi ; 1) ISBN 9757645141 (A.VI/3225).

EREN, MUHARREM: *Mutasarrıf Ömer Âli Bey : Balıkesir'i yeniden inşâ ve imar eden, Hamidiye (İl Halk) Kütüphanesi'nin kurucusu ve sahibi / Muharrem Eren. — Balıkesir : Zağnos Kültür ve Eğitim Vakfı, 1993. 245 s. : res. ; 24 cm. (A.VI/3965).*

- EREN, MUHARREM: *Zağnos Paşa / Muharrem Eren. — ilv. bsk. — Balıkesir : Zağnos Kültür ve Eğitim Vakfı, 1994. 267 s. : res. ; 24 cm. — (Araştırma-İnceleme dizisi) (A.VI/3966).*

EREN, NACİ: *Hece tahtaları : Antalya-Burdur-Bolu-Muğla çevresi / Naci Eren ; yay. ve yöneten Nezih Başgelen. — İstanbul : Arkeoloji ve Sanat, 1984. 48 s. : şek. ; 24 cm. — (Arkeoloji ve Sanat yayınları. El Sanatları, Folklor ve Etnografya dizisi ; 1) (A.VI/3748).*

EREN, NACİ: *Kaşık ve kaşıkçılık / Naci Eren ; yay. ve yöneten Nezih Başgelen. — İstanbul : Arkeoloji ve Sanat, 1984. 32 s. : şek. ; 24 cm. — (Arkeoloji ve Sanat yayınları. El Sanatları, Folklor ve Etnografya dizisi ; 2) (A.VI/3749).*

ERKİLET BAŞER, ALEV: *Ele geçirilemeyen toprak : Kuzey Kafkasya : Şeyh Şamil'den Şamil Basayev'e Çeçenistan-Dağıstan direniş hareketleri / Alev Erkilet Başer. — 1. bsk. — Ankara : Fecr, 2002. vi, 378 s. : res. ; 20 cm. ISBN 9757138584 (A.VI/4008).*

ERKİLETLİOĞLU, HALİT: *Kayseri kitâbeleri / Halit Erkiletlioğlu. — Kayseri : Kayseri Büyükşehir Belediyesi, 2001. xvi, 196 s. : res. ; 24 cm. — (Kayseri Büyükşehir Belediyesi Kültür yayınları ; 37) ISBN 9758046365 (A.VI/3538).*

ERTEN, HAYRİ: *Konya şer'iyye sicilleri ışığında ailenin sosyo-ekonomik ve kültürel yapısı (XVIII. y.y. ilk yarısı) / Hayri Erten. — 1. bsk. — Ankara : Kültür Bakanlığı Yayınlar Dairesi Başkanlığı, 2001. xviii, 221 s. : res. ; 24 cm. — (Kültür Bakanlığı yayınları ; 2722. Yayınlar Dairesi Başkanlığı Kültür Eserleri dizisi ; 324) ISBN 9751727405 (A.VI/4051).*

ERTUĞRUL, İSMAİL: *Kurtarılmayı bekleyen tarih antik kent Hasankeyf / İsmail Ertuğrul ; genel koordinatör M. Emin Ertuğrul, İsmail Ertuğrul, Ertuğrullar İletişim Ltd. Şti. ; ed. M. Mustafa Haliloğlu ; fotoğraflar İrfan Tapan... [ve başk.]. — Diyarbakır : [yayl.y.], [200?]. 106 s. : rnk. res. ; 21 cm. (A.VI/3744).*

- ERTUĞRUL, MUHSİN: *Tunç iki gözüm... : Muhsin Ertuğrul'dan Tunç Yalman'a mektuplar - anılar* / Muhsin Ertuğrul ; haz. Tunç Yalman. — Ankara : [yayl.y.], 2000. 112 s. ; 28 cm. (B.I/2404).
- ESENBEL, MELİH: *Türkiye'nin batı ile ittifaka yönelişi* / Melih Esenbel ; önsöz Nur Bilge Criss. — 1. bsk. — İstanbul : İsis, 2000. 77 s. ; 24 cm. ISBN 9784281769 (A.VI/3666).
- EŞONKUL, JABBOR: *Folklor : obraz va talkin* / Jabbor Eşonkul. — Karşı : "Nasaf" Naşrieti, 1999. 169 s. ; 19 cm. (A.VI/3503).
- Etničeskaya istoriya kitaytsev v XIX-naçale XX veka* / Mikhail Vasilevich Kryukov [et al.]. — Moskva : Nauka ; İzdatelskaya Firma "Vostočnaya Literatura", 1993. 412 s. : res., hrt. ; 22 cm. — (Rossiyskaya Akademiya Nauk İnstitut Dalnego Vostoka İnstitut Antropologii i Etnologii im. N. N. Mikluho-Maklaya) ISBN 5020172774 (A.VI/3229).
- Etnografičeskiy Muzey pod otkritim nebom v Kozmodemyanske* = Ethnographic Museum in the open air in Kozmodemyansk. — Yoşkar-Ola : Mariyskoe Knijnoe İzdatelstvo, 1994. [56] s. : rnk. res. ; 29 cm. (B.I/2391).
- The European communities : establishment and growth*. — New York : Charles Scribner's Sons, 1975. xv, 208 s. ; 20 cm. — (Keesing's Research Report) ISBN 0684139294 (A.VI/3908).
- EVLİYÂ ÇELEBİ B. DERVİŞ MEHEMMED ZİLLÎ: *Evliyâ Çelebi seyahatnâmesi* / Evliyâ Çelebi b. Derviş Mehemed Zillî ; haz. Yücel Dağlı, Seyit Ali Kahraman, İbrahim Sezgin ; proje yöneticisi İ. Gündâğ Kayaoğlu ; redaksiyon Robert Dankoff. — 1. bsk. — İstanbul : Yapı Kredi, 1996-2001. 5 c. ; 34 cm. İçindekiler: 1. kitap: Topkapı Sarayı Bağdat 304 yazmasının transkripsiyonu - dizini __ 2. kitap: Topkapı Sarayı Kütüphanesi Bağdat 304 numaralı yazmanın transkripsiyonu - dizini __ 3. kitap: Topkapı Sarayı Kütüphanesi Bağdat 305 numaralı yazmanın transkripsiyonu - dizini __ 4. kitap: Topkapı Sarayı Bağdat 305 yazmasının transkripsiyonu - dizini __ 5. kitap: Topkapı Sarayı Bağdat 307 yazmasının transkripsiyonu - dizini. ISBN 9750802357 (B.I/1970).
- Evropa na raskršcu : novi zidovi ili ujedinenena Evropa : medunarodni okrugli sto, Beograd 28-29 April 1999* / redakcioni odbor Milorad Ekmeçi... [et al.] ; odgovorni urednik Slavenko Terzic. — Beograd : İstorijski İnstitut SANU, 1999. 254 s. ; 24 cm. — (İstorijski İnstitut

Srpske Akademije Nauka i Umetnosti Zbornik Radova Kniga ; 17)
ISBN 8677430180 (A.VI/3271).

FAHD, TOUFIC: *Études d'histoire et civilisation Arabes et islamiques /*
Toufic Fahd. — İstanbul : Isis, 2001. 280 s. ; 24 cm. — (Analecta
Isisiana ; 56) ISBN 9754282080 (A.VI/3705).

FAHD, TOUFIC: *Études d'histoire et de civilisation Arabes / Toufic Fahd.*
— 1. impression. — İstanbul : Isis, 1997-2000. 2 c. ; 24 cm. —
(Analecta Isisiana ; 26, 43) ISBN 9754281068 (A.VI/3381).

FAHD, TOUFIC: *Etudes d'histoire et de civilisation islamiques / Toufic*
Fahd. — 1. impression. — İstanbul : Isis, 1997. 2 c. ; 24 cm. —
(Analecta Isisiana ; 27a, 27b) ISBN 9754281033 (A.VI/3382).

FALLMERAYER, JAKOB PHILIP: *Doğu'dan fragmanlar / Jakob Philip*
Fallmerayer ; Türkçesi Hüseyin Salihoğlu. — 1. bsk. — Ankara : İmge
Kitabevi, 2002. 510 s. ; 20 cm. ISBN 9755330313 (A.VI/4000).

Family word finder : a new thesaurus of synonyms and antonyms in
dictionary form. — 3. printing. — New York : The Reader's Digest
Association, 1977. 896 s. ; 24 cm. (A.VI/3899).

FARHŞATOV, M. N. (MARSİL NURULLOVİCH): *Narodnoye obrazovaniye v*
Başkirii v poreformenniy period 60-90-e godı XIX v. / M. N. (Marsil
Nurulloviç) Farhşatov. — Moskva : Nauka, 1994. 144 s. ; 22 cm. —
(Rossiyskaya Akademiya Nauk Ufimskiy Nauçniy Tsentr İstorii
Yazıka i Literaturı) ISBN 5020121177 (A.VI/981).

FAROQHI, SURAIYA: *Stories of Ottoman men and women : establishing*
status, establishing control / Suraiya Faroghi. — İstanbul : Eren,
2002. 358 s. ; 24 cm. ISBN 9757622605 (A.VI/4013).

FEDAİ, HARİD: *Kıbrıs sanayi mektebi / Harid Fedai.* — 1. bsk. — [y.y.] :
KKTC Milli Eğitim, Kültür, Gençlik ve Spor Bakanlığı, 1997. 64 s. ; 19
cm. — (Kültür dizisi ; 40. Kitap) ISBN 9751718570 (A.VI/3622).

FERGUSON, WILLIAM SCOTT: *Greek imperialism / William Scott*
Ferguson. — New York : Biblo and Tannen, 1963. xiv, 258 s. ; 24 cm.
— (Biblo and Tannen's Graeco Life and Times series ; 4)
(A.VI/3895).

FESLER, JAMES W.: *The politics of the administrative process / James W.*
Fesler, Donald F. Kettl. — New Jersey : Chatham House Publishers,

1991. xix, 458 s. ; 24 cm. — (Chatham House series on Change in American Politics) ISBN 0934540810 (A.VI/3892).
- Festschrift für Arslan Terzioğlu Prof. Dr. Ing. Dr. med. habil. zum sechzigsten geburtstag = hommage au Professeur Arslan Terzioğlu = Arslan Terzioğlu'na armağan 60. doğum yılı anısına* / hrsg. von = ed. yay. Erwin Lucius... [et al.]. — 1. printing. — İstanbul : Isis, 1999. 494 s. ; 24 cm. ISBN 9754281394 (A.VI/3690).
- Festschrift für Jale İnan armağanı* / hrsg. von Neziha Başgelen, Mihin Lugal. — İstanbul : Arkeoloji ve Sanat, 1989. 2 c. ; 24 cm. İçindekiler: 1.c.: Text — 2.c.: Tafeln. ISBN 975753806X (A.VI/3743).
- FETTER, BRUCE: *The creation of Elisabethville 1910-1940* / Bruce Fetter. — California : Hoover Institution Press, 1976. xx, 211 s. ; 24 cm. — (Hoover Colonial Studies. Hoover Institution publications ; 155) ISBN 0817965513 (A.VI/3876).
- FINDIK, NURŞEN ÖZKUL: *İznik Roma Tiyatrosu kazı buluntuları (1980-1995) arasındaki Osmanlı seramikleri* / Nurşen Özkul Fındık. — 1. bsk. — Ankara : Kültür Bakanlığı Yayınlar Dairesi Başkanlığı, 2001. xiii, 422 s. : res. (kimi rnk.) ; 29 cm. — (Kültür Bakanlığı yayınları ; 2742. Yayınlar Dairesi Başkanlığı Sanat Eserleri dizisi ; 363) ISBN 9751727618 (B.I/2400).
- FINN, ROBERT P.: *The early Turkish novel 1872-1900* / Robert P. Finn. — 1. ed. — İstanbul : Isis, 1984. vii, 197 s. ; 24 cm. (A.VI/3680).
- FISCHER, LOUIS: *The Soviets in world affairs : a history of relations between the Soviet Union and the rest of the world* / Louis Fischer. — 1. published. — London : Jonathan Cape, 1930. 2 c. ; 23 cm. (A.VI/3898).
- FISCHER, MICHAEL M. J.: *Debating muslims : cultural dialogues in postmodernity and tradition* / Michael M. J. Fischer, Mehdi Abedi. — Wisconsin : The University of Wisconsin Press, 1990. xxxvi, 564 s. ; 23 cm. + 2 katl. hrt. ISBN 0299124347 (A.VI/3922).
- FISHER, ALAN: *Between Russians, Ottomans and Turks : Crimea and Crimean Tatars* / Alan Fisher. — 1. printing. — İstanbul : Isis, 1998. xv, 200 s. ; 24 cm. — (Analecta Isisiana ; 33) ISBN 9754281262 (A.VI/3368).
- FISHER, ALAN: *A precarious balance : conflict, trade, and diplomacy on the Russian-Ottoman frontier* / Alan Fisher. — 1. printing. — İstanbul

: Isis, 1999. 191 s. ; 24 cm. — (Analecta Isisiana ; 40) ISBN 9754281459 (A.VI/3362).

Figures anonymes, figures d'élite : pour une anatomie de l'homo Ottomanicus / textes réunis et éd. par Meropi Anastassiadou, Bernard Heyberger. — 1. impression. — İstanbul : Isis, 1999. 212 s. ; 24 cm. — (Travaux du CeRATO. Centre de Recherche sur l'Asie Intérieure, le Monde Turc et l'Espace Ottoman ; 4. Strasbourg) ISBN 9754281343 (A.VI/3699).

FODOR, PÁL: *In quest of the golden apple : imperial ideology, politics, and military administration in the Ottoman Empire* / Pál Fodor. — 1. printing. — İstanbul : Isis, 2000. 304 s. ; 24 cm. — (Analecta Isisiana ; 45) ISBN 9754281661 (A.VI/3361).

FOLDA, JAROSLAV: *The art of the crusaders in the holy land 1098-1187* / Jaroslav Folda. — 1. published. — Cambridge : Cambridge University Press, 1995. xxx, [32], 672 s. : res. (kimi rnk.) ; 29 cm. ISBN 0521453836 (B.I/2252).

Folklornite impulsi vo Makedonskata literatura i umetnost na XX vek : zbornik na trudovi od megunarodniot naučen sobir, Skopje 23-24 Oktombri 1998. — Skopje : Makedonska Akademija na Naukite i Umetnostite, 1999. 451 s. ; 23 cm. — (Makedonska Akademija na Naukite i Umetnostite Komparativno Proučuvanje na Makedonskata Literatura i Umetnost vo XX vek ; tom 4) ISBN 9989649677 (A.VI/3260).

A footnote to Turco-Greek history : the Keşan-Alexandroupolis talks : September 9-10, 1967 / ed. by Zeki Kuneralp. — 1. printing. — İstanbul : Isis, 1998. 65 s. ; 21 cm. ISBN 9754281246 (A.VI/3369).

FORBECK, ELKE: *Das Löwengrab von Milet* / Elke Forbeck, Huberta Heres. — Berlin : Verlag Walter de Gruyter & Co., 1997. 65 s. : res. ; 31 cm. — (Winckelmannsprogramm der Archäologischen Gesellschaft zu Berlin, ISSN 0178-1154 ; 136) ISBN 311016101X (B.I/2344).

FOTIÇ, ALEKSANDAR: *Sveta Gora i Hilandar u Osmanskom tsarstvu (XV-XVII vek)* / Aleksandar Fotić. — Beograd : Balkanološki Institut SANU ; Manastir Hilandar ; Sveti Arhijerejski Sinod, 2000. 498 s. : res. ; 27 cm. — (Balkanološki Institut SANU, Posebna Izdaña ; 74) Eserin İngilizce adı: Mount Athos and Hilandar in the Ottoman Empire (15th-17th centuries) ISBN 8671790304 (B.I/2265).

- FREDE, SIMONE: *Die phönizischen anthropoiden sarkophage* / Simone Frede ; mit beiträgen von Silke Grallert, Heike Richter. — Mainz am Rhein : Philipp von Zabern, 2000. ... c. : res. ; 31 cm. — (Forschungen zur Phönizisch-Punischen und Zyprischen Plastik. Sepulkral- und Votivdenkmäler als Zeugnisse Kultureller Identitäten und Affinitäten ; I.1) İçindekiler: Teil 1: Fundgruppen und Bestattungskontexte. Kütüphanemizde 1. cilt mevcuttur. ISBN 3805326408 (B.I/2345-1).
- FREELY, JOHN: *Istanbul : the imperial city* / John Freely. — London : Penguin Books, 1998. xvii, 414 s. : res. ; 20 cm. ISBN 0140244611 (A.VI/3215).
- FULLER, GRAHAM E.: *Central Asia : the new geopolitics* / Graham E. Fuller. — Santa Monica : Rand, 1992. xvi, 86 s. ; 28 cm. ISBN 0833012711 (B.I/2281).
- FURET, C.: *Récits tirés de l'histoire Ottomane* / C. Furet. — İstanbul : Isis, [19??]. 101 s. ; 24 cm. — (Les Carnets du Bosphore ; 6) ISBN 9754280363 (A.VI/3410).
- GAFFAROF, TAHİR : *The Armenian terrorism against the Turks* / Tahir Gaffarof. — Baku : Polygraphic Centre, 2001. 117, [2] s. ; 20 cm. (A.VI/3661).
- GAFFAROV, TAHİR : *Azərbaycan Respublikası : esrə bərabər onil (1991-2001)* / Tahir Gaffarov. — Bakı : Tural E., 2001. 325 s. ; 21 cm. (A.VI/3937).
- GALANTE, AVRAM : *Histoire des Juifs de Turquie* / Avram Galante. — İstanbul : Isis, [19??]. 9 c. ; 24 cm. (A.VI/3370).
- GALİP, SEMRA : *De l'Empire a la République : le cas Turc de modernisation défensive* / Semra Galip. — İstanbul : Isis, 1989. 158 s. ; 24 cm. — (Les Cahiers du Bosphore ; 5) (A.VI/3697).
- Garajaoglan / *çapa tayyarlan Annagurban Aşırov ; redaktor Oraznepes Memmetjumaev.* — Aşgabat : TMGİ, 1997. 59 s. ; 15 cm. (A.VI/3462).
- GASH, NORMAN: *Aristocracy and people : Britain 1815-1865* / Norman Gash. — Massachusetts : Harvard University Press, 1979. 375 s. ; 24 cm. — (The New History of England) ISBN 0674044908 (A.VI/3873).
- Gaşıktık dastandar : *Bozjigit, Seyfûlmalik, Tahir-Zühra, Jusip-Zılıha, Leyla-Mejnun* / kürasturuti U. Subhanberdina. — Almatı : Gılım, 1994. 439 s. ; 21 cm. ISBN 56280154490 (A.VI/3464).

- GAUTIER, THÉOPHILE: *À Constantinople* / Théophile Gautier ; lettres présentées par Jean Richer. — İstanbul : Isis, 1991. 47 s. ; 21 cm. — (Les Cahiers du Bosphore ; 8) (A.VI/3387).
- GAUTIER, THÉOPHILE: *Constantinople* / Théophile Gautier ; texte présenté et annoté par Jacques Huré. — İstanbul : Isis, 1990. 317 s. ; 24 cm. ISBN 9754280150 (A.VI/3386).
- GAZİMİHÂL, MAHMUT R.: *Türk nefesli çalgıları : Türk ötkü çalgıları* / Mahmut R. Gazimihâl. — 2. bsk. — Ankara : Kültür Bakanlığı Halk Kültürlerini Araştırma ve Geliştirme Genel Müdürlüğü, 2001. viii, 63 s. : res. ; 24 cm. — (Kültür Bakanlığı yayınları ; 2686. Halk Kültürlerini Araştırma ve Geliştirme Genel Müdürlüğü yayınları ; 12. Halk Müziği ve Oyunlar dizisi ; 2) ISBN 9751727847 (A.VI/3542).
- GAZİMİHÂL, MAHMUT R.: *Ülkelerde kopuz ve tezeneli sazlarımız* / Mahmut R. Gazimihâl. — 2. bsk. — Ankara : Kültür Bakanlığı Halk Kültürlerini Araştırma ve Geliştirme Genel Müdürlüğü, 2001. 192 s. : res. ; 24 cm. — (Kültür Bakanlığı yayınları ; 2688. Halk Kültürlerini Araştırma ve Geliştirme Genel Müdürlüğü yayınları ; 15. Halk Müziği ve Oyunları dizisi ; 4) ISBN 9751727855 (A.VI/3547).
- Gecekonduarda ailelerarası geleneksel dayanışmanın çağdaş organizasyonlara dönüşümü* / Birsen Gökçe... [ve başk.]. — Ankara : Başbakanlık Kadın ve Sosyal Hizmetler Müsteşarlığı, 1993. xxv, 503 s. ; 24 cm. — (Başbakanlık Kadın ve Sosyal Hizmetler Müsteşarlığı yayınları Genel yayın no ; 75. Bilim serisi.) ISBN 9751807810 (A.VI/3800).
- Geçmişten geleceğe bir köprüdür Zeugma*. — Ankara : Güneydoğu Anadolu Projesi Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı, 2001. 169, [6] s. : rnk. res. ; 31 cm. ISBN 9751926289 (B.I/2392).
- Gence-Garabag eyaletinin mufessel defteri* / redaktoru Vasif Guliyev. — Bakı : "Şuşa" Neşriyyatı, 2000. 576 s. ; 21 cm. (A.VI/3296).
- Genel Türk tarihi* / ed. Hasan Celâl Güzel, Ali Birinci ; yay. kurulu başkanı Yusuf Halaçoğlu ; yay. danışmanı Halil İnalçık. — Ankara : Yeni Türkiye, 2002. 10 c. : res. ; 25 cm. ISBN 9756782625 (tk.) (A.VI/3862).
- General history of Africa* / UNESCO International Scientific Committee for the Drafting of a General History of Africa. — reprinted. — Paris :

- UNESCO, 2000, c1981. 8 c. ; 24 cm. İçindekiler: 1.c.: Methodology and African prehistory / ed. J. Ki-Zerbo __ 2.c.: Ancient civilizations of Africa / ed. G. Mokhtar __ 3.c.: Africa from the seventh to the eleventh century / ed. M. El Fasi ; assistant ed. I. Hrbek __ 4.c.: Africa from the twelfth to the sixteenth century / ed. D. T. Niane __ 5.c.: Africa from the sixteenth to the eighteenth century / ed. B. A. Ogot __ 6.c.: Africa in the nineteenth century until the 1880s / ed. J. F. Ade Ajayi __ 7.c.: Africa under colonial domination 1880-1935 / ed. A. Adu Boahen __ 8.c.: Africa since 1935 / ed. Ali A. Mazrui ; assistant ed. C. Wondji. ISBN 9231017071 (A.VI/3562).
- Geng shi min xian sheng 70 shou chen ji nian wen ji.* — Bei Jing : Min Zu Chu Ban She, 1999. 437 s. ; 20 cm. ISBN 7105034211 (A.VI/3821).
- GEOFFROY, ÉRIC: *Le soufisme en Égypte et en Syrie : sous les derniers Mamelouks et les premiers Ottomans : orientations spirituelles et enjeux culturels* / Éric Geoffroy ; préface de Michel Chodkiewicz. — Damas : Institut Français d'Études Arabes de Damas, 1995. 595 s. ; 24 cm. ISBN 2901315216 (A.VI/3870).
- GERMANER, SEMRA: *Oryantalistlerin İstanbulu* / Semra Germaner, Zeynep İnankur. — İstanbul : Türkiye İş Bankası, 2002. 331 s. : rnk. res. ; 29 cm. — (Türkiye İş Bankası Kültür yayınları seri adı ve numarası ; sanat/78. Genel yayın no ; 571) ISBN 9754583277 (B.I/2296).
- Geschichte des wohnens* / hrsg. von Wolfram Hoepfner ; mit beiträgen von Bradley Ault... [et al.]. — Stuttgart : Deutsche Verlags-Anstalt, 1999. ... c. : res. ; 24 cm. İçindekiler: bd.1: 5000 c. chr.-500 n. chr. vorgeschichte frühgeschichte antike. Kütüphanemizde 1. cilt mevcuttur. ISBN 3421031118 (A.VI/4019-1).
- [GESENIUS], [WILHELM] : *Gesenius' Hebrew and Chaldee lexicon to the old testament scriptures : numerically coded to Strong's Exhaustive concordance with an English index of more than 12,000 entries* / [Wilhelm] [Gesenius] ; translated by Samuel Prideaux Tregelles. — reprinted. — Michigan : Baker Books, 2000, c1979. xv, 919 s. ; 24 cm. ISBN 0801037360 (A.VI/3868).
- GIMBUTAS, MARIJA: *The prehistory of Eastern Europe* / Marija Gimbutas. — Cambridge : Peabody Museum. Harvard University, 1956. ... c. : res. ; 27 cm. — (American School of Prehistoric Research. Bulletin

no ; 20) İçindekiler: p.1: Mesolithic, neolithic and copper age cultures in Russia and the Baltic Area. Kütüphanemizde part 1 mevcuttur. (B.I/2314-1).

Giyim tarihi / haz. Gönül Bayezit Tizer, Neriman Sapmaz ; resimliyen Mahiye İyikan. — Ankara : Kız Teknik Okulları, 1965. vii, 162 s. : res. ; 24 cm. — (Kız Teknik Öğretim Okulları Öğretmen Kılavuzları serisi Genel no ; 194. Seri C no ; 12) (A.VI/3814).

GJUZELEV, VASSIL: *Mittelalterliches Bulgarien : quellen, geschichte, hauptstädte und kultur* / Vassil Gjuzelev. — İstanbul : Isis, 2001. 390 s. ; 24 cm. — (Analecta Isisiana ; 57) ISBN 9754282099 (A.VI/3704).

GOFF, BEATRICE L.: *Symbols of ancient Egypt in the late period : the twenty-first dynasty* / Beatrice L. Goff. — New York : Mouton Publishers, 1979. xxv, 309, 87 s. : res. ; 25 cm. — (Religion and Society ; 13) ISBN 9027976228 (A.VI/3818).

GOFFMAN, DANIEL: *Osmanlı İmparatorluğu'nda İngilizler 1642-1660* / Daniel Goffman ; çev. Ayşe Başcı-Sander ; yay. koordinatörü Sırma Evcan ; yay. haz. Büşra Ersanlı. — 1. bs. — İstanbul : Sabancı Üniversitesi, 2001. xii, 286 s. ; 23 cm. Eserin özgün adı: Britons in the Ottoman Empire, 1642-1660. ISBN 9758362097 (A.VI/3339).

GOLTZ, THOMAS CAUFIELD: *Requiem for a would-be republic : the rise and demise of the former Soviet Republic of Azerbaijan : a personal account of the years 1991-1993* / Thomas Caufield Goltz. — 1. published. — İstanbul : Isis, 1994. x, 526 s. : res. ; 25 cm. ISBN 9754280681 (A.VI/3377).

GOODWIN, GODFREY: *Yeniçeriler* / Godfrey Goodwin ; İng. aslından çev. Derin Türkömer. — 1. bsk. — İstanbul : Doğan Kitapçılık, 2001. 294 s. ; 23 cm. ISBN 975661224X (A.VI/3988).

GORSKIY, A. A.: *Moskva i Orda* / A. A. Gorskiy. — Moskva : Nauka, 2000. 214 s. ; 22 cm. ISBN 5020102024 (A.VI/3300).

Gosudarstvennaya programma narodı Başkortostana (kontseptsiya). — Ufa : Akademiya Nauk Respubliki Başkortostan, 1999. 158 s. ; 20 cm. (A.VI/3958).

GOULIEV, RASUL: *Demokrasiye giden yol* / Rasul Gouliev ; Türkçe çev. Altay Gökakın. — 1. bs. — Ankara : Yükseliş İktisadi ve Stratejik Araştırmalar Vakfı, 2002. 223 s. ; 20 cm. — (Yayın no ; 2) Kitabın özgün adı: Path to democracy. (A.VI/3946).

- GÖYÜNÇ, NEJAT: *Dicle ve Fırat Nehirlerinde nakliyat* / Nejat Göyünç. — Ankara : Türk Tarih Kurumu, 2002. 655-660, [5] ss. : res. ; 24 cm. Belleten LXV, Ağustos 2001, sayı 243'den ayırabım. (A.VI/3599).
- The great Ottoman, Turkish civilisation* / ed. in chief Kemal Çiçek ; co-ed. Ercüment Kuran, Nejat Göyünç, İlber Ortaylı ; executive ed. Güler Eren. — Ankara : Yeni Türkiye, 2000. 4 c. ; 28 cm. İçindekiler: 1.c.: politics __ 2.c.: Economy and society __ 3.c.: Philosophy, science and institutions __ 4.c.: Culture and arts. ISBN 975678217X (tk.) (B.I/2206).
- Greece and Rome : builders of our world.* — [Washington] : National Geographic Society, 1971. 448 s. : rnk. res. ; 26 cm. ISBN 0870440713 (B.I/2374).
- GREKOVA, I.: *Russian women : two stories* / I. Grekova ; translated from the Russian by Michel Petrov ; with an introduction by Maurice Friedberg. — 1. ed. — San Diego : Harcourt Brace Jovanovich, 1983. xiv, 304 s. ; 22 cm. İçindekiler: Ladies' hairdresser __ The hotel manager. ISBN 0151790566 (A.VI/3882).
- GRIFFE, MAURICE: *Chronologie Kleinasien und Mesopotamiens* / Maurice Griffe ; übersetzung aus dem Französischen Claudia Naumann-Unverhau. — Le Cannet : T.S.H., 2000. 1 katl. hrt. : rnk. res. ; 29 cm. ISBN 2907854348 (B.I/2292).
- GROSSMANN, PETER: *Christliche architektur in Ägypten* / Peter Grossmann. — Leiden : Brill, 2002. xxx, 605, yak. 170 s. : res. ; 25 cm. — (Handbook of Oriental Studies. Section 1. The Near and Middle East = Handbuch der Orientalistik, ISSN 0169-9423 ; 62) ISBN 9004121285 (A.VI/3526).
- GUÉNON, RENÉ: *Dante ve Ortaçağ'da dinî sembolizm* / René Guénon ; çev. İsmail Taşpınar. — İstanbul : İnsan, 2001. 88 s. ; 22 cm. — (İnsan yayınları ; 328. René Guénon dizisi ; 7) Eserin özgün adı: L'ésotérisme de Dante. ISBN 9755743065 (A.VI/4006).
- La guerre de troie a-t-elle eu lieu? : Jean Giraudoux : les dernières oeuvres (1940-1944) : actes du colloque international de Bursa 27-30 Avril 1992.* — 1. impression. — İstanbul ; Tours : Isis ; Littérature et Nation, 1992. vi, 183 s. ; 24 cm. ISBN 9754280444 ; ISBN 28690604705 (A.VI/3388).

- GUEST, JOHN S.: *Yezidilerin tarihi : Melekê Tawus ve Mishefa Reş'in izinde* / John S. Guest ; İngilizceden çev. İbrahim Bingöl ; ed. Abdullah Keskin. — 1. bsk. — İstanbul : Avesta, 2001. 462 s. : res. ; 22 cm. — (Avesta ; 113. Mezopotamya Kültürü ; 6) ISBN 9758637169 (A.VI/3333).
- GUICHARD, PIERRE: *Les musulmans de Valence et la reconquête (XIe-XIIIe siècles)* / Pierre Guichard. — Damas : Institut Français de Damas, 1990-1991. 2 c. : res. ; 28 cm. (B.I/2396).
- GUILLAUME POSTEL COSMOPOLITE: *Des histoires orientales : et principalement des Turks ou Turchikes et schitiques ou Tartaresques et aultres qui en sont descendus, œuvre pour la troisième fois augmenté* / Guillaume Postel Cosmopolite ; texte modernisé, introduction et notes par Jacques Rollet. — 1. impression. — İstanbul : Isis, 1999. xxxiv, 222 s. ; 24 cm. — (Bibliotheka Ottomanica ; 4) ISBN 9754281203 (A.VI/3707).
- GUILLEBAUD, JEAN-CLAUDE: *Sur la route des croisades* / Jean-Claude Guillebaud. — [Paris] : Arléa, 1993. 250 s. ; 21 cm. ISBN 2869591802 (A.VI/3168).
- GUMİLĖV, LEV NİKOLAYEVİÇ: *Hunlar* / Lev Nikolayeviç Gumilëv ; Rusçadan çev. D. Ahsen Batur. — İstanbul : Selenge, 2002. 665, [6] s. ; 21 cm. — (Selenge yayınları ; 1) ISBN 9757856401 (A.VI/3640).
- GUMİLĖV, LEV NİKOLAYEVİÇ: *Muhayyel hükümdarlığın izinde* / Lev Nikolayeviç Gumilëv ; Rusçadan çev. D. Ahsen Batur. — İstanbul : Selenge, 2002. 416 s. ; 21 cm. — (Selenge yayınları ; 3) ISBN 9757856371 (A.VI/3645).
- GUS'KOVA, E. YU.: *Voorujennie konfliktı na territorii bıvşey Yugoslavii : hronika sobitij* / E. Yu. Gus'kova. — Moskva : Rossiyskaya Akademiya Nauk İnstitut Nauçnoy İnfomatsii po Obşestvennim Naukam, 1998. 156 s. ; 20 cm. — (Seriya Problemy Obşestvennogo Razvitiya Stran Vostoçnoy Evropı) ISBN 5248001900 (A.VI/3276).
- GÜLENSOY, TUNCER: *Elazığ yöresi ağızlarından derlemeler* / Tuncer Gülensoy, Ahmet Buran. — 1. bsk. — Ankara : Türk Dil Kurumu, 1994. 239 s. ; 24 cm. — (AKDITYK Türk Dil Kurumu yayınları ; 572) ISBN 9751605857 (A.VI/3566).
- GÜLER, ALİ: *Atatürk ve Türk inkılâbı* / Ali Güler, Suat Akgül ; koordinatör Sadık Sütçü. — 1. bsk. — Ankara : Ocak, 1998. xiv, 306 s. ; 20 cm. ISBN 9754221367 (A.VI/3175).

- GÜLER, ALİ: *Atatürk'ün düşünce dünyası : millî kültür millî birlik misâkı millî kuva-yı millîye Çanakkale zaferi* / Ali Güler, Suat Akgül ; koordinatör Sadık Sütçü. — 1. bsk. — Ankara : Ocak, 1998. x, 270 s. ; 19 cm. ISBN 9754221359 (A.VI/3174).
- GÜNAY, H. MEHMET: *İslâm hukukunda ve Osmanlı uygulamasında kamu malları* / H. Mehmet Günay ; ed. A. Ali Ural ; redaksiyon-tashih Hayati Yılmaz. — İstanbul : Şûle Yayınları, 2001. 343 s. ; 20 cm. — (Şûle yayınları ; 190. Düşünce dizisi ; 18) ISBN 9756841737 (A.VI/3315).
- GÜNDOĞAN, NACİ: *Genç işsizliği* / Naci Gündoğan. — Eskişehir : Anadolu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, 2001. xiv, 160 s. ; 24 cm. — (Anadolu Üniversitesi yayınları ; 1320. İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi yayınları ; 173) ISBN 9750600649 (A.VI/3811).
- GÜNTNER, WOLFGANG: *Figürlich bemalte mykenische keramik aus Tiryns* / Wolfgang Güntner. — Mainz am Rhein : Philipp von Zabern, 2000. 391, 88 s. : tafel ; 32 cm. — (Tiryns. Forschungen und Berichte, ISSN 0082-450X ; 12) ISBN 3805318871 (B.I/2348).
- GÜRAY, SEVİM: *Ahmet Vefik Paşa* / Sevim Güray. — 2. bsk. — Ankara : Türk Dil Kurumu, 1991. 164 s. ; 20 cm. — (AKDITYK Türk Dil Kurumu yayınları ; 250) ISBN 9751603626 (A.VI/3570).
- GÜRBÜZ, ADNAN: *XV-XVI. yüzyıl Osmanlı sancak çalışmaları : değerlendirme ve bibliyografik bir deneme* / Adnan Gürbüz. — 1. bsk. — İstanbul : Dergâh, 2001. 136 s. ; 20 cm. — (Dergâh yayınları ; 229. Tarih serisi ; 21) ISBN 9756611073 (A.VI/3323).
- GÜRKAN, ALİ: *Kıbrıs ağzında edatlar bağlaçlar ve ünlemlerin kullanım özellikleri* / Ali Gürkan. — 1. bsk. — [y.y.] : K.K.T.C. Milli Eğitim, Kültür ve Gençlik ve Spor Bakanlığı, 1997. ix, 172 s. ; 20 cm. — (Kültür dizisi ; 37. kitap) ISBN 9751718635 (A.VI/3177).
- GÜRLER, BİNNUR: *Tire-Ayıklıkırı'ndan bir lagynos* / Binnur Gürler. — Ankara : Türk Tarih Kurumu, 2002. 541-546, [2] ss. : res. ; 24 cm. Belleten LXV, Ağustos 2001, sayı 243'den ayırabasm. (A.VI/3604).
- GÜZEL, ABDURRAHMAN: *Mustafa Kemâl Atatürk'te millî birlik ve beraberlik* / Abdurrahman Güzel. — Çanakkale : Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Rektörlüğü, 1996. 179 s. ; 20 cm. — (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Rektörlüğü Atatürk ve Çanakkale Savaşlarını Araştırma Merkezi yayınları ; 04) ISBN 9758100033 (A.VI/3650).

- Güzel yazılar : gezi-hatıra* / haz. İsmail Parlatır... [ve başk.]. — Ankara : Türk Dil Kurumu, 1997. xviii, 310 s. ; 20 cm. — (AKDITYK Türk Dil Kurumu yayınları ; 646. Güzel Yazılar dizisi ; 5) ISBN 9751609119 (A.VI/3202).
- Güzel yazılar : mektuplar* / haz. İsmail Parlatır... [ve başk.]. — Ankara : Türk Dil Kurumu, 1997. xix, 242 s. ; 20 cm. — (AKDITYK Türk Dil Kurumu yayınları ; 647. Güzel Yazılar dizisi ; 6) ISBN 9751609127 (A.VI/3198).
- HABİBULLAEV, NOZİM: *Urta Osiyoda koğoz işlab çıkariş tarihi : feodalizm davri* / Nozim Habibullaev. — Toşkent : Uzbekiston Respublikası Fanlar Akademiyasining "FAN" Neşrieti, 1992. 96 s. ; 20 cm. ISBN 564801516X (A.VI/3478).
- HADAS, MOSES: *Imperial Rome* / Moses Hadas ; the ed. of Time-Life Books. — 9. rev. printing. — Virginia : Time-Life Books, 1979. 190 s. : res. (kimi rnk.) ; 28 cm. — (Great Ages of Man. A History of the World's Cultures) (B.I/2376).
- HADİROVA, ANARKAN: *Tabiyat-dartun dabası : Tibet meditsinasının sırları* / Anarkan Hadirova. — Ankara : Atatürk Madaniyat Borboru, 2000. 264, [119] s. ; 21 cm. — (Atatürk Jogorku Keneşi Atatürk Madaniyat Borboru Başkarması Basmaları ; 218) ISBN 9751613094 (A.VI/3468).
- HAFİZOĞULLARI, ZEKİ: *Türkiye Cumhuriyeti Devletin fikrî temelleri* / Zeki Hafizoğulları. — Ankara : Atatürk Kültür Merkezi, 2001. xviii, 99 s. ; 20 cm. — (Atatürk Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi yayını ; 273) ISBN 9751614899 (A.VI/3596).
- HAKİMOV, HAZAR HAKİMOVİÇ: *Mustakillikning ahlokiy omillari* / Hazar Hakimoviç Hakimov. — Taşkent : Üzbekiston Ziyolilari İlmiy-Marifiy Uyuşması, 1993. 33 s. ; 20 cm. (A.VI/3508).
- HAKOV, DCENGİZ: *İstoriya na Turtsiya prez XX vek* / Dcengiz Hakov. — Ankara ; Sofiya : Mecdunaroden Tsentr po Problemite na Maltsinstvata i Kulturite Vzaimodeystviya, 2000. 415 s. ; 20 cm. ISBN 9548872218 (A.VI/3279).
- HALAÇOĞLU, YUSUF: *Kaybettiğimiz bir değer : Prof. Dr. Nejat Göyünç'ün ardından* / Yusuf Halaçoğlu. — Ankara : Türk Tarih Kurumu, 2002. 759-770 ss. ; 24 cm. Belleten LXV, Ağustos 2001, sayı 243'den ayrınbasım. (A.VI/3603).

- HALE, WILLIAM: *Turkish foreign policy 1774-2000* / William Hale. — reprinted. — London : Frank Cass, 2002. xv, 375 s. ; 24 cm. ISBN 0714650714 (A.VI/3359).
- Halgın böyük hilaskarı : Heydar Aliyevin 32 illik rehberlik dövrünə və Azərbaycanın müstəqilliyinin 10 illiyinə həsr olunmuş elmi-nezeri konferansın materialları (tarihi hegigetler, faktlar və reallıqlar) /* mesul redaktor Ali Hesenov ; redaksiya heyeti Memmed Alizade... [et al.]. — Bakı : Bakı Universiteti Neşriyyatı, 2001. 219 s. ; 21 cm. (A.VI/3455).
- HALİD, KURBANGALİ: *Tavarih Hamsa : Bes tarih* / Kurbangali Halid ; audargandar B. Tötenaev, A. Coldasov. — Almatı : Kazakistan, 1992. 304 s. ; 20 cm. ISBN 5615008261 (A.VI/3445).
- Das Hanghaus 2 von Ephesos : studien zu baugeschichte und chronologie* / hrsg. Friedrich Krinzingen ; mit beiträgen von E. Christof... [et al.] ; koordination und redaktion B. Frik-Baumgärtel, S. Ladstätter. — Wien : Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 2002. 256 s. : res. (kimi rnk.) ; 30 cm. — (Österreichische Akademie der Wissenschaften. Philosophisch-Historische Klasse Denkschriften ; bd. 302. Archäologische Forschungen ; 7) ISBN 3700130503 (B.I/2329).
- HANİOĞLU, M. ŞÜKRÜ: *Preparation for a revolution : the young Turks, 1902-1908* / M. Şükrü Hanioglu. — Oxford : Oxford University Press, 2001. xvi, 538 s. ; 25 cm. — (Studies in Middle Eastern History) ISBN 019513463X (A.VI/3237).
- HARRISON, J. F. C.: *The common people of Great Britain : a history from the Norman conquest to the present* / J. F. C. Harrison. — Bloomington : Indiana University Press, 1985. 445 s. ; 21 cm. ISBN 0253203570 (A.VI/3902).
- HART, B. H. LIDDELL: *Strateji : dolaylı tutum* / B. H. Liddell Hart ; çev. Cemal Enginsoy. — 2. bsk. — Ankara : Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi, 2002. xxiii, 349 s. : hrt. ; 24 cm. — (Avrasya-Bir Vakfı ASAM yayınları ; 37. Jeopolitik-Strateji-Terör Araştırmaları dizisi ; 9) ISBN 9756769378 (A.VI/4012).
- Harvard encyclopedia of American ethnic groups* / ed. Stephan Thernstrom ; managing ed. Ann Orlov ; consulting ed. Oscar Handlin. — 5. printing. — Cambridge : The Belknap Press of Harvard

University Press, 1994. xxv, 1076 s. ; 29 cm. ISBN 0674375122 (B.I/2352).

HASKAN, MEHMET NERMİ: *Eyüpsultan tarihi* / Mehmet Nermi Haskan. — ilv. 2. bsk. — İstanbul : Eyüpsultan Vakfı, 1996. 456 s. : rnk. res. ; 31 cm. (B.I/2290).

HASKAN, MEHMET NERMİ: *Yüzyıllar boyunca Üsküdar* / Mehmet Nermi Haskan ; proje koordinatörü Veli Saylam ; redaksiyon Süleyman Nevzat Özdemir. — İstanbul : Üsküdar Belediyesi, 2001. 3 c. : rnk. res. ; 31 cm. ISBN 9759760606 (tk.) (B.I/2275).

HATİF, OSMAN KEMAL: *Gökbayrak altında milli faaliyet : 1917 Kırım Tatar milli istiklal hareketinin hikayesi* / Osman Kemal Hatif ; yeniden yay. haz. Hakan Kırımlı. — 1. bsk. — Ankara : Kırım Türkleri Kültür ve Yardımlaşma Derneği Genel Merkezi, 1998. 128 s. ; 20 cm. — (Kırım Türkleri Kültür ve Yardımlaşma Derneği Genel Merkezi yayınları ; 1) ISBN 9759648814 (A.VI/526).

HATZIOANNOU, MARIA HRISTINA: *İ istoriki ekseliksi ton oikismon stin periohi tou Aliakmona kata tin Tourkokratia* / Maria Hristina Hatzioannou. — Atina : Kentro Neoellinikon Ereunon Etnikou İdrimatos Ereunon, 2000. 358 s. ; 24 cm. — (Kentro Neoellinikon Ereunon Etnikou İdrimatos Ereunon ; 75) ISBN 9607916123 (A.VI/3667).

HAYES, CARLTON J. H.: *A generation of materialism 1871-1900* / Carlton J. H. Hayes. — New York : Harper Torchbooks, 1963. xii, 390, 7 s. ; 20 cm. — (The Rise of Modern Europe) (A.VI/3881).

HAYİT, HALİL: *8 yıllık zorunlu eğitime gerçekçi bakış* / Halil Hayit. — Ankara : [yayl.y.], [199?]. 46 s. ; 21 cm. (A.VI/3531).

HAYİT, BAYMİRZA: *Islam and Turkestan under Russian rule* / Baymirza Hayit. — İstanbul : [yayl.y.], 1987. xi, 549 s. ; 24 cm. (A.VI/3390).

Hız. Nûh'tan günümüze Cizre sempozyumu / yay. haz. M. Sait Özervarlı ; tertip heyeti Mümin Heybet... [ve başk.]. — [Şırnak] : Cizre Kaymakamlığı, 1999. 175 s. ; 28 cm. Kitap 8-10 Mayıs 1998'de Cizre Kaymakamlığı ile Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nin ortaklaşa düzenlediği sempozyumda sunulan tebliğleri içermektedir. ISBN 9755850899 (B.I/2326).

HENCKEN, HUGH: *Tarquīnia, villanovans and Early Etruscans* / Hugh Hencken. — Cambridge : Peabody Museum. Harvard University, 1968.

- 2 c. : res. ; 27 cm. — (American School of Prehistoric Research. Bulletin no ; 23) (B/6015).
- HEVROLİNA, V. M. (VİKTORİİA MAKSİMOVNA): *Vlast i obtşestvo : borba v Rossii po voprosam vneşney politiki 1878-1894 gg.* / V. M. (Viktoriiia Maksimovna) Hevrolina. — Moskva : Rossiyskaya Akademiya Nauk İnstitut Rossiyskoy İstorii, 1999. 316 s. ; 20 cm. ISBN 5201147488 (A.VI/3302).
- HEWSEN, ROBERT H.: *Armenia : a historical atlas* / Robert H. Hewsen ; cartographer-in-chief Christopher C. Salvatico. — Chicago ; London : The University of Chicago Press, 2001. xviii, 341 s. : hrt. ; 29 cm. ISBN 0226332284 (B.I/2301).
- HEZRİ, NEBİ: *Atilla'nın atlıları* / Nebi Hezri ; yay. haz. Turgut Er. — İstanbul : Ötüken, 2001. 56 s. ; 20 cm. — (Yayın nu ; 506. Edebî Eserler ; 235) ISBN 9754373817 (A.VI/3325).
- Hicrî 859 tarihli sûret-i defter-i sancak-ı Tırhala* / metni bir giriş ile neşredenler Melek Delilbaşı, Muzaffer Arıkan. — Ankara : Türk Tarih Kurumu, 2001. 2 c. ; 29 cm. — (AKDTYK Türk Tarih Kurumu yayınları ; XIV. Dizi - Sa. 27, 27a) ISBN 9751614716 (tk.) (B.I/2264).
- A historical archaeology of the Ottoman Empire : breaking new ground* / ed. by Uzi Baram, Lynda Carroll. — New York : Kluwer Academic/Plenum Publishers, 2000. xiv, 272 s. : res. ; 24 cm. — (Contributions to Global Historical Archaeology) ISBN 0306463113 (A.VI/3767).
- History of civilizations of Central Asia.* — 2. impression. — Paris : UNESCO, 1996-2000, c1992. ... c. : res. ; 24 cm. İçindekiler: 1.c.: The dawn of civilization : earliest times to 700 B.C. / ed. A. H. Dani, V. M. Masson — 2.c.: The development of sedentary and nomadic civilizations : 700 B.C. to A.D. 250 / ed. János Harmatta ; co-ed. B. N. Puri, G. F. Etemadi — 3.c.: The crossroads of civilizations : A.D. 250 to 750 / ed. B. A. Litvinsky ; co-ed. Zhang Guang-da, R. Shabani Samghabadi — 4.c.: The age of achievement : A.D. 750 to the end of the fifteenth century. Part 1: The historical, social and economic setting / ed. M. S. Asimov, C. E. Bosworth — 4.c.: The age of achievement : A.D. 750 to the end of the fifteenth century. Part 2: The achievements / ed. C. E. Bosworth, M. S. Asimov. ISBN 9231027190 (A.VI/1908).

History of humanity. — 1. published. — Paris ; London : UNESCO ; Routledge, 1994-2000. ... c. : res. ; 30 cm. İçindekiler: 1.c.: Prehistory and the beginnings of civilization / ed. by S. J. De Laet ; co-ed. by A. H. Dani, J. L. Lorenzo ; R. B. Nunn — 2.c.: From the third millennium to the seventh century BC / ed. by A. H. Dani, J.-P. Mohen ; co-ed. by J. L. Lorenzo... [et al.] ; consultant S. J. De Laet — 3.c.: From the seventh century BC to the seventh century AD / ed. by Joachim Herrmann, Erik Zürcher ; co-ed. by J. Harmatta... [et al.] — 4.c.: From the seventh to the sixteenth century / ed. by M. A. Al-Bakhit, L. Bazin, S. M. Cissoko ; co-ed. by M. S. Asimov... [et al.] ; consultant R. Mantran — 5.c.: From the sixteenth to the eighteenth century / ed. by Peter Burke, Halil İnalcık [doğrusu İnalcık] ; co-ed. by I. Habib... [et al.]. ISBN 9231028103 (UNESCO) ; ISBN 0415093058 (Routledge) (B.I/2300).

A history of the animal world in the ancient near east / ed. by Billie Jean Collins. — Leiden : Brill, 2002. xxii, 620 s. ; 25 cm. — (Handbook of Oriental Studies. Section 1. The Near and Middle East = Handbuch der Orientalistik, ISSN 0169-9423 ; 64) ISBN 9004121269 (A.VI/3527).

HOCAOĞLU, ÜNAL: *Bursa : the green city* / Ünal Hocaoglu, Deniz Meşeli ; translation Tunca Şendil, Selim Artuş. — Bursa : Metropolitan Municipality of Bursa ; Association of Industrialists and Businessmen of Bursa, 2001. 176 s. : rnk. res. ; 33 cm. (B.I/2308).

The Holt intermediate dictionary of American English. — New York : Holt, Rinehart and Winston, Inc., 1966. 995 s. : res. ; 24 cm. (A.VI/3917).

HORDEN, PEREGRINE: *The Corrupting Sea : a study of Mediterranean history* / Peregrine Horden, Nicholas Purcell. — reprinted. — Oxford : Blackwell, 2002. xiii, 761 s. ; 25 cm. ISBN 0631218904 (A.VI/3843).

Hozyaystvo i sredstva peredvijeniya sibirskih Tatar i kollektsiyah muzeya arheologii i etnografii omskogo gosudarstvennogo universiteta / otvetstvennie redaktori N. A. Tomilov, A. G. Seleznev. — Novosibirsk : Nauka Sibirskaya Izdatelskaya Firma RAN, 1999. 259 s. : res. ; 22 cm. ISBN 5020309516 (A.VI/3471).

HUGHES, H. STUART: *Contemporary Europe : a history* / H. Stuart Hughes. — Englewood Cliffs, N.J. : Prentice-Hall, 1961. xv, 524 s. ; 24 cm. (A.VI/3878).

- Humanist and scholar : essays in honor of Andreas Tietze* / ed. by Heath W. Lowry, Donald Quataert. — 1. published. — İstanbul ; Washington : Isis ; The Institute of Turkish Studies, 1993. vii, 111 s. ; 24 cm. ISBN 9754280487 ; ISBN 0941469026 (A.VI/3391).
- HURÉ, JACQUES: *Ligne brisée d'Asie mineure : journal, tome III 1975-1979 (carnets Turcs)* / Jacques Huré. — 1. impression. — İstanbul : Isis, 1998. 76 s. ; 24 cm. — (Les Cahiers du Bosphore ; 20) ISBN 9754281289 (A.VI/3396).
- Inanna Lady of largest heart : poems of the Sumerian high priestess Enheduanna* / [ed. by] Betty De Shong Meador ; foreword by Judy Grahm. — 1. ed. — Austin : University of Texas Press, 2000. xviii, 225 s. ; 23 cm. ISBN 0292752423 (A.VI/3837).
- İŞIKLI, ALPASLAN: *Sosyalizm, Kemalizm ve din* / Alpaslan Işıklı. — 3. bsk. — Ankara : İmge Kitabevi, 2001. 270 s. ; 20 cm. ISBN 9755333010 (A.VI/3633).
- İŞİN, EKREM: *Everyday life in Istanbul : social historical essays on people, culture and spatial relations* / Ekrem Işın ; translated by Virginia Taylor Saçlıoğlu ; ed. Tuğrul Tanyol. — İstanbul : Yapı Kredi, 2001, c1999. 361 s. : res. ; 29 cm. — (Yapı Kredi publications ; 1435. History ; 13. Social History series ; 8) ISBN 9750800087 (B.I/2268).
- İYÂNÎ, CÂFER: *Tevârih-i cedîd-i vilâyet-i üngürüs (Osmanlı-Macar mücadelesi tarihi, 1585-1595)* / Câfer İyânî ; haz. Mehmet Kirişcioğlu ; ed. Fikret Sarıcaoğlu ; yay. Mehmet Varış. — İstanbul : Kitabevi, 2001. xxxii, 127, yak. 175 s. ; 23 cm. — (Kitabevi ; 164. Osmanlı Tarih Kaynakları ; 3) ISBN 9757321508 (A.VI/3580).
- İbn Batuta'ya göre Anadolu'nun sosyal-kültürel ve iktisadî hayatı ile ahilik.* — 2. bsk. — Ankara : Kültür Bakanlığı Halk Kültürlerini Araştırma ve Geliştirme Genel Müdürlüğü, 2001. 96 s. ; 24 cm. — (Kültür Bakanlığı yayınları ; 2685. Halk Kültürlerini Araştırma ve Geliştirme Genel Müdürlüğü yayınları ; 195. Gelenek-Görenek ve İnançlar dizisi ; 17) ISBN 9751711614 (A.VI/3548).
- İBRAHİMLİ, HALEDDİN: *Değişen Avrasya'da Kafkasya* / Haleddin İbrahimli. — Ankara : Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi, 2001. xii, 96 s. ; 20 cm. — (Avrasya-Bir Vakfı ASAM yayınları ; 25. Kafkasya Araştırmaları dizisi ; 5) ISBN 9756769270 (A.VI/3980).

- İlber Ortaylı ile tarihin sınırlarına yolculuk* / haz. Mustafa Armağan. — 2. bsk. — İstanbul : Ufuk Kitapları, 2001. 183 s. ; 21 cm. — (Ufuk Kitapları ; 14. Tarih dizisi ; 6) ISBN 9756571039 (A.VI/3003).
- İLGÜREL, MÜCTEBA: *Osmanlı denizciliğinin ilk devirleri* / Mücteba İlgürel. — Ankara : Türk Tarih Kurumu, 2002. 637-653 ss. ; 24 cm. Belleten LXV, Ağustos 2001, sayı 243'den ayrıbasım. (A.VI/3602).
- The image of the Turk in Europe from the declaration of the Republic in 1923 to the 1990s : proceedings of the workshop held on 5-6 March 1999, CECES, Boğaziçi University* / ed. by Nedret Kuran Burçoğlu. — 1. printing. — İstanbul : Isis, 2000. 433 s. ; 24 cm. ISBN 9754281742 (A.VI/3681).
- İMER, ZAHİDE: *Gaziantep yöresinde üretilen kutnu, alaca ve meydaniye kumaşların bazı teknolojik özellikleri* / Zahide İmer. — Ankara : Kültür Bakanlığı Halk Kültürlerini Araştırma ve Geliştirme Genel Müdürlüğü, 2001. vii, 196 s. : rnk. res. ; 24 cm. — (Kültür Bakanlığı yayınları ; 2690. Halk Kültürlerini Araştırma ve Geliştirme Genel Müdürlüğü yayınları ; 320. Maddi Kültür dizisi ; 31) ISBN 9751727839 (A.VI/3543).
- İNDİRKAŞ, ZÜHRE: *Ana tanrıçalar, Kybele ve çağdaş Türk resmindeki izdüşümleri* / Zühre İndirkaş. — 1. bsk. — Ankara : Kültür Bakanlığı Yayınlar Dairesi Başkanlığı, 2001. 151 s. : rnk. res. ; 25 cm. — (Kültür Bakanlığı yayınları ; 2635. Yayınlar Dairesi Başkanlığı Sanat Eserleri dizisi ; 336) ISBN 9751727413 (A.VI/4034).
- İNÖNÜ, İSMET: *Defterler (1919-1973)* / İsmet İnönü ; haz. Ahmet Demirel ; kitap ed. Cem Akaş. — 1. bsk. — İstanbul : Yapı Kredi, 2001. 2 c. ; 24 cm. — (Yapı Kredi yayınları ; 1568, 1569. Tarih ; 15) ISBN 9753639511 (A.VI/3290).
- An inventory of Greek coin hoards* / ed. Margaret Thompson, Otto Mørkholm, Colin M. Kraay. — New York : The American Numismatic Society, 1973. xviii, 408 s. : 3 katl. hrt. ; 27 cm. (B.I/2358).
- İPCİOĞLU, MEHMET: *Tarih araştırmalarında bilgisayar : tarihsel bilginin yönetimi* / Mehmet İpcioğlu. — Ankara : Nobel, 1998. viii, 314 s. : sek. ; 23 cm. — (Yayın no ; 57) ISBN 9755910352 (A.VI/3628).
- İran İslâm Cumhuriyeti : uygarlıklararası diyalog çağrısının mimarı.* — Ankara : İran İslâm Cumhuriyeti Büyükelçiliği, 2001. viii, 157, [5] s. : rnk. res. ; 31 cm. (B.I/2324).

- La islamización de la extremadura Romana.* — Mérida : Museo Nacional de Arte Romano, 2001. 369 s. ; 22 cm. (A.VI/3795).
- İSMAİL, SABAHATTİN: *Atatürk döneminde Türkiye Kıbrıs ilişkileri / Sabahattin İsmail, Ergin Birinci.* — 1. bsk. — [y.y.] : K.K.T.C. Milli Eğitim ve Kültür Bakanlığı, 1989. 309 s. ; 19 cm. — (Kültür dizisi ; 14. Kitap) ISBN 9757639204 (A.VI/3512).
- İSMAİL, SABAHATTİN: *Kıbrıs Cumhuriyeti'nin doğuşu-çöküşü ve unutulmuş yıllar (1964-1974) / Sabahattin İsmail.* — 1. bsk. — [y.y.] : K.K.T.C. Milli Eğitim ve Kültür Bakanlığı, 1992. 474 s. ; 20 cm. — (Kültür dizisi ; 26. Kitap) (A.VI/3513).
- İSMAYILOV, ELDAR: *Azerbaycan tarihi. 11-ci sinif üçün derslik / Eldar İsmayılov, Cemil Hesenov, Tahir Gaffarov.* — Bakı : Öyretmen Neşriyyatı, 1995. 351 s. ; 19 cm. (A.VI/3473).
- İssledovanniya po istorii Rossi XVI-XVIII vv. / ed. E. G. İstomina, A. B. Demkin, Yu. A. Tihonov.* — Moskva : Institut Rossiyskoy İstorii, 2000. 257 s. ; 20 cm. ISBN 5805500515 (A.VI/3243).
- İstanbul University's contributions to archaeology in Turkey (1932-2000) / ed. by Oktay Belli ; publishing committee Ufuk Esin... [et al.] ; translations coordinated by Fatma Artunkal.* — İstanbul : İstanbul University Rectorate Research Fund., 2001. xv, 452 s. : rnk. res. ; 32 cm. — (İstanbul University Rectorate publication no ; 4285) ISBN 9754046166 (B.I/2188).
- İstanbul'daki Çin hazinesi / ed. Ayşe Üçok ; koordinatör Lale Apa ; İngilizce metinlerin Türkçeye çev. Oruç Aruoba.* — 1. bs. — [Ankara] : Dışişleri Bakanlığı, 2001. 156 s. : rnk. res. ; 32 cm. ISBN 9756845104 (B.I/2297).
- İstoriko-filosofskiy ecegodnik 98.* — Moskva : Nauka, 2000. 427 s. ; 22 cm. — (Rossiyskaya Akademiya Nauk Institut Filosofii) ISBN 5020083607 (A.VI/3342).
- İstoriografiya stran vostokeye : problemı feodalizma.* — Moskva : İzdatelstvo Moskovskogo o Universiteta, 1977. 294 s. ; 22 cm. (A.VI/3235).
- İstoriya Buharı : s drevneyshih vremen do naših dney / ed. İ. M. Muminova.* — Taşkent : İzdatelstvo "FAN" Uzbekskoy SSR, 1976. 383 s. : res. ; 22 cm. (A.IV/2771).

- İstoriya Kazahstana s drevneyshih vremen do naşih dnei : oçerk /* redaktsionnaya kollegiya A. K. Akishev ; glavniy redaktor M. K. Kozibaev... [et al.]. — Almatı : İzdatelstvo "Deuir", 1993. 414 s. : res. ; 21 cm. — (Natsionalnaya Akademiya Nauk Respubliki Kazahstan İnstitut İstorii i Etnologii) ISBN 5862280545 (A.VI/3437).
- İstoriya persidskoy literaturı XIX-XX vekov.* — Moskva : "Vostochnaya Literatura" RAN, 1999. 535 s. ; 22 cm. — (İstoriya Literatur Vostoka seriya Osnovana v 1983 godu) ISBN 5020180165 (A.VI/3218).
- JACQ-HERGOUALC'H, MICHEL: *The Malay Peninsula : crossroads of the maritime Silk Road (100 BC-1300 AD)* / Michel Jacq-Hergoualc'h ; translated by Victoria Hobson. — Leiden : Brill, 2002. xxxv, 607, yak. 120 s. : res. ; 25 cm. — (Handbook of Oriental Studies. Section. 3. South-East Asia = Handbuch der Orientalistik, ISSN 0169-9571 ; 13) ISBN 9004119736 (A.VI/3671).
- JENNINGS, RONALD C.: *Studies on Ottoman social history in the sixteenth and seventeenth centuries : women, zimmi and Sharia Courts in Kayseri, Cyprus and Trabzon* / Ronald C. Jennings. — 1. printing. — İstanbul : Isis, 1999. 728 s. ; 24 cm. — (Analecta Isisiana ; 39) ISBN 9754281327 (A.VI/3360).
- EL-JEZERİ, BEDİ ÜZ-ZAMAN EBÜL-İZ İSMAIL B. AR-RAZZAZ: *Adatdan daşarı mehanik guralların maglumatı hakda kitap* / Bedi üz-Zaman Ebül-Iz İsmail b. ar-Razzaz el-Jezeri. — Ankara : Ankara Türkmenistan Büyükelçiliği, 2000. 28, 356 s. ; 24 cm. ISBN 9759370204 (A.VI/3470).
- JIAO DA, JIANG: *Huang fa xiake (Tu'er gi guo fu) kai mo'er de zui hou san bai tian* / Jiang Jiao Da ; tercüme Wu Xing Dong. — Taibei : Guo Li Zheng Zhi Da Xue, 2000. 200 s. ; 21 cm. Eserin Türkçe adı Atatürk'ün son 300 günü. (A.VI/3824).
- JOLDASBEKOV, MİRZATAY: *Asıl arnalar : edebi makalalar* / Mirzatay Joldasbekov. — Almatı : Jazuşı, 1990. 352 s. ; 20 cm. ISBN 5605008420 (A.VI/3244).
- DE JONG, FREDERICK: *Sufi orders in Ottoman and post-Ottoman Egypt and the Middle East : collected studies* / Frederick De Jong. — İstanbul : Isis, [200?]. 274 s. ; 24 cm. — (Analecta Isisiana ; 48) ISBN 9754281785 (A.VI/3678).
- Jreçeskiye kollegii v rannem rime : k voprosi o stanovlenii rimskogo sakralnogo i publiçnogo prava* / ed. L. L. Kofanov. — Moskva : Nauka, 2001. 326 s. : res. ; 22 cm. ISBN 5020101974 (A.VI/3213).

KADIRMAMBETOVIÇ, ÇOROEV TINÇTIKBK: *Mahmud İbn Huseyin al-Kaşgarinin "divanu lugati t-Türk" emgegi (1072-1077 jj.) tenir-too jana içki aziya Turk elderinin tarıhı boyunça bulak katarı / Çoroev Tinçtıkbek Kadırmambetoviç.* — Bişkek : Kırgız Respublikasının Uluttuk İlimler Akademiyası Tarih İnstitutu, 1998. 48 s. ; 21 cm. (A.VI/3459).

KAFADAR, CEMAL: *Between two worlds : the construction of the Ottoman State / Cemal Kafadar.* — Berkeley : University of California Press, 1995. xx, 221 s. ; 23 cm. ISBN 0520206002 (A.VI/3291).

Kafkasya ve Orta Asya : bağımsızlıktan sonra geçmiş ve gelecek konferansı (25-27 Mayıs 1995-Ankara). — Ankara : Dışişleri Bakanlığı Türk İşbirliği ve Kalkınma Ajansı, 1996. 223 s. ; 24 cm. — (Türk İşbirliği ve Kalkınma Ajansı yayınları ; 30) ISBN 9757307297 (A.VI/3583).

Kafkasya'da islam medeniyeti : milletlerarası sempozyumu tebliğleri : Bakü-Azerbaycan, 9-11 Aralık 1998 = Islamic civilisation in Caucasia : proceedings of the international symposium : Baku-Azerbaijan, 9-11 December 1998 / haz. = ed. by Rafiq Aliyev, Halil Bal. — İstanbul : IRCICA, 2000. xl, 257 s. ; 24 cm. — (History of Muslim Nations series no ; 5) ISBN 929063104X (A.VI/2048).

KAHRAMAN, M. ÂTIF: *Osmanlı ve Cumhuriyet dönemi (1924-1951) Kırkpınar güreşleri / M. Âuf Kahraman.* — 1. bsk. — Ankara : Kültür Bakanlığı Yayınlar Dairesi Başkanlığı, 1997. ix, 190 s. : res. ; 24 cm. — (Kültür Bakanlığı yayınları ; 2013. Yayınlar Dairesi Başkanlığı Kültür Eserleri dizisi ; 204) ISBN 9751718155 (A.VI/3726).

KAL, NAZMÎ: *Atatürk'le yaşadıklarını anlattılar : anı-söyleşi / Nazmi Kal.* — 1. bs. — Ankara : Bilgi, 2001. 207 s. ; 20 cm. — (Bilgi yayınları. Bilgi dizisi ; 96/2) ISBN 9754949492 (A.VI/3970).

KALAFAT, YAŞAR: *Kırım-Kuzey Kafkasya sosyal antropoloji araştırmaları / Yaşar Kalafat.* — Ankara : Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi, 1999. 237 s. : rnk. res. ; 20 cm. — (Avrasya-Bir Vakfı. ASAM yayınları ; 4. Rusya-Ukrayna dizisi ; 1) ISBN 9756769025 (A.VI/3210).

KALAY, EMİN: *Edirne ili ağızları : inceleme-metin / Emin Kalay.* — Ankara : Türk Dil Kurumu, 1998. xi, 268 s. ; 24 cm. — (AKD TYK Türk Dil Kurumu yayınları ; 694) ISBN 9751609402 (A.VI/3184).

- KALOEV, B. A.: *M. M. Kovalevskiy i ego issledovaniya gorskih narodov Kavkaza* / B. A. Kaloev ; otvetstvenniy redaktor V. K. Gardanov. — Moskva : İzdatelstvo "Nauka" Glavnaya Redaktsiya Vostochnoy Literaturı, 1979. 202 s. ; 21 cm. (A.VI/3444).
- KAN, G. V.: *Koreytsı Kazahstana : istoricheskiy очерk* / G. V. Kan. — Almatı : Kazahstan, 1994. 239 s. : res. ; 20 cm. ISBN 561501458X (A.VI/3439).
- KANIK, ORHAN VELİ: *Şevket Rado'ya mektuplar* / Orhan Veli Kanık, Oktay Rifat, Melih Cevdet Anday. — 1. bsk. — İstanbul : Yapı Kredi, 2002. 170 s. : res. ; 22 cm. — (Yapı Kredi yayınları ; 1565. Yaşantı ; 422) ISBN 9750803361 (A.VI/3288).
- Kanuni ve çağı : yeniçağda Osmanlı dünyası* / ed. Metin Kunt, Christine Woodhead ; çev. Sermet Yalçın ; yay. haz. Ayşe Ozil. — İstanbul : Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 2002. x, 213 s. : hrt. ; 21 cm. — (Tarih Vakfı Yurt yayınları ; 124) Eserin özgün adı: Süleyman the magnificent and His age : the Ottoman Empire in the early modern world. ISBN 9753331568 (A.VI/3735).
- KAPİTSA, F. S. (FEDOR SERGEEVİCH): *Slavyanskıe traditsionnıe verovaniya, prazdniki i ritualı : spravochnik* / F. S. (Fedor Sergeevich) Kapitsa. — Moskva : İzdatelstvo "Flinta" ; İzdatelstvo "Nauka", 2000. 215 s. ; 20 cm. Bibliyografya var. ISBN 5020226793 (Nauka) ; ISBN 5893493087 (Flinta) (A.VI/3263).
- KAPUSTİN, B. G. *İdeologiya i politika v postkommunističeskoı Rossii* / B. G. Kapustin. — Moskva : Editorial URSS, 2000. 134 s. ; 20 cm. — (Rossiyskaya Akademiya Nauk İnstitut Filosofii) ISBN 5836000727 (A.VI/3345).
- KARA, MUSTAFA: *Metinlerle günümüz tasavvuf hareketleri (1839-2000)* / Mustafa Kara. — 1. bs. — İstanbul : Dergâh, 2002. 613 s. ; 24 cm. — (Dergâh yayınları ; 242. Çağdaş İslâm Düşüncesi ; 15) ISBN 9756611251 (A.VI/3989).
- KARACAKAYA, RECEP: *Kaynakçalı Ermeni meselesi kronolojisi (1878-1923)* / Recep Karacakaya. — İstanbul : Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, 2001. xv, 261 s. ; 24 cm. — (Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı ; 52) ISBN 975192779X (A.VI/3308).
- KARASOY, YAKUP: *Şiban Han dîvânı : inceleme-metin-dizin-tıpkıbasım* / Yakup Karasoy. — Ankara : Türk Dil Kurumu, 1998. viii, 888 s. ; 24

- cm. — (AKDITYK Türk Dil Kurumu yayınları ; 614) ISBN 975161063X (A.VI/3188).
- KARATAY, OSMAN: *Kosova, kanlı ova* / Osman Karatay. — İstanbul : İz, 1998. 173 s. ; 20 cm. — (İz yayıncılık ; 248. Çağdaş Sorunlar dizisi ; 17) ISBN 9753553358 (A.VI/3623).
- KARAUĞUZ, GÜNGÖR: *Boğazköy ve Ugarit çivi yazılı belgelerine göre Hitit Devletinin siyasi antlaşma metinleri* / Güngör Karauğuz. — 1. bs. — Konya : Çizgi Kitabevi, 2002. 275, [5] s. ; 22 cm. — (Çizgi Kitabevi yayınları ; 48. Tarih ; 10) ISBN 9758156500 (A.VI/3537).
- KARAVELİ, ORHAN: *Bir Ankara ailesinin öyküsü : yaşantı/belgesel* / Orhan Karaveli. — 1. bsk. — İstanbul : Pergamon, 1999. 203, [16] s. : res. ; 20 cm. ISBN 975982605 (A.VI/3197).
- KARAYAKA, ALİ: *Milli Mücadele'de manda sorunu : Harbord ve King-Crane heyetleri* / Ali Karayaka. — 1. bsk. — Ankara : [yayl.y.], 2001. x, 222 s. ; 20 cm. ISBN 9759360306 (A.VI/3314).
- Karesi meşâhiri : *Balıkesir meşhurları*. — 2. bsk. — Balıkesir : Zağnos Kültür ve Eğitim Vakfı, 1999. xxxiv, 220 s. ; 24 cm. — (Zağnos Kültür ve Eğitim Vakfı genel yayın no ; 6) ISBN 9759447320 (A.VI/3859).
- KARİMOV, I. A.: *Uzbekistan : the road of independence and progress* / I. A. Karimov. — Taşkent : Uzbekiston, 1992. 70 s. : res. ; 17 cm. ISBN 5640014326 (A.VI/3454).
- KARLUK, S. RIDVAN: *Avrupa Birliği kapısında Türkiye* / S. Rıdvan Karluk, Özgür Tonus. — 1. bs. — Ankara : Turhan Kitabevi, 2002. xii, 187 s. ; 20 cm. ISBN 9756809922 (A.VI/3985).
- KARMI, ILAN: *Jewish sites of Istanbul : a guide book* / Ilan Karmi. — 1. ed. — İstanbul : Isis, 1992. iv, 100 s. : res. ; 22 cm. ISBN 9754280355 (A.VI/3682).
- KASCHAU, GUNDELA: *Lidar Höyük : die keramik der mittleren bronzezeit* / Gundela Kaschau. — Mainz am Rhein : Philipp von Zabern, 1999. 2 c. ; 36 cm. — (Archaeologica Euphratica. Ausgrabungen und Forschungen im Türkischen Euphratgebiet ; 3) ISBN 3805323409 (C/635).
- KASIMBAEV, CANUZAK: *İstoriya goroda Akmolı (1832-1917 gg.)* / Canuzak Kasimbaev. — Almatı : Atamura, 1995. 111 s. ; 20 cm. ISBN 5766729537 (A.VI/3448).

- KASIMOV, MUSA: *Birinci Dünya Müharibesi illerinde böyük dövlətlərin Azərbaycan siyasəti (1914-1918-ci illər). 3 hissədə* / Musa Kasimov. — Bakı : Kanun, 2000-2001. ... c. ; 21 cm. İçindəkilər: I hissə: 1914-cü il Avgust-1917-ci il Oktyabr — II hissə: 1917-ci il Noyabr-1918-ci il Noyabr. Kütüphanəmizdə 1. və 2. cildlər mevcuttur. (A.VI/3521).
- KASIMOV, MUSA: *Harici dövlətlər və Azərbaycan : Aprel işğalından SSRİ yaradılana kədərki dövrə diplomatik-siyasi münasibətlər* / Musa Kasimov. — Bakı : Kanun, 1998. 356 s. ; 21 cm. (A.VI/3955).
- KASTAMONU KÜLTÜR SEMPOZYUMU (1 : 21-23 MAYIS 2000 : KASTAMONU) : *Birinci Kastamonu kültür sempozyumu bildiriləri : 21-23 Mayıs 2000* / yay. haz. Refik Turan... [ve başk.]. — Kastamonu : Kastamonu Valiliği, 2001. xiv, 527 s. ; res. (kimi rnk.) ; 24 cm. — (Kastamonu Valiliği İl Özel İdare Müdürlüğü yayınları ; 6) ISBN 9758201298 (A.VI/3662).
- KASTORYANO, LİDYA: *Quand l'innocence avait un sens : chronique d'une famille juive d'Istanbul d'entre les deux-guerres* / Lidya Kastoryano. — İstanbul : Isis, 1993. 220 s. ; 24 cm. — (Cahiers du Bosphore ; 9) ISBN 9754280509 (A.VI/3392).
- KAUFMANN, WALTER: *Nietzsche : philosopher, psychologist, antichrist* / Walter Kaufmann. — 4. ed. — New Jersey : Princeton University Press, 1974. xviii, 532 s. ; 23 cm. ISBN 0691019835 (A.VI/3872).
- Kazaçi voyska aziatskoy Rossii v XVIII-naçale XX veka (astrahanskoe, orenburgskoe, sibirskoe, semireçenskoe, uralskoe).* — Moskva : Rossiyskaya Akademiya Nauk İstitut Rossiyskoy İstorii, 2000. 428 s. ; 20 cm. ISBN 5805500329 (A.VI/3956).
- Kazakhstan problemi i poiski : sbornik nauçnih statey molodih uçenih instituta* / redaktsionnaya kollegiya G. N. İrenov... [et al.]. — Ekaterinburg : İzdatelstvo "Sokrat", 1995. 94 s. ; 20 cm. — (Ministerstvo Obrazovaniya Respubliki Kazakhstan Ekibastuzskiy Fakultet Uskorennoy Podgotovki Uçiteley Pavlodarskogo Pedagogičeskogo İnstituta) ISBN 5886640010 (A.VI/3500).
- Kazak. Coğarı oku orındarı studentterine arnalğan oku kuralı* / baş redaktor A. Kasımcanov. — Almatı : "Bılım", 1994. 176 s. ; 20 cm. ISBN 5740400139 (A.V/6944).
- Kazarı : the enchanted capital* / ed. Madge Phillips. — London : Flint River Press, 1995. 144 s. : rnk. res. ; 28 cm. ISBN 1871489199 (B.I/2307).

- KAZANCIGİL, RATİP: *Edirne ve Osmanlı padişahları : Edirne'de doğup büyümüş, bu kentte tahtta çıkmış, burada tahttan indirilmiş, burada ölmüş veya sefer amacıyla gelip Edirne Sarayı'nda oturmuş Osmanlı padişahları ve saltanat döneminde Edirne'de yapılan dinî, askerî ve sivil mimarî eserler* / Ratip Kazancıgil, H. Murat Tuğrul. — Edirne : Türk Kütüphaneciler Derneği Edirne Şubesi, 2001. 102 s. : rnk. res. ; 24 cm. — (Türk Kütüphaneciler Derneği Edirne Şubesi yayınları ; 34) ISBN 9757653934 (A.VI/3338).
- KAZGAN, HAYDAR: *Tarih boyunca İstanbul borsası* / Haydar Kazgan ; redaksiyon Meriç Köyatası, Orhan Duru. — İstanbul : İstanbul Menkul Kıymetler Borsası, 1995. 160 s. : rnk. res. ; 28 cm. ISBN 975802700X (B.I/2255).
- KAZGAN, HAYDAR: *The Istanbul stock exchange in a historical perspective* / Haydar Kazgan ; redactors Meriç Köyatası, Orhan Duru. — İstanbul : Istanbul Stock Exchange, 1995. 160 s. : rnk. res. ; 28 cm. ISBN 9758027018 (B.I/2256).
- Kemal Atatürk i Balkanite dnes : sbornik ot dokladi. — Sofiya : Paralaks, 1998. 207 s. ; 21 cm. — (Nauçna Konferentsiya) (A.VI/3494).
- KERİMULLİN, EBRAR: *Tatarlar : isemebez hem cisemebez* / Ebrar Kerimullin. — Kazan : Tatar Kitap Neşriyatı, 1991. 159 s. ; 16 cm. ISBN 5298006779 (A.VI/3483).
- KERİMULLİN, EBRAR: *Yazmış, yazmış...* / Ebrar Kerimullin. — Kazan : Tatarstan Kitap Neşriyatı, 1996. 423 s. ; 20 cm. ISBN 5298006019 (A.VI/3266).
- KESER, ELİF: *Tur Abdin : Süryani ortodoks dini mimarisi* / Elif Keser ; proje koordinatörü İlhami Mısırlıoğlu ; yay. haz. Nihal Boztekin. — İstanbul : Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 2002. 143 s. : res. (kimi rnk.) ; 24 cm. ISBN 975730686X (A.VI/3739).
- KETİBİ: *Goşgular* / Ketibi ; çapa tayarlar Şamuhmet Gandımov ; redaktor Annagurban Aşırov. — Aşgabat : TMGİ, 1997. 199 s. ; 16 cm. (A.VI/3461).
- KINGSLEY, PETER: *Antik felsefe gizem ve büyü : empedokles ve pythagorascı gelenek* / Peter Kingsley ; çev. Kenan Kalyon. — 1. bs. — İstanbul : Kabalcı, 2002, c1999. 407 s. ; 24 cm. — (Kabalcı yayınevi ; 181. Felsefe dizisi ; 38) ISBN 9758240463 (A.VI/3629).

- KINZER, STEPHEN: *Hilâl ve yıldız : iki dünya arasında Türkiye* / Stephen Kinzer ; çev. Funda Keskin ; yay. haz. Sulhiye Gültekinil. — 2. bsk. — İstanbul : İletişim, 2002. 301 s. ; 20 cm. — (İletişim yayınları ; 798. Bugünün Kitapları ; 78) Eserin özgün adı: Crescent and star : Turkey between two worlds. ISBN 9750500199 (A.VI/3995).
- Kırgızdın şırdaktarı = Kırgızskie şırdaki = The Kyrghyz shyrdaks.* — [y.y.] : İzdatelstvo "Kırgızstan", 1994. 10 adet kart ; 20 cm. (A.VI/3510).
- Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi üçüncü binyılın eşiğinde Türk uygarlığı dün-bugünü-yarını konulu bilimsel kongre 2-3 Ekim 2000 Bişkek bildiri özetleri = Kırgız-Türk "Manas" Universiteti üçüncü min jıldıktın bosogusunda Türk tsivilizatsiyası (ötmüş ü-uçuru-keleçegi) attuu kongress 2-3 Oktyabr 2000 bildiruu rezyumeleri / kongre sekreteri Gülçin Çandarlıoğlu, Salıcan Cigitov ; danışma komitesi Reşat Genç... [ve başk.]. — Bişkek : Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi, 2000. 108 s. ; 28 cm. (B.I/2280).*
- KIRKPINAR, LEYLA: *Türkiye'de toplumsal değişme ve kadın* / Leyla Kırkpınar. — 1. bsk. — Ankara : Kültür Bakanlığı Yayınlar Dairesi Başkanlığı, 2001. x, 357 s. ; 20 cm. — (Kültür Bakanlığı yayınları ; 2563. Yayınlar Dairesi Başkanlığı Kültür Eserleri dizisi ; 285) ISBN 9751726085 (A.VI/4031).
- KLYAŞTORNIY, S. G.: *Gosudarstva i narodi yevraziyskih stepey. Drevnost i srednevekovye* / S. G. Klyashorniy, T. İ. Sultanov. — Sankt-Petersburg : Peterburgskoye Vostokovedeniye, 2000. 307 s. ; 20 cm. ISBN 5858031528 (A.VI/3242).
- Kniga orudj-beka Bayata, Don-Juana Persidskogo / perevod s angliyskogo, vvelenie i kommentarii Oktaya Efendieva, Akifa Farzalieva.* — Bakı : Yazıcı, 1988. 216 s. ; 21 cm. — (İstoriko-Geografiçeskiy Traktat) ISBN 5560003123 (A.VI/3452).
- KOCABAŞ, SÜLEYMAN: *Dönmelik ve dönmeler* / Süleyman Kocabaş. — 1. bsk. — Kayseri : Vatan, 2001. 124 s. ; 20 cm. — (Vatan yayınları ; 27. Türkiye'de Gizli Tarih serisi ; 2) ISBN 975752624X (A.VI/3615).
- KOCABAŞ, SÜLEYMAN: *Masonluk ve masonlar* / Süleyman Kocabaş. — 1. bsk. — Kayseri : Vatan, 2001. 223 s. ; 20 cm. — (Vatan yayınları ; 26. Türkiye'de Gizli Tarih serisi ; 1) ISBN 9757526231 (A.VI/3614).
- KOCABAŞ, SÜLEYMAN: *Son haclı seferi Balkan Harbi 1912-1913 : Avrupa Türkiyesi'nin kaybı* / Süleyman Kocabaş. — 1. bsk. — Kayseri : Vatan,

2000. 272, [15] s. ; 20 cm. — (Vatan yayınları ; 25. Çeşitli Tarih Konuları serisi ; 10) ISBN 9757526215 (A.VI/3612).
- KOCABAŞ, SÜLEYMAN: *Sultan Abdülaziz ve I. Meşrutiyet tarihi* / Süleyman Kocabaş. — 1. bsk. — Kayseri : Vatan, 2001. 342 s. ; 20 cm. — (Vatan yayınları ; 26. Türkiye'nin Sosyal ve Siyasal Değişimi serisi ; 3) ISBN 9757526223 (A.VI/3613).
- KOCATÜRK, SAADETTİN: *Mevlânâ divân-ı kebîr üzerine incelemeler : Allah, insan ve vusûl* / Saadettin Kocatürk. — 1. bsk. — Ankara : Kültür Bakanlığı Yayınlar Dairesi Başkanlığı, 2001. xiii, 346 s. ; 20 cm. — (Kültür Bakanlığı yayınları ; 2694. Yayınlar Dairesi Başkanlığı Kültür Eserleri dizisi ; 313) ISBN 9751725941 (A.VI/4050).
- KOCATÜRK, SAADETTİN: *Mevlânâ'da varlık, insan, aşk ve ölüm teması* / Saadettin Kocatürk. — 1. bsk. — Ankara : Kültür Bakanlığı Yayınlar Dairesi Başkanlığı, 2001. ix, 133 s. ; 20 cm. — (Kültür Bakanlığı yayınları ; 2737. Yayınlar Dairesi Başkanlığı Kültür Eserleri dizisi ; 331) ISBN 9751726980 (A.VI/4049).
- KOÇAK, ÖZDEMİR: *Kastamonu ve Sinop müzelerinde bulunan bazı Tunç Çağ çanak-çömleği* / Özdemir Koçak. — Ankara : Türk Tarih Kurumu, 2002. 519-526, [9] s. : res. ; 24 cm. Belleten LXV, Ağustos 2001, sayı 243'den ayırabım. (A.VI/3600).
- KOLOĞLU, ORHAN: *Abdülhamit ve masonlar* / Orhan Koloğlu ; genel yay. yönetmeni Abdülaziz Biçkioğlu ; ed. Ömer S. Çetin. — İstanbul : Eylül, 2001. 248 s. ; 21 cm. — (Eylül yayınları ; 3. Sosyal Tarih dizisi ; 1) ISBN 9756597054 (A.VI/3330).
- KOLOĞLU, ORHAN: *Büyük dost Pierre Loti'ye mektuplar* / Orhan Koloğlu. — Ankara : Pierre Loti Dostları Derneği, 2001. 247 s. ; 24 cm. — (Yayın no ; 1) ISBN 9759767309 (A.VI/3511).
- KORFMANN, MANFRED: *Troia : ein historischer überblick und rundgang* / Manfred Korfmann, Dietrich Mannsperger. — Stuttgart : Konrad Theiss Verlag, 1998. 75, [1] s. : res. (kimi rnk.) ; 23 cm. ISBN 3806213690 (A.VI/3819).
- KORHMAZYAN, R. S.: *Turetsko-Germanskie otnoşeniya v godı vtoroy mirovoy voynı* / R. S. Korhmazyan. — Erevan : İzdatelstvo an Armyanskoy SSR, 1977. 185 s. ; 20 cm. (A.IV/4167).
- KORKMAZ, ALÂADDİN: *Ziya Gökalp : aksiyonu, meşrutiyet ve cumhuriyet üzerindeki tesirleri* / Alâaddin Korkmaz. — [Ankara] : Milli Eğitim

Bakanlığı, 1994. 285 s. ; 20 cm. — (Millî Eğitim Bakanlığı yayınları ; 2685. Bilim ve Kültür Eserleri dizisi ; 734. Öğretmen Yazarlar ; 44) ISBN 9751102510 (A.VI/3191).

KORMUŞIN, İ. V. (İGOR VALENTİNOVİCH): *Tyurkskiye Yeniseyskiye epitafii : teksti i issledovaniya* / İ. V. (İgor Valentinovich) Kormuşin. — Moskva : Nauka, 1997. 303 s. ; 23 cm. ISBN 5020116696 (A.VI/3240).

KORNRUMPF, H.-J.: *Beitraege zur Osmanische geschichte und territorial verwaltung* / H.-J. Kornrumpf. — İstanbul : Isis, 2001. 424 s. ; 24 cm. — (Analecta Isisiana ; 55) ISBN 9754281998 (A.VI/3700).

KORTEPETER, CARL MAX: *The Ottoman Turks : Nomad Kingdom to world empire* / Carl Max Kortepeter. — 1. published. — İstanbul : Isis, 1991. viii, 320 s. ; 24 cm. — (Analecta Isisiana ; 2) ISBN 9754280304 (A.VI/3393).

KOYUNCU, SEFA: *Don Kişot sendromu : Ermeni soykırımı komedyası* / Sefa Koyuncu. — 1. bs. — İstanbul : Babıali Kültür Yayıncılığı, 2001. 250 s. ; 21 cm. — (Babıali Kültür Yayıncılığı ; 17. Aktüel ; 4) ISBN 9758486225 (A.VI/3638).

KOZİBAEV, M. K.: *Kazakstandağı küşpen kollektivtendiru : korlık pen zorlık* / M. K. Kozıbaev, K. S. Aldajümanov, J. B. Abilkojin. — Almatı : Biblioteka İstorika, 1992. 35 s. ; 20 cm. (A.VI/3465).

KOZİBAEV, M. K.: *Tarih zerdesi* / M. K. Kozıbaev. — Almatı : Gılım, 1998. ... c. : res. ; 21 cm. — (Kazakistan Respublikasının Gılım Ministrılığı Gılım Akademiyası. Ş. Ş. Ualihanov Atındağı Tarih Cane Etnologiya İnstitutu) İçindekiler: 2. kitap: Arıstap tuğırı. Kütüphanemizde eserin 2. cildi mevcuttur. ISBN 5628021849 (A.VI/3495-2).

KÖLEMEZLİ, MURTAZA: *1924 Rumeli mübadele muhacirlerinden : elveda Rumeli* / Murtaza Kölemezli. — İzmir : [yayl.y.], 2002. 132 s. ; 20 cm. (A.VI/3857).

KÖPRÜLÜ, FUAT: *Bizans müesseselerinin Osmanlı müesseselerine tesiri* / Fuat Köprülü. — 3. bs. — İstanbul : Kaynak, 2002. 215 s. ; 19 cm. — (Kaynak yayınları ; 344) ISBN 9753433425 (A.VI/4001).

KREISER, KLAUS: *Türkische studien in Europa* / Klaus Kreiser. — İstanbul : Isis, 1998. ix, 225 s. ; 24 cm. — (Analecta Isisiana ; 31) ISBN 9754281157 (A.VI/3378).

- KREITZER, LARRY J.: *Striking new images : Roman imperial coinage and the new testament world* / Larry J. Kreitzer. — Sheffield : Sheffield Academic Press, 1996. 258 s. ; 24 cm. — (Journal for the Study of the New Testament Supplement series ; 134) ISBN 1850756236 (A.VI/3855).
- KRISTOF, NICHOLAS D.: *China wakes : the struggle for the soul of a rising power* / Nicholas D. Kristof, Sheryl Wudunn. — New York : Vintage Books, 1995. 507 s. ; 21 cm. ISBN 0679763937 (A.VI/3915).
- KRITOVULOS: *İstanbul'un fethi* / Kritovulos ; çev. M. Gökman. — 2. bs. — İstanbul : Toplumsal dönüşüm, 1999. 251 s. ; 20 cm. — (Toplumsal Dönüşüm yay. ; 103. Tarih ve Aydınlanma ; 16) ISBN 975826964X (A.VI/3999).
- KRİVUŞİN, İ. V. (IVAN VLADİMİROVİCH): *Rannevizantiyskaya tserkovnaya istoriografiya* / İ. V. (Ivan Vladimirovich) Krivuşin. — Sankt-Petersburg : İzdatelstvo "Aleteyya, 1998. 255 s. ; 21 cm. — (Vizantiyskaya Biblioteka İssledovaniya) ISBN 5893290844 (A.VI/3232).
- KROHN, JULIUS: *Halk bilimi yöntemi* / Julius Krohn, Kaarle Krohn ; yay. haz. Fikret Türkmen. — Ankara : Türk Dil Kurumu, 1996. xxiii, 134 s. ; 23 cm. — (AKDITYK Türk Dil Kurumu yayınları ; 651) ISBN 9751607973 (A.VI/3572).
- KROLL, JOHN H.: *The Greek coins* / John H. Kroll ; with contributions by Alan S. Walker. — New Jersey : The American School of Classical Studies at Athens, 1993. xxvi, 376, 36 s. : res. ; 31 cm. — (The Athenian Agora ; 26) ISBN 0876612265 (B.I/2363).
- Kulturhoe nasledie Turkmenistana (glubinnie istoki i sovremennie perspektivi) : materialı k mecdunarodnoy nauçnoy konferentsii.* — Aşgabat ; Sankt-Peterburg : Evropeyskiy Dom, 2000. 244 s. ; 26 cm. Kitabın Türkmençe adı: Türkmenistanın medeni mirasu (gadumu çeşmeler ve hazırki zamanun mümkinçilikleri) : halklara ulmu konferensiyasına niyetlenen maglumatlar. ISBN 5801500839 (B.I/2267).
- KUNERALP, ZEKİ: *İkili rapor : Türkiye ile Yunanistan arasında muallakta bulunan meseleler hakkında hal sureti teklif etmekle mükellef Türk-Yunan ikili komitesi çalışmaları (Mayıs-Ağustos 1959) = Rapport des deux* / Zeki Kuneralp. — 1. bsk. — İstanbul : İsis, 1997. 57 s. ; 24 cm. ISBN 9754281122 (A.VI/3383).

- KUNERALP, ZEKİ: *Just a diplomat* / Zeki Kuneralp ; translated by Geoffrey Lewis. — İstanbul : Isis, 1992. vii, 155 s. ; 24 cm. ISBN 9754280290 (A.VI/3395).
- KUNERALP, ZEKİ: *Les débuts de la Soviétisation de la Roumanie : août 1944-août 1945 : témoignage d'un diplomate Turc* / Zeki Kuneralp. — 1. impression. — İstanbul : Isis, 1992. 42 s. ; 24 cm. — (Cahiers du Bosphore ; 8) ISBN 9754280312 (A.VI/3394).
- KURNAZ, CEMÂL: *Anadolu'da Orta Asyalı şairler* / Cemâl Kurnaz. — 1. bsk. — Ankara : Kültür Bakanlığı Yayınlar Daire Başkanlığı, 1997. 223 s. ; 20 cm. — (Kültür Bakanlığı yayınları ; 1978. Yayınlar Daire Başkanlığı Kültür Eserleri dizisi ; 193) ISBN 9751718368 (A.VI/3649).
- KURŞUN, ZEKERİYA: *The Ottomans in Qatar : a history of Anglo-Ottoman conflicts in the Persian gulf* / Zekeriya Kurşun. — İstanbul : Isis, 2002. 238 s. ; 24 cm. — (Studies on Ottoman Diplomatic History ; 11) ISBN 9754282137 (A.VI/3688).
- KURT, YILMAZ: *Menemencioğulları ile ilgili arşiv belgeleri I* / Yılmaz Kurt. — Ankara : Türk Tarih Kurumu, 2001. 85-187, yak 50 ss. ; 28 cm. Belgeler, Türk Tarih Belgeleri Dergisi cilt XXI sayı 25'den ayrıbasım. (B.I/2306).
- Kuruluş ve kurtuluşun beşiği Ertuğrul Gazi ocağı Söğüt.* — Söğüt : [yayl.y.], 2001. 103 s. : rnk. res. ; 31 cm. (B.I/2386).
- KUŞANİ, MUHAMMAD İBN HARİS: *Kniga o sudyah* / Muhammad İbn Haris Kuşani ; perevod s Arabskogo, predislovie, primeçaniya i ukazateli K. A. Boyko ; otvetstvennyy redaktor A. B. Kudelin. — Moskva : Nauka, 1992. 230 s. ; 21 cm. — (Pamyatniki Pismennosti Vostoka ; 104) Eserin Arapça adı: Kitab al-kudat. ISBN 5020172413 (A.V/9959).
- KUTSCHERA, CHRIS: *Kürt ulusal hareketi* / Chris Kutschera ; Fransızcadan çev. Fikret Başkaya ; ed. Abdullah Keskin. — 1. bsk. — İstanbul : Avesta, 2001. 419 s. ; 22 cm. — (Avesta ; 100. Kürdoloji ; 8) Eserin özgün adı: Le mouvement national kurde. ISBN 9758637010 (A.VI/3316).
- KÜÇÜK ASYA ARAŞTIRMALARI MERKEZİ : *Göç* / Küçük Asya Araştırmaları Merkezi ; Türkçe basımı derleyen Herkül Millas ; Yunanca'dan çev. Damla Demirözü. — 1. bsk. — İstanbul : İletişim, 2001. 294 s. ; 20 cm.

- (İletişim yayınları ; 771. Tarih dizisi ; 16) Eser adı dış kapakta Göç : Rumlar'ın Anadolu'dan mecburi ayrılışı (1919-1923) olarak geçiyor. ISBN 9754709335 (A.VI/3331).
- Küştdemeler* / toplan Allaberdi Oraztaganov ; redaktor Gözel Amangulieva. — Aşgabat : TMGİ, 1998. 88 s. ; 20 cm. (A.VI/3509).
- KYZEMBAEVA, V. K.: *Turkistan er Turiktin besigi ğoy. Turkistannın 1500 jıldıǵına arnalğan takırştık kermelerdin tizimi. 1 şıǵarılıu* / V. K. Kyzymbaeva. — Almatı : Kazakistan Respublikası Bilim Jene Ğılım Ministrліgi ; Ortalık, 2000. 200 s. : res. ; 20 cm. (A.VI/3457).
- LACKENBACHER, SYLVIE: *Textes Akkadiens d'Ugarit : textes provenant des vingt-cinq premières campagnes* / Sylvie Lackenbacher. — Paris : Les Éditions du Cerf, 2002. 397 s. ; 20 cm. — (Littératures Anciennes du Proce-Orient, ISSN 0459-5831) ISBN 2204067016 (A.VI/3794).
- LAFITTE-CLAVÉ, [JEAN]: *Journal d'un voyage sur les côtes de la mer noire : du 28 Avril au 18 Septembre 1784* / [Jean] Lafitte-Clavé ; publié par Dimitris Anoyatis-Pelé. — 1. impression. — İstanbul : Isis, 1998. 180 s. ; 23 cm. — (Bibliotheca Ottomanica ; 3) ISBN 9754281238 (A.VI/3397).
- LANDAU, JACOB M.: *Pan-islâm politikaları : ideoloji ve örgütlenme* / Jacob M. Landau ; çev. Nigar Bulut ; yay. ed. Erhan Güngör. — 1. bs. — İstanbul : Anka, 2001. 543 s. ; 21 cm. — (Anka yayınları ; 18. İnceleme Araştırma ; 7) Eserin özgün adı: The politics of pan-islam : ideology and organization. ISBN 9756628146 (A.VI/3334).
- LANE, RUTH: *The art of comparative politics* / Ruth Lane. — Boston : Allyn and Bacon, 1996. ix, 147 s. ; 23 cm. ISBN 0205260993 (A.VI/3886).
- Le langage et le monde : actes des journées d'études réalisées avec la participation d'André Martinet : Istanbul, les 9-10 Mai 1991.* — 1. impression. — İstanbul : Isis, 1993. 139 s. ; 24 cm. (A.VI/3429).
- LANGENSIEPEN, BERND: *The Ottoman Steam Navy 1828-1923* / Bernd Langensiepen, Ahmet Güleriyüz. — Annapolis : Naval Institute Press, 1995. 201 s. : res. ; 30 cm. ISBN 1557506590 (B.I/2302).
- LAQUEUR, WALTER: *A continent astray : Europe, 1970-1978* / Walter Laqueur. — New York : Oxford University Press, 1979. vii, 293 s. ; 23 cm. ISBN 0195025105 (A.VI/3885).

- LAZAREV, VIKTOR: *Studies in Byzantine painting* / Viktor Lazarev. — London : The Pindar Press, 1995. 520 s. : res. ; 25 cm. ISBN 0907132782 (A.VI/4020).
- LEVICK, BARBARA: *Claudius* / Barbara Levick. — reprinted. — London : Routledge, 2001. xvi, 256 s. ; 24 cm. ISBN 0415166195 (A.VI/3841).
- LEVICK, BARBARA: *Vespasian* / Barbara Levick. — London : Routledge, 1999. xxiii, [18], 310 s. : hrt. ; 24 cm. ISBN 0415166187 (A.VI/3849).
- LÉVY, SAM: *Salonique à la fin du XIXe siècle* / Sam Lévy. — 1. impression. — İstanbul : Isis, 2000. 135 s. ; 24 cm. ISBN 9754281645 (A.VI/3703).
- LEWIN, MOSHE: *The Gorbachev phenomenon : a historical interpretation* / Moshe Lewin. — expanded ed. — Berkeley : University of California Press, 1991. xii, 209 s. ; 23 cm. ISBN 0520074297 (A.VI/3874).
- LİTVİNSKİY, B. A.: *Ellinistiçeskiy hram oksa v Baktrii : Yucniy Tadcikistan* / B. A. Litvinskiy, İ. R. Piçikyan. — Moskva : İzdatelskaya Firma "Vostoçnaya Literatura" RAN, 2000. ... c. : res. ; 24 cm. — (Rossiyskaya Akademiya Nauk İnstitut Vostokovedeniya Akademiya Nauk Respubliki Tadcikistan) İçindekiler: Tom 1: Raskopki, arhitektura, religioznaya cizn. Kütüphanemizde eserin 1. cildi mevcuttur. Eserin İngilizce adı: The Hellenistic temple of the Oxus in Bactria : South Tajikistan. Vol. 1: Excavations. Architecture. Religious life. ISBN 5020181145 ; ISBN 5020181269 (A.VI/3343).
- LOTI, PIERRE: *Constantinople en 1890* / Pierre Loti ; texte présenté et annoté par Jacques Huré. — İstanbul : Isis, 1990. viii, 51 s. : res. ; 17 cm. ISBN 9754280207 (A.VI/3427).
- LOWRY, HEATH W.: *Büyükelçi Morgenthau'nun öyküsü'nün perde arkası* / Heath W. Lowry ; Türkçeye çev. Belkıs Torfilli. — 1. bsk. — İstanbul : İsis, 1991. vi, 85 s. ; 24 cm. ISBN 975420274 (A.VI/3581).
- LOWRY, HEATH W.: *Die hintergrundsgeschichte zu botschafter Morgenthau's memoiren* / Heath W. Lowry ; aus dem Amerikanischen übertragen von Bianca Kaiser. — İstanbul : Isis, 1991. vi, 95 s. ; 24 cm. Eserin özgün adı: The story behind Ambassador Morgenthau's story. ISBN 9754280231 (A.VI/3434).
- LOWRY, HEATH W.: *Les dessous des mémoires de l'ambassadeur Morgenthau* / Heath W. Lowry ; traduit de l'Américain par Sémira

- Benameur. — İstanbul : Isis, 1990. vi, 87 s. ; 24 cm. — (Cahiers du Bosphore ; 6) ISBN 9754280223 (A.VI/3431).
- LOWRY, HEATH W.: *Studies in defterology : Ottoman society in the fifteenth and sixteenth centuries* / Heath W. Lowry ; preface by Nejat Göyünç. — 1. published. — İstanbul : Isis, 1992. vi, 275 s. ; 24 cm. — (Analecta Isisiana ; 4) ISBN 9754280460 (A.VI/3672).
- MACFIE, A. L.: *The end of the Ottoman Empire 1908-1923* / A. L. Macfie. — 1. published. — London : Longman, 1998. ix, 258 s. ; 22 cm. — (Turning Points) ISBN 0582287634 (A.VI/3214).
- MACQUEEN, J. G.: *Hititler ve Hitit çağında Anadolu* / J. G. Macqueen ; çev. Esra Davutoğlu. — Ankara : Arkadaş Yayınevi, 2001. 192 s. : res. ; 24 cm. ISBN 975509282X (A.VI/3627).
- MADEN, MUZAFFER: *Kaşgar ve ötesi : gezi notları, anılar ve düşünceler* / Muzaffer Maden. — 1. bsk. — Ankara : Kültür Bakanlığı Yayınlar Dairesi Başkanlığı, 2001. xv, 160 s. ; 20 cm. — (Kültür Bakanlığı yayınları ; 2674. Yayınlar Dairesi Başkanlığı Kültür Eserleri dizisi ; 311) ISBN 9751727642 (A.VI/4025).
- MAGNARELLA, PAUL J.: *Anatolia's loom : studies in Turkish culture, society, politics and law* / Paul J. Magnarella. — 1. published. — İstanbul : Isis, 1998. xxiv, 304 s. ; 24 cm. — (Analecta Isisiana ; 30) ISBN 9754281130 (A.VI/3376).
- MAHMUDOV, J. M.: *Azərbaycanın Avropa ölkələri ilə əlaqələri. Ağgöyünlü dövrü (XV əsrin II yarısı)* / J. M. Mahmudov. — Bakı : Azərbaycan Dövlət Universiteti, 1986. 92 s. ; 21 cm. (A.VI/3458).
- Makedonija : prašana od istorijata i kulturata / ureduvački odbor na zbornikot* Blace Ristovski, Georgi Stardelov, Tsvetan Grozdanov. — Skopje : Makedonska Akademija na Naukite i Umetnostite, 1999. 301 s. ; 23 cm. Kitabın İngilizce adı: Macedonia questions of history and culture. ISBN 9989649561 (A.VI/3282).
- MAKSİMOV, A. N. (ALEKSANDR NİKOLAEVİÇ): *İzbranniye trudy* / A. N. (Aleksandr Nikolaevich) Maksimov ; sostavitel avtor poslesloviya i kommentariiev O. Yu. Artemova. — Moskva : İzdatelskaya Firma "Vostochnaya Literatura" RAN, 1997. 543 s. ; 23 cm. — (Rossiyskaya Akademiya nauk Institut Etnologii i Antropologii im N. N. Mikluho - Maklaya Etnografiçeskaya Biblioteka) ISBN 5020178578 (A.VI/1321).

- Manaş Kabaşevič Kozıbaev = Manaş Kabaşulı Kozıbaev* / bas redaktor J. M. Abdildin ; jauaptı redaktor R. B. Suleymenov. — Alma-Ata : Gılım, 1991. 78 s. ; 17 cm. — (Akademiya Nauk Kazakskoy SSR Materialı K Biobibliografii Uçenih Kazahstana) ISBN 5628012181 (A.VI/3476).
- Manifestations of sainthood in islam* / ed. Grace Martin Smith, Carl W. Ernst. — 1. published. — İstanbul : Isis, 1993. xxviii, 283 s. ; 25 cm. ISBN 9754280568 (A.VI/3418).
- Mantık ve modern doğa bilimleri : sempozyum 21-22.3.1991 İstanbul = Erkenntnistheorie und moderne naturwissenschaften : symposion 21-22.3.1991 Istanbul.* — İstanbul : Isis, 1992. vii, 189 s. ; 24 cm. ISBN 975428038X (A.VI/3683).
- MANTRAN, ROBERT: *Règlements fiscaux Ottomans : les provinces Syriennes* / Robert Mantran, Jean Sauvaget. — Beyrouth : Institut Français de Damas, 1951. xx, 135 s. ; 25 cm. (A.VI/4022).
- MARAVA-CHATZINICOLAOU, ANNA: *Catalogue of the illuminated Byzantine manuscripts of the National Library of Greece* / Anna Marava-Chatzinicolaou, Christina Toufexi-Paschou. — Athens : Publications Bureau of the Academy of Athens, 1978-1985. 2 c. : res. (kimi rnk.) ; 29 cm. İçindekiler: 1.c.: Manuscripts of new testament texts 10th-12th century — 2.c.: Manuscripts of new testament texts 13th-15th century. (B.I/2221).
- MARGHETITCH, S. G.: *Étude sur les fonctions des drogmans des missions diplomatiques ou consulaires en Turquie* / S. G. Marghetitch. — İstanbul : Isis, 1993. 39 s. ; 21 cm. — (Les Carnets du Bosphore ; 6) ISBN 9754280517 (A.VI/3399).
- MARİNKOVİĆ, MİRJANA: *Turska kantselarija kneza Miloša Obrenovica (1815-1839)* / Mirjana Marinkovic ; urednik Slavenko Terzic. — Beograd : İstorijski Institut SANU, 1999. 215 s. : res. ; 24 cm. — (İstorijski Institut Srpske Akademije Nauka i Umetnosti Posebna Izdana Kniga ; 31) ISBN 8677430199 (A.VI/3273).
- Marksist düşünce sözlüğü* / yay. yönetmeni Tom Bottomore ; yazım kurulu Laurence Harris, V. G. Kiernan, Ralph Miliband ; Türkçe çeviriyi derleyen Mete Tunçay. — gözden geçirilmiş ve gnlş. yeni bs. — İstanbul : İletişim, 2001, c1993. 709 s. ; 23 cm. — (İletişim yayınları ; 208. Sözlük dizisi ; 1) Eserin İngilizce adı: A dictionary of marxist thought. ISBN 9754709602 (A.VI/3321).

- MARMARA ÜNİVERSİTESİ ARŞİVCİLİK VE EVRAK YÖNETİMİ ARAŞTIRMA VE UYGULAMA MERKEZİ : *Dosyalama işlemleri* / Marmara Üniversitesi Arşivcilik ve Evrak Yönetimi Araştırma ve Uygulama Merkezi ; çev. Bekir Kemal Ataman. — İstanbul : Librairie de Péra, 1995. 50 s. ; 24 cm. ISBN 9757148016 (A.VI/3620).
- MASTERS, BRUCE: *Christians and jews in the Ottoman Arab World : the roots of sectarianism* / Bruce Masters. — Cambridge : Cambridge University Press, 2001. xiii, 222 s. ; 24 cm. — (Cambridge Studies in Islamic Civilization) ISBN 0521803330 (A.VI/3846).
- MAŠULOVİĆ-MARSOL, LILIANA: *Les Rifâ'is de Skopje : structure et impact* / Liliana Mašulovic'-Marsol. — 1. impression. — İstanbul : Isis, 1992. vi, 82, xvi s. : res. ; 24 cm. — (Les Cahiers du Bosphore ; 4) ISBN 9754280371 (A.VI/3425).
- MATTHEE, RUDOLPH P.: *The politics of trade in Safavid Iran : silk for silver, 1600-1730* / Rudolph P. Matthee. — 1. published. — Cambridge : Cambridge University Press, 1999. xxi, 290 s. ; 24 cm. — (Cambridge Studies in Islamic Civilization) ISBN 0521641314 (A.VI/3798).
- MATVEJEVIC, PREDRAG: *Mediterranean : a cultural landscape* / Predrag Matvejevic ; translated by Michael Henry Heim. — Berkeley : University of California Press, 1999. 218 s. : hrt. ; 21 cm. ISBN 0520207386 (A.VI/3817).
- MAVROYENI, ALEXANDRE: *Notes et souvenirs* / Alexandre Mavroyeni. — İstanbul : Isis, 1989. 73 s. ; 24 cm. — (Les Carnets du Bosphore ; 4) ISBN 975428014X (A.VI/3426).
- MCNALL, SCOTT G.: *The Greek peasant* / Scott G. McNall. — Washington : American Sociological Association, 1974. vii, 112 s. ; 23 cm. (A.VI/3918).
- Mecklenburg collection* / ed. by Hugh Hencken. — Cambridge : Peabody Museum. Harvard University, 1968. ... c. ; 27 cm. — (American School of Prehistoric Research. Bulletin no ; 25) İçindekiler: p.1: Data on Iron Age horses of central and Eastern Europe / Sándor Bökönyi. Human skeletal material from Slovenia / J. Lawrence Angel. Kütüphanemizde part 1 mevcuttur. (B.I/2316-1).
- MEDYALI, A.: *Kürdistanlı yahudiler* / A. Medyalı. — 1. bsk. — Ankara : Berhem, 1992. 143 s. ; 20 cm. ISBN 9197170666 (A.VI/3643).

- Mekteb-i Tıbbiye-i Adliye-i Şahane ve bizde modern tıp eğitiminin gelişmesine katkıları : kuruluşunun 150. yıldönümü anısına 18 Eylül 1989'da yapılan simpozyuma sunulan bildiriler = Die Hohe Medizinschule Galatasaray und ihre bedeutung für die moderne Türkische medizine : berichte des symposiums am 18.9.1989 anlässlich des 150. gründungsjahres / yay. = hrsg. von Arslan Terzioğlu, Erwin Lucius ; yay. ve yöneten Nezih Başgelen. — İstanbul : Arkeoloji ve Sanat, 1993. 143 s. ; 24 cm. — (Arkeoloji ve Sanat yayınları. Kongre, Simpozyum, Panel dizisi ; 2) ISBN 9757538558 (A.VI/3752).*
- Mektepten okula talebeden öğrenciye Üsküdar / haz. Seyfettin Ünlü. — İstanbul : Üsküdar Belediyesi, 2000. 64 s. : res. ; 30 cm. — (Üsküdar Belediyesi Halkla İlişkiler Müdürlüğü Üsküdar Araştırmaları Birimi Araştırma Eserleri ; 1) (B.I/2274).*
- Melâmis-Bayrâmîs : études sur trois mouvements mystiques musulmans / réunies par Nathalie Clayer, Alexandre Popovic, Thierry Zarcone. — 1. impression. — İstanbul : Isis, 1998. viii, 326 s. ; 24 cm. ISBN 9754281149 (A.VI/3380).*
- MÉLIKOFF, IRÈNE: Au banquet des quarante : exploration au cœur du Bektachisme-Alevisme / Irène Mélikoff. — 1. impression. — İstanbul : Isis, 2001. 159 s. ; 24 cm. — (Analecta Isisiana ; 50) ISBN 975428184X (A.VI/3702).*
- MÉLIKOFF, IRÈNE: Sur les traces du soufisme Turc : recherches sur l'islam populaire en Anatolie / Irène Mélikoff. — 1. impression. — İstanbul : Isis, 1992. 183 s. ; 24 cm. — (Analecta Isisiana ; 3) ISBN 9754280479 (A.VI/3424).*
- MEMİŞ, EKREM: Eskiçağ Türkiye tarihi : en eski devirlerden Pers istilâsına kadar / Ekrem Memiş. — 4. bsk. — Konya : Çizgi Kitabevi, 2002. xiv, 312 s. ; 22 cm. — (Çizgi Kitabevi yayınları ; 18. Çizgi Tarih ; 4) ISBN 9758156225 (A.VI/3659).*
- Mémoires posthumes et inachevées de Jacques Abravanel, Juif Portugais, salonicien de naissance, stambouliote d'adoption / texte revu par Alexandre Toumarkine. — 1. impression. — İstanbul : Isis, 1999. 147 s. ; 24 cm. — (Les Cahiers du Bosphore ; 21) ISBN 9754281378 (A.VI/3708).*
- MEMMETJUMAEV, A.: Türki dili golyazmaların tesviri / A. Memmetjumaev, G. Guzuçeva. — Aşgabat : TMGİ, 1997. 160 s. ; 20 cm. (A.VI/3507).*

- In memoriam İ. Metin Akyurt Bahattin Devam anı kitabı : Eski yakın doğu kültürleri üzerine incelemeler = Studies for ancient near eastern cultures = Studien über alte vorderasiatische kulturen = Études sur les cultures du proche orient ancienne* / yay. Nezh Başgelen ; ed. Armağan Erkanal... [ve başk.]. — İstanbul : Arkeoloji ve Sanat, 1995. xx, 456, [16] s. : res. (kimi rnk.) ; 28 cm. — (Arkeoloji ve Sanat yayınları. Armağan Kitaplar dizisi ; 3) ISBN 9757538833 (B.I/2338).
- MENDİKULOVA, G. M.: *İstoriçeskiye sudbı Kazahskoy diasporı : proishojdenie i razvitie* / G. M. Mendikulova. — Almatı : Gılım, 1997. 264 s. ; 21 cm. — (Ministerstvo Nauki-Akademii Nauk Respubliki Kazahstan Institut İstorii i Etnologii im Ç. Ç. Valihanova) ISBN 5628021903 (A.VI/3262).
- MERİÇ, RECEP: *Späthellenistisch-Römische keramik und kleinfunde aus einem schachtbrunnen am staatsmarkt in Ephesos* / Recep Meriç ; redaktion Sabine Ladstätter, Susanne Lochner. — Wien : Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 2002. 158, 113 s. : tafel ; 30 cm. — (Forschungen in Ephesos ; IX/3) ISBN 3700130384 (B.I/2328).
- MERİÇBOYU, YILDIZ: *İstanbul Arkeoloji Müzesindeki büst şeklinde kantar ağırlıkları = Steelyard weights in the form of busts in the Archaeological Museum of Istanbul* / Yıldız Meriçboyu, Sümer Atasoy. — İstanbul : Arkeoloji ve Sanat, 1983. 28 s. : res. ; 24 cm. — (Arkeoloji ve Sanat yayınları. Müze, Sergi ve Koleksiyon Katalogları dizisi = Archaeology and Art publications. Catalogues of Museum, Exhibition and Collection series ; 1) (A.VI/3754).
- MERIWETHER, MARGARET L.: *The kin who count : family and society in Ottoman Aleppo, 1770-1840* / Margaret L. Meriwether. — 1. ed. — Austin : University of Texas Press, 1999. viii, 278 s. ; 23 cm. ISBN 0292752245 (A.VI/3564).
- MERNISSI, FATIMA: *The forgotten queens of islam* / Fatima Mernissi ; translated by Mary Jo Lakeland. — Minneapolis : University of Minnesota Press, 1993. 229 s. ; 24 cm. ISBN 0816624380 (A.VI/3909).
- METCALF, WILLIAM E.: *The cistophori of Hadrian* / William E. Metcalf. — New York : The American Numismatic Society, 1980. 164, 31 s. : res. ; 28 cm. — (Numismatic Studies, ISSN 057-404X ; 15) ISBN 0897221818 (B.I/2367).

- METCALF, WILLIAM E.: *The silver coinage of Cappadocia Vespasian-Commodus* / William E. Metcalf. — New York : The American Numismatic Society, 1996. xiv, 173, 54 s. : res. ; 24 cm. — (Numismatic Notes and Monographs, ISSN 0078-2718 ; 166) ISBN 0897222547 (A.VI/3850).
- METEL, ALİ BALKAN: *Anadoluda ve Kıbrısta Yunan-Rum mezalimi* / Ali Balkan Metel. — 3. bsk. — İstanbul : Yeni Batı Trakya Dergisi, [200?]. 224 s. : res. ; 19 cm. — (Yeni Batı Trakya Dergisi yayınları ; 8) (A.VI/3729).
- METEL, ALİ BALKAN: *Balkan Savaşı ve Batı Trakya Türk Cumhuriyeti* / Ali Balkan Metel. — 4. bsk. — İstanbul : Yeni Batı Trakya Dergisi, [200?]. 160 s. : res. ; 20 cm. — (Yeni Batı Trakya Dergisi yayınları ; 7) (A.VI/3727).
- METEL, ALİ BALKAN: *Ermeni mezalimi ve gerçekler* / Ali Balkan Metel. — 5. bsk. — İstanbul : Yeni Batı Trakya Dergisi, [200?]. 207 s. : res. ; 20 cm. — (Yeni Batı Trakya Dergisi yayınları ; 6) (A.VI/3728).
- MEVLÂNÂ CELÂLEDDİN RUMÎ: *Divân-i kebîr* / Mevlânâ Celâleddîn Rumi ; translated by Nevit Oğuz Ergin. — [Ankara] ; USA : Ministry of Culture Publications of the Republic of Turkey ; Current, 1995-2001. 14 c. 13 c.'te. ; 23 cm. — (Ministry of Culture Publications of the Republic of Turkey ; 1725, 1761, 1812, 1854, 1949, 2082, 2083, 2228, 2229, 2230, 2356, 2357, 2533) İçindekiler: Meter 1: Bahr-i recez __ Meter 2: Bahr-i muzari : ariz __ Meter 3: Bahr-i hezec : ahrab __ Meter 4: Bahr-i muzari : ahrab-i mekfut __ Meters 5, 6, 7a __ Meter 8a: Bahr-i remil __ Meter 8b: Bahr-i remil __ Meter 9: Bahr-i remli museddeds __ Meter 10: Bahr-i munsarih __ Meter 11: Bahr-i sari matviyyi meukûf __ Meter 12: Bahr-i hafif museddeds __ Vol. 13: Bahr-i hezec ahrab museddeds __ Vol. 14: Bahr-i hezec ahrab museddeds. ISBN 9751715067 (A.VI/3732).
- MINNICH, ELIZABETH KAMARCK: *Transforming knowledge* / Elizabeth Kamarck Minnich. — Philadelphia : Temple University Press, 1990. xix, 210 s. ; 23 cm. ISBN 0877226954 (A.VI/3912).
- MİKEŞİN, A. M.: *İstoričeskie sudbi Russkoy romantičeskoj poezii* / A. M. Mikeşin. — Kemerevo : Kemerovskiy Gosudarstvenniy Pedagogičeskiy İnstitut, 1973. 211 s. ; 19 cm. (A.VI/3938).

- MİKULÇİK, IVAN: *Antički gradovi vo Makedonija* / Ivan Mikulčik. — Skopje : Makedonska Akademija na Naukite i Umetnostite, 1999. 457 s. ; 29 cm. — (Makedonska Akademija na Naukite i Umetnostite, Makroproekt "İstorija na Kulturata na Makedonija" Kniga ; 8) Kitabın Almanca adı: Antike städte in der Republik Makedonien. ISBN 9989649650 (B.I/2266).
- MİLLER, G. F.: *Soçineniya po istorii Rossii. İzbrannoye* / G. F. Miller ; haz. A. B. Kamenskogo. — Moskva : Nauka, 1996. 448 s. ; 22 cm. ISBN 5020096377 (A.V/9493).
- MİLLÎ EGEMENLİK SEMPOZYUMU (12 : 20 NİSAN 2001 : KARS) : *XII. Millî egemenlik sempozyumu : "ulusal egemenlik ilkesi ışığında dış politikamız" : 20 Nisan 2001 Kars*. — Ankara : TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu, 2001. 136 s. ; 24 cm. — (TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu yayınları ; 96) ISBN 975747987X (A.VI/3934).
- Millî eğitim şûraları (1939-1996)*. — Ankara : Millî Eğitim Bakanlığı Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı Şûra Genel Sekreterliği, 1998. 294 s. ; 24 cm. (A.VI/3810).
- Millî eğitim şûralarında meslekî ve teknik eğitim : 16. Millî Eğitim Şûrası dokümanı*. — Ankara : Millî Eğitim Bakanlığı Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı Şûra Genel Sekreterliği, 1998. 124 s. ; 24 cm. (A.VI/3529).
- Millî Kütüphane yazmalar kataloğu (Türkçe divanlar)* / haz. Müjgân Cunbur, Dursun Kaya, Niyazi Ünver. — Ankara : Millî Kütüphane Başkanlığı, 1987-2001. 6 c. ; 29 cm. — (Kültür Bakanlığı yayınları ; 2527, . Millî Kütüphane yayınları ; 46. Kataloglar dizisi ; 19) Eserin İngilizce ismi: The manuscripts catalogue of the Turkish National Library (Turkish divans). ISBN 9751702240 (tk.) (B.I/2105).
- Millî Mücadele'de devletleşen ve devleşen il Balıkesir* / yay. haz. Zekeriya Özdemir. — Ankara : [yayl.y.], [200?]. yak. 200 s. : rnk. res. ; 23 cm. (A.VI/3963).
- Millî saraylar sempozyumu : 15-17 Kasım 1984 Yıldız Sarayı/Şale / düzenleme kurulu Halil İbrahim Karal... [ve başk.] ; genel koordinatör Avni Akyol*. — [Ankara] : TBMM, 1985. 480 s. ; 28 cm. (B.I/2320).
- MİLLÎ SELÇUKLU KÜLTÜR VE MEDENİYETİ SEMİNERİ (7 : 30 NİSAN-2 MAYIS 1998 : KONYA) : *VII. millî Selçuklu kültür ve medeniyeti*

semineri : II. ortaçağ ve Türk dönemi kazı - araştırmaları sempozyumu bildirileri : 30 Nisan-02 Mayıs 1998. — Konya : Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Merkezi, 1998. 354 s. : res. ; 24 cm. — (Selçuklu Araştırmaları Merkezi yayınları, ISSN 1300-5219 ; 17) ISBN 9754481377 (A.VI/3594).

MİLLÎ SELÇUKLU KÜLTÜR VE MEDENİYETİ SEMİNERİ (6 : 16-17 MAYIS 1996 : KONYA) : VI. *millî Selçuklu kültür ve medeniyeti semineri bildirileri : 16-17 Mayıs 1996.* — Konya : Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Merkezi, 1997. 284 s. : res. ; 24 cm. — (Selçuklu Araştırmaları Merkezi , ISSN 1300-5219) ISBN 975448130X (A.VI/3595).

MİLLÎ SELÇUKLU KÜLTÜR VE MEDENİYETİ SEMİNERİ (5 : 25-26 NİSAN 1995 : KONYA) : V. *Millî Selçuklu kültür ve medeniyeti semineri bildirileri (25-26 Nisan 1995).* — Konya : Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Merkezi, 1996. 211 s. : res. ; 24 cm. — (Selçuk Üniversitesi yayınları ; 131. Selçuklu Araştırmaları Merkezi yayınları ; 6) ISBN 9754481067 (A.VI/3806).

MİLLÎ SELÇUKLU KÜLTÜR VE MEDENİYETİ SEMİNERİ (4 : 25-26 NİSAN 1994 : KONYA) : IV. *Millî Selçuklu kültür ve medeniyeti semineri bildirileri : 25-26 Nisan 1994.* — Konya : Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Merkezi, 1995. vi, 198 s. : res. ; 24 cm. — (Selçuk Üniversitesi yayınları ; 125. Selçuklu Araştırmaları Merkezi yayınları ; 13) ISBN 9754480923 (A.VI/3807).

MİRMAHMUDOVA, SİTARA: *Ermenistanda Türk menşeli yer adları* / Sitara Mirmahmudova. — Bakı : "Yazıcı" Edebi Neşrler Evi, 1995. 70 s. ; 20 cm. (A.VI/3255).

MİSCHEVCA, VLADİMİR: *Moldova in politica marilor puteri la inceputul secolului al XIX-lea* / Vladimir Mischevca. — Chişinău : Academia de Ştiinţe a Republicii Moldova Institutul de Istorie, 1999. 143 s. ; 20 cm. — (Colecţia Istorică CIVITAS) ISBN 9975936261 (A.VI/3285).

MİSCHEVCA, VLADİMİR: *Principele Constantin Ypsilanti 1760-1816* / Vladimir Mischevca, Periklis Zavitsanos. — Chişinău : CIVITAS, 1999. 176 s. : res. ; 20 cm. ISBN 9975936334 (A.VI/3283).

Modern Türkiye'de siyasi düşünce : modernleşme ve baucılık / genel yay. yönetmeni Murat Belge ; ed. Tanıl Bora, Murat Gültekingil. —

- İstanbul : İletişim, 2002. ... c. ; 24 cm. — (İletişim yayınları ; 805)
Kütüphanemizde eserin 1., 2. ve 3. ciltleri mevcuttur. ISBN
9754709092 (ciltsiz tk.) ; ISBN 9750500032 (ciltli tk.) (A.VI/2418).
- Moğolistandaki Türk anıtları projesi albümü = Album for the project on
Turkish monuments in Mongolia* / haz. = compiled by Osman Fikri
Sertkaya, Cengiz Alyılmaz, Tsendiyn Battulga ; çev. = translators Işık
Kuşçu... [ve başk.]. — Ankara : Türk İşbirliği ve Kalkınma İdaresi
Başkanlığı = Turkish International Cooperation Administration, 2001.
xxxiii, 347, [2] s. : rnk. res. ; 32 cm. ISBN 9751927862 (B.I/2323).
- MONTESQUIEU: *Romalıların yükselişi ve düşüşü* / Montesquieu ; çev.
Ahmet Saki ; sadeleştiren Resul Bozyel ; ed. İslam Özkan. — İstanbul :
Söylem, 2001. 206 s. ; 21 cm. — (Söylem yayınları ; 9. Tarih dizisi ; 1)
Eserin özgün adı: *Considérations sur les causes de la grandeur des
Romains et de leur décadence*. ISBN 9758530097 (A.VI/3329).
- MORGAN, KENNETH O.: *Labour in power 1945-1951* / Kenneth O.
Morgan. — reprinted. — Oxford : Oxford University Press, 1989. xi,
546 s. ; 20 cm. ISBN 0192851500 (A.VI/3901).
- MORGENTHAU, HENRY: *Ambassador Morgenthau's story* / Henry
Morgenthau. — New York : Doubleday, Page, 1918. xv, 407 s. ; 25 cm.
(A.VI/3593).
- MORRISSON, CÉCILE: *Antik sikkeler bilimi nümismatik : genel bir bakış* /
Cécile Morrişson ; çev. Zeynep Çizmeli Öğün ; yay. ve yöneten Nezih
Başgelen. — İstanbul : Arkeoloji ve Sanat, 2002. 144 s. ; 20 cm. —
(Arkeoloji ve Sanat yayınları. Antik Nümizmatik dizisi ; 6) ISBN
9756561114 (A.VI/4014).
- MOVIUS, HALLAM L.: *The rock-shelter of la Colombière : archaeological
and geological investigations of an Upper Périgordian site near
Poncin (Ain)* / Hallam L. Movius, Sheldon Judson ; French résumé
by François H. Bordes. — Cambridge : Peabody Museum. Harvard
University, 1956. x, 176, [11] s. : res. ; 27 cm. — (American School of
Prehistoric Research. Bulletin no ; 19) (B.I/2315).
- MUDRAK, O. A.: *Etimolojiçeskiy slovar çukotsko-kamçatskih yazıkov* / O.
A. Mudrak. — Moskva : Yazıkı Russkoy Kulturu, 2000. 288 s. ; 22 cm.
— (Studia Philologica) ISBN 5785901412 (A.VI/3249).
- MUSAYEV, İSMAYİL: *Azerbaycan harici siyaseti (XX esr)* / İsmayıl
Musayev. — Bakı : Bakı Dövlət Universiteti, 2001. 291 s. : hrt. ; 21 cm.

İçindekiler: 1. kitap: Azerbaycan beynelhalk münasibetler sisteminde (Mart 1917-Aprel 1920-ci iller). Kütüphanemizde 1. kitap mevcuttur. (A.VI/3940-1).

MUSAYEV, İSMAYIL: *Azerbaycan - Türkiye ilişkileri (1917 - 1922) yılları : üniversitelerin tarih ve uluslararası ilişkiler fakülteleri için eğitim kitabı* / İsmayıl Musayev ; bilimsel ed. C. P. Hasanlı. — Bakü : Bakü Üniversitesi, 1998. 132, [39] s. : hrt. ; 21 cm. (A.VI/930).

MUSAYEV, İSMAYIL: *Azerbaycanın Nahçıvan ve Zengezur bölgelerinde siyasi veziyyet ve harici devletlerin siyaseti (1917 - 1921 - ci iller)* / İsmayıl Musayev ; elmi redaktor A. Hacıyeva ; neşr. redaktor M. Elizade. — Bakı : Bakı Universiteti Neşriyyatı, 1998. 385 s. ; 20 cm. (A.VI/1022).

MUSAYEV, İSMAYIL: *Ermeni genosidi yohsa Türk-müselman soykırımı* / İsmayıl Musayev. — Bakı : Bakı Universiteti, 2001. 206 s. : res. ; 21 cm. İçindekiler: 1. kitap: Osmanlı Dövlətində Ermenilerin durumu : tarihi gerçəkliklər və yalanlar. Kütüphanemizde 1. kitap mevcuttur. (A.VI/3941-1).

MUSTAFAYEV, RÖVŞEN: *Azerbaycan ve yeni dünya : ilkin harici siyasi kapital* / Rövşen Mustafayev. — Bakı : Azərneşr, 1993. 63 s. ; 16 cm. ISBN 5552013778 (A.VI/3484).

MUSTAFİNA, R. M.: *Predstavleniya kultu, obryadı u Kazahov : v kontekste bitovogo islama v yujnom Kazahstane v kontse XIX-XX vv* / R. M. Mustafina. — Alma-Ata : Kazak Universiteti, 1992. 172 s. ; 20 cm. ISBN 5709000833 (A.VI/3497).

MÜLLER, KARL: *Yakındoğu kervansarayları* / Karl Müller ; çev. Ali Osman Öztürk, Şahabeddin Uzluk. — Konya : Konya Ticaret Odası, 2001. 123-166 ss. : res. ; 27 cm. Yeni İpek Yolu Konya Ticaret Odası Dergisi Konya IV özel sayı Aralık 2001. (B.I/2327).

MÜNİR SÜREYYA BEY: *Ermeni meselesinin siyasî tarihçesi (1877-1914)* / Münir Süreyya Bey ; proje yöneticisi Yusuf Sarıнай ; proje sorumluları Necati Aktaş, Necati Gültepe, Mustafa Kaplan ; yay. haz. Uğurhan Demirbaş... [ve başk.]. — Ankara : Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, 2001. xvii, 1079 s. ; 25 cm. — (Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı ; 53) ISBN 9751927773 (A.VI/3310).

- MÜSTAKIMZADE SÜLEYMAN SAADEDDİN: Devhat ül-meşayih : Osmanlı Şeyh ül-İslâmlarının biyografileri / Müstakımzade Süleyman Saadeddin. — İstanbul : Çağrı, 1978. 136, [6] s. ; 27 cm. — (Çağrı yayınları ; 3. Kaynak Eserleri ; 1) (B.I/2271).
- Die mythologischen sarkophage.* — Berlin : Gebr. Mann Verlag, 1999. ... c. : res. ; 35 cm. — (Die Antiken Sarkophagreliefs ; 12) İçindekiler: 1. Teil: Achill, Adonis, Aeneas, Aktaion, Alkestis, Amazonen / bearbeitet von Dagmar Grassinger. Kütüphanemizde 1. cilt mevcuttur. ISBN 3786122768 (B.I/2350-1).
- NAGEL, JOANE: American Indian ethnic renewal : red power and the resurgence of identity and culture / Joane Nagel. — New York : Oxford University Press, 1997. xvi, 298 s. ; 24 cm. ISBN 0195120639 (A.VI/3891).
- Nareçnik po Atatyurkska misl* / redaktor Hüsametdin Yıldırım. — Ankara : İzsledovatelski Tsent'r "Atatyurk", 2001. v, 282 s. ; 24 cm. ISBN 9751614139 (A.VI/3264).
- NARLI, NİLÜFER: *Unveiling the fundamentalist women : a case study of university students in Malaysia* / Nilüfer Narlı. — 1. published. — İstanbul : Isis, 1991. vii, 220 s. ; 24 cm. (A.VI/3684).
- Narodnoe hozyaystvo Kazakistana v 1985 g. statiçeskiy ejegodnik* / ed. R. R. Vaynberger. — Almata : Kazakistan Basımevi, 1986. 319 s. ; 22 cm. (A.VI/3833).
- Narodnoe hozyaystvo Kazakistana v 1984 g. statiçeskiy ejegodnik* / ed. R. R. Vaynberger. — Almata : Kazakistan Basımevi, 1985. 314 s. ; 22 cm. (A.VI/3832).
- Narodnoe hozyaystvo Kazakistana v 1983 g. statiçeskiy ejegodnik* / ed. T. İ. Lazareva, R. R. Vaynberger. — Almata : Kazakistan Basımevi, 1984. 287 s. ; 22 cm. (A.VI/3831).
- Narodnoe hozyaystvo Kazakistana v 1982 g. statiçeskiy ejegodnik* / ed. R. R. Vaynberger. — Almata : Sentral'noe Statiçeskoe Vpravlenie Kazakskoy SSR, 1983. 272 s. ; 22 cm. (A.VI/3830).
- Narodnoe hozyaystvo Kazakistana v 1981 g. statiçeskiy ejegodnik* / ed. R. R. Vaynberger ; yay. haz. A. V. Boldireva. — Almata : Sentral'noe Statiçeskoe Vpravlenie Kazakskoy SSR, 1982. 262 s. ; 22 cm. (A.VI/3829).

Natsionalno-osvoboditelnaya borba kazahskogo naroda pod predvoditelstvom Kenesarı Kasımova : sbornik dokumentov / red. kollegiya M. K. Kozıbayev (otv. redaktor)... [et al.] ; sostaviteli V. Z. Galiev, B. T. Janaev. — Almatı : Gılım, 1996. 512 s. ; 21 cm. ISBN 5628015741 (A.VI/3236).

Natsionalnoye i narodnoye v çuvaşskom iskusstve. — Çeboksarı : Nauçno-İssledovatel'skiy İnstitut, 1993. 128 s. ; 21 cm. — (Opdena "Znak Poçeta" Nauçno-İssledovatel'skiy İnstitut Yazık, Literaturı, İstorii i Ekonomiki Pri Sovete Ministrov Çuvatsskoy Respubliki) (A.VI/1133).

NEDAŞKOVSKİY, L. F.: *Zolotoordınskiy gorod ukek i ego okruğa* / L. F. Nedaşkovskiy. — Moskva : "Vostoçnaya Literatura" RAN, 2000. 224 s. : res. ; 24 cm. ISBN 5020181218 (A.VI/3217).

NEKIMKEN, ALBERT: *Brecht in Turkey 1955-1977 : the impact of Bertold Brecht on society and the development of revolutionary theater in Turkey* / Albert Nekimken. — 1. printing. — İstanbul : Isis, 1998. viii, 283 s. ; 24 cm. ISBN 9754281254 (A.VI/3375).

Neolithic in Turkey : the cradle of civilization : new discoveries / ed. by Mehmet Özdoğan, Nezih Başgelen. — İstanbul : Arkeoloji ve Sanat, 1999. 2 c. ; 28 cm. — (Arkeoloji ve Sanat yayınları. Ancient Anatolian Civilizations series; 3) İçindekiler : 1. c. text — 2. c. plates. ISBN 9756899417 (B.I/1842).

NESİBZADE, NESİB: *İranda Azerbaycan meselesi (XX esrin 60-70-ci illeri)* / Nesib Nesibzade. — Bakı : "Ay-Ulduz" Neşriyyatı, 1997. 190 s. ; 20 cm. — (Azerbaycan Araşdırmaları Vekfi Vahid Azerbaycan seriyası ; 2) (A.VI/3254).

NEVE, PETER: *Die oberstadt von Hattu_a : die bauwerke* / Peter Neve. — Mainz am Rhein : Philipp von Zabern, 2001. 3 c. : res. ; 36 cm. + 12 beilage. — (Deutsches Archäologisches Institut. Boğazköy - Hattu_a. Ergebnisse der Ausgrabungen ; 16, 17) İçindekiler: 1.c.: I. Die bebauung im zentralen tempelviertel __ Pl.: Beilagen __ 2.c.: Die bastion des sphinxtores und die tempelviertel am königs- und löwentor. ISBN 3805327064 (C/629).

NEVEVÎ, MUHYİDDÎN-İ: *Riyâzû's-Sâlihîn ve tercemesi* / Muhyiddin-i Nevevî ; dilimize çev. Kıvamüddin Burlan, Hasan Hüsnü Erdem. — 14. bsk. — Ankara : Diyanet İşleri Başkanlığı, 1993. 3 c. ; 24 cm. — (Diyanet

- İşleri Başkanlığı yayınları ; 115, 30, 64. Kaynak Eserler ; 16, 6, 12) ISBN 9751900735 (tk.) (A.VI/3617).
- NICOLLE, DAVID: *Armies of the Ottoman Empire 1775-1820* / David Nicolle ; plates by Angus McBride ; ed. Sharon van der Merwe. — reprinted. — Oxford : Osprey Military, 2000. 48 s. : res. (kimi rnk.) ; 25 cm. — (Osprey Military Men-At-Arms ; 314) ISBN 1855326973 (A.VI/3295).
- NIELSEN, ANNE MARIE: *The vase collection in the Odense University* / Anne Marie Nielsen, Lone Wriedt Sørensen. — Jonsørd : Paul Åström, 2001. 45, 73 s. : res. ; 30 cm. — (Studies in Mediterranean Archaeology ; XX:22. Corpus of Cypriote Antiquities ; 22) ISBN 9170811857 (B.I/2288).
- NIŞANCI, ŞÜKRÜ: XV. XVI. yüzyıl Osmanlı iktisat zihniyeti / Şükrü Nişancı ; yay. haz. Ahmet İzci. — 1. bsk. — İstanbul : Okumuş Adam, 2002. 160 s. ; 21 cm. — (Okumuş Adam yayınları ; 14. Tarih dizisi ; 3) ISBN 9758513206 (A.VI/3975).
- DINOCERA, GIAN MARIA: *Die siedlung der mittelbronzezeit von Arslantepe : eine zentralsiedlung von beginn des zweiten jahrtausends v. chr. in der ebene von Malatya (Türkei)* / Gian Maria Di Nocera. — Roma : Visceglia, 1998. xv, 189, [37] s. : res., 1 katl. hrt. ; 31 cm. — (Arslantepe ; 8) ISBN 8887320004 (B.I/2321).
- NOE, SYDNEY P.: *The coinage of Metapontum parts 1 and 2* / Sydney P. Noe ; additions and corrections Ann Johnston. — New York : The American Numismatic Society, 1984. ix, 120, [23] s. : res. ; 30 cm. — (Numismatic Notes and Monographs, ISSN 0078-2718 ; nos. 32 and 47) ISBN 0897222024 (B.I/2362).
- NOGUÈS, FRANÇOIS: *L'indépendance de la Turquie et ses traités avec les puissances suivi de la réforme en Turquie* / François Noguès. — İstanbul : Isis, 1989. 138 s. ; 24 cm. — (Les Carnets du Bosphore ; 1) ISBN 9754280088 (A.VI/3423).
- NOVOTNY, ALEXANDER: *Quellen und studien zur geschichte des Berliner kongresses 1878* / Alexander Novotny. — Graz-Köln : Verlag Hermann Böhlau Nachf., 1957. ... c. ; 29 cm. — (Veröffentlichungen der Kommission für Neuere Geschichte Österreiches ; 44) İçindekiler: 1.c.: Österreich, die Türkei und das Balkanproblem im jahre des

Berliner Kongresses. Kütüphanemizde eserin 1. cildi mevcuttur. (B.I/2317-1).

Obssheye i vostochnoye yazıkoznaniye : sbornik naučnih trudov, posvyashennih 70-letiyu člena-korrespondenta RAN V. M. solntseva / redaktör V. D. Podberezskaya. — Moskva : Sovremenniy Pisatel, 1999. 253 s. ; 22 cm. ISBN 5265034315 (A.VI/3224).

Ocean governance : sustainable development of the seas / ed. by Peter Bautista Payoyo. — Tokyo : United Nations University Press, 1994. xlv, 369 s. ; 24 cm. ISBN 9280808477 (A.VI/3887).

OCHSENWALD, WILLIAM: *Religion, economy, and state in Ottoman-Arab history /* William Ochsenwald. — 1. printing. — İstanbul : Isis, 1998. x, 228 s. ; 24 cm. — (Analecta Isisiana ; 32) ISBN 975428119X (A.VI/3374).

Odyssey : çelovek v istorii. Predstavljeniya o vlasti 1995 / otvetstvenniy redaktor Yu. L. Bessmertniy. — Moskva : Nauka, 1995. 311 s. ; 21 cm. Kitabın İngilizce adı: *Odysseus : man in history. Representations of power.* ISBN 5020095990 (A.VI/3340).

Odyssey. Çelovek v istorii 2000. — Moskva : Nauka, 2000. 344 s. ; 21 cm. ISBN 5020101885 (A.VI/3435).

OFLAZOĞLU, A. TURAN: *Korkut Ata : oyun iki perde /* A. Turan Oflazoğlu. — Ankara : Türk Dil Kurumu, 1998. 105 s. ; 24 cm. — (AKDTYK Türk Dil Kurumu yayınları ; 704) ISBN 9751610230 (A.VI/3654).

OĞUZ, BURHAN: *Düşündüklerim yazdıklarım : siyasî ve toplumsal makale ve bildiriler /* Burhan Oğuz. — 1. bs. — İstanbul : Anadolu Aydınlanma Vakfı, 2002. 575 s. ; 20 cm. — (Anadolu Aydınlanma Vakfı yayınları ; 5. Kültür dizisi ; 3) ISBN 9758586041 (A.VI/3987).

OĞUZ, BURHAN: *Mezartaşında simgeleşen inançlar /* Burhan Oğuz. — 2. bs. — İstanbul : Anadolu Aydınlanma Vakfı, 2002. 128 s. ; 20 cm. — (Anadolu Aydınlanma Vakfı yayınları ; 6. Kültür dizisi ; 4) ISBN 975858605X (A.VI/3998).

OKAY, CÜNEYD: *Meşrutiyet dönemi çocuk edebiyatı : şiir : inceleme /* Cüneyd Okay ; yay. yönetmeni Mustafa Baydaroglu. — 1. bsk. — İstanbul : Medyatek, 2002. 184 s. : res. ; 20 cm. — (Araştırma Kitapları ; 01. Çocuk Kültürü ; 01) ISBN 9758154028 (A.VI/3983).

- OLCAYTU, İBRAHİM: *Folklor defterleri (1907-1945)* / İbrahim Olcaytu ; çevrimyazı Sadık Perinçek. — 1. bs. — Ankara : Kalan Yayınları, 2000-2001. 2 c. ; 20 cm. — (Kalan yayınları ; 9, 15) İçindekiler: 1.c.: Malatya, Akçadağ-Arga, Arguvan, Darende, Adıyaman, Kâhta, Samsat, Kayseri, Antakya — 2.c.: Dersim, Çemişgezek, Pertek, Elazığ, Erzincan, Kemaliye, Sivas, Kangal, Koçgiri, Zara. ISBN 9758424084 (tk.) (A.VI/3324).
16. *millî eğitim şûrası il komisyon raporları : hazırlık dokümanı.* — Ankara : Millî Eğitim Bakanlığı Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı Şûra Genel Sekreterliği, 1998. ix, 787 s. ; 24 cm. (A.VI/3619).
- Onbeşinci millî eğitim şûrası hazırlık dokümanı-1 : ön komisyon raporları : 2000'li yıllarda Türk millî eğitim sistemi.* — Ankara : Millî Eğitim Bakanlığı Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı Şûra Genel Sekreterliği, 1995. ... c. ; 24 cm. (A.VI/3618).
- XII. *millî eğitim şûrası : hazırlık dokümanı.* — Ankara : Millî Eğitim Gençlik ve Spor Bakanlığı, 1988. 180 s. ; 24 cm. (A.VI/3808).
- Opasniy kurs* / redaktor İ. P. Başkırova. — Moskva : İzdatelstvo Politicheskoy Literaturı, 1969-1973. ... c. ; 21 cm. İçindekiler: 1.c.: Po povodu sobitiy v kitae — 4.c.: O politike i takticheskikh manevrah maoistov. Kütüphanemizde eserin 1. ve 4. ciltleri mevcuttur. (A.VI/3936).
- ORHONLU, CENGİZ: *Osmanlı İmparatorluğunda derbend teşkilâtı* / Cengiz Orhonlu. — gnlş. 2. bsk. — İstanbul : Eren, 1990. xxii, [2], 191 s. : 1 katl. hrt. ; 24 cm. ISBN 9757622060 (A.VI/3801).
- ORMAN, SABRİ: *İktisat, tarih ve toplum* / Sabri Orman. — 1. bs. — İstanbul : Küre, 2001. xvi, 380 s. ; 23 cm. — (Küre yayınları BSV Kitaplığı ; 3. Mukayeseli Medeniyet Araştırmaları ; 1) ISBN 9756614048 (A.VI/3358).
- ORUÇOĞLU, HİDAYET: *Ata kabri* / Hidayet Oruçoğlu ; haz. Seyfettin Altaylı. — 1. bsk. — Ankara : Kültür Bakanlığı Yayınlar Dairesi Başkanlığı, 2001. xvi, 302 s. ; 19 cm. — (Kültür Bakanlığı yayınları ; 2650. Yayınlar Dairesi Başkanlığı Türk Dünyası Edebiyatı dizisi ; 71) ISBN 9751726379 (A.VI/4040).
- Osmanlı* / ed. Güler Eren ; bilim ed. Kemal Çiçek, Cem Oğuz. — Ankara : Yeni Türkiye, 1999. 12 c. ; 28 cm. İçindekiler: 1. ve 2.c.: Siyaset —

3.c.: İktisat __ 4. ve 5.c.: Toplum __ 6.c.: Teşkilat __ 7.c.: Düşünce __ 8.c.: Bilim __ 9., 10. ve 11.c.: Kültür ve sanat __ 12.c.: Hanedan. ISBN 975678203X (tk.) (B.I/1805).

OSMANLI SEMPOZYUMU (10 : EYLÜL 1996 : SÖĞÜT) : *Söğüt X. Osmanlı sempozyumu (Eylül 1996, Söğüt)*. — [Söğüt] : Ertuğrul Gazi'yi Anma ve Söğüt Şenliği Vakfı, 1997. 54 s. ; 23 cm. — (Ertuğrul Gazi'yi Anma ve Söğüt Şenliği Vakfı yayınları ; 10) (A.VI/3951).

OSMANLI SEMPOZYUMU (3 : EYLÜL 1988 : SÖĞÜT) : *Söğüt III. Osmanlı sempozyumu (Eylül 1988, Söğüt)*. — [Söğüt] : Ertuğrul Gazi'yi Anma ve Söğüt Şenliği Vakfı, 1989. 62 s. ; 24 cm. — (Ertuğrul Gazi'yi Anma ve Söğüt Şenliği Vakfı yayınları ; 4) (A.VI/3952).

Osmanlı'da çini ve seramik öyküsü / Ara Altun... [ve başk.] ; ed. Ara Altun ; ed. yardımcıları Belgin Demirsar-Arlı, Hakan Arlı ; proje koordinatörü ve görsel yönetmen Serpil Teoman. — İstanbul : İstanbul Menkul Kıymetler Borsası, [1997?]. 320 s. : rnk. res. ; 31 cm. ISBN 9757104116 (B.I/2257).

Osmanlı'dan günümüze Türk finans tarihi / Haydar Kazgan... [ve başk.] ; proje koordinatörü Serpil Teoman ; katkıda bulunanlar Kenan Mortan... [ve başk.]. — İstanbul : İstanbul Menkul Kıymetler Borsası, 1999. 2 c. : res. ; 31 cm. İçindekiler: 1.c.: Kuruluş'tan Cumhuriyet'e __ 2.c.: Cumhuriyet'ten günümüze. ISBN 9757104248 (B.I/2262).

OSMANOĞLOU, AÏCHÉ: *Avec mon pere le Sultan Abdulhamid de son palais a sa prison / Aïché Osmanoglou ; préface de Robert Mantran ; traduit du Turc par Jacques Jeulin. — Paris : Éditions L'Harmattan, 1991. 313 s. ; 22 cm. ISBN 273841043X (A.VI/3820).*

OSTROWSKI, DONALD: *Muscovy and the Mongols : cross-cultural influences on the steppe frontier, 1304-1589 / Donald Ostrowski. — Cambridge : Cambridge University Press, 1998. xvi, 329 s. ; 24 cm. ISBN 052159085X (A.VI/3357).*

OUSTERHOUT, ROBERT: *Monuments of unaging intellect : historic postcards of Byzantine İstanbul / Robert Ousterhout, Nezih Başgelen. — [İstanbul] : Tür Tanıtım, [200?]. 154 s. : res. ; 23 cm. ISBN 9757538825 (A.VI/3757).*

OUSTERHOUT, ROBERT: *Sanatsal açıdan Kariye Camii / Robert Ousterhout ; çev. Aynur Durukan ; yay. ve yöneten Nezih Başgelen ;*

- proje ed. Brian Johnson. — 1. bsk. — İstanbul : Arkeoloji ve Sanat, 2002. 128 s. : rnk. res. ; 28 cm. — (Arkeoloji ve Sanat yayınları. Türkiye Müzeleri, Anıtlar ve Ören Yerleri dizisi ; 1) ISBN 975689993X (B.I/2337).
- Oyratskaya versiya "istorii o Molon-toyne"* / haz. N. S. Yahontova ; ed. Yu. A. Petrosyan. — Sankt-Petersburg : [yayl.y.], 1999. 199 s. : res. ; 22 cm. — (Pamyatniki Kulturi Vostoka ; 6) ISBN 5858030564 (A.VI/3220).
- ÖKE, MİM KEMÂL: *Küresel toplum* / Mim Kemâl Öke. — Ankara : Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi, 2001. x, 142 s. ; 20 cm. — (Avrasya-Bir Vakfı ASAM yayınları ; 26. Jeopolitik-Strateji-Terör Araştırmaları dizisi ; 7) ISBN 9756769327 (A.VI/3982).
- ÖKSE, A. TUBA: *Arkeolojik çalışmalarda seramik değerlendirme yöntemleri* / A. Tuba Ökse ; yay. ve yöneten Nezih Başgelen. — İstanbul : Arkeoloji ve Sanat, 2002. viii, 179 s. ; 20 cm. — (Arkeoloji ve Sanat yayınları. Başvuru ve El Kitapları dizisi ; 9) ISBN 9756561084 (A.VI/4016).
- ÖNAL, İLKNUR HATİCE *Halikarnas Balıkçısı : Cevat Şakir Kabaağaçlı : hayatı-kişiliği-eserleri* / İlknur Hatice Önal. — 1. bsk. — Ankara : Kültür Bakanlığı Yayınlar Dairesi Başkanlığı, 1997. ix, 229 s. : res. ; 19 cm. — (Kültür Bakanlığı yayınları ; 1983. Yayınlar Dairesi Başkanlığı Türk Büyükleri dizisi ; 163) ISBN 9751718031 (A.VI/3179).
- ÖNGEL, HASAN BASRİ: *Türk kültür tarihinde spor* / Hasan Basri Öngel. — 1. bsk. — Ankara : Kültür Bakanlığı Yayınlar Dairesi Başkanlığı, 2001. x, 478 s. ; 24 cm. — (Kültür Bakanlığı yayınları ; 2564. Kültür Eserleri dizisi ; 286) ISBN 9751726077 (A.VI/4037).
- ÖRS, SEDAT ZEKİ: *Réflexions sur l'histoire Turque* / Sedat Zeki Örs. — 1. impression. — İstanbul : Isis, 2001. 113 s. ; 24 cm. — (Les Cahiers du Bosphore ; 22) ISBN 9754281726 (A.VI/3694).
- ÖZAV, LÜTFİ: *Sivashlı ilçesi'nin coğrafi etüdü* / Lütfi Özav. — Afyon : Afyon Kocatepe Üniversitesi, 2002. xi, 188 s. ; 24 cm. — (Afyon Kocatepe Üniversitesi yayın no ; 30) ISBN 975715038X (A.VI/3949).
- ÖZAY, SUHANDAN: *Dünden bugüne dokuma resim sanatı* / Suhandan Özay. — 1. bsk. — Ankara : Kültür Bakanlığı Yayınlar Dairesi Başkanlığı, 2001. x, 179 s. : rnk. res. ; 28 cm. — (Kültür Bakanlığı yayınları ; 2599. Yayınlar Dairesi Başkanlığı Sanat Eserleri dizisi ; 322) ISBN 9751726484 (B.I/2402).

- ÖZBARAN, SALİH: *The Ottoman response to European expansion : studies on Ottoman-Portuguese relations in the Indian Ocean and Ottoman administration in the Arab lands during the sixteenth century* / Salih Özbaran. — 1. printing. — İstanbul : Isis, 1994. xv, 222 s. ; 24 cm. — (Analecta Isisiana ; 12) ISBN 9754280665 (A.VI/3400).
- Özbekistan kılavuzu / haz. Süleyman Merdanoğlu, Nasriddin Muhammadiev. — 1. bsk. — Ankara : Özbekistan Cumhuriyeti Ankara Büyükelçiliği ; Özbekistan Altın Miras Vakfı Ankara Şubesi, 1997. 262, [16] s. : rnk. res. ; 20 cm. ISBN 9759464500 (A.VI/1471).
- ÖZÇELİK, SADETTİN: *Diyarbakır ili Çüngüş ve Çermik yöresi ağız : dil incelemesi, metinler, sözlük* / Sadettin Özçelik, Erdoğan Boz. — Ankara : Türk Dil Kurumu, 2001. x, 252, [7] s. ; 25 cm. — (Türk Dil Kurumu yayınları ; 789) ISBN 9751614848 (A.VI/3574).
- ÖZDEĞER, MEHTAP: *15-16. yüzyıl arşiv kaynaklarına göre Uşak kazasının sosyal ve ekonomik tarihi* / Mehtap Özdeğer. — İstanbul : Filiz Kitabevi, 2001. xx, 551, [15] s. : 1 katl. hrt. ; 24 cm. ISBN 9753682239 (A.VI/3656).
- ÖZDEMİR, HÜSEYİN: *Osmanlı Devletinde bürokrasi* / Hüseyin Özdemir ; yay. haz. Ahmet İzci. — 1. bsk. — İstanbul : Okumuş Adam, 2001. 352 s. ; 21 cm. — (Okumuş Adam yayınları ; 6. Tarih ; 2) ISBN 9758513141 (A.VI/3977).
- ÖZDEMİR, MEHMET: *Mütareke ve Kurtuluş Savaşı'nın başlangıç döneminde Türk demir yolları : yapısal ve ekonomik sorunları (1918-1920)* / Mehmet Özdemir. — 1. bsk. — Ankara : Kültür Bakanlığı Yayınlar Dairesi Başkanlığı, 2001. xi, 157 s. : res., 3 katl. hrt. ; 20 cm. — (Kültür Bakanlığı yayınları ; 2620. Yayınlar Dairesi Başkanlığı Kültür Eserleri dizisi ; 296) ISBN 9751726999 (A.VI/4043).
- ÖZDEMİR, METİN: *Türk traktör tarihi 1954-1997* / Metin Özdemir. — 1. bs. — Ankara : Türk Traktör ve Ziraat Makineleri AŞ., 1998. 232 s. : res. (kimi rnk.) ; 31 cm. (B.I/2380).
- ÖZDEMİR, ZEKERİYA: *Adramyttion'dan efeler toprağı Edremit'e* / Zekeriya Özdemir. — 3. bs. — Ankara : [yayl.y.], 2002. ... c. : res. (kimi rnk.), 2 katl. hrt. ; 25 cm. Kütüphanemizde 1. cilt mevcuttur. ISBN 9759572680 (A.VI/3928-1).
- ÖZDEN, H. ÖMER: *Estetik ve tarih felsefesi açısından Yahya Kemal* / H. Ömer Özden. — 1. bsk. — Ankara : Kültür Bakanlığı Yayınlar Dairesi

- Başkanlığı, 2001. xiii, 225 s. ; 20 cm. — (Kültür Bakanlığı yayınları ; 2604. Yayınlar Dairesi Başkanlığı Kültür Eserleri dizisi ; 293) ISBN 9751727529 (A.VI/4041).
- ÖZEMRE, AHMED YÜKSEL: *Din, ilim, medeniyet : düşünceler* / Ahmed Yüksel Özemre. — 1. bs. — İstanbul : Pınar, 2002. 352 s. ; 21 cm. — (Pınar yayınları ; 146. Araştırma İnceleme ; 39) ISBN 9753521510 (A.VI/4007).
- ÖZEN, FERHAT: *Türkiye’de okuma alışkanlığı : okumak özgürleşmektir : neden okumuyoruz? Niçin okumalıyız? Nasıl okumalıyız? Neler okumalıyız* / Ferhat Özen. — 1. bsk. — Ankara : Kültür Bakanlığı Yayınlar Dairesi Başkanlığı, 2001. xviii, 235 s. ; 24 cm. — (Kültür Bakanlığı yayınları ; 2705. Yayınlar Dairesi Başkanlığı Kültür Eserleri dizisi ; 317) ISBN 9751726441 (A.VI/4054).
- ÖZFIRAT, AYNUR: *Doğu Anadolu yayla kültürleri (M.Ö. II. binyıl)* / Aynur Özfırat ; yay. ve yöneten Nezih Başgelen. — İstanbul : Arkeoloji ve Sanat, 2001. xiv, yak. 65 s. : res. (kimi rnk.) ; 27 cm. — (Arkeoloji ve Sanat yayınları. Eski Anadolu Uygarlıkları dizisi ; 5) ISBN 9756899840 (B.I/2336).
- ÖZGÜDENLİ, OSMAN G.: *Yeni paraların ışığında kuruluş devri Selçuklularında hâkimiyet münasebetleri hakkında bazı düşünceler* / Osman G. Özgüdenli. — Ankara : Türk Tarih Kurumu, 2002. 547-570 ss. ; 24 cm. Belleten LXV, Ağustos 2001, sayı 243’den ayrışım. (A.VI/3607).
- ÖZGÜL, M. KAYAHAN: *Helvacı-Zâde Muharrem Hasbi hayatı ve eserleri* / M. Kayahan Özgül. — 1. bsk. — Balıkesir : Zağnos Eğitim ve Kültür Vakfı, 1998. xiv, 181 s. ; 24 cm. — (Zağnos Eğitim ve Kültür Vakfı genel yayın no ; 4) ISBN 9759447304 (A.VI/3964).
- ÖZGÜVEN, BURCU: *Osmanlı Macaristanı’nda kentler, kaleler* / Burcu Özgüven. — İstanbul : Ege, 2001. xi, 203 s. : res. ; 24 cm. — (Ege yayınları ; 47. Mimarlık Tarihi serisi ; 1) ISBN 9758070479 (A.VI/3336).
- ÖZKARCI, MEHMET: *Niğde’de Türk mimarisi* / Mehmet Özkarcı. — Ankara : Türk Tarih Kurumu, 2001. xi, 283, [320] s. : res. (kimi rnk.) ; 29 cm. — (AKDTYK Türk Tarih Kurumu yayınları ; VI. Dizi - Sa. 57) ISBN 9751614619 (B.I/2291).

- ÖZMEN, MURAT: *Yaza yaza yaşamak* / Murat Özmen. — 1. bsk. — Ankara : Kültür Bakanlığı Yayınlar Dairesi Başkanlığı, 2001. x, 246 s. ; 20 cm. — (Kültür Bakanlığı yayınları ; 2683. Yayınlar Dairesi Başkanlığı Cumhuriyet Kitaplığı dizisi ; 18) ISBN 9751727073 (A.VI/4044).
- ÖZTÜRK, MÜRSEL: *Anadolu erenlerinin kaynağı Horasan : Moğol istilâsına kadar* / Mürsel Öztürk. — 1. bsk. — Ankara : Kültür Bakanlığı Yayınlar Dairesi Başkanlığı, 2001. xii, 315 s. ; 20 cm. — (Kültür Bakanlığı yayınları ; 2740. Yayınlar Dairesi Başkanlığı Kültür Eserleri dizisi ; 234) ISBN 9751728045 (A.VI/4042).
- PAMİR, A. NECDET: *Bakü-Ceyhan boru hattı : Ortaasya ve Kafkasya'da bitmeyen oyun* / A. Necdet Pamir. — Ankara : Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi, 1999. 108, [1] s. ; 20 cm. — (Avrasya-Bir Vakfı. ASAM yayınları ; 3. Teknoloji-Çevre-Enerji dizisi ; 1) ISBN 9756769041 (A.VI/3207).
- PAMUK, ŞEVKET: *A monetary history of the Ottoman Empire* / Şevket Pamuk. — reprinted. — Cambridge : Cambridge University Press, 2001. xxvi, 276 s. : res. ; 24 cm. — (Cambridge Studies in Islamic Civilization) ISBN 0521441978 (A.VI/3848).
- PASCO WASSA EFENDİ: *La Bosnie et l'Herzégovine pendant la mission de Cevdet Efendi* / Pasco Wassa Efendi. — İstanbul : Isis, 1999. 105 s. ; 24 cm. — (Les Carnets du Bosphore ; 6) ISBN 9754281416 (A.VI/3710).
- Pax Ottomana : studies in memoriam Prof. Dr. Nejat Göyünç* / ed. by Kemal Çiçek. — Haarlem ; Ankara : Sota ; Yeni Türkiye, 2001. 835 s. ; 24 cm. ISBN 9080440965 (Netherlands) ; ISBN 9756782323 (Turkey) (A.VI/3211).
- PAYNE, ROBERT: *The crusades : a history* / Robert Payne. — London : Robert Hale, 1984. 421 s. ; 23 cm. ISBN 070905467X (A.VI/3567).
- PAYNE, ROBERT: *The gold of Troy : the story of Heinrich Schliemann and the buried cities of ancient Greece* / Robert Payne. — New York : Funk & Wagnalls Company, 1959. 273 s. ; 22 cm. (A.VI/3926).
- PAZARBAŞI, ERDOĞAN: *Vânî Mehmed Efendi ve araisü'l-kur'an* / Erdoğan Pazarbaşı. — Van : Van Belediye Başkanlığı Kültür ve Sosyal İşler Müdürlüğü, 1997. 235 s. ; 20 cm. — (Van Belediye Başkanlığı Kültür ve Sosyal İşler Müdürlüğü yayın no ; 5) (A.VI/3172).

- PAZARKAYA, YÜKSEL: *Oktay Atatürk'ü öğreniyor = Oktay lernt Atatürk kennen : texte in zwei sprachen* / Yüksel Pazarkaya. — 3. bsk. — Ankara : Kültür Bakanlığı = Kultur Ministerium, 1997. 151 s. ; 20 cm. — (Kültür Bakanlığı yayınları ; 1310. Atatürk dizisi ; 33 = Publikationen des Kultur Ministeriums ; 1310. Die Atatürk reihe ; 33) ISBN 9751708583 (A.VI/3199).
- PEHLİVANLI, HAMİT: *Türk dış politikasında Hatay (1918-1939)* / Hamit Pehlivanlı, Yusuf Sarıнай, Hüsamettin Yıldırım. — Ankara : Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi, 2001. xiv, 258 s. ; 20 cm. — (Avrasya-Bir Vakfı ASAM yayınları ; 29. Türkiye Araştırmaları dizisi ; 1) ISBN 9756769351 (A.VI/3981).
- PEIRCE, LESLIE P.: *The imperial harem : women and sovereignty in the Ottoman Empire* / Leslie P. Peirce. — New York : Oxford University Press, 1993. xii, 374 s. ; 24 cm. — (Studies in Middle Eastern History) ISBN 0195086775 (A.VI/3354).
- PEKTAŞ, KADİR: *Bitlis tarihî mezarlıkları ve mezar taşları* / Kadir Pektaş. — 1. bsk. — Ankara : Kültür Bakanlığı Yayınlar Dairesi Başkanlığı, 2001. ix, 317 s. : res. (çoğu rnk.) ; 28 cm. — (Kültür Bakanlığı yayınları ; 2610. Yayınlar Dairesi Başkanlığı Sanat Eserleri dizisi ; 327) ISBN 9751725720 (B.I/2398).
- PERESE, ERIS F.: *A legacy of change : the saga of a Turkish family from Empire to Republic* / Eris F. Perese, Dogan M. Perese. — İstanbul : Isis, [19??]. viii, 255 s. ; 24 cm. (A.VI/3373).
- Perestroika and Soviet women* / ed. by Mary Buckley. — 1. published. — Cambridge : Cambridge University Press, 1992. xiii, 183 s. ; 23 cm. ISBN 052142738X (A.VI/3883).
- Pervie litsa gosudarstva : političeskie portreti (s točki zreniya istorii i sovremennosti)* / abtorskiy kollektiv E. Aben, E. Arın, İ. Tasmagambetov. — Almatı : Kazakistan Damu İnstitutu, 1998. 365 s. : res. ; 21 cm. ISBN 5766726171 (A.VI/3257).
- PETRENCU, ANATOL: *Romania și Basarabia in anii celui de-al doilea razboi mondial* / Anatol Petrencu. — Chișinău : Epigraf, 1999. 175 s. : res. ; 21 cm. — (Universitatea de Stat din Moldova Institutul National de Perfectionare a Cadrelor Didactice) ISBN 9975903045 (A.VI/3299).

- PFROMMER, MICHAEL: *Untersuchungen zur chronologie früh- und hochhellenistischen goldschmucks* / Michael Pfrommer. — Tübingen : Ernst Wasmuth Verlag, 1990. xxiii, 470, [28] s. : res., 3 katl. tafel ; 32 cm. — (Istanbuler Forschungen, ISSN 0723-4333 ; 37) ISBN 3803017580 (B.I/2299).
- PILEV, A. İ.: *Hodja Ahmad Yasavi : sufiyskiy poet, ego epoha i tvorçestvo* / A. İ. Pilev. — Almatı : Atamūra, 1997. 91, [3] s. ; 20 cm. ISBN 5766730063 (A.VI/3460).
- A picture history of Russia* / ed. by John Stuart Martin. — New York : Crown Publishers, 1945. 376 s. : res. ; 29 cm. (B.I/2375).
- Piri Reis haritası hakkında izahname.* — 2. bsk. — Ankara : Türk Tarih Kurumu, 1999. 19 s. ; 34 cm. + 2 katl. hrt. — (AKDITYK Türk Tarih Kurumu yayınları ; I. Dizi - Sa. 1) ISBN 9751611059 (C/631).
- POBEDONOSTSEV, KONSTANTIN P.: *Reflections of a Russian statesman* / Konstantin P. Pobedonostsev ; with a new foreword by Murray Polner. — 1. ed. — [y.y.] : The University of Michigan Press, 1965. xi, 271 s. ; 20 cm. — (Ann Arbor Paperbacks ; AA104) (A.VI/3904).
- PODGORNOVA, N. P.: *Rossiya-Marokko : istoriya svyazey dvuk stran v dokumentah i materialah, 1777-1916* / N. P. Podgornova. — Moskva : Institut Afriki RAN, 1999. 623 s. ; 20 cm. ISBN 5201050409 (A.VI/3246).
- POLAT, ALİ: *Üç bin yıllık birikim* / Ali Polat. — 4. bs. — İstanbul : [yayl.y.], 2001. 519 s. ; 28 cm. ISBN 9759346508 (B.I/2293).
- POPOVIC, ALEXANDRE: *Cultures musulmanes Balkaniques* / Alexandre Popovic. — 1. impression. — İstanbul : Isis, 1994. vii, 281 s. ; 24 cm. — (Analecta Isisiana ; 13) ISBN 9754280673 (A.VI/3401).
- POPOVIC, ALEXANDRE: *Les derviches Balkaniques hier et aujourd'hui* / Alexandre Popovic. — 1. impression. — İstanbul : Isis, 1994. xi, 372 s. ; 24 cm. — (Analecta Isisiana ; 9) ISBN 9754280606 (A.VI/3402).
- POPOVIC, ALEXANDRE: *Les musulmans des Balkans à l'époque post-Ottomane : histoire et politique* / Alexandre Popovic. — 1. impression. — İstanbul : Isis, 1994. vi, 373 s. ; 24 cm. — (Analecta Isisiana ; 11) ISBN 9754280657 (A.VI/3403).
- POSOVA, T. K.: *Kratkiy katalog indiyских rukopisey İnstituta Vostokovedeniya RAN* / T. K. Posova, K. L. Çijikova. — Moskva :

- Vostochnaya Literatura RAN, 1999. 168 s. ; 21 cm. ISBN 5020178071 (A.VI/3226).
- POTTS, D. T.: *The archaeology of Elam : formation and transformation of an ancient Iranian state* / D. T. Potts. — 1. published. — Cambridge : Cambridge University Press, 1999. xxviii, 490 s. : res. ; 26 cm. — (Cambridge World Archaeology) ISBN 0521563585 (B.I/2357).
- Pravo bit ravnimi : sbornik, statey, rečey, mneniy* / redaktor E. Kuzmina. — Almatı : Ceti Cargı, 1995. 272 s. ; 18 cm. ISBN 5766730837 (A.VI/3270).
- Prehistoric Europe* / Timothy Champion... [et al.]. — London : Academic Press, 1984. ix, 359 s. : res. ; 26 cm. ISBN 0121675521 (B.I/2373).
- Problemy etnosemantiki : sbornik naučno-analitikičeskih obzorov / otvetstvenniy redaktor i sostavitel vıpuska A. M. Kuznetsov.* — Moskva : Rossiyskaya Akademiya Nauk Institut Naučnoy Informatsii po Obščestvenım Naukam, 1998. 167 s. ; 20 cm. — (Seriya Teoriya i İstoriya Yazıkoznaniya) ISBN 5248001633 (A.VI/3278).
- Proekt sistemi osnovnih pokazateley gosudarstvennoy statistiki kharakterizuyuşih razvitie ekonomiki i kul'turı SSSR : priloenie no: 2 k tezısam doklada naçalnika ĆSV SSR tov. V. N. Starovskogo.* — Moskva : [yayl.y.], 1968. 254 s. 111 s. ; 21 cm. (A.VI/3828).
- Prof. Dr. Erol Güngör'ün anısına armağan* / yay. haz. Ahmet Sevgi. — Konya : Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 1998. 283 s. ; 23 cm. — (Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü yayınları ; 1) (A.VI/3960).
- Prof. Dr. Halûk Karamağaralı armağanı* / yay. kurulu Hakkı Acun... [ve başk.]. — Ankara : Türkiye Diyanet Vakfı, 2002. xxxii, 397 s. : res. ; 24 cm. ISBN 9759779609 (A.VI/3731).
- PUTİLOV, BORIS NİKOLAVİCH: *Epıçeskoe skazitelstvo : tipologiya i etniçeskaya spetsifika* / Boris Nikolavich Putilov. — Moskva : İzdatelskaya Firma "Vostochnaya Literatura" RAN, 1997. 294 s. ; 22 cm. — (İssledovaniya po Folkloru i Mifologii Vostoka) ISBN 5020180033 (A.VI/3230).
- QUATAERT, DONALD: *Manufacturing and technology transfer in the Ottoman Empire 1800-1914* / Donald Quataert. — 1. published. —

İstanbul ; Strasbourg : Isis ; Centre de Recherche sur la Civilisation Ottomane et le Domaine Turc Contemporain Université des Sciences Humaines de Strasbourg, 1992. xi, 59 s. ; 24 cm. — (Études Turques-USHS ; 2) ISBN 9754280401 (A.VI/3416).

QUATAERT, DONALD: *The Ottoman Empire, 1700-1922* / Donald Quataert. — Cambridge : Cambridge University Press, 2000. xxii, 205 s. ; 23 cm. — (New Approaches to European History) ISBN 0521633605 (A.VI/3835).

QUATAERT, DONALD: *Workers, peasants and economic change in the Ottoman Empire 1730-1914* / Donald Quataert. — 1. published. — İstanbul : Isis, 1993. xv, 203 s. ; 24 cm. — (Analecta Isisiana ; VI) ISBN 9754280541 (A.VI/3415).

RAUCH, GEORG VON: *A history of Soviet Russia* / Georg von Rauch ; translated by Peter & Annette Jacobsohn. — London : Thames & Hudson, 1957. xiii, 493 s. : 2 katl. hrt. ; 24 cm. (A.VI/3896).

RAYMOND, ANDRÉ: *Balis II : histoire de Balis et fouilles des îlots I et II* / André Raymond, Jean-Louis Paillet. — Damas : Institut Français de Damas, 1995. 168 s. : res. ; 28 cm. — (Fouilles de Balis-Meskéné) ISBN 2901315186 (B.I/2395).

RCEŞEVSKİY, O. A.: *Voyna i diplomatiya : dokumentı kommentarii (1941-1942)* / O. A. Rceşevskiy. — Moskva : Nauka, 1997. 288 s. ; 22 cm. — (Rossiyskaya Akademiya Nauk İnstitut Vseobşçey İstorii Assotsiatsiya İstorikov Vtoroy Mirovoy Voynı) Eserin İngilizce adı: War and diplomacy : documents, commentaries (1941-1942). ISBN 5020085596 (A.VI/3496).

Reallexikon der Assyriologie und vorderasiatischen archäologie / begründet von Erich Ebeling, Bruno Meissner ; fortgeführt von Ernst Weidner, Wolfram von Soden ; hrsg. von Dietz Otto Edzard. — Berlin : Walter de Gruyter, 1928-. ... c. ; 24 cm. İçindekiler: 1.c.: a-Bep __ 2.c.: Ber-Ezur __ 3.c.: Fabel-Gyges __ 4.c.: Ha-a-a-Hystaspes __ 5.c.: Ia...-Kizzuwatna __ 6.c.: Klagegesang-Libanon __ 7.c.: Libanuk_aba_Medizin __ 8.c.: Meek-Mythologie __ 9.c.: Nab-Nuzi. Kütüphanemizde eserin 1., 2., 3., 4., 5., 6., 7., 8., 9. ciltleri mevcuttur. ISBN 3110172968 (A.IV/8863).

RECEPOĞLU, ALTAY SUROY: *Kosova'da Türk kültürü veya Türkçe düşünmek* / Altay Suroy Recepoğlu. — 1. bsk. — Ankara : Kültür

- Bakanlığı Yayınlar Dairesi Başkanlığı, 2001. xi, 420 s. : res. (kimi rnk.) ; 20 cm. — (Kültür Bakanlığı yayınları ; 2749. Yayınlar Dairesi Başkanlığı Türk Dünyası dizisi ; 74) ISBN 9751727669 (A.VI/4029).
- Rethinking modernity and national identity in Turkey* / ed. by Sibel Bozdoğan, Reşat Kasaba. — Seattle : University of Washington Press, 1997. xi, 270 s. ; 23 cm. — (Publications on the Near East) ISBN 0295975970 (A.VI/3554).
- LE RIDER, GEORGES: *Antioche de Syrie sous les séleucides : corpus des monnaies d'or et d'argent* / Georges Le Rider. — Paris : Institut de France, 1999. ... c. ; 27 cm. — (Mémoires de l'Académie des Inscriptions et Belles-Lettres. Nouvelle série ; 19) İçindekiler: 1.c.: De séleucos i à antiochos v c. 300-161. Kütüphanemizde 1. cilt mevcut. ISBN 287754107X (B.I/2365).
- RISAL, P.: *La ville convoitée salonique* / P. Risal. — 2. éd. — İstanbul : Isis, 2001. 178 s. ; 24 cm. ISBN 9754281858 (A.VI/3706).
- RISSER, MARTHA K.: *Corinthian conventionalizing pottery* / Martha K. Risser. — New Jersey : The American School of Classical Studies at Athens, 2001. 209, 45 s. : res. ; 31 cm. — (Corinth. Results of Excavations Conducted by the American School of Classical Studies at Athens ; vol. VII, part v) ISBN 0876610750 (B.I/2388).
- RİSTOVSKI, BLAJE: *Soznaybi za y azikot literaturata i natsiyata* / Blaje Ristovski. — Skopje : Makedonska Akademija Na Naukite i Umetnostite, 2001. 653 s. ; 24 cm. ISBN 9989649898 (A.VI/3942).
- ROCHE, MAX: *Éducation, assistance et culture Françaises dans l'Empire Ottoman* / Max Roche. — İstanbul : Isis, 1989. v, 239 s. ; 24 cm. — (Les Cahiers du Bosphore ; 1) ISBN 9754280118 (A.VI/3422).
- ROGAN, EUGENE L.: *Frontiers of the state in the late Ottoman Empire : Transjordan, 1850-1921* / Eugene L. Rogan. — 1. published. — Cambridge : Cambridge University Press, 1999. xiv, 274 s. ; 24 cm. — (Cambridge Middle East Studies ; 12) ISBN 0521663121 (A.VI/3353).
- ROJANSKAYA, M. M.: *Nasir ad-din at-Tusi i ego trudi po matematike i astronomii* / M. M. Rojanskaya, E. P. Matviyevskaya, İ. O. Lyuter. — Moskva : Vostochnaya Literatura RAN, 1999. 142 s. ; 21 cm. — (Srednevekoviy Arabskiy i Persidskiy Rukopisi Fiziko-Matematicheskogo Soderjaniya v Bibliotekah Bivşego Sovetskogo Soyuza ; vıpusk 1) ISBN 5020180947 (A.VI/3222).

- ROLLET, JACQUES: *D'esculape à Lokman Hekim ou les avatars d'un dieu* / Jacques Rollet. — İstanbul : Isis, 1992. vii, 168 s. ; 24 cm. — (Cahiers du Bosphore ; 7) ISBN 9754280320 (A.VI/3432).
- Roman provincial coinage.* — London ; Paris : British Museum Press ; Bibliothèque Nationale de France, 1999. ... c. ; 28 cm. İçindekiler: Vol. II, part 1: From Vespasian to Domitian (AD 69-96) : introduction and catalogue / Andrew Burnett, Michel Amandry, Ian Carradice — Vol. II, part 2: Indexes and plates — Supplement I / Andrew Burnett, Michel Amandry, Pere Pau Ripollès. Kütüphanemizde 2. cildin 1. ve 2. kısımları ve supplement 1 mevcuttur. ISBN 0714108987 (B.I/2364).
- ROSS, STEVEN K.: *Roman edessa : politics and culture on the eastern fringes of the Roman Empire, 114-242 CE* / Steven K. Ross. — 1. published. — London : Routledge, 2001. xiii, 204 s. ; 22 cm. ISBN 0415187877 (A.VI/3834).
- ROSS, W. D.: *Aristoteles* / W. D. Ross ; çev. Ahmet Arslan... [ve başk.] ; yay. haz. Mustafa Küpüşoğlu, Ergün Akça. — 1. bs. — İstanbul : Kabalcı, 2002, c1999. 352 s. ; 24 cm. — (Kabalcı yayınevi ; 183. Felsefe dizisi ; 39) ISBN 9758240471 (A.VI/4009).
- Rospisi afraziaba* / redaktor A. S. Mihereva. — Taşkent : Akademiya Nauk Uzbekskoy SSR Institut Arheologii, [19??]. [20] s. : res. ; 26 cm. (B.I/2285).
- Rossiya i Arabskiy mir : sbornik statey.* — Sankt-Peterburg : Biblioteka Rossiyskoy Akademii Nauk, 1994. 140, 9 s. ; 21 cm. ISBN 574430031 (A.VI/3274).
- Rossiya i Arabskiy mir : nauçnie i kulturnie svyazi.* — Sankt-Peterburg : Biblioteka Rossiyskoy Akademii Nauk, 1999. ... c. ; 20 cm. Kitabın İngilizce adı: Russia and the Arab world : scientific and cultural relations. Kütüphanemizde eserin 2., 4. ve 6. ciltleri mevcut. ISBN 5201002374 (A.VI/3488).
- Rossiya i ee sosedi : problemi integratsii i federalizma v stranah SNG : referativniy sbornik* / redaktsionnaya kollegiya Yu. İ. İgritskiy... [et al.]. — Moskva : Rossiyskaya Akademiya Nauk Institut Nauçnoy Informatsii po Obşestvennim Naukam, 1998. 146 s. ; 21 cm. — (Seriya Problemy Obşestvennogo Pazvitiya Stran Vostoçnoy Evropı) ISBN 5248000955 (A.VI/3277).

- ROTAR, İGOR: *Pod zelenım znamenem : islamskie radikalı v rossii i SNG / Igor Rotar. — Moskva : AIRO-HH, 2001. 112 s. : res. ; 20 cm. — (AIRO-Nauçnie Dokladi i Diskussii. Tem Dlya XX Veka ; Vıpusk 12) ISBN 5887350741 (A.VI/3346).*
- ROUX, JEAN PAUL: *Moğol İmparatorluğu tarihi / Jean Paul Roux ; çev. Aykut Kazancıgil, Ayşe Bereket ; yay. haz. Eda Alagözlü. — 1. bs. — İstanbul : Kabcacı Yaynevi, 2001. 608 s. ; 24 cm. — (Kabcacı Yaynevi ; 177. İnceleme dizisi ; 34) Eserin özgün adı: Histoire de l'Empire Mongol. ISBN 9758240404 (A.VI/3305).*
- RUDENKO, SERGEY İVANOVIÇ: *Başkurtlar / Sergey İvanoviç Rudenko ; çev. Roza-İklil Kurban. — 1. bsk. — Konya : Kömen Yayınları, 2001. xvi, 533 s. : res. ; 20 cm. — (Kömen yayınları ; 3. Türk Dünyası Tarihi serisi ; 2) (A.VI/3006).*
- RUMSCHEID, JUTTA: *Kranz und krone : zu insignien, siegespreisen und ehrenzeichen der Römischen kaiserzeit / Jutta Rumscheid. — Tübingen : Ernst Wasmuth Verlag, 2000. xi, 270, [68] s. : res. ; 32 cm. — (İstanbuler Forschungen, ISSN 0723-4333 ; 43) ISBN 3803017645 (B.I/2298).*
- RUNNELS, CURTIS: *Greece before history : an archaeological companion and guide / Curtis Runnels, Priscilla Murray. — Stanford : Stanford University Press, 2001. xii, 202 s. : res. ; 26 cm. ISBN 080474050X (B.I/2354).*
- Rus' i yujniye slavyane : sbornik statey k 100- letiyu so dnya rojdeniya V. A. Moşina (1894-1987) / sostavitel i otvetstvennyy redaktor V. (Viacheslav) M. Zagrebin. — Sankt-Peterburg : İzdatelstvo "Aleteyya" ; Rossiyskaya Natsionalnaya Biblioteka İzdatelstvo "Germeneyt", 1998. 474 s. : res. ; 21 cm. ISBN 5893290707 (A.VI/3241).*
- Russkaya filosofiya vo vtoroy polovine XX veka : sbornik obzorov / sostavitel İ. S. Vıhristyuk-Andreeva. — Moskva : Rossiyskaya Akademiya Nauk Institut Nauçnoy İnformatsii po Obşestvenım Naukam, 1999. ... c. ; 20 cm. — (Seriya "Filosofiya") Kütüphanemizde eserin 1. cildi mevcuttur. ISBN 5248001838 (A.VI/3275-1).*
- Russkaya periodičeskaya peçat (1702-1894). Spravoçnik / pod redaktsiey A. G. Dementeva, A. V. Zapadova, M. S. Çerepahova. — Moskva : Gosudarstvennoe İzdatelstvo Politıçeskoy Literaturı, 1959. 835 s. ; 21 cm. (A.VI/3943).*

Russkiy erotiçeskiy folklor : pesni, obryadı i obryadoviy folklor, narodniy teatr, zarovori, zagadki, çastiški / sostavleniye i nauçnoe redaktirovanie A. Toporkova. — Moskva : Nauçno-İzdatelskiy Tsentr "Ladomir", 1995. 648 s. ; 21 cm. ISBN 5862182179 (A.VI/3245).

RUSTAMBEK HOJİ ŞAMSİDDİN ÜÇLİ: *Boburni izlab / Rustambek Hoji Şamsiddin Ügli. — Andijon : Meros İlmiy-Marifiy Markazi, 1993. 196 s. : res. ; 21 cm. (A.VI/3456).*

RUTTER, JEREMY B.: *The pottery of Lerna IV / Jeremy B. Rutter ; foreword by Martha H. Wiencke ; introduction by Elizabeth C. Banks ; contributions by M. Attas... [et al.]. — New Jersey : The American School of Classical Studies at Athens, 1995. xxxv, 780, yak. 155 s. : res., pl. ; 31 cm. — (Lerna. A Presclassical Site in the Argolid. Results of Excavations Conducted by the American School of Classical Studies at Athens ; 3) ISBN 0876612265 (B.I/2389).*

SAAKOV, V. G. (VİACHESLAV GEGAMOVİCH): *İstoriya Buharı : 100 voprosov i otvetov : kniga po istorii Buharı dlya zarubejnih i oteçestvennih turistov / V. G. (Viacheslav Gegamovich) Saakov. — Taşkent : Glavnaya Redaktsiya İzdatelsko-Poligraficeskogo Kontserna "Şark", 1996. 176 s. ; 21 cm. (A.VI/3525).*

SACHEDINA, ABDULAZİZ ABDULHUSSEİN: *Islamic messianism : the idea of Mahdi in twelver shi'ism / Abdulaziz Abdulhussein Sachedina. — Albany : State University of New York Press, 1981. x, 230 s. ; 23 cm. ISBN 0873954580 (A.VI/3921).*

SAID, EDWARD W.: *Şarkiyatçılık : batı'nın şark anlayışları / Edward W. Said ; çev. Berna Ülner ; yay. haz. Beril Eyüboğlu, Orhan Koçak. — 2. bs. — İstanbul : Metis, 2001. 412 s. ; 20 cm. Eserin özgün adı: Orientalism, western conceptions of the orient. ISBN 9753422369 (A.VI/3971).*

SAİD HALİM PAŞA: *L'Empire Ottoman et la Guerre Mondiale / Said Halim Paşa. — 1. impression. — İstanbul : Isis, 2000. 117 s. ; 24 cm. — (Studies on Ottoman Diplomatic History ; 8) ISBN 975428170X (A.VI/3692).*

SAKAOĞLU, SAİM: *Türk ad bilimi / Saim Sakaoğlu. — Ankara : Türk Dil Kurumu, 2001. ... c. ; 24 cm. — (AKDTYK Türk Dil Kurumu yayınları ; 780. Ad Bilimi Çalışma Grubu ; 1) İçindekiler: 1.c.: Giriş.*

- Kütüphanemizde eserin 1. cildi mevcuttur. ISBN 9751613949 (A.VI/3585-1).
- SALİH MÜNİR PAŞA: *La politique orientale de la Russie* / Salih Münir Paşa. — ré-éd. — İstanbul : Isis, 2000. 259 s. ; 24 cm. — (Studies on Ottoman Diplomatic History ; 9) ISBN 9754281750 (A.VI/3691).
- SALTUK, SECDA: *Antik hipodromlar circuslar* / Secda Saltuk. — İstanbul : Ege, 2001. ix, 251 s. : res. ; 21 cm. ISBN 975807041X (A.VI/3335).
- Samarkand* / foto N. Vasilkina, V. Klepko, A. Zueva ; redaktor N. Musina, S. Ahmedov, L. Arakelova. — Taşkent : İzdatelstvo Literaturı i İskisstva İmeni Gafura Gulyama, [19??]. 27 adet kart : res. ; 15x10,5 (A.VI/3487).
- SAMIC, JASNA: *Pavillon Bosniaque : roman* / Jasna Samic. — 1. impression. — İstanbul : Isis, 1996. 129 s. ; 24 cm. — (Cahiers du Bosphore ; 17) (A.VI/3696).
- SARIHAN, ZEKİ: *Kurtuluş Savaşımız'da Türk-Afgan ilişkileri* / Zeki Sarıhan. — 1. bs. — İstanbul : Analiz Basım Yayın Tasarım Uygulama Ltd. Şti., 2002. 280 s. ; 20 cm. ISBN 9753433417 (A.VI/3733).
- SARIOĞLU, MEHMET: *Ankara bir modernleşme öyküsü (1919-1945)* / Mehmet Sarioğlu. — 1. bsk. — Ankara : Kültür Bakanlığı Yayınlar Dairesi Başkanlığı, 2001. xiii, 201 s. : res. ; 24 cm. — (Kültür Bakanlığı yayınları ; 2594. Yayınlar Dairesi Başkanlığı Kültür Eserleri dizisi ; 290) ISBN 9751726409 (A.VI/4033).
- SARİANİDİ, WİKTOR: *Marguş : Murgap deryasının köne hanasının ayagındaki gadımı gündogar şalıgı = Marguş : drevnevostoçnoe tsarstvo v staroy delte reki Murgab = Margush : Ancient Oriental Kingdom in the old delta of the Murghab river* / Wiktor Sarianidi. — Aşgabat : Türkmenölwelethabarlari, 2002. 356 s. : rnk. res. ; 24 cm. ISBN 5727001005 (A.VI/3582).
- SATUBALDİN, S. S.: *"Drakonı" i "tigrı" Azii : smocet li Kazahstanskiy "bars" proyti ih tropami?* / S. S. Satubaldin. — Almatı : Gılım, 1998. 600 s. : res. ; 20 cm. Kitabın İngilizce adı: "Tigers" and "dragons" of Asia : is Kazakstani "will" be able to follow their paths? ISBN 5628022314 (A.VI/3347).
- SAVAŞIR, REBİİ: *Türkiye ve Avrupa Birliği ülkelerinde küçük ve orta boyutlu işletmeler açısından istihdam politikaları* / Rebii Savaşır. — Ankara : [yayl.y.], 1999. xxx, 345 s. ; 24 cm. (A.VI/3523).

- SAYAN, YÜKSEL: *Bitlis evleri* / Yüksel Sayan, Şahabettin Öztürk. — 1. bsk. — Ankara : Kültür Bakanlığı Yayınlar Dairesi Başkanlığı, 2001. xi, 176 s. : res. (kimi rnk.) ; 29 cm. — (Kültür Bakanlığı yayınları ; 2716. Yayınlar Dairesi Başkanlığı Sanat Eserleri dizisi ; 356) ISBN 975172743X (B.I/2401).
- SAYAR, AHMED GÜNER: *Hasan Âli Yücel'in tasavvufi dünyası ve mevlevîliği* / Ahmed Güner Sayar. — İstanbul : Ötüken Neşriyat, 2002. 206 s. ; 20 cm. — (Yayın nu ; 515. Kültür serisi ; 220) ISBN 9754373906 (A.VI/3973).
- SAZYEK, HAKAN: *Cumhuriyet dönemi Türk şiirinde garip hareketi* / Hakan Sazyek. — 1. bsk. — [İstanbul] : Türkiye İş Bankası, 1996. xiv, 384 s. ; 20 cm. — (Türkiye İş Bankası Kültür yayınları) ISBN 9754580790 (A.VI/3192).
- SCHARFE, HARTMUT: *Education in ancient India* / Hartmut Scharfe. — Leiden : Brill, 2002. 355 s. : res. ; 25 cm. — (Handbook of Oriental Studies. Section 2. India = Handbuch der Orientalistik. Indien, ISSN 0169-9377 ; 16) ISBN 9004125566 (A.VI/4021).
- SCHMIDT, HELMUT: *Toplumda ahlâk arayışı : yeni yüzyılın eşiğinde Almanya* / Helmut Schmidt ; çev. Fatma Artunkal. — 1. bs. — İstanbul : Sabancı Üniversitesi, 2002. ix, 226 s. ; 23 cm. ISBN 9758362127 (A.VI/3953).
- SCHOENBAUM, DAVID: *Hitler's social revolution : class and status in Nazi Germany 1933-1939* / David Schoenbaum. — Garden City : Doubleday & Company, Inc., 1967. xxii, 324 s. ; 18 cm. — (Anchor Books) (A.VI/3900).
- SCIAKY, LEON: *Farewell to Ottoman Salonica* / Leon Sciaky. — İstanbul : Isis, 2000. 169 s. ; 24 cm. ISBN 9754281831 (A.VI/3687).
- SEAR, FRANK: *Roman architecture* / Frank Sear. — reprinted. — London : Routledge, 2000. 288 s. : res. ; 25 cm. ISBN 0415200938 (A.VI/3836).
- SEKİZİNCİ, İBN-ÜR REFİK AHMET NURİ: *İbn-ür Refik Ahmet Nuri Sekizinci* / İbn-ür Refik Ahmet Nuri Sekizinci ; [haz.] Mehmed Rebii Hâtemi Baraz. — 1. bsk. — Ankara : Kültür Bakanlığı Yayınlar Dairesi Başkanlığı, 2001. 3 c. ; 24 cm. — (Kültür Bakanlığı yayınları ; 2623-1, 2623-2, 2623-3. Yayınlar Dairesi Başkanlığı Kültür Eserleri dizisi ; 299) ISBN 9751726905 (tk.) (A.VI/4036).

- Sempozyum : Nasreddin Hoca'nın Bulgaristan halk bilimine etkisi : 26 Kasım 1996 Sofya* / derleyen ve Bulgarca'dan çev. İbrahim Yalimov ; üslup redaktörü Şevket Feyzullah. — Sofya : Bulgaristan'da Nasreddin Hoca Etkinlikleri Düzenleme Kurulu, 1997. 181 s. ; 20 cm. (A.VI/3652).
- SEVİM, ALİ: *İbnü'l-Adîm'in zübdetü'l-Haleb min tarihi Haleb adlı eserindeki Selçuklularla ilgili bilgiler* / Ali Sevim. — Ankara : Türk Tarih Kurumu, 2001. 84 s. ; 28 cm. Belgeler, Türk Tarih Belgeleri Dergisi cilt XXI sayı 25 (2000)'den ayrışım. (B.I/2305).
- SEVİN, VELİ: *Hakkari stelleri : Doğu Anadolu'da savaşçı çobanlar ilk not* / Veli Sevin, Aynur Özfirat. — Ankara : Türk Tarih Kurumu, 2002. 501-518, [12] ss. : res. (kimî rnk.) ; 24 cm. Belleten LXV, Ağustos 2001, sayı 243'den ayrışım. (A.VI/3598).
- SEYİTMUHAMMET SAYYADI: *Zöhre-Tahir* / Seyitmuhammet Sayyadı ; düzüci Araznepes Memmetjumaev. — Aşgabat : TMGİ, 1998. 248 s. ; 20 cm. (A.VI/3505).
- SHAUL, ELI: *Folklor de los judios de Turkiya* / Eli Shaul. — İstanbul : Isis, 1994. 159 s. ; 24 cm. ISBN 9754280592 (A.VI/3404).
- SHAW, STANFORD J.: *Studies in Ottoman and Turkish history : life with the Ottomans* / Stanford J. Shaw. — 1. printing. — İstanbul : Isis, 2000. 634 s. ; 24 cm. — (Analecta Isisiana ; 42) ISBN 9754281475 (A.VI/3364).
- SHI MIN, GENG: *Xin jiang wen shi lun* / Geng Shi Min. — Bei Jing : Zhong Yang Min Zu Da Xue Chu Ban She, 2001. 497 s. ; 21 cm. ISBN 7810565168 (A.VI/3822).
- SHIELDS, SARAH D.: *Mosul before Iraq : like bees making five-sided cells* / Sarah D. Shields. — New York : State University of New York, 2000. xiv, 278 s. ; 23 cm. — (SUNY series in the Social and Economic History of the Middle East) ISBN 0791444880 (A.VI/3349).
- SHMUELEVITZ, ARYEH: *Ottoman history and society : Jewish sources* / Aryeh Shmuelewitz. — 1. printing. — İstanbul : Isis, 1999. 101 s. ; 24 cm. — (Analecta Isisiana ; 38) ISBN 9754281351 (A.VI/3365).
- SHMUELEVITZ, ARYEH: *Republican Turkey : aspects of internal affairs and international relations* / Aryeh Shmuelewitz. — 1. printing. — İstanbul : Isis, 1999. 313 s. ; 24 cm. — (Analecta Isisiana ; 37) ISBN 975428136X (A.VI/3366).

- SHOU, FU LU: *Yi si tan bu'r de zhong guo bao zang* / Fu Lu Shou. — Yi Si Tan Bu'r : Tu'ergi Gong He Guo Wai Jiao Bu, 2001. 156 s. : rnk. res. ; 33 cm. ISBN 9756845104 (B.I/2353).
- SİKOEV, RUSLAN ROMANOVİCH: *Pressa Afganskoy emigratsii* / Ruslan Romanovich Sikoev. — Moskva : İnstitut Vostokovedeniya RAN, 1999. 147 s. ; 22 cm. ISBN 5892821374 (A.VI/3223).
- Siyonizmin kurucusu Theodor Herzl'in hatıraları ve Sultan Abdülhamid / Türkçesi Ergun Göze.* — 2. bsk. — İstanbul : Boğaziçi, 2002. 388 s. ; 24 cm. ISBN 9754511241 (A.VI/3992).
- Skifi i Sarmaty v VII-III vv. do N. E. : paleoekologiya, antropologiya i arheologiya. Sbornik statey / otvetstvennie redaktori V. İ. Gulyaev, V. S. Olhovskiy.* — Moskva : İnstitut Arheologii RAN, 2000. 317 s. : res. ; 28 cm. Eserin İngilizce adı: Scythians and Sarmatians in the 7th-3rd centuries BC : palaeoecology, anthropology and archaeology. ISBN 5899300442 (B.I/2282).
- SLIWA, JOACHIM: *Egyptian scarabs and seal amulets from the collection of Sigmund Freud* / Joachim Sliwa. — Kraków : Polskiej Akademii Umiejetnosci, 1999. 60 s. : res. ; 24 cm. — (Polskiej Akademii Umiejetnosci. Rozprawy Wydziału Historyczno-Filozoficznego. Ogólnego Zbioru tom ; 89) ISBN 838695650X (A.VI/3653).
- SMIRNOV, YU. A.: *Labirint : morfologiya prednamerennogo pogrebeniya : issledovaniye, teksti, slovar* / Yu. A. Smirnov. — Moskva : İzdatelskaya Firma "Vostochnaya Literatura" RAN, 1997. 279 s. ; 22 cm. ISBN 5020179531 (A.VI/3231).
- SMITH, J. T.: *Roman villas : a study in social structure* / J. T. Smith ; drawings by A. T. Adams. — reprinted. — London : Routledge, 2001. xxxiii, 378 s. ; 25 cm. ISBN 0415167191 (A.VI/3847).
- SMITH, R. R. R.: *Hellenistik heykel* / R. R. R. Smith ; çev. Ayşin Yoltar Yıldırım. — 1. bs. — İstanbul : Homer, 2002. 296 s. : res. ; 21 cm. Eserin özgün adı: Hellenistic sculpture. ISBN 975829329X (A.VI/3986).
- Society and politics in England, 1780-1960 : a selection of readings and comments* / ed. by J. F. C. Harrison. — New York : Harper & Row, 1965. xiv, 482 s. ; 21 cm. (A.VI/3889).

- SOLMAZ, GÜRSOY: *Tanıkların diliyle Ermeni vahşeti : bir sözlü tarih denemesi* / Gürsoy Solmaz. — Ankara : Yeni Türkiye, 2001. 199 s. : res. ; 24 cm. ISBN 9756782277 (A.VI/4011).
- SONNINI, CHARLES-SIGISBERT: *Voyage en Grèce et en Turquie : fait par ordre de Louis XVI et avec l'autorisation de la cour Ottomane (1801)* / Charles-Sigisbert Sonnini ; présenté et annoté par Patrice Brun. — Paris : L'Harmattan, 1997. 253 s. ; 22 cm. — (Études Grecques) ISBN 273845416X (A.VI/3863).
- SONYEL, SALAHİ R.: *Atatürk : the grand Turk* / Salahi R. Sonyel. — London : Cyprus Turkish Association, 2002. 164 s. ; 21 cm. ISBN 0950488658 (A.VI/3932).
- SONYEL, SALAHİ R.: *Kurtuluş Savaşı döneminde İstanbul kabineleri ve İngiliz İstihbarat Servisi* / Salahi R. Sonyel. — Ankara : Türk Tarih Kurumu, 2002. 661-708 ss. ; 24 cm. Belleten LXV, Ağustos 2001, sayı 243'den ayırabasm. (A.VI/3601).
- SOPLENKOV, S. V. (SERGEİ VLADİMİROVİCH): *Doroga v arzum : Rossiyskaya obşestvennaya mısl o vostokeye (pervaya polovina XIX veka)* / S. V. (Sergei Vladimirovich) Soplenkov. — Moskva : İzdatelskaya Firma "Vostochnaya Literatura" RAN, 2000. 214 s. : res. ; 21 cm. ISBN 5020180300 (A.VI/3301).
- Sosyo-kültürel değışme sürecinde Türk ailesi* / proje ve yay. sorumlusu Ezel Erverdi ; proje yürütücüsü Hakkı Dursun Yıldız ; proje koordinatörü İsmail Kara. — Ankara : Aile Araştırma Kurumu, 1992. 3 c. ; 24 cm. — (Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu yayınları ; 71) ISBN 9751906377 (A.VI/3204).
- Sotsial'no-filosofskie aspektı formirovaniya ustoyçivıh obşestv* / avtor obzova T. V. Ahdrianova ; otvetstvennyy redaktor L. V. Skvortsov. — Moskva : Institut Nauçnoy İnformatsii Po Obşestvennim Naukam RAN, 1998. 47 s. ; 20 cm. (A.VI/3467).
- SOUTHERN, PAT: *Augustus* / Pat Southern. — reprinted. — London : Routledge, 1999, c1998. xv, 271 s. ; 24 cm. (258-271 ss.). ISBN 0415166314 (A.VI/3842).
- Sovetskaya arheologičeskaya literatura : bibliografiçeskiy ukazatel 1985-1987* / sostaviteli R. Ş. Levina, L. M. Vseviov. — Sankt-Peterburg : Biblioteka Rossiyskaya Akademia Nauk, 1999. 518 s. ; 25 cm. Kitabın

- Fransızca adı: Archéologie Sovietique bibliographie 1985-1987. (A.VI/3490).
- SOWELL, THOMAS: *Race and culture : a world view* / Thomas Sowell. — New York : BasicBooks, 1994. xvi, 331 s. ; 24 cm. ISBN 0465067964 (A.VI/3875).
- SOYSAL, İSMAİL: *Between east and west : studies on Turkish foreign relations* / İsmail Soysal. — 1. printing. — İstanbul : Isis, 2001. 329 s. ; 24 cm. — (Analecta Isisiana ; 54) ISBN 9754281904 (A.VI/3673).
- SÖNMEZOĞLU, FARUK: *Türk dış politikasının analizi* / Faruk Sönmezoğlu. — gözden geçirilmiş ve gnlş. 2. bs. — İstanbul : Der Yayınları, 2001. xxiv, 749 s. ; 24 cm. — (Der yayınları ; 137) ISBN 9753530501 (A.VI/3322).
- SPANDOUNES, THEODORE: *On the origin of the Ottoman Emperors* / Theodore Spandounes ; translated and ed. by Donald M. Nicol. — Cambridge : Cambridge University Press, 1997. xxix, 161 s. ; 24 cm. Eserin özgün adı: Discorso di Teodoro Spandugino gentil'homo Constantinopolitano dall' origine de' principi Turchi. ISBN 0521585104 (A.VI/954).
- SPERCO, WILLY: *Mustafa Kemal Atatürk 1881-1938* / Willy Sperco ; Türkçesi Zeki Çelikkol. — 1. bs. — Ankara : Bilgi, 2001. 230 s. ; 20 cm. — (Bilgi yayınları. Bilgi dizisi ; 138.) ISBN 9754949603 (A.VI/4002).
- Srpske političke generatsije (1788-1918) : člantsi sa okruglog stola 28-29. Maj 1997* / urednik Slavenko Terzic. — Beograd : İstorijski Institut Srpske Akademije Nauka i Umetnosti, 1998. 121 s. ; 24 cm. — (İstorijski Institut Srpske Akademije Nauka i Umetnosti Zbornik Radova Kniga ; 15) Kitabın İngilizce adı: Serbian political generations (1788-1918) : round table May 28-29, 1997. ISBN 8677430148 (A.VI/3272).
- Stadt und Umland : neue ergebnisse der archäologischen bau- und siedlungsforschung : bauforschungskolloquium in Berlin vom 7. bis 10. Mai 1997 veranstaltet vom architektur-referat des DAI* / hrsg. von Ernst-Ludwig Schwandner, Klaus Rheidt. — Mainz am Rhein : Philipp von Zabern, 1999. x, 293 s. : res., 4 katl. pl. ; 28 cm. — (Diskussionen zur Archäologischen Bauforschung ; 7) ISBN 3805325207 (B.I/2343).

- Die stadtrömischen eroten-sarkophage.* — Berlin : Gebr. Mann Verlag, 1999. ... c. : tafel ; 35 cm. — (Die Antiken Sarkophagreliefs ; bd. 5, teil 2) İçindekiler: 1. Faszikel: Dionysische themen : mit ausnahme der weinlese- und ernteszenen / bearbeitet von Peter Kranz. Kütüphanemizde 1. cilt mevcuttur. ISBN 3786117853 (B.I/2349-1).
- STEPANYANTS, M. T.: *Vostochnaya filosofiya : vvodniy kurs, izbranniye tekstu* / M. T. Stepanyants. — Moskva : İzdatelskaya Firma "Vostochnaya Literatura" RAN, 1997. 503 s. ; 22 cm. ISBN 5020179787 (A.VI/3228).
- STONEMAN, RICHARD: *A traveller's history of Turkey* / Richard Stoneman ; series ed. Denis Judd ; line drawings John Hoste. — 1. American ed. published. — New York : Interlink Books, 1998. xii, 239 s. ; 20 cm. — (A Traveller's History series) ISBN 1566562457 (A.VI/3563).
- The story of Ottoman tiles and ceramics* / Ara Altun... [et al.] ; ed. Ara Altun ; deputy ed. Belgin Demirsar-Arlı, Hakan Arlı ; project coordinator and art director Serpil Teoman. — İstanbul : Istanbul Stock Exchange, 1997. 320 s. : rnk. res. ; 31 cm. ISBN 9757104132 (B.I/2258).
- STRABON: *Antik anadolu coğrafyası : Kitap : XII - XIII - XIV* / Strabon ; çev. Adnan Pekman ; yay. ve yöneten Neziha Başgelen. — gözd. gçrl. 4. bsk. — İstanbul : Arkeoloji ve Sanat, 2000. xvi, 382 s. ; 20 cm. — (Arkeoloji ve Sanat yayınları. Antik Kaynaklar dizisi ; 1) Antik Anadolu coğrafyası : geographika : XII - XIII - XIV. ISBN 9757538205 (A.VI/3745).
- STROMBERG, ROLAND N.: *Europe in the twentieth century* / Roland N. Stromberg. — Englewood Cliffs, N.J. : Prentice-Hall, 1980. xii, 500 s. ; 23 cm. ISBN 0132919060 (A.VI/3880).
- Studies in Ottoman history in honour of Professor V. L. Ménage* / ed. by Colin Heywood, Colin Imber. — 1. published. — İstanbul : Isis, 1994. xix, 397 s. ; 25 cm. ISBN 9754280630 (A.VI/3414).
- Studies on Ottoman diplomatic history* / ed. by Selim Deringil, Sinan Kunalalp. — 1. published. — İstanbul : Isis, 1987-1990. ... c. ; 24 cm. Kütüphanemizde eserin 1., 3., 4. ve 5. ciltleri mevcuttur. (A.VI/3413).
- SULTONOV, O.: *Mustakillik va pul islohoti* / O. Sultonov, M. Muminov. — Taşkent : "Mehnat", 1992. 76 s. ; 20 cm. ISBN 5824409420 (A.VI/3436).

Susret ili sukob tsivilizatsija na balkanu : mejdunarodni naučni skup 10-12 Detsembar 1997 = Encounter or conflict of civilizations on the Balkans : international scientific conference December 10-12, 1997 / odgovorni urednik Slavenko Terzić. — Beograd ; Novisad : Istorijski Institut SANU ; Pravoslavna Reč, 1998. 672 s. ; 24 cm. — (Istorijski Institut Srpske Akademije Nauka i Umetnosti Zbornik Radova Kniga ; 16) (A.VI/3443).

SUTER, CLAUDIA E.: *Gudea's temple building : the representation of an early Mesopotamian ruler in text and image / Claudia E. Suter. — Groningen : STYX Publications, 2000. xiv, 437 s. : res. ; 25 cm. — (Cuneiform Monographs, ISSN 0929-0052 ; 17) ISBN 9056930354 (A.VI/3869).*

Süleymân the second and his time / ed. by Halil İnalcık, Cemal Kafadar. — İstanbul : Isis, 1993. viii, 394 s. ; 24 cm. ISBN 9754280525 (A.VI/3412).

Sylloge nummorum Graecorum. — London : The Oxford University Press, 1986. ... c. : res. ; 30 cm. İçindekiler: 7.c.: Manchester University Museum the Raby and Güterbock collections. Kütüphanemizde 7. cilt mevcuttur. ISBN 019726042X (B.I/2361).

Sylloge nummorum Graecorum : the collection of the American Numismatic Society. — New York : The American Numismatic Society, 1981-1994. ... c. : res. ; 31 cm. İçindekiler: part 6: Palestine-South Arabia __ part 7: Macedonia I : cities, Thraco-Macedonian tribes, Paonian kings __ part 8: Macedonia II : Alexander I-Philip II. Kütüphanemizde part 6, part 7 ve part 8 mevcuttur. ISBN 0897222164 (B.I/2360).

Système des mesures, poids et monnaies de l'Empire Ottoman et des principaux états / avec de nombreux exercices et des tables de conversion par F. D.-E.. — reprint. — İstanbul : Isis, 1988. 119 s. ; 20 cm. (A.VI/3433).

SZAKÁLY, FERENC: *Lodovico Gritti in Hungary : 1529-1534 : a historical insight into the beginnings of Turco-Habsburgian rivalry / Ferenc Szakály. — Budapest : Akadémiai Kiadó, 1995. 144 s. ; 25 cm. — (Studia Historica Academiae Scientiarum Hungaricae, ISSN 0076-2458 ; 197) ISBN 9630568152 (A.VI/3911).*

- ŞABENDE: *Hocamberdi Han* / Şabende ; çapa tayyarkan Annagurban Aşırov ; redaktor Kakacan Ataev. — Aşgabat : Meşrep, 1993. 88 s. ; 20 cm. (A.VI/3482).
- ŞAHİN, ERDAL: *Yurt konulu Tatar cırları : giriş-metin-aktarma-dizin* / Erdal Şahin. — 1. bsk. — Ankara : Türk Dil Kurumu, 1999. 420 s. ; 25 cm. — (AKDTYK Türk Dil Kurumu yayınları ; 710) (A.VI/3532).
- ŞAHİNLER, MENTER: *Türkiye'nin 1974 Kıbrıs siyaseti : Paris - I Sorbonne Üniversitesi Siyasal Bilgiler D. E. S. Tezi - 1976* / Menter Şahinler. — İstanbul : Rumeli Kültür ve Dayanışma Derneği, 1979. 135 s. ; 20 cm. Yazarın tezi (Doktora - Paris - I. Sorbonne Üniversitesi)'ne bağlı olarak. (A.VI/3201).
- Şair Keşfi ve Âşık Huzûrî / derleyip yazan Mehmet Gökalp. — Ankara : Kültür Bakanlığı Halk Kültürlerini Araştırma ve Geliştirme Genel Müdürlüğü, 2001. vii, 198 s. ; 24 cm. — (Kültür Bakanlığı yayınları ; 2568. Halk Kültürlerini Araştırma ve Geliştirme Genel Müdürlüğü yayınları ; 313. Halk Edebiyatı dizisi ; 63) ISBN 9751726239 (A.VI/3541).
- ŞAUL, ELİ: *Balat'tan Bat-Yam'a* / Eli Şaul ; yay. haz. Rifat N. Bali, Birsen Talay. — 1. bsk. — İstanbul : İletişim, 1999. 199, [12] s. : res. ; 20 cm. — (İletişim yayınları ; 575. Anı dizisi ; 24) ISBN 9754707499 (A.VI/3646).
- ŞAYMUHAMBETOVA, G. B.: *Gegel i vostok : printsipi podhoda* / G. B. Şaymuhambetova. — Moskva : İzdatelskaya Firma "Vostochnaya Literatura" RAN, 1995. 288 s. ; 22 cm. ISBN 5020174696 (A.VI/3239).
- ŞÇERBAK, A. M.: *Türk lehçelerinin karşılaştırmalı ses bilgisi* / A. M. Şçerbak ; çev. Enver Mahmut. — Ankara : Türk Dil Kurumu, 1998. 277 s. ; 24 cm. — (AKDTYK Türk Dil Kurumu yayınları ; 683) ISBN 9751609755 (A.VI/3185).
- ŞENER, MESUT: *Nallıhan* / Mesut Şener. — 2. bsk. — Ankara : [yayl.y.], 2001. 285, [2] s. : rnk. res. ; 23 cm. ([2] ss.). ISBN 9759653508 (A.VI/3967).
- ŞİMŞEK, ESMA: *Yukarıçukurova masallarında motif ve tip araştırması* / Esmâ Şimşek. — Ankara : Kültür Bakanlığı Halk Kültürlerini Araştırma ve Geliştirme Genel Müdürlüğü, 2001. 2 c. ; 24 cm. — (Kültür Bakanlığı yayınları , 2689/I, 2689/II. Halk Kültürlerini

Araştırma ve Geliştirme Genel Müdürlüğü yayınları ; 322, 323. Halk Edebiyatı dizisi ; 65, 66) ISBN 9751727863 (tk.) (A.VI/3540).

ŞİMŞİR, BİLÂL N.: *Avustralya Türk basını : 101 gazete ve dergi* / Bilâl N. Şimşir. — Ankara : Başbakanlık Basın-Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü, 1997. 244 s. ; 24 cm. Eserin İngilizce adı: Turkish press in Australia. ISBN 9751917794 (A.VI/3194).

ŞİMŞİR, BİLÂL N.: *Türkiye-Arnavutluk ilişkileri : büyükelçilik anıları (1985-1988)* / Bilâl N. Şimşir. — Ankara : Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi, 2001. xviii, 510 s. : res. ; 20 cm. — (Avrasya-Bir Vakfı ASAM yayınları ; 28. Balkan Araştırmaları dizisi ; 5) ISBN 9756769300 (A.VI/3979).

ŞŞERBAK, A. M.: *Oğuz-name. Muhabbat-name : pamyatniki drevneuygurskoy i starouzbekskoy pismennosti* / A. M. Şşerbak ; otvetstvennyy redaktor A. K. Borovkov. — Moskva : İzdatelstvo Vostochnoy Literaturı, 1959. 170 s. ; 23 cm. (A.VI/3502).

TABATABA'I, HOSSEIN MODARRESSI: *An introduction to shi'i law : a bibliographical study* / Hossein Modarressi Tabataba'i. — London : Ithaca Press, 1984. 258 s. ; 24 cm. ISBN 0863720153 (A.VI/3924).

TABATABA'I, HOSSEIN MODARRESSI: *Kharaj in islamic law* / Hossein Modarressi Tabataba'i. — London : Hossein Modarressi Tabataba'i, 1983. 276 s. ; 24 cm. ISBN 0903729989 (A.VI/3923).

TANERİ, AYDIN: *Türk devlet geleneği : dün-bugün* / Aydın Taneri. — [Ankara] : Millî Eğitim Bakanlığı, 1993. 464 s. ; 24 cm. — (Millî Eğitim Bakanlığı yayınları ; 2435. Bilim ve Kültür Eserleri dizisi ; 619. Tarih dizisi ; 15) ISBN 9751106702 (A.VI/3813).

Tanrılar dağı Nemrut / yazı ve fotoğraflar Neziha Başgelen. — İstanbul : Arkeoloji ve Sanat, 1996. yak. 60 s. : rnk. res. ; 15 cm. (A.VI/3753).

TANRIVERDİYEYEV, FUAD: *Hamlet İsa Hanlı : alim ve gurucu ömrü* / Fuad Tanrıverdiyev. — Bakü : Hezer Universitesi, 1997. 96, [36] s. ; 20 cm. ISBN 5784300059 (A.VI/3475).

Tarih içinde Trabzon Lisesi / haz. Hüseyin Albayrak. — Trabzon : Trabzon Liselerinde Yetişenler Derneği, 1987. 271 s. : res. ; 24 cm. (A.VI/3762).

TARİHİ, KÜLTÜRÜ VE SANATIYLA EYÜPSULTAN SEMPOZYUMU (4 : 5-7 MAYIS 2000 : İSTANBUL) : *Tarihi, kültürü ve sanatıyla Eyüpsultan*

- sempozyumu IV : tebliğler / genel yönetim Osman Sak ; yay. sorumlusu İrfan Çalışan. — İstanbul : Eyüp Belediyesi Kültür ve Turizm Müdürlüğü, 2000. 495 s. : res. (kimi rnk.) ; 30 cm. — (Eyüp Belediyesi Kültür yayınları ; 13) (B.I/2289).*
- TARLAN, ALİ NİHAT: *Necati Beg divanı / Ali Nihat Tarlan. — [Ankara] : Millî Eğitim Bakanlığı, 1997. xxviii, 557 s. ; 20 cm. — (Millî Eğitim Bakanlığı ; 2342. Bilim ve Kültür Eserleri dizisi ; 592. Türk Edebiyatı dizisi ; 25) ISBN 9751106397 (A.VI/3193).*
- TAŞKIRAN, CEMALETTİN: *Ana ben ölmedim : Birinci Dünya Savaşı'nda Türk eserleri / Cemalettin Taşkıran. — 1. bs. — İstanbul : Türkiye İş Bankası, 2001. 240 s. ; 25 cm. — (Türkiye İş Bankası Kültür yayınları. Genel yayın ; 542. Tarih dizisi ; 39) ISBN 9754582971 (A.VI/3552).*
- Tatari / otvetstvennie redaktori R. K. Urazmanova, S. V. Çeşko. — Moskva : Nauka, 2001. 583 s. ; 24 cm. — (Seriya "Narodı i Kulturi" Osnovana v 1992 godu) ISBN 5020087246 (A.VI/3959).*
- TATARİNTSEV, B. İ.: *Etimologičeskiy slovar Tuvinskogo yazıka / B. İ. Tatarintsev ; otvetstvenniy redaktor D. A. Monguş. — Novosibirsk : "Nauka", 2000. ... c. ; 22 cm. — (İnstitut Gumanitarnih İssledovaniy Respubliki Tıva) İçindekiler: 1.c.: A-B. Kütüphanemizde eserin 1. cildi mevcuttur. ISBN 5020323047 (tk.) ISBN 5020323039 (1.c.) (A.VI/3492-1).*
- TATE, JIHANE: *Une waqfiyya du XVIIIe siecle à Alep : la waqfiyya d'al Hağğ Musa al-Amiri / Jihane Tate. — Damas : Institut Français de Damas, 1990. 207 s. : res., 3 katl. pl. ; 24 cm. (A.VI/4023).*
- TCACI, VLADİMİR: *Moldova in relatiile politice internationale (1763-1774) / Vladimir Tcaci. — Chişinau : CIVITAS, 1999. 128 s. ; 20 cm. — (Academia de Ştiinţe a Republicii Moldova Institutul de Istorie) ISBN 997593644X (A.VI/3298).*
- TEIXEIRA, PEDRO: *Relaciones de Pedro Teixeira del origen descendencia y svccession de los reyes de Persia, y de Harmuz, y de vn viage hecho por el mismo avtor dende la India Oriental hasta Italia por tierra / Pedro Teixeira ; introducción, ed. de Eduardo Barajas Sala. — Madrid : Miraguano Ediciones ; Ediciones Polifemo, 1994. xliii, 515 s. ; 21 cm. — (Biblioteca de Viajeros Hispánicos ; 12) ISBN 8478131310 (A.VI/3351).*

- TEKELİ, İLHAN: *Yaratıcı ve çağdaş bir tarih eğitimi için ilköğretimde ve liselerde tarih eğitiminin yeniden yapılandırılması konusunda bir kavramsal çerçeve* / İlhan Tekeli. — İstanbul : Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 2002. 39 s. ; 21 cm. (A.VI/3730).
- TEKİN, MEHMET: *Arap isyanı ve Suriye'nin işgali 1915-1920 : Şerif Hüseyin - Sir Mac Mahon mektuplaşması ve Kral Faysal'ın Lloyd George'a yazdığı mektuplar* / Mehmet Tekin. — Antakya : [yayl.y.], 1995. 62, [2] s. ; 20 cm. ISBN 9757750190 (A.VI/3173).
- TEKİN, ŞİNASI: *Uygurca metinler 1 : kuanşi im pısar : vap hua ki atlıg nom çeçeki sudur (saddharmapundarika-sutra) = Ses işiten ilâh* / Şinasi Tekin. — Ankara : Türk Dil Kurumu, 1993. 57 s. ; 24 cm. — (AKDİTYK Türk Dil Kurumu yayınları ; 576) ISBN 9751605288 (A.VI/3569).
- TEKİN, TALAT: *Orhon Türkçesi grameri* / Talat Tekin ; yay. Mehmet Ölmez. — Ankara : Sanat Kitabevi, 2000. 272 s. ; 24 cm. — (Türk Dilleri Araştırmaları dizisi ; 9) ISBN 9759364603 (A.VI/3990).
- TENGİRŞEK, YUSUF KEMAL: *Vatan hizmetinde* / Yusuf Kemal Tengirşek. — 2. bsk. — Ankara : Kültür Bakanlığı Yayınlar Dairesi Başkanlığı, 2001. vii, 358 s. ; 20 cm. — (Kültür Bakanlığı yayınları ; 405. Yayınlar Dairesi Başkanlığı Cumhuriyet Kitapları dizisi ; 8) ISBN 9751726115 (A.VI/4028).
- TEREK, ARGUN: *Çeçen sorunu* / Argun Terek. — 1. bs. — Ankara : Sam, 1995. 219 s. ; 20 cm. — (Sam yayınlar ; 95.21. Araştırma/İnceleme dizisi ; 05.05) ISBN 975520736 (A.VI/3584).
- TEXIER, CHARLES: *Küçük Asya : coğrafyası, tarihi ve arkeolojisi* / Charles Texier ; çev. Ali Suat ; Latin harflerine aktaran Kâzım Yaşar Kopraman ; sadeleştiren Musa Yıldız. — Ankara : Enformasyon ve Dokümantasyon Hizmetleri Vakfı, 2002. 3 c. : res. ; 25 cm. Eserin özgün adı: *Asie Mineure : description géographique, historique et archéologique des provinces et des villes de la chersonnèse d' Asie*. ISBN 975747312X (tk.) (A.VI/3927).
- THOBIE, JACQUES: *La France et l'est Méditerranéen depuis 1850 : économie/finance/diplomatie* / Jacques Thobie. — 1. impression. — İstanbul : Isis, 1993. 744 s. ; 25 cm. — (Analecta Isisiana ; 5) ISBN 9754280533 (A.VI/3421).

- THOMPSON, EDWARD: *Rise and fulfilment of British rule in India* / Edward Thompson, G. T. Garratt. — London : Macmillan and Co. Limited, 1934. xi, 690 s. : 2 katl. hrt. ; 22 cm. (A.VI/3879).
- THOMPSON, MARGARET: *Alexander's drachm mints* / Margaret Thompson. — New York : The American Numismatic Society, 1983-1991. 2 c. : res. ; 28 cm. — (Numismatic Studies, ISSN 0517-404X ; 16, 19) İçindekiler: 1.c.: Sardes and Miletus — 2.c.: Lampsacus and Abydus. ISBN 0897221931 (B.I/2359).
- 300 years of oriental studies in Russia : imperial, Soviet and post-Soviet periods* / ed. in chief R. B. Rybakov ; ed. by L. I. Chernorutsкая ; translated from the Russian by A. I. Cuprin [et al.]. — Moscow : Institute of Oriental Studies Russian Academy of Sciences, 1997. 114 s. ; 21 cm. (A.VI/3297).
- TİNÇENKO, YAROSLAV: *Golgofa Russkogo ofitserstva v SSSR 1930-1931 godı.* / Yaroslav Tinçenko. — Moskva : Moskovskiy Obşestvennyy Nauçnyy Fond, 2000. 496 s. : res. ; 20 cm. — (Monografii (Moskovskiy Obşestvennyy Nauçnyy Fond) ; 10) ISBN 589554195X (A.VI/3250).
- TİTE-A6 kataloğu.* — Ankara : Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, 2002. viii, 201 s. ; 24 cm. (A.V/9002-6).
- TITUS LIVIUS: *Roma tarihi : şehrin kuruluşundan itibaren = Ab Urbe Condita* / Titus Livius ; çev. Sabahat Şenbark ; yay. ve yöneten Neziha Başgelen. — İstanbul : Arkeoloji ve Sanat, 1992-2001. ... c. ; 20 cm. — (Arkeoloji ve Sanat yayınları. Antik Kaynaklar dizisi ; 3, 5-6, 8, 9, 10) ISBN 975753871X (tk.) (A.VI/431-21-22).
- TOKER, ŞEVKET: *Süleyman Nesib hayatı ve şiirleri* / Şevket Toker. — İzmir : Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, 2001. ii, 205 s. ; 24 cm. — (Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi yayınları ; 118) ISBN 9754834261 (A.VI/3306).
- TOLEDANO, EHUD R.: *Slavery and abolition in the Ottoman Middle East* / Ehud R. Toledano. — Seattle : University of Washington Press, 1998. xii, 185 s. ; 23 cm. — (Publications on the Near East) ISBN 029597642X (A.VI/4018).
- TONARİY, OYDİN: *Jaloliddin Horazmşoh va uning davri* / Oydin Tonariy ; Turk milidan Bobohon Muhammad, Şarif Marjiması. — Toşkent : "Şark" Naşriyet-Matbaa Kontserni Boş Tahririyati, 1999. 125 s. ; 20 cm. (A.VI/3501).

- TORNAU, F. F. (FEDOR FEDOROVİCH): *Vospominaniya kavkazskogo ofitsera* / F. F. (Fedor Fedorovich) Tornau. — Moskva : Airo-XX, 2000. 364 s. : res. ; 21 cm. ISBN 5887350660 (A.VI/3247).
- TOROS, TAHA: *Ali Münif Bey'in hâıuraları* / Taha Toros. — 1. bsk. — İstanbul : İsis, 1996. vii, 117 s. ; 22 cm. ISBN 9754280940 (A.VI/3663).
- TOROS, TAHA: *Kurtuluş Savaşı'nda Çukurova* / Taha Toros. — 1. bsk. — Ankara : Kültür Bakanlığı Yayınlar Dairesi Başkanlığı, 2001. xvii, 417 s. : res. ; 24 cm. — (Kültür Bakanlığı yayınları ; 2588. Yayınlar Dairesi Başkanlığı Cumhuriyet Kitaplığı dizisi ; 17) ISBN 9751725925 (A.VI/4055).
- TOROS, TAHA: *Türk edebiyatından altı renkli portre : Namık Kemâl, Mehmet Âkif, Abdülhak Hâmîd, İbnülemin, Yahya Kemâl, Abdülhak Şinasi* / Taha Toros. — İstanbul : İsis, 1998. ix, 173 s. : res. ; 24 cm. ISBN 9754281173 (A.VI/3664).
- TORPEY, JOHN C.: *Intellectuals, socialism and dissent : the East German opposition and its legacy* / John C. Torpey. — Minneapolis : University of Minnesota Press, 1995. xvi, 287 s. ; 23 cm. — (Contradictions of Modernity ; 4) ISBN 0816625670 (A.VI/3905).
- Traité de paix : Lausanne, 24 Juillet 1923.* — [Ankara] : [Dışışleri Bakanlığı], [2001]. 55 s. : 3 katl. hrt. ; 42 cm. (C/633).
- TRIBE, LAURENCE H.: *Constitutional choices* / Laurence H. Tribe. — Cambridge : Harvard University Press, 1985. xiv, 458 s. ; 24 cm. ISBN 067416539X (A.VI/3913).
- TROXELL, HYL A.: *The coinage of the Lycian league* / Hyla A. Troxell. — New York : The American Numismatic Society, 1982. xix, 255, 44 s. : res. ; 24 cm. — (Numismatic Notes and Monographs, ISSN 0078-2718 ; 162) ISBN 0897221923 (A.VI/3851).
- TROXELL, HYL A.: *Studies in the Macedonian coinage of Alexander the Great* / Hyla A. Troxell. — New York : The American Numismatic Society, 1997. 160, 31 s. : res. ; 30 cm. — (Numismatic Studies, ISSN 0517-404X ; 21) ISBN 089722261X (B.I/2368).
- Trudi İnstitutu Rossiyskoy istorii RAN* / redaktori E. N. Balatova, İ. A. Golovan. — Moskva : İnstitut Rossiyskoy İstorii RAN, 2000. 479 s. ; 20 cm. İçindekiler: vşusk 2 : 1997-1998 gg. ISBN 580550040X (A.VI/3463).

- TULUNAY, ELİF TÜL: *Pelops'un gizemi : antik kaynaklara göre tunç çağında Anadolu'dan yapılan göçler ve Olympia Zeus Tapınağı tasvir programı hakkında yeni görüşler = Pelops statt Apollon? ein Anatolischer junker als Teios Anir :ein neuer deutungsvorschlag für die mittlere figur im westgiebel des Zeustempels in Olympia* / Elif Tül Tulunay. — 1.bs. — İstanbul : Graphis, 1998, c1997. 278 s. : res. ; 24 cm. — (Graphis yayınları yayın no ; 5) ISBN 9757783083 (A.VI/228).
- TUNAYA, TARIK ZAFER: *Türkiye'de siyasal gelişmeler (1876-1938)* / Tarık Zafer Tunaya. — 1. bsk. — İstanbul : İstanbul Bilgi Üniversitesi, 2001-2002. 2 c. ; 23 cm. — (İstanbul Bilgi Üniversitesi yayınları ; 16) İçindekiler: 1.kitap: Kanun-ı Esasî ve Meşrutiyet dönemi (1876-1918) — 2. kitap: Mütareke, Cumhuriyet ve Atatürk (1918-1938). ISBN 9756857277 (A.VI/3626).
- TUNCER, HÜNER: *"Cumhuriyet'e kanat gerenler" : 'idealler kuşağı'ndan bir örnek : Dr. Hadiye Tuncer* / Hüner Tuncer. — 1. bsk. — Ankara : Ümit, 2002. x, 216 s. : res. ; 20 cm. ISBN 9758572164 (A.VI/3557).
- TUNCER, ÖMER: *İşte Anadolu* / Ömer Tuncer ; yay. ve yöneten Neziha Başgelen. — 2. bs. — İstanbul : Arkeoloji ve Sanat, 1999. 201, [6] s. : res. ; 20 cm. — (Arkeoloji ve Sanat yayınları. Deneme, Eleştiri ve Tarih dizisi ; 11) ISBN 9757538639 (A.VI/3746).
- TUNCOKU, METE: *Çanakkale 1915 : buzdağının altı = The body of the iceberg* / Mete Tuncoku. — Ankara : Türk Tarih Kurumu, 2002. x, 180, [9] s. : res. (kimî rnk.) ; 25 cm. — (AKDİTYK Türk Tarih Kurumu yayınları ; XVI. Dizi - Sa. 91) ISBN 9751615429 (A.VI/3715).
- TUNÇER, MEHMET: *Ankara (Angora) şehri merkez gelişimi (14.-20. yy.)* / Mehmet Tunçer. — 1. bsk. — Ankara : Kültür Bakanlığı Yayınlar Dairesi Başkanlığı, 2001. ix, 110 s. : res. ; 24 cm. — (Kültür Bakanlığı yayınları ; 2603. Yayınlar Dairesi Başkanlığı Kültür Eserleri dizisi ; 292) ISBN 9751726972 (A.VI/4039).
- TURAL, SADIK: *İlmek'e yansıyan şiir : halı-kilim* / Sadık Tural. — Ankara : Bilig yayınları Ahmet Yesevi Üniversitesi Yardım Vakfı, 1999. vi, 178 s. : rnk. res. ; 20 cm. — (Ahmet Yesevi Üniversitesine Yardım Vakfı Bilig yayınları ; 17) ISBN 9756852070 (A.VI/3208).
- TURAN, FİKRET: *The Crimean War 1853-1856 : a bibliography of monographs* / Fikret Turan. — 1. printing. — İstanbul : Isis, 2000. 143 s. ; 24 cm. ISBN 975428167X (A.VI/3367).

- TURAN, OSMAN: *Türk cihân hâkimiyeti mefkûresi tarihi : Türk dünya nizâmının millî islâmî ve insânî esasları* / Osman Turan. — İstanbul : Boğaziçi Yayınları, 1993. 2 c. 1 c.'te. ; 24 cm. — (Boğaziçi yayınları ; 167) ISBN 9754510903 (A.VI/3802).
- TURAN, ÖMER: *Tarihin başladığı nokta Ortadoğu* / Ömer Turan ; redaksiyon Yaşar İliksiz. — İstanbul : [yayl.y.], [200?]. 368 s. : res. ; 24 cm. ISBN 9759784904 (A.VI/3991).
- Turkish financial history from the Ottoman Empire to the present* / Haydar Kazgan... [et al.] ; project coordinator Serpil Teoman ; contributors Kenan Mortan... [et al.]. — İstanbul : Istanbul Stock Exchange, 1999. 2 c. : res. ; 31 cm. İçindekiler: vol. 1: From its foundation to the Republic — vol. 2: From the foundation of the Republic to the present. ISBN 9757104256 (B.I/2263).
- Turkmen halkının gelip çıkışının dunye yayraşının ve onun devletinin tarihinin problemleri. Halkara ılmı konferentsiyanın, dokladlarının ve habarlarının tezisleri. Aşgabat, 1993 25-26 Oktyabr* / redaktorlar B. O. Şıhmıradov... [et al.]. — Aşgabat : RUH Neşiryatı, 1993. 188 s. ; 20 cm. — (Dunye Turkmenlerinin Gumanitar Birleşigi Turkmenistan Ilımlar Akademiyasının Ş. Batırov Adındaki Tarih İnstitutı) (A.VI/3474).
- Turkmenistan*. — Ankara : Eka Ajans, 1995. 258 s. : res. ; 33 cm. (B.I/2284).
- The Turks* / ed. Hasan Celâl Güzel, C. Cem Oğuz, Osman Karatay ; chief of the ed. board Yusuf Halaçoğlu ; ed. advisor Halil İncalcık. — Ankara : Yeni Türkiye, 2002. 6 c. : res. ; 28 cm. İçindekiler: 1.c. Early ages — 2.c.: Middle ages — 3.c. ve 4.c.: Ottomans — 5.c. ve 6.c.: Turkey. 6. Ciltte ISBN 9756782552 (tk.) (B.I/2372).
- The Turks of Bulgaria* / ed. by Kemal H. Karpat. — 1. printing. — İstanbul : Isis, 1990. 257 s. ; 24 cm. Eser adı dış kapakta The Turks of Bulgaria : the history, culture and political fate of a minority olarak geçiyor. ISBN 9754280177 (A.VI/3411).
- TURNER, BRYAN S.: *Oryantalizm, postmodernizm ve globalizm* / Bryan S. Turner ; çev. İbrahim Kapaklıkaya. — 1. bs. — İstanbul : Anka, 2002. 344 s. ; 21 cm. — (Anka yayınları ; 20. Sosyal Bilimler ; 1) Eserin özgün adı: Orientalism, postmodernism and globalism. ISBN 9756628170 (A.VI/3974).

Turquie : livres d'hier, livres d'aujourd'hui / textes réunis par Paul Dumont. — 1. éd. — Strasbourg ; İstanbul : Isis ; Centre de Recherche sur la Civilisation Ottomane et le Domaine Turc Contemporain Université des Sciences Humaines de Strasbourg, 1992. viii, 101 s. ; 24 cm. — (Études Turques-USHS ; 1) (A.VI/3420).

TÜFEKÇİOĞLU, ABDÜLHAMİT: *Erken dönem Osmanlı mimarisinde yazı / Abdülhamit Tüfekçioğlu. — 1. bsk. — Ankara : Kültür Bakanlığı Yayınlar Dairesi Başkanlığı, 2001. xvi, 768 s. : rnk. res. ; 24 cm. — (Kültür Bakanlığı yayınları ; 2642. Yayınlar Dairesi Başkanlığı Sanat Eserleri dizisi ; 365) ISBN 9751727502 (A.VI/4024).*

TÜLEK, FÜSUN: *Efsuncu Orpheus : Orpheus, the magician : the transition of Orpheus theme from paganism to christianity in late Roman-Early Byzantine mosaics / Füsün Tülek ; yay. ve yöneten Nezih Başgelen. — İstanbul : Arkeoloji ve Sanat, 1998. 72 s. : res. (kimi rnk.) ; 27 cm. — (Arkeoloji ve Sanat yayınları. Eskiçağ Dinleri ve Mitolojileri dizisi ; 3) ISBN 9756899263 (B.I/2334).*

Türk aynştayını : Oktay Sinanoğlu kitabı / söyleşi Emine Çaykara. — 9. bs. — İstanbul : Türkiye İş Bankası, 2002. 468, yak. 100 s. : res. ; 20 cm. — (Türkiye İş Bankası Kültür yayınları Genel yayın ; 540. Edebiyat dizisi ; 166) ISBN 9754582947 (A.VI/3560).

TÜRK CUMHURİYETLERİ İŞADAMLARI KURULTAYI (2 : 24-25 KASIM 2000 : İSTANBUL) : II. *Türk Cumhuriyetleri işadamları kurultayı (24-25 Kasım 2000 - İstanbul).* — Ankara : Devlet Bakanlığı, 2001. v, 298, [14] s. : rnk. res. ; 24 cm. ISBN 9751927625 (A.VI/3183).

Türk çiçek ve ziraat kültürü üzerine : Cevat Rüştü'den bir güldeste / haz. Nâzım H. Polat. — İstanbul : Kitabevi, 2001. ix, 533 s. ; 21 cm. — (Kitabevi ; 166) ISBN 9757321540 (A.VI/3577).

Türk Deniz Müzesi harita kataloğu = Chart and map catalogue of Turkish Naval Museum / haz. = prepared by Şükrü Özpınar... [ve başk.]. — 1. bsk. — Ankara : Genelkurmay Başkanlığı Deniz Kuvvetleri Komutanlığı = Turkish Naval Forces, 2001. 437 s. : hrt. ; 28 cm. — (Kültür yayınları Tarih dizisi = Command Culture publications History series ; 33) ISBN 9754091978 (B.I/2325).

TÜRK DEVLET VE TOPLULUKLARI DOSTLUK, KARDEŞLİK VE İŞBİRLİĞİ KURULTAYI (8 : 24-26 MART 2000 : SAMSUN) : *Sekizinci Türk Devlet ve*

toplulukları dostluk, kardeşlik ve işbirliği kurultayı : 24-26 Mart 2000 Samsun-Türkiye : konuşma, bildiri, tutanak ve karar metinleri / haz. Abdulhalûk M. Çay, Atilla Şimşek. — Ankara : Türk Devlet ve Toplulukları Dostluk, Kardeşlik ve İşbirliği Vakfı, 2001. ix, 709 s. : rnk. res. ; 28 cm. (B.I/2377).

Türk dünyası edebiyatları / Komisyon. — [Ankara] : Millî Eğitim Bakanlığı, 1998. 735 s. ; 20 cm. — (Millî Eğitim Bakanlığı yayınları ; 2959. Bilim ve Kültür Eserleri dizisi ; 869. Türk Dünyasından Seçmeler dizisi ; 1) ISBN 9751110386 (A.VI/3522).

Türk dünyasında nevrüz : dördüncü uluslararası bilgi şöleni 21-23 Mart 2001, Sivas / haz. Şebnem Ercebeci. — 1. bsk. — Ankara : Atatürk Kültür Merkezi, 2001. 194, [4] s. ; 25 cm. — (Atatürk Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi yayını ; 280. Kongre ve Sempozyum bildirileri ; 21) ISBN 9751615038 (A.VI/3588).

Türk folklorunun turizm açısından değerlendirilmesi sempozyumu bildirileri : 19-21 Ekim 2000 İstanbul. — 1. bsk. — Ankara : Kültür Bakanlığı Halk Kültürlerini Araştırma ve Geliştirme Genel Müdürlüğü, 2001. viii, 134 s. ; 27 cm. — (Kültür Bakanlığı yayınları ; 2652. Halk Kültürlerini Araştırma ve Geliştirme Genel Müdürlüğü yayınları ; 318. Seminer-Kongre Bildirileri dizisi ; 65) ISBN 9751727782 (B.I/2287).

Türk halk ezgileri / haz. Ahmet Çakır, Mehmet Öcal. — 2. bsk. — Ankara : Kültür Bakanlığı Halk Kültürlerini Araştırma ve Geliştirme Genel Müdürlüğü, 2001. 3 c. ; 28 cm. — (Kültür Bakanlığı yayınları ; 1797-1, 1797-2, 2491. Halk Kültürlerini Araştırma ve Geliştirme Genel Müdürlüğü yayınları ; 181, 229, 305. Türk Halk Müziği ve Oyunları dizisi ; 9, 15, 21) ISBN 9751711177 (B.I/2027).

Türk halk kültüründen derlemeler 1998. — Ankara : Kültür Bakanlığı Halk Kültürlerini Araştırma ve Geliştirme Genel Müdürlüğü, 2001. 214 s. ; 24 cm. — (Kültür Bakanlığı yayınları ; 2569. Halk Kültürlerini Araştırma ve Geliştirme Genel Müdürlüğü yayınları ; 314. Süreli Yayınlar dizisi ; 39) ISBN 9751726212 (A.VI/3544).

Türk kültürü araştırmaları : Prof. Dr. İsmail Ercüment Kuran'a armağan. — Ankara : Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, 1989. xxi, 290 s. ; 24 cm. — (Yıl XVII/1-2 (1989)) (A.VI/3591).

Türk Kültürüne Hizmet Vakfı 15. yıl : 1985-2000 / yay. haz. Türk Kültürüne Hizmet Vakfı ; genel koordinatör Fatma Yücel ; ed. Yılmaz Uyar. —

- İstanbul : Türk Kültürüne Hizmet Vakfı, 2000. 276, [32] s. : rnk. res. ; 22 cm. ISBN 975752218X (A.VI/3616).
- Türk romanında işgal İstanbul'u* / haz. Mehmet Törenek. — İstanbul : Kitabevi, 2002. ix, 199 s. ; 23 cm. — (Kitabevi ; 167) ISBN 9757321559 (A.VI/3579).
- Türk standardı : yangın önleme - kütüphane ve arşivlerde.* — 1. bsk. — Ankara : Türk Standartları Enstitüsü, 1997. [6], 16 s. ; 30 cm. Eserin İngilizce adı: Fire prevention library and archives. (B.I/2369).
- TÜRKDOĞAN, ORHAN: *Osmanlı'dan günümüze Türk toplum yapısı* / Orhan Türkdoğan ; ed. Hüseyin Kader. — 1. bs. — İstanbul : Çamlıca, 2002. 790 s. ; 24 cm. ISBN 9758646036 (A.VI/4010).
- Türkistan'da yenilik hareketleri ve ihtilaller: 1900-1924 : Osman Hoca anısına incelemeler = Reform movements and revolutions in Turkistan: 1900-1924 : studies in honour Osman Khoja* / haz. = ed. by Timur Kocaoğlu. — 1. bsk. — Haarlem : SOTA, 2001. 499 s. ; 24 cm. — (Turquois series = Turkuaz dizi) ISBN 9080440957 (A.VI/3969).
- Türkiye - Avrupa Birliği ilişkileri bibliyografyası = A bibliography of Turkey - European Union relations* / proje yöneticisi Yusuf Sarınoy ; proje sorumlusu İbrahim Karaer ; haz. Erol Çelik. — Ankara : Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Dokümantasyon Daire Başkanlığı, 2001. xxxv, 808 s. ; 24 cm. — (Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Dokümantasyon Daire Başkanlığı ; 23) ISBN 9751928729 (A.VI/3304).
- Türkiye basmaları toplu kataloğu : Arap harfli Türkçe eserler (1729-1928) (H)* / proje yöneticisi Müjgân Cunbur, Dursun Kaya. — Ankara : Kültür Bakanlığı Milli Kütüphane Başkanlığı, 1998. ... c. ; 24 cm. — (Kültür Bakanlığı yayınları ; 2118. Milli Kütüphane Başkanlığı yayınları ; 39. Kataloglar dizisi ; 15) Eserin İngilizce adı: The union catalogue of Turkey's printed books Turkish publications in Arabic letters (H). Kütüphanemizde 1., 2., 3., 4., 5. ciltler mevcuttur. ISBN 9751705517 (tk.) (A.V/5032).
- Türkiye bilişim şûrası : 10-12 Mayıs 2002-Ankara* / düzenleme kurulu Emrehan Halıcı... [ve başk.]. — Ankara : T. C. Başbakanlık, 2002. xxv, 539 s. ; 28 cm. (B.I/2379).
- Türkiye'99 karayolları atlası.* — [Ankara] : Türkiye Şoförler ve Otomobilciler Federasyonu, [200?]. xl, 232 s. : rnk. hrt. ; 25 cm. (A.VI/3945).

Türkiye ile Türk Cumhuriyetleri ve Türk toplulukları arasında yapılan anlaşmalar, ilişkiler ve faaliyetler / haz. Tahir Erdoğan Şahin, Fatma Zehra Esmeray, Metin Akgüney ; proje yöneticisi Yusuf Ekinci ; proje sorumlusu Ahmet Gül. — Ankara : Millî Eğitim Bakanlığı Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı Türk Cumhuriyetleri ve Türk Toplulukları Dairesi, 1993. 3 c. ; 24 cm. — (Millî Eğitim Bakanlığı Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı Türk Cumhuriyetleri ve Türk Toplulukları Dairesi yayın no ; I/1, I/2, I/3. Belgeler serisi ; 1/1, 1/2, 1/3) İçindekiler: 1. kitap: Türkiye ile Türk Cumhuriyetleri ve Türk toplulukları arasında tek ve çok taraflı olarak yapılan toplantı tutanakları, protokollar, mutabakat zabıtları, anlaşma metinleri, sözleşmeler 1990-1992 __ 2. kitap: T.C. Millî Eğitim Bakanlığı'nın Türk Cumhuriyetleri ve Türk topluluklarıyla ilgili olarak yapmış olduğu çalışmalar 1990-1993 __ 3. kitap: Çeşitli kurum ve kuruluşların Türk Cumhuriyetleri ve Türk toplulukları ile ilgili olarak yapmış oldukları anlaşmalar ve faaliyetler 1990-1992. (A.VI/3805).

Türkiye İş Bankası tarihi / proje yöneticisi Uygur Kocabaşoğlu ; araştırmacılar Güven Sak... [ve başk.] ; proje koordinasyonu İlhami Mısırlıoğlu... [ve başk.]. — İstanbul : Türkiye İş Bankası, 2001. xii, 732 s. ; 24 cm. — (Türkiye İş Bankası Kültür yayınları) ISBN 975979631X (A.VI/3189).

Türkiye, Türkler ve Türk dili bibliyografyası = Bibliography of Turkey, Turks & Turkish language. — Ankara : Başbakanlık Basın-Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü = Prime Ministry Directorate General of Presse and Information, 1986. xi, 593 s. ; 27 cm. (B.I/2385).

Türkiye'nin güvenliği sempozyumu : tarihten günümüze iç ve dış tehditler : Elazığ 17-19 Ekim 2001 : bildiriler / ed. Orhan Kılıç, Mehmet Çevik. — Elazığ : Fırat Üniversitesi, 2002. 789 s. ; 24 cm. ISBN 9753940238 (A.VI/3930).

Türkiye'nin sosyal ve ekonomik tarihi (1071-1920) : "birinci uluslararası Türkiye'nin sosyal ve ekonomik tarihi kongresi" tebliğleri = Social and economic history of Turkey (1071-1920) : papers presented to the "first international congress on the social and economic history of Turkey" : Hacettepe University, Ankara July 11-13, 1977 / ed. Osman Okyar, Halil İnalçık ; assisted by Özkan İzgi, Ünal Nalbantoğlu. — Ankara : Meteksan Limited Şirketi, 1980. xvi, 396 s. ; 28 cm. (B.I/2384).

- Türkler* / ed. Hasan Celâl Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca ; yay. kurulu başkanı Yusuf Halaçoğlu ; yay. danışmanı Halil İnalcık. — Ankara : Yeni Türkiye, 2002. 21 c. : res. ; 28 cm. ISBN 9756782331 (tk.). (B.I/2371).
- TÜRKMEN, NALÂN: *Orta Asya Türkmen halıları ile tarihî Anadolu-Türk halılarının ortak özellikleri* / Nalân Türkmen. — Ankara : Atatürk Kültür Merkezi, 2001. x, 236, [5] s. : res. (kimi rnk.) ; 25 cm. — (Atatürk Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi yayını ; 274) ISBN 9751614910 (A.VI/3592).
- UÇANKUŞ, HASAN TAHSİN: *Bir insan ve uygarlık bilimi arkeoloji : tarih öncesi çağlardan Perslere kadar Anadolu* / Hasan Tahsin Uçankuş. — 1. bsk. — Ankara : Kültür Bakanlığı Yayınlar Dairesi Başkanlığı, 2000. xxxi, 1243 s. : res. (çoğu rnk.) ; 29 cm. — (Kültür Bakanlığı yayınları ; 2508. Yayınlar Dairesi Başkanlığı Sanat Eserleri dizisi ; 298) ISBN 9751723663 (B.I/2397).
- UÇMAZ, RAMAZAN: *Tıbbi dokümantasyon : ders kitabı* / Ramazan Uçmaz. — Bursa : Uludağ Üniversitesi Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksekokulu Tıbbi Dokümantasyon ve Sekreterlik Programı, 2002. ... c. ; 24 cm. — (Uludağ Üniversitesi Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksekokulu yayınları ; 1) İçindekiler: 2.c.: Tıbbi arşivcilik. Kütüphanemizde eserin 2. cildi mevcuttur. ISBN 975695802 (A.VI/3740-2).
- UĞURLUER, MURAT: *Osmanlı dönemi Gaziantep el sanatları* / Murat Uğurluer. — Gaziantep : [yayl.y.], 2002. 17 s. : res. ; 20 cm. (A.VI/3723).
- UHRES, JOHANN: *Grammaire de l'Ouzbek à l'usage des Francophones* / Johann Uhres. — 1. impression. — İstanbul : Isis, 1998. xii, 165 s. ; 24 cm. — (Les Cahiers du Bosphore ; 21) ISBN 9754281297 (A.VI/3695).
- ULUSAN ŞAHİN, F. ŞAYAN: *Türk-Japon ilişkileri (1876-1908)* / F. Şayan Ulsan Şahin. — 1. bsk. — Ankara : Kültür Bakanlığı Yayınlar Dairesi Başkanlığı, 2001. xiv, 350 s. : res. ; 20 cm. — (Kültür Bakanlığı yayınları ; 2700. Yayınlar Dairesi Başkanlığı Kültür Eserleri dizisi ; 315) ISBN 9751727170 (A.VI/4030).
- ULUSLARARASI ATATÜRK VE TÜRK HALK KÜLTÜRÜ SEMPOZYUMU (1 : 6-7 EKİM 2000 : ANKARA) : *I. Uluslararası Atatürk ve Türk halk kültürü*

sempozyum bildirileri (6-7 Ekim 2000). — Ankara : Kültür Bakanlığı Halk Kültürlerini Araştırma ve Geliştirme Genel Müdürlüğü, 2001. xxiii, 271 s. ; 24 cm. — (Kültür Bakanlığı yayınları ; 2653. Halk Kültürlerini Araştırma ve Geliştirme Genel Müdürlüğü yayınları ; 317. Seminer-Kongre Bildirileri dizisi ; 66) ISBN 9751727774 (A.VI/3545).

Uluslararası ilişkilerin psikolojisi / derleyenler Erol Göka, Işık Kuşçu. — Ankara : Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi, 2002. xix, 304 s. ; 20 cm. — (Avrasya-Bir Vakfı ASAM yayınları ; 35. Jeopolitik-Strateji-Terör Araştırmaları dizisi ; 10) ISBN 9756769432 (A.VI/3997).

ULUSLARARASI SELÇUKLU KÜLTÜR VE MEDENİYETİ KONGRESİ (1 : 11-13 EKİM 2000 : KONYA) : *I. uluslararası Selçuklu kültür ve medeniyeti kongresi : bildiriler / yay. haz. Osman Eravşar.* — Konya : Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Merkezi, 2001. 2 c. : res. (kimi rnk.) ; 24 cm. ISBN 975448158X (A.VI/3068).

ULUSLARARASI TÜRK HALK EDEBİYATI SEMİNERİ (7 : 7-9 MAYIS 2001 : ESKİŞEHİR) : *VII. Uluslararası Türk halk edebiyatı semineri : 7-9 Mayıs 2001 Eskişehir / haz. Güven Tanyeri.* — 1. bsk. — Eskişehir : Eskişehir Yunus Emre Kültür, Sanat ve Turizm Vakfı, 2001. 416 s. ; 24 cm. — (Eskişehir Yunus Emre Kültür, Sanat ve Turizm Vakfı yayınları ; 13) ISBN 9759510251 (A.VI/3565).

ULUSLARARASI TÜRK KÜLTÜRÜ KONGRESİ (4 : 4-7 KASIM 1997 : ANKARA) : *Uluslararası dördüncü Türk kültürü kongresi bildirileri 4-7/Kasım/1997/Ankara / yay. koordinatörü İmran Baba ; yay. haz. Azize Aktaş Yasa, Alim Yanık, Ömer Çakır.* — Ankara : Atatürk Kültür Merkezi, 2000. 4 c. ; 25 cm. — (AKDITYK Atatürk Kültür Merkezi yayını ; 188, 229, 239, 240. Kongre ve Sempozyum Bildirileri dizisi ; 14, 19) ISBN 9751614465 (A.VI/637).

United States official documents on the Armenian genocide / compiled and introduced by Ara Sarafian. — Massachusetts : Armenian Review, 1994. ... c. ; 23 cm. — (Archival Collections on the Armenian Genocide) İçindekiler: vol.2: The peripheries. Kütüphanemizde eserin 2. cildi mevcuttur. ISBN 0935353011 (2.c.) (A.VI/3348-2).

Upaşıadı : perevod s sanskrita, issledovanie i kommentariy A. Ya. Sırkina. — Moskva : İzdatelskaya Firma "Vostochnaya Literatura" RAN, 2000. 782 s. ; 22 cm. — (Pamyatniki Pismennosti Vostoka) ISBN 5020181560 (A.VI/3265).

- URSINUS, MICHAEL: *Quellen zur geschichte des Osmanischen reiches und ihre interpretation* / Michael Ursinus. — İstanbul : Isis, 1994. vi, 199 s. ; 24 cm. — (Analecta Isisiana ; VII) ISBN 9754280584 (A.VI/3419).
- Uzbekistan tarihi va madaniyati : maruzalar tuplami* / takrizçılar B. A. Ahmedov, Ş. Karimov. — Taşkent : Ukituvçi, 1992. 294 s. ; 20 cm. (A.VI/3451).
- UZUNÇARŞILI, İSMÂİL HAKKI: *Karesi Vilâyeti tarihçesi* / İsmâil Hakkı Uzunçarşılı ; yay. haz. Abdülmecid Mutfak. — 2. bsk. — Balıkesir : Zağnos Kültür ve Eğitim Vakfı, 2000. vii, 160 s. ; 24 cm. — (Zağnos Kültür ve Eğitim Vakfı genel yayın no ; 7) ISBN 9759447339 (A.VI/3860).
- ÜNAL, TAHSİN: *Büyük Türk düşünürü Yunus Emre : hayatı, çevresi, düşünceleri* / Tahsin Ünal ; yay. haz. Ali Güler, Suat Akgül ; genel koordinatör Cuma Ağca. — Ankara : Berikan, 2001. xiv, 225 s. : res. ; 20 cm. — (Dr. Tahsin Ünal'ın Bütün Eserleri serisi ; 5) ISBN 9758308416 (A.VI/3518).
- ÜNAL, TAHSİN: *IV. Murat ve Bağdat seferi* / Tahsin Ünal ; yay. haz. Ali Güler, Suat Akgül ; genel koordinatör Cuma Ağca. — Ankara : Berikan, 2001. xiii, 253 s. ; 20 cm. — (Dr. Tahsin Ünal'ın Bütün Eserleri serisi ; 10) ISBN 9758308467 (A.VI/3519).
- ÜNAL, TAHSİN: *Fikir akımları ve emperyalizm* / Tahsin Ünal ; yay. haz. Ali Güler, Suat Akgül ; genel koordinatör Cuma Ağca. — Ankara : Berikan, 2000. vi, 100 s. ; 20 cm. — (Dr. Tahsin Ünal'ın Bütün Eserleri serisi ; 3) ISBN 9758308386 (A.VI/3515).
- ÜNAL, TAHSİN: *Türk milliyetçilerine yönelik iddialar ve gerçekler* / Tahsin Ünal ; yay. haz. Atahan Oğuz, Mehmet A. Çırakoğlu ; genel koordinatör Cuma Ağca. — Ankara : Berikan, 2001. xiv, 153, [9] s. ; 20 cm. — (Dr. Tahsin Ünal'ın Bütün Eserleri serisi ; 7) ISBN 9758308432 (A.VI/3517).
- ÜNAL, TAHSİN: *Türklüğün sembolü bozkurt* / Tahsin Ünal ; yay. haz. Ali Güler, Suat Akgül ; genel koordinatör Cuma Ağca. — Ankara : Berikan, 2001. xiv, 83 s. ; 20 cm. — (Dr. Tahsin Ünal'ın Bütün Eserleri serisi ; 16) ISBN 9758308521 (A.VI/3516).

- ÜSTÜNOVA, KERİME: *Türkçede yapı kavramı ve söz dizimi incelemeleri* / Kerime Üstünova. — Bursa : [yayl.y.], 2002. 244 s. ; 24 cm. ISBN 9756958499 (A.VI/3741).
- VAROL, MARIE-CHRISTINE: *Balat : faubourg juif d'Istanbul* / Marie-Christine Varol. — İstanbul : Isis, 1989. vii, 33, [31] s. : res. ; 28 cm. — (Les Cahiers du Bosphore ; 3) ISBN 9754280126 (B.I/2278).
- VATIN, NICOLAS: *Les Ottomans et l'occident (XVe-XVIIe siècles)* / Nicolas Vatin. — 1. impression. — İstanbul : Isis, 2001. 196 s. ; 24 cm. — (Analecta Isisiana ; 51) ISBN 9754281886 (A.VI/3701).
- VAYNBERG, B. İ.: *Etnogeografiya turana v drevnosti VII v. do n.e.-VIII v. n.e.* / B. İ. Vaynberg. — Moskva : "Vostochnaya Literatura" RAN, 1999. 358 s. : hrt. ; 22 cm. ISBN 5020180491 (A.VI/3234).
- Vek ekaterini II : dela Balkanskie* / otvetstvenniy redaktor V. N. Vinogradov. — Moskva : Nauka, 2000. 295 s. : res. ; 22 cm. — (Rossiyskaya Akademiya Nauk Institut Slavyanovedeniya) ISBN 502008705X (A.VI/3281).
- VEKİLOV, R. A.: *İstoriya vozniknoveniya Azerbaydjanskoy Respubliki* / R. A. Vekilov. — Baku : İzdatelstvo "Elm", 1998. 62 s. ; 20 cm. ISBN 5806608891 (A.VI/3238).
- VILLEHARDOUIN, GEOFFROI DE : *Konstantinopolis'te haçlılar* / Geoffroi de Villehardouin, Henri de Valenciennes ; çev. Ali Berktaş. — 1. bsk. — İstanbul : İletişim, 2001. 291 s. ; 23 cm. — (İletişim yayınları ; 767. İstanbul dizisi ; 37) Eserin özgün adı: *Conquête de Constantinople*. ISBN 975470953X (A.VI/3319).
- Vizantiya : mejdu zapadom i vostokom. Opıt istoričeskoy karakteristiki* / otvetstvenniy redaktor G. G. Litavrin. — Sankt-Peterburg : Aleteyya, 1999. 534 s. ; 21 cm. — (Bizantiyskaya Biblioteka İssledovaniya) ISBN 5893290682 (A.VI/3957).
- Vom halys zum Euphrat : Thomas Beran zu ehren mit beiträgen von Freunden und Schülern* / hrsg. von Ursula Magen, Mahmoud Rashad. — Münster : Ugarit-Verlag, 1996. x, 311 s. : res. ; 25 cm. — (Altertumskunde des Vorderen Orients. Archäologische Studien zur Kultur und Geschichte des Alten Orients, ISSN 0948-1737 ; 7) ISBN 3927120413 (A.VI/3216).
- Vspomogatelnie istoričeskie distsiplini* / redaktsionnaya kollegiya M. P. İroşnikov... [et al.]. — Sankt-Peterburg : İzdatelstvo "Dmitriy Bulanin",

2000. 368 s. ; 22 cm. Kitabın İngilizce adı: Auxiliary historical disciplines. ISBN 5860072147 (A.VI/3449).
- WALKER, SUSAN: *Greek and Roman portraits* / Susan Walker. — London : British Museum Press, 1995. 112 s. : res. ; 24 cm. — (Classical Bookshelf) ISBN 0714122033 (A.VI/3854).
- WARTENBERG, UTE: *After marathon : war, society and money in fifth-century Greece* / Ute Wartenberg. — London : British Museum Press, 1995. 62, [2] s. : res. ; 21 cm. ([1] ss.). ISBN 0714108820 (A.VI/3853).
- WATT, W. MONTGOMERY: *İslam'da siyasal düşüncenin oluşumu* / W. Montgomery Watt ; çev. Ulvi Murat Kılavuz. — 1. bsk. — İstanbul : Birey, 2001. 214 s. ; 20 cm. — (Birey yayıncılık ; 99. Çağdaş İslam Düşüncesi) Eserin özgün adı: Islamic political thought. Eser adı dış kapakta İslam'da siyasal düşüncenin oluşumu : Hz. Muhammed'den günümüze islam'ın siyasetteki rolü olarak geçiyor. ISBN 9758618164 (A.VI/3636).
- WEBB, JENNIFER M.: *Cypriote antiquities in the Nicholson Museum at the University of Sydney* / Jennifer M. Webb. — Jonsered : Paul Åströms, 2001. 132, yak. 65 s. : res. ; 30 cm. — (Studies in Mediterranean Archaeology ; XX:20. Corpus of Cypriote Antiquities ; 20) ISBN 917081175X (B.I/2253).
- WEBB, JENNIFER M.: *Eight middle bronze age tomb groups from Dhenia in the University of New England Museum of antiquities* / Jennifer M. Webb, David Frankel. — Jonsered : Paul Åströms, 2001. iv, 51, 23 s. : res. ; 30 cm. — (Studies in Mediterranean Archaeology ; XX:21. Corpus of Cypriote Antiquities ; 21) ISBN 9170811830 (B.I/2254).
- WEGS, J. ROBERT: *Europe since 1945 : a concise history* / J. Robert Wegs. — New York : St. Martin's Press, 1977. 247 s. ; 23 cm. ISBN 0312270550 (A.VI/3877).
- WHITTAKER, HELENE: *Mycenaean cult buildings : a study of their architecture and function in the context of the aegean and the Eastern Mediterranean* / Helène Whittaker. — Bergen : The Norwegian Institute at Athens, 1997. x, 338 s. : res. ; 30 cm. — (Monographs from the Norwegian Institute at Athens, ISSN 1500-0834 ; 1) ISBN 8291626030 (B.I/2351).
- WIENCKE, MARTHA HEATH: *The architecture, stratification, and pottery of Lerna III* / Martha Heath Wiencke. — New Jersey : The American

School of Classical Studies at Athens, 2000. 3 pt. 2 c.'te. : res. ; 31 cm.
— (Lerna. A Presclassical Site in the Argolid. Results of Excavations
Conducted by the American School of Classical Studies at Athens ; 4)
İçindekiler: 1.pt.: Architecture and stratification — 2.pt.: The pottery
— 3.pt.: Summary. ISBN 0876613040 (B.I/2390).

WILHELM, ADOLF: *Kleine schriften : abteilung II abhandlungen und
beiträge zur griechischen inschriftenkunde teil IV* / Adolf Wilhelm ;
hrsg. von Gerhard Dobesch, Georg Rehrenböck ; unter mitwirkung
von Andreas Hofeneder. — Wien : Verlag der Österreichischen
Akademie der Wissenschaften, 2002. 644 s. ; 25 cm. —
(Österreichische Akademie der Wissenschaften. Philosophisch-
Historische Klasse Sitzungsberichte ; bd. 691. Veröffentlichungen der
Kleinasiatischen Kommission ; 11) ISBN 3700130562 (A.VI/3737).

WILLIAMS, FRIEDRICH: *Ege medeniyetleri tarihi* / Friedrich Williams ;
çev. M. Kalaycıoğlu. — İstanbul : Düşünen Adam, 1993. 272 s. ; 20
cm. (A.VI/3200).

The world of the past / ed., with an introduction and introductory notes,
by Jacquetta Hawkes. — New York : Alfred. A. Knopf, 1963. xv, 709, x
s. ; 24 cm. İçindekiler: Asia Minor, Greece and Italy : the classical
world and its background — India, China and elsewhere — Britain
and Europe — America.(A.VI/3916).

YAKİMOVA, E. V.: *Obzor teoriiya sotsial'nın predstavleniy v sotsialnoy
psihologii : diskussii 80-h-90-h godov* / E. V. Yakimova ; ed. M. P.
Gapoçka. — Moskova : Rossiyskaya Akademiya Nauk Institut Nauçnoy
İnformatsii Po Obşestvennim Naukam, 1996. 115 s. ; 20 cm.
(A.VI/3827).

YALÇIN, EMİN: *Türkmen oymaklarında bir yörük beyi : Rûmi : 1323-1392* /
Emin Yalçın. — 1. bsk. — Ankara : Kültür Bakanlığı Yayınlar Dairesi
Başkanlığı, 2001. xi, 417 s. ; 24 cm. — (Kültür Bakanlığı yayınları ;
2723. Yayınlar Dairesi Başkanlığı Kültür Eserleri dizisi ; 325) ISBN
9751727731 (A.VI/4052).

YAMAMOTO, SUMİKO: *History of protestantism in China : the
indigenization of christianity* / Sumiko Yamamoto. — Tokyo : The
Toho Gakkai, 2000. xiv, 489 s. ; 22 cm. ISBN 4924530077 (A.VI/3556).

YAMAN, ALİ: *Alevilik-bektaşilik bibliyografyası* / Ali Yaman. — 1. bs. —
Mannheim : Alevi-Bektaşî Kültür Enstitüsü, 1998. 351 s. ; 20 cm. —
(Alevi-Bektaşî Kültür Enstitüsü yayınları ; 1) (A.VI/3190).

- Yapı Kredi Sermet Çifter Araştırma Kütüphanesi nadir eserler kataloğu* / haz. Kasım Çelik. — 1. bsk. — İstanbul : Yapı Kredi, 2002. xi, 159 s. : res. ; 24 cm. — (Yapı Kredi yayınları ; 1635) ISBN 9750804155 (A.VI/3858).
- YARMAN, ARSEN: *Osmanlı sağlık hizmetlerinde Ermeniler ve Surp Pırgıç Ermeni Hastanesi tarihi* / Arsen Yarman ; ed. Ali Çakmak. — 1. bs. — İstanbul : Surp Pırgıç Ermeni Hastanesi Vakfı, 2001. xiii, 866 s. : res. (kimi rnk.) ; 33 cm. ISBN 9759771101 (B.I/2276).
- YASSAVİ, HOCA AHMET: *Hikmetter* / Hoca Ahmet Yassavi. — Almatı : Atamūra, 1995. 126 s. ; 16 cm. ISBN 5615014326 (A.VI/3485).
- Yaşayan tarihi ve kültürel askeri yapılar* / haz. Nurettin Yıldırım, Leyla Tekkollu. — Ankara : MSB İnşaat Emlâk Dairesi Başkanlığı, 2001. xvi, 679 s. : rnk. res. ; 31 cm. ISBN 9756786078 (B.I/2312).
- YAZBERDİYEW, A.: *Gündogar metbeçiligi we köne Türkmen basma kitapları* / A. Yazberdiyew. — Aşgabat : [yayl.y.], [19??]. 628-653 ss. ; 24 cm. (A.VI/3504).
- YAZICI, NESİMİ: *İlk Türk-islâm devletleri tarihi* / Nesimi Yazıcı. — 1. bsk. — Ankara : Türkiye Diyanet Vakfı, 2002. xiii, 447 s. ; 24 cm. — (Türkiye Diyanet Vakfı yayınları ; 315) ISBN 9753893833 (A.VI/3647).
- YAZICI, SEYFETTİN: *Temel dinî bilgiler : itikad, ibadet, ahlâk, siyer* / Seyfettin Yazıcı. — 8. bsk. — Ankara : Diyanet İşleri Başkanlığı, 1993. xiv, 290 s. ; 24 cm. — (Diyanet İşleri Başkanlığı yayınları ; 301. Meslekî Kitaplar ; 29) ISBN 9751902819 (A.VI/3524).
- YAZICIOĞLU, HULUSİ: *Küçük Osmanlı'nın öyküsü Safranbolu tarihi* / Hulusi Yazıcıoğlu. — İstanbul : Şa-To, 2001. 291 s. ; 20 cm. — (Şa-To Türkiyat ; 7) (A.VI/3332).
- YEDİYILDIZ, BAHAEDDİN: *Ordu yöresi tarihinin kaynakları* / Bahaeddin Yediylidiz, Ünal Üstün. — Ankara : Türk Tarih Kurumu, 2002. ... c. : 1 katl. hrt. ; 29 cm. — (AKDITYK Türk Tarih Kurumu yayınları ; XXVII. Dizi - Sa. 1a. Türkiye'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihini Sondaj Metoduyla Araştırma Grubu Kaynak yayın dizisi no ; Ordu-2) İçindekiler: 1.c.: 1455 tarihli tahrir defteri — 2.c.: 1485 tarihli tahrir defteri. ISBN 9751605032 (tk.) (B.I/613).
- YERASIMOS, STÉPHANE: *Hommes et idées dans l'espace Ottoman* / Stéphane Yerasimos. — 1. impression. — İstanbul : Isis, 1997. vi, 475 s. ; 24 cm. — (Analecta Isisiana ; 29) ISBN 9754281092 (A.VI/3384).

- Yerel medya eğitim seminerleri 2001.* — Ankara : Basın-Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü, 2001. 395 s. ; 24 cm. ISBN 9751929261 (A.VI/3804).
- Yerel tarihçilik, kent, sivil girişim : yerel tarih grupları deneyimi : yerel tarih konferansı Türkiye’de yerel tarihçilik ve sivil bir çaba örneği olarak yerel tarih grupları 16-17 Kasım 2001 / ed. Funda Çelebi.* — İstanbul : Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 2001. xiii, 218 s. ; 24 cm. ISBN 9757306878 (A.VI/3961).
- Yerel yönetimler sempozyumu bildirileri.* — Ankara : TODAİE, 2002. viii, 700 s. ; 24 cm. — (TODAİE yayın no ; 304. Yerel Yönetimler Araştırma ve Eğitim Merkezi yayın no ; 12) ISBN 9757669865 (A.VI/3968).
- Yerli ajanslar ve dış basında Amerika Birleşik Devletleri Başkanı George Bush’un Türkiye ziyareti (20-22 Temmuz 1991).* — [Ankara] : Başbakanlık Basın-Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü, [1991?]. 240 s. ; 28 cm. (B.I/2309).
- YEŞİL, AHMET: *Türkiye Cumhuriyeti’nde ilk teşkilâtli muhalefet hareketi : Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası / Ahmet Yeşil.* — 1. bsk. — Ankara : Cedit Neşriyat, 2002. 525 s. ; 24 cm. — (Umumî Neşriyat numarası ; 5. Araştırma/İnceleme serisi ; 3) Yazarın tezi (Doktora-Hacettepe Üniversitesi)’ne bağlı olarak. ISBN 9757352055 (A.VI/3630).
- YEŞİL, AHMET: *Türkiye’de çok partili siyasî hayata geçiş / Ahmet Yeşil.* — 2. bsk. — Ankara : Kültür Bakanlığı Yayınlar Dairesi Başkanlığı, 2001. xiv, 229 s. ; 20 cm. — (Kültür Bakanlığı yayınları ; 897. Yayınlar Dairesi Başkanlığı Kültür Eserleri dizisi ; 114) ISBN 975170314X (A.VI/4046).
- YILDIZ, YAVUZ GÖKALP: *Global stratejide Ortadoğu : krizler sorunlar ve politikalar / Yavuz Gökalp Yıldız.* — İstanbul : Der Yayınları, 2000. xvi, 232 s. ; 20 cm. — (Der yayınları ; 289) ISBN 9753532180 (A.VI/3313).
- YILMAZ, HASAN: *Medeniyetin izinde : Yunanistan’dan Almanya’ya adım adım Balkanlar ve Avrupa / Hasan Yılmaz, Nihat Kaşıkçı.* — 1. bsk. — Ankara : Kültür Bakanlığı Yayınlar Dairesi Başkanlığı, 2001. xiv, 314 s. ; 20 cm. — (Kültür Bakanlığı yayınları ; 2618. Yayınlar Dairesi Başkanlığı Kültür Eserleri dizisi ; 295) ISBN 9751727162 (A.VI/4047).
- YILMAZ, LEYLA: *Antalya : bir ortaçağ Türk şehrinin mimarlık mirası ve şehir dokusunun gelişimi : 16. yüzyılın sonuna kadar / Leyla Yılmaz.*

- Ankara : Türk Tarih Kurumu, 2002. ix, 163, yak. 250 s. : rnk. res. ; 29 cm. — (AKDTYK Türk Tarih Kurumu yayınları ; VI. Dizi - Sa. 62) ISBN 9751614953 (B.I/2319).
21. *yüzyılın eşiğinde Türk dış politikası* / ed. İdris Bal ; yayıncı ve genel yay. yönetmeni M. Faruk Bayrak ; yay. koordinatörü ve ed. Rana Gürtuna. — 1. bsk. — Bursa : Alfa, 2001. xix, 732 s. ; 23 cm. — (Alfa yayınları ; 1042. Dizi no ; 40) ISBN 9753169833 (A.VI/3320).
- XX *gasırının kürenikle tyrkologı Reşit Rehmeti Arat* / oğşturu idarase M. Z. Zakiev... [et al.]. — Kazan : Tatarstan Fenner Akademiese Edebiyet hem Sengat İnstitutı, 2001. 252 s. ; 20 cm. ISBN 5930910308 (A.VI/3935).
- YOUNG, G. M.: *Victorian England : portrait of an age* / G. M. Young. — 2. ed. — London : Oxford University Press, 1967. vii, 219 s. ; 20 cm. (A.VI/3919).
- YUAN-XIN, WANG: *Çin'deki Türk diyalektleri araştırma tarihi* / Wang Yuan-Xin. — Ankara : Türk Dil Kurumu, 1994. xiv, 134 s. ; 24 cm. — (AKDTYK Türk Dil Kurumu yayınları ; 566) (101-134 ss.). ISBN 9751605911 (A.VI/3568).
- YURDAKUL, MEHMED EMİN: *Ey, Turk, uyğon. Şeirilar* / Mehmed Emin Yurdakul ; Türkçadan tarjımacı Tohir Kahhor. — Toşkent : "Ezuvçi", 1997. 63 s. ; 16 cm. — (Turk Duncsi Şeriyatı) ISBN 5825504869 (A.VI/3498).
- Yurt dışında açılan özel öğretim kurumları temsilcileri ikinci toplantısı 3-5 Mart 1997.* — Ankara : Milli Eğitim Bakanlığı Yurt Dışı Eğitim Öğretim Genel Müdürlüğü, 1997. 256 s. ; 24 cm. (A.VI/3530).
- YUSİFOV, YUSİF: *Gedim şerg tarihi. Tarih ihtisası uzre tehsil alan ali mekteb telebeleri üçün derslik* / Yusif Yusifov ; elmi redaktoru İ. H. Nerimanov. — Bakı : Universiteti Neşriyyatı, 1993. 487 s. ; 21 cm. ISBN 580250031X (A.VI/3472).
- YUSUPOVA, Z. A.: *Kurdskiy dialekt avramani : po materialam "divana" saidi* / Z. A. Yusupova. — Moskva : Vostochnaya Literatura RAN, 2000. 151 s. ; 21 cm. ISBN 5020181579 (A.VI/3219).
- YÜCEL, ERDEM: *İslam öncesi Türk sanatı* / Erdem Yücel ; yay. ve yöneten Nezih Başgelen. — İstanbul : Arkeoloji ve Sanat, 2000. 156 s. : res. ; 20 cm. — (Arkeoloji ve Sanat yayınları. Deneme, Eleştiri ve Tarih dizisi ; 22) ISBN 9756899522 (A.VI/3747).

- Yükseköğretim kurumları bilimsel yayınlar kataloğu 1990.* — Ankara : Yükseköğretim Kurulu, 1993. 1510 s. ; 24 cm. (A.VI/3534).
- Yükselen coğrafya yükselen gelecek : Türk Cumhuriyetleri ve Türkiye ilişkileri için ekonomik model arayışı (13 Aralık 1997 - İstanbul).* — 2. bsk. — Ankara : Devlet Bakanlığı, 1999. 171 s. ; 22 cm. ISBN 9751921546 (A.VI/3307).
- ZELLER, EDUARD: *Grek felsefesi tarihi* / Eduard Zeller ; Türkçe'ye çev. Ahmet Aydoğan. — İstanbul : İz, 2001. 368 s. ; 21 cm. — (İz yayıncılık ; 329. İnceleme-Araştırma dizisi ; 80) ISBN 9753554281 (A.VI/3641).
- ZEYREK, YUNUS: *Târih-i Osman Paşa : Özdemiroğlu Osman Paşanın Kafkasya fetihleri (H. 986-988/M. 1578-1580) ve Tebriz'in fethi (H. 993/M. 1585)* / Yunus Zeyrek. — 1. bsk. — Ankara : Kültür Bakanlığı Yayınlar Dairesi Başkanlığı, 2001. xii, 210 s. : rnk. res. ; 24 cm. — (Kültür Bakanlığı yayınları ; 2615. Yayınlar Dairesi Başkanlığı Kültür Eserleri dizisi ; 294) ISBN 9751727723 (A.VI/4056).
- ZIOLKOWSKI, PAUL: *Adampol-Polonezkeuy : colonie polonaise en Asie-Mineure notes historiques* / Paul Ziolkowski. — İstanbul : Isis, 1989. 36 s. ; 20 cm. — (Les Carnets du Bosphore ; 5) ISBN 975428010X (A.VI/3709).

B. DERGİLER

- Acta Antiqua. Academiae Scientiarum Hungaricae XLI, 1-4 (2001).
- Acta Archaeologica. Academiae Scientiarum Hungaricae LII, 1-3 (2001).
- Acta Asiatica: Bulletin of the Institute of Eastern Culture 82 (2002).
- Acta Ethnographica Hungarica XLVI, 3-4 (2002).
- Acta Historiae Artium XLI, 1-4 (1999/2000).
- Adalya V (2001-2002).
- Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi III, 2 (2001).
- Akademik Araştırmalar Dergisi 11 (2001-2002); 12 (2002).
- Akkadica 122 (2001).
- Aksiyon 369 (2001); 376 (2002).
- Altorientalische Forschungen XXIX, 1 (2002).
- Altunköprü: Edebiyat-Kültür-Sanat Folklor Dergisi 1 (2002).

- Amerasia Journal XXVII, 2-3 (2001); XXVIII, 1 (2002).
 The American Historical Review CVI, 5 (2001); CVII, 1-2 (2002).
 American Journal of Archaeology CVI, 1-2 (2002).
 American Schools of Oriental Research. Bulletin 324 (2001); 325 (2002).
 Amme İdaresi Dergisi XXXIV, 4 (2001).
 Ana Dili: Dil ve Eğitim Dergisi 24-25 (2002).
 Anadolu Sanat Dergisi (Anadolu Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi) 12 (2002).
 Anadolu Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi XI, 1-2 (2001).
 Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi= Anadolu University Journal of Social Sciences I, 2 (2001).
 Anas (Museo Nacional de Arte Romano de Mérida) 11-12 (1998-1999).
 Anatolian Studies LI (2001).
 Anayasa Mahkemesi Kararlar Dergisi XXXVII, 1-2 (2002).
 Anayurttan Atayurda Türk Dünyası 21 (2001).
 Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi L, 1-4 (2001).
 Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi LV, 4 (2000); LVI, 3-4 (2001).
 Annales (Université Mentouri Constantine) II (1998); IV (2001).
 Annales: Histoire, Sciences Sociales LVI, 6(2001); LVII, 1-2 (2002).
 Annali della Scuola Normale Superiore di Pisa Serie IV, IV, 1-2 (1999); V, 1 (2000).
 The Annual of the British School at Athens 96 (2001).
 Anthropology Today XVIII, 1-2 (2002).
 The Antiquaries Journal LXXVIII (1998), LXXIX (1999); LXXX (2000); LXXXI (2001).
 Archaeologiai Értesítő CXXV (1998-2000).
 Archäologische Mitteilungen aus Iran und Turan XXXIII (2001).
 Archäologischer Anzeiger 2-3 (2001).
 Archeologia Classica LII, 2 (2001).
 Archeologické Výskumy a Nálezy na Slovensku v Roku 1997-2000.
 Archiv Orientální LXIX, 4 (2001) ; LXX, 1-2 (20002).
 Archivum Eurasiae Medii Aevi XI (2000-2001).
 Arkeoloji ve Sanat 105 (2001); 106-107 (2002).
 Ars Decorativa 20 (2001).
 Ars Orientalis XXXI (2001).
 Asian and African Studies X, 2 (2001).

- Askeri Tarih Belgeleri Dergisi 113 (2002).
 Askeri Tarih Bülteni 52 (2002).
 Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi 18 (2001); 19 (2002).
 Atatürkçü Düşünce 91-92 (2002).
 Athenaeum 1 (2002).
 Avrasya Dosyası 149 (2001) ; 150-154 (2002).
 Avrasya Etüdleri 21 (2002).
 Ayın Tarihi Ekim-Aralık (2001); Ocak-Mart (2002).
 Balkanika Symmeikta 10 (1998).
 Belgeler: Türk Tarih Belgeleri Dergisi XXII, 26 (2001).
 Belgelerle Türk Tarih Dergisi: Dün/Bugün/Yarın 58-59 (2001); 60-61 (2002).
 Bericht der Römisch-Germanischen Kommission 81 (2000).
 Biblica LXXXII, 4 (2001); LXXXIII, 1 (2002).
 Bibliotheca Orientalis LVIII, 5-6 (2001); LIX, 1-2 (2002).
 Bildung und Wissenschaft (Education and Science) 3-4 (2001).
 Bilge 31 (2001).
 Bilig: Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi 20-21 (2002).
 Bilim Dergisi (Kara Harp Okulu) XII, 1-2 (2002).
 The Bodleian Library Record XVII, 3-4 (2001).
 Bollettino di Archeologia 37-38 (1996).
 The British School at Athens 2000-2001.
 Budapest Studies in Arabic 23 (2001).
 Bulgarian Historical Review 3-4 (2001).
 Le Bulletin (Association des Anciens Eleves) Octobre (1998); Avril-Octobre (1999); Avril-Novembre (2000); Avril - Octobre (2001); Avril (2002).
 Bulletin de Correspondance Hellénique CXXV, 1 (2001).
 Bulletin d'Études Orientales LII (2000).
 Bulletin d'Information 27 (2001).
 Bulletin des Musées Royaux d'Art et d'Histoire LXX (1999).
 Bulletin of the Ancient Orient Museum XXI (2000).
 Bulletin of the National Museum of Ethnology XXVI, 2 (2001).
 Bulletins et Mémoires de la Société d'Anthropologie de Paris XIII, 1-2 (2001).
 Bülten (Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu) XIV, 42-44 (2001); XV, 45 (2002).

- Byzantine and Modern Greek Studies XXV (2001).
 Byzantinische Zeitschrift XCIV, 2 (2001).
 Byzantion LXXI, 2 (2001).
 Cahiers de Civilisation Médiévale XLIV, 176-176B (bibliographie) (2001);
 XLV, 177 (2002).
 Les Cahiers de Tunisie XLIX, 177-178 (1997).
 Central Asiatic Journal XLVI, 1-2 (2002).
 Complutum 12 (2001).
 Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi V, 1-2 (2001).
 Çağdaş Eğitim 271 (2000).
 Çağdaş Yerel Yönetimler X, 4 (2001); XI, 1 (2002).
 Divân İlmi Araştırmalar 11 (2001).
 Doğu Batı : Düşünce Dergisi 17 (2001-2002); 18 (2002).
 Dönemeç 59 (2001); 62-65 (2002).
 EKEV Akademi Dergisi III, 2 (2001); 10-11 (2002).
 East European Quarterly XXXV, 4 (2001); XXXVI, 1 (2002).
 Ege Eğitim Dergisi= Ege Journal of Education I, 2 (2002).
 Eğitim Bilimleri Dergisi (Marmara Üniv. Atatürk Eğitim Fakültesi) 11
 (1999).
 The Encyclopaedia of Islam XI, 185-186 (2001); Index of Proper Names to
 Volumes I-X and to the Supplement, fascicules 1-6; XI, 187-188
 (2002).
 Enformasyon Bülteni 76 (2001); 77-78 (2002).
 Epigraphica Anatolica XXXIII (2001).
 Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi 17 (2001).
 Ermeni Araştırmaları= Armenian Studies 3-4 (2001).
 Ethnology XL, 3-4 (2001).
 Études Balkaniques XXXVII, 1-4 (2001); XXXVIII, 1 (2002).
 Expedition XLIII, 3 (2001); XLIV, 1 (2002).
 The Florida Anthropologist LV, 1 (2002).
 Fondation Max Van Berchem. Bulletin 15 (2001).
 Fornvännern. Journal of Swedish Antiquarian Research XCVI, 1-4 (2001) ;
 XCVII, 1 (2002).
 GAP Review 15 (2001).
 Genova XLIX (2001).
 Germania LXXIX, 2 (2001).
 Godišnjak Pravnog Fakulteta u Sarajevu XLIV (2001).

- Gurbansoltan Eje 11-12 (2001); 1-4 (2002).
- Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi= Hacettepe University Journal of Faculty of Letters XVIII, 2 (2001).
- Hadashot Arkheologiyot 113 (2001).
- Harvard Journal of Asiatic Studies LXI, 2 (2001).
- Hebrew Union College Annual LXX-LXXI (1999-2000).
- Hesperia: Journal of the American School of Classical Studies at Athens LXX, 4 (2001) ; LXXI, 1 (2002).
- Hethitisches Wörterbuch 15 (2001).
- Hindistan Türk Tarihi Araştırmaları= The Journal of Indo-Turcica 1 (2001).
- Hindistan'a Bakış Aralık (2001); Ocak-Nisan (2002).
- Historical Abstracts annual index LII, 6 (2001).
- Historical Research: Bulletin of the Institute of Historical Research LXXV, 187 (2002).
- L'Homme: Revue Française d'Anthropologie 161-162 (2002).
- İlmî Araştırmalar 12 (2001).
- Index Islamicus 1-3 (2001).
- The Indian Historical Review XXIV, 1-2 (1997-98); XXV, 2 (1999); XXVI (1999).
- Institute for the History of Arabic Science. Newsletter 72 (2002).
- International Bibliography of Historical Sciences LXVI (1997).
- International Journal of Anthropology XVI, 4 (2001),
- International Journal of Middle East Studies XXXIV, 1-2 (2002).
- Iran: Journal of the British Institute of Persian Studies XXXIX (2001).
- Der Islam LXXVIII, 2 (2001).
- Islamic Law and Society VIII, 3 (2001); IX, 1 (2002).
- Islamic Studies special issue: Jerusalem XL, 3-4 (2001); XLI, 1 (2002).
- Israel Exploration Journal XLVIII, 1-4 (1998); XLIX, 1-4 (1999); L, 1-4 (2000); LI, 1-2 (2001).
- The Israel Museum Journal XIX (2001); XX (2002).
- İstanbul (Tarih Vakfı) 40 (2002).
- Jandarma Eğitim Dergisi 20 (2001); 21 (2002).
- Journal Asiatique 289, 1 (2001).
- Journal of Archaeological Science XXVIII, 12 (2001); XXIX, 1-3 (2002).
- Journal of Asian and African Studies 60 (2000).
- Journal of Asian History XXXV, 2 (2001).

- Journal of Cuneiform Studies LIII (2001).
 Journal of Islamic and Near Eastern Law (UCLA) I, 1 (2001-2002).
 Journal of Islamic Studies XIII, 1 (2002).
 Journal of Palestine Studies XXX, 3-4 (2001); XXXI, 1 (2001).
 Journal of the American Oriental Society CXXI, 4 (2001).
 Journal of the Economic and Social History of the Orient XLIV, 3-4 (2001); XLV, 1 (2002).
 Journal of the History of Biology XXXV, 1 (2002).
 Journal of the Pakistan Historical Society XLIX, 4 (2001).
 The Journal of the Royal Anthropological Institute, incorporating MAN VII, 4 (2001); VIII, 1 (2002).
 Journal of the Royal Asiatic Society XII, 1 (2002).
 Journal of Turkish Studies= Türklük Bilgisi Araştırmaları XXV (2001); XXVI, 1-2 (2002).
 Kadmos XL, 1 (2001).
 Kardaşlık: Kültür Sanat Edebiyat ve Folklor Dergisi 12 (2001); 13 (2002).
 Keesing's Record of World Events XLVII, 11-12 (2001); XLVIII, 1-4 (2002) ; names index no: 2 (2001) ; subject index S2 (2001).
 Kıryat Sefer LXXI, 1 (2001).
 Koreana: Korean Art and Culture XV, 4 (2001).
 Kubbealtı Akademi Mecmuası 2 (2002).
 Kulturchronik 5-6 (2001); 1-2 (2002).
 Kutadgubilig 1 (2002).
 Letopis na Makedonskata Akademija 1999.
 Levant XXXIV (2002).
 Levante XLVIII, 1-3 (2001).
 Livres et Revues d'Italie XLIII, 1-2 (2000).
 Ljetopis Hrvatske Akademije 104 (2000).
 Madrider Mitteilungen XLII (2001).
 Makedonika XXXII (1999-2000).
 Makedonski Pregled= Macedonian Review XXIV, 3-4 (2001).
 Maliye Dergisi 138 (2001); 139 (2002).
 Manuscripta Orientalia VII, 4 (2001).
 Medioevo Saggi e Rassegne XXII (1997).
 Memoirs of the American Academy in Rome XLV (2000).
 Mésogeios 13-14 (2001); 15 (2002).
 The Metropolitan Museum of Art. Bulletin LIX, 2 (2001); LIX, 3-4 (2002).

- The Middle East Journal LVI, 1 (2002).
- Middle East Studies Association Bulletin XXXV, 2 (2001).
- Middle Eastern Studies XXXVIII, 1 (2002).
- Milli Eğitim Vakfı Dergisi 52-53 (2001).
- Milliyet Sanat 513 (2001); 516-519 (2002).
- Mimarlık 302 (2001); 303-304 (2002).
- Mitteilungen (Dokumentationsarchiv des Österreichischen Widerstandes) 155-156 (2002).
- Mitteilungen der Anthropologischen Gesellschaft in Wien CXXX-CXXXI (2000-2001).
- Mitteilungen des Deutschen Archaeologischen Instituts, Roemische Abteilung CVII (2000).
- Al-Mu'arikh al-Arabi= Journal of Arab Historians 60 (2001).
- Müdafaa-i Hukuk 29 (2000); 30-39 (2001).
- Müteferrika 20 (2001).
- Name-i Aşina: Ortak Kültür Mirasının Arayışında 1 (2001).
- Near Eastern Archaeology LXIV, 1-2 (2001).
- Newsletter (IRCICA) 56-57 (2001).
- Newsletter for the History of Science in Southeastern Europe 4-5 (2001).
- Numen: International Review for the History of Religions XLIX, 1-2 (2002).
- OCIS News 31 (2002).
- Opuscula Atheniensia XXV-XXVI (2000-2001).
- Opuscula Romana XXV-XXVI (2000-2001).
- Orient. Deutsche Zeitschrift für Politik und Wirtschaft des Orients XLII, 1-4 (2001).
- Orient. Report of the Society for Near Eastern Studies in Japan XXXVI (2001).
- Orientalia LXX, 3-4 (2001); LXXI, 1 (2002).
- Oriente Moderno XX (LXXXI), 2-3 (2001) ; quaderni XX (LXXXI), 3 (2001).
- Origini XXIII (Nuova Serie II) (2001).
- Orkun 47-52 (2002).
- Osmanlı Araştırmaları= The Journal of Ottoman Studies XXI (2001).
- Österreichische Osthefte XLIII, 1-3 (2001).
- Österreichische Zeitschrift für Volkskunde LVI (105), 1 (2002).
- Perceptions. Journal of International Affairs VI, 4 (2001-2002); VII, 1 (2002).

- Perla IV, 2-4 (1999); V, 1 (2000).
- Polis Bilimleri Dergisi= Turkish Journal of Police Studies II, 7-8 (2000); III 1-4 (2001).
- Prilozi= Contributions XXX, 1-2 (1999); XXXI, 1 (2000).
- Proceedings of the Society of Antiquaries of Scotland CXXX, 1-2 (2000).
- Pusula (Deniz Harp Okulu) 50 (2000).
- Quarterly Journal on Language and Literature in ECO Region of Asia I, 3 (2001).
- Quarterly West 53 (2001-2002).
- Rassegna Storica del Risorgimento LXXXVIII, 4 (2001) ; supplemento IV (2001); LXXXIX, 1 (2002).
- Reallexikon der Assyriologie und Vorderasiatischen Archäologie IX, 7-8 (2001).
- Review (Fernand Braudel Center) XXIV, 4 (2001); XXV, 1 (2002).
- Ruperto Carola 1 (2002).
- Russia and the Moslem World 11-12 (113-114) (2001); 1-5 (115-119) (2002).
- SIHMED. Lettre de Liasion (Société Internationale des Historiens de la Méditerranée) 1-2 (1997); 3 (1998); 4 (1999); 5-6 (2000); 7-8 (2001).
- Sayıştay Dergisi 39 (2000); 40 (2001).
- School of Oriental and African Studies. Bulletin LXV, 1 (2002).
- Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 12 (2001).
- Silahlı Kuvvetler Dergisi 372 (2002).
- Slovenská Archeologia XLVII, 1-2 (1999); XLVIII, 1 (2000).
- Sosyal Bilimler Dergisi= Journal of Social Sciences (Afyon Kocatepe Üniversitesi) III, 2 (2001).
- Sosyal Bilimler Dergisi= Journal of Social Sciences (Fırat Üniversitesi) XII, 1 (2002).
- Sosyal Bilimler Dergisi= The Social Sciences Review (Uludağ Üniversitesi) II, 2 (2000-2001).
- Sosyoloji Dergisi (Ege Üniversitesi) 8-9 (2001).
- Speculum: A Journal of Medieval Studies LXXVII, 1-2 (2002).
- Stratejik Araştırmalar Dosyası 6 (2000); 7-8 (2001).
- Studi Classici e Orientali XLVII, 1 (1999).
- Studi Micenei ed Egeo-Anatolici XLIII, 2 (2001).
- Studia Islamica 90-91 (2000); 93 (2001).
- Studies in Bibliography and Booklore XXI (2001).
- Südosteuropa Mitteilungen XLI, 3-4 (2001); XLII, 1-2 (2002).

- Syria LXXVII (2000).
 Századok CXXXV, 6 (2001); CXXXVI, 1-2 (2002).
 Tarih: Türk Dünyası Tarih ve Kültür Dergisi 181-183 (2002).
 Tarih incelemeleri Dergisi (Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi) XVI (2001).
 Tarih ve Düşünce 24 (2001).
 Tarih ve Toplum XXXVII, 217-222 (2002).
 Tel Aviv: Journal of the Institute of Archaeology of Tel Aviv University XXVIII, 2 (2001).
 Tepekule Tarih: Yerel Tarih Araştırmaları Dergisi 2 (2000).
 Toplum ve Bilim 91 (2001-2002) ; 92 (2002).
 Toplumsal Tarih 96 (2001); 97-100 (2002).
 Toyo Bunko Nenpo 12.
 The Toyo Gakuho: The Journal of the Research Department of the Toyo Bunko LXXXIII, 1-3 (2001).
 Történelmi Szemle XLII, 3-4 (2000).
 The Tōyōshi-Kenkyū: The Journal of Oriental Researches LX, 3-4 (2001).
 The Turkish Studies Association Bulletin XXV, 1 (2001).
 The Turkish Yearbook of International Relations= Milletlerarası Münasebetler Türk Yılığы XXIX (1999); XXX (2000).
 Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi (Ege Üniversitesi) X (2001).
 Türk Dünyası Araştırmaları 136 (2002).
 Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi 12/1 (2001).
 Türk Hukuk 65-67 (2002).
 Türk Kültürü 464 (2001); 465-467 (2002).
 Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi 5 (2001).
 Türk Yurdu XXII, 173-178 (2002).
 Türk Yurdu (Tutibay Yay.) VIII (15-1) (1924-1925); IX (16-2) (1925); X (17-3) (1925-1926); XI (18-4) (1926); XII (19-20/5-6) (1927-1928); XIII (21-7) (1928); XIV (22-8) (1928); XV (23-9) (1929); XVI (24-10) (1929-1930); XVII (25-26/11-12) (1930-1931).
 Türkiyat Araştırmaları Dergisi (Selçuk Üniversitesi) 10 (2001).
 Türkiye Günlüğü 67 (2001).
 Türkmenistanda İlim ve Teknika 8-12 (2001); 1-2 (2002).
 Ulster Journal of Archaeology LIX (2000).
 Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi XIV, 1 (2001).
 Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi= The Review of the Faculty of Divinity University of Uludağ X, 2 (2001).

- Vakıf ve Kültür Dergisi II, 7 (2002).
- Vestnik Drevney İstorii 4 (239) (2001); 1 (240) (2002).
- Vjesnik (Hrvatske Akademije Znanosti i Umjetnosti) IX, 1-4 (2000).
- Voice of Atatürk 17 (2002).
- Voprosi İstorii 1-5 (2002).
- Die Welt des Islams XLI, 3 (2001); XLII, 1 (2002).
- Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes XCI (2001).
- Yakamoz 24 (2001); 25 (2002).
- The Yale Review XC, 1-2 (2002).
- Yapı 242-247 (2002).
- Yeni Avrasya 12 (2001).
- Yeni Batı Trakya Dergisi 169 (2001); 170-171 (2002).
- Yeni Türkiye 42 (2001).
- Yeniden Müdafaa-i Hukuk 33/2-39/8 (2001).
- Yenises 75-76 (2002).
- Zbornik. Odsjeka za Povijesne Znanosti Zavoda za Povijesne i Društvene Znanosti (Hrvatske Akademije Znanosti i Umjetnosti) XVIII (2000).
- Zeitschrift für Assyriologie und Vorderasiatische Archäologie XCI, 2 (2001).
- Zeitschrift für Balkanologie XXXVII, 1 (2001).
- Zeitschrift für Geschichte der Arabisch - Islamischen Wissenschaften XIII (1999-2000); XIV (2001).
- Zeitschrift für Kulturaustausch LI, 4 (2001); LII, 1 (2002).
- Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik 137 (2001); 138 (2002).
- Zeitschrift für Schweizerische Archäologie und Kunstgeschichte LVIII, 4 (2001); LIX, 1 (2002).
- Zion LXVI, 4 (2001); LXVII, 1 (2002).

İngilizce Özetler:

AYNUR ÖZFIRAT: 2nd-Millennium B.C.E. Tumuli in Yüksek Yaylası in Eastern Anatolia (pp. 343-356).

Tumuli were encountered in the course of a field survey in the Kars area. Though the existence of burial mounds in the village of Küçük Çatma (Maly Pergit) in the province of Kars was already known, no information has heretofore been available on the distribution of barrows in northeastern Anatolia.

The first locale in which tumuli were encountered was Suluçem, which yielded six in all. The most promising of these barrows, whose mounds are composed of a mixture of rock and soil, are those designated numbers IV and VI. At the foot of the central tumulus (no. IV) are situated some smaller barrows. Some painted artifacts were recovered from a pit dug by grave robbers. Tumulus VI, suffering the effects of major depredation by grave robbers, has been reduced to the state of an open quarry. Photographs taken at this time reveal the existence of painted pottery and a stone sarcophagus containing a single skeleton. In terms of both structure and ceramics, the Suluçem barrows exhibit similarities to the Tazekent and Sevan-Üzerlik cultures concentrated in Azerbaijan and Armenia.

The second area was Nurettin, which boasts one large mound indicating the former existence of a settlement site and three barrows (nos. I-III). The local villagers have robbed Tumulus II has been robbed by the local villagers and from the pit they dug on the northeast side of the peak painted pottery was recovered. Appearing on the south slope is an area irregular in plan, carved out of the soil which has become rocklike. A few painted potsherds were recovered from the mound of excavated soil located before the entrance. The Nurettin ceramics display an exact parallel to material from Northwestern Iran and conform to the Van-Urmiye culture.

The barrows examined appear to belong to the Middle Bronze Age, that is, the first half of the 2nd millennium B.C.E. The unexpected occurrence of tumuli in northern Transcaucasia in the mid-3rd millennium B.C.E. suggests that this was the result of migration from the north, where this tradition possesses a deeply rooted past. The type of burial custom associated with tumuli seems to have been disseminated throughout the whole of

Transcaucasia and Northeastern Anatolia in the first half of the 2nd millennium B.C.E. The Suluçem and Nurettin tumuli appear to be related to this second stage of dissemination.

BİNNUR GÜRLER: *A Hydria from Metropolis* (pp. 357-362)

Entered under the inventory number 9/23/91 in the Ephesus Museum, a hydria (of *lagynos* type) of white body was recovered in the ancient city of Metropolis in the course of scientific excavation work conducted by Prof. Dr. Recep Meriç since 1989. The find spot of the hydria was located in a layer dated by coins in the north section of the city stoa. Two bronze Ephesian coins found in the same layer support a dating of 280-58 B.C.E. This time interval is significant for white-body ceramics; for it represents a date earlier than that of the white-body ceramics at Priene, Pergamon, and Ephesus. The ceramic jug, whose painted decoration is executed in dark colors on a white ground is an innovation of the Hellenistic period, a kind of decoration prevalent in the Mediterranean. At the same time, comparisons confirm that the plastic figure on the handle is a type continued from the Late Classical period. The horizontal handles, which curve toward the body, display influence of 3rd-century Ptolemaios. Handles of this type are supposed to have emerged either through Ptolemaios influence in Anatolia or they may be an indigenous Anatolian feature.

MUAMMER GÜL: *Battalık, a Sistem of Exile among the Egyptian Memluks, and Jerusalem* (pp. 363-370)

Jerusalem has been seeming to be a banishment place from the early Islamic period to the Mamluk period. Jerusalem features prominently in the Mamluk period as a place to which individuals were sent when *battal*. *Battal* meant being on the inactive. In the Mamluk period it was normally applied to men in the military sphere but not exclusively. The term could be used of administrative.

An individual could receive this status because he was out of favour. For *battal* why Jerusalem was so often selected? It was clearly deemed preferable to other place, such as Mecca or Tarsus, and people requested transfer to Jerusalem. And in the Mamluk period an *amir* sent to Jerusalem could paradoxically be appointed to the superintendency of the Harams.

In short, the administrative concept of the Mamluk for Jerusalem was based on the *battal* application.

NICOLE KANÇAL-FERRARİ: *A Royal Mosque and Cemetery: the Hansaray Graveyard in Bahçesaray, the Capital of the Crimean Khanate* (pp. 371-420)

This study is devoted to a discussion of the Hansaray graveyard, which faces the constant threat of imminent ruin. The inventory presented of the epitaphs of both the existent and now lost stones bear critical importance, particularly to historians and students of literature. Besides the text of the epitaphs, the formal qualities of the gravemarkers and their style are also exposed here for the first time in detail. The gravestones presented will serve to inform scholars of Turkic and Islamic art in their investigation into the cultural and artistic relations between the Crimea and Central Asia and between the Crimeans and the Ottomans.

Hansaray in Bahçesaray constitutes the sole instance of a palace, mosque, and graveyard in the same complex. No cemetery or funerary monument is situated on the grounds of an Ottoman sultanic palace. So far as is known, this holds true also for all Turko-Islamic palaces. Exceptionally, however, the Shirvanshah Palace in Baku and the Ishak Pasha Palace in Doğubayezit in Anatolia include *kumbets*, or tomb structures with a pyramidal covering, in the palace compound.

This cemetery, with its variety and diversity of styles and its rich repertoire of forms and ornamentation is a mirror of the cultural milieu of the Crimean Khanate. On the one hand, the tombs exhibit a faithfulness to Central Asian and ancient Turkic traditions and, on the other hand, the gravestones of the Giray dynasty are symbolic of their near affinity to Ottoman art. These tombs are the best examples of the close ties existing between the Crimean Khanate and the Ottoman Empire.

DENİZ KARAMAN: *An Economic Analysis of the kâzâ of Ayaş in the 16th Century* (pp. 421-501).

The author subjects the *kâzâ* of Ayaş in the 16th century to a treatment in economic terms and also takes a look at the timar system and the foundation of the agrarian economy in the context of the sultanic statutes. As in all other similar studies, the topics taken up include the household, demographic categories (*çift*, *bennak*, *mücerred*), agricultural production (such as grain, fruits and vegetables, and rice), animal husbandry (bees, sheep, fish).

The basic sources for the study were first and foremost the imperial survey registers (*tahrir defteri*). These registers when read in conjunction with the statutory codes draw the scholar's attention to certain aspects. The principal aspects stressed by the author are the status of 'bachelor,' or *mücerred*, the imperial fief, or *hassa çiftlik*, and rice-growing (*çeltik*). The 16th-century surveys were conducted during the reigns of Süleyman I and Selim II and which comprehended the entire realm. When the demographic category of *mücerred* is examined, it can be noted that under Süleyman I, while those bearing this status are recorded in the register, these individuals are not assessed taxes; whereas under Selim II only those *mücerred* who possessed the capacity to pay taxes are recorded. This distinction should be observed when conducting demographic studies.

When the statutes regarding the military-administrative districts (*sancak*) published by Ömer Lûtfi Barkan are studied along with the survey data, the meaning of certain entries or their differences become evident. For example, in the case of an actual *hassa çiftlik*, it is denoted by the term *hassa* and no taxation amount is indicated; but when the amount imposed for the taxes *öşür* and *resim* is noted, it implies that the land grant has lost the character of an imperial fief. The variations exhibited in the *çeltük* entries are also noteworthy. The entries recorded variously as *hasıl-ı çeltük*, *an çeltük*, *öşr-i çeltük*, and *hassa çeltük* point to differences in the administration of production or distribution.

AHMET YAŞAR OCAK: *Ottoman-Safawid Relations (16th-17th cc) in the Light of Both Ottoman Sources and Modern Turkish Historiography* (pp. 503-516).

The rivalry and struggle between the Safawid polity founded in the early 16th century and the Ottoman Empire can be quite easily detected in the sources of both parties. The following article is limited to a presentation of the nature of the information furnished by Ottoman sources concerning their contention and conflict and a brief description of the nature of these sources.

Following a survey of the chief various types of sources (archival records, diplomatic correspondence, manuscripts with miscellaneous contents, chronicles, and various unofficial treatises), the author turns his attention to the approach adopted by modern Turkish historiography. The writer

concludes that Ottoman-Safawid relations appear to have been largely overlooked in Turkish historiography and that the existing works seldom utilize Persian sources.

İSMAYİL MUSA: *The 1921 Moscow-Kars Treaty as Reflected in Azerbaijani and Russian Records and the Issue of Territorial Integrity in Northern Azerbaijan* (pp. 517-529).

The article deals with the subject of the 1921 Moscow-Kars Treaty (1921) and the issue of territorial integrity in Northern Azerbaijan and presents a collected overview of Azerbaijani and Russian sources.

Aspects studied include the political diplomatic relations between the Soviet Union and the Republic of Turkey and the degree of importance assigned by Turkey to the territorial integrity of Azerbaijan; and the efforts and other issues in this regard were broadly considered, based on a quantity of archival records. Also touched on in this article are such leading issues vis-à-vis the Moscow-Kars Treaty as the Armenian position and the actions taken by the Soviet government and Armenia.

YÜCEL GÜÇLÜ: *Nyon Conference of 1937 on the Prevention of Piratical Acts in the Mediterranean and Turkey* (pp. 531-547).

In August 1937 indiscriminate attacks upon merchant ships in the Mediterranean by unidentified submarines had begun. Most alarming for Turkey, some of these submarines were operating inside the Straits.

On 10-14 September 1937 an international conference, on the initiative of Britain and France, was organised at Nyon for ending the existing state of insecurity in the Mediterranean. On 14 September, it was agreed that pirate submarines should be counter-attacked and destroyed. Turkey promised to provide bases for the patrolling vessels. Turks were also responsible for patrols in the Dardanelles.

The outcome of the conference was welcomed by Atatürk, whereas İnönü's reaction was mixed, i.e. one of criticism and praise. Turkey, on Atatürk's instructions, co-operated fully in the international patrol set up by the conference to suppress pirate submarines. But İnönü showed caution over the agreement, apprehending about a war with Italy.

The measures agreed upon at Nyon proved effective. Submarine piracy quickly disappeared. By its signature of the Nyon Agreement, Turkey

stressed its interest in preserving the status quo and the principle of collective security. It was therefore drawn towards closer co-operation with Britain and France. The trend towards rapprochement was reciprocal, since these two countries also needed Turkey's co-operation.

REFİK DURU: *Preliminary Report for the Years 2000 and 2001 on the Excavations at Bademağacı* (pp. 549-594).

The excavation work at Bademağacı during the Years 2000 and 2001 was continued primarily on Clearing A in the north half of the site mound. Investigation into the church situated at the peak was completed in the year 2000. In the excavation season of 2001, work was begun on a newclearing (Clearing D) measuring 10 x 20 m, situated in the area between Clearing A and the church.

Increasing the depth of the excavation of Clearing A the ground level was reached at -8.7 m. At the conclusion of the investigation in the central portion of the tumulus a total of 12 structural levels of Early Neolithic Age (ENA) settlements were identified. At the earliest structural level, ENA 9, no construction remains were recovered. At ENA Level 8, a hardened floor made of lime and mortar was encountered. No structure of any kind was associated with this surface. In the settlements in the upper ENA structural levels (4B, 4A, 4, 3A, 3, and 2) a single chamber dwelling type with mud-brick walls and an interior oven, of which a great number of structures on identical plan were uncovered. The recovery among the debris of ENA 2 structural level of a wall fragment with red painted decoration may be interpreted as an indication that certain buildings possessed a privileged status.

ENA settlement were rich in terms of ceramics and small finds. Particularly a mother goddess figure from the late phases of the ENA and two seals (*pintadera*) made of clay. Extreme significance is assigned to the goal of understanding the relations between the Neolithic at Bademağacı Neolithic and at the sites of Hacılar, Höyücek, and Çatal Höyük.

Early Bronze Age (EBA) settlements were located by executing small-scale soundings. EBA 5, EBA 4, EBA 3 settlements displayed no advances in regard to their architecture.

The digging to enlarge Clearing A on the south side led to the recovery of some types of ceramic made on the wheel and of a group of metal finds,

which may be assigned to the last stages of the EBA and Middle Bronze Age (MBA) on the basis of comparative material. Because no architectural remains have yet come to light in the EBA III and MBA settlements in Clearing A, it becomes necessary to explain the presence of finds of this late phase by adducing that they were somehow introduced from the settlements in the unexcavated portions of the tumulus.

C O N T E N T S

Articles and Studies:

Page

ÖZFIRAT, AYNUR: 2nd-Millennium B.C.E. Tumuli in Yüksek Yaylası in Eastern Anatolia (with 24 illustrations)	343
GÜRLER, BİNNUR: A Hydria from Metropolis (with 1 illustration, 1 drawing)	357
GÜL, MUAMMER: <i>Battallık</i> , a System of Exile among the Egyptian Mamluks, and Jerusalem	363
FERRARİ, NICOLE-KANÇAL: A Royal Mosque and Cemetery: the Hansaray Graveyard in Bahçeşaray, the Capital of the Crimean Khanate" (with 16 illustrations, 1 plan)	371
KARAMAN, DENİZ: An Economic Analysis of the <i>kâzâ</i> of Ayaş in the 16 th Century	421
OCAK, AHMET YAŞAR: Ottoman-Safawid Relations (16th-17th cc) in the Light of Both Ottoman Sources and Modern Turkish Historiography	503
MUSA, İSMAYİL: The 1921 Moscow-Kars Treaty as Reflected in Azerbaijani and Russian Records and the Issue of Territorial Integrity in Northern Azerbaijan	517
GÜÇLÜ, YÜCEL: The Nyon Conference of 1937 on Checking Acts of Piracy in the Mediterranean and Turkey	531
DURU, REFAİK: Preliminary Report for the Years 2000 and 2001 on the Excavations at Bademağacı" (with 53 plates)	549

Book Reviews:

FEİGL, İNANÇ: Artem Ohandjanian: <i>Armenien. Der verschwiegene Völkermord</i>	595
ŞAKİROĞLU, MAHMUT H.: Kate Fleet: <i>European and Islamic trade in the early Ottoman State</i>	601
GÖYÜNÇ, NEJAT: Tobias Heinzelmann: <i>Die Balkankriege in der osmanischen Karikatur. Die Satirezeitschriften Karagöz, Kalem und Cem, 1908-1914</i>	603
ÖZTÜRK, MUSTAFA: Şerafettin Turan: <i>İsmet İnönü Yaşamı, Dönemi ve Kişiliği</i>	607
KAHYA, ESİN: Selçuk Akşin Somel: <i>The Modernization of Public Education in the Ottoman Empire</i>	613
KURAN, ERCÜMENT: Frederic Hitzel: <i>L'Empire Ottoman, XVe-XVIIIe siècles</i>	615
The books and periodicals our library received during the first half of 2002	617
Abstracts	757

BELLETEN

PERIODICAL PUBLISHED EVERY FOUR MONTHS

TURKISH HISTORICAL SOCIETY REVIEW

Volume : LXVI

No. 246

August 2002

ANKARA - TURKISH HISTORICAL SOCIETY PRINTING HOUSE

2003